

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

1(146)/ 2024

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2024

Astana, 2024

Бас редактор:
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология) **А.С. Мамбеталина,** п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану) **Н.О. Байғабылов,** PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы:

Атемова К.Т.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бозгурт В.	Ph.D, проф. (Түркия)
Беркимбаев К.М.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Веселов Ю.В.	ә.ғ.д. (Ресей)
Гулерже Х.	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Закирова А.Б.	п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Калкеева К.Р.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Лоуренс Клемент Кехинде	Ph.D, проф. (Нигерия)
Майлыбаева Г.С.	Ph.D, проф. (Қазақстан)
Длимбетова Г.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Огами Акира	проф. (Жапония)
Сакенов Д.Ж.	п.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Салиева А.Ж.	п.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Тамаш П.	Ph.D, проф. (Венгрия)
Танер Атмака	Қауымдаст. проф. (Түркия)
Томус А.	Ph.D (Румыния)
Фрумун И.Д.	Ph.D, проф. (Германия)
Чошкун Йелкин	Ph.D, қауымдаст. проф. (Түркия)
Шаукенова З.К.	ә.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Южел Гелишли	Ph.D, проф. (Түркия)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті»

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген.

№ KZ80VPY00032636, 19.02.21 ж. қайта есепке қою туралы куәлігі

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.:

+7(7172)709-500 (ішкі 31410)

Editor-in-Chief:
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
G.Zh. Menlibekova

*Deputy Editor-in-Chief
(psychology)*

A.S. Mambetalina, *Doctor of Psychological
Sciences, Prof. (Kazakhstan)*

Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov**, *PhD in Sociology (Kazakhstan)*

Редакция алқасы:

Atemova K.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Bozkurt V.	Ph.D., Prof. (Turkey)
Berkimbayev K.M.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Veselov Yu.V.	Doctor of Sociology (Russia)
Gulerce H.	Doctor of Sociology, Prof. Turkey)
Zakirova A.B.	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc. Prof. (Kazakhstan)
Kalkeyeva K.R.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Lawrence Olakunle Kehinde	Ph.D., Prof. (Nigeria)
Mailybayeva G.S.	Ph.D., Prof. (Kazakhstan)
Dlimbetova G.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Ogami Akira	Prof. (Japan)
Sakenov D.Zh.	Can. of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Saliyeva A.Zh.	Can. of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan) Doctor of
Seytkazy P.B.	Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Tamas P.	Ph.D., Prof. (Hungary)
Taner Atamaca	Assoc. Prof. (Turkey)
Tomuş A.	Ph.D. (Romania)
Froumin I.D.	Ph.D., Prof. (Germany)
Shaukenova Z.K.	Doctor of Sociology, Prof. (Kazakhstan)
Coşkun Yelkin	Ph.D., Assoc. Prof. (Turkey)
Yücel Gelişli	Ph.D., Prof. (Turkey)

Editorial address: 2, Satpayev str., of.402, Astana, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Owner: L.N.Gumilyov Eurasian National University
Registered by the Ministry of information and social development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. № KZ80VPY00032636 from 19.02.21
Periodicity: 4 times a year
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500
(ext.: 31410)

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

*Зам. главного редактора
(психология)*

А.С. Мамбеталина, д.пс. наук, проф.
(Казахстан)

*Зам. главного редактора
(социология)*

Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия:

Атемова К.Т.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Бозгурт В.	Ph.D., проф. (Турция)
Беркимбаев К.М.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Веселов Ю.В.	д.с.н. (Россия)
Гулерже Х.	д.с.н., проф. (Турция)
Закирова А.Б.	к.п.н., доцент (Казахстан)
Калкеева К.Р.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Лоуренс Клемент Кехинде	Ph.D, проф. (Нигерия)
Майлыбаева Г.С.	Ph.D, проф. (Казахстан)
Длимбетова Г.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Огами Акира	проф. (Япония)
Сакенов Д.Ж.	к.п.н., проф. (Казахстан)
Салиева А.Ж.	к.п.н., проф. (Казахстан)
Сейтқазы П.Б.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Тамаш П.	Ph.D, проф. (Венгрия)
Танер Атмака	Ассоц. проф. (Турция)
Томус А.	Ph.D (Румыния)
Фрумун И.Д.	Ph.D, проф. (Германия)
Чошкун Йелкин	Ph.D, ассоц. проф. (Турция)
Шаукенова З.К.	д.с.н., проф. (Казахстан)
Южел Гелишли	Ph.D, проф. (Турция)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева

Тел.: +7(7172) 709-500, (вн. 31 432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики
Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ80VPY00032636 от 19.02.21 г.

Периодичность: 4 раза в год

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500
(вн.31410)

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Искакова А.Ж., Султанбекова С.А.

PISA халықаралық зерттеу аясында білім алушылардың оқу сауаттылығын жақсарту әдістемесі
Iskakova A.Z., Sultanbekova S.A.
Methodology for improving the reading literacy of students in the framework of the international PISA study.....

Искакова А.Ж., Султанбекова С.А.

Методика повышения академической грамотности студентов в рамках международного исследования PISA.....

11

Каирова А.Т., Туребаева К.Ж.

«Патриоттық мәдениет» ұғымының мәні.....

Kairova A.T., Turebayeva K.Zh.

The concept essence of «patriotic culture».....

Каирова А.Т., Туребаева К.Ж.

Сущность понятия «патриотическая культура».....

26

Семенихин В.В., Семенихина С.Ф.

Білім беруді цифрландыру кезеңіндегі оқытушының негізгі құзыреттері.....

Semenikhin V.V., Semenikhina S.F.

Key competencies of a teacher in the era of digitalization of education.....

Семенихин В.В., Семенихина С.Ф.

Ключевые компетенции педагога в эпоху цифровизации образования.....

37

Альситова А.Б., Туякова У.Ж., Жазыкова М.К.

Бастауыш сыныптарда креативті білім беру ортасын құрудың педагогикалық тәсілдері

Alsitova A.B., Tuyakova U.Zh., Zhazykova M.K.

Pedagogical approaches to the initiation of a creative learning environment in primary school.....

Альситова А.Б., Туякова У.Ж., Жазыкова М.К.

Педагогические подходы к созданию креативной образовательной среды в начальных классах

58

Кошербаева Л.К., Исмагулова С.К., Кожагельдиева Л.Х., Ахтаева Н.С., Йоланда Пена-Бокиете

Қазақстан мектептерінде аутистік спектр бұзылыстары бар балаларға білім беретін педагогтардың дайындығы туралы мәселелер.....

Kosherbayeva L.K., Ismagulova S.K., Kozhageldiyeva L.K., Akhtayeva N.S., Yolanda Pena-Boquete

Issues of teachers' preparedness to support learners with Autism Spectrum Disorder in schools of Kazakhstan.....

Кошербаева Л.К., Исмагулова С.К., Кожагельдиева Л.Х., Ахтаева Н.С., Йоланда Пена-Бокиете

Вопросы готовности педагогов к сопровождению обучающегося с расстройством аутистического спектра в школах Казахстана.....

71

Туденбаева К.М., Искакова М.О., Сейітказы П.Б., Лекерова А.А. <i>Музыкалық мекемедегі оқу процесінде студенттердің танымдық белсенділігі мен өзін-өзі тәрбиелеуін дамытудың теориялық негіздері.....</i>	
Tulenbayeva K.M., Iskakova M.O., Seyitkazy P.B., Lekerova A.A. <i>Theoretical foundations of the development of cognitive activity and self-education of students in the process of studying at a music institution.....</i>	
Туденбаева К.М., Искакова М.О., Сейітказы П.Б., Лекерова А.А. <i>Теоретические основы развития познавательной активности и самообразования студентов в процессе обучения в музыкальном учреждении.....</i>	84
Жумажанова К.И., Длимбетова Г.К., Фахрутдинова Г.Ж., Абенова С.У. <i>Қазақстанда қазіргі білім берудегі әлеуметтік педагогтың қызметі.....</i>	
Zhumazhanova K.I., Dlimbetova G.K., Fahrutdinova G.Zh., Abenova S.U. <i>The activity of a social pedagogue in modern education in Kazakhstan</i>	
Жумажанова К.И., Длимбетова Г.К., Фахрутдинова Г.Ж., Абенова С.У. <i>Деятельность социального педагога в современном образовании Казахстана.....</i>	
Есенгельдинова А.Т., Анафинова М.Л., Султанбекова С.А. <i>Бейіндік деңгейдегі білім алушылардың терминологиялық сөздік қорын қалыптастыру кезінде лингводидактикалық тәсілдерді іске асыру қағидалары</i>	95
Yessengeldinova A.T., Anafinova M.L., Sultanbekova S.A. <i>Principles of implementing linguodidactic approaches in the pre-professional level students' terminological vocabulary formation.....</i>	
Есенгельдинова А.Т., Анафинова М.Л., Султанбекова С.А. <i>Принципы реализации лингводидактических подходов при формировании терминологического словаря у обучающихся предпрофильного уровня.....</i>	107
Хасенқызы Т., Акрамова А.С. <i>Болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығы.....</i>	
Khassenkyzy T., Akramova A.S. <i>Digital literacy of future teachers-psychologists.....</i>	
Хасенқызы Т., Акрамова А.С. <i>Цифровая грамотность будущих педагогов-психологов.....</i>	121
Мухамбеталина Н.Б., Дальбергенава Л.Е., Есенгалиева А.М., Приступа Е.Н. <i>Студенттерге шет тілін оқытуда аралас тәсілді қолдану.....</i>	
Mukhambetalina N.B., Dalbergenova L.E., Essengalieva A.M., Pristupa E.N. <i>Application of a blended learning approach in teaching students foreign language.....</i>	
Мухамбеталина Н.Б., Дальбергенава Л.Е., Есенгалиева А.М., Приступа Е.Н. <i>Применение смешанного подхода в обучении студентов иностранному языку.....</i>	139
Дмитриев П.С., Тажибаева С.О., Фомин И.А., Исмагулова С.М. <i>Солтүстік Қазақстан облысы биология пәні мұғалімдерінің экологиялық құзыреттілік деңгейін талдау.....</i>	
Dmitriyev P.S., Tazhibayeva S.O., Fomin I.A., Ismagulova S.M. <i>Analysis of the level of environmental competence of biology teachers in the North Kazakhstan region</i>	
Дмитриев П.С., Тажибаева С.О., Фомин И.А., Исмагулова С.М. <i>Анализ уровня экологической компетентности учителей биологии Северо-Казахстанской области</i>	154
Кусаинова Р.Е., Касымбекова Н.С., Калиева А.Б. <i>Мотивация - жас педагогтарды инновациялық қызметке тартудың құралы.....</i>	
Kussainova R.E., Kassymbekova N.S., Kaliyeva A.B. <i>Motivation as a tool for attracting young university teachers to innovative activities.....</i>	
Кусаинова Р.Е., Касымбекова Н.С., Калиева А.Б. <i>Мотивация как инструмент привлечения молодых педагогов к инновационной деятельности</i>	171

- Люфт А.В., Ақпаева А.С., Шнайдер Д.Ж.**
Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің шығармашылық әлеуеті арқылы формалды білім беруде актерлік техниканы қолдану..... 187
- Lyuft A.V., Akpayeva A.S., Shnaider J.Z.**
The application of acting techniques in the conditions of formal education as a part of the creative potential of a future primary school teacher.....
- Люфт А.В., Ақпаева А.С., Шнайдер Д.Ж.**
Применение техник актерского мастерства в условиях формального обучения как часть творческого потенциала будущего учителя начальных классов..... 187
- Шолпанқұлова Г.К., Сұлтанова Э.Ә.**
Заманауи педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамыту ерекшеліктері.....
- Sholpankulova G.K., Sultanova E.A.**
Features of development of modern teachers' cultural competence.....
- Шолпанқұлова Г.К., Сұлтанова Э.А.**
Особенности развития культурологической компетентности современных педагогов.....
- Примбетов А.А.**
Еркін күрестен жоғары білікті әйелдер мен қыздарды ұзақ мерзімді дайындаудың ғылыми-әдістемелік негізі..... 206
- Primbetov A.A.**
Scientific and methodological foundations of long-term training of highly qualified women and girls freestyle wrestlers.....
- Примбетов А.А.**
Научно-методические основы многолетней подготовки высококвалифицированных женщин и девушек-борцов вольным стилем..... 221
- Несмеянова Р.М., Елубай М.А., Оралтаева А.С., Ковтарева С.Ю., Копишев Э.Е.**
Жоғары оқу орындарында техникалық пәндер бойынша курстық жобалауды басқару мәселелері
- Nesmeyanova R.M., Yelubay M.A., Oraltayeva A.S., Kovtareva S.Yu., Kopishev E.E.**
Problems of managing courses design for technical majors at the university.....
- Несмеянова Р.М., Елубай М.А., Оралтаева А.С., Ковтарева С.Ю., Копишев Э.Е.**
Проблемы управления курсовым проектированием по техническим дисциплинам в вузе...
- Мукажанова А.М., Нагымжанова К.М.**
Мұғалімдердің көзқарасы бойынша мұғалім мен мектеп басшысы арасындағы қақтығыс себептері 230
- Mukazhanova A.M., Nagymzhanova K.M.**
Causes of conflicts between teachers and school administrators in schools according to the teachers' perspective
- Мукажанова А.М., Нагымжанова К.М.**
Причины конфликтов между учителями и руководителями в школах с точки зрения учителей 242
- Карипжанова Н.М., Аюпова Г.Т., Гелишли Ю.**
Колледж оқытушыларының педагогикалық іс-әрекетін жетілдірудің теориялық бағыттары
- Karipzhanova N.M., Ayupova G.T., Gelisli Y.**
Theoretical programs for the development of teaching activities of college teachers.....
- Карипжанова Н.М., Аюпова Г.Т., Гелишли Ю.**
Теоретические программы развития педагогической деятельности преподавателей колледжа 257
- Хамзина Ш.Ш., Сейсова А.Б., Хасенова М.Т., Судейменова М.Т.**
Жаратылыстану сауаттылығын қалыптастыру аясында мамандандырылған (музыка, спорт, көркем) мектеп білім алушыларының құзыреттілігін бағалау.....
- Khamzina Sh.Sh., Seisova A.B., Khassenova M.T., Suleimenova M.T.**
Assessing the competence of students of specialized (music, sports, art) schools within the framework of the formation of natural science literacy.....
- Хамзина Ш.Ш., Сейсова А.Б., Хасенова М.Т., Судейменова М.Т.**
Оценивание компетентности обучающихся специализированных (музыкальных, спортивных, художественных) школ в рамках формирования естественно-научной грамотности.. 270

Конвисарь А.А., Бежина В.В., Муканов М.Р. <i>Қазақстанның кәсіби-педагогикалық даярлау жүйесіндегі цифрлық білім.....</i>	
Konvisar A.A., Bezhina V.V., Mukanov M.R. <i>Digital education in Kazakhstanian teacher training system.....</i>	
Конвисарь А.А., Бежина В.В., Муканов М.Р. <i>Цифровое образование в системе профессионально-педагогической подготовки Казахстана...</i>	283

ПСИХОЛОГИЯ/PSYCHOLOGY

Мандыкаева А.Р., Алимбаева Р.Т., Жансерикова Д.А., Капбасова Г.Б. <i>Неке адалдығын бұзуды зерттеу.....</i>	
Mandykaeva A.R., Alimbaeva R.T., Zhanserikova D.A., Kapbasova G.B. <i>Research on adultery.....</i>	293
Мандыкаева А.Р., Алимбаева Р.Т., Жансерикова Д.А., Капбасова Г.Б. <i>Исследование супружеских измен.....</i>	
Кунанбаева А.Ж., Гарбер А.И., Менлибекова Г.Ж. <i>Әлеуметтік ғылымдардағы «бақыт» концептісін талдау.....</i>	
Kunanbayeva A.Zh., Garber A.I., Menlibekova G.Zh. <i>Analysis of the concept of happiness in social sciences.....</i>	304
Кунанбаева А.Ж., Гарбер А.И., Менлибекова Г.Ж. <i>Анализ концепции счастья в социальных науках.....</i>	
Тильмагамбетова Р.Е., Уталиева Ж.Т., Мамбеталина А.С. <i>Аутодеструктивті мінез-құлыққа бейім әскери қызметшілердің ерекшеліктері.....</i>	
Tilmagambetova R.E., Utaliyeva Zh.T., Mambetalina A.S. <i>Features of military personnel prone to autodestructive behavior.....</i>	315
Тильмагамбетова Р.Е., Уталиева Ж.Т., Мамбеталина А.С. <i>Особенности военнослужащих, склонных к аутодеструктивному поведению.....</i>	
Исаханова А.А. <i>Киімдегі ұлттық элементтер арқылы этникалық жаңғырудың көрінуі.....</i>	
Issakhanova A.A. <i>Manifestation of ethnic revival through national elements in clothing.....</i>	
Исаханова А.А. <i>Проявление этнического возрождения через национальные элементы в одежде.....</i>	326
Әбдіқалықова М.Н. <i>Экономикалық дағдарыс жағдайында қызметкерлерді басқару ерекшеліктері.....</i>	
Abdykalikova M.N. <i>Features of personnel management in the conditions of economic crisis.....</i>	
Абдықаликова М.Н. <i>Особенности управления персоналом в условиях экономического кризиса.....</i>	339
Аймаганбетова О.Х., Жубаназарова Н.С., Адилова Э.Т., Жигитбекова Б.Д. <i>Қазіргі қазақстандық жастардың құндылық бағдарларын өзгермелі кеңістіктегі негізгі детерминанттар ретінде зерттеу.....</i>	
Aimaganbetova O.Kh., Zhubanazarova N.S., Adilova E.T., Zhigitbekova B.D. <i>The study of value orientations of modern Kazakhstanian youth as the main determinant of a changing person in a changing world.....</i>	
Аймаганбетова О.Х., Жубаназарова Н.С., Адилова Э.Т., Жигитбекова Б.Д. <i>Изучение ценностных ориентаций современной казахстанской молодежи как основной детерминанты изменяющегося человека в изменяющемся мире.....</i>	350

Григорович Л.А., Валаева О.Г. <i>Тьюторлық және тәлімгерліктің жаңа үлгілерін дамытудың маңызды бағыттары.....</i>	
Grigorovich L.A., Valayeva O.G. <i>Current trends in the development of new models of tutoring and mentoring.....</i>	
Григорович Л.А., Валаева О.Г. <i>Актуальные направления развития новых моделей тьюторства и наставничества.....</i>	365

ӘЛЕУМЕТТАНУ/SOCIOLOGY/СОЦИОЛОГИЯ

Жаркынбекова Ш.К., Галиева Б.Х., Аюпова Г.К. <i>Қазіргі Қазақстанның студент жастарын сәйкестендірудің әлеуметтік-мәдени аспектілері</i>	
Zharkynbekova Sh.K., Galiyeva B.H., Ayupova G.K. <i>Sociocultural Aspects of Identification of Student Youth of Modern Kazakhstan.....</i>	376
Жаркынбекова Ш.К., Галиева Б.Х., Аюпова Г.К. <i>Социокультурные аспекты идентификации студенческой молодежи современного Казахстана</i>	

Нурланова С.С. <i>Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтары.....</i>	
Nurlanova S.S. <i>Professional values of a social worker.....</i>	
Нурланова С.С. <i>Профессиональные ценности социального работника.....</i>	396

Мухамбетова К.А., Кожей С., Досмурзаева Д.О., Мухамбетова И.С. <i>Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты: мәртебесі және даму перспективалары.....</i>	
Mukhambetova K.A., Koziej S., Dosmurzayeva D.O., Mukhambetova I.S. <i>Institute of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan: status and prospects of development.....</i>	
Мухамбетова К.А., Кожей С., Досмурзаева Д.О., Мухамбетова И.С. <i>Институт Уполномоченного по правам человека в Казахстане: статус и перспективы развития.....</i>	410

Есілов А.Б., Адамиденнова Б.А. <i>Қазіргі қазақстандық БАҚ-тың түрлі әлеуметтік топтарға ықпалы.....</i>	
Yessilov A.B., Adamidenova B.A. <i>The influence of modern Kazakhstanian media on various social groups.....</i>	
Есілов А.Б., Адамиденнова Б.А. <i>Влияние современных казахстанских СМИ на различные социальные группы.....</i>	428

Дмитриев П.С., Гах И.О., Фомин И.А. <i>Әлеуметтанулық сауалнама негізінде Петропавл қаласы урбозәкожүйесі қоршаған ортасының жай-күйін анықтау.....</i>	
Dmitriev P.S., Gakh I.O., Fomin I.A. <i>Identification of the state of the environment of the urban ecosystem of the city of Petropavlovsk on the basis of a sociological survey.....</i>	
Дмитриев П.С., Гах И.О., Фомин И.А. <i>Выявление состояния окружающей среды урбозәкосистемы города Петропавловска на основе социологического опроса.....</i>	436

Мақұлбаева Г.А., Давлетбаева Ж.Ж., Дюсенов М.М., Амангелді Ж. <i>Қазақстандағы облыстық қоғамдық кеңестердің қызметі.....</i>	
Makulbayeva G.A., Davletbayeva Zh.Zh., Dyussenov M.M., Amangeldy Zh. <i>Performance of regional public council in Kazakhstan.....</i>	
Мақұлбаева Г.А., Давлетбаева Ж.Ж., Дюсенов М.М., Амангелды Ж. <i>Деятельность областных общественных советов в Казахстане.....</i>	450

Хусанова Х.Т.

Халықтың кедейлігі мен әл-ауқат деңгейін бағалауға арналған эмпирикалық құралдар жинағы (Өзбекстан тәжірибесі).....

Khusanova Kh.T.

Empirical tools for assessing the level of well-being and poverty of the population (the experience of Uzbekistan).....

Хусанова Х.Т.

Эмпирический инструментарий для оценки уровня благосостояния и бедности населения (опыт Узбекистана).....

ХҒТАР 14.25.09
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-11-25>

PISA халықаралық зерттеу аясында білім алушылардың оқу сауаттылығын жақсарту әдістемесі

А.Ж. Искакова*^{ID}, С.А. Султанбекова^{ID}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: aiko-1986-kz@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада PISA халықаралық зерттеудің негізгі бағыттарының бірі оқу сауаттылығы қарастырылған. Оқу сауаттылығы өлшемдері, оны бағалаудағы аспектілер (материалдың форматы, тапсырмалар түрі, мәтінді қолдану мақсаты), оқу сауаттылығы бойынша тапсырма ерекшеліктері, оқу түрлері және оның ережелері туралы жан-жақты түсіндіріледі. Оқу сауаттылығының құрамдас бөліктері – жағдаят, мәтін, аспект турасында сөз қозғалады. Жағдаяттың санаттары (жеке пайдаланым үшін оқу, көпшілік пайдаланым үшін оқу, білу үшін оқу және оқыту үшін оқу), мәтін нысандары мен түрлері, аспект салалары (Мәліметті табу. Кеңінен ұғыну. Интерпретациялауды дамыту. Мәтін мазмұнын көрсету, бағалау. Мәтін формасын көрсету) бағытында мағұлмат беріледі. Автор мәтінді түсіндіру үшін қолданылатын «интерпретация» және «герменевтика» ұғымдарына тоқталады. Оқу және оқыту процесінде сұрақтарды дұрыс қоюдың, оның мазмұнын түсініп, талапқа сай жауап берудің маңызы зор. Мақаладан осы мәселелердің жіктелуі туралы ақпарат табуға болады.

Оқырмандардың оқуға деген қызығушылығын ынталандыруда ресурстар мен мәтінді таңдаудың, тапсырманы түрлендірудің өзіндік мәні бар екендігі дәлелденеді.

Сонымен қатар мақалада білім алушыларға оқылымды үйрету әдістемесінің ерекшеліктері, оқу сауаттылығын арттырудағы тиімді әдіс-тәсілдері қарастырылған. Ғалымдар зерттеулерінен мысалдар келтіріліп, практикалық шешімдері басшылыққа алынған. Автор оқылымның әдіс-тәсілдерін ұсынып, дұрыс жүргізу техникасын баяндайды. Отандық, ресейлік және шетелдік зерттеушілер қисындарының негізгі идеясы талқыланады.

Түйін сөздер: PISA зерттеуі, оқу сауаттылығы, интерпретация, герменевтика, оқылым, мәтін, жағдаят, аспект, стратегия.

Кіріспе

Қазіргі кезде білім беру үдерісіне елеулі өзгерістер енгізіліп, білім берудің мазмұны жаңартылуда. Жаһандану кезеңінде оқу әрекетіне белсенді қатысатын, шығармашыл, өз бетінше шешім қабылдай алатын, алған білімін өмірде тиімді қолдануға бейім сауатты тұлға қалыптастырып қана қоймай, сол үшін қолайлы жағдай туғызу басты назарда. Бұл туралы «Қазақстан Республикасы білім беру мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасындағы» Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту міндетінде көрсетілген [1,12]. Аталған стратегиялық тұжырымдар «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығында "Шетел тілі" оқу пәнінің мазмұны көптілді, көп мәдениетті тұлғаны қалыптастыруға; түрлі стильде жазылған тең түпнұсқалы мәтіндердің мазмұны арқылы сөздік қорын молайтуға, коммуникативтік біліктілігін жетілдіруге, шеттілді коммуникативтік біліктілікті дамыту процесінде дүниетаным мен әлемді қабылдауды әлеуметтік-мәдени жағынан байытуды жүзеге асыруға; зерттеу жұмыстары мен түрлі оқу міндеттерін шығармашылық жағдайында шешуге мүмкіндік беруге бағытталуы тиіс" деп маңыздылығын айқындай түседі. [2,31]

Білім, ғылым, технология ғасырында жаһандану қарқындап, адам ресурстары басты капиталға айналған кезеңде құндылықтарға да аса назар аударылуда. Себебі, бұл ұрпақ рухани бай болғанда ғана жүзеге асады. Жас буынның кітап оқуға деген қызығушылығының төмендеуі, оны интернет, ұялы телефондардың алмастыруы басты кедергі деуге болады. Мысалы, 2012 жылы PISA халықаралық зерттеуі он бес жастағы балалардан интернетте қанша уақыт өткізетінін сұрады. 2018 жылы PISA дәл осындай сұрақты қайтадан қойды. Деректер бұл жастағылардың интернетті пайдалану көрсеткіші 66%-ға өскенін анықтады. Бұл тұста білім алушылардың оқылым дағдыларын жақсарту жолдарын қарастырып, оны оқыту процесінде тиімді пайдаланудың мәні зор.

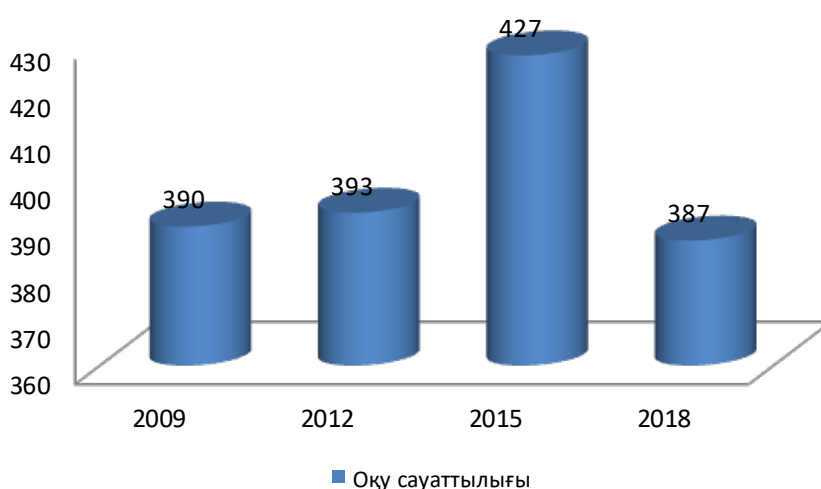
Білім алушылардың білім жетістіктерін бағалау бағытында PISA халықаралық зерттеуі оқушылардың оқу процесінде алған білім, білік, дағдыларын практикада пайдалана алу ептіліктерін, академиялық пәнге қатысы жоқ мәселелер, жағдаяттарды шеше білу құзыреттіліктерін бағалауға арналған. Бұл бағдарлама Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымымен (ЭЫДҰ) жүргізіледі. 2000 жылдан бастап үш жылда бір жүзеге асырылады. Қатысушы ел білім алушыларының білім жетістіктеріндегі өзгерісті анықтауға, енгізілген реформалардың нәтижесін бақылауға жол ашады. PISA халықаралық зерттеуі ұлттық орталықтар мен ЭЫДҰ қатысуымен жетекші халықаралық ғылыми ұйымдардан тұратын консорциум арқылы іске асады. [3,7]

PISA халықаралық зерттеуі білім беру ұйымдарындағы он бес жастағы оқушылардың оқу, математика, жаратылыстану бағыттары бойынша оқу жетістіктерін айқындайды. Зерттеуде білім алушылардың қабілеттері емес, үйренген білімі мен дағдыларын өмірде іске асыра алу машықтары басты назарда. Жасөспірімдердің он бес жаста негізгі мектепті бітіріп, ересектік өмірге қадам басатынын ескерсек, зерттеудің де басты мақсаты - осы білім алушылардың өз бетінше өмірге бейімделу, қиын жағдайдан шыға білу, шешім қабылдай алу дағдыларын анықтау [4,14].

PISA зерттеуі негізгі үш бағытта – математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы және жаратылыстану сауаттылығы бойынша өткізіледі. Осылардың ішіндегі ең маңыздысы оқу сауаттылығы деп есептеймін, себебі оқудың тиімді жолын меңгеріп, оқығаны бойынша талдау жасай алған адам ойын еркін айта да алады, сауатты жаза да алады.

PISA өлшемдеріне сәйкес тапсырмаларды ЭЫДҰ мамандары мен мердігерлер құрастырады, жобаға қатысушы әр мемлекет өздері де ұсына алады. Оқылымды үйрету бағытындағы тұжырымдамалар отандық және шетелдік лингвист, ғалымдар В.А.Сухомлинский, С.К.Фоломкина, Е.А.Никифорова, А.Н.Евсикова, Н.Д.Галскова, Ф.Смит, И.Л.Бим, Л.А.Чернявская, Г.В.Пранцова, С.Романичева, Винсент Р.Руггиеро, А.А.Алхазишвили, Н.И.Гез, П.Б.Гурвич, Г.А.Китайгородская, М.В.Ляховицкий, Р.П.Мильруд, А.А.Мироллюбов, Е.И.Пассов, И.В.Рахманов, В.С.Цетлин, Е.В.Барбакова, М.Л.Вайсбурд, Т.М.Жималенкова, В.И.Карпов, З.И.Клычникова, К.И.Крупник, Н.Г.Мокреева, Н.А.Разумеева, А.Н.Соколов, А.Л.Тихонова, Н.И.Шевченко, Ф.Оразбаева, М.Ахметовалар зерттеулерінде қарастырылған.

Жоғарыда талданған ғылыми еңбектерде оқылымды меңгертудің теориялық аспектілері анықталғанымен, функционалдық сауаттылықты дамытатын оқылымды үйрету бағыты қарастырылмауы біз зерттеп отырған мәселенің ғылыми әдістемелік тұрғыдан әлі де болса жеткілікті дәрежеде шешімін таппай отырғанын дәлелдейді. Сондай-ақ, PISA зерттеуінде еліміз оқу сауаттылығы бойынша 2009 жылы 390 ұпаймен 54-орын, 2012 жылы 393 ұпаймен 59-орын, 2015 жылы 427 ұпаймен 54-орынға, 2018 жылы 387 ұпаймен 69-орында болған [5,1] 1-сурет. Оқушылардың көбі күрделі танымдық процесті қолдануды талап ететін оқу тапсырмаларын орындай алмайды. Қате жауап берген білім алушылар көбінесе (41%) жауап ретінде мәтіннен басқа бір элементті пайдаланып, басым бөлігі (38%) сұраққа қатысты емес жауапты ұсынған. Бұл төмен көрсеткіш әлі де болса оқыту әдістемесіндегі олқылықтарды, білім алушылардың қажетті дағдыларды игермегендігін, ақпаратты талдау, жинақтау, бағалауда қиналатындарын көрсетеді. PISA өлшемдерінің негізгі принциптерін ескере отырып, оқушылардың рейтингісінің төмен болуы, оқу сауаттылығында мәтінді талдау және бағалау дағдыларының қалыптаспауы зерттеу жұмысының маңыздылығын көрсетеді.

Сурет 1. Оқу сауаттылығы бойынша Қазақстанның нәтижесі

Зерттеу әдістері

Қазақтың филолог ғалымы Ф.Оразбаева өз еңбегінде: «Оқылым – графикалық таңбалар арқылы қағаз бетіне түскен сөздер мен тіркестердің мағынасы мен мазмұнын ой мен сананың нәтижесінде қабылдай отырып, сауатты, дұрыс, мәнерлеп, ұғынықты оқу және одан қажетті деректі түсініп, сұрыптап алу» деген анықтама береді [6,102]. Оқылым рецептивті дағды болып есептеледі. Бұл мәтінді жазудан, айтудан гөрі оған жауап беруге тырысады. Қарапайым тілмен айтқанда жазба тілдегі мәтінді түсіну. Осы ретте мәтін сөз деңгейінде, сөйлем деңгейінде және мәтін деңгейінде түсініледі.

Отандық ғалымдар тілді үйрену барысындағы оқылымның аналитикалық оқу, синтетикалық оқу, дайындықпен оқу, дайындықсыз оқу, аударма арқылы оқу, аудармасыз оқу, негізгі оқу, қосымша оқу, т.б. түрлерін анықтайды.

Қазіргі таңда тілдік сабақтар халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым дағдыларына бағыттала оқытылады. Барлық дағдыларда мәтін ұғымы қолданылады. «Мәтін - аяқталған толық мазмұнды білдіретін қарым-қатынастың, әсер етудің ерекше бірлігі. Ол - хабарды сақтаушы және жеткізуші болып саналады» [7,97].

Мақалада оқылымды мәтін арқылы жүргізу барысында «Білім алушылардың оқуға деген қызығушылығын қалай арттыруға болады?», «Мәтінді қандай белгілеріне қарап таңдаған жөн?», «Мәтінді терең түсінуде қандай әдістемелер тиімдірек?» деген секілді сауалдарға жауап іздеу үшін сандық және сапалық зерттеу әдістері қолданылмақ.

Талқылау

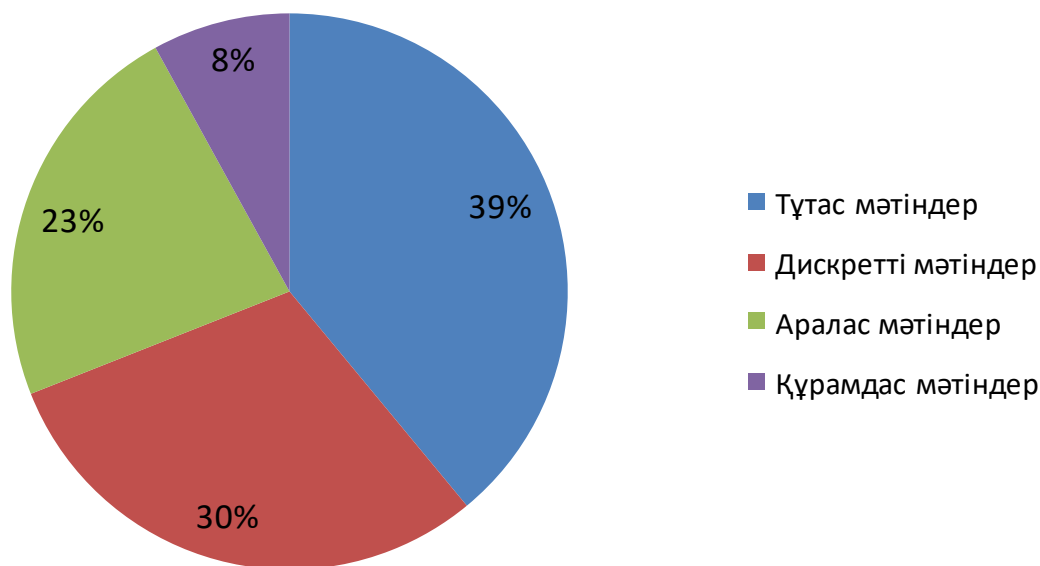
PISA зерттеуінде оқу сауаттылығы білім алушылардың жазбаша мәтіндерді түсініп оқу дағдылары, оларды рефлексиялау, мәтіндер мазмұнын алдарына қойған мақсаттарына жету үшін пайдалану, білім мен біліктерін қоғамдық өмірмен байланысу үшін қалыптастыру деп түсініледі. Білім алушылардың оқу сауаттылығын тексергенде, мәтін мазмұнын түсінген, түсінбегендігін бағалауға емес, меңгергендерін өмірде іске асыра алатындығына мән беріледі.

Бағалауда үш аспект ескеріледі: материалдың форматы, тапсырмалар түрі, мәтінді қолдану мақсаты.

Оқу сауаттылығы бойынша тапсырмаларда мәтіннен ақпаратты табу, мәтінді түсіндіру, оның мазмұнына байланысты рефлексия жасау деңгейі бағаланады. Білім алушылардың мәтіннен мәліметті іздеу қабілетін бағалау бағытында мәтінді оқып, басты элементтерін айқындап, сұрақтар түрінде емес, синонимдік форманы бейнелейтін мәліметті табуға назар аударылады. Мәтінді түсіндіру деңгейін бағалау барысында мәтіндегі әр түрлі ақпараттарды салыстыру, автордың идеясын қорытындылау, мәтіннің мағынасын түсіну ұсынылады. Оқушылардың рефлексиясын бағалауда мәтіннен түйген ойларын басқа жерден алған білімдерімен байланыстырып, өз пікірлерін, шешімдерін қосып дәлелдеулері қолданылады [8,17].

Оқу сауаттылығын бағалау мәтін, жағдаят және сұрақ секілді үш негізгі сипаттамалардан тұрады. Оқу материалдарына мәтін, көркем мәтіндер, оқиғалар, мақала, сызбалар, кестелер, ресми құжаттар, кескін, карталар түріндегі ресурстар пайдаланылады. PISA зерттеуінде қолданылатын мәтіндер шынайы өмірден алынатындығымен ерекше-

ленеді. Мәтіндер тұтас мәтін, тұтас емес немесе дискретті мәтін (диаграмма, кесте, хат, хабарлама, жарнама, фотосурет, баннердегі жазбалар, т.б.), аралас мәтіндер (автобиография, мақала, ғылыми еңбектер, баяндамалар, т.б.) және құрамдас мәтіндер түрінде қарастырылады. PISA халықаралық зерттеуіндегі оқу сауаттылығында берілетін тест тапсырмаларындағы мәтіндер 2-суреттегідей құрастырылады.

Сурет 2. Тапсырмалардағы мәтіндер форматы

Мәтінмен жұмыс жасағанда интерпретация мен герменевтика ұғымы қатар жүреді. Мәтінді пайдаланғанда тілдің құрылымы, лексика, грамматикасы, стилі ескеріліп, дәл, анық және түпнұсқаның коммуникативтігін сақтай отырып жеткізу сұралады. Интерпретация осы мәселелердің шешімі болып табылады. Сөздікте бұл сөз «түсінік беру», «түсіндіру» деген мағына білдіреді. Мәтінді интерпретациялау арқылы оның мазмұнын аша аламыз. Қорытындысында қандай да бір мәтінді оқу, кез келген сөзді қабылдау интерпретация болып келеді. Оның негізгі міндеті мәтіннен мүмкіндігінше кең мәлімет алып, автордың жеткізгісі келген ойын неғұрлым түсінікті етуге бағытталған.

Герменевтика сөзі «ұғындыру», «баяндау» деген мағынаны береді. Герменевтика шеңбері концепциясы интерпретациялаумен тығыз байланысты. Ол тікелей ұғыну тиімсіз болғанда ғана қолданылмай, түсіну мен коммуникацияны да қамтиды.

Оқу сауаттылығының мынадай құрамдас бөліктері бар: жағдаят, мәтін, аспект. Жағдаят тапсырмаларда өмірлік оқиғалар ретінде кездеседі. Оның жеке пайдаланым үшін оқу, көпшілік пайдаланым үшін оқу, білу үшін оқу және оқыту үшін оқу деген санаттары болады. PISA зерттеуі тапсырмаларында жеке жағдаяттардың 30%-ы, қоғамдық жағдаяттардың 30%-ы, білім беру жағдаяттарының 25%-ы, кәсіби жағдаяттардың 15%-ы келеді. Жалпы жағдаяттардың төрт сипаты болады: Жеке категория - жеке адамдар жөнінде өмірбаяндық, зерттеу, хаттардан тұратын тұлғаның зияткерлік қызығушылығын қанағаттандыруға бағытталған мәтіндер. Қоғамдық сипат қоғамдық өмірдің мәселелері мен қызметке байланысты мәтіндерге тән. Мысалы, құжаттар,

қоғамдық хабарлар, іс-шаралар туралы ақпараттар, т.б. Оқыту категориясына мәліметті жинақтау, білу, түсіну үшін арнайы оқытуға арналған, ережеге сәйкес оқулықтағы мәтіндер жатады. Кәсіби сипат мамандыққа, кәсіпке бағытталған мәтіндер, белгілі бір мекемеге қатысты ережелерден тұрады. [9,23]

Мәтін төрт нысанға бөлінеді. 1.Көркем әдебиет, өлең, мақала, репортаж, пьеса, заң, ғылыми негіздемелер, жұлдыз жорамал, техникалық мәтіндер, нұсқаулар тұтас мәтінді құрайды. 2.Кесте, диаграмма, жарнама, сөзжұмбақ, графика, сурет, сауалнама, хабарландыру, карта, ұсыныстар, құттықтаулар тұтас емес мәтінге жатады. 3.Тұтас және тұтас емес мәтін белгілері бар аралас мәтінге авторлық веб-парақтарды жатқызуға болады. 4.Бір тақырыпта берілген, бірақ әртүрлі авторлардың ойы жазылатын құрамдас мәтіндер болады.

Сондай-ақ, мәтіндер алты түрге бөлінеді: 1.Сипаттау мәтіні «не?» деген сауалға жауап іздейтін мәліметті нұсқайды. 2.Баяндау «қандай?», «қашан?» деген сұрақтарға жауап береді. Мысал ретінде әңгіме, роман, өмірбаян, пьеса, оқиға, комикс, газет есебін айтуға болады. 3.Түсіндіру мәтініне онлайн-энциклопедия жазбасы, жады үлгісін меңзейтін диаграмма жатады. 4.Дәлелдеу мәтінінің үлгісі ретінде даулы тақырыпты шешу, редакторға хатты алуға болады. 5.Нұсқау мәтіндері қолдану мазмұнын түсіндіреді. Оған реце секілді нұсқауларды жатқызамыз. 6.Келісім мәтіні мақсатқа байланысты мәтіндер, хаттар, электронды хаттар, хабарламалар түрінде сипатталады.

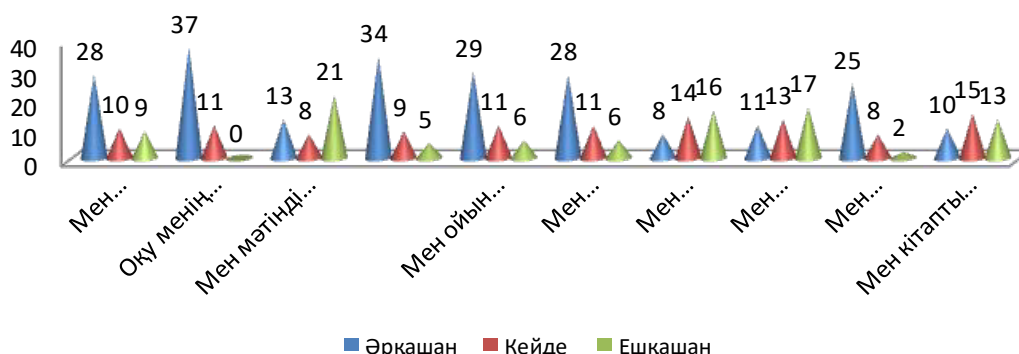
Оқу сауаттылығының соңғы компоненті – аспект. Оның бес саласы бар: 1. Мәліметті табу. Мәтіннен тірек сөздерді іздеу тапсырмасын беруге болады. 2. Кеңінен ұғыну. Оның мәнін мәтінге жоспар жазу, бөлімдерге бөлу, ат қою, тезис, аннотация жазу тапсырмалары ашады. 3.Интерпретациялауды дамыту. Білім алушылар қызығушылығын ынталандыратын әдіс-тәсілдер қолданылады. 4.Мәтін мазмұнын көрсету, бағалау. Мәтіннің қай типіне жататынын айқындау. Оқиғаға құрылған мәтіндерге композициялық талдау жасалады. 5.Мәтін формасын көрсету. Оның жанры, автордың идеясы, тақырыбы анықталып, әдебиет теориясына талдау жасалады.

Оқу және оқыту процесінде сұрақтарды дұрыс қоюдың, оның мазмұнын түсініп, талапқа сай жауап берудің маңызы зор. Білімгерлер өзінің жаттап алған немесе қысқа, негізсіз жауаптарын беруге дағдыланған. Білім алушылардың алдында сұрақтарға жауап беріп қана қоймай, оны әрі қарай қорытындылап, дәлелдеу арқылы негіздеу талабы тұр. Өз пайымдарын келтіре сөйлеуде сұрақтардың жіктелуі төмендегіше болып келеді: Анықтауыш сұрақтар өз тәжірибесінен келтірілген мысалдардың шынайы, жалғандығын ажыратумен байланысты. Толықтырушы сұрақтар тақырыпқа байланысты жаңа білімді айқындауға бағытталады. Өткір сұрақтар мәселені талқылағанда өмірлік маңызды, мақсатты мазмұнда жасалады.

Жоғарыда оқу сауаттылығы бағыты бойынша ақпарат талданды. Оның негізінде оқылым дағдысын меңгертуді дұрыс жүргізу жатыр. Осыған орай, орта білім беру ұйымында он бес жастағы білім алушыларға сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысқан 66 білім алушының 34%-ы «Мен өз бетімше оқығанда мәтінді түсінемін» десе, 68%-ы «Мәтінді сыныптастарыммен талқылағанда тереңірек меңгеремін» деп жауап берген. Демек белсенді оқу ортасын құра отырып оқыту тиімді нәтиже береді деп ұйғарылады. Оқушыларды ынталандырып, интербелсенді әдістерді, ойындарды қолдана отырып оқытқанда, әлдеқайда тиімді болатынын сауалнама нәтижесі дәлелдеді.

15 жастағы білім алушылармен жүргізілген сауалнама нәтижесі

№	Сұрақ	Әрқашан	Жиі	Кейде	Сирек	Ешқашан
1	Мен оқығанды ұнатамын	28	11	10	8	9
2	Оқу менің ағылшын тіліндегі білімімді, дағдымды, қабілетімді арттыруға көмектеседі	37	12	11	6	0
3	Мен мәтінді өз бетімше оқығанда түсінемін	13	10	8	14	21
4	Мәтінді сыныптастарыммен талқылап оқығанда түсінемін	34	11	9	7	5
5	Мен ойын арқылы оқығанда тез түсінемін	29	12	11	8	6
6	Мен ынталандырған кезде оқығанымды тез түсінемін	28	14	11	7	6
7	Мәтінді тез оқып, негізгі ойды анықтаймын	13	12	16	11	14
8	Мәтіндегі детальді ақпаратты анықтау үшін кілт сөздерге назар аудара оқимын	12	13	10	18	13
9	Мен оқығанымды басқаларға айтып беремін	8	13	14	15	16
10	Мен оқығанда алған білімімді өмірде іске асырамын	11	12	13	23	17
11	Мен сабақта көрсетілген мақсатқа жету үшін оқимын	25	28	8	3	2
12	Мен кітапты мектепте, кітапханада оқығанды ұнатамын	10	9	15	19	13

Сурет 3. 15 жастағы білім алушылармен жүргізілген сауалнама нәтижесі

Оқырмандық біліктіліктің бірінші амалы – табу және алу. Мұнда мәтіннен қажетті ақпаратты анықтап, мәтінді түсінгенін көрсетеді. Екінші амалы – біріктіру мен түсіндіруде мәтіннен қорытынды шығарып, ақпаратты жинақтап, өмірлік тәжірибемен байланыстырады. Ал үшінші амалы түсіну және бағалауда ақпаратты саралап, оның негізінде болжам мен қорытынды жасайды. Автор практикасында PISA халықаралық зерттеуі өтетін он бес жастағы білім алушылардың екі сыныбынан оқылым тапсырмалары алынды. 9 «А» сыныбына PISA зерттеуінің оқу сауаттылығы тапсырманың табу және алу амалы негізінде жүргізілсе, 9 «Б» сыныбына түсіну және бағалау амалы бойынша ұсынылды. 9 «Б» сынып оқушылары біршама уақытты қажет етіп, сыни ойланса, екінші сынып тапсырманы тез аяқтап, ойлаудың төменгі деңгейлерін ғана пайдаланды. Бұдан оқушылардың функционалдық сауатталығын дамытуға бағытталған PISA тапсырмаларының үш амалын да араластырып қолдану арқылы оқылым дағдысын жақсартуға болады деп ұйғарылады.

Оқылым кезеңдерін дұрыс жүргізу де оқылымды тиімді ұйымдастыруда елеулі рөл атқарады. Оқылымды үйретуде оқылым алдындағы тапсырма, оқылым кезіндегі тапсырма және оқылымнан кейінгі тапсырма кезеңдері сақталады. [10,45] Оқылым алдындағы тапсырма мәтіннің тақырыбын ашуға арналған жаттығуларды, сөздерді алдын ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтарды қамтиды. Бұл кезеңде болжау, сөздік гол, миға шабуыл сұрақтары, талқылау, Білемін-Білгім келеді-Білдім кестесі әдістерін жүргізіп, бейне материалдар көрсетуге болады. Оқылым кезіндегі тапсырмада алғашқылары жалпы мәтін мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі тапсырмалары нақты мәліметті табуға арналады. Мәселен, оқиға реттілігін тап, мәтінді талда, мәліметті сәйкестендір, ойлан-жұптас-бөліс, ақиқат не жалған, жұқа және қалың сұрақтар, графикалық органайзерлер, джигсо, инсерт, фишбоун, компрессия, перифраз, т.б. әдістерін пайдаланған тиімдірек. Оқылымнан кейінгі тапсырмада мәтін тақырыбына қатысты талқылау сауалдары жүргізіледі. Мұндағы тапсырмалар мәтін бойынша үйренген жаңа сөз, алған ақпараттары төңірегінде алынып, білім алушылар жауап бере алатындай құрастырылуы керек. Сонымен бірге сұрақтар олардың өмірге қажетті дағдыларымен ұштасып, өз пікірлерін білдіре алатындай ұйымдастырылуы қажет. Бұл кезеңнің мысалдары: мазмұндау, жоба, идеяны суреттеу, таныстырылым, тест жұмыстары, т.б. [11,52].

Тапсырмалардың қай-қайсысын да жеке, жұпта, топтарда немесе тұтас сыныппен ұйымдастыруға болады.

Оқылымды меңгеруде мәтінді ұсынбас бұрын алдыңғы білімді белсендірудің маңызы зор. Луиза Розенблат зерттеуі бойынша білім алушылар мәтін мағынасын түсіну үшін санада сақталған алдыңғы білім, ақпарат және тәжірибені пайдаланады. Олар оқу барысында түпнұсқа мәтін жасауда осы жеке білімін автордың сөздерімен біріктіреді [12,87]. Марвин Мински және Ричард Андерсон Розенблаттың теориясына сызба теориясы деген атау берді. Оқытушы тақырып бойынша білім алушылардың не білетінімен ақпараттану арқылы оқуға дейін оларға деректер жинақтауға мүмкіндік тудырады. Сонымен қатар мәтіндегі ненің маңызды екенін шешіп алу, өзектілігі жоқ тұстарын маңызды тұстардан бөліп қарастыру оқырманды жанама мәліметтерден арылуға көмектеседі [13,38].

Тағы бір ғалым Л.Каррел синтездеу барысында маңыздылығы жоқ, қайталана беретін ақпаратты жоюды ұсынады. Мәтіннен тақырыптық сөздерді тауып, қорытындылау үшін пайдаланған жөн екенін жеткізеді [14,727].

Оқу барысында және оқудан кейін өз ұйғарымын жасау кейіпкердің ынтасы мен жеке қырын ашып, мәтіндегі негізгі ойды анықтауға бағыт береді.

Нәтижелер

Оқу сауаттылығын дамытуда белсенді оқыту әдістерін тиімді пайдалану өз нәтижесін беретіні анық. Білім алушыларға қызықты, оқиғалы мәтінді ұсына отырып, олардан зейін қоя мұқият оқу, ашық сұрақтар дайындау, кейіпкерлер орнына өзін қойып, жағдаяттан шығу тапсырмалары арқылы дағдыларын жақсарту керек. Көз жүгіртіп оқу, мәліметті табу үшін оқу, жалпы мазмұнын түсініп оқу, детальды түрде оқу, болжау арқылы оқу, мәтін түрлерін айқындау үшін оқу, экстенсивті оқу, интенсивті оқу, назар аудара оқу, рөлге бөліп оқу, т.б. оқу түрлері оқушының типтеріне, қабілет, қызығушылықтарына қарай ұйымдастырылса, олардың ынтасы артады және уақытты үнемдеуге, нәтижеге жетуге, білім сапасының артуына ықпал етеді [15,103]. Бұл оқылым түрлерін орын-орнымен жүргізе білу - мақсатқа жету қадамдарының бірі. Мазмұнын ұғыну үшін оқу кезінде оқырман мәтіндегі негізгі ойды ұғыну үшін тез оқып шығады. Нақты ақпараттарды анықтау үшін оқу түрінде тұтас мәтінді оқып шығу маңызды емес, қажетті мәліметті табу үшін оқиды. Детальді түрде оқу деп әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқуды айтамыз. Сөз мағынасын контекстен ажырату мәтіндегі терминді, таныс емес сөздердің мағынасын білу үшін жанындағы сөздер мен сөз тіркестеріне көңіл бөле отырып оқылады. Мәтін құрылымын түсіну - кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды бөлім секілді бөлімдер құрылымын білу. Болжау арқылы оқу оқылым алдында қолданылады. Білім алушылар мәтін тақырыбын, не туралы екенін ойланып, талқылап, өз білгендерін ортаға салады. Кейін түпнұсқамен салыстырады. Мәтін түрлерін ажырата оқуда оның стиліне мән беріледі. Мысалы, мәтін хат, хабарлама, жарнама, мақала, поэма, құттықтау, үнпарақ, ақпараттық брошюра, т.б. түрінде берілуі мүмкін. Экстенсивті оқу көлемді шығармаларды оқуға арналса, интенсивті оқу мәтіндегі сөйлемдердің грамматикалық құрылымына, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылауға назар аударуымен ерекшеленеді.

Ақпараттың көптігінен жасөспірімдер кітап оқығысы келмейді. Бұл тұста, мәтінді кодтап оқу өз жемісін береді. Яғни, оқушылар қызықты ақпаратты +, зерттеп қарау қажет тұстарын ! белгісімен, негізгі кілт сөздерді астын сызу арқылы оқиды. Ол мәтінді терең түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар сөздерді синониммен ұсыну, мәтінді өз сөзімен перифраздау, сұрақтарға өз ойымен жауап беру, дәйексөздерге пікір білдіру тапсырмалары оқу сауаттылығын арттырады. Ең бастысы, педагог оқылымға арналған тапсырмаларды әзірлегенде, «Мәтін мазмұны білім алушылардың жасына сәйкес келе ме? Мәтін күрделі болғанымен, тілі түсінікті ме, сөздік қорын дамытуға жеткілікті ме? Мәтін түсінікті құрылымдалған ба? Таныс емес сөздерді ұғыну үшін сурет не диаграммалар қолданылған ба? Мәтін мазмұнындағы ақпарат маңызды ма, білім алушылар үшін қызықты ма?» деген сауалдарға жауап бере алатындығына көз жеткізеді.

Нью-Йорк мемлекеттік университетінің профессоры Винсент Р.Руггиеро өзінің «Сыни оқу стратегиялары» атты еңбегінде: «Кез-келген мәтінді оқып, ондағы ақпаратқа сенбес бұрын әр адам төрт сатылы сыни оқу стратегиясын қолдана білу тиіс: шолу, талдау, оқу және бағалау», – дейді [16,84]. Яғни, бұл аталған сатыларды іске асыру арқылы оқырманның талдау жасау, сараптау, сыни ойлау, салыстыру секілді дағдылары дамиды. Ресейлік Г.В.Пранцова мен Е.С.Романичеваның «Современные стратегии чтения: теория и практика» атты зерттеуінде оқуды тиімді жүргізу жүйесінің теориясы мен тәжірибесі көрсетілген [17, 221]. Аталған ғалымдардың еңбектерінде білім бағдарламасына сай мәтіндер, ғылыми және көркем мәтіндерді оқу сауаттылығын арттыруға бағытталған тәсілдер PISA ұсынған форматта берілген. Винсент Р.Руггиеро зерттеп оқу стратегиясына басты назар аударса, ресейлік ғалымдар рөлге бөліп оқу, іріктеп оқу, түртіп оқу стратегиялары мәтінді тереңірек түсінуге ықпал етеді деп тұжырымдайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, PISA нәтижелерін, оқу сауаттылығы рейтингісін көтеру үшін төмендегідей іс-шаралар ұсынылады:

- Оқу бағдарламасын, оқулықтарды PISA критерийлеріне сәйкес жасау;
- Бағалау жүйесінде PISA халықаралық зерттеуінің кей аспектілерін ескеру;
- Оқытушылар үшін PISA бойынша тренингтер мен курстарды көбейту;
- Мектепте және мектептен тыс оқу әрекеттерінде кітап оқуға деген ынталарын арттырып, өз бетінше оқуға дағдыландыру (Goodreads.com).

Неміс ғалымы Альберт Эйнштейн: «Мен еш уақытта өз оқушыларыма ешнәрсе үйретпеймін, тек қана олардың оқуы үшін жағдай жасаймын»,- дегендей, білім алушылардың өз бетінше саналы түрде оқуына ынталандыру жолдарын ізденіп, тиімді қолдану педагогтардың шығармашылығындағы кезек күттірмес мәселе. Мәтіндермен жұмыс жасамас бұрын оқылымның стратегияларын мақсатқа сай таңдау қажет. Олай дейтініміз: мәтінді терең түсіну оқудың әдісін меңгергеннен кейін ғана жүзеге асады. Осыған орай, оқылым дағдысын жақсартудың технологиясын білім алушылар жетік білуі керек. Өйткені оқылым барлық дағдылардың негізі болып табылады.

Авторлардың қосқан үлесі

Авторлар өздерінің авторлығының ICMJE критерийлеріне сәйкес келетінін растайды. Тақырып бойынша материалдарды жинақтап, жүйелеп, әдебиетпен жұмыс жасау, теорияны жазу А.Ж. Искакованың, әдістеме, қорытынды жазу, соңғы нұсқасын рәсімдеп, баспаға ұсыну С.А. Султанбекованың үлесінде болды.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №726 қаулысы. [Электронды ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35774792 (жүгінген күні: 12.10.2021).

2. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V220002903> (жүгінген күні: 3.08.2022).
3. PISA халықаралық зерттеуін жүргізу аясында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту әдістері бойынша Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасы. Оқу сауаттылығы. Тренерге арналған нұсқаулық. – Астана: NIS-PEARSON, 2014. – 64 б.
4. PISA-2018/компьютерлік формат халықаралық зерттеуі құралдары. – Астана: «Ақпараттық-талдау орталығы» АҚ, 2016. – 126 б.
5. About PISA. PISA results. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.oecd.org/pisa/publications/> (жүгінген күні: 15.07.2018).
6. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы, 2005. – 208 б.
7. Ахметова М.К. Мәтін лингвистикасы: Оқу-әдістемелік құрал. – Орал: «Ағартушы», 2008. – 148 б.
8. Оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруға арналған әдістемелік нұсқаулық. – Нұр-Сұлтан: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, 2020. – 56 б.
9. Құлмағамбетова А. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары. Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, 2014. – 54 б.
10. Шабжанова С. Оқылым дағдыларын қалыптастыру және дамытудың әдіснамасы мен тәжірибесі. – Павлодар, 2015. – 68 б.
11. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Современные стратегии чтения: теория и практика. – Москва, 2016. – С. 100.
12. Rosenblatt L.M. Towards a Transactional Theory of Reading. SAGE Publications. – 1969. – №1. – P. 177. DOI: <https://doi.org/10.1080/10862969609546838>.
13. Anderson R.C. A Schema-Theoretic View of Basic Processes in Reading Comprehension. – New York: Longman, 1984. – P. 80.
14. Carrell L. Facilitating ESL reading by teaching text structure. TESOL Quarterly. – 1985. – Vol. 19. – P. 752. DOI: 10.2307/3586673.
15. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке. – Москва: «Высшая школа», 2005. – С. 255.
16. Ruggiero V.R. The Art of Thinking A Guide to critical and Creative Thought. – London: “Pearson”, 2014. – P. 240.
17. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Современные стратегии чтения. Теория и практика. Смысловое чтение и работа с текстом. – Москва: «Форум», 2015. – С. 361.
18. Robb L. Teaching Reading in Middle School. – The USA, 2000. – P. 200
19. Moreillon J. Collaborative Strategies for Teaching Reading Comprehension. – Chicago: American Librarian Association, 2007. – P. 173.
20. Ediger M. Teaching Reading Successfully. – The USA, 2000. – P. 340.

21. PISA 2025 Foreign Language Assessment Framework. [Электронды ресурс] – URL: <http://www.oecd.org/pisa/oecd-proposes-new-approach-to-assess-young-peoples-understanding-of-global-issues-and-attitudes-toward-cultural-diversity-and-tolerance.htm> (жүгінген күні: 12.10.2022).

22. Better policies for better lives. [Электронды ресурс] – URL: <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf> (жүгінген күні: 13.08.2015).

23. Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf – OECD. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/pisa-based-test-for-schools> (жүгінген күні: 22.07.2018).

А.Ж. Искакова, С.А. Султанбекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Методика повышения академической грамотности студентов в рамках международного исследования PISA

Аннотация. В статье рассказывается об одной из основных направлений международного исследования PISA-грамотности чтения. Подробно объясняются аспекты читательской грамотности, аспекты ее оценки (формат материала, тип заданий, цель использования текста), особенности читательской грамотности, виды чтения и его правила. Обсуждаются компоненты читательской грамотности - ситуация, текст, аспект. Получаем информацию по направлению категории ситуации (чтение для личного пользования, чтение для общего пользования, чтение для познания и чтение для обучения), формы и виды текста, области аспектов (Поиск информации. Широкое понимание. Развитие интерпретации. Отображение, оценка содержания текста. Показать текстовую форму). Автор акцентирует внимание на понятиях «интерпретация» и «герменевтика», которые используются для интерпретации текста.

В процессе обучения и преподавания очень важно правильно задавать вопросы, понимать их содержание и отвечать соответствующим образом. В статье мы можем найти информацию с точки зрения классификации этих вопросов.

В стимулировании интереса читателей к чтению мы убеждаемся, что выделение ресурсов и текста, преобразование задания также имеют свое значение.

В то же время в статье приводятся особенности методики обучения учащихся чтению, эффективные методы повышения читательской грамотности. Приводятся примеры из исследований ученых, руководствуются практиками. Авторы предлагают приемы чтения и описывает правильную технику. Обсуждаются основные идеи теорий отечественных, российских и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: исследование PISA, читательская грамотность, интерпретация, герменевтика, чтение, текст, ситуация, аспект, стратегия.

A.Z. Iskakova, S.A. Sultanbekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Methodology for improving the reading literacy of students in the framework of the international PISA study

Abstract. This article is about one of the main areas of the PISA international study reading literacy. The principles of reading literacy, its aspects of assessment (format of the material, type of tasks, purpose of using the text), peculiarities of the reading literacy task, kinds and rules of reading are comprehensively explained. The components of reading literacy - situation, text, aspect are discussed in the work. We get information about categories of situations (reading for personal use, reading for public use, reading for knowledge and reading for teaching), text forms and types, aspect areas (Finding information. Broad comprehension. Developing interpretation. Showing and evaluating the content of the text. Display the text form). The author focuses on the concepts of "interpretation" and "hermeneutics", which are used to interpret the text.

Asking questions correctly, understanding their content and answering according to the requirements is very essential in the learning and teaching process. We can find information regarding of those questions' classification in the article.

We make sure that the choice of resources and text, and the transformation of the task has their own meaning in stimulating the readers' interest in reading.

At the same time, the article provides features of the methodology of teaching reading to students, effective methods of improving reading literacy. Examples from the researches of scientists are given and practices are guided. The author offers methods of reading and describes the technique of conducting them perfectly. The main idea of the theories of native, Russian and foreign researchers is discussed.

Keywords: PISA study, reading literacy, interpretation, hermeneutics, reading, text, situation, aspect, strategy.

References

1. «Kazakhstan Respublikasynda bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Kazakhstan Respublikasy Ukimetinin 2019 zhylygi 27 zheltoksanındagy №988 kaulisi [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No.988 about State Program for the Development of Education and Sciences of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35774792 (accessed: 12.10.2021). [in Kazakh]

2. «Mektepke deyingi tarbie men okitudin, bastauysh, negizgi orta, zhalpi orta, tehnikalyk zhane kasiptik, orta bilimnen keyingi bilim berudin мемлекеттік zhalpiga mindetti standarttaryn belitu turaly» Kazakhstan Respublikasy Oku-agartu ministrinin 2022 zhilgi 3 tamyzdagi №348 buirygy [Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2022 No. 348. About approval of Standard rules of organization activity of preschool, initial, main average, general secondary, technical and professional, postsecondary education]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V220002903> (accessed: 03.08.2022). [in Kazakh]

3. PISA khalykaralyk zertteuin zhurgizu ayasynda okushylardyn funksionaldyk sauattylygyn damytu adisteri bojynsha Kazakhstan Respublikasy pedagog kyzmetkerlerinin biliktiligin arttyru bagdarlamasy. Oku sauattylygy. Trenerge arналған nuskaulyk [The program of improving the qualifications of teaching staff of the Republic of Kazakhstan on the methods of developing students' functional literacy within the framework of the PISA international study. Reading literacy. Trainer's Guide] (Astana, NIS-PEARSON, 2014, 64 b.). [in Kazakh]
4. PISA-2018/kompyuterlik format halykaralyk zertteui kuraldary [PISA-2018/computer format international study tools] (Astana, «Akparattyk-taldau ortalygy», 2016, 126 b.) [Astana, "Information and Analysis Center", 2016, 126 p.]. [in Kazakh]
5. About PISA. PISA results. [Electronic resource] – Available at: <https://www.oecd.org/pisa/publications/> (accessed: 15.07.2018).
6. Orazbaeva F.SH. Tildik katynas: teoriyasy zhane adistemesi [Linguistic communication: theory and methodology] (Almaty, 2005, 208 p.). [in Kazakh]
7. Ahmetova M.K. Matin lingvistikasy. Oku-adistemelik kural [Text Linguistics. Educational and methodological tool] (Oral: Agartushy, 2008, 148 b.). [in Kazakh]
8. Okushylardyn oku sauattylygyn kalyptastyrugа arналған adistemelik nuskaulyk [Methodological guide for formation of reading literacy of students] (Nur-Sultan: «Nazarbaev Ziyatkerlik mektepteri» DBBU, «Bilim beru bagdarlamalary ortalygy» filialy, 2020, 56 b.) [Nur-Sultan, "Nazarbayev Intellectual Schools", branch of "Educational Programs Center", 2020, 56 p.]. [in Kazakh]
9. Kulmagambetova A. Tildik tort dagdy bojynsha belsendi okytu tapsyrmalary. Oku-adistemelik Kural [Active learning tasks for four language skills. Educational and methodological tool] (Astana, «Nazarbaev Ziyatkerlik mektepteri» DBBU «Bilim beru bagdarlamalary ortalygy» filialy, 2014, 54 b.) [Astana, "Educational Programs Center" branch of "Nazarbayev Intellectual Schools", 2014, 54 p.]. [in Kazakh]
10. Shabazhanova S. Okylym dagdylaryn kalyptastyru zhane damytudyn adisnamasy men tajzhiribesi [Methodology and practice of formation and development of reading skills], (Pavlodar, 2015, 68 b.). [in Kazakh]
11. Pransova G.V., Romanicheva, E.S. Sovremennye strategii chteniya: teoriya i praktika [Modern reading strategies: theory and practice] (Moskva, 2016, 100 s.) [Moscow, 2016, 100 s.]. [in Russian]
12. Rosenblatt L.M. Towards a Transactional Theory of Reading. SAGE Publications, 1, 177 (1969). DOI: <https://doi.org/10.1080/10862969609546838>.
13. Anderson R.C. A Schema-Theoretic View of Basic Processes in Reading Comprehension (New York, Longman, 1984, 80 p.).
14. Carrell L. Facilitating ESL reading by teaching text structure. TESOLQuarterly, 09, 752 (1985). DOI: 10.2307/3586673.
15. Folomkina S.K. Obuchenie chteniyu na inostrannom yazyke [Learning to read in a foreign language] (Moskva, «Vysshaya shkola», 2005, 255 s.) [Moscow, "Higher School", 2005, 255 p.]. [in Russian]
16. Ruggiero V.R. The Art of Thinking A Guide to critical and Creative Thought (London, "Pearson", 2014, 240 p.).
17. Prancova G.V., Romanicheva E.S. Sovremennye strategii chteniya. Teoriya i praktika. Smyslovoe chtenie i rabota s tekstom [Modern reading strategies. Theory and practice. Meaningful reading and work with text] (Moskva, Forum, 2015, 361 s.) [Moscow, Forum, 2015, 361 p.]. [in Russian]

18. Robb L. Teaching Reading in Middle School (The USA, 2000, 200 p.).
19. Moreillon J. Collaborative Strategies for Teaching Reading Comprehension (Chicago, American Librarian Association, 2007, 173 p.).
20. Ediger M. Teaching Reading Successfully (The USA, 2000, 340 p.).
21. PISA 2025 Foreign Language Assessment Framework. [Electronic resource] – Available at: <http://www.oecd.org/pisa/oecd-proposes-new-approach-to-assess-young-peoples-understanding-of-global-issues-and-attitudes-toward-cultural-diversity-and-tolerance.htm> (accessed: 12.10.2022).
22. Better policies for better lives. [Electronic resource] – Available at: <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf> (accessed: 13.08.2015).
23. Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf – OECD. [Electronic resource] – Available at: <https://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/pisa-based-test-for-schools> (accessed: 22.07.2018).

Авторлар туралы мәлімет:

Искакова А.Ж. – Педагогика ғылымдарының магистрі, «Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш.,11, Астана, Қазақстан.

Сультанбекова С.А. – Философия докторы, шетел филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш.,11, Астана, Қазақстан.

Iskakova A.Z. – Master of pedagogical Sciences, Doctoral student of the specialty "Foreign language: two foreign languages", L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Kazhymukan, 11, Astana, Kazakhstan.

Sultanbekova S.A. – Doctor of Philosophy, senior lecturer of the Department of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Kazhymukan, 11, Astana, Kazakhstan.

ХҒТАР 14.07.07

Шолу мақаласы

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-26-36>

«Патриоттық мәдениет» ұғымының мәні

А.Т. Каирова*^{id}, К.Ж. Туребаева^{id}

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: kairova.akerke@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада «патриоттық мәдениет» ұғымының мәнін анықтауда әр түрлі түсініктер мен ғалымдардың философиялық, психологиялық, педагогикалық талдауларын зерттеу арқылы тұжырымдар жасалды. Зерттеу жұмысында ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, «патриоттық мәдениет» ұғымының көп қырлы сипаты талданды. Шындығында бұл ұғым адамзаттың санасында сүйіспеншіліктің ең жоғарғы деңгейі ретінде азаматтық борыш, ұлттық бірегейлікті сақтау, өз халқына, еліне деген жауапкершілікті сезіну, тарихын, мәдениетін, тілін қадірлеу арқылы қалыптасады. Адамның санасы рухани құндылықтар жүйесі арқылы дамиды, сол себепті өскелең ұрпақ бойында патриоттық мәдениетті қалыптастыру керек. Осыған орай бүгінгі таңда мемлекеттік деңгейде руханиятқа бет бұрған кезде, патриоттық мәдениет тақырыбы өзекті және маңызды әрі әлеуметтік-мәдени мәнге ие болады. Өскелең ұрпақтың бойында қалыптасқан патриотизмі біртіндеп идеологиялық, азаматтық мазмұнға ие болып, моральдық қана емес, сонымен бірге моральдық-саяси сапаға айналады. Тәуелсіз еліміздің ғаламдық өркениет ортасынан өзінің лайықты орнын алуына бірден-бір себеп болатын, ол - патриоттық мәдениет. Патриоттық мәдениет ұғымы ғылыми тұрғыдан сарапталып, оның толық мәнін айқындау мақсатында, бұл мәселенің теориялық және практикалық тұрғыдан зерттелуі керектігіне назар аударылды. Адамзат өзінің рухани дамуында патриотизм идеялары мен сезімдерін бойына сіңіріп, саналы түрде рухани қажеттілікке айналдырғанда ғана патриот бола алады. Сондықтан әр адамның бойында рухани әлемнен орын алатын патриоттық мәдениет қалыптасу үшін «патриоттық мәдениет» ұғымының мәнін айқындау қажет. «Патриоттық мәдениет» ұғымының негізі «мәдениет» болып табылады, ал мәдениет қоғамның тарихи дамуында жеткен сатысын көрсететін, адамзаттың шығармашылық қызметінің үдерісінде жасалған және жасайтын рухани және материалдық құндылықтардың жиынтығынан тұрады. Адамның мәдени дамуы – қоғам дамуының мәнді бір саласы болып табылады.

Түйін сөздер: мәдениет, патриот, патриоттық мәдениет, патриоттық сана, патриоттық тәрбие, рухани құндылық, мәдени даму.

Кіріспе

Замануи жаһандық сын-қатерлер, күрделі саяси мен әлеуметтік-экономикалық жағдай қоғам үшін маңызды мәселе. Осыған орай, өз еліне құрметпен қарау рухында жас ұрпақтың бойында патриотизмді тәрбиелеуге байланысты өзекті мәселелер туындайды. Өскелең ұрпаққа патриотизмді негізгі құндылықтар жүйесінде қалыптастыру, яғни өз еліне деген сүйіспеншілікпен қатар ұлттар арасындағы өзара түсіністік пен құрмет, азаматтық ынтымақтастықты дамыту және ұрпақ алдындағы жауапкершілікті сезіну, халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрыптарын қадірлеуден басталады. Жас ұрпақ біздің ертеңіміз, бүгінгі ұл – ертеңгі әке, бүгінгі қыз – ертеңгі ана, олар әкеге, шешеге, ұстазға қарап өседі. Қай ғасырда болмасын адамзат өз тарихында ұлт өмірін өркендетуші, саналы да салауатты, ұлтжанды, рухы биік, ақыл-парасаты мол, ғылыми өрісі кең, мәдени ұрпақты тәрбиелеуді мақсат еткен. Тәрбиені ұрпақтан ұрпаққа таралып, жетілдіріліп тұратын өмір мектебі деп атауға болады. Осы өмір мектебінен халқымыздың ғасырдан ғасырға қастерлеп келген құнды дәстүрлер, тарихымыз бен мәдениетіміз өте кең. Демек, «Бүгінгі ұрпақ осы құндылықтарды қаншалықты біледі, қастерлейді, білмесе білуге ұмтыла ма, ата-салтын, Отанын мақтаныш тұта ма?», – деген сұрақтар төңірегінде ойланып отырған абзал. Біздің болашағымыз біздің өткен өміріміздің жалғасын тауып өркендейді, адам ретінде қалыптастырады, бұл ақиқат. Біздің бүгінгі күніміз кешеден, ертеңіміз бүгіннен бастау алады. Адамның өзін және қоғамды тану тереңдігі, кеңдігі мен мүмкіндігін анықтайтын рухани құндылықтар жүйесі болады. Соның бірі – өз елінің патриоты болу. Осыған орай, біз өз зерттеуімізде «патриоттық мәдениет» ұғымының мәнін қарастырып, философиялық, психологиялық-педагогикалық талдау жасадық.

Зерттеу әдістері

Біз өз зерттеуімізде негізгі ұғымдардың мәнін анықтауды және түрлі түсініктемелерді педагогикалық, психологиялық, философиялық әдебиеттерге шолу жасап, саралауды жөн көрдік. Психологтар ұғымның түрлі түсініктемелерін береді, мәселен Н.А.Менчинская: «Ұғым сөзімен біздер заттар мен құбылыстардың қасиеттерін бейнелейтін қорытынды білімді белгілейміз», – деп түсіндірсе, Б.Г.Ананьев ұғымдарға: «заттың сапасын ерекшелейтін логикалық тәсіл» – деп анықтама береді. В.В.Давыдов, Д.Б. Эльконин көзқарастары бойынша, ұғым – логикалық ойлау формаларының бірі, сөздік-логикалық ойлауға тән жалпылаудың ең жоғары деңгейі.

Ал педагогикада «ұғым» деп, заттар мен құбылыстардың елеулі объективті жақтарын бейнелейтін, арнайы терминдермен бекітілген немесе белгілермен бекітілген ғылыми білім бірлігін атайды [1].

Талқылау

Зерттеуіміздегі негізгі ұғым – «патриоттық мәдениет», ал оның негізі «мәдениет» ұғымы болып табылады. Бұл ұғым гуманитарлық ғылымдарды ең көп мағыналы және

жиі қолданылатын бірліктің бірі. «Мәдениет» ұғымы алғаш рет әдебиетте Римнің атақты философы Цицеронның «Тускул кеңесі» атты еңбегінде кездеседі, оның этимологиялық негізі «өңдеу», «тазалау» деген мағынаны білдіреді. Алғашқы агро-техникалық ұғым ретінде (жерді өңдеу) қолданылды, ал Цицерон болса алғаш рет ауыспалы мағынада, яғни «адам ақыл – есіне ықпал жасау» ұғымы ретінде қолданды [2].

Ежелгі санада мәдениет ұғымы «пайдейя» (жас бала) түсінігімен қалыптасты, «пайдейя» ұғымы екі мағынада сипатталды: біріншісі – тәрбиелеу, үйрену; екіншісі білімді, ағартушылықты, мәдениетті анықтайды. Орта ғасырларда мәдениет, яғни адамның Құдайға деген сүйіспеншілігінде өзінің әлеуетін ашу қабілетімен сипатталса, қайта өрлеу дәуірінде - үйлесімді, жоғары дамуға ұмтылатын адамның белсенді бастамасымен ерекшеленді. ХІХ ғасырдың ортасында ағартушылықтың жалпы идеяларынан мәдениетте екі қарама-қарсы көзқарас ерекшеленді: біріншісі – (Дж. Ж. Руссо, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, Дж. П. Сартр, З. Фрейд, Э. Фромм, Франкфурт мектебі және т.б.) – мәдениетті теріс әсер ететін фактор ретінде қарастырады, екіншісі (Ф. М. Достоевский, Л. Н. Толстой, А. Швейцер, Р. Роллан) – адам ғасырды жақсарту, адамның өзіне айналу құралы ретінде қарастырған [3].

Мәдениет ұғымы «Педагогика» орысша-қазақша түсіндірме сөздігінде (латын тілінен «*cultura*» – тәрбиелеу, жасау, дамыту, мойындау) – қоғамның, шығармашылық күштердің және адамның қабілеттерінің дамуын анықтаудың тарихи қалыптасқан көрсеткіші – деген түсінік берілсе, философиялық энциклопедиялық сөздікте (араб тілінде «маданият» – «қала» деген мағынаны білдіреді) – адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің жемістері мен нәтижелері, – деген анықтама берілген [4]. С.Әбілдинаның «Қазақстанда оқушыларға этномәдени білім беруді қалыптастыру» атты еңбегінде мәдениет ұғымы ағылшын тіліндегі әдебиеттерде 50 жылдардың бас кезінде мәдениетке 160-тан астам анықтама берілсе, еуропалық әдебиеттерде мәдениеттің 250-ден астам анықтамасы бар екені айтылған. Осы орайда, өз елінің патриоты, халқының мәдени, азаматтық және рухани жетілуінің қамын ойлаған Ахмет Байтұрсынов мәдениетті екі салаға бөліп: «тіршілік үшін жұмсалатын тірнек өнері», көркемділік үшін жұмсалатын нәрселерді жасауға арналған өнер «көрнекілік өнері» болады деп қарастырғанын атап кетуді жөн көрдік.

Сонымен, мәдениет ұғымының ғылыми еңбектердегі анықтамасы алуан түрлі. Алайда мәдениетке берілген барлық анықтамаларды қамтып шығу біздің құзырымызға жатпайды, біз тек өз зерттеуіміздің әдіснамалық негізін қалайтын анағұрлым нақтыланған тұжырымдарға тоқталдық.

Ал, «патриот» ұғымы тарихи деректерге сүйенсек алғаш рет 1789-1793 жылдары ұлы француз төңкерісі кезеңінде, яғни сол кезде монархистер лагерінен шыққан сатқындар мен Отанын сатқан опасыздарға қарсы халық мүддесі үшін күрескен республиканы қорғаушылар өздерін «патриот» деп атаған. «Патриот» ұғымының мағынасына қатысты ғылыми әдебиеттерде көптеген анықтамалар берілген. Бұл ұғым 1859 жылы орыстың танымал лексикографы, жазушы Владимир Иванович Дальдың «Толковый словарь живого великорусского языка» атты еңбегінде, 200 мың сөзден тұратын анықтамасында «Патриот – Отанын сүйуші, оның игілігін қызу қолдаушы, Отансүйгіш,

Отандас», - деп түсінік берілген. Саяси түсіндірме сөздікте: « Патриот – өз Отанын адал сүйетін, қызмет ететін, өз мүддесін ел мүддесі жолында құрбан қылатын, басқа ұлттар мен ұлыстарға кеңпейілдікпен қарайтын адам» десе, әлеуметтану және саясаттану бойынша орысша-қазақша түсіндірме сөздігінде « Патриот – өзінің Отанына берілген, оның мүдделеріне қызмет ететін адам», - деп анықтама берген [5]. Демек, В.И.Дальдің еңбегіндегі отансүйгіштікті қарастыратын болсақ ол адам баласының сүйіспеншілігінен туындайды. Сүйіспеншілік - моральдық сананың ең биік көрінісі, ол сол арқылы адами болмысқа жетуге болады, ал керісінше жағдайда толыққанды өмір сүре алмайды. Адамды шығармашылыққа жетелейтін, өмірді терең түсінуге жол ашатын, басқалардың сырын ұғына алу тек сүйіспеншілік арқылы бейнеленеді. Адам қоғамы пенде болғандықтан оның сүйіспеншілігі өз халқына, еліне, Отанына арналу керек.

Философиялық энциклопедиялық сөздікте сүйіспеншілікті, әсіресе Отанға деген сүйіспеншілікті «Отанды сүю дегеніміз – туған жер мен сол елді мекендеген халыққа деген сүйіспеншілік болып табылады. Осы екі сезім бір-біріне қосылып оны күшейте түседі. Отаншылдық (патриотизм) – өте күрделі сезім, соның арқасында адам өзін үлкен біртұтас елдің ажырамас бір бөлшегі ретінде сезінеді. Олай болса, ол оның жетістіктері мен қателіктері – бәріне ортақ. Отанды сүю дегеніміз – елге жақсылық тілеп қана қоймай, өз үлесінді белсенді түрде мейлінше соның гүлденуіне қосу. Отанды сүю дегеніміз – тек қана өз ұлтыңды ғана емес, сонымен қатар осы елде тұрып жатқан басқа ұлт өкілдерін сүю, оларды жат етпеу болып табылады. Өйткені, олар да біздің мемлекетіміздің гүлденуіне ат салысып, бізбен бірге өз тағдырын бөлісуде», - деп анықтама берілген [6].

Адамдарды біріктіретін күш, ол рухани құндылықтар, адамдар осы құндылықтар арқылы бақытқа қол жеткізеді. Сондықтан, әрбір адам өз бойындағы адамгершілік пен рухани құндылықтарды дамыту керек, ол үшін адам өзін тани білу керек, сонда ғана ол ақиқатты таниды. Ақиқатты тану арқылы адамның адамшылығы айқындалады. Кез келген қоғамның даму тенденциясы ондағы адамдардың дамуы арқылы байқалады, сол себепті жас ұрпақтың бойында патриоттық мәдениетті қалыптастыру азаматтық борышымыз болып есептеледі.

Біз қазіргі кезеңде жастарға үлкен сенім артамыз, себебі еліміздің болашағының кілтін сеніммен осы ұрпаққа табыстаймыз. Әрине, кезінде жүректері елім деп соққан ата-бабаларымыздың аманатын ұрпаққа табыстау біздің парызымыз. Ал қазіргі кездегі сенім артқан замануи ұрпағымыз еліміздің болашағы үшін не істей алады? Ата-бабамыздың бойында болған патриоттық сезім жастардың бойында бар ма? Елі мен халқы артқан сенімді ақтай ала ма? - деген көкейдегі сұрақтарға жауап іздеп көрелік.

Кез келген қоғамның қозғаушы күші мен болашағы – жастар. Қазақстанның ұлы тарихымен бірге жаңа жетістігін жариялауда жастардың жауапкершілігінде, аға буынның, айтулы тұлғалардың адал жолын лайықты жалғастыру мақсатында елімізде мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылуда. Еліміздің ертеңгі күні жастардың даму деңгейіне және олардың қоғамға ықпалдасуына байланысты. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №247 қаулысымен «Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бекітілген. Тұжырымдама мазмұны алты бөлімді қамтиды, бесінші бөлімнің «Заманауи

құндылықтар және патриоттық тәрбие» бағытында: «Тұлғаны қалыптастыру құралы ретінде тәрбие мен педагогика процестеріне ерекше назар аудару керек. Педагогика адам тәрбиесіне күшті әсер етеді, сондықтан педагогика патриотизмді тәрбиелеуді практикада белсенді қолдануы тиіс. Патриоттық тәрбие азамат пен патриоттың қасиеттеріне ие және бейбіт және соғыс уақытында азаматтық міндеттерді сәтті орындай алатын тұлғаны қалыптастыруға және дамытуға бағытталған» - деп түсінік берілген [7]. Яғни, біз сенім артқан жастар мектеп қабырғасында сапалы білім мен тәрбиені санасына сіңіру арқылы болашақта еліміздің дамуына үлесін қосатын елдің төл перзенті, өз азаматы ретінде сезінетін, қажет жағдайда қорғай алатын, рухы мықты тұлғаны қалыптастырудың қажеттілігі күн санап артып отырғандығын түсінуі керек.

Қоғамның қазіргі даму жағдайы демократиялану мен жаһандану деңгейінде, адамдардың тарихи және ұлттық санасының қайта жаңғыру үдерісі де ерекше. Осыған орай жас ұрпақтың бойында патриоттық мәдениетті қалыптастыру педагогикалық-әлеуметтік маңызға ие. Адам бойындағы негізгі құндылықтардың бірі – патриотизм. Адам өз санасына патриотизм идеялары мен сезімдерін сіңіріп, саналы түрде рухани қажеттілікке айналдырғанда ғана патриот болады. Сондықтан әр адамның бойында рухани әлемінен орын алатын патриоттық мәдениет қалыптасу керек.

Нәтижелер

Біз өз зерттеуімізде «патриоттық мәдениет» ұғымының негізін және оның шығу тарихын анықтауды түрлі түсініктер мен ғалымдардың философиялық, психологиялық, педагогикалық талдауларын зерттеу арқылы ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып қарастырамыз. Сонымен, «патриоттық мәдениет» ұғымын зерделеу барысында негізі ұғым «мәдениет» болады. Себебі бұл ұғымның шығуы адамзат тарихында Ежелгі Римнің саяси қайраткері, жазушы Цицерон Марк Туллий (б.з.б. 3.1.106, Арпинум — 7.12.43, Кайета маңы) еңбектерінде бастау алғанын, бұл ұғымның мағынасы да, қолдану аясы да алуан түрлі және тарихи тұрғыдан алғанда, адам және оның іс-әрекетін мәдениеттің негізгі объектісі ретінде қарастырсақ, педагогикалық тұрғыдан қоғамның, шығармашылық күштердің және адамның қабілеттерінің дамуын анықтаудың тарихи қалыптасқан көрсеткіші ретінде бағаланады деп санаймыз. Ал патриот ұғымы адамзат санасында XVIII ғасырдан бастау алып, бүгінгі күнге дейін кеңінен қолданыс тауып келеді. Өз елінің патриоты болу ең алдымен адамның сана-сезіміне, одан соң іс-әрекетін ұйымдастыруға ықпал етуден басталатыны белгілі, сондықтан осы мәселені тарихи – педагогикалық тұрғыда зерттеудің маңызы зор, патриоттық мәдениетті қалыптастырудың мәселелерін зерттеген ғалымдардың еңбектерін теориялық талдауларға сүйене отырып сараладық. Патриоттық мәдениетті қалыптастыруды зерттеу соңғы онжылдықта қарқын алғанын байқауға болады. Мәселен, патриоттық мәдениетті қалыптастырудың өзекті мәселесін қарастырған отандық ғалым В.В Сергееваның «Болашақ педагогтардың патриоттық мәдениетін қалыптастыру моделі және оны жоғары оқу орындарында жүзеге асыру технологиясы» атты еңбегінде білім беру кеңістігі аясында жастарды патриоттық тәрбиелеу мәселесін тиімді шешу механизмі туралы автордың көзқарасы

болашақ мұғалімдердің патриоттық мәдениетін қалыптастыру моделімен оны жүзеге асыру технологиясын, патриоттық мәдениетті қалыптастырудың принциптерін айқындап, үлгі шеңберінде оның қалыптасу кезеңдерін ұсынып, сипаттаған [8]. Ал, В.А. Ружа өз еңбегінде «Патриоттық мәдениет мәдениеттің бір бөлігі ретінде тарихи тәжірибенің жинақталуына қарай дамиды және патриоттық сана мен адамдардың мінез-құлқының жаңа және дәстүрлі элементтерінің үйлесіміне негізделеді. Дәл осы қасиет қоғамға жетістіктерді жинақтауға және қоршаған ортаның өзгеруіне бейімделу қабілетін жақсартуға мүмкіндік береді» - деп, патриоттық мәдениет және оның өлшемдерін қарастырған [9]. М.А.Мазурдың еңбегінде «патриоттық мәдениет» ұғымы философиялық, педагогикалық, психологиялық тұрғыдан қарастырылып, өз зерттеуінде «Патриоттық мәдениетті жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің маңызды бөлігі, оң құндылықтар мен қасиеттерге негізделген және отанның өмірлік мүдделері мен тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін белсенді патриоттық қызметте көрінетін интегративті жеке қасиет ретінде қарастырамыз», - деп тұжырымдаған [10].

Жалпы білім беру орындарында мектеп оқушыларының патриоттық мәдениетін қалыптастыру мәселелерін қарастырған Н.И.Верещагинаның зерттеуінде «Мектеп оқушыларының патриоттық мәдениетін қалыптастыру аксиологиялық, белсенділік, мәдени тәсілдерді жүзеге асыруға негізделуі керек, олардың әрқайсысы өз мақсатына сәйкес мектеп оқушыларының осындай мәдениетін қалыптастырудың нысандары мен әдістерін пайдалана отырып жүзеге асырылады», - деп мектеп оқушыларының патриоттық мәдениетін қалыптастыру тәсілдерін ұсынған [11].

Патриоттық мәдениетті патриоттық сананың, дәстүрлердің және мінез-құлықтың тұрақты компоненттерінің жиынтығы ретінде анықтауға болады, олар патриоттық мінез-құлықтың сипаттамаларын қамтиды және маңызды өлшемі болып табылады. Патриоттық мәдениетті қалыптасу адамдардың патриоттық көзқарастары арқылы жүзеге асырылады. Отандық ғалым В.В Сергееваның пікірінше, патриоттық мәдениет - бұл патриотизмді қалыптастырудың барлық тарихи тәжірибесін, оның қоғамның адамгершілік салауаттылығымен байланысын, патриоттық сезімдердің қарқындылығының азаматтық бостандық дәрежесіне тәуелділігін ескеру қажет идеология мен психология, саясат және қызмет десе, Н. А. Ефименко өз зерттеуінде «Әлеуметтік - мәдени даму» және «патриоттық мәдениет» ұғымдары бірін-бірі толықтырады: әлеуметтік әрекет субъектісін көрсетеді, патриоттық – жеке тұлғаның саналы әрекетіне немесе қауымдастықтар, мәдени олардың қызметінің сапасы мен көлемі бойынша. Субъект-объект тұрғысынан тұтастық, бұл жерде тізбек ретінде: тұлға - әлеуметтік топ – ұлттық - аймақтық - қоғам – жалпы адамзат» - деп сипаттайды [12].

Осы аталған зерттеулердің маңыздылығын мойындай отырып, жүйелі тұлғалық білім ретінде оқушылардың патриоттық мәдениетінің құрылымын, оның құрылымдық компоненттерінің мазмұнын негіздеумен, оны қалыптастырудың тәсілдерін айқындаумен, мектеп оқушыларының патриоттық мәдениетін қалыптастыру моделін әзірлеумен, жалпы білім беру мекемесінде оқушыларда мәдениетті қалыптастыру процесінің мазмұнын құрастырумен байланысты мәселелер ғалымдардың назарынан тыс қалмайтынын атап өтеміз.

Қорытынды

Зерттеуімізді қорытындылай келе, «патриоттық мәдениет» ұғымын қазіргі уақытта көп қырлы ұғым ретінде сипаттауға болады. Ол әлеуметтендіруші және даралаушы, дәстүрлі және инновациялық, ұлттық және жалпыадамзаттық, прогрессивті және консервативті, сыртқы және ішкі, нақты және идеалды, бұл сайып келгенде қоғамның шоғырлануына ықпал етеді. Бұл шындығында азаматтық сезім, дүниетанымның қалыптасуы, рухани жетілуі, адамдардың әлеуметтік-психологиялық көңіл-күйі, азаматтық көзқарасы, санасы мен парасаттылығы.

Зерделенген ұғымның мәнін тереңнен пайымдасақ, егеменді ел болумен бірге сол елдің ұлттық бірегейлігін ынтымақтастықта сақтауда жас тұлғаның ішкі жан дүниесі, ой санасы мен сезімін дамытып, қалыптастыруға бағытталады. Өз Отанын, халқын шексіз сүю, бар күш-жігері мен білімін Отан мүддесі үшін арнаған сезім – ол өз елінің патриоты болуы. Патриоттық бұл ана сүтімен бірге келмейді, ол ақиқат, баланың бойында тәрбие беру арқылы біртіндеп қалыптасатын құдыретті сезім. Бұл сезімнің нысаны – Отан болса, оның мазмұны туған жер, табиғат және оның байлықтары: тіл, мәдениет, дәстүрі. Осыған орай «патриоттық мәдениет» ұғымының мәнін жас ұрпақ бойында қалыптастыруда мына әрекеттерді ұстану арқылы жүзеге асыруға болады деп ұйғардық: елдің тарихы мен мәдениеті туралы біліммен сусындау; ұлттық әдет-ғұрыптарды зерделеу, сыйлау; ата-бабалар мұраға қалдырған байтақ жерге қорған болу, ел мүддесі үшін еңбек ету; ұлттық құндылықтарды сақтау; туған жер байлығы мен табиғатын қастерлеу.

Авторлардың қосқан үлесі

Зерттеуші ғалым, автор К.Ж.Туребаеваның «Жаһандану жағдайында ұлттық тәрбие берудің ғылыми-педагогикалық негіздері» атты еңбегінде: «Қазіргі жаһандану заманында өзге мемлекеттердің көлеңкесінде қалмай, ықпалына ермей, дәстүріміз бен тілімізді түлету, ұлттық мәдениетімізді сақтау, қазақ болмысынан туындайтын этникалық ерекшелігімізді баянды ету. Ол - тіл, дәстүр, ұлттық сана мен рух, отаншылдық. Жас ұрпақ санасында осы рухани құндылықтар қалыптасса, еліміздің шын мәнінде егеменді жолмен дамып, оның байлығы ұлтқа қызмет етері сөзсіз», - деген ойын тұжырымдай келе, «патриоттық мәдениет» ұғымының мәнін жас ұрпақ бойында қалыптастыруда мына әрекеттерді ұстану арқылы жүзеге асыруға болады деп түйіндедік: елдің тарихы мен мәдениеті туралы біліммен сусындау; ұлттық әдет-ғұрыптарды зерделеу, сыйлау; ата-бабалар мұраға қалдырған байтақ жерге қорған болу, ел мүддесін сақтау; ұлттық құндылықтарды құрметтеу; туған жердің байлығы мен табиғатын қорғау.

Әдебиеттер тізімі

1. Сайлауова Н.С. Бастауыш сынып оқушыларының этномәдени құндылықтары негізінде патриоттық тәрбие берудің теориясы мен практикасы : Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. – Атырау, 2010. – 44 б.

2. Ғабитов Т., Әлімжанова Ә., Бағашаров Қ. Мәдени-философиялық энциклопедия: энциклопедия. – Алматы: Лантар Трейд, 2019. – 190 б.
3. Масалимова А. Культурная антропология: учебник. – Алматы: ҚазҰУ, 2019. – 190 б.
4. Арын Е. Орысша - қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика. – Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ, 2006. – 482 б.
5. Саиров Е. Саяси түсіндірме сөздік. – Астана: Жүйелі зерттеулер институты, 2007. – 616 б.
6. Жақып Б.Ө. Философиялық энциклопедиялық сөздік. – Алматы: Кітап палатасы, 2013. – 480 б.
7. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000247> (жүгінген күні: 07.04.2023)
8. Сергеева В.В. Модель формирования патриотической культуры будущих педагогов и технология ее реализации в педагогическом вузе // Мир науки, культуры, образования. – 2012. – № 6(37). – Б. 261-266
9. Ружа В.А. Патриотическая культура и ее измерения // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – № 6(14) – Б. 72-81
10. Ефименко Н.А. Патриотическая культура как категория философско-культурологического знания // Культурная жизнь Юга России. – 2011. – № 2(40). – Б. 98-100.
11. Мазур В.А. Психолого-педагогический анализ сущности понятия «патриотическая культура» // Обучение и воспитание: методики и практика. – 2013. – № 6. – Б. 103-108
12. Позднякова О.К., Верещагина Н.И. Модель формирования патриотической культуры школьников // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2017. – № 10(210). – Б. 132-136

А.Т. Каирова, К.Ж. Туребаева

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

Сущность понятия «патриотическая культура»

Аннотация. В данной статье сформулирована мысль путем изучения работ ученых и философского, психологического, педагогического анализа различных понятий в определении сущности понятия «патриотическая культура». В исследовательской работе, опираясь на труды ученых, понятие «патриотическая культура» можно рассматривать как многогранное понятие в современном мире. Это понятие формируется в сознании человечества как высший уровень любви через гражданский долг, сохранение национального единства, чувство ответственности за свой народ, страну, понимание истории, культуры и родного языка. Сознание человека развивается через систему духовных ценностей, поэтому необходимо формировать патриотическую культуру у подрастающего поколения. И поэтому сейчас при переходе к духовности патриотическая культура приобретает актуальное и значимое, социально-культурное значение на государственном уровне. Патриотизм, заложенный у подрастающего поколения, будет постепенно наполняться идеологическим, гражданским содержанием и станет не только нравственным, но и морально-политическим качеством. Единственная причина, по которой независимая страна занимает достойное место в среде глобальной цивилизации - это

патриотическая культура. Было обращено внимание на понятие патриотической культуры, а также научно проанализировано и исследовано с теоретической и практической точек зрения с целью определения его полной сущности. Человечество в своем духовном развитии может стать патриотом тогда, когда оно впитывает идеи, чувство патриотизма и сознательно превращает их в духовную потребность, поэтому для формирования у каждого человека патриотической культуры, занимающей место в его духовном мире, необходимо определить сущность понятия «патриотическая культура». И в основе этого понятия стоит культура. Культура – это совокупность духовных и материальных ценностей, созданных и совершаемых в процессе творческой деятельности человечества, отражающая достигнутую ступень в историческом развитии общества. Культурное развитие человека - одна из важнейших направлений развития общества.

Ключевые слова: культура, патриот, патриотическая культура, патриотическое сознание, патриотическое воспитание, духовная ценность, культурное развитие.

A.T. Kairova, K.Zh. Turebayeva

K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan

The concept essence of "patriotic culture"

Abstract. In this article, the idea is formulated by studying the works of scholars and philosophical, psychological, and pedagogical analysis of various concepts in determining the essence of the concept of "patriotic culture". In the research work, based on the works of scholars the concept of "patriotic culture" can be considered as a multifaceted concept in the modern world. This concept is formed in the consciousness of mankind as the highest level of love through civic duty, preservation of national unity, a sense of responsibility for one's people, country, understanding of history, culture and native language. Human consciousness develops through a system of spiritual values, so it is necessary to form a patriotic culture among the younger generation. That is why now, in the transition to spirituality, patriotic culture is becoming relevant and socio-cultural significant at the state level. The patriotism inherent in the younger generation will gradually be filled with ideological, civic content and will become not only a moral, but also a moral and political quality. The only reason why an independent country occupies a worthy place in the global civilization - this is a patriotic culture. Attention was drawn to the concept of patriotic culture, as well as scientifically analyzed and studied from a theoretical and practical point of view in order to determine its full essence. Human in its spiritual development can become a patriot when he/she absorbs ideas, feelings of patriotism and consciously turns them into a spiritual need. Therefore, in order to form a patriotic culture that occupies a place in his/her spiritual world, it is necessary to define the essence of the concept of "patriotic culture". And this concept is based on culture. Culture is a set of spiritual and material values created and performed in the process of creative activity of mankind, reflecting the achieved stage in the historical development of society.

Keywords: culture, patriot, patriotic culture, patriotic consciousness, patriotic upbringing, spiritual value, cultural development.

References

1. Sajlauova N.S. Bastauysh synyp okushylarynyn etnomadeni kundylyktary negizinde patriottyk tarbie berudin teoriyasy men praktikasy: Pedagogika gylymdarynyn doktory gylymi darezhesin alu ushin dajyndalghan diss. Avtoreferaty [Theory and practice of patriotic education of Primary School students on the basis of ethno-cultural values: diss prepared for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences. abstract] (Atyrau, 2010, 44 b.). [in Kazakh]
2. Gabitov T., Alimzhanova A., Barasharov K. Madeni-filosofiyalyk enciklopediya: enciklopediya [Cultural and philosophical encyclopedia: encyclopedia] (Almaty, Lantar Trejd, 2019, 190 b.) [Almaty, Lantar Trade, 2019, 190 p.]. [in Kazakh]
3. Masalimova A. Kul'turnaya antropologiya: uchebnik [Cultural anthropology: textbook] (Almaty, KazUU, 2019, 190 b.). [in Russian]
4. Aryn E. Oryssha-kazaksha tusindirme sozdik: Pedagogika [Russian-Kazakh Explanatory Dictionary: Pedagogy] (Pavlodar, "EKO" GOG, 2006, 482 b.). [in Kazakh]
5. Sairov E. Sayasi tusindirme sozdik [Political Explanatory Dictionary] (Astana, ZHujeli zertteuler instituty, 2007, 616 b.) [Astana, Institute of Systematic Studies, 2007, 616 p.]. [in Kazakh]
6. ZHakyp B.O. Filosofiyalyk enciklopediyalyk sozdik [Political Explanatory Dictionary] (Almaty, Kitap palatasy, 2013, 480 b.) [Almaty, Book Chamber, 2013, 480 p.]. [in Kazakh]
7. Kazakstan Respublikasy memlekettik zhastar sayasatynyn 2023 - 2029 zhyldarga arnalğan tuzhyrymdamasy [Concept of the state youth policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000247> (accessed: 07.04.2023). [in Kazakh]
8. Sergeeva V.V. Model' formirovaniya patrioticheskoy kul'tury budushchih pedagogov i tekhnologiya ee realizacii v pedagogicheskom vuze, Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya [The model of formation of patriotic culture of future teachers and the technology of its implementation in a pedagogical university, The world of science, culture, and education], 6(37), 261-266 (2012). [in Russian]
9. Ruzha V.A. Patrioticheskaya kul'tura i ee izmereniya, Sovremennye issledovaniya social'nyh problem [Patriotic culture and its dimensions, Modern research on social problems], 6(14), 72-81 (2012). [in Russian]
10. Efimenko N.A. Patrioticheskaya kul'tura kak kategoriya filosofsko – kul'turologicheskogo znaniya, Kul'turnaya zhizn' YUga Rossii [Patriotic culture as a category of philosophical and cultural knowledge, Cultural life of the South of Russia], 2(40), 98-100 (2011). [in Russian]
11. Mazur V.A. Psihologo-pedagogicheskij analiz sushchnosti ponyatiya «patrioticheskaya kul'tura», Obuchenie i vospitanie: metodiki i praktika [Psychological and pedagogical analysis of the essence of the concept of "patriotic culture", Training and education: methods and practice], 6, 103-108 (2013). [in Russian]
12. Pozdnyakova O.K., Vereshchagina N.I. Model' formirovaniya patrioticheskoy kul'tury shkol'nikov, Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta [The model of formation of patriotic culture of schoolchildren, Bulletin of the Orenburg State University], 10(210), 132-136 (2017). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Каирова А.Т. – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім бағдарламасының докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Туребаева К.Ж. – педагогика ғылымдарының докторы, психологиялық-педагогикалық және арнайы білім беру кафедрасының профессоры, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Kairova A.T. – Doctoral student of the educational program "pedagogy and methods of primary education", K. Zhubanov Aktobe regional university, ave. A. Moldagulova, 34, Aktobe, Kazakhstan.

Turebayeva K.Zh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Psychological, Pedagogical and Special Education, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Ave. A. Moldagulova, 34, Aktobe, Kazakhstan.

МРНТИ 14.37.29

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-37-57>

Ключевые компетенции педагога в эпоху цифровизации образования

В.В. Семенихин*^{ORCID}, С.Ф. Семенихина^{ORCID}

Актыубинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан

*Автор для корреспонденции: semenikhinvitia@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию процесса цифровизации образования в Казахстане, включающая этапы её развития, главные тенденции и оценку её эффективности в контексте высшего профессионального образования. Основной целью нашего исследования является теоретическое обоснование и изучение текущего состояния цифровизации высшего профессионального образования в Казахстане, а также оценка его результатов на современном этапе обучения и определение направлений для будущего развития.

В рамках данной статьи мы провели анализ процесса развития общества от этапов компьютеризации, информатизации и автоматизации к более современному этапу цифровизации, исследовали информационно-образовательные технологии и ресурсы в сфере информационных технологий, которые используют преподаватели на двух факультетах - естественных наук и технических дисциплин - в учебном процессе Актыубинского регионального университета имени К. Жубанова. Мы также рассмотрели их предпочтения в отношении использования цифровых технологий для улучшения образовательного процесса.

В ходе нашего анализа литературных источников, связанных с цифровизацией образования, выявили и раскрыли ключевые тенденции, риски, преимущества, недостатки и потенциальные ловушки внедрения цифровых технологий в профессиональное обучение.

Кроме того, рассмотрели, как преподаватели и студенты организовали свою работу после пандемии, используя навыки онлайн-обучения и инновации, связанные с цифровой трансформацией в образовательном процессе.

Цифровизация образования существенно меняет требования к педагогам - преподавателям. Преподаватели должны владеть современными технологиями, уметь эффективно использовать их в образовательном процессе и владеть ключевыми навыками, необходимыми для выполнения своих профессиональных обязанностей.

Представлены результаты исследования отношения преподавателей и студентов Актыубинского регионального университета имени К.Жубанова (АРУ) факультетов естественных наук (ФЕ) и технического факультета (ТФ) к цифровой трансформации (ЦТ) и использованию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и выявлены основные показатели, уточнены тенденции применения современных цифровых технологий. Полученные результаты позволяют определить основные проблемы образования на современном этапе.

Указаны основные проблемы цифровизации высшего профессионального образования в Казахстане. Показано отношение преподавателей ФЕ и ТФ к цифровой трансформации образования, становлению цифровых компетенций, к ограничениям и рискам при переходе к цифровизации образования. Обозначены основные перспективы продолжения исследования применения цифровизации в образовании.

Ключевые слова: ключевые компетенции педагога, информатизация, цифровизация образования, цифровые образовательные технологии, цифровая трансформация, учебный процесс, мобильные учебные приложения.

Введение

Развитие цифровых технологий является одним из приоритетов современной эпохи, важнейшим шагом к повышению качества обучения и преподавания. Цифровизация является основным трендом современного этапа мирового экономического развития и захватывает лидирующие места в образовании.

Цифровизация, конечно же, нужна современному образованию для того, чтобы сделать образовательный процесс более управляемым, адаптированным к сегодняшним реалиям, сформировать конкурентоспособных профессионалов в формирующемся «цифровом мире» [1].

Актуальность и важность цифровизации процесса высшего профессионального обучения вытекает из необходимости приспособления системы профессионального образования к требованиям современного этапа цифровой экономики и общества, появление которых является всемирными тенденциями современности. Педагогические и образовательно значимые результаты, ожидаемые от цифровизации профессионального образования, связаны с определением и применением всего потенциала цифровых технологий.

Переход на цифровой образовательный процесс существенно изменит профессиональную деятельность педагогов и обслуживающего персонала профессионального образования и обучения. При этом в процессе цифрового образования многие обязанности педагога теряют смысл, таких, как быть источником знаний, представителем информации, контролером, оценщиком и исполнителем дисциплинарных мер, утрачивают свою первоначальную значимость [2].

В связи с недавней пандемией коронавируса преподаватели всех уровней образования быстро научились использовать компьютерные технологии дистанционного обучения. Мы уже анализировали использование дистанционного обучения (ДО) студентами естественнонаучных и технических специальностей Актюбинского регионального университета им. К.Жубанова в начальный период пандемии [3].

Результативность применения цифровых технологий (ЦТ) в образовательном процессе обоснована практикой организации ДО в условиях изоляции в период пандемии. ЦТ стали инструментом, который поддерживал непрерывность образовательного процесса. В то же время ускоренный переход на дистанционное обучение выявил и проблемы, существовавшие в этой сфере. Проведенные исследования показали, что в начальный период пандемии только 18 % по среднему значению преподавателей рассматриваемых двух факультетов (естествознания и технического) Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова (АРУ им. К.Жубанова), были готовы к проведению занятий дистанционно, наличие интернета и устройств, подключенных к нему, морально-мотивационная составляющая, наличие необходимого программного обеспечения, подготовленные презентации лекций и т.п.

Проанализировав основные преимущества и недостатки применения ДО и возникающие трудности, нами был сделан вывод, что, несмотря на имеющиеся изъяны, ДО оказывается интересным, особенно для молодых и активных [3].

В связи с этим остро стоят задачи подготовки будущих и современных педагогов, обладающих навыками и умениями по организации образовательного процесса в цифровой среде, использующих ЦТ в своей профессиональной деятельности, компетентных для обучения «цифрового поколения» с учетом их особенностей.

Целью нашего исследования является теоретическое обоснование и выявление состояния цифровизации высшего профессионального образования в Казахстане и оценка её эффективности на современном этапе обучения, выявление ограничений, рисков и путей дальнейшего развития.

В наше время педагогу важно понять и принять тот факт, что сегодняшние ученики принадлежат к новому цифровому поколению. Это поколение Z и огромный разрыв между доцифровым поколением и цифровым поколением – это факт, который необходимо учитывать в образовании. С одной стороны, педагогам, представителям доцифрового поколения, сложно интегрировать ЦТ в процессы образования. С другой стороны, цифровое поколение не готово интегрироваться в доцифровой образовательный процесс [2, с.19].

Различия между доцифровым и цифровым поколениями представляют значительный вызов для образования. Педагоги, которые принадлежат доцифровому поколению, сталкиваются с трудностями при интеграции цифровых технологий в учебный процесс, тогда как цифровое поколение не готово к работе в доцифровой образовательной среде. Особенности цифрового поколения, такие, как восприятие, внимание, мышление, мотивация, поведенческие паттерны, образ жизни и мировоззрение, влияют на формирование целей, принципов, подходов к формированию содержания, форм и методов цифровой дидактики. Важно не только понимать негативные аспекты влияния цифровых технологий на развитие, социализацию и воспитание цифрового поколения, но и учитывать превосходящие характеристики цифрового поколения, которые можно использовать в учебном процессе [2].

Изменение парадигмы образования в связи с изменившимися информационно-технологическими возможностями современного общества и создавшейся объективной цифровой революцией в мире не оставляет современное образование в стороне от информационно-технологического взрыва. При этом новое поколение студентов Z заменяется подрастающим поколением Альфа, которые уже вошли в школьную жизнь, а стареющее поколение преподавателей X и Y постепенно заменяется новыми преподавателями поколения Z.

Сейчас существует «коммуникационный разрыв» с реальным сектором экономики и рынком инноваций, когда выпускники становятся чужаками-рекрутерами, неконкурентноспособными, выходящими на рынок труда в процессе трудоустройства. Минеева О.К., Полянская Э.В. утверждают, что это связано с тем, что сегодняшняя парадигма восприятия педагога как ретранслятора, основная роль которого состоит в том, чтобы передавать учащимся явные знания, становится ущербной в XXI веке - веке цифровой реальности [4].

В то же время изменения, которые непременно произойдут в будущем - это понимание того, что необходимо позаботиться о преодолении существующего смещения акцентов

с живого восприятия другого человека на «бестелесный цифровой профиль» - без сочувствия, нравственности и морали, в цифровой действительности, состоящей в превращении преподавателя-учителя завтрашнего дня в исследователя-новатора [5].

Вдохновленные растущим научным интересом к роли цифровизации в период пандемии COVID-19 многие исследователи как у нас, так и за рубежом выяснили, как пандемия стимулировала или сдерживала цифровизацию бизнеса по всему миру и использование дистанционных технологий в образовании [6].

Например, исследователи D.Amankwa-Amoah, Z. Khan, D. Wood, G. Knight показывают, что COVID-19 является «великим ускорителем» в отслеживании существующей глобальной тенденции к внедрению современных новых технологий, возвещающих о трансформации образа жизни, моделей работы и бизнес-стратегий. Тем самым, COVID-19 превратился в «катализатор» для принятия и все более широкого использования цифровизации в организации труда и офисе...[6].

Проблемы отношения преподавателей и студентов рассматривались различными исследователями, как A.Alhubaishy, A. Aljuhani, которые на примере саудовских университетов выявили что, цифровая трансформация (ЦТ) стала основным мотиватором практически для всех организаций по всему миру. Чтобы справиться с новыми требованиями, высшие учебные заведения (вузы) также уделяют должное внимание цифровизации своих услуг, в том числе педагогических услуг. При успешном внедрении стратегий и планов ЦТ приходится сталкиваться со многими проблемами. Одним из основных препятствий является набор проблем, связанных с заинтересованными сторонами в вузах, если точнее, это преподаватели и студенты [7].

Эта трансформация, безусловно, затрагивает и влияет как на преподавателей, так и студентов. Человеческий фактор считается одним из столпов успеха или провала стратегии цифровой трансформации. Таким образом, J.Reis и др. разделяют цифровую трансформацию на три измерения: 1) технологические: использование новых технологий, 2) организационные: создание или изменение бизнес-моделей и 3) социальные: влияющие на жизнь человека [8].

Развитию коммуникативных компетенций в цифровых учебных средах для учащихся начальных классов уделили внимание авторы P. Legvart, M.K.Aberšek, M. Kerneža, которые утверждают, что отсутствие компетенций, необходимых для успешного общения в цифровой среде обучения, является ключевым фактором более низких результатов обучения в цифровой среде, которые наблюдаются во всем мире, в том числе у учащихся младших классов [9].

Работа преподавателей будет меняться по мере развития цифрового обучения, и некоторые профессии могут даже устареть. Согласно исследованиям, многие рабочие места значительно изменятся, и многим людям придется адаптироваться к требованиям новых навыков [10].

По мере того, как цифровые технологии заменяют старые способы работы, традиционно четко определенные операции становятся все более сложными и требуют совместной работы. Чтобы адаптировать сотрудников к изменившимся рабочим местам и процессам, преподаватели вузов должны развивать цифровые навыки в новой среде цифрового века [11].

Цифровизация образования стала фактором, который меняет практику преподавания и требования к педагогам. Сегодня преподавателям необходимо не только владеть современными технологиями, но и иметь управленческие навыки, чтобы успешно управлять учебными процессами и в дальнейшем развивать образовательное учреждение.

Одним из ключевых элементов развития управленческих навыков педагога является развитие его лидерских качеств. Педагог должен уметь руководить коллективом и обеспечивать сотрудничество между участниками образовательного процесса. Кроме того, преподаватель должен быть готов принимать решения на основе данных и уметь эффективно управлять ресурсами.

Одним из важнейших инструментов развития управленческих навыков педагогов является повышение квалификации. Обучение может включать как теоретическое изучение управленческих навыков, так и практические занятия, направленные на развитие навыков и умений.

Кроме того, педагоги могут развивать свои управленческие навыки, участвуя в проектах модернизации образования и сотрудничая со сверстниками. Также важно поощрять профессиональное развитие и обучение педагогов, предоставляя им доступ к курсам и семинарам, участию в конференциях и т. д.

Таким образом, в век цифровизации образования обучение управленческих навыков педагога является необходимым условием правильного управления образовательными процессами и развития образовательного учреждения. Для достижения этой цели преподаватели должны развивать свои навыки лидерства, принятия решений, управления ресурсами и сотрудничества со своими сверстниками.

Основная часть

По текущему состоянию цифровизация системы образования в Казахстане вышла на новый уровень. Все учебные заведения страны оснащены современной компьютерной техникой, доступом в интернет и электронными библиотеками. В настоящее время внедрены электронные дневники, веб-платформы и другие инструменты онлайн-обучения. Студенты и преподаватели используют различные приложения, такие, как Zoom, Google Classroom, Moodle и другие для организации учебного процесса и обмена информацией.

В связи с пандемией COVID-19 в 2020 году цифровизация образования в Казахстане стала еще более актуальной. Учебные заведения перешли на дистанционное обучение, и правительство Казахстана выделило средства на развитие инфраструктуры цифрового образования и поддержку онлайн-обучения.

Однако в целом цифровизация образования в Казахстане все еще сталкивается с проблемами, такими, как недостаток квалифицированных кадров, ограниченный доступ к интернету в отдаленных регионах страны и отсутствие согласованных стандартов цифрового обучения. Решение этих проблем может помочь Казахстану продвинуться еще дальше в цифровой образовательной революции.

Исследования Р.Т. Дуламбаевой и М.Б. Жумашевой посвящены проблемам цифровизации в экономике, развитию ИКТ в Казахстане [12], которые проанализировали влияние цифровизации на ее развитие, воздействие на глобальный процесс развития человечества. В своих исследованиях [12] авторами подробно рассмотрено, как проходили все этапы развития ИКТ в Казахстане и какие процессы предшествовали цифровизации, такие, как компьютеризация, информатизация, автоматизация с указанием программ и законов РК, с указанием года становления всех четырех этапов.

Важная часть цифровой трансформации образования заключается в изменении педагогических практик, позволяющих внедрить цифровую трансформацию в образовательный процесс.

Цифровую трансформацию образования можно определить как системную актуализацию в стремительно меняющейся цифровой образовательной среде требуемых образовательных результатов, содержания образования, форм организации и методов воспитательной работы, оценки образовательных результатов с целью подготовки учащихся к жизни и работе в цифровом мире; использовать потенциал цифровых технологий для улучшения результативности учебного процесса [13].

Согласно исследованию, проведенному Высшей школой экономики и Центром стратегических разработок [14], ключевыми технологическими трендами, которые будут влиять на сферу образования, являются мобильные технологии, искусственный интеллект, технологии интернета вещей, робототехника, облачные технологии, работа с большими данными, технологии дополненной реальности и GPS (рисунок 1).

Рисунок 1. Ключевые тренды для сферы образования

Исследователи выявили основные направления развития цифровых технологий в образовании и в рамках цифровизации образования выделяют ключевые тренды:

1) Геймификация обучения, то есть разработка, тестирование и широкое использование цифровых обучающих игр и симуляторов, которые могут повысить уровень заинтересованности школьников в учебном процессе и организовать соревнования на индивидуальной и командной основе. Эти инструменты могут быть интегрированы в традиционный учебный процесс, основанный на учебниках и стандартах, и могут служить переходным этапом для преподавателей, пока они осваивают новые методы обучения, соответствующие требованиям проекта "Цифровая школа", перед тем, как перейти к широкому использованию цифровых учебно-методических комплексов.

2) Одним из ключевых отраслевых трендов цифровизации образования является внедрение новых цифровых учебно-методических комплексов (УМК). Это означает создание и использование цифровых учебно-методических комплексов, которые полностью или частично заменяют традиционные учебники. Такие комплексы должны быть разработаны, опробованы и широко использованы в учебном процессе. Это позволит сделать обучение более интерактивным и удобным для учеников и обеспечит переход от традиционных методов преподавания к новым, соответствующим требованиям цифровой эпохи.

3) Облачные технологии должны развиваться и использоваться шире для создания, обновления и распространения облачных образовательных ресурсов, таких, как базы данных, видеоматериалы, обучающие игры, онлайн-тесты и сценарии уроков, которые являются необходимым компонентом современных УМК.

4) Необходимо продолжать развивать технологии дополненной реальности и визуализации для образования.

5) Социальные сети должны использоваться для развития образования и обмена опытом между педагогами и учениками.

6) Нужно продолжать развивать дистанционное обучение и массовые открытые онлайн-курсы (МООК), в том числе для детей, которые не имеют возможности изучать соответствующие предметы в школе, создавая и обновляя курсы лучших учителей по базовым и профильным предметам основной и старшей школы, а также дисциплинам дополнительного образования.

7) Необходимо внедрять современные технологические решения для автоматизации отчетности и сокращения рутинной работы для педагогов и руководителей всех образовательных учреждений.

8) Развивать системы контент-фильтрации для рекомендации и продвижения наиболее качественных и безопасных открытых онлайн-ресурсов, которые можно использовать в образовательном процессе [14, с.16].

Эти инструменты могут быть использованы в традиционной образовательной среде на основе действующих стандартов и учебников, что поможет учителям освоить новые методы преподавания, соответствующие требованиям цифровой школы. В ближайшее время, вероятно, существующие и развивающиеся ресурсы, такие, как беспроводные технологии связи, интернет, интернет вещей, робототехника и сенсорика, будут

использоваться максимально в образовании. В то же время технологии искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности будут находиться в зоне перспективного и передового развития в ближайшее десятилетие.

Постановка проблемы

Мировые тренды в области цифровизации образования включают в себя широкое использование онлайн-курсов и мобильных приложений для обучения, адаптивное обучение, использование виртуальной и дополненной реальности, а также использование больших данных и искусственного интеллекта в процессе обучения.

В сравнении с мировыми трендами опыт цифровизации образования в Казахстане все еще находится на начальной стадии. Несмотря на значительные успехи, учебные заведения Казахстана пока неактивно используют возможности онлайн-обучения и новых технологий. В то же время правительство страны реализует программы, направленные на развитие цифрового образования, в том числе цифровизацию школ и введение цифровых инструментов в университетах.

Сравнение казахстанского опыта с мировыми трендами показывает, что Казахстан может использовать более современные и эффективные методы обучения, такие, как адаптивное обучение и виртуальная реальность. Также Казахстан может усилить работу над развитием инфраструктуры цифрового обучения и обеспечить доступ к интернету в отдаленных регионах страны.

Однако следует отметить, что Казахстан, как и многие другие страны, сталкивается с проблемой неравенства в доступе к технологиям и обучению в отдаленных регионах. Правительство Казахстана должно предпринять дополнительные усилия для устранения этой проблемы и обеспечения равных возможностей для всех студентов.

В целом Казахстан может использовать мировой опыт и тренды в области цифровизации образования, чтобы улучшить качество обучения и обеспечить студентам более современные и эффективные методы обучения.

В 2017 году принята государственная программа «Цифровой Казахстан», которая включает в себя ряд мероприятий по цифровизации образования, в том числе создание электронных учебников, развитие онлайн-обучения и дистанционного образования [15].

Сегодня цифровизация образования в Казахстане находится на достаточно высоком уровне. Во многих школах и учебных заведениях используются интерактивные доски, компьютеры, планшеты и другие устройства для обучения. В рамках программы «Цифровой Казахстан» были созданы электронные учебники по основным предметам, которые доступны для бесплатного скачивания на портале «Е-школа». Также в Казахстане развиваются онлайн-курсы и дистанционное обучение, которые позволяют получать образование вне школы и университета.

Однако, несмотря на все достижения, цифровизация образования в Казахстане все еще сталкивается с рядом проблем, таких, как недостаточная подготовка педагогов к работе с информационными технологиями, ограниченный доступ к современным технологиям в некоторых регионах страны.

Цифровизация образования стала неминуемым процессом в современном обществе. В связи с этим, педагоги должны обладать набором ключевых компетенций, которые позволят им эффективно использовать цифровые технологии в образовательном процессе.

Методы исследования

При проведении нашего исследования нами использовались методы: анализ нормативных документов и литературных источников, количественные и качественные методы: наблюдение, интервьюирование, анкетирование, экспертный опрос, анализ статистических баз данных и информационных систем.

При анализе нормативных документов и литературных источников мы рассматривали нормативные документы по цифровизации в Республике Казахстан, принятые на правительственном и законодательном уровне.

Анализ научной литературы позволил определить ключевые тенденции и проблемы, связанные с цифровой трансформацией в образовании, а также выявить наиболее перспективные методы и технологии обучения.

Анализ отчетов организаций, занимающихся цифровым образованием, позволил получить информацию о новейших разработках в этой области, а также оценить эффективность использования цифровых технологий в обучении.

Опросы и интервьюирование педагогов и студентов позволили получить более конкретную информацию о том, какие методы и технологии цифрового обучения наиболее популярны и эффективны, а также выявить проблемы, с которыми сталкиваются педагоги и ученики при использовании цифровых технологий в обучении.

При обзоре литературных источников нами использовались научные публикации авторов Республики Казахстан, ближнего и дальнего зарубежья, в том числе из международных баз данных Scopus и Web of Science, ERIH+ Digital, научной электронной библиотеки eLIBRARY.RU и многие другие.

Результаты/обсуждение

Цифровизация образования стала неминуемым процессом в современном обществе. В связи с этим педагоги должны обладать набором ключевых компетенций, которые позволят им эффективно использовать цифровые технологии в образовательном процессе.

Вопрос владения учителями новыми учебными средствами обучения находится в поле зрения как профессионалов, так и институтов Европейского Союза (ЕС), курирующих развитие национальных систем образования. В 2017 году Комитет по образованию Европейского Союза (ЕС) разработал профиль цифровых компетенций преподавателей Digital Competence of Educators (DigCompEdu), который является примерным.

DigCompEdu - это научно обоснованная структура, описывающая, что означает для педагогов быть компетентными в цифровых технологиях. Он обеспечивает общую

систему отчета для поддержки развития цифровых компетенций, специфичных для педагогов, в Европе. DigCompEdu направлен на педагогов всех уровней образования и включает шесть областей цифровых компетенций [16].

Первая область фокусируется на использовании цифровых технологий в профессиональной среде обучения.

Вторая область направлена на развитие профессиональных навыков поиска, создания и обмена цифровыми образовательными ресурсами.

Третья область направлена на развитие у педагогов необходимых компетенций для применения цифровых инструментов при обучении.

Четвертая область касается наличия цифровых инструментов для оценки результатов обучения.

Пятая область фокусируется на использовании цифровых инструментов для расширения образовательных возможностей учащихся.

Шестая область определяет содержание деятельности учителя по поддержке процесса развития цифровых компетентностей учащихся [17].

Покажем эти шесть областей цифровых компетенций в таблице 1.

В документе ЕС «Модель цифровых компетенций для граждан (The Digital Competence Framework for Citizens)» представлена подробная классификация цифровой компетентности (EU DigComp 2.1.), включая 5 блоков и 21 цифровую компетенцию, которые необходимы всем гражданам [1, с.36].

Таблица 1

Профиль цифровых компетенций преподавателей DigCompEdu

Номер области и направление цифровой компетенции	Содержание цифровой компетенции
1 Область: Фокусируется на использовании цифровых технологий в профессиональной среде обучения.	Базовая цифровая грамотность, анализ данных, управление цифровыми данными, профессиональное сотрудничество и саморефлексия.
2 Область: Направлена на развитие профессиональных навыков поиска, создания и обмена цифровыми образовательными ресурсами.	Отбор цифровых ресурсов, создание, обработка и анализ цифровой информации и его публикация.
3 Область: Направлена на развитие у педагогов необходимых компетенций для применения цифровых инструментов в обучении и преподавании.	Применение в образовательном процессе при взаимодействии с обучающимися, стимулирование групповой работы и поддержки процесса самообучения
4 Область: Касается наличия цифровых инструментов для оценки результатов обучения.	Использование цифровых инструментов для оценивания, мониторинга учебных достижений и планирования принятия решений на их основе.

<p>5 Область: Фокусируется на использовании цифровых инструментов для расширения образовательных возможностей учащихся.</p>	<p>Работа в команде, навыки самопрезентации, доступность, инклюзия, дифференциация, навыки ведения переговоров и персонализация.</p>
<p>6 Область: Определяет содержание деятельности учителя по поддержке процесса развития цифровых компетентностей учащихся</p>	<p>Информационная и медийная грамотность, сотрудничество и цифровые коммуникации, создание цифрового контента и решение цифровых проблем.</p>

В научной статье «Цифровые компетенции учителей в высшем образовании: систематический обзор литературы» исследователи V. Basilotta-Gómez-Pablos и др. провели систематический обзор литературы в Web of Science и Scopus по проблемам цифровой компетенции учителей в высшем образовании, идентифицировали, проанализировали и классифицировали опубликованные статьи о цифровых компетенциях за период с 2000 по 2021 год. Из 343 статей выбрали 56 актуальных научных статей и, таким образом, попытались найти и определить лучшие проводимые исследования о цифровых навыках и будущих направлениях учителей в контексте университета [18].

На основе предлагаемых различными организациями и учеными компетенций (В.И. Колыхматов [1], П.Н. Биленко, В.И. Блинов и др. [2], W. MacDougal [13], А.Ю. Уваров, И.Д. Фрумин и др. [16], Basilotta-Gómez-Pablos и др. [18]) мы в нашем исследовании в дальнейшем будем базироваться на нашей интерпретации цифровых компетенций педагога, указанных далее. Мы исходим из того, что цифровые компетенции включают твердое, скептическое и ответственное применение цифровых технологий для обучения, работы и использования в общественной жизни.

Ниже нами перечислены некоторые из ключевых компетенций, которыми должен владеть педагог в эпоху цифровизации образования.

Технологическая грамотность: педагог должен уметь использовать современные цифровые технологии и программное обеспечение, должен знать последние тенденции в области информационных технологий.

Компетенция в области электронного обучения: педагог должен уметь разрабатывать и использовать электронные курсы, а также быть знакомым с платформами электронного обучения.

Критическое мышление: педагог должен уметь оценивать качество цифровых ресурсов и инструментов, а также быть готовым к анализу, синтезу и решению проблем с использованием полученных данных и информации.

Умение работать в команде: педагог должен уметь работать с коллегами и студентами в цифровой среде, а также уметь организовывать совместную работу над проектами.

Компетенция в области защиты данных: педагог должен быть в курсе правил и норм, регулирующих обработку и хранение персональных данных, а также уметь защищать данные студентов и персональные данные участников образовательного процесса.

Адаптивность: педагог должен быть готов к изменениям в образовательном процессе, связанными с внедрением новых технологий, и уметь адаптироваться к новым условиям.

Кроме того, педагог должен быть готовым к постоянному профессиональному развитию, следить за новыми технологиями и освежать свои знания и компетенции в соответствии с изменениями в сфере образования.

Для получения результатов и обсуждения при исследовании для апробации решены следующие задачи:

- проведен опрос преподавателей ФЕ и ТФ для определения начального уровня подготовки по цифровым компетенциям;
- организована серия методических семинаров и вебинаров по созданию контента для электронно-обучающего курса;
- разработаны электронные учебно-методические комплексы по дисциплинам проекта.

В коллективной монографии под науч. ред. В. И. Блинова рассмотрены ограничения и риски [2, с.59], на которые нами в исследовании были составлены анкеты и опросы в электронном виде, результаты сведены в таблицу 2 и 3. Полученные результаты покажем в диаграммах на рисунках 2 и 3.

Таблица 2

Ограничения цифровизации образования

Вид ограничений	Вес, в %	Ранг
Социальная инерция	4,6	5
Значимость человеческого фактора в образовательном процессе	27,4	2
Практико-ориентированность	32,2	1
Качество технических ресурсов	26,6	3
Комплекс санитарно-гигиенических ограничений	9,2	4

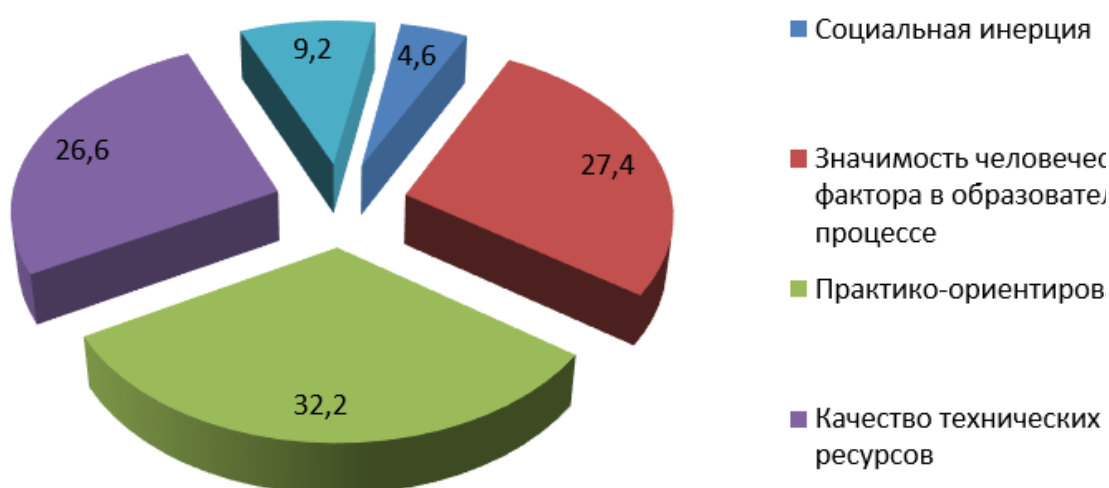

Рисунок 2. Ограничения цифровизации образования

Таблица 3

Риски цифровизации образования

Вид риска	Вес, в %	Ранг
Риск деформации мышления, мировоззрения, системы ценностных ориентаций	30,1	1
Риск избыточного «цифрового оптимизма»	19,4	2
Риск подмены цифровизации образования оцифровкой	9,6	6
Риск диктата разработчиков цифровых средств	16,8	3
Этические риски цифровизации образовательного процесса	11,4	5
Управленческие риски	13,6	4

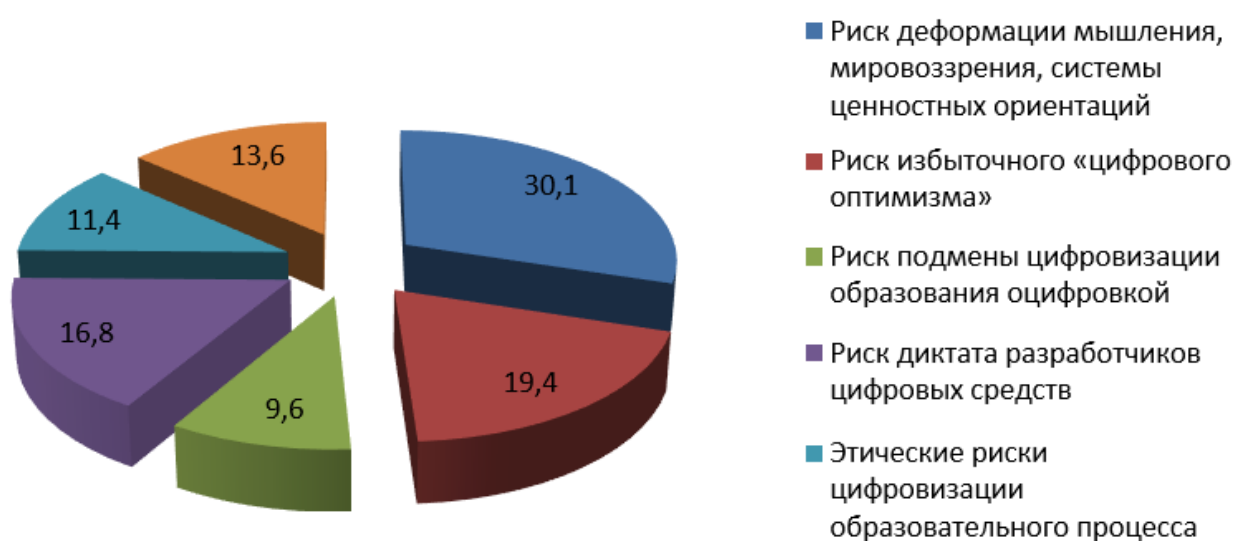

Рисунок 3. Риски цифровизации образования

Нами проведено анкетирование профессорско-преподавательского состава факультетов естествознания (ФЕ) и технического (ТФ). Всего в обработке данных исследования участвовало 124 респондента.

Анализируя таблицу 2 «Ограничения цифровизации образования», наблюдаем, что преподаватели считают практико-ориентированность главным по ранжированию (32,2%). Вторым по ранжированию является – значимость человеческого фактора в образовательном процессе (27,4%). Далее на третьем месте – качество технических ресурсов (26,6%). Комплекс санитарно-гигиенических ограничений (9,2%) на четвертом месте и социальная инерция (4,6%) замыкает ранг на пятом месте.

В таблице 3 «Риски цифровизации образования» на первом месте по ранжированию – риск деформации мышления, мировоззрения, системы ценностных ориентаций (30,1%), риск избыточного «цифрового оптимизма» - (19,4%) на втором месте ранга, риск диктата разработчиков цифровых средств (16,8%) на третьем месте ранга, на четвертом месте – управленческие риски (13,6%), этические риски цифровизации образовательного

процесса (11,4%) на пятом месте по рангу и замыкает (шестое место) риск подмены цифровизации образования оцифровкой (9,6%).

В ходе исследования были выявлены основные вызовы, которые стоят перед педагогами в условиях цифровой трансформации образования. Это, в первую очередь, отсутствие необходимых навыков и компетенций в области цифровых технологий, недостаточное количество времени на обучение и применение новых методов и технологий, а также отсутствие квалифицированных специалистов в области цифровой трансформации.

Несмотря на данные проблемы, цифровая трансформация образования предоставляет педагогам множество перспектив, которые можно использовать для достижения более высоких результатов в обучении. Это, в первую очередь, новые возможности для улучшения качества образования и повышения мотивации учащихся, возможность более эффективно персонализировать образовательный процесс, использование различных форматов обучения, таких, как онлайн-курсы, видеоуроки, геймификация и другие.

Для реализации данных перспектив необходимо уделить особое внимание развитию компетенций педагогических работников в области цифровых технологий, созданию необходимых инфраструктурных условий, обеспечению доступности цифровых технологий и ресурсов для обучения.

Таким образом, цифровая трансформация образования является актуальной и перспективной темой для дальнейших исследований, которые могут помочь улучшить качество образования и обеспечить более эффективный и персонализированный подход к обучению.

Заключение

Наше исследование подтверждает, что цифровизация и применяемые информационно-коммуникационные технологии образования и обучения широко внедряются в практику преподавателей и педагогов всех уровней образования, особенно после активного использования дистанционных технологий во время пандемии. Новое поколение студентов, выросших вместе с новыми цифровыми технологиями, активно используют их в повседневной жизни и с интересом относятся к поиску, нахождению и получению и передаче учебной информации с помощью мобильных средств (планшетов и особенно смартфонов).

Превращение цифровой дидактики профессионального образования и обучения в полноценную педагогическую дисциплину требует решения ряда новых задач, требующих обширных научных исследований, в том числе экспериментальных. Среди областей эти исследований они могут быть направлены на: разработку и определение их оптимального баланса дидактических принципов обучения персонализации, гибкости и различных видах индивидуализации цифрового образовательного процесса, постоянного всеобъемлющего понимания дидактического потенциала новых совершенствующихся цифровых технологий, способов их применения для получения намеченных результатов целей и актуальных задач образовательного процесса и др.

В современном мире цифровые технологии широко используются в образовании, и их роль в этой сфере будет только увеличиваться в будущем. Это представляет как вызовы, так и возможности для педагогов.

Исследование показало, что основные вызовы, связанные с цифровой трансформацией образования, заключаются в необходимости развития новых компетенций и навыков у педагогов, а также в необходимости приспособить учебный процесс к новым технологиям. При правильном использовании цифровые технологии могут значительно улучшить качество образования, повысить уровень мотивации учащихся и позволить им лучше развивать свои творческие и когнитивные способности.

В свою очередь, педагоги могут получить выгоду от цифровой трансформации, так как это позволяет им использовать новые методы и технологии, улучшать свою профессиональную подготовку и получать доступ к новым источникам информации.

Для успешной реализации цифровой трансформации образования необходимо уделить особое внимание развитию компетенций педагогов в области цифровых технологий, а также созданию инфраструктуры и средств, необходимых для эффективного использования этих технологий в учебном процессе.

В целом цифровая трансформация образования является неизбежным процессом, который требует от педагогов постоянного обновления и совершенствования своих навыков и знаний. При правильном подходе и использовании это может привести к улучшению качества образования и созданию более эффективной системы обучения.

Вклад авторов

При написании статьи «Ключевые компетенции педагога в эпоху цифровизации образования» вклад авторов распределяется равноценно и разделен между собой равномерно. При обосновании концепции исследования, формулировании идеи, исследовательских целей и задач принимали активное участие оба участвующих автора в написании научной статьи.

При планировании исследования и анализе процесса цифровизации образования в Казахстане авторами равнозначно между собой был проведен сбор и анализ данных о текущем состоянии цифровизации высшего профессионального образования в стране и рассмотрены основные тенденции развития цифровизации за рубежом.

При изучении этапов развития цифровизации образования и выявлении основных тенденций, а также анализ информационно-образовательных технологий и ресурсов был выполнен авторами совместно.

При исследовании использования цифровых технологий и ресурсов в учебном процессе на примере двух факультетов, каждый из авторов на своем факультете: Семенихин В.В. – на техническом, Семенихина С.Ф. – на факультете естествознания проводили анкетирование преподавательского состава и студентов для дальнейшего анализа и определения предпочтений преподавателей и студентов в отношении цифровых технологий.

Проведение обзора литературы по теме цифровизации образования проведен авторами совместно при равноценном распределении и участии в разработке статьи.

Выявление ключевых тенденций, рисков, преимуществ и недостатков цифровизации образовательного процесса проведен автором Семенихиной С.Ф.

Анализ работы преподавателей и студентов после пандемии, изучение методов организации учебного процесса в условиях онлайн-обучения и цифровой трансформации и оценку эффективности использования онлайн-обучения и цифровых инноваций выполнил автор Семенихин В.В.

Написание и редактирование текста статьи проводилось в тандеме авторов, при написании основного текста статьи, включая введение, разделы, заключение и аннотацию принимали активное участие оба автора.

Оформление рукописи и редактирование текста с учетом замечаний и комментариев проводил Семенихин В.В.

Обсуждение и утверждение окончательной версии статьи для публикации было проведено авторами совместно.

Подписание соглашения об ответственности за содержание и достоверность информации в статье выполнено авторами во взаимодействии.

Каждый автор внес свой вклад равноценно в перечисленные аспекты, что позволило создать исследовательскую статью о ключевых компетенциях педагога в эпоху цифровизации образования.

Список литературы

1. Колыхматов В.И. Профессиональное развитие педагога в условиях цифровизации образования: учеб-метод. пособие. – Санкт-Петербург: ЛОИРО, 2020. – 135 с.
2. Биленко П.Н., Блинов В.И., Дулинов М.В., Есенина Е.Ю., Кондаков А.М., Сергеев И.С. Дидактическая концепция цифрового профессионального образования и обучения. – Москва: Издательство Пер, 2019. – 98 с.
3. Семенихин В.В., Семенихина С.Ф. Сравнительный анализ эффективности перехода на дистанционное обучение на примере естественно-научных и технических специальностей // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Педагогика. Психология. Социология. – 2022. – № 1(138). – С. 473-484.
4. Минеева О.К., Полянская Э.В. Модель «Университет 4.0» версия 2 пролога цифровой эпохи // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2022. – Вып. 5(223). – С. 67-75.
5. Маниковская М.А. Цифровизация образования: этический аспект // Проблемы высшего образования. – 2019. – № 1. – С. 35-38.
6. Amankwah-Amoah J., Khan Z., Wood G., Knight G. COVID-19 and digitalization: The great acceleration // Journal of Business Research. – 2021. Vol.136. – P. 602-611.
7. Alhubaishy A., Aljuhani A., The challenges of instructors' and students' attitudes in digital transformation: A case study of Saudi Universities // Education and Information Technologies. – 2021. – Vol. 26. – P. 4647-4662.
8. Reis J., Amorim M., Melão N., Matos P. Digital transformation: A literature review and guidelines for future research // In World conference on information systems and technologies. – 2018. – P. 411-421.

9. Polonca Legvart, Metka Kordigel Aberšek, Maja Kerneža. Developing communication competence in digital learning environments for primary science students // Journal of Baltic Science Education. – 2022. – Vol. 21, No.5. – P. 836-848.
10. Schwartz S.E., Kanchewa S.S., Rhodes J.E., Gowdy G., Stark A.M., Horn J.P., Parnes M., Spencer R. “I’m having a little struggle with this, can you help me out?”: Examining impacts and processes of a social capital intervention for first-generation college students. Am. J. Community Psychol. – 2018. – No. 61. – P.166-178.
11. Кельчевская Н., Ширинкина Е. Институциональная модель драйверов цифрового развития человеческого капитала в стратегической перспективе // Материалы 2-й международной научно-практической конференции «Современные тенденции управления и цифровая экономика: от регионального развития к глобальному экономическому росту» (MTDE 2020). – Екатеринбург, 2020. – С. 499-503.
12. Дуламбаева Р.Т., Жумашева М.Б. Цифровая трансформация: ретроспектива и развитие информационно-коммуникационных технологий в Казахстане // Вестник Университета «Туран». – 2021. – № 3(91). – С. 124-132.
13. MacDougal W. Industry 4.0 Smart Manufacturing for the Future. GTAI. [Электронный ресурс] – URL: https://www.gtai.de/GTAI/Content/EN/Invest/_SharedDocs/Downloads/GTAI/Brochures/Industries/industrie4.0-smart-manufacturing-for-the-future-en.pdf (дата обращения: 06.02.2023).
14. Экспертный доклад «12 решений для нового образования», НИУ ВШЭ, Центр стратегических разработок. [Электронный ресурс] – URL: https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1164671180/Doklad_obrazovanie_Web.pdf (дата обращения: 06.02.2023).
15. Государственная программа «Цифровой Казахстан»: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 12 декабря 2017 г. №827. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 06.02.2023).
16. Уваров А.Ю., Фрумин И.Д. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. – Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2019. – 344 с.
17. Redeker K., Poonie J. European framework for the digital competence of teachers: DigCompEdu, Brussels: Joint Research Center, European Union. [Электронный ресурс] – URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu> (дата обращения: 06.02.2023).
18. Basilotta Gómez-Pablos V., Casado-Aranda L.A., Matarranz M., Otto A. Teachers’ digital competencies in higher education: a systematic literature review. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8> (дата обращения: 06.02.2023).

В.В. Семенихин, С.Ф. Семенихина

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Білім беруді цифрландыру кезеңіндегі оқытушының негізгі құзыреттері

Андатпа. Мақала Қазақстандағы білім беруді цифрландыруды, оның даму кезеңдерін, негізгі тенденцияларын зерттеуге және жоғары кәсіби білім беру негізінде оның тиімділігін бағалауға арналған.

Зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстандағы жоғары кәсіптік білім беруді цифрландыру жағдайын теориялық тұрғыдан негіздеу, шолу және оның білім берудің қазіргі кезеңіндегі тиімділігін бағалау, одан әрі даму жолын анықтау.

Мақалада Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің екі факультетінде (жаратылыстану және техникалық) оқытушылардың оқу процесінде қолданып жүрген ақпараттық-білім беру технологиясы мен ІТ ресурстары бойынша компьютерлендіру, ақпараттандыру, автоматтандыру және цифрландыру кезеңінің қалыптасуына, білім берудегі цифрлық трансформацияларды қолдану сипатына талдау жасалған.

Білім беруді цифрландыру бойынша ғылыми дереккөздерге жүргізген талдау кәсіптік оқытуды цифрландырудың негізгі тенденцияларын, қатерлерді, артықшылықтарын, жетілдіретін тұстары мен кемшіліктерін ашып берді.

Мақалада оқытушылар мен білім алушылардың пандемия және постпандемия кезінде онлайн білім беру дағдыларын пайдалану және оқу үдерісінде цифрландырудың жетістіктерін қолдануы талқыланды.

Білім беруді цифрландыру педагогтерге қойылатын талаптарды айтарлықтай өзгертеді. Оқытушылар заманауи технологияларды меңгеріп, оларды оқу процесінде тиімді пайдаланап, кәсіби міндеттерін орындауға қажетті негізгі дағдыларды меңгеруі тиіс.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің жаратылыстану және инженерлік-техникалық факультеттерінің оқытушылары мен студенттерінің цифрлық трансформацияға және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға көзқарастары анықталып, заманауи цифрлық технологияларды қолданудың негізгі көрсеткіштері мен тенденциялары дәйектелді. Алынған нәтижелер қазіргі кезеңдегі білім берудің негізгі мәселелерін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеуде Қазақстандағы жоғары кәсіптік білімді цифрландырудың басты мәселелері айқындалды. Жаратылыстану және инженерлік-техникалық факультет оқытушыларының білім берудегі цифрлық трансформацияға, цифрлық құзыреттіліктердің қалыптасуына және цифрландыруға көшудегі шектеулер мен қатерге деген көзқарастары талданды. Білім берудегі цифрландыруды пайдалану бойынша зерттеулерді әрі қарай жалғастырудың негізгі перспективалары жүйеленді.

Түйін сөздер: педагогтың негізгі құзыреттіліктері, ақпараттандыру, білім беруді цифрландыру, цифрлық білім беру технологиялары, цифрлық трансформация, оқу процесі, мобильді оқыту қосымшалары.

V.V. Semenikhin, S.F. Semenikhina

Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

Key competencies of a teacher in the era of digitalization of education

Abstract. This article is devoted to the study of the digitalization of education in Kazakhstan, the stages of its development, the main trends and the evaluation of its effectiveness on the basis of higher professional education.

The study aims to provide a theoretical basis for the state of digitalization in higher professional education in Kazakhstan, evaluate its current effectiveness, and determine a path for future development.

The article analyzes the formation of the stages of computerization, informatization, automation and digitalization of society, as well as the information and educational technologies and IT resources used by teachers of two faculties (natural science and technical) in the educational process of Aktobe Regional University named after K. Zhubanov. It also discusses the preferences for the use of digital transformation in education.

Our analysis of scientific sources on the digitalization of education presented and revealed the main trends, risks, advantages, imperfections and pitfalls of the digitalization of vocational training.

The article discusses how teachers and students organised their work during the post-pandemic period when using the skills of online education and applying the achievements of digitalization of the educational process.

The digitalization of education significantly changes the requirements for teachers. Teachers must master modern technologies, be able to use them effectively in the educational process and possess the key skills necessary to fulfill their professional duties.

The results of a study of the attitude of teachers and students of the Aktobe Regional University named after K. Zhubanov of the Faculty of Natural Sciences and the Faculty of Engineering to digital transformation and the use of information and communication technologies are presented and the main indicators are identified, the trends in the use of modern digital technologies. The results obtained allow us to determine the main problems of education at the present stage.

The main problems of digitalization of higher professional education in Kazakhstan are indicated. The attitude of teachers of Faculty of Natural Sciences and the Faculty of Engineering to the digital transformation of education, the formation of digital competencies and the attitude to restrictions and risks in the transition to the digitalization of education is shown. The main prospects for continuing research on the use of digitalization in education are outlined.

Keywords: key competencies of a teacher, informatization, digitalization of education, digital educational technologies, digital transformation, educational process, mobile learning applications.

References

1. Kolykhmatov V.I. Professional'noe razvitie pedagoga v usloviyah cifrovizacii obrazovanija [Professional development of a teacher in the context of digitalization of education] (LOIRO, Saint Petersburg, 2020, 135 p.) [in Russian]
2. Bilenko P.N., Blinov V.I., Dulinov M.V., Esenina E.Ju., Kondakov A. M., Sergeev I. S. Didakticheskaja koncepcija cifrovogo professional'nogo obrazovanija i obuchenija [Didactic concept of digital vocational education and training] (Pero, Moscow, 2019, 98 p.) [in Russian]
3. Semenikhin V.V., Semenikhina S.F. Sravnitel'nyj analiz jeffektivnosti perehoda na distancionnoe obuchenie na primere estestvenno-nauchnyh i tehnicheskikh special'nostej [Comparative analysis of the effectiveness of the transition to distance learning on the example of natural science and technical specialties], Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pedagogika. Psihologija. Sociologija [Bulletin of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov. Series Pedagogy. Psychology. Sociology], 1(138), 473- 484 (2022). [in Russian]

4. Mineeva O.K., Polyanskaya E.V. Model' «Universitet 4.0» versija 2 prologa cifrovoj jepohi [Model "University 4.0" version 2 of the prologue of the digital age] Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University], 5 (223), 67-75 (2022). [in Russian]
5. Manikovskaya M.A. Cifrovizacija obrazovanija: jeticheskij aspekt [Digitalization of education: ethical aspect] Problemy vysshego obrazovanija [Problems of higher education], 1, 35-38 (2019). [in Russian]
6. Amankwah-Amoah J., Khan Z., Wood G., Knight G. COVID-19 and digitalization: The great acceleration, Journal of Business Research, 136, 602-611 (2021).
7. Alhubaishy A., Aljuhani A., The challenges of instructors' and students' attitudes in digital transformation: A case study of Saudi Universities, Education and Information Technologies, 26, 4647-4662 (2021).
8. Reis J., Amorim M., Melão N., Matos P. Digital transformation: A literature review and guidelines for future research, In World conference on information systems and technologies, 411-421, (2018).
9. Polonca Legvart, Metka Kordigel Aberšek, Maja Kerneža. Developing communication competence in digital learning environments for primary science students, Journal of Baltic Science Education, 21(5), 836-848 (2022).
10. Schwartz S.E., Kanchewa S.S., Rhodes J.E., Gowdy G., Stark A.M., Horn J.P., Parnes M., Spencer R. "I'm having a little struggle with this, can you help me out?": Examining impacts and processes of a social capital intervention for first-generation college students. Am. J. Community Psychol., 61, 166-178 (2018).
11. Kelchevskaya N., Shirinkina E. Institucional'naja model' drajverov cifrovogo razvitija chelovecheskogo kapitala v strategicheskoy perspective [An institutional model of drivers for the digital development of human capital in a strategic perspective] Materialy 2-j Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Sovremennye tendencii upravlenija i cifrovaja jekonomika: ot regional'nogo razvitija k global'nomu jekonomicheskomu rostu» [Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference "Modern trends in management and the digital economy: from regional development to global economic growth", Yekaterinburg], 499-503, 2020. [in Russian]
12. Dulambaeva R.T., Zhumasheva M.B. M.B. Cifrovaja transformacija: retroperspektiva i razvitie informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v Kazahstane [Digital transformation: retrospective and development of information and communication technologies in Kazakhstan] Vestnik universiteta «Turan» [Bulletin of the University "Turan"], 3(91), 124-132 (2021). [in Russian]
13. MacDougal W. Industry 4.0 Smart Manufacturing for the Future. GTAI. [Electronic resource] – Available at: https://www.gtai.de/GTAI/Content/EN/Invest/_SharedDocs/Downloads/GTAI/Brochures/Industries/industrie4.0-smart-manufacturing-for-the-future-en.pdf (accessed: 06.02.2023).
14. Jekspertnyj doklad «12 reshenij dlja novogo obrazovanija», NIU VShJe, Centr strategicheskikh razrabotok [Expert report "12 solutions for new education", National Research University Higher School of Economics, Center for Strategic Research]. [Electronic resource] – Available at: https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1164671180/Doklad_obrazovanie_Web.pdf (accessed: 02.06.2023).
15. Development program of "electronic government" of the Republic of Kazakhstan for 2008-2010: approved. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan on November 30, 2007 No. 1155-1. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P0700011551> (accessed: 06.02.2023).

16. Uvarov A.Yu., Frumin I.D. Trudnosti i perspektivy cifrovoj transformacii obrazovanija. [Difficulties and prospects of digital transformation of education. Edited by A.Yu. Uvarova, I.D. Frumin.] (Publishing House of the Higher School of Economics, Moscow, 2019, 344 p.). [in Russian]

17. Redeker K., Poonie J. European framework for the digital competence of teachers: DigCompEdu, Brussels: Joint Research Center, European Union. [Electronic resource] – Available at: <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu> (accessed: 06.02.2023).

18. Basilotta Gómez-Pablos V., Casado-Aranda L.A., Matarranz M., Otto A. Teachers' digital competencies in higher education: a systematic literature review. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8> (accessed: 06.02.2023).

Сведения об авторах:

Семенухин В.В. – кандидат педагогических наук, доцент педагогики, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, проспект А. Молдагуловой, 34, Актюбе, Казахстан.

Семенухина С.Ф. – кандидат педагогических наук, доцент педагогики, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, проспект А. Молдагуловой, 34, Актюбе, Казахстан.

Semenikhin V.V. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy, Department of "Oil and Gas Business", K. Zhubanov Aktobe Regional University, A. Moldagulova Avenue, 34, Aktobe, Kazakhstan.

Semenikhina S.F. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Biology, Faculty of Natural Sciences, K. Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A. Moldagulova Avenue, Aktobe, Kazakhstan.

IRSTI 14.07.03

Research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-58-70>

Pedagogical approaches to the initiation of a creative learning environment in primary school

A.B. Alsitova*^{}, U.Zh. Tuyakova^{}, M.K. Zhazykova^{}

Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

*Corresponding author: assemgul_alsitova@bk.ru

Abstract. According to modern research, the problems of developing creativity and creating a creative learning environment (CLE) are multidimensional phenomena, and are considered in combination with different pedagogical approaches.

The purpose of the study was to analyze pedagogical approaches to the creation of CLE aimed at developing the creativity of younger schoolchildren.

The article presents the results of a scientific review and theoretical analysis of pedagogical approaches and methods of creating a CLE. Based on the provisions of the system approach, the structure of the CLE is determined: a favorable atmosphere that stimulates the creative activity of students; fund of problematic tasks that contribute to the freedom of action of participants; the personality of the teacher who stimulates and directs the process; various types of activities, contributing to a creative approach to solving educational tasks. The provisions of pedagogical approaches (Systemic, Activity-based, Personality-oriented, Environmental) aimed at the development of creativity are substantiated.

The theoretical significance of the study: the analysis of approaches to the development of creativity in the CLE is carried out; an addition to the traditional pedagogical approaches is proposed to their content, aimed at the development of creativity (methods and technologies).

We associate the prospects for further research with the development of a model of a CLE aimed at developing students' creativity.

Keywords: creativity, creative learning environment, pedagogical approaches, primary school, methods.

Introduction

The World Bank defines human capital as "the knowledge, skills, and health that people accumulate throughout their lives, allowing them to realize their potential as productive members of society" [1].

In the Law on Education of the Republic of Kazakhstan, one of the tasks of the education system is "the development of creative, spiritual and physical capabilities of the individual, the formation of solid foundations of morality and a healthy lifestyle, the enrichment of intelligence by creating conditions for the development of individuality"[2].

The National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 describes the relevance of "flexible" skills among social trends, the development of which will contribute to the implementation of complex non-automated tasks that require a creative approach [3].

Now the global educational process in the country is aimed at developing the student's personality, meeting their needs and interests in the preparation of a purposeful, independent, mobile personality. This means a radical change in pedagogical approaches to the learning process, contributes to the formation of an intellectually developed, active, capable of self-control, independent search for information and creative thinking personality. The relevance of creativity is due to the fact that it is a source of new ideas, technologies, methods and techniques, new approaches to performing certain actions.

The most important quality that determines progress in the profession for a modern person is creativity, which scientists define as a stable characteristic of a person capable of creative activity, to create an original product and new ideas Renzulli J. S., Rhodes, M., Amabile, T., D.B. Bogoyavlenskaya, A.V. Brushlinsky, O.K., Tikhomirov et al. [4,5,6,7,8]

The implementation of the strategy of education throughout human life, digitalization, and personalization of education, as well as the impact on the education of the innovative nature of economic development, and convergence of technologies, make significant changes in the learning environment and educational technologies. Despite the wide range of research works in the field of creativity, the problem of creating a creative learning environment in a modern school and effective conditions and pedagogical approaches to its creation remains insufficiently studied.

The aim of the proposed study: analysis of pedagogical approaches to the creation of CLE aimed at the development of creativity of younger schoolchildren.

Following the goal, the study was concentrated in the following areas:

- *analysis of the state of study of the problem of pedagogical approaches and methods for developing the creativity of students.*
- *identification and substantiation of a complex of pedagogical conditions (technologies, methods, techniques, etc.) according to pedagogical approaches.*

Research methods

The object of the analysis is scientific works on the problem of research, assessment of the educational environment for the development of students' creativity. Accordingly, the main

research methods are: analysis and generalization of scientific papers on the research topic, analysis of the results of the assessment of the educational environment using the questionnaire "Support for Creativity in a Learning Environment (SCALE)" (Richardson, C., & Mishra, P., 2018) [9].

This study object is aimed at finding answers to the following research questions:

1. How is the problem of developing creativity of students considered in terms of pedagogical approaches?

2. What is the level of the learning environment to support students' creativity and what conditions (technologies, methods, techniques, etc.) need to be created for their development?

Theoretical methods of analysis made it possible to consider various approaches to the study of the problem of creating a creative learning environment. The search for literary sources was carried out through search queries on the topic of research and key phrases in the Scopus, Web of Science, RSCI, E-Library, GoogleScholar databases, as well as materials from the National Library of the Republic of Kazakhstan.

The assessment of the learning environment to support students' creativity, conducted using the methodology (Richardson, C., & Mishra, P., 2018) allowed us to identify existing problems and levels of formation of the physical environment, the level of the learning climate, the level of student involvement in the learning environment.

Results

From a methodological point of view, it is necessary to clarify the conceptual apparatus of this study in relation to creativity in general and the CLE in particular. To do this, it is necessary to reflect in a generalized form the categories of creativity and the connection between them, as well as the components of the creative learning environment.

Four aspects of understanding creativity are highlighted by foreign psychologists: "creative process" (as ability), "creative product," "creative personality" and "creative environment."

M.Rhodes (1961) describes the phenomenon of creativity as the process in which a person (personality) develops a new product using implicit knowledge and cognitive thinking, in an environment that enhances this creativity [6]. Jordanous, A 2015, in its work on computational creativity, confirms that the study of creativity should be conducted in terms of 4P: personality, product, process and press (environment) [7].

The creative environment is understood as the sphere, structure, and social context that forms the requirements for the product of creativity.

In our study, we rely on the definition of K.G.Krechetnikov, who called CLE as "a multidimensional individualized self-organizing integrity designed to create conditions that are maximally conducive to the development of students' creative abilities, as well as ensuring their self-realization and personal growth" [8].

The theoretical analysis carried out on the research problem allowed us to identify several approaches to the development of creativity in the CLE of an educational institution:

– Systematic approach (Shelestova E.S., 2014, Kapirenkova ON, Kiselèva S.L., 2019, Mihaly Csikszentmihali, 2014 et al.);

– Activity-based approach; (Wallace, G., I. S. Egorova, E. A. Mikhalkina, 2015)

- Personality-oriented approach; (Davies, D.,2012, Garcês, Soraia, 2016 et al.)
- Environmental approach (Yu.S. Manuylov, V.A. Yasvin, V.V.Rubtsov, C. Rogers, Soliman, S., et al.)
- Competence approach (L.V. Shkerina, 2010, et al.)
- Genrative approach (L.E. Shmakov et al., 2022, et al.)
- Informational approach (Krechetnikov K.G., Maigeldieva Sh.M.,2018, Eliseeva, E.V., 2014, Soroka A.G.,2012 et al.).

In order to evaluate and improve the educational environment to support students ' creativity, the SCALE method was used in this study.

The study involved 46 primary school teachers in general education schools.

Teachers were offered a questionnaire with 14 examples from the educational process, which had to be evaluated on a 4-point scale from 0 to 3, to what extent they are found in their practice:

- *Physical Environment* (space, ability to rearrange, mobility and configuration of furniture, availability of necessary material and technical resources, etc.)
- *Learning Climate* (free communication, discussion and acceptance of new ideas, mutual trust and support, risk-taking, cooperation between teachers and students, etc.)
- *Learner Engagement* (solving problems that support creativity, active learning, etc.)

This method is proposed by the author rather for self-assessment of the learning environment conditions and improving it for the development of students ' creativity.

The evaluation criteria were scales: (table 1)

Table 1

Scoring the Support for Creativity in a Learning Environment

0 (No Evidence)	No evidence for the item. The item was not observed
1 (Minimal Evidence)	Minimal evidence for the item. This may include only one or two students involved in the item or a minimal amount of time spent on the item.
2 (Moderate Evidence)	Moderate evidence of the item. Multiple but not the majority of students are involved. The item is observed for a limited amount of time
3 (High Evidence)	High evidence of the item. The item is infused throughout the environment with the majority of students involved in or much time spent on the item

Source: Richardson, C., & Mishra, P. (2018). Learning environments that support student creativity: Developing the SCALE. *Thinking Skills and Creativity*, 27, 45–54. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2017.11.004>

According to the teachers 'assessment, the indicators were mostly average (2-moderate probability. This example can occur for a limited period of time. Several students can participate, but not mostof them):

- assessment of students ' physical environment – 2.04 points;
- assessment of the educational climate – 2.37 points;
- assessment of the level of student involvement in the learning environment – 2.09 points.

Thus, the teachers' assessment of the learning environment for the development of creativity allowed us to conclude that the CLE at school is one of the key factors in the development of personal creativity.

This is proved by the scientific works of many scientists and teachers in the field of approaches to the development of personal creativity, the creation of CLE, pedagogical conditions, principles of learning. The main approaches to creating CLE for the development of creativity in the framework of this study were Systematic, Personality-oriented, Activity-based and Environmental.

Discussion

Let's dwell on these pedagogical approaches in more detail.

The Systematic Approach. In the generally accepted definition, this approach reveals the integrity of the object of pedagogical research, combines its structural components, and takes connections into a single system. The systematic approach considers the pedagogical process as a whole.

M.Csikszentmihalyi (2014) believes that creativity can be observed in the interconnection of a system consisting of three main elements: the subject area, the environment consisting of the subjects of the subject area, and the person himself making changes to the subject area. [6]

For our research, it was important to determine the components of the CLE as a unified system of conditions for the development of students' creativity.

E.S. Shelestova, 2014 in his research considers creativity as a professional competence and proposes the introduction of systems-creative thinking technologies into the educational program and the creation of an appropriate educational environment [11].

In the empirical study of Kapirenkova O.N. and Kiseleva S.L., a systematic approach was used in terms of the impact on the mental, formation of mental processes and personality traits. [12]

Thus, the authors point to the effectiveness of a systematic approach, where the internal unity of its components and their interaction positively affect the development of students' creativity, both mental properties and personal characteristics. One of the most important principles of a systematic approach in the development of creativity can be distinguished: *the principle of complexity and unity of the elements of the educational process; the principle of systematicity and consistency in teaching.*

Based on the provisions of a systematic approach to the components of the creative learning environment:

- a favorable atmosphere that stimulates the creative activity of students can be attributed;
- a variety in the degree of complexity of the fund of problematic tasks that contribute to the freedom of action of participants;
- the personality of the teacher who stimulates and directs the process;
- various types of activities: educational, gaming, communicative, managerial, etc., contributing to a creative approach to solving educational tasks. (Figure1)

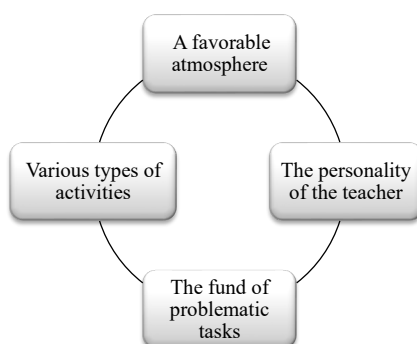

Figure 1. Structural model of the CLE

Activity-based approach. At the heart of this approach, the main means and condition for personal development is activity. John Dewey, in his concept of "learning through activity", proved that the development of thinking skills and practical skills are based on creative activity and mutual cooperation between the subjects of the educational process: teacher and students. Creative process research has been conducted using a variety of approaches. Wallas, G. was one of the first to describe the creative process as a sequence of stages: 1) preparation (assessment of the problem); 2) incubation (conscious and unconscious mental driving force); 3) insight (understanding of a new idea); 4) validation (evaluation of ideas) [13]. Per the activity approach, the learning process is always training activities (substantively practical and mental actions).

We can see the experience of an activity approach in organizing CLE in the work of I. S. Egorova, and E. A. Mikhalkina, who concluded that the constant involvement of a student in creative activity, the use of various interactive forms of work in one lesson contributes to the formation of indicators of their creativity. [14] Based on theoretical analysis, for the development of students' creativity, we consider the most important conditions within the framework of the activity approach: *obtaining knowledge through activity; joint creative activity and cooperation between children and the teacher.*

Personality-oriented approach. According to the analysis of the works, the personality-oriented approach in teaching aims not only to equip with knowledge, skills, and abilities but also to develop a person, his abilities, harmoniously combining knowledge and skills.

Scientists Davies, Richardson & Mishra focus heavily on studying the creative learning environment, suggesting that student creativity can be nurtured by teachers who place great importance on creating a learning environment that emphasizes the value of creativity. By the definition of Mishra, the CLE in the classroom supports the ideas of students, contributes to the solution of errors, risk in the learning process [9,15]. The researchers found that when learning in a CLE at school, students are likely to continue to develop their skills and professional knowledge, which significantly stimulates the development of their creative capabilities. [15].

A number of researchers call the components of the CLE that affect the creativity of students the goal-setting of the training system, the communication systems of training and the exchange of knowledge between the subjects of the educational process [15]. In particular, classroom space that can be flexibly used to promote student learning can help students develop a learning-driven orientation, which in turn provides them with the resources to be creative.

Revealing the peculiarities of the personal-oriented lesson, I.S. Yakimanskaya characterizes its purpose as creating conditions for the students' cognitive activity.

As part of our research, we assume that a person-oriented approach is determined by *taking into account the needs, interests and abilities of primary school students, selecting the content of education, instilling the development of creativity, cognitive activity and self-education.*

The environmental approach to pedagogical systems, presented in the concepts of Yu.S. Manuylov, V.A. Yasvin, Soliman, S., K. Rogers, etc. [15-17] considers as an object of analysis the educational and learning environment in which subjects interact with each other. The environmental approach allows you to understand the components of the environment of the educational institution, assess their capabilities, simulate the impact on the student.

Soliman, S. [17] argued that the environment should be seen as a relationship between people and their environment, this is important for assessing environmental conditions that suppress or enhance creativity. The study of creativity with the help of an environmental approach involves the consideration of two directions: how the environment affects the person who creates and accepts his creativity; and the person who creates and is criticized for their products. The article by V.V.Moroz defines the conditions of a favorable environment: as a motivating function of the creative environment, the absence of barriers and restrictions; the ability to evaluate a new idea or product without external criticism; the ability to explore the problem in a free form [13].

A distinctive feature of the environmental approach is the ability to participate in the design of the educational environment by selective perception of environmental components and interaction with them, the ability to show their own activity.

Based on the theoretical analysis of pedagogical approaches in creating a CLE in primary grades, we identified systemic, personality-oriented, activity and the environmental approaches for our research. One of the research issues considered in this article is the disclosure of technologies, methods and techniques for developing creativity in a creative learning environment.

In the following table 2, we give pedagogical approaches and some methods that, in our opinion, will have a positive impact on the development of creativity of younger students.

Table 2

**Pedagogical Approaches and techniques for the development of creativity
in a creative learning environment**

Approach name	Traditional content	Content aimed at developing Creativity	Methods and technologies
Systematic approach	Reveals the integrity of the object of pedagogical research, combines its structural components and taking connections into a single system.	It provides a comprehensive study of pedagogical support for the development of creativity, allows you to determine the components of this process, the consistency of structural connections, etc.	Design training technologies with a certain algorithm for the implementation of creative projects

Activity approach	At the heart of this approach, the main means and condition for personal development is activity.	Stimulates the transition from reproductive to productive through creative activity aimed at solving problematic, search and research problems	Modular learning technologies as a gradual and semantic transition from one type of activity to another; game technologies; methods of training in intellectual actions; active training methods; TRIZ technologies
Personal-oriented approach	Recognizing the student as the main acting figure in the pedagogical process, presents the definition of pedagogical influences that contribute to the self-realization and self-development of the student.	It is determined by taking into account the needs, interests and abilities of the individual, selecting the content of education, instilling the development of creativity, cognitive activity and self-education	Individual educational routes; dialogic training methods; problem learning methods aimed at finding a new way to solve problems
The environmental approach	Allows you to understand the components of the environment of an educational institution, assess their capabilities, simulate the influence on the student.	The immersion of the subject of the doctrine in the environment, which contributes to the formation of creative thinking skills, the qualities of the creative personality, the development of certain activities,	information and communication, media technologies, game technologies, etc.

It is important to highlight the fact that the presented approaches and methods aimed at developing the creativity of students are closely interconnected with each other, which allows them to be used in the educational process in a complex, differentiated and integrated manner. Complexity and heterogeneity, the concept of creativity (as a personal characteristic, mental phenomenon, etc.) determines the use of a set of pedagogical approaches.

Conclusion

A literary review of the problem of the study showed that the problem of creating a CLE in primary schools was not well understood, creativity studies were mainly conducted in the learning environment of higher vocational education.

The theoretical analysis of literary sources on the problem of research also shows that at present, when investigating the problem of creativity, scientists use approaches of different levels that ensure integrity, productivity, and efficiency. The results of the assessment of the

learning environment confirmed that the creative educational environment is one of the main conditions for the development of students' creativity.

Based on the specifics of the primary school methodology and taking into account the psychophysiological characteristics of younger schoolchildren, the main approaches of our study were systematic, activity, personality-oriented and environmental approaches.

A Systematic Approach allows you to determine the components of pedagogical support for the development of creativity, a set of structural links, etc. The most important conditions of this approach are the complex and unity of its components of the CLE, systematic and consistent training.

The Activity-based Approach stimulates the transition from reproductive to productive activities through creative activities aimed at solving problematic, search and research problems. Within the framework of this approach, the key conditions are: obtaining knowledge through activity, as well as joint creative activity and cooperation between children and the teacher

The Personal-oriented Approach is determined by taking into account the needs, interests and abilities of the individual, selecting the content of education, instilling the development of creativity, cognitive activity and self-education. It is believed that the choice and content of education should be carried out taking into account the needs, interests and abilities of primary school students.

The Environmental Approach presupposes the immersion of the subject of the doctrine into the environment, which contributes to the formation of creative thinking skills, the qualities of the creative person, the development of a certain activity. This approach makes it possible to qualitatively diagnose the state of the learning environment, to support and develop the creativity of younger schoolchildren.

Contribution of the authors

Alsitova A.B. – the main contribution to the concept; collection, analysis, and interpretation of research results;

Zhazykova M.K., Tuyakova U.Zh. – discussion of the concept and critical review of the content of the work.

References

1. Human Capital Project: Year 2 Progress Report (English). [Electronic resource] – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/483491602866728302/Human-Capital-Project-Year-2-Progress-Report> (accessed: 10.02.2023).

2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жыл, 27 шілде, № 319-III. (26.02.2023 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен). [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (accessed: 09.02.2023).

3. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (accessed: 10.02.2023).

4. Богоявленская Д.Б. Творчество как предмет психологической антропологии. [Electronic resource] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-kak-predmet-psiologicheskoy-antropologii> (accessed: 10.02.2023).

5. Renzulli J.S. The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity 4 // Reflections on Gifted Education. – Routledge, 2021. – P. 55-90.

6. Rhodes M. An analysis of creativity. *Phi Delta Kappan*. – 1961. – Vol. 42. – P. 305-310.
7. Anna Jordanous. Four PPPPerspectives on computational creativity in theory and in practice, *Connection Science*. – 2016. – Vol. 28, No. 2. – P. 194-216. DOI: 10.1080/09540091.2016.1151860.
8. Кречетников К.Г. Креативность личности и ее роль в управлении персоналом // В мире научных открытий. – 2015. – № 3.5 (63). – С. 2322-2338.
9. Richardson C., Mishra P. Learning environments that support student creativity: Developing the SCALE // *Thinking Skills and Creativity*. – 2018. – Vol. 27. P. 45-54. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2017.11.004>.
10. Csikszentmihalyi M. The systems model of creativity: The collected works of Mihaly Csikszentmihalyi. – Springer, 2014. – 334 p.
11. Шелестова Е.С. Креативность как необходимая профессиональная компетенция в программах ВПО: системный подход // *Человеческий капитал*. – 2014. – № 11(71). – С. 136-140.
12. Капиренкова О.Н. Системный подход при формировании воображения и креативности в дошкольном возрасте // *Психология когнитивных процессов*. – 2019. – № 8. – С. 67-76.
13. Мороз В.В. Обзор зарубежных теорий креативности. [Electronic resource] – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28786530> (accessed: 23.02.2023).
14. Егорова И.С., Михалкина Е.А. Модель креативной образовательной среды подготовки бакалавров педагогического образования // *Глобальный научный потенциал*. – 2014. – №11(44). – С. 70-77.
15. Davies D., Jindal-Snape D., Collier C., Digby R., Hay P., Howe A. Creative learning environments in education – A systematic literature review // *Thinking Skills and Creativity*. – 2013. – Vol. 8. – P. 80-91. DOI: 10.1016/j.tsc.2012.07.004.
16. Garcês Pocinho M., Jesus S.N., Viseu J. The impact of the creative environment on the creative person, process, and product // *Revista Avaliação Psicológica*. – 2016. – Vol. 15(2). – P. 169-176. DOI: <https://doi.org/10.15689/ap.2016>.
17. Soliman S.A.H. Systems and creative thinking. – *Pathways to Higher Education*, 2005. – P. 49-50.

А.Б. Альситова, У.Ж. Туякова, М.К. Жазыкова

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Бастауыш сыныптарда креативті білім беру ортасын құрудың педагогикалық тәсілдері

Аңдатпа. Қазіргі зерттеулерге сәйкес, креативтілікті дамыту және креативті білім беру ортасын құру мәселелері көп қырлы құбылыстар болып табылады және әртүрлі педагогикалық тәсілдермен бірге қарастырылады. Педагогикалық тәсіл зерттеушінің әдіснамалық ұстанымымен анықталады, әдістемелер мен технологиялардың моделін, педагогикалық мәселені түсінуді анықтайды.

Зерттеудің мақсаты бастауыш сынып оқушыларының креативтілігін дамытуға бағытталған креативті білім беру ортасын құрудың педагогикалық тәсілдерін талдау болды.

Мақалада креативті білім беру ортасын құрудың педагогикалық тәсілдері мен әдістеріне ғылыми шолу және теориялық талдау нәтижелері келтірілген. Жүйелік тәсілдің ережелеріне

сүйене отырып, креативті білім беру ортасының құрылымдық компоненттері анықталды: оқушылардың креативті белсенділігін ынталандыратын қолайлы жағдай; қатысушылардың іс-әрекетінің еркіндігіне ықпал ететін әртүрлі проблемалық мәселелер; үдерісті ынталандыратын және бағыттайтын мұғалім; оқу міндеттерін шешуге креативті тәсілге негізделген іс-әрекет түрлері. Креативтілікті дамытуға бағытталған педагогикалық тәсілдердің (жүйелік, іс-әрекеттік, тұлғаға бағытталған, орта) ережелері, технологиялары мен әдістері негізделген.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: креативті білім беру ортада креативтілікті дамыту тәсілдеріне талдау жасалды; дәстүрлі педагогикалық тәсілдерге олардың мазмұнына креативтілікті дамытуға бағытталған толықтырулар ұсынылды.

Зерттеу жұмысымыздың келесі кезеңін біз оқушылардың креативтілігін дамытуға бағытталған креативті білім беру ортасының моделін әзірлеумен байланыстырамыз.

Түйін сөздер: креативтілік, креативті білім беру ортасы, бастауыш сынып, педагогикалық тәсілдер, әдістер.

А.Б. Альситова, У.Ж. Туякова, М.К. Жазыкова

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан

Педагогические подходы к созданию креативной образовательной среды в начальных классах

Аннотация. Согласно современным исследованиям, проблемы развития креативности и создания креативной образовательной среды (КОС) являются многоаспектными явлениями, и рассматриваются в комплексе с разными педагогическими подходами. Педагогический подход отождествляется с методологической позицией исследователя, задает модель методов и технологий, понимания педагогической проблемы.

Цель исследования заключалась в анализе педагогических подходов к созданию КОС, направленных на развитие креативности младших школьников.

В статье представлены результаты научного обзора и теоретического анализа педагогических подходов и методов создания креативной образовательной среды. Основываясь на положениях системного подхода, определены структурные компоненты креативной образовательной среды: благоприятную атмосферу, стимулирующую творческую активность учащихся; разнообразие фонда проблемных задач, способствующих свободе действия участников; личность педагога, стимулирующего и направляющего процесс; различные виды деятельности, способствующие творческому подходу к решению учебных задач. Обоснованы положения педагогических подходов, технологии и методы (системный, деятельностный, личностно-ориентированный, средовой), направленные на развитие креативности.

Теоретическая значимость исследования: осуществлен анализ подходов к развитию креативности в КОС; к традиционным педагогическим подходам предложено дополнение к их содержанию, направленное на развитие креативности (методы и технологии).

Перспективы дальнейшего исследования мы связываем с разработкой модели креативной образовательной среды, направленной на развитие креативности учащихся.

Ключевые слова: креативность, креативная образовательная среда, педагогические подходы, методы.

References

1. Human Capital Project: Year 2 Progress Report (English). [Electronic resource] – Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/483491602866728302/Human-Capital-Project-Year-2-Progress-Report> (accessed: 10.02.2023).
2. Kazakstan Respublikasynyn «Bilim turaly» Zany. 2007 zhyl, 27 shilde, № 319-III. (26.02.2023 zh. ozgerister men tolyktyrularymen) [Law of the Republic of Kazakhstan "On Education". July 27, 2007, No. 319-III. (26.02.2023 with changes and additions)]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (accessed: 09.02.2023). [in Kazakh]
3. Kazakstan Respublikasynyn 2025 zhylga dejingi Ultyq damu zhospary [National development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (accessed: 10.02.2023). [in Kazakh]
4. Tvorchestvo kak predmet psihologicheskoy antropologii [Creativity as a subject of psychological anthropology]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-kak-predmet-psihologicheskoy-antropologii> (accessed: 10.02.2023). [in Russian]
5. Renzulli J.S. The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity 4. Reflections on Gifted Education (Routledge, 2021, 55-90 p.).
6. Rhodes M. An analysis of creativity. Phi Delta Kappan, 42, 305-310 (1961).
7. Anna Jordanous. Four PPPerspectives on computational creativity in theory and in practice, Connection Science. 28(2), 194-216 (2016). DOI: 10.1080/09540091.2016.1151860.
8. Krechetnikov K.G. Kreativnost' lichnosti i ee rol' v upravlenii personalom [Creativity of personality and its role in personnel management], V mire nauchnyh otkrytij [In the world of scientific discoveries], 3.5 (63), 2322-2338, (2015). [in Russian]
9. Richardson C., Mishra P. Learning environments that support student creativity: Developing the SCALE, Thinking Skills and Creativity, 27, 45-54, (2018). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2017.11.004>.
10. Csikszentmihalyi M. The systems model of creativity: The collected works of Mihaly Csikszentmihalyi (Springer, 2014, 334 p.).
11. SHelestova E.S. Kreativnost' kak neobhodimaya professional'naya kompetenciya v programmah VPO: sistemnyj podhod [Creativity as a necessary professional competence in HPE programs: a systematic approach], CHelovecheskij kapital [Human capital], 11(71), 136-140 (2014). [in Russian]
12. Kapirenkova O.N. Sistemnyj podhod pri formirovanii voobrazheniya i kreativnosti v doshkol'nom vozraste [A systematic approach to the formation of imagination and creativity in preschool age], Psihologiya kognitivnyh processov [Psychology of cognitive processes], 8, 67-76 (2019). [in Russian]
13. Moroz V.V. Obzor zarubezhnyh teorij kreativnosti [Review of foreign theories of creativity]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28786530> (accessed: 23.02.2023). [in Russian]
14. Egorova I.S., Mihalkina E.A. Model' kreativnoj obrazovatel'noj sredy podgotovki bakalavrov pedagogicheskogo obrazovaniya [The model of the creative educational environment for the preparation of bachelors of pedagogical education], Global'nyj nauchnyj potencial [Global scientific potential], 11(44), 70-77 (2014). [in Russian]

15. Davies D., Jindal-Snape D., Collier C., Digby R., Hay P., Howe A. Creative learning environments in education – A systematic literature review, *Thinking Skills and Creativity*, 8. – P. 80-91 (2013). DOI: 10.1016/j.tsc.2012.07.004.

16. Garcês Pocinho M., Jesus S.N., Viseu J. The impact of the creative environment on the creative person, process, and product, *Revista Avaliação Psicológica*, 15(2), 169-176 (2016). DOI: <https://doi.org/10.15689/ap.2016>.

17. Soliman S.A.H. Systems and creative thinking (*Pathways to Higher Education*, 2005, 49-50 p.).

Information about the authors:

Alsitova A.B. – Master of Pedagogical Sciences, PhD student, Zhubanov Aktobe Regional University, A. Moldagulova Ave., 34, Aktobe, Kazakhstan.

Tuyakova U.Zh. – PhD, Zhubanov Aktobe Regional University, Department of General pedagogy and management in education, Aktobe, A. Moldagulova Ave., 34, Kazakhstan.

Zhazykova M.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, Zhubanov Aktobe Regional University, Department of preschool and primary education, A. Moldagulova Ave., 34, Aktobe, Kazakhstan.

Альситова А.Б. – педагогика ғылымдарының магистрі, докторант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғылы, 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Туякова У.Ж. – философия докторы PhD, Жалпы педагогика және білім берудегі менеджмент кафедрасы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғылы, 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Жазыкова М.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Мектепке дейінгі және бастауыш оқыту кафедрасы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғылы, 34, Ақтөбе, Қазақстан.

IRSTI 14.01.11

Original article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-71-83>

Issues of teachers' preparedness to support learners with Autism Spectrum Disorder in schools of Kazakhstan

L.K. Kosherbayeva*^{1,2}, S.K. Ismagulova³, L.K. Kozhageldiyeva¹,
N.S. Akhtayeva^{1,2}, Yolanda Pena-Boquete⁴

¹SDU University, Kaskelen, Kazakhstan

²Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

³National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Astana, Kazakhstan

⁴AYeconomics, spin-off of the University of Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, Spain

*Автор для корреспонденции: semenikhinvitia@mail.ru

Abstract. Ensuring access to education is a priority of any country, including Kazakhstan, where in recent years' emphasis has been placed on the development of inclusive education. The purpose of this article is to analyze the current practice of providing pedagogical support by teachers of inclusive classes in general education to children with ASD. Methods: A questionnaire consisting of open and closed questions was developed. Using a random sampling method, 85 teachers from 5 regions of the country took part in the survey (two megacities - Astana and Shymkent, as well as three regions - Akmola, Almaty and Aktobe). Results: The most of participants are between the ages of 31 and 60 and more than half of them 56.5%, have work experience of 10 years or more. The largest part of the interviewed teachers 44.7%, have the experience of working with SEN children 5 years or more. 56.5%, took short-term courses on inclusive education. It was identified the insufficient readiness of the country's teachers to implement inclusive practice, to fully perform their functions in the work of the service of psychological and pedagogical support of the ASD child. Conclusion: Based on these findings, we can conclude that the vast majority of teachers in the country feel the need for methodological support and advanced training in teaching and supporting children with behavioral difficulties, communication and social interaction disorders, in other words, signs of autistic disorders.

Keywords: autism, autism spectrum disorders, inclusive education, special educational needs, psychological and pedagogical support, socialization.

Introduction

Accessible education is a priority for all countries, as it is the basis for improving the socio-economic living conditions of people. In this regard, leaders of all countries support the Sustainable Development Goals, where the fourth was to ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all [1].

Equal rights to the accessibility of quality education are guaranteed by the legislation of the Republic of Kazakhstan (RK) to all learners, regardless of their individual characteristics, different opportunities, and special educational needs (SEN). In the longer term, creating conditions for equal access to quality education has great benefits both for children with SEN and for society as a whole [2-3]. This includes successful social adaptation and the possibility of self-realization for children, as well as significant steps taken by society towards a highly inclusive culture. In an inclusive environment, children with SEN reveal their abilities, acquire vital communication skills, and acquire interaction skills with surrounding peers and adults [4]. Undoubtedly, early social experience in an inclusive environment is an important condition for acquiring the necessary life skills for children with SEN and confidence in successful adaptation to modern life [5].

President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Zhomart Tokayev in his Message to the people of Kazakhstan dated as September 1, 2022, emphasized the importance of the quality of secondary education as a factor in the formation of a successful nation: "Every Kazakh schoolchild should have decent conditions for learning and comprehensive development" [6]. In this regard, important tasks in the field of secondary education in the country are: ensuring the rights of all children to quality education, creating a culture of educational organization that is consistent with the goals of inclusion. This determines the requirement for the educational environment of any organization in its preparedness for the inclusion and inclusion of all children, taking into account their special needs and different capabilities. In this case, special attention must be paid to children with behavioral and emotional difficulties, most of whom are children with autism spectrum disorders (ASD).

According to the World Health Organization (WHO), "ASD is a special group of various conditions, the signs of which are present in about 1 child out of 100 [7]. It is important to note that according to the data of the Republican Scientific and Practical Center for Mental Health of the Ministry of Health of the RK (2021) in recent years there has been a significant increase in children with ASD, from 37 (0.8 per 100 thousand people) in 2008 to 756 (12.7 per 100 thousand) in 2020 [8]. Each of them is characterized by certain difficulties with social interaction and communication. Other characteristics include atypical patterns of action and behavior, such as difficulty in transitioning from one activity to another, focusing on details, and unusual reactions to external stimuli. Autistic manifestations often have a negative impact on educational and employment opportunities. Society's attitude and level of government support are important factors determining the quality of life of people with autism.

The Declaration of Salamanca states that "the practice of inclusion of children with mental and physical disabilities should be an integral part of national plans to achieve education for all. Even in those special cases where children are placed in special institutions, their education should

not be completely separate. It is necessary to encourage participation in educational activities in regular school settings" [9]. Following the requirements of international conventions, the inclusive policy of RK is progressively developing; the regulatory framework of RK in the field of educational policy is aimed at ensuring the rights of all children with special needs, including those with ASD. Thus, the Law of the RK "About Education" defines psychological and pedagogical support for students as "a systemically organized activity implemented in educational organizations, during which socio-psychological and pedagogical conditions are created for the successful training and development of people (children) with special educational needs" needs based on an assessment of special educational needs" [10]. Consequently, the organization of this activity in the country's schools requires the presence of the necessary competencies and professional skills, both among the school management and the entire teaching staff.

The purpose of this article is to analyze the current practice of providing pedagogical support by teachers of inclusive classes in general education to children with ASD.

Methodology

To achieve the goal of the study the project participants used theoretical and empirical methods. The survey was developed among teachers of inclusive classes. The questions were developed on the basis of regulatory documents of Kazakhstan. To determine the level of readiness of teachers in inclusive schools, the following main directions of psychological and pedagogical support in educational organizations were taken as a basis:

- 1) Awareness of regulatory documents;
- 2) Studying the qualifications of teachers regarding inclusive education, including issues of ASD
- 3) Development of individual programs for children with ASD
- 4) Determining the needs of teachers regarding inclusive education of children with ASD.

The survey consisted of open and closed questions to ensure complete responses.

Using a random sampling method, 85 teachers from 5 regions of the country took part in the survey (two megacities - Astana and Shymkent, as well as three regions - Akmola, Almaty and Aktobe).

The survey was carried out in Google Forms format, the questionnaire contained 33 questions, covering the following sections: personal information and experience, skills, individual training programs for students with ASD, general questions. The survey was conducted on a voluntary basis, anonymously, confidentially, without personal identification.

Answers were classified as closed, where the answers were monosyllabic, which made it possible to combine them into classes or ask a specific code and open questions, which were combined into clusters of homogeneity of answers or definitions to one area of problem solving. Thus, questions regarding demographic data (region, gender, age) were identified by codes depending on the number of variables used. The work experience of the participants is divided into 4 groups: the first group - work experience from 1 to 2 years 11 months, the second group - 3 years to 5 years, the third group - 6-9 years, the 4th group - more than 10 years. Coding for the variable "experience working with children with special needs" is defined as follows: the first

group has 1 year of work experience, the second group – 2-3 years, the third group – 4-5 years, the fourth group – 5 or more years.

In the process of processing the obtained data, methods such as comparative analysis, classification, generalization, and synthesis were used. The use of these methods provided an opportunity for in-depth processing, interpretation, analysis of data, formulation of conclusions and building further prospects for studying the identified problematic issues.

The study design and questionnaire were approved by the Research Ethics Committee of the SDU University Institution (Protocol No. 6 of March 6, 2023), Almaty region, Kazakhstan.

Results

The distribution of data by gender showed that women make up the vast majority of the teachers surveyed, and their share is 89.4%. (Figure 1)

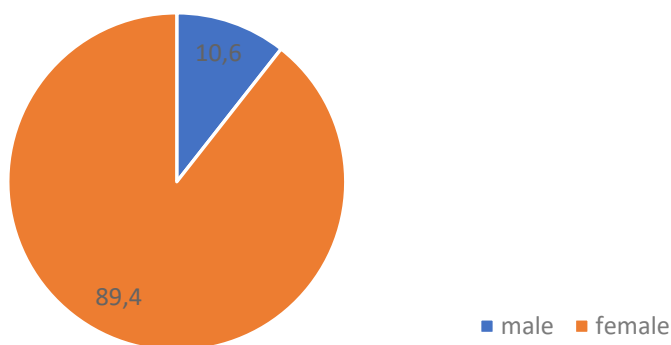

Figure 1. Distribution of the data by gender

The age composition of the survey participants is presented in such a way that most of them are between the ages of 31 and 60, their share was $\frac{3}{4}$ of all respondents or 74.1%. The share of young teachers under the age of 30 was 15%, and the smallest share, 8.2%, was made up of those over 60 years old. (Figure 2)

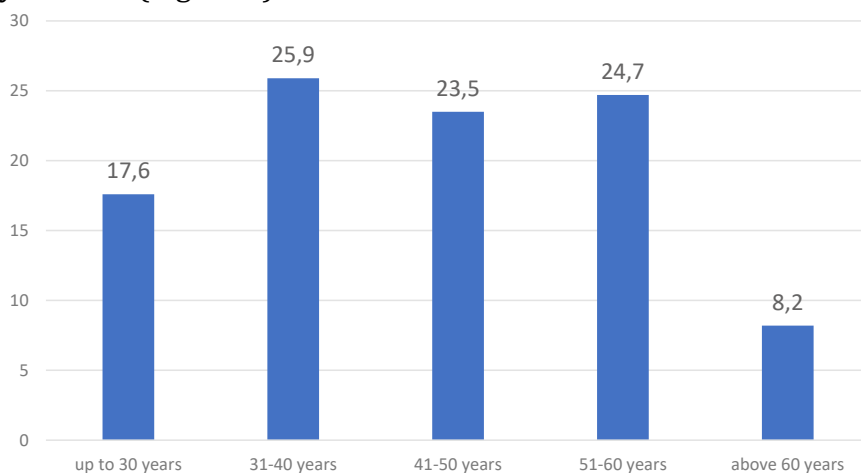

Figure 2. Age of respondents

The respondents' answers to the question about work experience showed that more than half of them, 56.5%, have work experience of 10 years or more, about 1/3, or 30.6%, are represented by young teachers with 1-3 years of experience, and the least the share, 5.9%, was made up of teachers with 6-9 years of experience. Based on the responses of the surveyed teachers, one can also see that the vast majority of them have higher education: 30.6% specialists, 48.2% bachelors, 4.7% masters, and only 16.5% indicated the answer "other", which is most likely indicates the level of technical and vocational education of respondents (Table 1). The experience of working with SEN children, the following data were obtained: the largest part of the interviewed teachers - 44.7%, have such experience in the amount of 5 years or more, ¼ part, or 24.7% have experience of less than 1 year, experience 3-5 years 20%, 10.6% of survey participants have 1-3 years of experience. This again confirms that all the interviewed educators have experience working with children with SEN.

According to the respondents' answers to the question about taking courses/seminars/trainings on inclusive education, the largest share of them, 56.5%, took short-term courses, a small part of the respondents took long-term courses, their share was 9.4%. About 1/4 of the respondents, their share 24.7%, did not take advanced training courses at all, and 9.4% chose the answer "other".

Table 1

Information about respondents

1.	Work experience	Frequency	Percentage
	1-3 years	26	30,6
	3-5 years	6	7,1
	6-9 years	5	5,9
	10 and more years	48	56,5
	Total	85	100,0
2.	Education degree		
	Bachelor	41	48,2
	Master	4	4,7
	Specialist	26	30,6
	Another	14	16,5
	Total	85	100,0
3.	Work experience with children with SEN		
	less than 1 year	21	24,7
	1-3 years	9	10,6
	3-5 years	17	20,0
	5 and more years	38	44,7
	Total	85	100,0

4.	Type of capacity-building trainings		
	short-term trainings	48	56,5
	long-terms trainings	8	9,4
	did not participate	21	24,7
	Other	8	9,4
	Total	85	100,0

Meanwhile, in responses to interview questions about the types of SEN of students in their classes, teachers named “impairments and behavioral difficulties, general speech underdevelopment, dyslexia, dysgraphia, rhinolalia, communication and social interaction disorders.” Most teachers are increasingly faced with difficulties associated with manifestations of an autistic nature in students. However, 81% of teachers surveyed responded that they find it difficult when they have to switch between the tasks to meet all the needs of students in the classroom, especially students with ASD. Only a small part, 16.5% of teachers, feel confident in such situations.

Here are quotes from the answers demonstrating the difficulties during the educational process:

“... a special child can start screaming in the middle of the lesson, get up to dance or walk around the class, can throw everything off the desk, hit the desk, if you scold her and make comments, she will not listen, to put it a little harsher, she will start swearing, screaming, and becoming hysterical. She can sometimes go and erase what the teacher has written on the board. This all bothers the other children”;

“Usually the child works slowly, but extraneous sounds irritate him and may scream during the lesson”;

“a child can simply scream when completing a task, there are children who categorically refuse to complete them (they do not contact the teacher or students)”;

“There have been cases when a student with ASD is not interested in a new topic, he writes his own examples or plays a table game.”

Answering the question about what actions they take in such situations; the teachers gave the following examples from their experience:

“I just don’t pay attention, and gradually she will calm down on her own; if it’s completely impossible, then I’ll threaten to call my mother, and she’ll immediately calm down”. She won’t listen otherwise”;

“it is difficult to calm down, behavioral disorders need to be studied”;

“it is not always possible to calm the child down”;

“I can’t always cope, I try to switch my attention. I select tasks that correspond to the child’s level of readiness and interests”;

“children of the class are involved in interaction”,

“in any case, we need to take control of the situation, divert his attention from the irritating factor.”

When asking teachers to express an opinion on the skills needed in such difficult cases during the educational process, the following judgments were received:

“patience, the ability to distract the child’s attention”;

“psychological foundations of behavior”;

“practice is needed”;

“knowledge about such characteristics of children”;

“behavior correction methods”;

“first of all, an individual approach to each child”;

“to be a good teacher and psychologist”;

“you need to be patient and calm, you need to master the basics of special psychology”;

“knowledge of the basics of inclusive education”;

“Theoretical knowledge is required. Tact in everything, understanding, experience comes with time.”

At the same time, among the opinions of teachers there were not only the above-mentioned “expected” positive answers, but also the opposite:

“we need to open a separate class for such children. Train them separately with a teacher who is well trained”;

“special class, special school”;

“this is a difficult question, every day is different”; “I don’t know”.

Discussion

In accordance with the Law “About Education”, the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2022 No. 6 “On Approval of the Rules for Psychological and Pedagogical Support in Educational Organizations” defines the procedure for psychological and pedagogical support in educational organizations. These Rules indicate the following main areas of psychological and pedagogical support in educational institutions:

1) identification and assessment of the special educational needs of people (children) with special educational needs;

2) advisory and methodological assistance to teachers and families of persons (children) with special educational needs;

3) creation of socio-psychological and pedagogical conditions for successful learning, development and socialization of persons (children) with special educational needs [11].

Accompanying students with special needs in the general educational process requires a team work: close interaction between specialists such as a psychologist, speech therapist, special educator, social teacher, as well as other teachers and parents.

In the process of psychological and pedagogical support, a team approach and the use of technologies for maximum individualization of support for students with ASD are important. At the same time, it is undeniable that the main role in accompanying a student with ASD and individualizing the learning process belongs to the teacher.

For the effective operation of the school's psychological and pedagogical support service, constant capacity-building trainings for teachers are necessary. However, in our study we

identified the insufficient readiness of the country's teachers to implement inclusive practice, to fully perform their functions in the work of the service of psychological and pedagogical support of the school [12-13].

Teachers have reported feelings of frustration and guilt regarding the amount of time required to adapt and modify lessons for students with autism [14]. Additionally, they state that they believe this time is wasted on the majority of their non-SEN students [3-4]. It is not surprising that educators feel frustrated that they are not prepared to teach these students. The educators who participated in this study emphasized that learning how to teach students with ASD is important to providing an appropriate education for these students. Successful inclusion of students with ASD in the general education environment requires collaboration between general and special education teachers. To achieve positive outcomes for all of their students, it is critical that general educators have the opportunity to work with others (e.g., special education teachers, therapists, etc.) to improve inclusive classroom environments [15]. The educators who participated in this study agreed that collaboration is important when teaching students with disabilities in inclusive settings. Working with students with ASD in inclusive settings can be challenging for educators; Insufficient knowledge about ASD and lack of access to support and advice from professionals (e.g. therapists and allied para professionals) with experience supporting these children only further complicates the work of the general educator [16]. All teachers noted that due to a lack of resources, inclusion is almost impossible.

Conclusion

Thus, the analysis of the received materials based on the opinions' collection of school teachers working in the inclusive environment of a modern school confirmed the arguments of the authors of the article about the existence of an urgent problem in the country, which is the unpreparedness of a large part of teachers to implement inclusive practices and provide pedagogical support to children with SEN, including, especially, children with ASD. Based on these findings, we can conclude that the vast majority of teachers in the country feel the need for methodological support and advanced training in teaching and supporting children with behavioral difficulties, communication and social interaction disorders, in other words, signs of autistic disorders. In this regard, we can conclude that it is necessary to systematize all advanced training courses for teachers on inclusive education, especially on the provision of psychological and pedagogical support for children with ASD.

Contribution of the authors

Development of the research concept – L. Kosherbaeva, preparation and editing of the text – S. Ismagulova, development of methodology and conduct of the study - L. Kozhageldieva, statistical analysis – N. Akhtaeva, approval of the final version – Yolanda Pena-Boquete.

Funding

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR18574199 "Integrating children with autism spectrum disorder into the social and educational environment based on comprehensive support: challenges and benefits").

References

1. Цель 4: Обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех. [Electronic resource] – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/> (accessed: 15.01.2024).
2. Dalton M.A. Education rights and the special needs child // Child Adolesc. Psychiatr. Clin. N. Am. – 2002. – Vol. 11(4). – P. 859-868. DOI: 10.1016/s1056-4993(02)00021-4.
3. Szumski G., Smogorzewska J., Grygiel P. Academic achievement of students without special educational needs and disabilities in inclusive education-Does the type of inclusion matter? // PLoS One. – 2022. – Vol. 6;17(7). – P. e0270124. DOI: 10.1371/journal.pone.0270124.
4. Molina Roldán S., Marauri J., Aubert A., Flecha R. How Inclusive Interactive Learning Environments Benefit Students Without Special Needs // Front Psychol. – 2021. – Vol. 29(12). – P. 661427. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.661427.
5. Rad D., Redeş A., Roman A., Ignat S., Lile R., Demeter E., Egerău A., Dughî T., Balaş E., Maier R., Kiss C., Torkos H., Rad G. Pathways to inclusive and equitable quality early childhood education for achieving SDG4 goal-a scoping review // Front Psychol. – 2022. – Vol. 22(13). – P. 955833. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.955833.
6. Единая нация. Благополучное общество. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 (accessed: 08.2023).
7. Детский аутизм. [Electronic resource] – URL: <https://aaron.uz/info/> (accessed: 08.2023).
8. 2 апреля ежегодно отмечается Всемирный день распространения информации о проблеме аутизма. [Electronic resource] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/181294?lang=ru> (accessed: 08.2023).
9. Саламанская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями. [Electronic resource] – URL: http://www.notabene.ru/down_syndrome/Rus/declarat.html (accessed: 08.2023).
10. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> (accessed: 08.2023).
11. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования» от 12 января 2022 года № 6. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 08.2023).
12. Методические рекомендации по организации процесса обучения в условиях инклюзивной среды в рамках 12-летнего образования в начальной школе. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. – 720 с.
13. Методические рекомендации по итогам проведения мониторинга по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в организациях среднего образования. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. – 2136 с.
14. Al Jaffal M. Barriers general education teachers face regarding the inclusion of students with autism // Front Psychol. – 2022. – Vol. 22(13). – P. 873248. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.873248.
15. Brownell M.T., Lauterbach A.A., Dingle M.P., Boardman A.G., Urbach J.E., Leko M.M. Individual and contextual factors influencing special education teacher learning in literacy learning cohorts // Learn. Disabil. Q. – 2013. – Vol. 37. – P. 31-44. DOI: 10.1177/0731948713487179.
16. de Boer S.R. Successful Inclusion for Students with Autism: Creating a Complete, Effective ASD Inclusion Program. – Hoboken, NJ: Jossey-Bass, 2009. – 93 p.

**Л.К. Кошербаева^{1,2}, С.К. Исмагулова³, Л.Х. Кожажельдиева¹,
Н.С. Ахтаева^{1,2}, Йоланда Пена-Бокиете⁴**

¹SDU University, Қаскелен, Қазақстан

²С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Алматы, Қазақстан

³Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, Қазақстан

⁴AUEconomics, Сантьяго де Компостелло, Испания

Қазақстан мектептерінде аутистік спектр бұзылыстары бар балаларға білім беретін педагогтардың дайындығы туралы мәселелер

Аңдатпа. Білімге қолжетімділікті қамтамасыз ету кез келген елдің, соның ішінде соңғы жылдары инклюзивті білім беруді дамытуға баса назар аударылған Қазақстанның басымдығы болып табылады. Мақаланың мақсаты – жалпы білім берудің инклюзивті сыныптарындағы педагогтардың АСБ бар балаларға педагогикалық қолдау көрсетуінің заманауи тәжірибесін талдау. Зерттеу барысында ашық және жабық сұрақтардан тұратын сауалнама құрастырылды. Кездейсоқ таңдау әдісін қолдана отырып, сауалнамаға еліміздің 5 облысынан (екі мегаполис – Астана және Шымкент, сондай-ақ үш облыс – Ақмола, Алматы және Ақтөбе) 85 мұғалім қатысты. Нәтижесі: Қатысушылардың көпшілігі 31 мен 60 жас аралығында, ал олардың жартысынан көбісі (56,5%) 10 жыл және одан да көп жұмыс тәжірибесіне ие. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің – 44,7%-ының ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс тәжірибесі 5 жыл және одан да көп. 56,5%-ы инклюзивті білім беру бойынша қысқа мерзімді курстарды аяқтаған. Еліміздегі педагогтардың инклюзивті тәжірибені енгізуге және АСБ бар баланы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысында өз функцияларын толық орындауға дайындығы жеткіліксіз екені анықталды. Қорытынды: Алынған мәліметтерге сүйене отырып, еліміздегі педагогтардың көпшілігі мінез-құлқы бұзылған, қарым-қатынас және әлеуметтік өзара әрекеттесу бұзылыстары бар, басқаша айтқанда, аутизм белгілері бар балаларды оқытуда және оларды сүйемелдеуде әдістемелік қолдау мен біліктілікті арттыру қажеттілігін сезінеді деген тұжырым жасауға болады.

Түйін сөздер: аутизм, аутистік спектр бұзылыстары, инклюзивті білім беру, арнайы білім беру қажеттіліктері, психологиялық-педагогикалық қолдау, әлеуметтену.

**Л.К. Кошербаева^{1,2}, С.К. Исмагулова³, Л.Х. Кожажельдиева¹, Н.С. Ахтаева^{1,2},
Йоланда Пена-Бокиете⁴**

¹SDU University, Қаскелен, Қазақстан

²Казахский национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

³Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, Астана, Казахстан

⁴AUEconomics, Сантьяго де Компостелло, Испания

Вопросы готовности педагогов к сопровождению обучающегося с расстройством аутистического спектра в школах Казахстана

Аннотация. Обеспечение доступа к образованию является приоритетом любой страны, в том числе и Казахстана, где в последние годы сделан акцент на развитие инклюзивного образования.

Цель данной статьи - проанализировать современную практику оказания педагогической поддержки педагогами инклюзивных классов общеобразовательных учреждений детям с РАС. Методы: разработан опросник, состоящий из открытых и закрытых вопросов. Методом случайной выборки в опросе приняли участие 85 педагогов из 5 регионов страны (два мегаполиса – Астана и Шымкент, а также три области – Акмолинская, Алматинская и Актюбинская). Результаты: Большинство участников в возрасте от 31 до 60 лет; более половины из них (56,5%) имеют опыт работы 10 лет и более. Большая часть опрошенных учителей (44,7%) имеют опыт работы с детьми с ООП 5 лет и более. 56,5% прошли краткосрочные курсы по инклюзивному образованию. Выявлена недостаточная готовность педагогов страны к внедрению инклюзивной практики для полноценного выполнения своих функций в работе службы психолого-педагогического сопровождения ребенка с РАС. Заключение: на основании полученных данных можно сделать вывод, что большинство педагогов страны испытывают потребность в методологической поддержке и передовых повышениях квалификации в обучении и сопровождении детей с трудностями поведения, нарушениями общения и социального взаимодействия, иными словами, признаками аутистических расстройств.

Ключевые слова: аутизм, расстройства аутистического спектра, инклюзивное образование, особые образовательные потребности, психолого-педагогическое сопровождение, социализация.

References

1. Cel' 4: Obespechenie vseohvatnogo i spravedlivogo kachestvennogo obrazovaniya i pooshchrenie vozmozhnosti obucheniya na protyazhenii vsej zhizni dlya vseh [Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/> (accessed: 15.01.2024).
2. Dalton M.A. Education rights and the special needs child, *Child Adolesc. Psychiatr. Clin. N. Am.*, 11(4), 859-68 (2002). DOI: 10.1016/s1056-4993(02)00021-4.
3. Szumski G., Smogorzewska J., Grygiel P. Academic achievement of students without special educational needs and disabilities in inclusive education-Does the type of inclusion matter? *PLoS One*, 6, 17(7), e0270124 (2022). DOI: 10.1371/journal.pone.0270124.
4. Molina Roldán S., Marauri J., Aubert A., Flecha R. How Inclusive Interactive Learning Environments Benefit Students Without Special Needs, *Front Psychol.*, 12, 661427 (2021). DOI: 10.3389/fpsyg.2021.661427.
5. Rad D., Redeş A., Roman A., Ignat S., Lile R., Demeter E., Egerău A., Dughi T., Balaş E., Maier R., Kiss C., Torkos H., Rad G. Pathways to inclusive and equitable quality early childhood education for achieving SDG4 goal-a scoping review, *Front Psychol.*, 22(13), 955833 (2022). DOI: 10.3389/fpsyg.2022.955833.
6. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshchestvo [A fair state. One nation. Welcome society]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 (accessed: 08.2023). [in Russian]
7. Detskij autizm [Childhood autism]. [Electronic resource] – Available at: <https://aaron.uz/info/> (accessed: 08.2023). [in Russian]
8. 2 aprelya ezhegodno otmechaetsya Vsemirnyj den' rasprostraneniya informacii o probleme autizma [April 2 is celebrated annually as World Autism Awareness Day]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/181294?lang=ru> (accessed: 08.2023). [in Russian]

9. Salamanskaya deklaraciya o principah, politike i prakticheskoy deyatel'nosti v sfere obrazovaniya lic s osobymi potrebnostyami [Salaman Declaration on Principles, Policies and Practices in the Education of People with Special Needs]. [Electronic resource] – Available at: http://www.notabene.ru/down_syndrome/Rus/declarat.html (accessed: 08.2023). [in Russian]

10. Zakon Respubliki Kazahstan «Ob obrazovanii» ot 27 iyulya 2007 goda № 319-III [Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated July 27, 2007 No. 319-III]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> (accessed: 08.2023). [in Russian]

11. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Pravil psihologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya v organizatsiyah obrazovaniya» ot 12 yanvary 2022 goda № 6 [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan “On Approval of the Rules for Psychological and Pedagogical Support in Educational Organizations” dated January 12, 2022 No. 6]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513> (дата обращения: 08.2023). [in Russian]

12. Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii processa obucheniya v usloviyah inklyuzivnoj sredy v ramkah 12-letnego obrazovaniya v nachal'noj shkole [Guidelines for organizing the learning process in an inclusive environment within the framework of a 12-year education in primary school] (Nur-Sultan, NAO imeni I. Altynsarina, 2021, 720 s.) [Nur-Sultan, NAO named after I. Altynsarin, 2021, 720 p.]. [in Russian]

13. Metodicheskie rekomendatsii po itogam provedeniya monitoringa po psihologo-pedagogicheskomu soprovozhdeniyu obuchayushchihsya v organizatsiyah srednego obrazovaniya [Guidelines based on the results of monitoring on the psychological and pedagogical support of students in secondary education organizations] (Nur-Sultan, NAO imeni I. Altynsarina, 2021, 2136 s.) [Nur-Sultan, NAO named after I. Altynsarin, 2021, 2136 p.]. [in Russian]

14. Al Jaffal M. Barriers general education teachers face regarding the inclusion of students with autism, *Front Psychol.*, 22(13), 873248 (2022). DOI: 10.3389/fpsyg.2022.873248.

15. Brownell M.T., Lauterbach A.A., Dingle M.P., Boardman A.G., Urbach J.E., Leko M.M. Individual and contextual factors influencing special education teacher learning in literacy learning cohorts, *Learn. Disabil. Q.*, 37, 31-44 (2013). DOI: 10.1177/0731948713487179.

16. de Boer S.R. *Successful Inclusion for Students with Autism: Creating a Complete, Effective ASD Inclusion Program* (Hoboken, NJ, Jossey-Bass, 2009, 93 p.).

Information about authors:

Kosherbayeva L.K. – Head of the Department of Health Policy and Management, School of Public Health Kh. Dosmukhamedova, Klochkova street, 66, Almaty, Kazakhstan.

Ismagulova S.K. – Chief expert of the Center for Inclusive Education, National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Mangilik El Avenue, 8, Astana, Kazakhstan.

Kozhageldiyeva L.K. – Scientific researcher, SDU University, Abylaikhan Avenue 1/1, Kaskelen, Kazakhstan.

Akhtayeva N.S. – Associate Professor of the Department of Biostatistics and the basics of research, School of Public Health Kh. Dosmukhamedova, Klochkova street, 66, Almaty, Kazakhstan.

Yolanda Pena-Boquete – Head of the Research Division, AYEconomics, Edificio Emprendia, Campus Vida s/n, 15782, Santiago de Compostela, Spain.

Кошербаева Л.К. – Қоғамдық денсаулық сақтау мектебі, денсаулық сақтау саясаты және менеджменті кафедрасының меңгерушісі, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Клочков, көшесі 66, Алматы, Қазақстан.

Исмагулова С.К. – Инклюзивті білім беру орталығының бас сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Мәңгілік ел даңғылы, 8, Астана, Қазақстан.

Кожгаельдиева Л.Х. – ғылыми қызметкер, SDU University, Абылайхан даңғылы 1/1, Қаскелен, Қазақстан.

Ахтаева Н.С. – Қоғамдық денсаулық сақтау мектебі, биостатистика және ғылыми зерттеу негіздері кафедрасының доценті, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Клочков, көшесі 66, Алматы, Қазақстан.

Йоланда Пена-Бокиете – Зерттеулер бөлімінің басшысы, AYEconomics, «Edificio Emprendia» Бизнес-орталығы 15782, Сантьяго де Компостелло, Испания.

IRSTI 14.35.07

Research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-84-94>

Theoretical foundations of the development of cognitive activity and self-education of students in the process of studying at a music institution

K.M. Tulenbayeva*¹ , M.O. Iskakova¹ , P.B. Seyitkazy² , A.A. Lekerova¹

¹Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: klara_muz@mail.ru

Abstract. The article is aimed at examining the development of cognitive activity and self-education of students of a higher educational institution with a musical orientation of training, traditional performance art with accordion accompaniment, in particular. The observation of these concepts is preceded by an analysis of the opinions of researchers who have studied a similar issue from variety of aspects. The work provides a vast range of expert views on similar notions and individual aspects of their analysis.

First and foremost, the theme of self-education of students is reviewed from the standpoint of determining an active development of individuality by means of autodidactic processes, which is widely considered and explored as a science of self-education in research community. In the frames of this concept, the given topic of self-education and development of cognitive activity among music students is discussed from the perspective of artistic and creative self-development. Creativity is presented as a core of self-education.

In addition, the article captures fundamental constituents of developing cognitive activity and self-education of students, such as components of motivational-value, personal activity, and personal development. Additional attention is paid to their criteria, indicators and electivity in the given research with justifications.

In the studying of personal development component, two directions of evolution of student abilities are defined: artistic-communicative and artistic-creative elements as basis of learning students' self-development.

The authors characterise stages of independent creative work of music students as example of music-making (activates development of musical ear and author's own performance on a musical instrument), reading from a music sheet and transposing music (activates musical and intellectual resources, helps in solving auditory, motor-technical and artistic-imaginative tasks), as well as conceptual learning of musical material.

The authors also pay attention to the professionalism of the teacher in the development of the aforementioned concepts.

Keywords: self-education, cognitive activity, activeness, components, music students, motivation, identity.

Introduction

The topic of enhancing the cognitive activity of students is a top priority of every teacher.

It is common to consider that deriving a concept of cognitive activity as a creative and conscious process is essential to the development of cognitive activity in pupils.

Frequently, cognitive activity is determined by the level of intensity of the students' actions and by the quantitative indicator of the knowledge level.

From the psychological point of view, cognitive activity is reviewed as active and creative state of students, which forms and evolves on the basis of internal necessity prompted by their identity and interests.

According to works of E.I. Artamanova, analysis of the term 'activeness' in the concept of cognition assumes attributing it to the specific categories such as intensiveness, pace of activeness, energy, enterprise, imitativeness, courage and determination, which builds organic merging with self-education [1, p.139].

Study of pedagogical and psychological experience of experts has demonstrated that number of researchers were undertaking the issue of self-education and enhancement of cognitive activity, particularly, V.A. Belikov, N.F. Golovanova, M.N. Skatkin, and A.V. Usova. Improvement of cognitive activeness and self-education of students caused the interest of scholars such as A.J. Aizenberg, G.N. Serikov, P.I. Pidkasistiy, N. D. Khmel, etc.

E.F. Fedorova considered the features of directing the content of students' independent work to the formation of interest in self-education, while M.B. Balikaeva studied the development of self-education of university students in the context of a competence-based approach. Pedagogical conditions for overcoming difficulties in self-education was studied by O.L. Nazarova and A.J. Nain, and motivation for self-education - by N.E. Sedova.

Thus, it is possible to list various aspects of self-education and the researchers who studied them.

Methodology

Advancement of cognitive activity and self-development of students in music institutions is the aspect worthwhile of research. As of today, the topic still remains as insufficiently studied.

N.A. Frolova [2] investigated the problem of artistic and creative self-development of music students from the position of determining the active growth of their personality, and highlighted autodidactic processes as special type of activity inextricably linked with the professional development of students. Named exercises assist students in organization of their progress in self-education and self-improvement, prompts qualitative changes in psychological features and state of identity, as well as accelerating the process of self-development and becoming the subject of their improvement.

Autodidactics is the study of self-development. The Explanatory Dictionary of Social Science Terms by N.Y. Yatsenko gives the following definition of the term 'autodidactics':

'1) a set of methodological techniques used by a person in the process of independent cognitive activity;

2) branch of knowledge about methods of self-development and human self-improvement' [3].

Autodidactic processes, based on deliberate, conscious, and targeted independent activity, serve as major conditions for formation of common and professional competence for a future expert and function as a foundation for perfecting student training and their career, the success of which is correlated with strong autodidactic component [2;11]

Abovementioned statement was formulated on the basis of principles developed by D.N.Unadze back in 1949.

D.N.Unadze in his proposed theory emphasized a special kind of activity directed to satisfaction of intellectual needs, - 'quite a complex activity' [4, p.269], which he admits as autonomous value that defines further vector of student development.

It is worth to mention that intellectual necessity review by D.N.Unadze is presented as separate form of behavior approaching aesthetic activity. This form of activity is characterized by the fact that knowledge is acquired on its own and not obtained in a ready-made form.

The essence of the suggested theory is the that author emphasizes not on the result, but on the process of acquiring knowledge. This, the sense of fulfillment and satisfaction is caused by the actual process and not mere result of the activity [4, p.289]. In this context, the study can be implemented in the course of learning to sing with accordion support. Hence, proposed theory of D.N.Unadze remains relevant up until this date.

In the frames of our research, we consider the identity of a music student in the context of one's future occupation. Therefore, basis of education process must be laid on mastering of semantic aspect of the musical piece.

Scholars accentuate frequently on the creative self-development.' G.A.Tsukerman and B.M.Masterov reckon that 'self-development is creativity' [5].

Creativity and self-development are the main values of an individual, realization of which is possible solely during an autodidactic activity.

Educational process of music students can be built on the basis of this study, since freely operating artistic images, creating original performance interpretations, using associative links for deeper understanding of composer's intentions are necessary abilities for people preparing to be musicians.

To realize the abovementioned process, G.M.Tsy-pin has defined concentric circles that the student goes through in his independent development. Those are 'activeness', 'independence' and 'creativity.' These circles are interconnected and complement each other. Otherwise, activeness of students can lack independence, and independence would operate without creativity.

Discussion

One of the types of musical and pedagogical work that activate the independent work of students is the effort on a musical composition. This operation causes the formation of ability to transform previously acquired knowledge into new musical material, as well as the ability to identify new performing tasks [6].

L.S.Vygotskiy wrote that 'It is impossible to teach a creative act of art, but this does not mean that it is unrealistic for an educator to promote education and appearance" [7, p. 609].'

In this case, the professionalism of the teacher plays a huge role. The choice of various methods of working with students will contribute to the proper and effective organization of independent and creative work of students.

Before proceeding to the performance of the song with accordion accompaniment, the student must comprehend the meaning of the song, the intentions of the composer, the reason and purpose of the piece, and disposition that lead to creation of the song. From the position of cultural approach, study should be done on the research of the history and genesis of the piece. Right after exploring the historical background and meaning, the student can feel the song and pass it through himself or herself, understand the value of the song, and present it the way it was perceived.

Frolova N.A. [2] has emphasized following stages of independent creative work of music students:

1. Playing music (activates the development of musical hearing and author's performance on a musical instrument);

2. Reading from music sheets and transposing music (promotes musical and intellectual resources, helps in solving auditory, motor-technical and artistic imaginative tasks).

3. Draft learning of musical material (an intermediate type of work between reading from a sheet and learning compositions from the program, allows you to involve the most diverse repertoire in the educational process, which stimulates analytical and synthetic activity, enable creative energy, provides correlation of your capabilities with the requirements of the profession).

Based on the aforementioned points, we have organized a research work on the basis of the Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Department of Folk Songs) and the Kazakh National University of Arts (Department of Traditional Songs). The study covered 40 students.

At the initial stage of the study, the teacher/researcher organized the following activities with students:

1) checking the respondents' voice while singing

2) assessing the pronunciation of sounds by respondents (compact or scattered, how the lower and upper sounds sound - freely or concisely)

3) identification of the level of proficiency in a musical instrument

4) determination of the ability to feel music during the performance of a song (musicality)

5) determining the respondents' repertoire (quantity, character, complexity)

6) study of the respondent's motivation (where, how they learned the song, independently or under the guidance of a teacher)

7) evaluation of respondents' knowledge about the biography of the author (composer), the history of the origin of the song, and performers.

For example, during free oral conversations with students, it turned out that 18 people out of 40 (45%) are generally satisfied with their singing, which indicates a clear misunderstanding of these students of the requirements for folk singing and the specific tasks they face.

In a conversation about professional problems, respondents named muscle tightness, rapid fatigue of the voice, difficulty in the range expansion, short breathing, instability, insufficient dynamic strength of the voice, problems due to the complexity of the repertoire.

It also turned out that 78% of respondents do not ask where this song came from, who wrote it and who sang it before that time. Many respondents are passionate about the melody of the piece.

It is also necessary to emphasize the readiness of respondents to own a musical instrument when performing traditional songs. 77.5% of respondents have a good control of the instrument. This is justified by the fact that in most cases, children who have previously been trained in music schools and classes or in music colleges come to musical higher education institutions.

The experiment also showed the students' personal passion for music, as well as their activity during the performance of the work.

Results

Summarizing the aforementioned points, we have selected the main components of self-education of music students (Table 1).

Table 1

Components of self-education of music students

Criteria	Components	Indicators
Intellectual and cognitive	Motivational value	Motives, goal setting, personality
Activity and semantics	Personal activity	Passion, love for the profession, activity
Reflective	Personal development	Reflection and proactiveness

Motivational-value component is defined for a worthy reason. Motivation of learning student is the foundation of one's further cognitive activity. At the state of choosing future career path the student ought to be motivated internally and externally. One must be fond of music and its delivery, in our case, it being a traditional singing with accordion.

The value of the future profession is manifested in the student-musician during the course of educational activities at the university.

'Motivation is the driving force of behavior in the structure of personality, and values determine its predisposition to one or another activity and 'stand as a source of motive' state Karpushina L.V. [8, p.155].

Moreover, personal activity element is not chosen without reason. Exactly this component reveals itself in professional activity of a future musician, since in current days young specialists are facing much higher requirements for professionalism.

Personal activity, one's professional upgrade, independent exploration of new knowledge, and creative approach in mastery of new skills are shaped in the frames of this component.

It is worth mentioning that not every music student chooses the direction of traditional singing with accordion accompaniment. Future students come to this faculty with preliminary training in music schools, colleges, in other words, with certain degree of motivation to learn. In this case, there is a high responsibility of teacher's role and contribution in developing admiration for this profession.

In the musical and performing field, the combination of such diverse fields of activity as pedagogy and performance is one of the most vital problems in the practice of musical pedagogy. The solution to the named issue demands full dedication from the musician, which might not align with students' expectations, but exactly this conjunction of components proves to be especially valuable and necessary in productive work. A teacher-musician must not only possess the secrets of pedagogical skill, but as an 'artist-performer', should own his or her instrument on a high level, constantly practicing and maintaining one's self in a good performing shape [2].

Next personal development component implies that the core of the educational process is the personality or identity of the learner, which behaves in the frames of personal significance characteristics.

As part of the consideration of this component, the potential of the individual, his creative component, his focus on self-education are discussed.

This component encompasses not only the knowledge and its acquisition, and also capabilities of learner-musician and student's development. Two particular directions must be underscored in the improvement of learner's set of skills – artistic and creative, artistic and communicative.

Fundamental concepts of artistic and creative abilities are [9, p.63;10]:

- Aesthetic abilities (emotional responsiveness to beauty);
- Musical exploration (in the professional and intellectual field as well as other vast spheres of activity);
- Motor and technical abilities (realization of one's artistic ideas and intentions on a musical instrument);
- Emotional and strong-willed characteristics (personality activity, regularity, scale and quality of creative work);
- creativity (original performance, making non-standard decisions, developing an individual style of thinking and creativity).

Artistry and communication skills are considered as the basis of musical, pedagogical and performing activities and include the following:

- presence of empathic understanding;
- ability to dialogue;
- organizational skills.

The need for the development of artistic and communicative abilities is conditioned by:

- quality of teaching musical disciplines, which require deep mutual understanding in interpersonal relationship between teacher and learner;
- impossibility to translate ability to create as example of knowledge or skill, and for that a necessity in active presence of pedagogue in general practical and creative work with a learner;
- dependence of musical development of a learner on the communicative position that student takes up in the course of interaction with music (internal dialogue with composer helps to comprehend the purpose of the piece, to create own personal performance plan and convincing interpretation) [2;12].

In consideration of all component analyzed previously, it is necessary to accentuate on the degree of cognitive activity of students that should be judged by determination. It is extremely common situation when intensive, initiative activity mimics cognitive activity. Faulty

determination for cognitive activity is a frequent case. It can include orientation to opportunistic moments, and adaptability, careerism, self-doubt, misunderstanding of the problem, etc.

– In general, the relationship between cognitive activity and self-improvement is manifested in ambivalent way, since cognitive activity is presented as a consequence of cognitive operation and creates the basis for self-improvement. On the other hand, self-improvement and self-education forms cognitive interest, which turns into cognitive activity.

The foundations of self-improvement are determined by various personality qualities – strong-willed, intellectual, emotional, motivational, value-based, which are led via determination, purposefulness, organization, diligence, perseverance.

The quality of the development of cognitive activity and self-education depends on the teacher's personality and professionalism, as well as the personality of the student, who organize their activities correctly.

Conclusion

Thus, by reviewing previous works of scholars and by studying the materials related to the raised issue, within the frames of this research, we have formulated the following statements:

1. The problem of the development of cognitive activity of musical students, as well as their self-education, should be considered through the lens of autodidactic processes.

2. The development of cognitive activity of musical students should be viewed from the standpoint of artistic and creative self-education.

3. The main components of the development of cognitive activity and self-education of musical students were identified as the motivational and value-based, personal activity and personal development components.

4. Two directions of development of capabilities were defined - artistic-communicative and artistic-creative as the basis of self-education and self-development of students-musicians.

All of the above will allow proper organization of the educational process of musical students, as well as increase in the cognitive activity and desire for self-education among music students.

Authors' contribution

K.M. Tulebayeva's contribution to the writing of this article is focused on the preparation of a literary review, the selection of experimental groups, as well as the organization and conduct of an experimental study. K.M. Tulebaeva's work also included a description of the stages of independent creative work of music students, such as making music, reading and transposing music from a sheet, and sketchy learning of musical material.

M.O. Iskakova's work to the preparation of the scientific article consisted in the classification and analysis of the opinions of scientific researchers who studied a similar problem from various aspects, as well as in the formation of scientific tools for organizing and conducting research.

P.B. Seitkazy was involved in scientific guidance, consulting and the general direction of research.

A.A. Lekerova's contribution was to study and describe the main components and criteria for the development of cognitive activity and self-education of students together with other authors of this article.

References

1. Артамонова Е.И. Профессионализм педагога. – Москва: МПГУ, 2014. – 242 с.
2. Фролова Н.А. Роль аутодидактических процессов в художественно-творческом саморазвитии студентов-музыкантов // Музыкальное искусство и образование. – 2019. – Т. 7. – № 3. – С. 62-78. DOI: 10.31862/2309-1428-2019-7-3-62-78.
3. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. [Electronic resource] – URL: https://www.slovarnik.ru/html_tsot/a/avtovidaktika-autodidaktika.html (accessed: 15.08.2023).
4. Узнадзе Д.Н. Психология установки. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 416 с.
5. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. – Москва: Интерпракс, 1995. – 288 с.
6. Заверкина Н.К. Развитие познавательной активности студентов как важнейший фактор музыкально-педагогической деятельности // Музыкальное и художественное образование: опыт, традиции, инновации: сборник научных статей II международной научно-практической конференции. [Electronic resource] – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44404350_18494851.pdf (accessed: 15.08.2023).
7. Выготский Л.С. Искусство и жизнь // Психология личности. – Москва: АСТ: Астрель, 2009. – С. 602-610.
8. Карпушина Л.В., Капцов А.В. Психология ценностей российской молодежи: монография. – Самара: Изд-во СНЦ РАН, 2009. – 252 с.
9. Кирнарская Д.К., Киященко Н.И., Тарасова К.В. и др. Музыкальная психология и психология музыкального образования: Теория и практика: учебник для студ. муз. фак. учреждений высш. проф. образования. – Москва: Академия, 2011. – 384 с.
10. IJESE-IJESE – International Journal of Environmental and Science Education. [Electronic resource] – URL: <http://ijese.net/makale/223/ecological-consciousness-of-a-personality-living-in-an-ecologically-unfavorable-region> (accessed: 15.08.2023).
11. Walt P.S.D., Barker N. Pedagogical intersectionality: Exploring content, technology, and student-centered learning through a problem based/project based approach. Educational Media International. – 2020. – Vol. 57(1). – P. 29-46. DOI: 10.1080/09523987.2020.1744847.
12. Maher D., Schuck S. Using action learning to support mobile pedagogies: The role of facilitation. Teacher Development. – 2020. – Vol. 24(4). – P. 520-538. DOI: 10.1080/13664530.2020.1797864.

К.М. Туленбаева¹, М.О. Исакова¹, П.Б. Сейітказы², А.А. Лекерова¹

¹Әлихан Бөкейхан университеті, Семей, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Музыкалық мекемедегі оқу процесінде студенттердің танымдық белсенділігі мен өзін-өзі тәрбиелеуін дамытудың теориялық негіздері

Андатпа. Мақала жоғары оқу орны студенттерінің музыкалық дайындық кезінде, атап айтқанда баянның сүйемелдеуімен дәстүрлі орындаушылық шеберлігін үйрету барысында танымдық белсенділігі мен өзін-өзі тәрбиелеуінің дамуын зерттеуге бағытталған. Бұл ұғымдарды қарастырудың алдында аталмыш мәселені әртүрлі аспектіде зерттеген ғалымдардың пікірлерін

талдауға орын берілді. Яғни зерттеу нысанына алынған проблемаға қатысты ғалымдардың пікірлері мен тұжырымдары сараланды.

Мақалада студенттердің өзін-өзі тәрбиелеу мәселесін қарастыруда авторлар аутодидактикалық процестер арқылы тұлғаның белсенді дамуын анықтады. Берілген тұжырымдама аясында өзін-өзі тәрбиелеу және білім алушы музыканттардың танымдық белсенділігін дамыту мәселесі көркемдік және шығармашылық өзін-өзі дамыту тұрғысынан қарастырылып, өзін-өзі тәрбиелеудің құндылығы ретінде дәйектелді.

Сондай-ақ, мақалада студенттердің танымдық белсенділігі мен өзін-өзі тәрбиелеуін дамытудың негізгі компоненттері, мысалы, мотивациялық-құндылық компоненті, тұлғалық-белсенділік және тұлғалық-даму компоненттері сипатталды. Зерттеуде олардың өлшемдері мен көрсеткіштері айқындалып, таңдалуы негізделді.

Мақалада авторлар жеке даму компонентін сипаттау кезінде білім алушылардың қабілетін дамытудың екі бағытын анықтады. Олар: көркем-коммуникативті және көркем-шығармашылық компоненттер.

Зерттеуде музыкант студенттердің өзіндік шығармашылық жұмыс кезеңдері сипатталды. Олар: музыкалық есту қабілетінің дамуын, музыкалық аспапта дербес авторлық орындауды немесе музыкалық-интеллектуалды ресурстарды белсендіру, көркемдік-бейнелік мәселелерді шешу, сондай-ақ, музыкалық материалды эскиздеу.

Сондай-ақ, авторлар жоғарыда аталған ұғымдарды дамытуда мұғалімнің кәсібилігіне назар аударады.

Түйін сөздер: өзін-өзі тәрбиелеу, танымдық белсенділік, компоненттер, білім алушы-музыканттар, мотивация, тұлға.

К.М. Туленбаева¹, М.О. Искакова², П.Б. Сейтказы¹, А.А. Лекерова¹

¹*Алихан Бокейхан Университет, Семей, Қазақстан*

²*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан*

Теоретические основы развития познавательной активности и самообразования студентов в процессе обучения в музыкальном учреждении

Аннотация. Статья направлена на изучение развития познавательной активности и самообразования студентов высшего учебного заведения с музыкальной направленностью подготовки, в частности, традиционного исполнительского мастерства под сопровождением баяна. Рассмотрению данных понятий предшествует анализ мнений ученых-исследователей, которые изучали похожую проблему с различных аспектов. Приводятся мнения ученых-исследователей о данных понятиях, а также различные аспекты их изучения.

Также в статье рассмотрена и описана проблема самообразования студентов с позиции детерминации деятельностного развития личности через аутодидактические процессы, которая в статье авторами рассматривается и раскрывается как наука о самообразовании. В рамках данного понятия проблема самообразования и развитие познавательной активности обучающихся музыкантов рассматриваются с позиции художественно-творческого саморазвития. Творчество предстает как ценность самообразования.

Также в статье описываются основные компоненты развития познавательной активности и самообразования студентов, такие, как мотивационно-ценностный, личностно-деятельностный и личностно-развивающий компоненты. Раскрываются их критерии и показатели. Обосновывается их выборность для нашего исследования.

В статье авторы при описании личностно-развивающего компонента определяют два направления развития способностей обучающихся - художественно-коммуникативную и художественно-творческую составляющие, как основу саморазвития обучающихся.

Авторами в статье описываются также этапы самостоятельно-творческой работы студентов-музыкантов, такие, как музицирование (активизирует развитие слуха и собственное авторское исполнение на музыкальном инструменте), чтение и транспонирование музыки с листа (активизирует музыкально-интеллектуальные ресурсы, помогает в решении слуховых, двигательных-технических и художественно-образных задач), а также эскизное разучивание музыкального материала.

Также авторами уделяется внимание профессионализму педагога в развитии указанных выше понятий.

Ключевые слова: самообразование, познавательная активность, активность, компоненты, обучающиеся-музыканты, мотивация, личность.

References

1. Artamonova E.I. Professionalizm pedagoga [Professionalism of the teacher] (Moscow, MPGU, 2014, 242 p.). [in Russian]
2. Frolova N.A. Rol' autodidakticheskikh processov v hudozhestvenno-tvorcheskom samorazviti studentov-muzykantov [The role of autodidactic processes in the artistic and creative self-development of students-musicians, Musical art and education], 7(3), 62-78 (2019). DOI: 10.31862/2309-1428-2019-7-3-62-78.
3. Yacenko N.E. Tolkovyj slovar' obshchestvovedcheskih terminov [Explanatory dictionary of social science terms]. [Electronic resource] – Available at: https://www.slovarnik.ru/html_tsot/avtodidaktika-autodidaktika.html (accessed: 15.08.2023). [in Russian]
4. Uznadze D.N. Psihologiya ustanovki. [Psychology of installation] (St. Petersburg, Peter, 2001, 416 p.). [in Russian]
5. Cukerman G. A., Masterov B. M. Psihologiya samorazvitiya [Psychology of self-development] (Moscow, Interpraks, 1995, 288 p.). [in Russian]
6. Zaverkina N.K. Razvitie poznavatel'noj aktivnosti studentov kak vazhnejshij faktor muzykal'no-pedagogicheskoy deyatel'nosti. V sbornike Muzykal'noe i hudozhestvennoe obrazovanie: opyt, tradicii, innovacii. Sbornik nauchnyh statej II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Development of cognitive activity of students as the most important factor of musical and pedagogical activity. In the collection Music and art education: experience, traditions, innovations. Collection of scientific articles of the II International Scientific and Practical Conferenc]. [Electronic resource] – Available at: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44404350_18494851.pdf (accessed: 15.08.2023). [in Russian]
7. Vygotskij L. S. Iskusstvo i zhizn'. Psihologiya lichnosti [Art and life. Psychology of personality] (Moscow, AST, Astrel, 2009, 602-610 p.). [in Russian]

8. Karpushina L.V., Kapcov A.V. Psihologiya cennostej rossijskoj molodyozhi: monografiya [Psychology of values of Russian youth: monograph] (Samara, Publishing House of the SNC RAS, 2009, 252 p.). [in Russian]

9. Kirnarskaya D.K., Kiyashchenko N.I., Tarasova K.V. i dr. Muzykal'naya psihologiya i psihologiya muzykal'nogo obrazovaniya: Teoriya i praktika: uchebnyk dlya stud. muz. fak. uchrezhdenij vyssh. prof. obrazovaniya [Musical psychology and psychology of musical education: theory and practice: textbook for students of music faculties of institutions of higher professional education] (Moscow, Academy, 2011, 384 p.). [in Russian]

10. IJESE-IJESE - International Journal of Environmental and Science Education. [Electronic resource] - Available at: <http://ijese.net/makale/223/ecological-consciousness-of-a-personality-living-in-an-ecologically-unfavorable-region> (accessed: 15.08.2023).

11. Walt P.S.D., Barker N. Pedagogical intersectionality: Exploring content, technology, and student-centered learning through a problem based/project based approach. Educational Media International, 57(1), 29-46 (2020). DOI: 10.1080/09523987.2020.1744847.

12. Maher D., Schuck S. Using action learning to support mobile pedagogies: The role of facilitation. Teacher Development, 24(4), 520-538 (2020). DOI: 10.1080/13664530.2020.1797864.

Information about authors:

Tulenbayeva K.M. – doctoral student, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik el Str., 071400, Semey, Kazakhstan.

Iskakova M.O. – Candidate of Pedagogical Sciences, PhD, Dean of the Faculty of Humanities, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik el Str., 071400, Semey, Kazakhstan.

Seytkazy P.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Lekerova A.A. – Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Master of Pedagogical Sciences, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik el Str., 071400, Semey, Kazakhstan.

Туленбаева К.М. – докторант, Әлихан Бөкейхан университеті, Мәңгілік ел к-сі, 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Искакова М.О. – педагогика ғылымдарының кандидаты, PhD, гуманитарлық факультетінің деканы, Әлихан Бөкейхан университеті, Мәңгілік ел к-сі, 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Сейітқазы П.Б. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к-сі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Лекерова А.А. – педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі, Әлихан Бөкейхан университеті, Мәңгілік ел к-сі, 11, 071400, Семей, Қазақстан.

IRSTI 14.43.43
Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-95-106>

The activity of a social pedagogue in modern education in Kazakhstan

K.I. Zhumazhanova*¹, G.K. Dlimbetova¹, G.Zh. Fahrutdinova², S.U. Abenova¹

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Kazan Federal University, Moscow, Russia

*Corresponding author: zhumazhanova.gi@mail.ru

Abstract. This article examines the work of a social pedagogue of educational institution and the problems that are most relevant and subject to consideration in modern society. The main content of socio-pedagogical activity at school is revealed. A number of works of scientists from Kazakhstan and abroad in this area have been studied. The analysis of the research work on the content of the activity of a social teacher at school is given. Based on the results of the study, it was concluded that basically the work of a social pedagogue is reduced to various reports and other paperwork. Therefore, due to such a heavy workload, a social teacher is not able to provide targeted assistance to students in need of social and pedagogical support. The authors of the article have developed modern types of work with students in the form of recommendations, which can give results in the provision of psychological and pedagogical assistance. The main aspects of the pedagogical activity of a social pedagogue with schoolchildren are revealed. The problems that require the participation of a competent specialist in the protection of a children's rights are highlighted. According to the authors, an important point is the interaction of a social pedagogue with school teachers, with classroom teachers and especially with parents.

Keywords: social pedagogue, socialization, psychological comfort, targeted assistance, social and pedagogical support.

Introduction

In a constantly changing world, problems in the field of social protection of the population are very urgent. The experience of social development in Kazakhstan shows that there is a great need for social and pedagogical support of schoolchildren in the education system. President K.K. Tokayev in his address to the people, where he points out that one of the significant areas of the state's work is the further development of the social support system [1]. The state program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 also reflects the need to create a safe and comfortable learning environment at school, and the presence of qualified social educators will contribute to this [2].

The training of social educators was started in 1908. And in early 1970s, universities in Germany and other European countries began to train social educators with higher education. In the post-Soviet space, certain functions of social educators were performed by employees of schools, boarding schools, and social security services. However, in the 1980s there was an urgent need to train specialists who can and are able to professionally provide social and pedagogical assistance and support. On March 20, 1991, the USSR State Committee for Public Education approved the specialty «Social Pedagogy».

There are different approaches to the work of a social pedagogue in different countries. Either the social teacher cooperates with the school, or he is its full-time employee. In Kazakhstan, as in Germany, a social teacher has been introduced into the school staff. He works with dysfunctional families, lagging students, creates children's associations for spending free time, attracts parents to this. In the professional activity of a social pedagogue, the main directions should be highlighted. This is his practical, educational and research activities.

Research methodology

The necessity of the profession of a social pedagogue in Kazakhstan is evidenced by the fact that at this stage of the development of our state, a new layer is emerging-socially unprotected people who needs the protection and the help of professionals. In order to determine the specific features of the training of social pedagogues, first of all it is necessary to define the profession of a social pedagogue and determine their fields of activity in Kazakhstan. According to A.V. Mudrik, a social pedagogue is a teacher who studies social education in the context of socialization [3]. L.V. Mardakhaev believes that a social pedagogue is a specialist engaged in socio-pedagogical assessment (expertise), social development, social education, their correction and rehabilitation, correction and re-education [4]. M.A. Galaguzova defines that a social pedagogue is a teacher who creates conditions for the psychological comfort and safety of a child, satisfies his needs with the help of social, legal, psychological, medical, pedagogical mechanisms for preventing and overcoming negative phenomena in the family, school, immediate environment and other societies [5]. According to V.A. Slastenin, the purpose of the professional activity of a social pedagogue is to increase the efficiency of the process of socialization, upbringing and development of children and adolescents [6]. S.A. Raschetina believes that the emergence of the profession of a social pedagogue is associated with a sharp aggravation of socio-political,

national and economic contradictions of the modern and the world and is caused by «a new quality of socialization of the individual» [7].

The profession of «social pedagogue» in Kazakhstan was officially registered in state documents in 1991. According to the research of Kazakhstan scientists such as G.Zh. Menlibekova [8], Sh. Zh. Columbayeva [9], L.M. Narikbaeva [10], R.I. Burganova [11], M.T. Baymukanova [12] etc. In Kazakhstan, the process of training social educators occurs with the formation of a system of social protection and work with the population. In our country, until the early 1990s, the solution of childhood problems and the attitude of the state towards youth has always had a specific character: the Komsomol and its children's wing, the pioneer organization, performed state functions aimed at regulating its vital activity. In the domestic social pedagogy, the question of the quality of training of future specialists in social work in education has been increasingly raised recently. G.E. Kozhabergenova in her research, she conducts detailed analysis of the relevance of the activities of a social pedagogue in Kazakhstan, which indicates an insufficient level of educational and methodological support for future specialists [13]. And also raises the question of changing the content of professional competencies of a social pedagogue. A.Zh. Cherniyazova in her article «On the problem of professional training of social» educators in the Republic of Kazakhstan, also notes that it is necessary to pay attention to the personal qualities of a social teacher, his altruistic skills [14]. Revealing the job responsibilities of a social teacher at school, he suggests first of all to include self-development as an element of professional self-improvement.

In the state general education standard of education of the Republic of Kazakhstan, a social pedagogue is described as a specialist who studies the psychological, medical and pedagogical characteristics of a person and her microenvironment, living conditions, identifies interests and needs, problems, conflict situations, deviations in the behavior of students, pupils and timely provides them with social assistance and support; defines tasks, forms, methods of social and pedagogical work, ways of solving personal and social problems of the child, takes measures for social protection and social assistance in the realization of the rights and freedoms of the individual of students, pupils; acts as an intermediary between students, pupils and the organization, family, environment, specialists of various social services, departments and administrative bodies; implements a set of measures for the upbringing, education, development and social protection of students, pupils in educational institutions and at the place of residence, ensuring the adaptation of the individual to life in society; coordinates the work on patronage, housing, benefits, pensions, property and non-property rights of orphans and children left without parental care, children with children with disabilities, disabled children, disabled since childhood; creates conditions for the development of talents, mental and physical abilities of students, pupils outside of school hours; promotes the establishment of humane, morally healthy relationships in the social environment; provides communication between students, pupils and state, public organizations and social services; interacts with teachers, parents and other legal representatives; ensures the protection of the life and health of students, pupils during the educational process; participates in the development, approval and implementation of educational curricula in educational organizations; instills an anti-corruption culture, principles of academic integrity among students, pupils [15].

The social teacher creates a comfortable and safe environment for the student, ensuring the protection of life and health, while contributing to the realization of the student's rights and freedoms of the. He/she is responsible for the implementation of general education, conducting master classes, lectures and lessons on healthy lifestyle, road safety, etc. with the help of third-party organizations. Creates conditions for the comprehensive development of the individual, including after school hours.

The relevance of this study is the need to make changes in the activities of the profession of social pedagogue in schools in Kazakhstan. The role of a social pedagogue in the school environment is very important for solving socio-psychological problems of students, resolving conflict situations. The crisis situation in schools (aggressive behavior of students, violence, bullying) requires updating the work of a social pedagogue aimed at providing psychological and pedagogical support.

The purpose of the study: to reveal the main content of the socio-pedagogical activity of a social teacher in a modern school.

To achieve the goal, the following tasks were set:

- 1) To analyze the results of the study of the activities of a social pedagogue from the point of view of students and parents.
- 2) Develop a number of measures for inclusion in the work plan of socio-psychological and pedagogical assistance.

Research methods

In this study, the following qualitative research methods were used: theoretical methods - a review of scientific, methodological literature, systematization of results on the problem under study. Empirical methods - a review of foreign and domestic literature in order to study the experience of the socio-pedagogical activity of a social pedagogue. The review was compiled on the basis of scientific articles and scientific and methodological works included in the base of the list of publications recommended by the Committee for Quality Assurance in Science and Higher Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Google Scholar, Scopus, Web of Science. Literature search was carried out by keywords: social pedagogue, socialization, psychological comfort, targeted assistance. Although the study mainly focuses on data from the last decade, important information found in earlier publications was taken into account

Results and discussion

The analysis of scientific literature sources of domestic and foreign experience of social work in educational institutions shows that the range of social problems in children is very different from the nature of social assistance for adults. Working with children always requires special pedagogical knowledge, which includes, first of all, knowledge of the psychology of the child at all stages of growing

up. Therefore, if we talk about social work with children, then first of all it is an activity that has a pedagogical component. And the specialist carrying out such work should combine the skills of a socio-pedagogical nature.

To determine the need for the widespread introduction of the position of a social pedagogue into the practice of school education, we conducted a survey of 100 students and 80 parents of secondary schools in Pavlodar. The questionnaire for students was compiled on the topic «Types of socio-pedagogical work carried out at school», it was created using Google Forms and consisted of 8 questions:

1. Is there a social teacher in your school?
2. Are you personally familiar with a social teacher?
3. What kind of joint work did you do together with a social teacher?
4. What types of work does a social teacher do with your parents?
5. Do you need the help of a social educator?
6. What kind of help would you like to receive from a social educator?
7. What activities would you like to participate in with a social pedagogue?
8. In your opinion, what should be the office of a social pedagogue?

According to the results of the survey of school students, the following conclusions were made: most students need the help of a social teacher, they emphasized that one social teacher can do nothing because of the large number of students at school. It was also noted that often a social pedagogue is limited to collecting a list of students with poor conditions in the classroom, providing them with little help, collecting documents for students receiving free meals in the cafeteria, and submitting reports on them to the education department. That is why every school in Pavlodar needs a center for social and pedagogical assistance. And this should include social educators, psychologists, speech therapists, speech pathologists, deputy heads of educational work, classroom teachers, tutors. Most students believe that this is the only way each student will be able to solve their problems at school. At the same time, the students expressed a desire to update the content of the ongoing socio-pedagogical activities. The following questions were proposed for the parents' survey:

1. How would you assess your child's social security at school?
2. Was there a situation in your life when you needed the help of a social pedagogue?
3. If there was a problem in your family concerning the protection of the rights of the child, where would you prefer to seek help, to state authorities or a representative of school social work?
4. Do you think it is enough to hold events at the school dedicated to the social problems of society?
5. Would you like to participate together with your child in the activities conducted by a social teacher at school?
6. What do you think is the work of a social teacher at school, do you know the social teacher of the school where your child studies?
7. Has your child ever been bullied at school and what help did the social teacher provide in solving this problem?
8. Do you think the pandemic has affected the relationship between parents and school?

These questions reflect the interests of the family and are aimed at clarifying the real need for parents in social and pedagogical assistance. And also allow them to involve them in the problems of education, indicating their involvement in the formation of the child's personality, and, accordingly, his future. The choice of such a method as a survey in our study is due to the fact that it is a fairly effective and universal way of collecting reliable information about motives, about value orientations, about people's further actions. With the mathematical processing of the results of this method, the percentage characterizing a person's need for a certain area of vital activity is calculated.

The results of the analysis of the survey of parents showed that 65% of them do not feel completely protected by their children at school, note the complaints of children about the aggressive behavior of classmates, 15% of parents are not satisfied with the behavior of teachers and note strong moral pressure on students. Some parents, and this is 35%, were in situations when they needed the qualified help of a specialist in the social protection of their child, most often these are conflicts between schoolchildren. Half of the parents, which is 50%, noted that they would prefer to solve social issues (guardianship, additional benefits, financial assistance, etc.) with a school social teacher, as they consider it very convenient and it saves them time. The majority of parents, which is 80%, note that children are not taught social activity at school, there are very few events where children can show their creativity and intellectual abilities. It is noted that this is due to the fact that priority is given to the academic load and core disciplines. According to the results obtained, it is clear that most parents prefer to solve their social problems within the framework of a school institution and they have many reasons to worry about the safety of the child at school.

After interviewing students and parents and based on the conclusions we have made, we have proposed a number of measures for inclusion in the work plan of socio-psychological and pedagogical assistance (Table 1).

Table 1

Areas of work and activities aimed at providing socio-psychological and pedagogical assistance

Areas of work	Activities	Participants
Socio-pedagogical research aimed at identifying social and personal problems of children of all ages.	<ul style="list-style-type: none"> - The «Unfinished Letter» technique. - The «My World» technique. - Conducting talks and trainings on various topics in the direction of the humanistic-personal theory of Sh.A. Amonashvili. - Gamification. 	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, classroom teachers.
Identification and support of students in need of social protection (children with special needs, gifted children, children who have been subjected to violence, etc.).	<ul style="list-style-type: none"> Art therapy. - Case study. - Music therapy. - Film therapy. - Gamification. 	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, classroom teachers, parents

Early detection of dysfunctional families.	Exercises aimed at strengthening the relationship between parents and children: - Exercise «Distinctive traces». - Exercise «Sand shelter». - Exercise «The Land of Mercy». - Exercise «Family history» (button technique). - Gamification.	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, classroom teachers, parents.
Working with students in a difficult life situation.	- Art therapy. - Case study. - Music therapy. - Mindfulness technique. - Gamification.	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, classroom teachers, parents.
Working with students with deviant behavior.	- Gestalt therapy - Participation in social and pedagogical projects. Social project topics: - «Prevention of dependent behavior». - «Mobile phone in the life of modern person: friend or foe?». - «Physical culture is a companion of health». - «Sports and healthy nutrition in my life». «Me and my environment are the key to successful development».	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, Deputy director for educational work, classroom teachers, parents.
The direction of work related to children with special needs and low-income children.	- Kinesiotherapy (manual therapy). Participation in social and pedagogical projects and actions: - «Give joy to the child». - «Good Wizards». - «Our sunny children». - «Working of good deeds». - «The path to success without barriers». - «Give me a smile». - «The tree of kindness».	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist, classroom teachers, parents.
Working with students with a social phobia.	- Technique of 5 steps «AWARE» - Technique of Mindfulness - Gamification.	Schoolchildren, social pedagogue, psychologist.

So who is a modern social pedagogue, and what is his role in a modern school? A social pedagogue is usually understood as a person who primarily protects the interests of the child and his parents, then represents the interests of society and then represents the interests of the state or his institution. Practice shows that such a sequence of priorities characterizes the professionalism of a social pedagogue. At the same time, adhere to the principle of humanity, justice and humanity. The professional characteristics of a social pedagogue also include the ability to create a complete picture of a child's life, which includes knowledge about the

conditions of his residence and development. The ability to represent the role of a teacher with full responsibility in making decisions on important issues of children's life. Despite the fact that the specialty «social pedagogue» involves activities of a more pedagogical nature, nevertheless, he must possess elements of legal education. Knowledge of the laws makes it possible to ensure the protection of the rights of the child in a timely and competent manner, and skillfully provide documentation to state institutions. The competence of a social pedagogue can also include a socio-psychological component with elements of research work, since this activity requires the study and correction of interpersonal relationships, the ability to analyze the situation. And a special place is occupied by the organizational abilities of a social pedagogue, which allow him to conduct socio-psychological and pedagogical activities, both with children and with parents, aimed at strengthening the connection between school and family.

Conclusion

The changes taking place in our society reveal a number of social problems that primarily concern the younger generation. It is children who become a socially vulnerable link in the modern world, therefore they need the presence of a specialist who, according to his professional appointment, is called upon to protect their rights and interests. Undoubtedly, this is a social teacher who will ensure the prevention of negative phenomena in an educational institution. Practice shows that a social pedagogue is a defender of the rights of a child and his family, mediates between the interests of children and the environment, and also performs human rights functions between the family and various services and institutions. The professional competencies of a social pedagogue include not only knowledge of the law, but also the ability to practically apply them in protecting the interests of children. Especially if they are in a difficult life situation. In addition, he teaches children to use their rights in modern society, improves their legal education. When considering the duties of a social pedagogue, it should also be noted about his rights as an accomplished specialist. This profession allows him to represent the interests of children in executive authorities, deal with family education issues, make requests to public organizations and constantly keep records of the work done.

Contribution of the authors

In this article, the role of **K.I. Zhumazhanova** is the conceptual planning and overall design of the study, in addition to the interpretation of research data. She prepared an introduction, a literature review and conclusions, setting the intellectual tone of the entire manuscript. **G.K. Dlimbetova** took on logistical tasks and played a key role in the analysis of the source data. She is the main author of the section «Materials and methods» and a participant in the editorial revision in order to enrich the intellectual content of the manuscript. **G.Zh. Fahrutdinova** played an important role in shaping the analytical aspect of the study, paying close attention to educational technologies, and made a significant contribution to the section of the main results. **S.U. Abenova** ensured the integrity of all sections of the article, she carried out a theoretical

analysis of the results of foreign research in this field. All the authors worked together as a team, giving the manuscript a multifaceted academic rigor.

References

1. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана. [Electronic resource] – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (accessed: 20.02.2023).
2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. [Electronic resource] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (accessed: 20.02.2023).
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2000. – 200 с.
4. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. – Москва: Гардарики, 2005. – 269 с.
5. Галагузова М.А. Социальная педагогика. – Москва: Владос, 2003. – 416 с.
6. Слостенин В.А. Социальный педагог и социальный работник: Личность и профессия // Теория и практика социальной работы: Отечественный и зарубежный опыт. – 1993. – Т. 2. – С. 265-270.
7. Расчетина С.А., Лаврентьева З.И., Липинская, М.Н. Герцик В.В. Социальная педагогика. – Москва: Юрайт, 2023. – 414 с.
8. Менлибекова Г.Ж. Система подготовки будущих учителей к социально-педагогической работе: дис. доктора педагогических наук: /КазНПУ имени Абая, Алматы, 2002.
9. Колумбаева Ш.Ж. Особенности подготовки социального педагога к работе с трудными подростками: дис. кандидата педагогических наук: / КазНПУ имени Абая. Алматы, 2000.
10. Нарикбаева Л.М. История социальной педагогики и самопознания: учебно-методический комплекс дисциплины. – Алматы: Тарих тағылымы, 2012. – 123 с.
11. Бурганова Р.И. Научные основы подготовки социальных педагогов к работе со студенческой молодежью в сфере культурного досуга: дис. кандидата педагогических наук: / КазНПУ имени Абая, Алматы, 2001.
12. Баймуканова М.Т. Научные основы подготовки будущих социальных педагогов к работе со студентами по формированию семьи: дисс. кандидата педагогических наук: / КазНПУ имени Абая, Алматы, 2001.
13. Кожабергенова Г.Е. Научные основы учебно-методического обеспечения качества обучения будущих социальных педагогов в системе университетского образования: дис. доктора PhD:/ КазНУ имени аль-Фараби. Алматы, 2019.
14. Черниязова А.Ж. К проблеме профессиональной подготовки социальных педагогов в Республике Казахстан // Вестник Северо-Казakhstanского университета им. М. Козыбаева. – 2019. – №3 (44). – С.194-197.
15. Об утверждении типовых квалификационных характеристик должностей педагогов. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V090005750_https://adilet.zan.kz/rus/docs/V09000575 (accessed: 27.03.2023).

К.И. Жумажанова¹, Г.К. Длимбетова¹, Г.Ж. Фахрутдинова², С.У. Абенова¹

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Қазан федералды университеті, Мәскеу, Ресей*

Қазақстанда қазіргі білім берудегі әлеуметтік педагогтың қызметі

Аңдатпа. Мақалада жалпы білім беретін мекеменің әлеуметтік педагогының жұмысы және қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселелер қарастырылды. Мектептегі әлеуметтік-педагогикалық қызметтің негізгі мазмұны айқындалды. Бұл бағыт бойынша Қазақстан және шетел ғалымдарының еңбектері сараланды. Мектептегі әлеуметтік педагог қызметінің мазмұны бойынша зерттеу жұмысына талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері бойынша негізінен әлеуметтік педагогтың жұмысы әртүрлі есептер мен басқа да қағаз құжаттарына тәуелді деген қорытынды жасалды. Сондықтан, осындай ауқымды жүктемеге байланысты әлеуметтік педагогтың әлеуметтік-педагогикалық қолдауды қажет ететін оқушыларға атаулы көмек көрсетуге мүмкіндігі жоқ. Мақала авторлары психологиялық-педагогикалық көмек көрсету кезінде нәтиже бере алатын білім алушылармен жұмыстың заманауи түрлеріне ұсыным әзірледі. Әлеуметтік педагогтың оқушылармен педагогикалық қызметінің негізгі аспектілері айқындалды. Балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша құзыретті маманның қатысуын талап ететін проблемалар ерекшеленді. Авторлардың пікірінше, маңызды мәселе - әлеуметтік педагогтың мектеп мұғалімдерімен, сынып жетекшілерімен, әсіресе ата-аналармен өзара әрекеттесуі.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагог, әлеуметтену, психологиялық жайлылық, атаулы көмек, әлеуметтік-педагогикалық қолдау.

К.И. Жумажанова¹, Г.К. Длимбетова¹, Г.Ж. Фахрутдинова², С.У. Абенова¹

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан*

²*Қазанский федеральный университет, Москва, Россия*

Деятельность социального педагога в современном образовании Казахстана

Аннотация. В данной статье рассматривается работа социального педагога общеобразовательного учреждения и проблемы, которые в современном обществе наиболее актуальны и подлежат рассмотрению. Раскрывается основное содержание социально-педагогической деятельности в школе. Изучен ряд работ ученых Казахстана и зарубежья по данному направлению. Приводится анализ исследовательской работы по содержанию деятельности социального педагога в школе. По итогам исследования сделаны выводы о том, что в основном работа социального педагога сводится к различного вида отчетам и другой бумажной работы. Поэтому в силу такой большой нагрузки социальный педагог не имеет возможности оказывать адресную помощь учащимся, нуждающимся в социально-педагогической поддержке. Авторами статьи разработаны в виде рекомендации современные виды работы с обучающимися, которые

могут дать результат при оказании психолого-педагогической помощи. Раскрываются основные аспекты педагогической деятельности социального педагога со школьниками. Выделяются проблемы, которые требуют участия компетентного специалиста по вопросам защиты прав детей. По мнению авторов, важным моментом является взаимодействие социального педагога с учителями школы, с классными руководителями и особенно с родителями.

Ключевые слова: социальный педагог, социализация, психологический комфорт, адресная помощь, социально-педагогическая поддержка.

References

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan K.K. Tokaeva narodu Kazahstana [Message from the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan]. [Electronic resource] – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (accessed: 20.02.2023). [in Russian]
2. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody [State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. [Electronic resource] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (accessed: 20.02.2023). [in Russian]
3. Mudrik A.V. Sotsialnaya pedagogika [Social Pedagogy] (Moskva, Akademiya, 2000, 200 s.) [Moscow, Academy, 2000, 200 p.]. [in Russian]
4. Mardahaev L.V. Sotsialnaya pedagogika [Social Pedagogy] (Moskva, Gardariki, 2005, 269 s.) [Moscow, Gardariki, 2005, 269 p.]. [in Russian]
5. Galaguzova M.A. Sotsialnaya pedagogika [Social pedagogy] (Moskva, Vlados, 2003, 416 s.) [Moscow, Vlados, 2003, 416 p.]. [in Russian]
6. Slastenin V. A. Sotsialnyiy pedagog i sotsialnyiy rabotnik: Lichnost i professiya [Social pedagogue and social worker: Personality and profession], Teoriya i praktika sotsialnoy raboty: Otechestvennyiy i zarubejnyiy opyt [Theory and practice of social work: Domestic and foreign experience], 2 (34), 265-269 (1993). [in Russian]
7. Raschetina S.A., Lavrenteva Z.I., Lipinskaya M. N., Gertsik V.V. Sotsialnaya pedagogika [Social Pedagogy] (Moskva, YUrajt, 2023, 414 s.) [Moscow, Yurayt, 2023, 414 p.]. [in Russian]
8. Menlibekova G.J. Sistema podgotovki buduschih uchiteley k sotsialno-pedagogicheskoy rabote: aftoreferat dis... doktora pedagogicheskikh nauk [The system of training future teachers for social and pedagogical work: abstract of Doctor of Pedagogical Sciences thesis], KazNPU named after Abai, Almaty, 2002. [in Russian]
9. Kolumbaeva Sh.Zh. Osobennosti podgotovki sotsialnogo pedagoga k rabote s trudnyimi podrostkami [Of preparing a social pedagogue to work with difficult teenagers: abstract of Candidate of Pedagogical Sciences thesis], KazNPU named after Abai, Almaty, 2000. [in Russian]
10. Narikbaeva L.M. Istoriya sotsialnoy pedagogiki i samopoznaniya: uchebno-metodicheskiy kompleks distsipliny [The history of social pedagogy and self-knowledge: the educational and methodological complex of the discipline] (Almaty, Tarih tagylymy, 2012, 123 s.) [Almaty, History Education, 2012, 123 p.]. [in Russian]
11. Burganova R. I. Nauchnyie osnovy podgotovki sotsialnykh pedagogov k rabote so studencheskoy molodejyu v sfere kulturnogo dosuga [Scientific foundations of training social educators to work with

students in the field of cultural leisure: abstract of Candidate of Pedagogical Sciences thesis], KazNPU named after Abai, Almaty, 2001. [in Russian]

12. Baymukanova M.T. Nauchnyie osnovyi podgotovki buduschih sotsialnyih pedagogov k rabote so studentami po formirovaniyu semi [Scientific foundations of training future social educators to work with students on family formation: abstract of Candidate of Pedagogical Sciences thesis], KazNPU named after Abai, Almaty, 2001. [in Russian]

13. Kojabergenova G.E. Nauchnyie osnovyi uchebno-metodicheskogo obespecheniya kachestva obucheniya buduschih sotsialnyih pedagogov v sisteme universitetskogo obrazovaniya [Scientific foundations of educational and methodological quality assurance of future social educators in the university education system: abstract PhD thesis], Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, 2019. [in Russian]

14. Cherniyazova A.Zh. K probleme professionalnoj podgotovki socialnyh pedagogov v respublike Kazahstan [On the problem of professional training of social educators in the Republic of Kazakhstan], Vestnik Severo-Kazahstanskogo universiteta im. M. Kozybaeva [Bulletin of the North-Kazakhstan University. M. Kozybayeva], 3(44), 194-197 (2019) [in Russian]

15. Ob utverzhdenii tipovyh kvalifikacionnyh harakteristik dolzhnostej pedagogov [On approval of standard qualification characteristics of teacher positions]. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V090005750_https://adilet.zan.kz/rus/docs/V09000575 (accessed: 27.03.2023). [in Russian]

Information about the authors:

Zhumazhanova K.I. – 3rd year Ph.D. student, of the Department of Pedagogy, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Dlimbetova G.K. – Doctor of Pedagogy, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Fahrutdinova G.Zh. – Doctor of Pedagogy, Professor, Kazan Federal University, 1 M. Mezhlauka str., Moscow, Russia

Abenova S.U. – Senior Lecturer of the Department of Psychology, PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Жумажанова К.И. – педагогика кафедрасының 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Длимбетова Г.К. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Фахрутдинова Г.Ж. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, М. Межлука көш., 1, Қазан, Ресей.

Абенова С.У. – психология кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

IRSTI 14.25.01
Research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-107-120>

Principles of implementing linguodidactic approaches in the pre-professional level students' terminological vocabulary formation

A.T. Yessengeldinova*¹ , M.L. Anafinova² , S.A. Sultanbekova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Astana International University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: eat.0785@mail.ru

Abstract. The phased transition to trilingual education in secondary schools in Kazakhstan led to the need to undertake professionally oriented foreign language teaching, as well as updating curricula and learning materials through the integration of subject content with language learning. The effectiveness of studying comprehensive subjects depends on proficiency in subject-specific target terminology. The article mainly focuses on the principles of implementing linguodidactic approaches in the pre-professional level learners' specialized vocabulary formation, providing insights for teachers according to terminology teaching. This paper presents a short theoretical overview and practical research observations in the field of specialized vocabulary instruction to students. The purpose of the study is to identify an effective implementation practice of linguodidactic approaches in the content of specific lexical acquisition by pre-professional level students of the comprehensive subjects (Physics, Biology, Chemistry, IT/ Computer Science) taught in English. The study uses methods of observation, monitoring, and comparative analysis, as well as literary analysis of secondary education and its pre-professional level requirements in Kazakhstan and ESP methodology of teaching. The article formulates methodological recommendations for effective pre-professional classroom management as an efficient realization of linguodidactic approaches in terminological vocabulary teaching in the target (English) language.

Keywords: linguodidactics, terminology, approach, principle, vocabulary, pre-professional, methodology.

Introduction

The State Program for the Development of Education and Science for 2020-2025 in Kazakhstan mainly focuses on the future specialists' key competencies formation [1]. The essential modifications to the conventional education system of subject knowledge become imperative. The new trends in professionally oriented foreign language teaching in the sphere of secondary education require that not only the aim and the content but also the methodological approaches of specific subject teaching in foreign language should be reinterpreted. There is a growing need to examine the teaching of specialized terminology in foreign languages and its comparative application across diverse languages. The research contends that didactic principles should reflect the specific features of a foreign language as a tool of cognitive communication engaging students in the acquisition of sector-specific language, particularly terminological units, as an integral component of their pre-professional training.

This article considers the matters related to the professional foreign language education of students at the pre-professional level, with a specific emphasis on lexical acquisition, preferably in the subjects instructed in English such as Physics, Biology, Chemistry, IT or Computer Science. It is undeniable that the goal of imparting subjects in a foreign language to students is an essential aspect of the professional dimension of intercultural communication.

The proposed research hypothesizes that the effective instruction of specialized terminological vocabulary in a foreign language to pre-professional level students is carried out if it is based on linguodidactic competence-oriented and integration-based approaches. Consequently, these approaches are efficiently applied through the interconnected methodological principles of instruction, including communicative orientation, interactivity, differentiated teaching for various types of speech activities, awareness of native language influence, systematicity, and adherence to a cross-curriculum principle.

The purpose of the study is to identify the efficiency of the aforementioned linguodidactic approaches and the principles of their application in the instruction of specialized terminology within comprehensive subjects (Physics, Biology, Chemistry, IT/Computer Science) taught in English acquired by the pre-professional level students. The objective of the research is to analyze the implementation of these approaches in classroom management, highlighting both their advantages and drawbacks in the context of forming subject-specific vocabulary for pre-professional education in the target language (English). The research study pursues to provide methodological recommendations for effective pre-professional classroom management as an efficient realization of linguodidactic approaches in terminological vocabulary teaching in the target language (English). In the realm of acquiring specialized terminology in foreign (English) languages, the study focuses on the secondary linguistic identity of prospective specialists.

Materials and methods

As a scientific discipline, linguodidactics has its object and subject of research, categories, and principles that are actualized in the process of teaching in foreign language. Any efficient teaching process in a foreign language ultimately leads to the ultimate attainment of lexemes related to the subject matter.

The methodology of our research is based on its outlined purpose and objective and includes a group of research methods:

- literature review and content analysis on linguodidactics, its approaches and principles as well as English for specific purposes (hereinafter - ESP) and specifically terminology teaching;
- monitoring of classroom management, namely teaching specific terminology of subjects such as Physics, Biology, Chemistry, IT/Computer Science taught in English and English Language for comparative analysis;
- online sociological questioning (survey) as quantitative research techniques and interviews with teachers along with lesson observation as qualitative research.

An initial literature review relies on an in-depth theoretical overview and analysis of linguodidactics and its approaches as a theory of language teaching in the scope of ESP and terminology teaching. The studied issue has been extensively studied by Foreign researchers, such as N.D. Gal'skova, R.K. Minyar-Beloroucheva, O.L. Kamenskaya, A.S. Markosyan, A. N. Kuznetsov, A. Krupchenko, Cook, Ellis, Shen, Cabré, Sager, etc. and as well as Kazakhstani researchers, such as S.S. Kunanbayeva, G.Zh. Menlibekova, A.E. Bizhkenova, K.N. Bulatbayeva, D.D. Shaibakova, Zh.Kh. Salkhanova and others.

Primarily, the chief task of educational institutions is to cultivate in students the techniques of reflection, understanding, activity, communication, the development of self-awareness, the ability to self-determine within history and culture, and the skill to set goals for their lifelong development [2]. Foreign linguodidactics is represented by such basic models of planning foreign language lessons: PPS (presentation, practice, production), ESA (engage, learn, include) (J.Harmer), one (observe, hypothesize, experiment) (M.Lewis), ARS (authentic, limited, clarification) (I.Notary), deep and, jungle way [3]. Hence, given our focus on the pre-professional level students' subject-specific vocabulary formation within the context of STEM subjects in English, it becomes vital to formulate its methodological concept and precisely define English for Specific Purposes (ESP) from the perspective of linguodidactics. Thus, most expert methodologists such as Hutchinson and Waters, Dudley-Evan, and St. John view learner-centered learning as a major learning technique in ESP teaching. They suggest that “ESP is an approach to language teaching in which all decisions as to content and method are based on the learner’s reason for learning” [4,5]. One more researcher on ESP teaching J. Trim considered it as a language that “attaches a special (professionally oriented) vocabulary to that layer of the language that makes up its common core and remains unchanged regardless of the social (or professional) role performed by the speaker” [6]. Concerning acquirement of subject-specific vocabulary by learners, such researchers as D. Crystal, T. Roelcke, L.Hoffmann, R.Motos and I.Nagy claim that there is a connection to investigations from linguistics, in particular in studies of a certain kind of manner of speaking (a socio-, functo-, or technolect) known as *specialized languages*, or the “language of science.” A specialized language is more than just a specialized vocabulary since it involves grammatical aspects as well however, the vocabulary is the most salient part of a scientific sociolect and threshold concepts are no exception to this impression. Accordingly, there is a branch of linguistics of specialized languages. Interestingly, lexicographic work on specialized vocabularies distinguishes three classes of scientific expressions: “technical terms, semi-technical terms, and general vocabulary frequently used in a specialized domain” [7].

Furthermore, N.D. Gal'skova believes that linguodidactics as a science is designed to comprehend and describe the linguistic cognitive structure of the language personality, to justify the conditions and laws of its development, as well as its specifics as the object of learning/teaching, and the interaction of all subjects of this process [8]. Linguodidactics is a theoretical part of the methodology of teaching languages, which arose as a result of the integration of linguistics and methodology. The linguodidactic's object is the theoretical substantiation of the process of teaching languages and its research: concepts, the content of language education, organizational forms of learning, mechanisms of research, and design of the learning process. The subject of linguodidactics is the theoretical substantiation of the patterns of interaction between language teaching (the activity of the teacher), teaching (the activity of the student), the content of the educational material, and technology of mastering personalized knowledge [9]. A. Krupchenko and A. N. Kuznetsov study linguodidactics in the scope of profession-oriented education or Professional Linguodidactics (PLD), with a core task: to build a professional competence of a specialist in the Foreign Language teaching process. PLD as a new scientific branch of linguodidactics originated from ESP and has much in common with CLIL. ESP as a learner-centered approach based on analysis of learner needs gave rise to the emergence of PLD. Besides ESP specific methodology limited as to the language skills to be learned corresponds to the specific PLD principle of selectivity which guides the selection of skills, textbooks, manuals, equipment, teaching aids, etc. aimed at teaching/learning professional communication based on a specialist needs of the learners [10].

In turn, various research assertions on linguodidactics and methodology can be found in the Kazakhstani scientific literature. According to Professor S.S. Kunanbayeva, «linguodidactics» can claim scientific independence as a scientific domain when it comes to natural or near-to-natural conditions for mastering the language, as a theoretical and methodological foundation for a new educational sphere introduced by researchers - «language education», designed to study the specifics and laws of the formation of verbal-linguistic ability in ontogenesis while mastering one's native language or in the conditions of multilingualism and multi-ethnicity of states for ensuring theoretical and technological data for the formation of a multilingual and multicultural personality [8]. As specified by Professor G.Zh. Menlibekova, the following components of the meta-subject (general-subject) content of education are interrelated in the key educational competencies: real objects of the studied reality and its cross-cultural knowledge, general learning skills, abilities, and methods of activity [2]. Linguodidactics as scientific research was additionally examined from a psycholinguistic perspective so that one of the units that drive the learning process is motivation as the foundation for achieving high academic results. The motivation for learning is cultivated within the school environment, during the development of the learner's linguistic persona [11]. Besides, there are various definitions of ESP, namely focusing on the issue of terminology teaching in Kazakhstani research works. Terminology, as the study of a specific vocabulary, has successfully adopted an approach to collecting lexical data based on corpora [12, p. 2497-2507]. Interdisciplinary knowledge about a particular professional domain and its specifics, within language teaching methodology or linguodidactics, tends to emphasize the systematization of the learner's terminological vocabulary. This will enable the grouping of terms from the perspective of their mode of expression to subject-specific content, because

of lexical and morphological interrelationships between them. Subsequently, this will lead to the students' effective specialized vocabulary acquisition for professional communication. Thus, it is vital to perceive subject-specific terminology as a system. This linguodidactic aspect, referring to the systematization of terms while teaching and learning process and considering the learner's individual needs and abilities, has become sufficiently widely predominant in the present time [13].

The phased transition to trilingual education in secondary schools was reflected initially in the State Program for the Development of Education and Science in Kazakhstan from 2016 to 2019 [14]. This transition affected teaching school subjects in three languages (Kazakh, Russian, English), especially STEM subjects (Physics, Biology, Chemistry, Computer Science) in English in pre-professional grades. This has led to the need to undertake effective principles and approaches to professional language education, as well as updating curricula and learning methods through the integration of subject content with language learning. So that this research study aimed to observe the learning practices at pre-professional levels, namely 9th grades in secondary schools. The research observation focused on teachers in Astana who taught STEM subjects in English and English language teachers (hereinafter EL teachers) on purpose to conduct a comparative analysis. Moreover, when it comes to multilingual education (subjects in Kazakh/Russian classes taught in English), it is significant to note that, the main objective in the learning process is to acquire subject-specific cognitive-communicative skills in the language of instruction (English) by students.

Thus, the main issue arose as to the extent to which the proposed linguistic and didactic approaches are effectively applied in STEM terminology training at the pre-professional level. This research query was addressed by interviewing and conducting an online survey among school EL teachers and STEM subject teachers taught in English. This survey aimed to identify both advantages and drawbacks in classroom management, specifically related to teaching specialized lexemes in terms of foreign content and linguistic education. The research observation and survey were conducted during the 3rd and 4th quarters of the 2022-2023 academic year.

Results and Discussion

The paper discusses a research study conducted in two state secondary schools of Astana, to be precise the parallels of pre-professional level 9th classes with one (Kazakh) language of instruction. Thus, the objects of our study were one Grammar school with classes of social-humanitarian direction, namely 4 groups in STEM subjects taught in English, and a Lyceum school (or Science school) with classes of natural-mathematical direction, namely 2 groups in English Language subject lessons. There were observed lessons of 2 EL teachers and 4 STEM teachers taught in English for further comparative analysis as well as 20 EL teachers and 8 STEM teachers as the respondents from both observed schools were interviewed for survey analysis.

The diagnosis aims to monitor the quality of the training process of the proposed comprehensive subjects in lexical units' attainment by students and the degree of effective application of methodological principles from a linguodidactic perspective. Moreover, the focus lies on the effectiveness and rationality of the subject tasks within one separate lesson for efficient assimilation of target lexemes. Consequently, the eventual achievement of subject-specific language acquisition should be reflected in the learning objectives at every stage of the teaching instruction and in each assignment.

During our 9th-grade lessons observation, we analyze how teachers conduct the classroom management process in the scope of pre-, during, and post-learning stages. This analysis aims to provide a deep comprehensive understanding of the implementation of linguodidactic approaches in pre-professional level students' terminological vocabulary formation. In general, it is necessary to notice that gradual planning of lexical instruction is very significant for self-reflection for students, and it is also necessary for teachers to revise their teaching methods and learning materials. Initially, from a scientific standpoint, regarding the presentation and consolidation of subject-specific vocabulary acquisition, it is observed that not all STEM teachers with well-equipped classrooms apply consolidated interactive or digital tools and tasks to present and improve students' subject terminological vocabulary, and in comparison, with EL teachers. Some teachers rely only on the translation method by presenting subject-specific terms in English with their Kazakh and Russian equivalents without even simple tasks such as text analysis with exercises. Consequently, insufficient formation of the learners' subject vocabulary at the initial stage greatly impacts their cognitive-communicative pre-professional skills as a result.

Hereafter, the major issue that arose was concerned with the level of efficiency of the content and structure of the classroom management process and its advantages and drawbacks according to lexical instruction. This research question was addressed to STEM subject teachers and EL teachers of the two observed schools by interviewing and conducting an online survey using Google Forms. Teachers were asked related questions to classroom learning from linguistic and didactic perspectives to terminology teaching as part of the comparative analysis.

Revealing the linguodidactic approaches' effectiveness in the attainment of specialized lexemes was carried out based on the following principles: 1) communicative orientation; 2) interactivity; 3) differentiated teaching for various types of speech activities; 4) awareness of native language influence; 5) systematicity; 6) adherence to a cross-curriculum principle, 7) technology integration. For each of them, a questionnaire was compiled, consisting of 12 questions related to pre-professional students' lexical acquisition: questions to identify the level of planning classroom management; questions to identify the level of applying digital tools; questions regarding the level of teachers' collaborative work and task variability, as well as a questionnaire with questions to identify the level of theoretical and practical aspects of vocabulary instruction.

The comparative analysis of the answers to the survey is reflected in Figure 1.

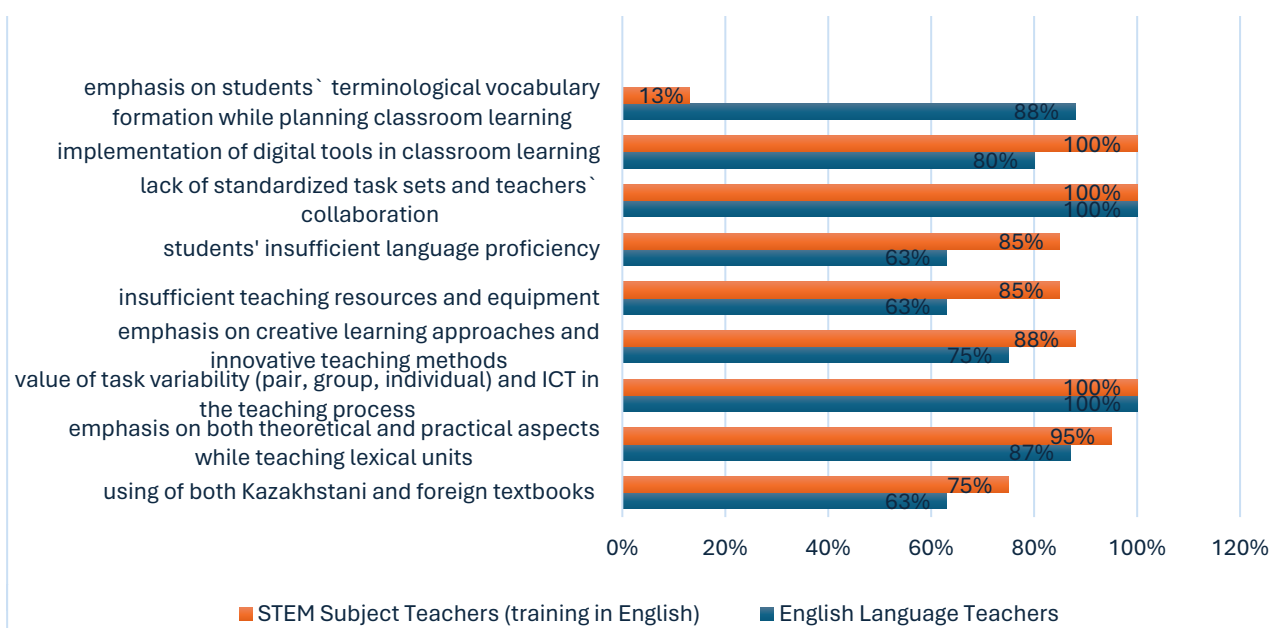

Figure 1. Classroom management in terms of pre-professional level students' lexical acquisition

The data obtained disclosed that there are some differences between EL and STEM teachers' ideas about practicing linguodidactic approaches and principles in classroom learning related to students' lexical acquisition. The qualitative findings gained from the teachers' interviews clarified the survey results and revealed that teachers faced challenges according to the following issues:

Firstly, a significant issue is the absence of clear planning for the analysis of new specific vocabulary and ready-made lexical tasks. Consequently, teachers compile these tasks by themselves without any collaboration work, which is time-consuming and leads to biased and fragmented learners' lingual results.

Secondly, the substantial issue is that curricula of the STEM disciplines in English are given briefly compared with Kazakh or Russian, and teachers are forced to search for additional learning and teaching materials themselves or translate lexical materials from Kazakh or Russian languages. Additionally, here is worth mentioning the lack of subject-specific learning materials in English, including bilingual and trilingual dictionaries. Teachers are required to use online thesaurus and resources for interpreting and translating new terms, which can be incorrect and mostly time-consuming too.

Thirdly, an essential issue is the insufficient number of hours for STEM subjects. Specifically, there are not enough hours for laboratory practices of these subjects, when students may have opportunities to retain and apply new terminological units in practice. Thus, it may negatively influence their academic progress results in the process of specialized lexical consolidation.

Thus, the results of our research study on the practice of teaching STEM subjects in English in comparison with EL teaching experience in the schools of Astana suggested that STEM teachers are confused in presenting and consolidating subject-specific terminology related to the

appropriate stage of classroom management. This point was revealed while analyzing learning materials, which did not have all four language skills (listening, reading, speaking, writing) revision work and consolidated vocabulary in one required task. Hence, from our point of view, the learning tasks for pre-professional level students' vocabulary acquisition should include the use of terminology on the subject with tasks such as matching synonyms or lexical units' multiple choice; the correct pronunciation and spelling of subject-specific terms; speaking on the topic with the use of related terms; using the terms and the lexical concepts to solve practical cases orally and in written form as an essay and others. This is related to the principle of considering the native language which can be implemented not only as a translational equivalent method for the assimilation of new terms but also as a means of seeking similarities in cross-linguistic meanings and usages through exercises involving matching and other techniques. Additionally, it is necessary to emphasize the linguodidactic principle of systematicity. This includes not only the systematic planning of teaching stages but, in our research, also the systematicity of exercises and tasks as a scaffolding strategy ensuring the revision of lexical units or terms in both the speech level and the variation of language elements depending on the communicative situation. This contributes to the mastering of language skills in foreign language speech.

It is worth noticing that following the communicative principle of instruction, during the familiarization stage with new lexical units, students are typically introduced to new vocabulary. In this process, the newly presented lexical units for student acquaintance should possess a contextual and situational character. Primarily, new terms can be introduced not in isolated sentences but within specialized meaning-bearing paragraphs as microtexts. Subsequently, at the consolidated stage of a lesson, students should be presented with a cognitive or communicative task: either to comprehend the content of a specialized text in the target language or collaboratively generate a text in pairs or groups during the solution of the assigned task. The same terms can be exposed to reading and listening to authentic foreign-language communications or discussing issues as problem-solving tasks. For instance, this can be achieved through interactive assignments such as role-playing, and case analysis. Teachers can use such interactive technologies to integrate a language and a non-linguistic subject, the result of which is the ability of students to communicate on the topic of required discipline in English.

Teaching the STEM subjects in English and conducting specialized terminological work would be more efficient if the subject teachers worked closely in teamwork. Teachers' collaboration in achieving learning goals and outcomes due to proposed principles of competence-oriented linguodidactic approach, namely, according to our research, in students' specialized vocabulary formation is crucial. Equally vital is the integrative application of all aforestated principles in the formation of the terminological vocabulary of pre-professional level learners.

It has been emphasized that the effectiveness of all mentioned principles is achievable only through their comprehensive implementation as one whole system. This comprehensive aspect aligns with the previously discussed recommendations for integrating contextual relevance, implementing authentic materials, multimodal approaches, and digital resources to enhance the acquisition of specialized vocabulary and language skills among pre-professional level students. Consequently, a fundamental question arises regarding the methodology of teaching holistically. Scrutinizing all the existing principles we would like to suggest our linguodidactic point of view

in terminology teaching as an “organizational-objective principle” of comprehensive lexical instruction. Under the organizational-objective principle we proposed adopting an action plan strategy. Thus, the action plan should encompass the following stages: 1) creating a positive learning environment through the collaborative buddy system between learners, 2) encouraging goal setting relevant to SMART criteria (specific, measurable, attainable, relevant, time-bound), 3) providing variability aligned with subject-specific needs through projects, debates, etc., 4) using technology to support learner agency through AI resources such as GPT Voice to Voice, Bard, Bing and others, 5) self-reflection by using online quizzes and platforms such as Quizizz, Memrise, Words in a Sentence, Write&Improve, Edvibe, 6) motivation through incentive games such as Mystery Box according to the targeted subject-specific lexis.

Conclusion

In contemporary secondary education in Kazakhstan, didactic issues according to vocabulary acquisition have become a highly discussed query in the scholarly community. The research study has shown the common issues of the teaching and learning process for subjects taught in a foreign language, such as the subject and language integration process, cognitive-communicative instruction, and the practical functionality of subject-related lexical units. This integration-based teaching approach to subjects taught in a target language can be achieved by the following aspects:

– Teaching subjects in the target language (in our study - Physics, Chemistry, Biology, IT/ Computer Sciences) is integrated subject learning through language, where the subject is the content and language is the form.

– Implementing specific terminological tasks in the target language in curricula related to the subjects for improving students` lexical competence to understand and perform subject knowledge in practice.

At the educational institution, it is essential to develop students` ability and experience in self-evaluation to encourage their self-regulation and autonomous learning for further motivation. This ability helps to make significant changes in the teaching process in the scope of the learner-oriented approach.

Hence, summarizing our research based on the analysis of proposed principles in foreign linguistic teaching, we propose the following recommendations on the peculiarities of implementing linguodidactic approaches in the scope of students` subject-specific terminological vocabulary formation:

– to improve teaching and learning practices for increasing the students` linguistic competence by integrated applying basic didactic principles such as a communicative orientation of instruction by creating real-life case study tasks, interactivity and differentiated instruction for various types of all language skills activities by using various pair/group work methods, collaborative output vocabulary tasks and project-based techniques, consideration of the influence of the native language, systematicity, and a cross-curriculum principle;

– to apply an organizational-objective principle of comprehensive lexical instruction by adopting an action plan strategy with gradual stages such as a collaborative positive audience, goal

orientation, task variability, digitalization of the classroom management, learners` self-reflection, and motivation process;

- to strengthen the theoretical training of teachers in specialized terminology of STEM subjects in English by organizing workshops and conferences on terminology teaching for sharing innovative pedagogical and professional teaching experience between experts from universities and sector-specific organizations and teachers who taught in multilingual classes for practicing collaboration work even while structuring the content of lexical tasks considering the learner-centered approach;

- to provide schools with appropriate subject-related literature in English, including specialized bilingual and trilingual dictionaries and glossaries, and unified methodological recommendations from an educational linguistics perspective.

Thus, the linguodidactic approaches and principles overviewed by us and their comprehensive implementation through the proposed organizational-objective principle should be used in teaching subject knowledge terminology, this diversifies such a demanding tuitional process as mastering special vocabulary, lexical structures and speech situations inherent to professional communication.

Authors` Contributions

Yessengeldinova A.T.

- Conceptualization (formation of the research idea, purpose, objectives and hypothesis of the research);
- Development of methodology and analysis of research materials;
- Conducting the research and pedagogical experiment (data collection, analysis and interpretation of results);
- Preparation, editing and critical review of the paper's content;
- Approval of the final version of the scientific paper for publication (being responsible for all aspects of the work, data accuracy, and integrity of all parts of the paper).

Anafinova M.L.

- Conceptualization (formation of the research purpose and hypothesis);
- Development of methodology and analysis of research materials;
- Conducting the research and pedagogical experiment (analysis and interpretation of results);
- Critical review of the paper's content;
- Approval of the final version of the scientific paper for publication (being responsible for all aspects of the work, data accuracy, and integrity of all parts of the paper).

Sultanbekova S.A.

- Development of methodology and analysis of research materials;
- Conducting the research and pedagogical experiment (analysis and interpretation of results);
- Critical review of the paper's content;
- Approval of the final version of the scientific paper for publication (being responsible for all aspects of the work, data accuracy, and integrity of all parts of the paper).

References

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. [Electronic resource] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru> (accessed: 31.07.2023).
2. Менлибекова Г.Ж. К вопросу о совершенствовании содержания высшего педагогического образования // Сборник научных трудов «Образование и его участие в решении глобальных проблем XXI века». – Астана, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2004. – С. 15-19.
3. Bulatbayeva K.N., Nurkenova S.S., Sabitova L.S. The Basics of Linguodidactics: a course of lectures for the students of the language specialties. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. – Nur-Sultan: Bulato A., 2021. – 259 p.
4. Hutchinson T, A. Waters. English for Specific Purposes. – Cambridge University Press, 1987. – 183 p.
5. Dudley-Evans T, M. St John. Developments in ESP. A Multi-disciplinary Approach. – Cambridge University Press, 1998. – 301 p.
6. Trim J.L.M. Linguistic Considerations in Planning Courses and in the Preparation of Teaching Materials // Languages for Special Purposes. – London: CILT, 1969. – P. 18-27.
7. Lücking A., Brückner S., Abrami G., Uslu T., Mehler A. Computational Linguistic Assessment of Textbooks and Online Texts by Means of Threshold Concepts in Economics // Frontiers in Education. – 2021. – Vol. 5. – P. 578475.
8. Kulgildinova T., Zhumabekova G. On the methodological concept of foreign language education. [Electronic resource] – URL: <https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/2911/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0%202018-1-157-165.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed: 31.07.2023)
9. Khasanova K.B., Safarova D.A. Basics of linguodidactics and it's connection with other sciences. [Electronic resource] – URL: <https://kelajakbunyodkori.uz/index.php/builders/article/download/95/88> (accessed: 31.07.2023)
10. Krupchenko A., Kuznetsov A.N. Professional Linguodidactics as the cutting-edge advanced approach to foreign language teaching in TVET: ESP vs CLIL. [Electronic resource] – URL: https://www.researchgate.net/publication/315351678_PROFESSIONAL_LINGUODIDACTICS_AS_THE_CUTTING-EDGE_ADVANCED_APPROACH_TO_FOREIGN_LANGUAGE_TEACHING_IN_TVET_ESP_VS_CLIL (accessed: 18.08.2023)
11. Бижкенова А.Е. Мотивация как важный личностный фактор в основе продуктивности процесса обучения иностранным языкам в школе // Известия КазУМОИМЯ имени Абылай хана. Серия: Педагогические науки. – 2022. – Том 67. – №4. – С. 215-223.
12. Ormanova A.B., Anafinova M.L. A Linguistic Interference in Information Space Terms: A Corpus-Based Study in Kazakh // Theory and Practice in Language Studies. – 2022. – Vol. 12, No. 12. – P. 2497-2507.
13. Анафинова М.Л., Есенгельдинова А.Т. Терминологическая системность как лингводидактический аспект исследования языка для специальных целей // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Филология. – 2023. – №. 2(143). – С. 27-38.
14. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. [Electronic resource] – URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=109108> (accessed: 31.07.2023).
15. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005. – С. 264.

А.Т. Есенгельдинова¹, М.Л. Анафинова², С.А. Султанбекова¹

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан*

Бейіндік деңгейдегі білім алушылардың терминологиялық сөздік қорын қалыптастыру кезінде лингводидактикалық тәсілдерді іске асыру қағидалары

Аңдатпа. Қазақстанның орта білім беретін мектептерінде үш тілде оқытуға кезең-кезеңімен көшу шетел тіліне кәсіби-бағдарлы оқытуды енгізу, сондай-ақ оқу бағдарламалары мен оқу материалдарын пән мазмұнын тілді оқытумен интеграциялау арқылы жаңарту қажеттілігіне алып келді. Жалпы білім беретін пәндерді оқудың тиімділігі берілген пән үшін нысаналы терминологияны меңгеру ерекшелігіне байланысты. Мақалада тілдік емес пәндердің мұғалімдеріне терминологияны оқыту бойынша практикалық идеяларды ұсына отырып, бейін алды деңгейдегі оқушылардың мамандандырылған сөздік қорын қалыптастыру кезінде лингводидактикалық тәсілдерді іске асыру қағидаларына мән беріледі. Сол сияқты мақалада студенттер үшін мамандандырылған сөздік қорды оқыту саласындағы қысқаша теориялық шолу және практикалық зерттеу бақылаулары берілген. Зерттеудің мақсаты - ағылшын тілінде оқытылатын жалпы білім беретін пәндердің шеңберінде (физика, биология, химия, АТ/информатика) бейін алды деңгейдегі білім алушылардың пәнге бағдарланған терминологиялық лексиканы меңгеру мәнмәтінінде лингводидактикалық тәсілдерді енгізудің тиімді тәжірибесін анықтау. Зерттеуде қадағалау, мониторингілеу және салыстырмалы-салғастырмалы талдау әдістері, сондай-ақ Қазақстандағы орта білім беру мен оның бейін алды деңгейіне қойылатын талаптарға және арнайы мақсатқа арналған тілді оқыту әдіснамасына шолу жасалды. Мақалада оқыту (ағылшын) тілінде терминологиялық сөздікті меңгертуде лингводидактикалық тәсілдерді тиімді іске асыру ретінде бейін алды деңгейдегі оқу процесін оңтайлы ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар берілді.

Түйін сөздер: лингводидактика, терминология, тәсіл, принцип, сөздік, бейіндік, әдістеме.

А.Т. Есенгельдинова¹, М.Л. Анафинова², С.А. Султанбекова¹

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Международный университет Астана, Астана, Казахстан*

Принципы реализации лингводидактических подходов при формировании терминологического словаря у обучающихся предпрофильного уровня

Аннотация. Поэтапный переход к трехязычному образованию в средних школах Казахстана привел к необходимости внедрения профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам, а также к обновлению учебных программ и материалов путем интеграции предметного содержания с изучением языка. Эффективность изучения общеобразовательных предметов зависит от усвояемости специфической для данного предмета целевой терминологией. Основное внимание в статье уделяется принципам реализации лингводидактических

подходов при формировании специализированной лексики у обучающихся предпрофильного уровня, предоставляя учителям неязыковых дисциплин практические идеи по обучению терминологии. В данной статье представлен краткий теоретический обзор и практические исследовательские наблюдения в области обучения студентов специализированному предметному словарному запасу. Цель исследования заключается в выявлении эффективной практики внедрения лингводидактических подходов в контексте освоения предметно-ориентированной терминологической лексики обучающимися предпрофильного уровня в рамках общеобразовательных дисциплин (Физика, Биология, Химия, ИТ/Информатика), преподаваемых на английском языке. В исследовании используются методы наблюдения, мониторинга и сравнительно-сопоставительного анализа, а также литературный обзор среднего образования и требований к его предпрофессиональному уровню в Казахстане и методологии преподавания языка для специальных целей. В статье предлагаются методические рекомендации по организации учебного процесса на предпрофильном уровне как эффективная реализация лингводидактических подходов в преподавании терминологического словаря на изучаемом (английском) языке.

Ключевые слова: лингводидактика, терминология, подход, принцип, словарь, предпрофильный, методология.

References

1. Gosudarstvennaja programma razvitija obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody [The State Program for the Development of Education and Science for 2020-2025 in Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru> (accessed: 31.07.2023). [in Russian]
2. Menlibekova G.Zh. K voprosu o sovershenstvovanii soderzhaniya vysshogo pedagogicheskogo obrazovaniya [On the issue of improving the content of higher pedagogical education]. Sbornik nauchnyh trudov [Collection of scientific works] «Образование и его участие в решении глобальных проблем XXI века» [Education and its role in addressing global issues of the 21st century, Astana, L.N. Gumilyov ENU], 15-19 (2004). [in Russian]
3. Bulatbayeva K.N., Nurkenova S.S., Sabitova L.S. The Basics of Linguodidactics: a course of lectures for the students of the language specialties (L.N. Gumilyov ENU, MEdSc of the RK, Nur-Sultan, Bulato A., 2021, 259 p.).
4. Hutchinson T., A. Waters. English for Specific Purposes (Cambridge University Press, 1987, 183 p.).
5. Dudley-Evans T., M. St John. Developments in ESP. A Multi-disciplinary Approach (Cambridge University Press, 1998, 301 p.).
6. Trim J.L.M. Linguistic Considerations in Planning Courses and in the Preparation of Teaching Materials. Languages for Special Purposes (London, CILT, 1969, 18-27 p.).
7. Lücking A., Brückner S., Abrami G., Uslu T., Mehler A. Computational Linguistic Assessment of Textbooks and Online Texts by Means of Threshold Concepts in Economics, *Frontiers in Education*, 5, 578475 (2021).
8. Kulgildinova T., Zhumabekova G. On the methodological concept of foreign language education. [Electronic resource] – Available at: <https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/2911/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0%202018-1-157-165.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed: 31.07.2023).

9. Khasanova K.B., Safarova D. A. Basics of linguodidactics and it's connection with other sciences. [Electronic resource] – Available at: <https://kelajakbunyodkori.uz/index.php/builders/article/download/95/88> (accessed: 31.07.2023).

10. Krupchenko A., Kuznetsov A.N. Professional Linguodidactics as the cutting-edge advanced approach to foreign language teaching in TVET: ESP vs CLIL. [Electronic resource] – Available at: https://www.researchgate.net/publication/315351678_PROFESSIONAL_LINGUODIDACTICS_AS_THE_CUTTING-EDGE_ADVANCED_APPROACH_TO_FOREIGN_LANGUAGE_TEACHING_IN_TVET_ESP_VS_CLIL (accessed: 18.08.2023).

11. Bizhkenova A.Ye. Motivaciya kak vazhnyj lichnostnyj faktor v osnove produktivnosti processa obucheniya inostrannym yazykam v shkole [Motivation as a crucial personal factor at the core of the productivity of the process of learning foreign languages in school], Zhurnal Izvestiya KazUMOiMYA imeni Abylaj hana, serii: «Pedagogicheskie nauki» [«Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL», series «Pedagogical Sciences»], 67(4), 215-223 (2022). [in Russian]

12. Ormanova A.B., Anafinova M.L. A Linguistic Interference in Information Space Terms: A Corpus-Based Study in Kazakh. Theory and Practice in Language Studies, 12, 12, 2497-2507 (2022).

13. Anafinova M.L., Yessengeldinova A.T. Terminologicheskaya sistemnost' kak lingvodidakticheskij aspekt issledovaniya yazyka dlya special'nyh celej [Terminological consistency as the linguodidactic aspect of the research of the Language for Special Purposes], Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya "Filologia" [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University Philology Series], 2 (143), 27-38 (2023). [in Russian]

14. Gosudarstvennaja programma razvitija obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2016-2019 gody [The State Program of Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019]. [Electronic resource] – Available at: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=109108> (accessed: 31.07.2023). [in Russian]

15. Kunanbayeva S.S. Sovremennoe inoyazychnoe obrazovanie: metodologiya i teorii [Contemporary Foreign Language Education: Methodology and Theories] (Almaty, 2005, 264 p.). [in Russian]

Information about authors:

Yessengeldinova A.T. – PhD student of the Faculty of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Anafinova M.L. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Astana International University, Kabanbai batyr av. 8, 010000, Astana, Kazakhstan.

Sultanbekova S.A. – PhD, Department of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Есенгельдинова А.Т. – докторант, филология факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Анафинова М.Л. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Астана Халықаралық университеті, Қабанбай даңғ. 8, Астана, Қазақстан.

Сұлтанбекова С.А. – PhD, шетел филологиясы кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан.

ХҒТАР 14.35.07

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-121-138>

Болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығы

Т. Хасенқызы*^{id}, А.С. Акрамова^{id}

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қаласы, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: baladream@mail.ru

Аңдатпа. Цифрлық технологиялар білім беру жүйесінде білімге қолжетімділік шекарасын кеңейтіп, оның негізінде виртуалды зертханалар, дәрістік бейне курстар, онлайн-курстар құрылып, мобильді электрондық білім беру ресурстары белсенді пайдаланылуда. Мақалада білім беру саласының қызметкері ретінде педагог-психологтардың цифрлық сауатты болуының маңыздылығы қарастырылған. Нақтырақ айтсақ, педагог-психологтың цифрлы сауатты болуы – кейінгі өскелең ұрпақты әлеуметтік-психологиялық қолдау және оңтайлы бейімдеу, педагогикалық-психологиялық қолдау көрсетуді тек бетпе-бет қарым-қатынас арқылы ғана емес, цифрлы байланыс арқылы да тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Зерттеуде цифрлық сауаттылықтың – ақпараттық сауаттылық, компьютерлік сауаттылық, медиасауаттылық, коммуникативті сауаттылық, инновация және технологиялық өзгерістерді ендірудегі сауаттылық сынды негізгі бес деңгейі сипатталды. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында ғылыми әдебиеттердегі цифрлық сауаттылық ұғымына талдау жасалып, аталған мәселенің тарихы мен оны қарастырған отандық, шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалды. Сондай-ақ болашақ педагог-психолог өз қызметінде цифрлы сауаттылықты қалай пайдалана алатындығы туралы да қарастырылған. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Педагогика және психология» мамандығы бойынша білім алатын 4 курс студенттерінің цифрлық сауаттылығын анықтау мақсатында сауалнамалар жүргізіліп, олардың нәтижелері талданды. Зерттеу барысында болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын арттыру мақсатында «Цифрлы даму алаңы» тәжірибелік орта жұмыс жасады. Зерттеудің тәжірибелік кезеңі мамыр және қыркүйек айларында жүргізіліп, екі айдағы сауалнама нәтижелері салыстырылып, аралық динамикасы анықталды. «Цифрлы даму алаңының» ойдағыдай нәтижелері есепке алынып, болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылықтарын арттырудың одан өзге де жолдары қарастырылды.

Түйін сөздер: болашақ педагог-психолог, цифрлы құзыреттілік, цифрлы білім беру, білім берудегі цифрлық трансформация, цифрлық сауаттылық, медиасауаттылық, компьютерлік сауаттылық.

Кіріспе

Мессенджерлердегі өзара қарым-қатынас, онлайн ақша аударымдары, электронды түрдегі қызметтер – мұның барлығы бүгінгі заманауи өмірдегі адамның күнделікті атқарылатын істерінің бір бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасы Үкіметі 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 Қаулысымен «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын қабылдай отырып, қазақстандықтардың өміріне қарқынды енген цифрландыру экономиканың жаңа моделін жасады, онда тек базалық салалар мен бизнес қана емес, сонымен қатар қоғамның бүкіл өмірі де цифрленген.

Еліміздің Президенті Қ.К. Тоқаев 2023 жылдың 1 қыркүйегіндегі Жолдауында цифрландыру ісі мен инновацияны енгізуге аса мән беретінін айтып, «біздің маңызды стратегиялық міндетіміз – Қазақстанды IT мемлекетке айналдыру» екенін атап өтті. Сондай-ақ, Үкіметке жасанды интеллектіні дамыту ісіне баса назар аударуды тапсырып, жасанды интеллектінің мүмкіндіктерін толық пайдалатын болсақ, білім экономикасына тың серпін беретінімізді де айтқан болатын [1].

Қазіргі білім беру кеңістігі цифрлық саясат пен мемлекет экономикасы шеңберіндегі ақпараттандырудың жоғары қарқынымен сипатталады. Цифрлық технологиялар білім беру жүйесінде білімге қолжетімділік шекарасын кеңейтіп, оның негізінде виртуалды зертханалар, дәрістік бейне курстар, онлайн-курстар құрылып, мобильді электрондық білім беру ресурстары белсенді пайдаланылуда. Цифрлық технологиялардың арқасында әрбір білім алушы үшін жеке білім беру траекторияларын құру, білім беру материалын игерудің нысандарын, әдістері мен қарқынын әртараптандыру мүмкіндігі артып келеді.

Мәселені қою

Соңғы статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, елімізде цифрлық сауаттылық деңгейі жоғары емес. Ұлттық статистика бюросы ұсынған деректер бойынша, халықтың 54%-ы ғана интернетке қол жеткізе алады. Бұл халықтың жартысының цифрлық технологиялар ұсынатын мүмкіндіктерден алшақ қалатынын білдіреді [2]. Сол себепті де, халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру – заманымыздың басты талаптарының бірі болып отыр.

Білім беру үдерісіндегі цифрлық технологияларды кеңінен қолдану жоғары білікті мамандарды қалыптастыруды қажет етеді. Сонымен қатар, білім беру саласын цифрлық трансформациялауға бағытталған бастамалар мен қайта құрулар қазіргі білім беру кеңістігінде оқытушының «цифрлық сүйемелдеуші» ретіндегі рөлі туралы мәселені өзекті етіп отыр.

Цифрлық деректерді және цифрлық ортаның мүмкіндіктерін пайдалану арқылы білім беру процесін дамыту – педагогтардың цифрлық сауаттылығын арттырмай мүмкін болмайды. XXI ғасырдың екінші онжылдығының педагогы білім беру процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланып қана қоймай, өзінің барлық кәсіби қызметін цифрлық құралдарға негіздеуі қажет.

Педагог-психолог – білім алушылардың әлеуметтік бейімделуіне жауап беретін, оқушының эмоционалдық жағдайын жақсартуға және адамның оңтайлы дамуына

бағытталған әрекетті жүргізетін маман болғандықтан, оған айтарлықтай жауапкершілік жүктеледі. Сондықтан да, болашақ педагог-психолог мамандығын иеленетін студенттің барлық қажетті құзыреттерге ие болуы және университет қабырғасынан шыққанда өзіне кәсіби тұрғыда сенімді болуы өте маңызды.

Білім беру ұйымдарындағы педагог-психологтардың мақсаты – оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтау, орта білім беру ұйымында қолайлы әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптастыру және білім алу үдерісіне қатысушыларға психологиялық қолдау көрсету болып табылатындықтан, олардың қызметін цифрландыру оқушылар мен ата-аналар үшін де, педагог-психолог үшін де өте тиімді болмақ. Сондықтан да болашақта педагог-психологтар өз жұмыстарын цифрлы түрде ұйымдастыра алу үшін олардың цифрлық сауаттылығын дамыту ерекше назар аударуды қажет етеді.

Мақсаты

Зерттеудің негізгі мақсаты – «Педагогика және психология» мамандығы бойынша білім алатын студенттердің цифрлық сауаттылығының деңгейін анықтап, оны арттырудың жолдарын ұсыну. Себебі, болашақ педагог-психолог үшін цифрлық сауаттылықты арттыру өз жұмысының нәтижелілігін арттыру, әртүрлі өнімдерге еркін қол жеткізе алу, кейбір әрекеттерді автоматтандыру арқылы уақытты тиімді пайдалану, тіпті кей жағдайларда өз қаражатын үнемдеу сынды мүмкіндіктерге жол ашады.

Болашақ педагог-психологтың цифрлық сауаттылығын арттыру үшін, ең алдымен оның негізгі дағдыларын қалыптастыруға ықпал етуіміз қажет:

1. Ақпаратты жинау және өңдеу дағдылары. Интернеттегі ақпаратты іздеу, жинау және талдау қабілеті — бұл бірінші кезектегі кіріспе дағды. Егер педагог-психолог өз қызметіне қажетті ақпаратты табу үшін іздеу жүйелерін пайдалану мүмкіндіктерін білсе, онда ол көптеген онлайн ресурстарға – әлемдік кітапханаларға, кітаптарға және жаңалықтарға қол жеткізе алады.

2. Өнімділікті арттыру. Өнімділікті арттыру үшін технологияны қолдана білу цифрлық сауаттылықтың тағы бір маңызды дағдысы. Педагог-психолог мәтіндік редакторлармен (Microsoft Word немесе Google Docs) және электрондық блокноттармен (мысалы, Evernote және Todoist) жұмыс істеу арқылы ақпаратты сақтау мен құрылымдауды жеңілдетеді.

3. Зат сатып алу. Онлайн сатып алу уақытты ғана емес, ақшаны да үнемдейді. Дағды мамандандырылған сайттар мен маркетплейстерде тауарларды іздеу, бағаларды салыстыру және қажетті мәмілелерді табу қабілетінде байқалады.

4. Әлеуметтік желілерді пайдалану. Суреттерді жариялау және түсініктеме қалдыру қабілетінен басқа, бұл дағды адамның әлеуметтік желілердің ерекшеліктерін қалай түсінетінін және оларды өзінің қызметтік мақсаттарына жету үшін қалай қолданатынын қамтиды. Мысалы, педагог-психолог әлеуметтік желі арқылы өз қамқорлығындағы оқушылардың іс-әрекетін, мінез-құлқын, бос уақытын тиімді пайдалануын бақылап, соған сәйкес шаралар қолдана алады.

5. Киберқауіпсіздік – әртүрлі сенімсіз ақпараттық сайттармен жұмыс жасауда өзіне қатысты жеке мәліметтерді жарияламаудың алдын алуға көмектеседі. Сондай-ақ

құпиясөзді құруда өзгелерге оны табу жеңіл болмайтындай, өзінің жеке мәліметтеріне бөгде адамның қолы жетпейтіндей әрекет жасауы керек.

6. Интернеттегі зияткерлік меншікті қорғау. Кез келген адам сандық ортада мәтіндерге, суреттерге және басқа материалдарға оңай қолжеткізе алады. Бірақ цифрлық сауаттылық дағдысы бар пайдаланушылар авторлық құқықты бұзбай, басқа біреудің нысандарын қалай пайдалануды және зияткерлік меншігін қалай қорғау керектігін біледі.

7. Жаңа технологияларға тез бейімделу. Цифрлық сауаттылықтың тағы бір маңызды дағдысы — жаңа технологияларға тез бейімделу мүмкіндігі. Ойлаудың икемділігін дамыту үшін жаңадан шыққан технологияларды қадағалау өте маңызды.

Педагог-психологтың цифрлық құзыреттілігінің құрамдас бөлігі болып табылатын цифрлық сауаттылық сенімді және жалған ақпаратты ажырата білуді, әртүрлі ақпарат көздерін пайдалануды, компьютерде және өзге де гаджеттерде жұмыс істеуді, оларды цифрлық технологиялар саласында қолдану мүмкіндіктерін білуді, өзінің кәсіби қызметінде инновациялық құралдарды қолдануды, болашақ маманның компьютерлік сауаттылығының болуын, медиа контент пен оның таралу көздерін білуді мақсат етеді. Сондықтан да, болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығының деңгейін анықтау және оны арттырудың тиімді жолдарын табу, бүгінгі цифрлы трансформацияға толы қоғамда өте өзекті болып саналады.

Тарихы

«Цифрлық сауаттылық» ұғымын ең алғаш рет американдық жазушы және журналист, Иллинойс штаты (Чикаго) университетінің профессоры Пол Гилстер қолданған. Оның «Цифрлық сауаттылық» деп аталатын кітабы цифрлық сауаттылық мәселесіне арналған әлемдегі алғашқы монография ретінде 1997 жылы жарық көрді [3].

Қарапайым сөзбен айтар болсақ, цифрлық сауаттылық – адамның цифрлық технологиялар мен гаджеттерді түсініп, тиімді пайдалану қабілеті. Сондай-ақ бұл ұғым сайттар, әлеуметтік желілер, бейнелер және электрондық кітаптар сияқты онлайн ресурстар арқылы мазмұнды табу, бағалау, пайдалану, жасау және бөлісу мүмкіндігін қамтиды.

С.С. Жумашеваның айтуынша, ғаламтор бізден оны дәстүрлі медиа формаларының тіркесімі ретінде қабылдауды талап етеді. Бұл цифрлық сауаттылық медиа сауаттылықты, соның ішінде әртүрлі семиотикалық жүйелермен жұмыс істеу қабілетін, дамыған сыни ойлауды, яғни ақпаратты түсіну, түсіндіру, бағалау қабілетін қамтиды деп болжайды. Ғаламторда ақпарат еркін орналастырылғанымен, пайдаланушы ол ақпараттың сенімділігін анықтап, ажырата алуы керек. «Цифрлық сауаттылық – бұл әртүрлі форматтарда және компьютерлердің көмегімен көптеген ақпарат көздерінде берілген ақпаратты түсіну және пайдалану мүмкіндігі» [4].

Цифрлық сауаттылық – белгілі мамандарға ғана емес, жалпыға бірдей қажетті құзыреттілік. Оқытушының цифрлық сауаттылығы – ақпараттық технологияларды күнделікті қолдануға қажетті білім, дағды және көзқарастардың жүйесі.

Біріккен Ұлттар Ұйымының анықтамасы бойынша, «Цифрлық сауаттылық – бұл құрылғылар мен желілік технологиялар арқылы тиімді басқару, түсіну, үйрену, жинақтау, талдау, бағалау, ақпарат құру және оған қол жеткізудің мүмкіндігін меңгеру деңгейі».

2011 жылы ЮНЕСКО сарапшылары анықтаған цифрлық сауаттылықтың келесі деңгейлері анықталды:

1) ақпараттық сауаттылық (әртүрлі ресурстардан ақпаратты іздеу және табу мүмкіндігі);

2) компьютерлік сауаттылық (жұмыста электронды ресурстар мен жабдықтарды тегін пайдалану);

3) медиа-сауаттылық (жаңалықтарды әртүрлі көздерден іздей алу, олардың толықтығы мен сенімділігі, маңыздылығын тексеру мүмкіндігі);

4) коммуникациялық сауаттылық (қазіргі заманғы байланыс құралдарын белсенді пайдалану мүмкіндігі, сандық ортада арнайы этика мен байланыс нормаларын сақтау);

5) инновациялық және технологиялық сауаттылық (технологиялық тенденцияларды түсіну, жаңа технологиялармен жұмыс [5]).

Цифрлық сауаттылықтың деңгейлері мен өлшемдері 1-кестеде берілген.

Кесте 1

Цифрлық сауаттылықтың деңгейлері мен өлшемдері

	Білу	Дағды	Ұсыным
Ақпараттық сауаттылық	Ақпараттың адам өміріне әсері мен орнын түсіну	Әр түрлі ресурстардан ақпараттарды іздеу және табу	Ақпараттың пайдасы мен зиянын түсіну
Компьютерлік сауаттылық	Компьютердің техникалық құралдары мен олардың өзара әрекеттесуін түсіну	Платформа мен интерфейс түріне қарамастан цифрлық құрылғыларды жеңіл қолдану	Компьютердің қажеттілік бағытын анықтау және қолдану мақсатын түсіну
Медиа сауаттылық	Ақпараттар көзі, олардың формалары мен таралу жолдарының әралуандығын түсіну	Жаңалықтарды әр түрлі көздерден іздеу және оның тұтастығы мен нақтылығын тексеру	Ақпараттық хабарламаларға, жаңалықтарға сыни қатынаста болу
Коммуникациялық сауаттылық	Цифрлық байланыс арқылы қатынас пен бетпе-бет әңгімелесудің айырмасын түсіну	Заманауи байланыс құралдарын (әлеуметтік желілер, мессенджерлер) қолдану	Цифрлық ортадағы байланыс нормалары мен этиканың ерекшелігін ұғыну
Инновациялық және технологиялық өзгерістерді ендіруге сауаттылық	Технологиялық трендтерді түсіну	Жаңа және заманауи технологиялармен жұмыс істеуге дайындық	Технологиялық инновациялардың қоғам мен өзі үшін ұтымды екенін түсіну

Цифрлық сауаттылық – шығармашылық іс-әрекетті кеңейту мүмкіндігі. Себебі, ол арқылы ғаламторда мәтіндік, графикалық, фотографиялық, аудио, аудиовизуалды және т.с.с. әр түрлі формада ақпаратты таратуға болады. Сауатты қолданушы оларды іздеп, оларға жүгіне білуі керек.

Цифрлық сауаттылық педагог-психолог іс-әрекетіндегі әлеуметтік-коммуникативті аспектілерді көрсетеді. Педагог-психолог үшін цифрлық сауаттылыққа қол жеткізу критерийлері мынадай болуы мүмкін:

- медиасауаттылыққа қол жеткізу критерийлері;
- қажетті ақпаратты және онымен жұмыс істеу құралдарын табу дағдылары, құралдарды тез игеру қабілеті (ақпараттық сауаттылық);
- желі қолданушыларымен қарым-қатынас құра алу қабілеті (коммуникативті құзыреттілік);
- ақпаратты әр түрлі формада және форматта өндіру дағдылары (шығармашылық құзыреттілік).

Педагог-психологтың қызметіндегі медиасауаттылық медиақпараттар ағынымен саналы түрде өзара әрекеттесу үшін өте маңызды. Себебі болашақ педагог-психолог балалармен жұмыс жасау барысында өзіне қажетті ақпаратты медиакеңістікте оңай тауып, оңтайлы талдай алуы керек.

Сондай-ақ қажетті құралдармен дұрыс жұмыс жасай алу педагог-психолог әрекетінің жылдамдығын арттыратыны да белгілі. Әр гаджетті өзіне тиесілі функцияларына сай қолдана алатын болса, өз жұмысының нысаны болған мәселені сол құралдың көмегімен шешуі де мүмкін.

Педагог-психолог балалармен жұмыс жасау кезінде оларға қолайлы психологиялық ортаны қалыптастыруға ықпал ету үшін «балалардың тілімен сөйлей алуы керек». Нақтырақ айтсақ, бүгінгі таңда гаджеттерге немесе кез келген өзге цифрлық құралдарға қызықпайтын жасөспірім жоқтың қасы. Сондықтан, педагог-психологтың көмегіне жүгінуге келген «оқушымен бір толқында болып», оның мәселесінің шешімін жедел табу үшін педагог-психологтың цифрлық сауаттылықтағы коммуникативтік құзыреттілікке ие болуы өте маңызды.

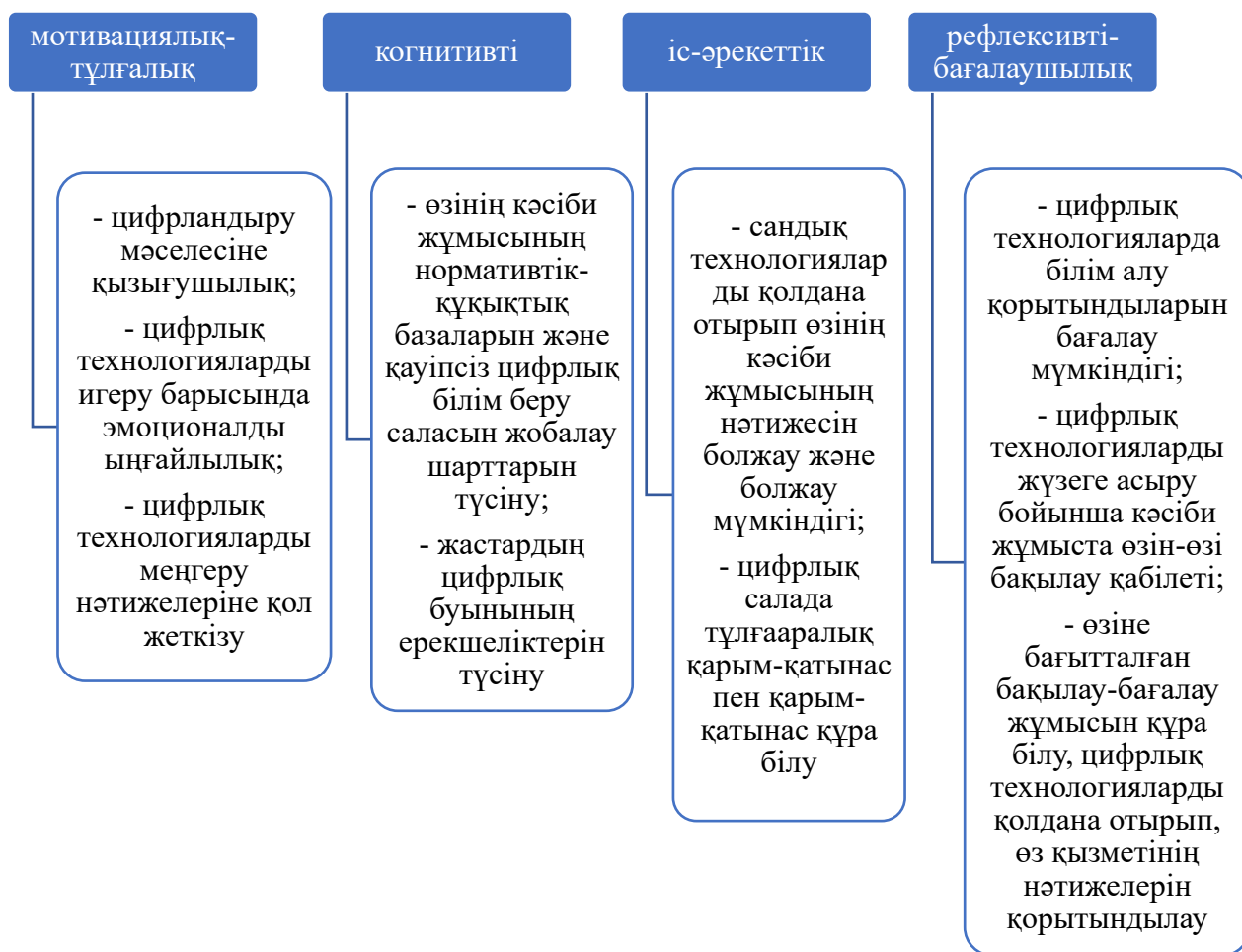
Коммуникативтік құзыреттіліктен кейінгі цифрлық сауаттылықтың бір белгісі – шығармашылық құзыреттілік. Бүгінгі жасөспірімдерге ақпаратты қарапайым сөзбен, ауызша/жазбаша формада ғана беру – тиімсіз. Ақпаратты цифрлы құралдардың көмегімен, әртүрлі форматта, креативті түрде жеткізетін болса, онда оқушылардың басым бөлігі үшін оны қабылдау ықтималдығы жоғары болады. Сондықтан, педагог-психолог өз жұмысында тақырыптық бейнесюжеттер мен аудиовизуалды материалдарды жиі, шығармашылықпен пайдаланғаны жөн.

Бүгінгі таңда барлық әлем елдері цифрландыруға ерекше ден қойып отырғандықтан, бұл салада жүргізілген зерттеу жұмысы да аз емес. Қазіргі таңда елімізде цифрлық білім беруді білім берудегі трансформациялау, аралас білім беру негізінде С. Бахишева, Р. Кинжекова, А. Кемешова [6], Н.З.Такижбаева, М.Х.Асырбеков [7.], С.Б.Усипашим, А.Е.Ниязова т.б. ғалымдар зерттеуде.

Ресейде білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог кадрларды даярлаудың маңыздылығын М.П. Лапчик [9], педагогтің цифрлық технология саласындағы цифрлық құзыреттілігін қалыптастыруды С.М. Гуцина [10] зерттеген.

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессоры Г.У. Солдатова цифрлық сауаттылықты цифрлық құзыреттілік тұрғысынан қарап, «Цифрлық құзыреттілік – бұл адамның күнделікті өмір мен қызметтің әртүрлі салаларында (ақпараттық орта, қарым-қатынас, тұтыну) ақпараттық-коммуникативтік технологияларды сенімді, нәтижелі және қауіпсіз пайдалану қабілеттілігін (білім, білік, мотивация, жауапкершілік) үздіксіз игеру», - деген анықтама берген [11].

Е.В. Яковлева [12] болашақ педагог-психологқа қажет болатын цифрлық құзыреттіліктің – мотивациялық-тұлғалық, когнитивті, іс-әрекеттік, рефлексивті-бағалаушылық деп төрт компонентін анықтайды. Болашақ педагог-психологқа қажетті цифрлық құзыреттіліктің компоненттерінің жіктемесі 1-суретте берілген.

Сурет 1. Болашақ педагог-психологқа қажетті цифрлық құзыреттіліктің компоненттері (Е.В. Яковлева бойынша)

Н.М. Стукаленко мен И.А. Просандееваның ойынша, педагог-психологтың жұмысында цифрлық технологияларды қолдану оған келесідей мүмкіндіктер береді:

- мәліметтер базасынан анықтамалық жүйелерді қалыптастыру;
- компьютерлік диагностика;
- зерттеу кезеңінде психикалық процестер мен құбылыстарды модельдеу;
- нәтижелерді статистикалық талдау;
- экспериментті ұйымдастыру;
- бастапқы деректерді өңдеуді автоматтандыру және т. б. [13]

ЮНЕСКО-ның цифрлық сауаттылыққа берген анықтамасы бойынша, цифрлық сауаттылық – мәдени және әлеуметтік контекстерде цифрлық ақпаратты табу, түсіну, бағалау, құру және жариялау үшін ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалану мүмкіндігі.

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан цифрлық сауаттылық ұғымының негізгі компоненттерін анықтай аламыз:

- 1) ақпараттық және коммуникациялық технологиялар;
- 2) цифрлық ақпаратпен жұмыс.

Демек, цифрлық сауаттылығы жоғары деңгейдегі субъект:

- 1) ақпараттық және коммуникациялық технологияларды;
- 2) бес негізгі бағыт бойынша – іздеу, түсіну, бағалау, құру және беру – цифрлық ақпаратпен жұмыс істеу үшін ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалана білуі керек.

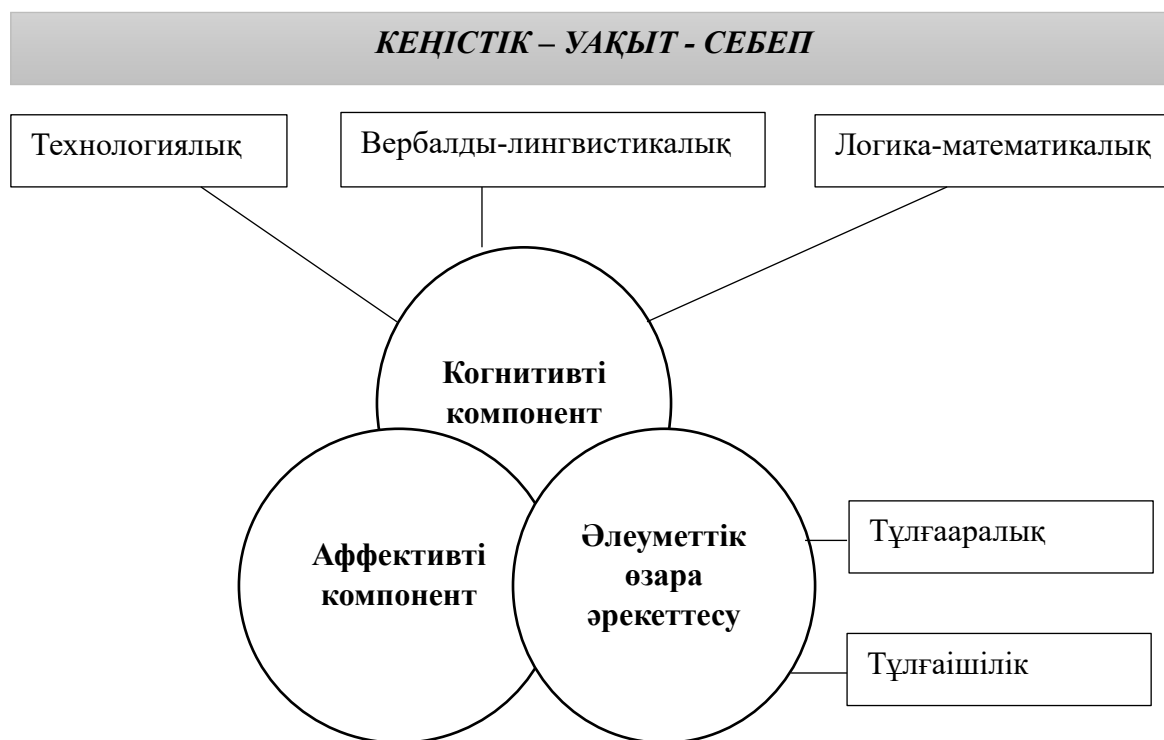
Цифрлық сауаттылық ұғымына қатысты анықтамалар көп болғанымен, оларды талдау негізінде, барлық анықтаманың негізгі ойы – АКТ жетік білу және оларды тиімді пайдалануға алып келеді. Цифрлық сауаттылықты зерттеуші ғалымдар олардың құрылымын да анықтауға тырысқан.

А. Картелли бастаған бірнеше Еуропа ғалымдары 2008 және 2010 жылдары жарияланған еңбектерінде цифрлық сауаттылықтың бірнеше құрылымын сипаттаған. Олардың зерттеуінше, цифрлық сауаттылықтың құрылымы когнитивті, аффективті және әлеуметтік өзара әрекеттесу компоненттерінен тұрады. Олардың өзара байланысы 2-суретте көрсетілген.

Мұндағы, *когнитивті компонент* – өзектілігі мен шынайылығын ескере отырып деректер мен ақпаратты оқу, таңдау, түсіндіру және бағалай білу. Ол өзіне кеңістік, уақыт, себеп категорияларын қоса отырып, технологиялық, сөздік-лингвистикалық және логика-математикалық үш элементті біріктірген.

Аффективті компонент – фактілер мен тәжірибені бағалау үшін Дэвид Крэтвол таксономиясы қабылданды: құбылыстарды алу, құбылыстарға жауап беру, құбылыстарды бағалау, ұйымдастыру және ассимиляциялауды сипаттайды.

Әлеуметтік компонент – адам мен қоғамның өзара әрекеттесуін бағалау үшін енгізілген: тұлғааралық және тұлғаішілік қатынастарды қамтиды.

Сурет 2. А. Картелли бойынша цифрлық сауаттылықтың құрылымы

Батыс Азия педагог-психологы Эшет-Алькали жетекші танымдық дағдыларға байланысты цифрлық сауаттылықтың 5 түрін ажыратуды ұсынды:

1) *фото-визуалды сауаттылық* – дағды пайдаланушыларға визуалды, графикалық түрде берілген нұсқаулар мен хабарламаларды интуитивті, еркін «оқуға» және түсінуге көмектеседі. Мұндай пайдаланушылар «көруді ойлау үшін пайдаланады».

2) *репродуктивті сауаттылық* – «қолда бар материалдарды шығармашылық өңдеу өнері» ретінде бар ақпаратты жаңа түрге айналдыруға мүмкіндік береді (бұл мәтіндік, аудио және графикалық ақпаратқа қатысты).

3) «сызықтық емес ойлау өнері» ретіндегі *тармақталған сауаттылық* – әртүрлі ақпарат көздерінен білімді қайта құруға мүмкіндік беретін ақпаратты іздеудің тармақталған, икемді стратегиясының дағдысы.

4) *ақпараттық сауаттылық* «скептицизм өнері» ретінде – ақпаратты бағалау, оған сыни көзқарас білдіру, жалған мазмұнды саралау және ақпараттың бәрін «шынайы» деп қабылдамау мүмкіндігі.

5) *әлеуметтік-эмоционалды сауаттылық* – бұл тек ресми біліммен ғана емес, сонымен қатар цифрлық қарым-қатынас процесінде эмоциялармен бөлісу, интернетте вирустық мазмұнды да, «ерекше» кейіпкерлерді де тану мүмкіндігі (алаяқтар, фейк аккаунттар, хейтерлер, т.с.с.) [14].

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысын жүргізуде философиялық, психологиялық-педагогикалық ғылыми әдебиеттерге талдау, педагогикалық тәжірибе жүргізуде әңгімелесу, сауалнама, нәтижелерді математикалық-статистикалық өңдеу, салыстырмалы талдау жасау, жүйелеу сынды теориялық және эмпирикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу барысында білім берудің цифрлық ресурстары, ақпараттық қоғамдағы цифрлық сауаттылық, қашықтан білім берутуралы отандық және шетел зерттеушілерінің еңбектері, тұжырымдар мен талдаулар, мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, ҚР «Білім туралы» Заңы және қолданыстағы нормативтік-құқықтық құжаттар, «Цифрлық Қазақстан» Мем-лекеттік бағдарламасының мазмұны зерделенді.

Зерттеу базасы ретінде әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті алынды. «Педагогика және психология» мамандығы бойынша білім алатын 4 курс білім алушыларынан 25 студент зерттеудің тәжірибелік бөлімін жүргізуге қатысты.

Тәжірибе барысында студенттердің цифрлы құралдарды қолдану деңгейін анықтау, оқытушылармен сұхбат негізінде цифрлы білім берудің тиімділігін бағалау және оқытушылардың ақпараттық мүмкіндіктеріне талдау жұмыстары жүргізілді.

Тәжірибе барысында болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығы, ЮНЕСКО сарапшылары анықтаған цифрлық сауаттылықтың бес деңгейі – ақпараттық сауаттылық, компьютерлік сауаттылық, медиа сауаттылық, коммуникациялық сауаттылық, инновациялық және технологиялық өзгерістерді енгізудегі сауаттылық бойынша анықталды.

Нәтижелері/ Талқылау

Зерттеу жұмысының тәжірибелік бөлімін жүргізу мақсатында зерттеуге қатысушы студенттерден 2023 жылдың мамыр және қыркүйек айларында жоғарыда аталған цифрлық сауаттылықтың бес деңгейі бойынша сауалнама жүргізіліп, анықтаушы және қалыптастырушы кезеңдегі сауалнамалардың аралық динамикасы анықталды.

Цифрлық сауаттылықтың әр деңгейіне сәйкес құрастырылған сауалнамалардың әрқайсысы 25 сұрақты құрады. Әр сұраққа 4 баллдан есептеліп, барлық дұрыс жауап үшін 100 ұпай берілді. 2-кестеде берілген сауалнаманың анықтаушы кезеңіндегі және 3-кестеде берілген қалыптастырушы кезеңіндегі нәтижелерін салыстырып көрейік.

Кесте 2

Анықтаушы кезеңдегі эксперимент қорытындылары бойынша цифрлық сауаттылықты қалыптастыру нәтижелері

Жетістік индикаторы	100-90 балл жинаған студенттер үлесі, %	89-76 балл жинаған студенттер үлесі, %	75-60 жинаған студенттер үлесі, %	60 ұпайдан төмен жинаған студенттер үлесі
Ақпараттық сауаттылық	6	24	68	2

Компьютерлік сауаттылық	7	52	38	3
Медиа сауаттылық	4	22	68	6
Коммуникативті сауаттылық	3	29	62	6
Инновациялық және технологиялық өзгерістерді енгізудегі сауаттылық	25	49	24	2

Анықтаушы кезеңде 100-90 балл арасында балл жинаған студенттердің пайыздық үлесі айтарлықтай аз екені байқалады. Бұл жерден «Болашақ педагог-психологтар Ұрпақтар теориясы бойынша, цифрлық құрылғыларды жетік меңгерген Z ұрпақ өкілдерінен болса да, неліктен өте аз көрсеткіштерге ие болып отыр?» деген заңды сұрақ туындауы мүмкін. Себебі, Z ұрпақ өкілдері цифрлық құрылғылар мен түрлі гаджеттерді жетік қолдануды білсе де, ондағы ақпараттарды сүзгіден өткізіп, өздеріне қажетті/қажет емес ақпараттарға сыни көзқарас танытуға дағдыланбаған.

Ақпараттық сауаттылық деңгейін анықтауға бағытталған сауалнамада студенттер әр түрлі ресурстарда ақпараттарды іздеу мен табуды білсе де, олардың адам өміріне әсері мен мәніне; пайдасы мен зиянына мән бермейтіндері анықталды.

Компьютерлік сауаттылық деңгейін анықтауға арналған сауалнамада компьютердің техникалық құралдары мен олардың өзара әрекеттесуін білгенімен, онда өздігінен жаңа дүниелерді ойлап табуы, компьютердің нақты қолдану мақсатын білмеуі, оның мүмкіндіктерін креативті түрде пайдалана алмауы байқалды.

Медиасауаттылық деңгейін анықтауда әралуан жаңалықтардың тұтастығы мен нақтылығын тексермейтіндіктері, ақпараттарға сыни көзқарас таныта алмайтындықтары белгілі болды.

Коммуникативті сауаттылық деңгейін анықтауда заманауи байланыс құралдарын (әлеуметтік желілер мен мессенджерлер) қолдана алғанымен, цифрлық ортадағы байланыс нормалары мен этиканың ерекшеліктерін, цифрлық байланыстар мен жанды әңгімелесу арасындағы айырмашылықтарға мән бермейтіндіктері байқалды.

Инновациялық және технологиялық өзгерістерді енгізудегі сауаттылық деңгейін анықтауда зерттеуге қатысушы студенттердің жауаптары өзге деңгейлерге қарағанда әлдеқайда жоғары көрсеткішке ие болды. Мұны Z ұрпақ өкілдерінің инновация мен технологиялық трендтерді тез игеруге, заманауи техникамен жұмыс жасау мен ұтымды тұстарын табуға бейімділігімен байланыстыра аламыз.

Зерттеу тәжірибесінің қалыптастырушы кезеңінде (қыркүйек айында) тәжірибеге қатысушы студенттерге «Цифрлы даму алаңы» атты тәжірибелік алаң ұйымдастырылды.

Тәжірибелік алаң барысында студенттерге цифрлық сауаттылықтың әр деңгейлері бойынша дәрістер жүргізіліп, игерген жаңа ақпараттарды бекіту мақсатында практикалық тапсырмалар беріліп отырды.

«Цифрлы даму алаңында» талқыланған тақырыптар:

- Ақпараттың адам өміріне әсері мен орны;
- Ақпарат іздеуге арналған тиімді ресурстар;
- Ақпараттың пайдасы мен зияны;
- Компьютердің техникалық құралдары, оларды жеңіл қолдану;
- Компьютердің арнаулы мақсаты;
- Ақпараттың таралу жолдары мен олардың әралуандығы;
- Жаңалықтардың тұтастығы мен нақтылығы;
- Ақпараттарға сыни көзқарас;
- Цифрлық байланыс пен шынайы қарым-қатынастың айырмасы;
- Жаңа технологиялық трендтер.

Сондай-ақ тәжірибелік алаңнан бөлек, тікелей бейнеконференциялар, студенттердің әртүрлі ақпараттар көзіне сүйеніп жасаған ізденістік, жобалық жұмыстарына өзіндік басшылық, тренингтер, флешмоб, виртуалдық ойындар, YouTube арналары арқылы интербелсенді іс-әрекеттер де болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын арттыруға ықпал етті.

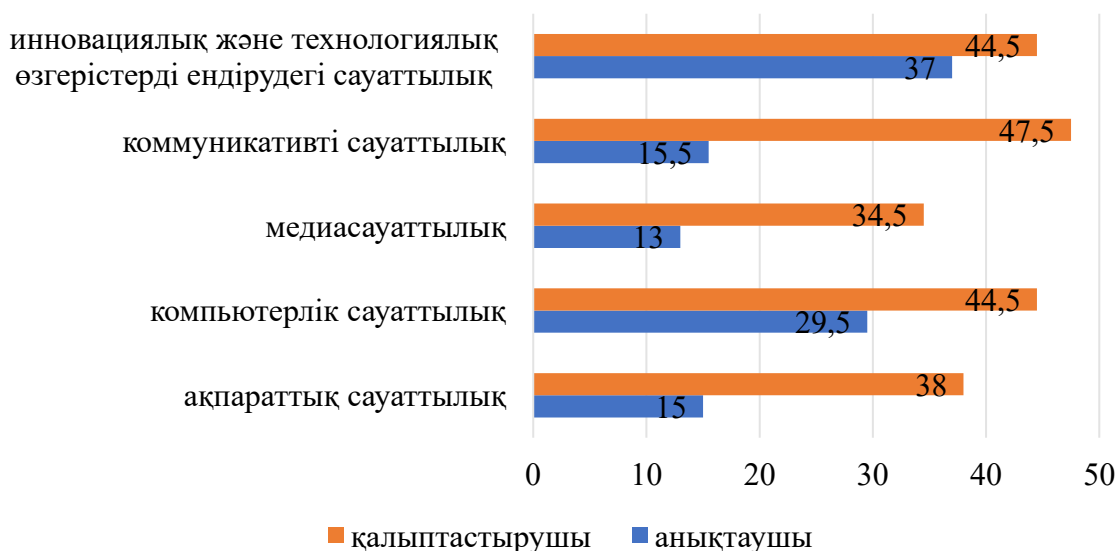
Қалыптастырушы эксперименттің негізінде студенттерге мамыр айында жүргізілген цифрлық сауаттылықтың бес деңгейі бойынша бағытталып қайта жүргізілген сауалнамалардың нәтижелерін 3-кестеден көре аламыз.

Кесте 3

Қалыптастырушы кезеңдегі эксперимент қорытындылары бойынша цифрлық сауаттылықты қалыптастыру нәтижелері

Жетістік индикаторы	100-90 балл жинаған студенттер үлесі, %	89-76 балл жинаған студенттер үлесі, %	75-60 жинаған студенттер үлесі, %	60 ұпайдан төмен жинаған студенттер үлесі
Ақпараттық сауаттылық	19	57	23	1
Компьютерлік сауаттылық	25	64	11	0
Медиа сауаттылық	21	48	29	2
Коммуникативті сауаттылық	33	62	5	0
Инновациялық және технологиялық өзгерістерді енгізудегі сауаттылық	66	23	11	0

Анықтаушы және қалыптастырушы кезеңнің арасындағы динамикаға сәйкес, ақпараттық сауаттылық бойынша 23%-ға, компьютерлік сауаттылық бойынша 15%-ға, медиасауаттылық бойынша 21,5%-ға, коммуникативті сауаттылық бойынша 32%-ға, инновациялық және технологиялық өзгерістерді ендірудегі сауаттылық 7,5%-ға артқанын 3-суреттен байқаймыз.

Сурет 3. Студенттердің цифрлық сауаттылығын анықтау бойынша анықтаушы және қалыптастырушы кезең нәтижелерінің динамикасы

Қорытынды

Біріншіден, болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын арттыру – олардан білім алатын оқушылардың әлеуметтік-психологиялық ахуалын жақсартуды цифрлы құрал-жабдықтар арқылы, сондай-ақ тек өмірлік шынайы кездесулерде ғана емес, цифрлық байланыстар арқылы да жүзеге асыруға мүмкіндік туғызады. Ол үшін білім беру ұйымдары цифрлық білім беру ресурстары мен порталдар, компьютерлік құрылғылар, оқыту платформалары, бейне және аудио жазбалар, электронды кітапханалар, білім беру ұйымының вебсайттары, интернет, т.б. ақпаратты оқу ортасын құрайтын компоненттерімен қамтамасыз етілуі тиіс.

Екіншіден, болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын арттыру үшін маңызды факторлардың бірі – университеттің білім беру кеңістігін және оқу аудиториясын цифрлық қоғамның заманауи талаптары мен сұраныстарына жауап беретіндей етіп жобалау. Сонымен қатар, университет қабырғасында болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығын арттырумен қатар, оқытушылардың да цифрлық білімдерін жетілдіруді де естен шығармау керек. Себебі, көп жағдайда студенттердің цифрлық сауаттылығы оқытушыларға қарағанда әлдеқайда жоғары болып келеді. Бұл мәселені шешу үшін университеттің білім беру кеңістігін жобалау, оқытушының да, студенттің де цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру үшін арнайы кәсіби бағдарланған орта құру

туралы мәселені көтерген жөн. Бұл орта білім алушыны танымның белсенді субъектісі ретінде айқындау, оның өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі дамытуға бағдарлануы, білім алушының субъективті тәжірибесіне сүйену, оның жеке ерекшеліктерін есепке алу, болашақ кәсіби қызмет контекстінде оқыту сынды қағидаттарға сәйкес құрылуы тиіс.

Болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығының деңгейін анықтау және оны арттырудың жолдары ауқымды ізденіс тақырыбы болғандықтан, бір ғана зерттеумен шектеліп қалу мүмкін емес. Біздің зерттеу жұмысымыз осы бір ауқымды тақырыптың бір ғана бөлшегі болғандықтан, болашақ педагог-психологтардың цифрлық сауаттылығы мәселесі болашақта әртүрлі қырынан зерттеу жүргізуді талап етуі мүмкін екендігін атап өткіміз келеді.

Авторлардың үлесі

Хасенқызы Т. – зерттеу жұмысының концепциясын құру; жұмыс нәтижелерін жинау, талдау немесе түсіндіру; мәтін жазу және оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарау; жұмыстың барлық аспектілері үшін жауап беруге келісім беру, деректердің дұрыстығына немесе мақала бөліктерінің тұтастығына қатысты мәселелерді дұрыс зерттеу.

Акрамова А.С. – ғылыми жетекші ретінде жариялауға арналған мақаланың соңғы нұсқасын бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/kz/addresses> (жүгінген күні: 14.10.2023).

2. EGEMEN QAZAQSTAN. Цифрлық сауаттылық – заман талабы. [Электронды ресурс] – URL: <https://egemen.kz/article/342950-tsifrlyq-sauattylyq-zaman-talaby> (жүгінген күні: 14.10.2023).

3. Шариков А.В. Теоретические подходы к определению понятия цифровой грамотности // Всероссийская научно-практическая конференция «Интернет и социокультурные трансформации». – Москва, 2015. – С. 96-112.

4. Жумашева С.С. Цифровая грамотность как одна из ключевых компетенций современного педагога // Вестник науки и образования. – 2021. – № 9(112). – Часть 3. – С. 73-77.

5. Бахишева С.М., Мұхтар З.Ғ. Қашықтан білім берудің кейбір мәселелері мен мүмкіндіктері (аралық зерттеу) // ҚазҰУ Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. – 2020. – №3(64). – Б. 59-70.

6. Бахишева С., Кинжекова Р., Кемешова А. Цифрлық қоғам дәуіріндегі оқыту моделі: аралас оқытудың педагогикалық дизайны // ҚазҰУ Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. – 2022. – №4(73). – Б. 62-75.

7. Такижбаева Н.З., Асырбеков М.Х. Программа «Цифровой Казахстан» и смешанное обучение: взаимосвязь и взаимозависимость // Вестник КазНПУ им.Абая, Серия: Исторические и социальные науки. – 2017 – №3(54). – С. 220-224.

8. Усипашим С.Б., Ниязова А.Е. Смешанное обучение в современном образовательном процессе: необходимость и возможности // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2019. – №2. – С. 119-126. DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2019.v59.i2.011>.

9. Лапчик М.П. Подготовка педагогических кадров в условиях информатизации образования: учебное пособие. – Москва: БИНОМ, 2013. – 182 с.

10. Гущина С.М. Формирование цифровой компетентности педагога в области разработки цифровых образовательных ресурсов. [Электронды ресурс] – URL: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=485601/> (жүгінген күні: 14.10.2023).

11. Солдатова Г.У. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования. – Москва: Фонд развития интернет, 2018. – 144 с.

12. Яковлева Е.В. Цифровая компетентность будущего педагога: компонентный состав // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2021. – №04. – С. 46-57.

13. Стукаленко Н.М., Просандеева И.А. Применение цифровых технологий в целях формирования профессиональных компетенций педагогов-психологов // Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2022): сб. статей III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 17-18 ноября 2022 г. – Москва: Издательство ФГБОУ ВО МГППУ, 2022. – С. 163-173.

14. Нечаев В.Д., Дурнева Е.Е. «Цифровое поколение»: психолого-педагогическое исследование проблемы // Педагогика. – 2016. – №1. – С. 36-45.

Т. Хасенқызы, А.С. Акрамова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Цифровая грамотность будущих педагогов-психологов

Аннотация. Цифровые технологии расширяют границы доступа к образованию в системе образования, на основе которых создаются виртуальные лаборатории, лекционные видеокурсы, онлайн-курсы, активно используются мобильные электронные образовательные ресурсы. В статье рассматривается важность цифровой грамотности как работника сферы образования, так и педагогов-психологов. В частности, цифровая грамотность педагога-психолога – социально-психологическая поддержка и оптимальная адаптация подрастающего поколения, позволяющая эффективно осуществлять педагогико-психологическую поддержку не только через личное общение, но и через цифровое общение. В исследовании были описаны пять основных уровней цифровой грамотности – информационная грамотность, компьютерная грамотность, медиаграмотность, коммуникативная грамотность, инновации и грамотность во внедрении технологических изменений. В ходе проведения исследовательской работы был проведен анализ понятия цифровой грамотности в научной литературе, проведен обзор истории данной проблемы и работ отечественных и зарубежных ученых, которые ее рассмотрели. Также рассматривается, как будущий педагог-психолог может использовать цифровую грамотность в своей деятельности. В ходе проведения исследовательской работы в КазНУ им.аль-Фараби были проведены опросы с целью выявления цифровой грамотности студентов 4 курса, обучающихся по специальности «Педагогика и психология», и проанализированы их результаты. В ходе исследования с целью повышения цифровой грамотности будущих педагогов-психологов работала практическая «цифровая площадка развития». Экспериментальный период исследования проводился в мае

и сентябре, сравнивались результаты опроса за два месяца и определялась промежуточная динамика. Были учтены успешные результаты «Цифровой площадки развития» и рассмотрены другие пути повышения цифровой грамотности будущих педагогов-психологов.

Ключевые слова: будущий педагог-психолог, цифровая компетентность, цифровое образование, цифровая трансформация в образовании, цифровая грамотность, медиаграмотность, компьютерная грамотность.

T. Khassenkyzy, A.S. Akramova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Digital literacy of future teachers-psychologists

Abstract. Digital technologies expand the boundaries of access to education in the education system, on the basis of which virtual laboratories, video lectures, online courses are created, mobile electronic educational resources are actively used. The article discusses the importance of digital literacy as an employee of the field of education, as well as teachers-psychologists. In particular, the digital literacy of a teacher-psychologist is socio-psychological support and optimal adaptation of the younger generation, which allows effective pedagogical and psychological support not only through personal communication, but also through digital communication. The study described five main levels of digital literacy - information literacy, computer literacy, media literacy, communication literacy, innovation and literacy in the implementation of technological changes. In the course of the research work, an analysis of the concept of digital literacy in the scientific literature was carried out, a review of the history of this problem and the works of domestic and foreign scientists who examined it was conducted. It is also considered how a future educational psychologist can use digital literacy in their activities. During the research work at the Al-Farabi Kazakh National University, surveys were conducted to identify the digital literacy of 4th-year students studying in the specialty "Pedagogy and Psychology" and their results were analyzed. In the course of the study, in order to improve the digital literacy of future teachers-psychologists, a practical platform "digital development platform" worked. The experimental period of the study was conducted in May and September, the results of the survey for two months were compared and the intermediate dynamics were determined. The successful results of the "Digital Development Platform" were taken into account and other ways of improving the digital literacy of future teachers-psychologists were considered.

Keywords: future teacher-psychologist, digital competence, digital education, digital transformation in education, digital literacy, media literacy, computer literacy.

References

1. Memleket bashysy Qasym-Jomart Tokaevtyn "Adilette Qazaqstannyn ekonomikalyq bagdary" aty Qazaqstan khalkyna Zholdauy [The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan "The economic benchmark of a fair Kazakhstan"]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.akorda.kz/kz/addresses> (accessed: 14.10.2023). [in Kazakh]

2. Egemen Qazaqstan. Tsifirlyk sauattylyk – zaman talaby [Digital literacy is a requirement of the time.] [Electronic resource] – Available at: <https://egemen.kz/article/342950-tsifirlyk-sauattylyq-zaman-talaby> (Accessed: 14.10.2023). [in Kazakh]
3. Sharikov A.V. Teoreticheskie podhodi k opredeleniyu ponyatiya cifrovoi gramotnosti [Theoretical approaches to the definition of digital literacy], Vserossiiskaya nauchno-prakticheskaya konferenciya «Internet i sociokulturnie transformacii», Moskva [All-Russian scientific and practical conference "Internet and socio-cultural transformations", Moscow], 96-112 (2015). [in Russian]
4. Zhumasheva S.S. Cifrovaya gramotnost kak odna iz klyuchevih kompetencii sovremennogo pedagoga. [Digital literacy as one of the key competencies of a modern teacher], Vestnik nauki i obrazovaniya [Bulletin of Science and Education], 9 (112), 3, 73-77 (2021). [in Russian]
5. Bakhisheva S.M., Mukhtar Z.G. Kashyktan bilim berudin keybir maseleri men mumkindikteri (aralyk zertteu) [Some problems and opportunities of distance education (intermediate study)], Vestnik KazNU [Bulletin of KazNU]. Seriya pedagogicheskikh nauk [Pedagogical Sciences series], 3(64), 59-70 (2020). [in Kazakh]
6. Bakhisheva S., Kinzhekova R., Kemeshova A. Tsifirlyk kogam dauirindegi okytu modeli: aralas okytudyn pedagogicalyк designy [Learning model in the age of digital society: pedagogical design of blended learning Vestnik KazNU [Bulletin of KazNU]. Seriya pedagogicheskikh nauk [Pedagogical Sciences series], 4(73), 62-75 (2022). [in Kazakh]
7. Takizhbaeva N.Z., Asyrbekov M.H. Programma «Cifrovoy Kazakhstan» i smeshannoe obuchenie_ vzaimosvyaz i vzaimozavisimost [The program "Digital Kazakhstan" and blended learning: interrelation and interdependence], Vestnik KazNPU [Bulletin of KazNPU], Seriya istoricheskikh i obestvennykh nauk [A series of Historical and social sciences], 3(54), 220-224 (2017). [in Russian]
8. Usipashim S.B., Niyazova A.E. Smeshannoe obuchenie v sovremennom obrazovatelnom processe: neobhodimost i vozmozhnosti [Blended learning in the modern educational process: necessity and opportunities], Vestnik KazNu [Bulletin of the KazNU], Seriya pedagogicheskikh nauk [Series of pedagogical sciences], 2, 119-126 (2019). [in Russian]
9. Lapchik M.P. Podgotovka pedagogicheskikh kadrov v usloviyakh informatizacii obrazovaniya [Training of pedagogical personnel in the conditions of informatization of education] (Moscow, BINOM, 2013, 182 p.). [in Russian]
10. Gushchina S.M. Formirovanie cifrovoi kompetentnosti pedagoga v oblasti razrabotki cifrovih obrazovatelnykh resursov [Formation of digital competence of a teacher in the field of development of digital educational resources]. [Electronic resource] – Available at <http://znaniy.com/catalog.php?bookinfo=485601> (Accessed: 15.10.2023). [in Russian]
11. Soldatova G.U. Cifrovaya kompetentnost podrostkov i roditelei. Rezultati vserossiiskogo issledovaniya [Digital competence of teenagers and parents. The results of the All-Russian research] (Moscow, Internet Development Fund, 2018, 144 p.). [in Russian]
12. Yakovleva E.V. Cifrovaya kompetentnost buduschego pedagoga: komponentnii sostav [Digital competence of a future teacher: component composition], Nauchno-metodicheskii elektronnyi jurnal «Kontsept» [Scientific and methodological electronic journal "Concept"], 4, 46-57 (2021). [in Russian]
13. Stukalenko N.M., Prosandeeva I.A. Primenenie cifrovih tehnologii v celyakh formirovaniya professionalnykh kompetencii pedagogov_psihologov [The use of digital technologies for the formation of professional competencies of teachers-psychologists] Cifrovaya gumanitaristika i tehnologii v

obrazovanii: sbornik statei III Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferencii s mejdunarodnim uchastiem, Moskva [Digital humanities and technologies in education: collection of articles of the III All-Russian Scientific and Practical Conference with international participation, Moscow], 163-173 (2022). [in Russian]

14. Nechaev V.D., Durneva E.E. «Cifrovoe pokolenie»: psihologo-pedagogicheskoe issledovanie problem ["Digital generation": psychological and pedagogical research of the problem], *Pedagogika* [Pedagogy], 1, 36-45 (2016). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Хасенқызы Т. – Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының 2 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Масанчи 39 көшесі, Алматы қаласы, Қазақстан.

Акрамова А.С. – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Масанчи 39 көшесі, Алматы қаласы, Қазақстан.

Khassenkyzy T. – 2nd year doctoral student of the Department of "Pedagogy and Educational Management", Al-Farabi Kazakh National University, 39 Masanchi Str., Almaty, Kazakhstan.

Akramova A.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of "Pedagogy and Educational Management", Al-Farabi Kazakh National University, 39 Masanchi Str., Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.09

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-139-153>

Научная статья

Применение смешанного подхода в обучении студентов иностранному языку

Н.Б. Мухамбеталина*¹ , Л.Е. Дальбергенова¹ , А.М. Есенгалиева² ,
Е.Н. Приступа³

¹Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Московский педагогический государственный университет, Москва, Россия

*Автор для корреспонденции: nazerke.mukhambetalina@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассмотрена проблема изучения иностранного языка при смешанном обучении в высших учебных заведениях. Технологический прогресс, развитие инновационных форм образования требует внедрения технологии смешанного обучения в образовательных институтах. В статье отмечается актуальность использования цифровых образовательных ресурсов и онлайн-платформ в учебном процессе. Сочетание электронных ресурсов и традиционных методов способствуют индивидуализации обучения, формированию навыков самостоятельной деятельности студентов, достижению более высоких результатов обучения, что способствует увеличению конкурентоспособных специалистов на рынке труда. Методами исследования выступили анкетирование, теоретический анализ литературы, а также сравнительный метод для интерпретации полученных данных. На основе проведенного исследования авторы выявили основные преимущества и недостатки технологии смешанного обучения иностранному языку. Данное исследование показало, что смешанное обучение является более предпочтительным видом обучения, чем просто электронное или дистанционное обучение, и предлагает много преимуществ как для студентов, так и для преподавателей и институтов образования.

Ключевые слова: образование, смешанное обучение, традиционное обучение, иностранный язык, цифровые образовательные ресурсы.

Введение

Расширение внешнеэкономических связей, а также процессов глобализации влечёт за собой необходимость изучения иностранных языков для сотрудничества с зарубежными компаниями, способствуя межкультурному общению во всех сферах экономической, политической жизни.

Обучение иностранному языку в Республике Казахстан, согласно концепции иноязычного образования, предложенной доктором филологических наук, профессором, академиком МАН ВШ Кунанбаевой С.С., начинается в раннем возрасте, способствуя формированию вторичной языковой личности, способной и готовой к иноязычному межкультурному общению, достигается по ступеням через реализацию иерархии системы целей и задач определенных уровней, обеспечивающих преемственность и непрерывность в формировании всего комплекса иноязычных компетенций, а также достижение конкретных показателей качества обученности в соответствии с международно-стандартными требованиями [1].

Значимость иноязычного образования, а также идея триединства языков в Республике Казахстан была отмечена первым Президентом Республики Казахстан Н. Назарбаевым. В Послании народу в 2007 году «Новый Казахстан в новом мире» было предложено начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков», где английский язык является языком межнационального общения [2].

С каждым годом возрастает необходимость работников со знанием иностранного языка, перед будущими специалистами стоит задача знать не только родной язык, но и иностранный. В связи с этим перед образовательными институтами стоит задача повышения уровня знания и овладения иностранным языком, используя прогрессивные технологии и методики обучения иностранному языку. Вхождение Республики Казахстан в мировое образовательное пространство требует качественного обеспечения уровня развития общечеловеческих ценностей. Одним из основных стратегических ориентиров профессиональной подготовки будущего специалиста в высшем учебном заведении должно стать формирование специалиста, который сможет оценить свои возможности и стремиться к достижению новых знаний, используя новейшие технологии. В качестве одного из возможных путей модернизации образования на основе информатизации в рациональном сочетании традиционных образовательных технологий с прогрессивными информационными и коммуникационными технологиями является технология смешанного обучения [3].

Материалы и методы исследования

Для изучения проблемы изучения иностранного языка в условиях смешанного формата обучения использовались методы сбора и контекстуального анализа теоретического материала, сравнительные, обобщающие и описательные методы, анкетирование.

Цель данного исследования заключается в изучении истории возникновения технологии смешанного обучения иностранному языку, анализе теоретического

определения смешанного обучения, а также выявления основных преимуществ и недостатков данной технологии. При написании статьи были выделены следующие **задачи**:

1. определить смешанное обучение как одну из ведущих технологий обучения студентов иностранному языку в высшем учебном заведении;
2. выявить преимущества технологии смешанного обучения обучающихся вузов;
3. выделить сложности и недостатки при смешанном обучении студентов иностранному языку в процессе получения высшего образования.

Для решения данных задач был проведен обзор зарубежной и отечественной литературы, был сделан краткий анализ терминологии, представленной учеными из разных стран. Материалом анализа послужили статьи зарубежных авторов в высокорейтинговых журналах, российских, а также отечественных авторов. При выборе материала особое внимание уделялось на наиболее комментируемые статьи. А также проведено анкетирование среди студентов казахстанских вузов.

Результаты и обсуждение

Понятие смешанного обучения появилось относительно недавно и определения данного термина носят описательный характер.

Изначально термин «смешанное обучение» упоминался в пресс-релизе компании Interactive Learning Centers (Интерактивные учебные центры), в котором заявлялось, что компания начинает предлагать не только 220 онлайн-курсов, но и курсы с применением методологии смешанного обучения. В литературе одновременно использовались несколько близких по смыслу терминов: «смешанное обучение» (blendedlearning), «гибридное обучение» (hybridlearning), а также technology-mediatedinstruction, webenhancedinstruction и mixed-modeinstruction [4, с.19].

В 2006 году в «Справочнике смешанного обучения» было дано чёткое определение смешанного обучения как «комбинации обучения лицом к лицу (face-to-face) с обучением, управляемым компьютером» [5].

В бесплатной энциклопедии «Википедия» смешанное обучение рассматривается как подход к обучению, который сочетает в себе образовательные онлайн-материалы и возможности интерактивного взаимодействия с традиционными методами обучения [6]. Данный тип обучения представляет собой актуальную тенденцию в сфере образования, а именно дополняет традиционные занятия с материалами, размещёнными в интернете. Смешанное обучение обычно определяется как интеграция традиционных методов обучения с онлайн-обучением. Технология смешанного обучения приобретает более востребованный характер, при этом использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) является дополнением, а не полной заменой традиционных форм обучения.

Смешанное обучение – это не просто интеграция традиционного обучения с использованием ИКТ ресурсов, на самом деле, смешанное обучение представляет собой фундаментальное переосмысление и реорганизацию преподавания и обучения,

включающую различные элементы обучения, такие, как интерактивная и традиционная классно-урочная система; средства массовой информации для предоставления учебного содержания; синхронные и асинхронные взаимодействия; различные виды ресурсов, а также групповые и индивидуальные виды деятельности [7]. В сфере высшего образования с каждым годом растёт число университетов и колледжей, которые предлагают для студентов технологию смешанного обучения, способствующую развитию возможности самостоятельного и гибкого обучения.

Д. Пейнтер определяет смешанное обучение как объединение строгих формальных средств обучения (работа в аудитории при изучении языкового материала) с неформальными (изучение и обсуждение важнейших аспектов учебного материала посредством электронной почты, интернет-конференций или электронных платформ) [8].

Е.В. Костина отмечает, что «смешанное обучение – это не только комбинация формальных и неформальных средств обучения, но и сочетание различных способов подачи учебного материала (очное «face-to-face», электронное «onlinelearning» и самостоятельное обучение «self-studylearning») с использованием методики управления знаниями» [9, с. 142].

Р. Блинд утверждал, что смешанное обучение следует рассматривать как возможность изменить способ планирования и проведения занятий в высшем образовании посредством сочетания «живого» и виртуального обучения. Смешанное обучение имеет ряд потенциальных преимуществ по сравнению с традиционным или онлайн-обучением, например: предоставление обучающимся большего контроля над обучением и помощь обучающимся в развитии творческого и критического мышления; повышение учебных достижений учащихся; повышение удовлетворённости обучающимся учебным процессом, а также снижение уровня стресса. Улучшение успеваемости является одной из основных задач обучения [10].

Гуань Н., Сонг Дж., Ли Д. отмечают, что с развитием науки и технологии компьютеры стали широко использоваться в качестве средства обучения во всех аспектах, особенно при обучении иностранному языку. Использование компьютеров в процессе обучения английскому языку придает урокам интересный и необычный характер, делая обучение более захватывающим и непримечательным. Кроме того, преподавание английского языка с помощью компьютерных средств может вдохновить и мотивировать учащихся к изучению иностранного языка, оптимизируя иноязычную среду на занятиях [11].

Ученый М. Дрисколл определяет смешанное обучение как смешение любых форм обучения для достижения образовательной цели. В то время как Д.Р. Гаррисон и Х. Канука объясняют, что смешанное обучение просто означает интеграцию обучения в классе с онлайн-опытом. Сингх же рассматривает смешанное обучение как объединение различных средств реализации осмысленного и мотивирующего обучения [12].

Применение технологии смешанного обучения способствует кардинальному решению подобных проблем. Смешанное обучение (blended learning) – одна из относительно новых технологий в отечественном образовании, способствующая успешному усвоению иностранного языка в сфере профессиональной коммуникации.

В этой системе составляющие ее компоненты очного и дистанционного учебного процесса гармонично взаимодействуют друг с другом. С одной стороны, это использование

информационных технологий в самостоятельной работе обучаемых дома, с другой стороны, часть деятельности обучаемых осуществляется на уроке при непосредственном участии преподавателя [13]. Смешанное обучение позволяет внедрить интерактивные технологии, повысить качество обучения, привлечь дополнительный контингент учащихся, снизить затраты на обучение. На основе анализа литературы можно выделить четыре традиционных модели, которые могут применяться в смешанном обучении.

Таблица 1

Модели, применяемые в смешанном обучении

Модель	Предоставление учебно-методического материала	Средства обучения	Средства связи	Форма обучения
Кейс-технологии	Очно	Печатные материалы, компьютерные обучающие программы, аудио- и видео материалы	Очно, электронная почта	Установочные занятия, лекции, семинары, самостоятельная работа, онлайн-консультации
Корреспондентское обучение	Почта, электронная почта	Печатные материалы, компьютерные обучающие программы, аудио- и видеоматериалы	Почта, электронная почта	Самостоятельная работа, консультации
Радиотелевизионная модель	Телевидение, радио	Печатные материалы, компьютерные обучающие программы, аудио- и видеоматериалы	Электронная почта, скайп конференция	Установочные занятия, лекции, семинары, самостоятельная работа, онлайн-консультации
Сетевое обучение	Интернет	Гипермедиа	Электронная почта, скайп конференция	Лекции, семинары, самостоятельная работа, онлайн-консультации

Для понимания отношения студентов к смешанному обучению, необходимости смешанного обучения, выявления его недостатков и преимуществ проводилось их анкетирование. Исследование базируется на методе сбора персональных данных. В анкетировании приняли участие студенты Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова и Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова (88 девушек и 42 юноши). В анкете были представлены пять формулировок ответов для выражения либо положительной, либо отрицательной оценки.

Ответы на первую категорию вопросов, определяющую отношение учащихся к смешанному обучению английскому языку, выявили, что большинство студентов выразили положительное отношение к обучению английскому языку, что подтверждается в работах многих ученых. Вполне естественно, что имеются некоторые студенты, выразившие свое недовольство обучением в смешанном формате. В целом результаты показывают, что студенты удовлетворены смешанным обучением, так как оно улучшило их навыки владения английским языком и сделало процесс обучения коллаборативным, интерактивным и интересным. Кроме того, было подтверждено, что оно способствует взаимодействию между преподавателем и студентами на внеаудиторных занятиях и дает студентам больше времени для выполнения заданий.

Таблица 2

Отношение учащихся к смешанному обучению английскому языку

	Полностью согласен (ПС)		Согласен (С)		Затрудняюсь ответить (З)		Не согласен (НС)		Полностью не согласен (ПНС)	
	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
Задания на LMS (система управления обучением) представлены логически правильно	27	20,8	51	39,2	23	17,7	19	14,6	10	7,7
Задания LMS (система управления обучением) дают мне возможность больше читать на английском языке	20	15,4	65	50	13	10	29	22,3	3	2,3
Задания в режиме смешанного обучения являются интерактивными	31	23,8	73	56,3	2	1,5	19	14,6	5	3,8
Смешанное обучение улучшает мои навыки английского языка	23	17,7	65	50	29	22,3	9	6,9	4	3,1
Режим смешанного обучения прост и понятен	33	25,4	42	32,3	30	23,1	11	8,5	14	10,9
Режим смешанного обучения усиливает взаимодействие между преподавателями и студентами	32	24,6	35	26,9	28	21,5	22	16,9	13	10,0
Режим смешанного обучения усиливает взаимодействие между преподавателями и студентами	32	24,6	35	26,9	28	21,5	22	16,9	13	10,0

Задания в режиме смешанного обучения являются понятными	15	11,2	30	23,0	32	24,6	34	26,2	19	14,6
Режим смешанного обучения предоставляет мне достаточно времени для выполнения заданий	32	24,6	35	26,9	22	16,9	28	21,5	13	10,0
Я могу учиться по LMS (система управления обучением) в любое удобное для меня время	33	25,4	57	43,8	11	8,5	15	11,5	14	10,8

Обучение в смешанном формате предлагает больше возможностей для предоставления информации и может быть более эффективной технологией обучения. Ни для кого не секрет, что все учащиеся учатся по-разному, и представление материалов в различных форматах способствует максимальному вовлечению учащихся в образовательный процесс. Исследования, проведенные в Университете Висконсин-Милуоки показали, что студенты получают больше знаний на смешанных курсах, чем на традиционных аудиторных занятиях. Преподаватели, которые проводят занятия в смешанном формате, свидетельствуют о том, что студенты лучше пишут работы, лучше сдают экзамены, создают проекты более высокого качества и способны к более содержательным обсуждениям материала курса [14].

Студенты, не участвующие в обсуждении на занятиях, могут высказаться на онлайн-форуме, где у них есть больше времени подумать над своим ответом.

Неограниченный доступ к учебной и иным видам информации, размещенной на просторах интернета, в том числе в форме онлайн-курсов, облегчает обучение студентов, так как пропустив лекцию в университете, ее можно прослушать в видео- или аудиозаписи, и преподаватель перестает быть единственным источником информации.

Вторая категория вопросов включала в себя выявление недостатков и негативного отношения студентов к технологии смешанного обучения, и ответы респондентов представлены в Таблице 2.

Таблица 3

Выявление недостатков, а также негативного отношения студентов к смешанному обучению

	Полностью согласен (ПС)		Согласен (С)		Затрудняюсь ответить (З)		Не согласен (НС)		Полностью не согласен (ПНС)	
	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
Низкая скорость подключения к Интернету вызывает затруднения при	35	26,9	68	52,3	4	3,1	14	10,8	9	6,9

смешанном обучении										
Материалы для смешанного обучения нехорошо организованы	28	21,5	24	18,5	35	26,9	23	17,7	20	13,4
При выполнении студентами интерактивных заданий преподаватель не успевает осуществлять обратную связь вовремя	29	22,3	35	26,9	22	16,9	23	17,7	21	16,2
Смешанное обучение мне непонятно	20	15,4	28	21,5	39	30,0	29	22,3	14	10,8
Я считаю режим смешанного обучения сложным	22	16,9	31	23,8	22	16,9	27	20,8	28	21,5
Трудно следовать инструкциям заданий в режиме смешанного обучения	25	19,2	28	21,5	22	16,9	29	22,3	26	20,0
Режим смешанного обучения способствует моей социальной изоляции	28	21,5	25	19,2	26	20,0	24	18,5	27	20,8
При обучении в смешанном формате я чувствую необходимость в живом общении	32	24,6	35	26,9	25	19,2	19	14,6	19	14,6
При смешанном обучении я получаю меньше знаний, чем при обучении-офлайн	26	20,0	28	21,5	38	29,2	33	25,4	29	22,3

По результатам таблицы 2 можно понять, что имеются и некоторые отрицательные впечатления студентов от процесса изучения английского языка с помощью смешанного обучения.

Одной из проблем внедрения технологии является недостаточная цифровая грамотность студентов. Это может повлечь за собой различные эмоциональные состояния, такие, как разочарование, замешательство, гнев, тревога, которые могут отрицательно сказаться на здоровье и качестве обучения. Крайне важно, чтобы студенты имели доступ к технической поддержке, необходимой для участия в онлайн-семинарах смешанного формата обучения.

Среди отмеченных недостатков смешанного обучения были: низкая скорость подключения к интернету, недостаточно быстрая ответная реакция преподавателя на LMS (система управления обучением), а также отсутствие живого общения. Некоторым студентам тяжело пользоваться электронными ресурсами, так как объем получаемых знаний не меньше, но им не хватает практики, навыков и обучающих инструкций по применению. Среди минусов также выделена социальная изоляция.

Следует проявлять осторожность при выборе видов деятельности, цели которых могут быть достигнуты с помощью онлайн-ресурсов и тех ресурсов, которые будут использоваться в традиционном формате. Задача преподавателей облегчить процесс получения знаний при помощи гибкого характера данной технологии.

Следует отметить, что приобретение цифровых устройств (гаджетов), стоимость установки и обслуживания цифровых технологий может быть дорогостоящим.

Также одним из недостатков является трата большего времени на использование платформ электронного обучения. Еще одна важная проблема - доступ к сетевой инфраструктуре. Хотя цифровой разрыв сокращается по мере того, как интернет становится все более доступным, многие студенты не имеют повсеместного доступа к интернету на аудиторных занятиях.

В Таблице 3 представлены результаты ответов студентов на вопросы, связанные с определением их понимания необходимости смешанного обучения при изучении английского языка. Студенты отметили, что электронные ресурсы помогают им лучше изучать английский язык, слушая речь носителей языка, просматривая аутентичные видео с носителями языка, используя приложения социальных сетей, все это заставляет задумываться о необходимости изучения языка более глубоко. Студенты отмечают, что использование личных мобильных устройств дает больше возможностей получения информации, что побуждает их к саморазвитию и мотивирует на успех.

Таблица 4

Понимание необходимости смешанного обучения при изучении английского языка

	Полностью согласен (ПС)		Согласен (С)		Затрудняюсь ответить (ЗО)		Не согласен (НС)		Полностью не согласен (ПНС)	
	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
При помощи просмотра аутентичных онлайн видео лучше понимаю носителей языка	28	21,5	40	30,7	19	14,6	25	19,2	18	13,8
Смешанное обучение является более удобным, чем традиционное обучение	16	12,3	39	30,0	28	21,5	30	23,1	18	13,8
Смешанное обучение дает нам более глубокое представление о предмете	14	10,7	22	16,9	46	35,4	29	22,3	19	14,6
Смешанное обучение дает возможность обучения при помощи гаджетов (телефон, планшет, MP3-плеер)	26	20,0	52	40	16	12,3	20	15,4	16	12,3

Использование социальных сетей (Facebook, Twitter и др.) помогает мне в обучении	26	20,0	28	21,5	29	22,3	25	19,2	22	16,9
Режим смешанного обучения повысил мою мотивацию к достижению успеха в обучении	18	13,8	22	16,9	45	34,6	26	20,0	19	14,6
При смешанном обучении получаю больше информации	16	12,3	28	21,5	40	30,8	36	27,7	10	7,7
Смешанное обучение позволяет мне лучше усваивать материал в любое время суток	28	21,5	48	36,9	22	16,9	16	12,3	16	12,3
Благодаря смешанному обучению я смогу применить полученные знания в будущем	22	16,9	39	30,0	38	29,2	16	12,3	15	11,5

Заключение

В связи с технологическим прорывом увеличивается необходимость интеграции технологий в учебный процесс. Но все же существуют некоторые ограничения, которые могут стать предметом новых исследований. Новое поколение оснащено цифровыми устройствами, а смешанный подход к обучению может быть весьма полезным, так как он повысит качество обучения и расширит доступ учащихся к информации. Сочетание технологии смешанного обучения с обучением в традиционном формате может стимулировать обучение и обеспечить более активное включение всех обучающихся в процесс обучения. Пришло время университетам начать приспосабливаться к таким изменениям, чтобы не отставать от передовых университетов, практикующих новейшие технологии в образовании. Кроме того, преподаватели стремятся предоставить студентам знания и навыки, необходимые для их дальнейшего применения в практике, их основной обязанностью является выбор соответствующих средств обучения в зависимости от целей обучения. Вовлеченность, мотивация и взаимодействие студентов являются ключевыми факторами для достижения успешного процесса обучения. Когда учащиеся могут связать то, что они изучают, с реальной жизнью, они становятся более мотивированными. Таким образом, смешанное обучение является одним из предпочтительных форматов обучения в высших учебных заведениях, который удовлетворяет потребности как обучающихся, так и образовательных институтов.

В КУ им. Шокана Уалиханова технология смешанного обучения осуществляется при помощи системы управления обучением Moodle, открывающая возможности дистанционного обучения, дополняющего аудиторные занятия в удобное время и в

удобных условиях. Электронная обучающая среда органично сочетается с аудиторными занятиями, дополняя их и развивая навыки самостоятельного обучения с помощью современных технологий, обеспечивая доступную обратную связь с преподавателем. В частности, уже несколько лет различные дисциплины учебной программы по специальности «Иностранный язык: два иностранных языка» доступны в системе Moodle студентам факультета. Изучение всех предметов балльно-рейтинговой системы (БРС) максимально оценивается в 100 баллов. Таким образом, КУ им. Шокана Уалиханова активно участвует в преобразовании системы высшего образования на глобальном уровне. Тем не менее основой учебного процесса на очных отделениях вузов по-прежнему остается традиционная аудиторная форма занятий, однако она также подвергается значительным изменениям. В связи с особенностями образовательного процесса в вузах во втором семестре 2019-2020 учебного года, в первую очередь с переходом на удаленное обучение, на первый план вышли вопросы беспрепятственного продолжения учебного процесса и выполнения годовых учебных программ с минимальными потерями, а также возможности в будущем при необходимости вводить смешанное обучение. Учебный процесс на кафедре иностранных языков и методики преподавания был переведен на удаленный режим. Начиная с марта 2020 года, аудиторные занятия по иностранным языкам проводились по расписанию в системе Moodle на платформах Microsoft Team, Zoom, Skype, WhatsApp в форме видеуроков, вебинаров, организовывались письменные промежуточные и итоговые онлайн-тестирования. Письменные домашние задания высылались по корпоративной электронной почте, использовались облачные сервисы. Преподаватели кафедры проводили теоретические, семинарские и практические занятия на платформе MS Teams. Письменные домашние задания рассылались по электронной почте с указанием сроков выполнения; лекции, семинары и практические занятия проводились по расписанию аудиторных занятий. В конце семестра была успешно проведена итоговая устная аттестация, а также передача итогов некоторых студентов. Также были успешно проведены промежуточные и итоговые аттестации как письменные, так и устные. В конце семестра были проведены письменные и устные Государственные квалификационные экзамены. Нарастающее распространение новейших технологий в условиях информационного общества неизбежно приводит к глубоким и быстрым переменам во всех сферах жизни. Сфера образования активно внедряет новый инструментарий с целью повышения эффективности обучения, а также стремится осмыслить происходящие перемены на концептуальном уровне. Становится все более очевидной ограниченность какой-либо одной образовательной модели, ощущается острая потребность в современных технологиях, открывающих новые возможности, наблюдается стихийный процесс совмещения разных подходов к обучению. В преподавании иностранных языков в условиях сокращения аудиторной нагрузки методики преподавания расширяются за счет подключения виртуальной среды обучения. Таким образом, преподаватели иностранных языков применяют различные модели смешанного обучения либо комбинируют их компоненты для создания оптимальных условий выполнения учебных программ [15]. Личный опыт преподавателей университета полностью подтверждает мнение Я. Садлака, эксперта в

области оценки эффективности высшего образования и аккредитации мировых вузов, относительно того, что «...мы наблюдаем возникновение «экономики, основанной на знаниях», эффект глобализации и значение цифровой коммуникации. Всё это имеет прямое или опосредованное влияние на высшее образование. Не будет преувеличением сказать, что мы говорим о появлении «нового ландшафта» высшего образования».

Вклад авторов

Мухамбеталина Назерке Бакитовна занималась сбором информации, проводила анкетирование и интерпретировала результаты.

Дальбергена Ляззат Елемесовна внесла существенный вклад в концепцию работы, определила направление работы.

Есенгалиева Анна Михайловна внесла существенный вклад в пересмотр содержания статьи, определила разделы для доработки статьи.

Пристуга Елена Николаевна утвердила окончательный вариант статьи для подачи к публикации.

Список литературы

1. Кунанбаева С.С. Концепция развития иноязычного образования РК //Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. – Алматы, 2006. – 344 с.
2. Жетписбаева Б.А., Аринова Т.О. От идеи «Триединство языков» Н.А. Назарбаева до полиязычного образования в Казахстане. [Электронный ресурс] – URL: <https://articlekz.com/article/5831> (дата обращения: 15.05.2023).
3. Романов А.Н. Технология дистанционного обучения в системе заочного экономического образования. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 303 с.
4. Кулик Е.П. Путеводитель по смешанному обучению // Edutainme. – 2017. – № 3. – С. 61-68.
5. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. Blended Learning Handbook: Global Perspectives // ISBN: 978-0-7879-7758-0 Publisher: John Wiley & Sons, Inc. Pfeiffer Pages: 624
6. Blended learning [Электронный ресурс] – URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.1d7bd7f1-62a047c7-74542fc8-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Blended_ (дата обращения: 24.04.2023).
7. Bizami N.A., Tasir Z., Kew S.N. Innovative pedagogical principles and technological tools capabilities for immersive blended learning: a systematic literature review // Education and Information Technologies. – 2023. – Vol. 28(2). – P. 1373-1425.
8. Желнова Е.В. 8 этапов смешанного обучения. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.obs.ru/interest/publ/?thread=57> (дата обращения: 15.03.2023).
9. Костина Е.В. Модель смешанного обучения (Blended Learning) и ее использование в преподавании иностранных языков // Известия высших учебных заведений. Серия «Гуманитарные науки». – 2010. – Vol 1(2). – P. 141-144.
10. Bleed R. The Promising Role Of Hybrid Learning In Community Colleges: Looking Towards The Future // Contemporary Issues In Education Research Third Quarter. – 2014. – Vol. 7. – No. 3. – P. 237-242.

11. Guan N., Song J., Li D. On the benefits of computer multimedia teaching English // *Procedia Computer Science*. – 2018. – No.131. – P. 727-732.
12. Driscoll M. Blended Learning: Let's Go Beyond the Hype. [Электронный ресурс] – URL: <http://elearningmag.com/ltimagazine> (дата обращения: 16.03.2023).
13. Blended Learning. Opening the English Classroom. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.britishcouncil.org/brussels-learning-blendedlearning.htm> (дата обращения: 12.04.2023).
14. Li S., Wang W. Effect of blended learning on student performance in K-12 settings: A meta-analysis // *Journal of Computer Assisted Learning*. – 2022. – Vol. 38(5). – P. 1254-1272.
15. Мельченкова Н.В. Использование смешанного обучения иностранному языку в неязыковом вузе для повышения эффективности учебного процесса // *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. – 2015. – № 1(5). – С. 1063-1065.

Н.Б. Мухамбеталина¹, Л.Е. Дальбергенава¹, А.М. Есенгалиева², Е.Н. Приступа³

¹Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей

Студенттерге шет тілін оқытуда аралас тәсілді қолдану

Андатпа. Мақалада жоғары оқу орындарында аралас білім берудегі шет тілін оқыту мәселелері қарастырылған. Технологиялық прогресс, білім берудің инновациялық нысандарының дамуы білім беру институттарында аралас білім беру технологиясын енгізуді талап етеді. Мақалада оқу үдерісінде сандық білім беру ресурстары мен онлайн платформаларды қолданудың өзектілігі айқындалады. Электронды ресурстар мен дәстүрлі әдіс-тәсілдердің біріктірілуі оқытудың жеке тұлғаға бағытталуына, студенттерде өздігінен әрекет жасай алу дағдыларын қалыптастыруға, оқуда жоғары нәтижелерге жетуге септігін тигізеді. Бұл еңбек нарығында мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. Жүргізілген зерттеулер негізінде авторлар шет тілін аралас оқыту технологиясының артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтады. Аталған зерттеу аралас оқыту электронды немесе қашықтықтан оқытуға қарағанда оқытудың таңдаулы түрі болып табылатынын көрсетті және білім алушылар үшін, сонымен қатар білім беру институттары мен оқытушылары үшін көптеген артықшылықтарды ұсынады.

Түйін сөздер: білім, аралас оқыту, дәстүрлі оқыту, шет тілі, сандық білім беру ресурстары.

N.B. Mukhambetalina¹, L.E. Dalbergenova¹, A.M. Essengalieva², E.N. Pristupa³

¹Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Moscow State Pedagogical University, Moscow, Russia

Application of a blended learning approach in teaching students foreign language

Abstract. This article deals with the problem of foreign language blended learning in higher educational institutions. Technological progress, the development of educational innovative forms requires the introduction of blended learning technology in educational institutions. The article notes

the relevance of using digital educational resources and online platforms in the educational process. The combination of electronic resources and traditional methods contributes to the individualization of education, the formation of skills for independent students' activity, the achievement of higher learning outcomes which contributes to an increase in competitive specialists in the labor market. The authors identified the main advantages and disadvantages of the blended learning technology for a foreign language based on the study. This study shows that blended learning is a preferred mode of learning over e-learning or distance learning and offers many advantages for learners, teachers and educational institutions.

Keywords: education, blended learning, outdated learning, foreign language, digital educational resources.

References

1. Kunanbaeva S.S. «Konceptiya razvitiya inoyazychnogo obrazovaniya RK» [Concept for the development of foreign language education in the Republic of Kazakhstan], Kazahskij universitet mezhdunarodnyh otnoshenij i mirovyh yazykov imeni Abylai hana [Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan] (Almaty, 2006, 344 s.). [in Russian]
2. ZHetpisbaeva B.A., Arinova T.O. Ot idei «Triedinstvo yazykov» N.A. Nazarbaeva do poliyazychnogo obrazovaniya v Kazahstane [From the idea of "The Trinity of Languages" N.A. Nazarbayev to multilingual education in Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://articlekz.com/article/5831> (accessed: 15.05.2023). [in Russian]
3. Romanov A.N. Tekhnologiya distancionnogo obucheniya v sisteme zaohnogo ekonomicheskogo obrazovaniya [Distance learning technology in the system of correspondence economic education] (Moskva, YUNITI-DANA, 2000, 303 s.) [Moscow: UNITY-DANA, 2000, 303 p.]. [in Russian]
4. Kulik E.P. Putevoditel' po smeshannomu obucheniyu, Edutainme [Guide to blended learning, Edutainme], 3, 61-68 (2017). [in Russian]
5. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. Blended Learning Handbook: Global Perspectives. ISBN: 978-0-7879-7758-0 Publisher: John Wiley & Sons, Inc. Pfeiffer Pages: 624
6. Blended learning [Electronic resource] – Available at: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.1d7bd7f1-62a047c7-74542fc8-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Blended_ (accessed: 24.04.2023).
7. Bizami N.A., Tasir Z., Kew S.N. Innovative pedagogical principles and technological tools capabilities for immersive blended learning: a systematic literature review, Education and Information Technologies, 28(2), 1373-1425 (2023).
8. ZHelnova E.V. 8 etapov smeshannogo obucheniya [8 stages of blended learning]. [Electronic resource] – Available at: <http://www.obs.ru/interest/publ/?thread=57> (accessed: 15.03.2023). [in Russian]
9. Kostina E.V. Model' smeshannogo obucheniya (Blended Learning) i ee ispol'zovanie v prepodavanii inostrannyh yazykov, Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Seriya «Gumanitarnye nauki» [Model of blended learning (Blended Learning) and its use in teaching foreign languages, News of higher educational institutions. Series "Humanities"], 1(2), 141-144 (2010). [in Russian]
10. Bleed R. The Promising Role Of Hybrid Learning In Community Colleges: Looking Towards The Future, Contemporary Issues In Education Research Third Quarter, 7(3), 237-242 (2014).

11. Guan N., Song J., Li D. On the benefits of computer multimedia teaching English, *Procedia Computer Science*, 131, 727-732 (2018).
12. Driscoll M. Blended Learning: Let's Go Beyond the Hype. [Electronic resource] – Available at: <http://elearningmag.com/ltimagazine> (accessed: 16.03.2023).
13. Blended Learning. Opening the English Classroom. [Electronic resource] – Available at: <http://www.britishcouncil.org/brussels-learning-blendedlearning.htm> (accessed: 12.04.2023). [in Russian]
14. Li S., Wang W. Effect of blended learning on student performance in K-12 settings: A meta-analysis, *Journal of Computer Assisted Learning*, 38(5), 1254-1272 (2022).
15. Mel'chenkova N.V. Ispol'zovanie smeshannogo obucheniya inostrannomu yazyku v neyazykovom vuze dlya povysheniya effektivnosti uchebnogo processa, *Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk* [The use of blended learning of a foreign language in a non-linguistic university to increase the efficiency of the educational process, *News of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*], 1(5), 1063-1065 (2015). [in Russian]

Сведения об авторах:

Мухамбеталина Н.Б. – автор для корреспонденции, докторант кафедры английского языка и методики преподавания, Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, ул. Абая, 76, Кокшетау, Казахстан.

Дальбергенова Л.Е. – PhD, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, ул. Абая, 76, Кокшетау, Казахстан.

Есенгалиева А.М. – кандидат педагогических наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2А, Астана, Казахстан.

Приступа Е.Н. – доктор педагогических наук, профессор, кафедры педагогики и психологии Института педагогики и психологии, Московский педагогический государственный университет, ул. Малая Пироговская, 1, Москва, Россия.

Mukhambetalina N.B. – corresponding author, PhD student of the department of English language and teaching methods, Ualikhanov University, Abay street 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Dalbergenova L.E. – PhD, associated professor of department of English language and teaching methods, Ualikhanov University, Abay street 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Essengaliyeva A.M. – candidate of pedagogical sciences, docent, professor of the department of foreign languages, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev street 2A, Astana, Kazakhstan.

Pristupa E.N. – doctor of pedagogical sciences, professor of the department of pedagogy and psychology, Institute of Pedagogy and Psychology of Moscow State Pedagogical University, Malaya Piragovskaya street 1, Moscow, Russia.

МРНТИ 14.37.09

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-154-170>

Анализ уровня экологической компетентности учителей биологии Северо-Казахстанской области

П.С. Дмитриев*, С.О. Тажибаева, И.А. Фомин, С.М. Исмагулова

Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

*Автор для корреспонденции: dmitriev_pavel@mail.ru

Аннотация. В статье представлен анализ уровня экологической компетентности учителей биологии Северо-Казахстанской области. Актуальность исследования обусловлена необходимостью формирования экологической компетентности учителей для достижения устойчивого развития общества и экономики в образовании и передачи экологических знаний. Использован метод социологического опроса с помощью интернет-ресурса на Google платформе. В результате исследования получены данные, что большинство учителей нуждаются в усовершенствовании своих знаний, умений и навыков в области экологии, так как данный интегративный показатель, характеризующий учителя, рассматривается как отдельная составляющая их профессиональной деятельности.

В свою очередь, оказывает влияние в передаче полученных экологических компетенций обучающимся через реализацию образовательной деятельности в ходе обучения биологии. Экологическое образование должно стать всеобщей частью образования, прежде всего, чтобы каждый учитель обладал экологической компетентностью в условиях растущей потребности в природных ресурсах, учитывающее бережное отношение и передачу будущим поколениям чистого воздуха, генетического биоразнообразия и плодородия почвы.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая компетентность, устойчивое развитие, экологическая ситуация, учитель, техногенная деятельность, экологические проблемы, осведомленность, деятельность, осознанность.

Введение

Социально-экономические процессы развития прямо влияют на состояние окружающей среды, что требует изменения подхода человека к природе. Охрана окружающей среды должна быть в центре внимания во всех сферах деятельности человека, чтобы достичь гармонии с природой и избежать нанесения ущерба. Экологическое образование и воспитание становятся неотъемлемыми инструментами решения проблем современного общества, которые направлены на формирование экологического мировоззрения, ценностных ориентаций и поведенческих норм, а также специальных знаний в области охраны окружающей среды и устойчивого природопользования.

Важно быть информированными о состоянии и проблемах окружающей среды, а также о влиянии промышленной деятельности. Экологическое образование и воспитание помогают найти пути решения многочисленных и разнообразных экологических проблем. Одной из мер, направленных на развитие экологического образования и воспитания, является принятие комплекса мероприятий по экологическому воспитанию в рамках Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы [1]. Программа также ставит перед собой задачу формирования финансовых и предпринимательских навыков у учащихся организаций среднего образования.

С помощью экологического образования и воспитания формируется экологическая культура, которая способствует ответственному и бережному отношению к природе. Это позволяет принимать осознанные решения и действия в области охраны окружающей среды. Благодаря этим знаниям, все больше людей принимают активное участие в различных экологических программах и акциях как на местном, так и на более масштабном уровнях.

На основе изученных теоретических положений, целью является разработка и внедрение системы педагогических условий для эффективного формирования экологической компетентности учителей биологии в Северо-Казахстанской области. Используя проведенное социологическое исследование, предлагается акцентировать внимание на улучшении экологических знаний учителей, начиная с начальной школы и протекая через весь их профессиональный путь. Подчеркивается важность активного участия учителей в современных образовательных методах, направленных на укрепление базовых основ компетентностного подхода в экологическом образовании.

Постановка задачи:

1. провести анализ текущего уровня экологической компетентности учителей биологии через социологический опрос на платформе Google;
2. определить основные проблемные области в знаниях, умениях и навыках учителей в области экологии;
3. выявить влияние уровня экологической компетентности учителей на образовательный процесс и передачу знаний обучающимся;
4. предложить рекомендации и стратегии по усовершенствованию экологической компетентности учителей биологии с учетом результатов исследования;

5. обосновать важность интеграции экологического образования в общую структуру образовательной системы для обеспечения устойчивого развития общества.

Для анализа уровня экологической компетентности педагогов биологии нами использованы следующие критерии:

– знания в области биологии и экологии – оценка уровня знаний учителей биологии в области биологии и экологии, включая знания о видах растений и животных, организации экосистем, законах сохранения природы, воздействии человека на окружающую среду и т.д.;

– умение применять знания на практике – оценка уровня умения учителей биологии применять свои знания в области биологии и экологии на практике, в том числе в процессе проведения учебных занятий и экскурсий;

– способность мотивировать учеников к экологическим действиям – оценка способности учителей биологии мотивировать своих учеников к экологическим действиям, включая участие в экологических акциях, сбор мусора и макулатуры, сбережение ресурсов, защиту природы и т.д.

Изучение уровня экологической компетентности учителей биологии в Северо-Казахстанской области поможет выявить проблемные места и разработать меры по улучшению ситуации.

Постоянная эволюция наших взглядов и подходов открывает новые горизонты для понимания экологической грамотности. Так, экологическая ситуация, уровень экологической культуры общества, отношение молодого поколения к экологическому образованию являются основными факторами, влияющими на формирование экологической компетентности. Согласно труду Хайдеггера М.: «Утрата культуры равносильна утрате бытия» [2].

Человек формирует свои знания и умения через специальные компетенции, включая методологическую, психолого-педагогическую, дифференциально-психологическую и аутопсихологическую. К примеру, аутопсихологическая компетентность – результат самообразования [3].

Одной из ключевых компетенций является "экологическая компетентность", сформированная учеными, включая Захлебного А.Н., Дзятковскую Е.Н., Алексева С.В., Ермакова Д.С., Ягодина Г.А., Аргунову М.В., Степанова С.А., Попову Л.В., Папуткову Г.А., рассмотрена в контексте формирования компетенций, способствующих их развитию в области экологии и пониманию важности окружающей среды.

По мнению Ермакова Д.С., экологическая компетентность является осознанной способностью и готовностью к самостоятельной экологической деятельности, опытом деятельности, ориентированной на сохранение и устойчивое воспроизводство жизни, на практическое улучшение состояния среды обитания в процессе выявления, решения и предупреждения экологических проблем» [4, с. 17]. С точки зрения Аргуновой М.В. и Ягодина Г.А., «экологическая компетентность – это способность школьников системно применять экологические знания и надпредметные умения для самостоятельной и коллективной деятельности при решении личностных и социально значимых задач в соответствии с идеями устойчивого развития» [5, с. 112].

Дзятковская Е.Н. рассматривала экологическую компетентность как уровень достижения цели экологического образования и определяла как «...накопление жизненного опыта экологически ориентированной познавательной и преобразующей деятельности; включение экологической составляющей в ключевые компетенции, в профессиональную ориентацию (деятельность), жизнедеятельность в целом...» [6, с. 64].

В формировании экологической культуры современного общества безусловно важное значение представляет вклад педагогов, которые имеют возможность положительно влиять на молодое поколение и помочь стать ответственными и экологически осознанными гражданами. Задачей учителей является расширение знаний учеников о проблемах окружающей среды. Учащиеся должны понимать причины и последствия экологических проблем, а также учиться принимать ответственность за свои действия и взаимодействовать с природой в устойчивом и экологически безопасном образе жизни. Обучение, распространение знаний и создание практических возможностей развивает экологические умения. Необходимо выработать экологические навыки, помогающие принимать осознанные решения в повседневной жизни.

Экологическое представление окружающей среды и правила её взаимодействия начинают формироваться в дошкольной системе образования и продолжают развиваться в общеобразовательной системе [7]. В формировании экологического образования наибольшая роль, несомненно, отводится школьной системе. В качестве обязательных составляющих экологического образования выделяется не только приобретение знаний, умений и навыков в области естественно-научных дисциплин, но и формирование ответственности, экологически компетентной личности, принятие экологически грамотных решений в процессе жизнедеятельности человека, которые должны тесно переплетаться с другой составляющей экологической культуры [8]. На завершающем этапе школьного обучения перед выпускниками стоит вопрос выбора профессии и направления дальнейшей деятельности. Традиционно основная часть выпускников казахстанских школ стремятся освоить инженерно-технические и IT-специальности – около 37%. В г. Петропавловск существует ряд школ, где организованы мотивационные компетенции школьников к изучению естественно-научных дисциплин. Школы применяют предметно-ориентировочные технологии, выраженные в повышении практических занятий по биологии, химии, физике, математике, реализуется концепция нестандартных занятий с участием сторонних организаций. Важно подчеркнуть о сотрудничестве школ и университета, где к организации учебной деятельности привлекаются профессора и доценты для создания научных проектов и проведения дополнительных мероприятий и занятий.

Современное школьное образование направлено на экологизацию дисциплин естественно-научного направления. В частности, биология направлена на формирование основной базы по экологической компетентности. В связи с этим целью исследования стало выявление уровня экологической компетентности учителей биологии.

Материалы и методы

Очень важно для экологического образования выявить уровень сформированности компетенций учителей биологии как носителей экологических знаний. В качестве

основного метода исследования был выбран метод опроса с использованием Google-платформы. Проведение анкетирования в Google-платформе выражена в преимуществах как быстрое создание и распространение опроса и удобство без специального программного обеспечения; доступность для любого пользователя интернета, автоматическая обработка и анализ; хранение данных в облаке, настраиваемость множества параметров опроса [9].

Социологическое исследование проведено с участием 118 учителей биологии общеобразовательных школ Северо-Казахстанской области. Анонимное анкетирование включало 12 вопросов открытого и закрытого типа.

Результаты/обсуждение

Результаты проведенного анкетирования позволили сделать следующие выводы. На первый вопрос «Насколько вы оцениваете свою экологическую осведомленность?» получены ответы.

Оценка проводилась по 5-балльной шкале, сгруппированные следующим образом: «очень низкая», «низкая» оценка осведомленности (от 1-2 баллов), «средняя» (3 балла), «высокая» и «очень высокая» оценка осведомленности (4-5 баллов). Так, 43,3% учителей оценили собственную экологическую осведомленность «высокой степенью», однако отмечен 3,3 % опрошенных, оценившие степень экологической осведомленности «очень низкой».

Экологическая осведомленность нацелена на получение информации о природном окружении и представления того, как наши действия оказывают влияние на благосостояние региональной окружающей среды [9]. Для повышения экологической осведомленности рекомендовано узнать, как можно больше информации об энергосбережении, утилизации отходов, водосбережении; содействии в вопросах повышения экологического сознания; обмену знаниями с коллегами, друзьями и семьей; использовании продуктов экологической маркировки.

Изучение экологической культуры как фактора адаптации производственной и трансформационной деятельности общества к условиям природной среды является одной из актуальных проблем современной науки [11]. Был продемонстрирован уровень экологической культуры учеников, где 40% опрошенных учителей оценили как уровень «средний». Учителя отметили проявленный интерес обучающимися, наличие общих представлений в области экологии, всю сущность важности сотрудничества между обществом и природой, гуманное отношение к природе и достаточную активность к экологической деятельности.

Нами рекомендованы следующие способы повышения экологической культуры учащихся:

1. Внедрение в образовательный процесс уроков, курсов, специальных программ, посвященных экологии и охране окружающей среды и проведение экскурсий в экологические парки, музеи и заповедники.

2. Организация специальных мероприятий, таких, как дни экологии, субботники, акции по очистке территории и т.д. Эти мероприятия позволяют учащимся внести свой вклад в сохранение природы и среды обитания человека.

3. Обучение учащихся практическим навыкам образа жизни согласно принципам устойчивого развития и экологически устойчивого образа жизни, например, уменьшение потребления пластиковых изделий, использование альтернативных источников энергии, отдельный сбор мусора и т.д.

4. Эффективное взаимодействие и коммуникация между учителем и учащимися играют ключевую роль в успешном совместном обучении [12].

5. Сотрудничество со студенческими сообществами, экологическими активистами и местными организациями, занимающимися охраной окружающей среды.

6. Привлечение экспертов и специалистов в области экологии для проведения встреч, открытых занятий и семинаров. Так они получают квалифицированные ответы на свои вопросы и станут разносторонне образованными, экологически грамотными гражданами.

Каждый из этих способов может быть уникальным и иметь свои особенности в зависимости от конкретных образовательных и культурных потребностей учащихся. Комбинация разных подходов и методов является наиболее эффективной в повышении экологической культуры учащихся.

Рисунок 1. Проведение занятий экологической направленности

По результатам третьего вопроса открытого типа: «Проводили ли вы занятия экологической направленности?» выявлено, что 76% респондентов проводят занятия экологической направленности (рисунок 1). Педагоги привели такие примеры, как проведение занятий в виде классных часов, экскурсий, акций по сбору мусора, тренингов. Осуществлялись мероприятия творческой направленности, среди них конкурсы поделок из твердых бытовых отходов и природного материала. Для формирования научного мировоззрения составлялись экологические тропы и маршруты. Больше половины учителей вовлекают обучающихся к экологическим проблемам области и города. Тем не менее, имеются респонденты, не проявляющие должного интереса.

Как идея для занятия экологической направленности может быть организация проекта по садоводству для учащихся. В рамках этого проекта ученики будут активно участвовать в выращивании овощей, фруктов и цветов на садовых участках школы. Для более глубокого понимания экологических аспектов можно проводить открытые

интервью на садовых участках, где они смогут делиться своим опытом, впечатлениями и рассказывать о важности ухода за растениями для окружающей среды [13]. Растительность в своем естественном виде может быть эффективным визуальным стимулом для повышения внимания и концентрации у учащихся, в отличие от искусственных растений, фотографий или отсутствия зелени, кроме того, способствует психологическому расслаблению [14].

Анализ следующего вопроса позволил выявить проведение школьных мероприятий экологической направленности. Экологические мероприятия включают в себя совершение экологических поступков, экологическое поведение [15]. По мнению большинства респондентов, экологические мероприятия в школе проводятся «часто» и «иногда», однако 6% наблюдают отсутствие проведения экологических мероприятий.

Рисунок 2. Потребительское отношение ученика к окружающей среде

В вопросе 5 определены проявления потребительского отношения ученика к окружающей среде (Рисунок 2). Половина опрошенных учителей замечали потребительское отношение учеников к окружающей среде. Получив обратную связь от респондентов, предприняты корректирующие меры: проведение беседы, поиск путей решений, приведение личных примеров. Например, сохранение деревьев и отдельный сбор мусора.

Согласно проведенному исследованию ученых (Кроссан К. и Салмони А., 2021) была подтверждена теория, что прогулка в природной среде улучшает эффективность направленного внимания, таким образом, даже обычные прогулки могут благоприятно влиять на отношение учащихся к окружающей среде [16].

Для установки улучшения профессиональных знаний/навыков учителей подготовлен вопрос 6. 70% учителей нуждаются в усовершенствовании профессиональных знаний, навыков в области экологии, остальная часть респондентов обладают знаниями, навыками и компетенциями и применяют их на 100%.

Для повышения уровня знаний в области экологии необходимо принять меры по защите окружающей среды, снизить углеродный след, уменьшить использование

пластиковой упаковки и т.д. Качество жизни улучшается при непрерывном накоплении знаний об окружающей среде.

Обзор ответов на вопрос раскрыл существующие экологические привычки и их применение для идей гармонизации человека и природы (Рисунок 3).

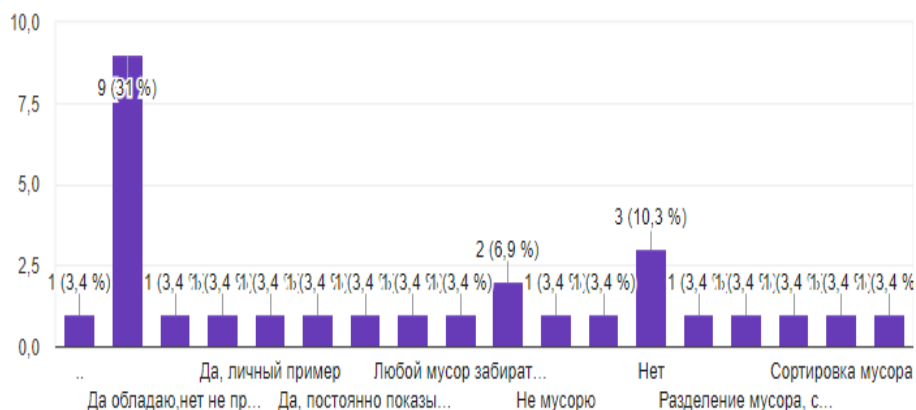

Рисунок 3. Выявление экологических привычек, их применение для идей гармонизации человека и природы

На рисунке 7 показано, что 70% опрошенных обладают экологическими привычками. Участники опроса разделяют и сдают на вторичную переработку мусор, используют бумагу для вторичной печати, выбрасывают мусор в специально отведенное место. Демонстрируют собственные примеры ученикам, в частности, акцентируют внимание на проблеме твердых бытовых отходов. Тем не менее, не приведены примеры, направленные на энергосбережение, экономию воды, использование многоразовых сумок или шопперов. Как итог, 30% опрошенных не обладают должными экологическими привычками и не осуществляют по этому вопросу трансляцию экологических примеров обучающимся.

На рисунке 4 представлены актуальные экологические проблемы города Петропавловска, которые известны для участников социологического опроса.

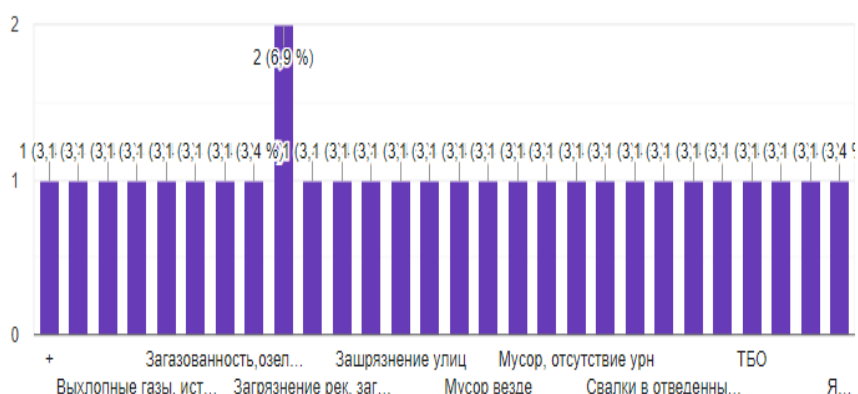

Рисунок 4. Актуальные экологические проблемы города, по мнению респондентов

Среди ответов преобладала проблема мусора на улицах города в весеннее время года. Также среди проблем отмечено воздействие ПТЭЦ-2 и автотранспорта, загазованность воздуха, загрязнение реки Есиль, недостаточное количество деревьев и урн для мусора на улицах города.

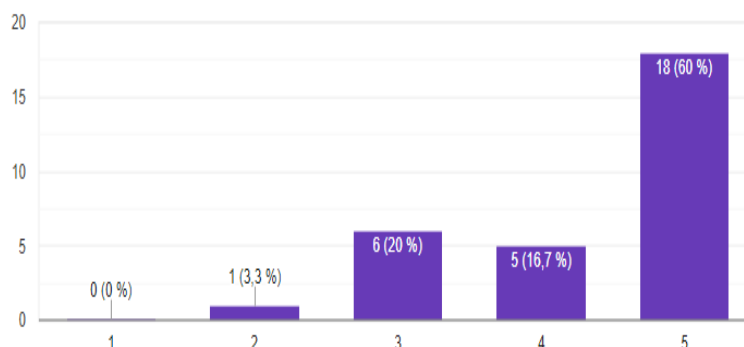

Рисунок 5. Степень влияния родителей на формирование экологической культуры детей

В результате опроса определена степень влияния родителей на формирование экологической культуры детей (Рисунок 5). 60 % опрошенных считают, что на формирование экологической культуры детей в большей степени влияют родители. С первых лет жизни родители могут прививать ребенку экологические привычки, например, разделять отходы и мусор, экономить воду и электроэнергию и т.д. Экологические привычки будут сопровождать ребенка всю жизнь и помогут ему стать ответственным и осознанным потребителем ресурсов планеты. В семье должны демонстрироваться примеры заботы о природе, проводить время на открытом воздухе, участвовать в экологических акциях и мероприятиях, посещать парки и заповедники.

Установлено, что 70% респондентов проявляют непостоянный редкий интерес к занятиям и семинарам экологической тематики. Интерес к семинарам и занятиям экологической тематики может сильно варьироваться в зависимости от конкретных индивидуальных предпочтений людей. Однако с учетом растущей осознанности о необходимости охраны окружающей среды и борьбы с изменением климата можно сказать, что такие семинары и занятия всё больше привлекают внимание людей.

Многим необходимо быть более осведомленными о проблемах окружающей среды и понимать, как они могут способствовать устойчивому развитию. Экологические семинары и занятия предоставляют возможность узнать больше о природе, климатических изменениях, отходах, водных ресурсах и других экологических проблемах. Кроме того, такие семинары могут предлагать конкретные практические навыки и советы по улучшению экологической ситуации на персональном уровне. Люди могут узнать, как эффективно использовать ресурсы, сократить отходы, выбирать более экологически чистые товары и т.д. Также стоит отметить, что молодежь обычно проявляет больший интерес к экосеминарам и занятиям. Молодые поколения обладают

большим чувством ответственности перед природой и будущим, и поэтому они часто ищут способы активного участия в экологической деятельности и образовании. Однако необходимо помнить, что интерес к данным семинарам и занятиям может зависеть от доступности информации, организации и привлекательности предлагаемого формата. Качественные, информативные и интерактивные мероприятия часто получают большую популярность.

При анализе ответов на следующий вопрос по ознакомлению с научной литературой экологической тематики было выявлено, что 56% опрошенных учителей периодически находят время для чтения научных статей, публикаций, книг для повышения экологической осведомленности. Это позволяет говорить о проявлении научного интереса, о личной причастности к происходящему вокруг. 30% респондентов читают по мере рабочей необходимости, что также считается хорошим результатом. В современном мире непрерывно происходят изменения во всех сферах жизни, человеку регулярно необходимо быть осведомленным, особенно в области своей деятельности.

При выявлении эффективности повышения интереса у школьников к экологическим проблемам выявлен широкий спектр аспектов, определяющий его (Рисунок 6). Среди них: экологические и внеклассные мероприятия, акции, дебаты, личные наглядные примеры, познавательные видеоролики, ситуативные задания, уроки краеведения и экологии, опросы и др.

Наиболее эффективными, по мнению респондентов, являются участие в акциях, практические занятия, личные примеры, демонстрация познавательных видеороликов.

Рисунок 6. Эффективность повышения интереса у школьников к экологическим проблемам

По результатам анкетирования был подготовлен SWOT-анализ уровня экологической компетентности учителей биологии Северо-Казахстанской области. SWOT-анализ позволил глубоко проникнуть в сущность и оценить изучаемые явления и аспекты, влияющих на тот или иной объект. Все явления и факторы, связанные в той или иной степени с реализацией и вытекающие из этого, разделены на 4 категории: сильные, слабые стороны, возможности, угрозы (таблица 1).

**SWOT-анализ уровня экологической компетентности учителей биологии
Северо-Казахстанской области**

<p>Сильные стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> • активное проведение занятий экологической направленности с формированием научного мировоззрения; • готовность к совершенствованию профессиональных знаний/навыков в области экологии; • высокая осведомленность по экологическим проблемам города; • креативный подход для повышения интереса у школьников к экологическим проблемам; • стремление к минимизации количества отходов и их воздействия 	<p>Слабые стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> • недостаточно устойчивая оценка собственной экологической осведомленности учителей и экологической культуры обучающихся; • отсутствие проведения экологических мероприятий в некоторых школах; • недостаточный спектр обладания экологических привычек; • отсутствие вовлечения родителей к совместным экологическим мероприятиям.
<p>Возможности</p> <ul style="list-style-type: none"> • участие в областных, республиканских и международных конференциях, акциях, мероприятиях, связанных с экологическими проблемами и т.п.; • формирование экологического образования населения; • вовлечение в исследовательскую работу; • расширение возможностей для туризма и отдыха на природе; • сохранение окружающей природы и улучшение ее состояния; • налаживание экологически чистого производства и экономики области; 	<p>Угрозы</p> <ul style="list-style-type: none"> • возможное отсутствие специальных экологических компетенций у учителя; • устаревшая информация создает неправильное представление или дезинформирует учеников; • недостаточная мотивация учителей препятствует формированию экологических знаний учеников; • недостаточное применение инновационных технологий в области экологии на уроках биологии снижает научно-исследовательский потенциал школьников; • низкая или недостаточно удовлетворительная степень экологической культуры.

Резюмируя вышеизложенное, SWOT-анализ позволил выявить все возможные категории, определяющие уровень экологической компетентности учителей Северо-Казахстанской области, который направит принять определенные корректирующие действия и рекомендации для повышения уровня компетентности.

Заключение

В ходе проведенного социологического исследования получены субъективные данные, подчеркивающие существенную роль и важность экологических компетенций учителей биологии в Северо-Казахстанской области. Актуальной задачей представляется изучение, разработка и внедрение системы педагогических условий для эффективного

формирования экологической компетентности в образовательном процессе, начиная с начальной школы и протекая через весь профессиональный путь. Выявлено, что большинство учителей проявляют стремление улучшить и пополнить свои экологические знания в будущем. Специалисты активно работают на своих занятиях, стремясь сделать их интересными и актуальными, чтобы укрепить базовые основы компетентностного подхода в экологическом образовании.

Формирование экологической компетентности учителей оказывается тесно связанным с изучением различных учебных дисциплин, при этом важным фактором является преемственность и системность образовательного процесса, а также единство волевого, интеллектуального и эмоционального подходов в обучении.

SWOT-анализ, проведенный с использованием инструмента, позволил выделить уровень экологической компетентности учителей в данной области. Результаты анкетирования выявили сильные и слабые стороны, возможности и угрозы. Важно отметить, что преобладают сильные стороны, но необходимо обратить внимание на аспекты, требующие пересмотра и коррекции в процессе обучения.

В заключение подчеркивается ключевая роль учителей в изменении концепции образования, которые служат передаточным звеном для формирования компетенций у учащихся. Теоретические знания и пропагандистские усилия хотя и важны, но оказывают ограниченное воздействие без активного участия отдельных лиц и групп в содействии охране окружающей среды.

Решение экологических проблем требует не только краткосрочных мер, но и осознанного внимания каждого человека. Подчеркивается необходимость объединения и взаимопонимания различных групп людей для успешного решения многих проблем, включая экологические. Эффективное изменение экологической культуры и компетентности возможно только через совместные усилия и взаимопонимание.

Выводы

Разработана анкета для опроса учителей биологии по вопросам экологической компетентности. Анкета позволила выявить уровень экологической компетентности учителей по экологическим проблемам, дать оценку уровню экологической осведомленности и участия в экологических мероприятиях, оценку применения экологических знаний в практической деятельности и т.д.

Для выявления связей между различными факторами и уровнем экологической компетентности возможно использовать методы статистического анализа, такие, как корреляционный анализ и факторный анализ.

На основании полученных результатов выявлено, что формирование экологической компетентности учителей позволяет решать мировоззренческие, методологические, ценностные и смысловые задачи для самоопределения, саморазвития и самореализации в обществе в интересах устойчивого развития.

Вклад авторов

Тажибаева С.О. осуществила сбор первичных данных и литературный обзор, обеспечившие основу для дальнейшего анализа.

Дмитриев П.С. провел обширный анализ полученных данных, сформулировал основные выводы и научно-методические рекомендации.

Исмагулова С.М. была ответственна за обработку данных, статистический анализ и написание текста статьи в соответствии с академическими стандартами.

Фомин И.А. выполнил редакцию материала, проведя систематическую проверку и корректировку текста с учетом начных стандартов и требований к публикации.

Каждый из авторов не только внес свой индивидуальный вклад в подготовку статьи, но и согласился утвердить окончательный вариант статьи для публикации, а также нести ответственность за все аспекты работы, включая надлежащее изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью данных или целостностью всех частей статьи. Конфликт интересов авторов отсутствовал.

Список литературы

1. Адилова В., Нугманова Ф., Кожаева С. Развитие интеллектуальной компетентности – это будущее специалистов в процессе психолого-педагогической подготовки // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2023. – №143(2). – С. 11-20. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-11-20>.

2. Симоненко Н.И. Экологическая культура в современном социально-культурном дискурсе: к определению онтологической сущности экологической культуры // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Культурология. – 2009. – №29(167). – Вып. 13. – С. 63-67.

3. Ибадуллаева С.Ж., Раманова Л.Б., Андреева Н.Д., Сулейменова М.Т., Избасарова Ж.Ж. Формирование профессиональных компетенций в процессе подготовки специалистов-биологов при полиязычном обучении // Вестник НАН РК. – 2023. – №402(2). – С. 123-133. DOI: <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.459>.

4. Ермаков Д.С. Компетентностный подход в экологическом образовании для устойчивого развития // Материалы VIII международной конференции «Экологическое образование в интересах устойчивого развития»: материалы и доклады. – Москва: Изд-во Зелёного креста, 2011. – С. 15-20.

5. Ягодин Г.А., Аргунова М.В., Плюснина Т.А. и др. Система психолого-педагогической диагностики и оценки для экологического образования в интересах устойчивого развития. – Москва: МИОО, 2010. – 192 с.

6. Дзятковская Е.Н. Развивающее экологическое образование. Государственные стандарты нового поколения: учебное пособие для постдипломного образования и самообразования педагогов, разработчиков содержания экологического образования всех уровней, студентов педагогических специальностей. – Москва: Образование и экология, 2010. – 140 с.

7. Жанбеков Х.Н., Маликқызы Л., Сагимбаева А.Е., Нұғманова Л.А. Экологическая образованность будущих учителей как важное условие формирования экологической компетентности // Вестник НАН РК. – 2021. – №6. – С. 126-131. DOI: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.212>.

8. Шахмурова Г.А., Карташова Н.С. Воспитание экологической культуры студентов в условиях профессиональной подготовки // Восточно-европейский научный журнал. – 2022. – №1(77). – С. 11-12.
9. Центр новостей ООН. [Электронный ресурс] – URL: <http://un.org/> <https://www.un.org/ru/events-and-news> (дата обращения: 12.05.2022).
10. Леонова Е.Ю., Чепурнова А.А., Илларионова О.В. Экологическая осведомленность студентов аграрного вуза ФГБОУ ВО «Государственный аграрный университет Северного Зауралья» // Мир Инноваций. – 2022. – №1(20). – С. 55-58.
11. Дюсембина Ж., Қанатқали Г. Мектеп математикасы-экологиялық құзіреттілікті дамыту құралы // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы, «Педагогика. Психология. Социология» сериясы. – 2023. – №142(1). – С. 298-311. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-298-311>.
12. Duisenbek A.A., Ablakhanova N.T., Bauyrzhan A.B. The role of cooperative learning technology in intensification of teaching general biology // Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2021. – Vol. 4. – №392. С. 197-204. DOI: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.153>.
13. Chawla L., Keena K., Pevac I., Stanley E. Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. Health & Place. – 2014. – Vol. 28. – P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2014.03.001>.
14. Oh Y.A., Kim S.O., Park S.A. Real foliage plants as visual stimuli to improve concentration and attention in elementary students // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2019. – №16(5). – P. 796. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16050796>.
15. Ekimov S., Nianko V., Ershova I. G., Ban'ko N. A., Kucherenko D. The need for environmental competence of teachers for rational use of natural resources and environmental protection. – IV International Scientific and Practical Conference “Sustainable Development and Green Growth on the Innovation Management Platform” (SDGG 2021). – Kaliningrad, 2021. – P. 5.
16. Crossan C., Salmoni A. A simulated walk in nature: testing predictions from the attention restoration theory // Environment and Behavior. – 2021. – Vol. 53(3). – P. 277-295. DOI: <https://doi.org/10.1177/0013916519882775>.

П.С. Дмитриев, С.О. Тажибаева, И.А. Фомин, С.М. Исмагулова

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Павлодар, Қазақстан

**Солтүстік Қазақстан облысы биология пәні мұғалімдерінің
экологиялық құзыреттілік деңгейін талдау**

Андатпа. Мақалада Солтүстік Қазақстан облысы биология пәні мұғалімдерінің экологиялық құзыреттілік деңгейіне талдау жасалған. Зерттеудің өзектілігі білім берудегі қоғам мен экономиканың тұрақты дамуына қол жеткізу және экологиялық білім беруде мұғалімдердің экологиялық құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігінен көрінеді. Google платформасындағы интернет-ресурс арқылы әлеуметтанулық сауалнама әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижесінде мұғалімдердің көпшілігі экология саласындағы білімдерін, білік-дағдыларын жетілдіруді

қажет ететіндігі туралы мәліметтер алынды, өйткені мұғалімді сипаттайтын бұл интегративті көрсеткіш олардың кәсіби қызметінің жеке құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Өз кезегінде, биологияны оқыту барысында білім беру қызметін іске асыру арқылы білім алушыларға алынған экологиялық құзыреттерді меңгертуге әсер етеді. Экологиялық білім беру, ең алдымен, әрбір мұғалім таза ауаның, генетикалық биоәртүрліліктің және топырақ құнарлылығының болашақ ұрпақтарына ұқыптылықпен берілуін ескере отырып, табиғи ресурстарға деген қажеттіліктің артуы жағдайында экологиялық құзыреттілікке ие болуы үшін білім берудің жалпы бөлігіне айналуы керек.

Түйін сөздер: экологиялық білім, экологиялық құзыреттілік, тұрақты даму, экологиялық жағдай, мұғалім, техногендік қызмет, экологиялық мәселелер, хабардарлық, іс-әрекет, сана.

P.S. Dmitriyev, S.O. Tazhibayeva, I.A. Fomin, S.M. Ismagulova
M. Kozybayev North Kazakhstan University, Pavlodar, Kazakhstan

Analysis of the level of environmental competence of biology teachers in the North Kazakhstan region

Abstract. The article presents an analysis of the level of environmental competence of biology teachers in the North Kazakhstan region. The relevance of the research is due to the need to form the environmental competence of teachers in order to achieve sustainable development of society and the economy in education and the transfer of environmental knowledge. The method used was a sociological survey using an Internet resource on the Google platform. As a result of the study, data were obtained that most teachers need to improve their knowledge, skills and abilities in the field of ecology, since this integrative indicator characterizing teachers is considered as a separate component of their professional activity.

In turn, it influences the transfer of acquired environmental competencies to students through the implementation of educational activities during biology training. Environmental education should become a universal part of education, first of all, so that every teacher has environmental competence in the face of growing demand for natural resources, taking into account the careful attitude and transfer of clean air, genetic biodiversity and soil fertility to future generations.

Keywords: environmental education, environmental competence, sustainable development, environmental situation, technogenic activity, environmental problems, awareness, activity, consciousness.

References

1. Adilova V., Nugmanova F., Kozhaeva S. [Razvitie intellektual'noj kompetentnosti – eto budushchee specialistov v processe psihologo-pedagogicheskoy podgotovki // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva] The development of intellectual competence is the future of specialists in the process of psychological and pedagogical training, Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University, 143(2), 11-20 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-11-20>. [in Russian]
2. Simonenko N.I. Ekologicheskaya kul'tura v sovremennom social'no-kul'turnom diskurse: k opredeleniyu ontologicheskoy sushchnosti ekologicheskoy kul'tury, Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta

Filosofiya. Sociologiya. Kul'turologiya [Ecological culture in modern socio-cultural discourse: towards the definition of the ontological essence of ecological culture, Bulletin of Chelyabinsk State University. Philosophy. Sociology. Cultural studies], 29(167), 13, 63-67 (2009). [in Russian]

3. Ibadullaeva S.Zh., Ramanova L.B., Andreeva N.D., Sulejmenova M.T., Izbasarova Zh.Zh. Formirovanie professional'nyh kompetencij v processe podgotovki specialistov-biologov pri poliyazychnom obuchenii, Nauchnyj zhurnal «Vestnik NAN RK» [Formation of professional competencies in the process of training biologists in multilingual education. Scientific journal "Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan"], 402(2), 123-133 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.459>. [in Russian]

4. Ermakov D.S. Kompetentnostnyj podhod v ekologicheskom obrazovanii dlya ustojchivogo razvitiya, Materialy XYII Mezhdunarodnoj konferencii «Ekologicheskoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitiya»: materialy i doklady, Moskva, Izd-vo Zelyonogo kresta [Competence-based approach in environmental education for sustainable development, Proceedings of the XYII International Conference "Environmental Education for Sustainable Development": materials and reports, Moscow, Publishing House of the Green Cross], 15-20 (2011). [in Russian]

5. Yagodin G.A., Argunova M.V., Plyusnina T.A. i dr. Sistema psihologo-pedagogicheskoy diagnostiki i ocenki dlya ekologicheskogo obrazovaniya v interesah ustojchivogo razvitiya [A system of psychological and pedagogical diagnostics and assessment for environmental education in the interests of sustainable development] (Moskva, MIOO, 2010, 192 s.) [Moscow, MIOO, 2010, 192 p.]. [in Russian]

6. Dzyatkovskaya E.N. Razvivayushchee ekologicheskoe obrazovanie. Gosudarstvennye standarty novogo pokoleniya: Uchebnoe posobie dlya postdiplomnogo obrazovaniya i samoobrazovaniya pedagogov, razrabotchikov sodержaniya ekologicheskogo obrazovaniya vsekh urovnej, studentov pedagogicheskikh special'nostej [Developing environmental education. State standards of the new generation: A textbook for postgraduate education and self-education of teachers, developers of the content of environmental education at all levels, students of pedagogical specialties] (Moskva, Obrazovanie i ekologiya, 2010, 140 s.) [Moscow, Education and Ecology, 2010, 140 p.]. [in Russian]

7. Zhanbekov H.N., Malikkyzy L., Sagimbaeva A.E., & Nұрманова L.A. Ekologicheskaya obrazovannost' budushchih uchitelej kak vazhnoe uslovie formirovaniya ekologicheskoy kompetentnosti, Nauchnyj zhurnal «Vestnik NAN RK» [Environmental education of future teachers as an important condition for the formation of environmental competence, Scientific journal "Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan"], 6, 126-131 (2021). DOI: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.212>. [in Russian]

8. Shahmurova G.A., Kartashova N.S. Vospitanie ekologicheskoy kul'tury studentov v usloviyah professional'noj podgotovki, Vostochno-evropejskij nauchnyj zhurnal [Education of ecological culture of students in the conditions of professional training, Eastern European Scientific Journal], 1(77), 11-12 (2022). [in Russian]

9. Centr novostej OON [The UN News Center]. [Electronic resource] – Available at: <http://un.org/> <https://www.un.org/ru/events-and-news> (accessed: 12.05.2022). [in Russian]

10. Leonova E.Yu., Chepurnova A.A., Illarionova O.V. Ekologicheskaya osvedomlennost' studentov agrarnogo vuza FGBOU VO «Gosudarstvennyj agrarnyj universitet Severnogo Zaural'ya», Mir Innovacij [Environmental awareness of students of the agricultural University of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "State Agrarian University of the Northern Urals", The World of Innovation], 1(20), 55-58 (2022). [in Russian]

11. Dyusembina Zh., Kanatkali G. Mektep matematikasy–ekologiyalyk kuziretilikti damytu kuraly, L.N. Gumilev atyndagi Eurasia ulttyk universitetinin khabarshysy, "Pedagogy. Psychology. Sociology" series [School mathematics-a tool for the development of environmental competence, Bulletin of the L. N. Gumilev Eurasian National University, "Pedagogy. Psychology. Sociology"], 142(1), 298-311 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-298-311>. [in Russian]
12. Duisenbek A.A., Ablaihanova N.T., Bauyrzhan A.B. The role of cooperative learning technology in intensification of teaching general biology, Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, 4(392), 197-204 (2021). DOI: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.153>.
13. Chawla L., Keena K., Pevac I., Stanley E. Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. Health & Place, 28, 1-13 (2014). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2014.03.001>.
14. Oh Y.A., Kim S.O., Park S.A. Real foliage plants as visual stimuli to improve concentration and attention in elementary students // International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(5), 796 (2019). DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16050796>.
15. Ekimov S., Nianko V., Ershova I. G., Ban'ko N. A., Kucherenko D. The need for environmental competence of teachers for rational use of natural resources and environmental protection. – IV International Scientific and Practical Conference “Sustainable Development and Green Growth on the Innovation Management Platform” (SDGG 2021) (Kaliningrad, 2021, 5 p.).
16. Crossan C., Salmoni A. A simulated walk in nature: testing predictions from the attention restoration theory, Environment and Behavior, 53(3), 277-295 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1177/0013916519882775>.

Сведения об авторах :

Дмитриев П.С. – кандидат биологических наук, профессор, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, ул. М.Жумабаева, 114, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Тажобаева С.О. – магистрант, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, М. Козыбаева, ул. М.Жумабаева, 114, 150009, Петропавловск, Казахстан.

Фомин И.А. – магистр, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, М. Козыбаева, ул. М.Жумабаева, 114, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Исмагулова С.М. – PhD, доцент, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, М. Козыбаева, ул. М.Жумабаева, 114, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Dmitriyev P.S. – Professor, "Geography and ecology" department, candidate of biological sciences, associate professor, M. Kozybayev North Kazakhstan university, Nazarbaeva str., 209/56, 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Tazhibayeva S.O. – 2nd year master's student of the educational program 7M05202 "Ecology", M. Kozybayev North Kazakhstan University, Valihanova str., 17/310, 150009, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Fomin I.A. – Senior Lecturer "Geography and ecology" department, master, M. Kozybayev North Kazakhstan University, Buketova str., 3/78, 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Ismagulova S.M. – Associate Professor, "Geography and ecology" department, PhD., M. Kozybayev North Kazakhstan university, 2-ya Kirpichnaya str., 2/9, 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

IRSTI 14.37.01
Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-171-186>

Motivation as a tool for attracting young university teachers to innovative activities

R.E. Kussainova*^{}, N.S. Kassymbekova^{}, A.B. Kaliyeva^{}

L.N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, Kazakhstan

**Corresponding author: kre79@mail.ru*

Abstract. Modern education requires constant innovation to improve its quality. However, young academic teachers may have difficulties in adopting and implementing innovative approaches in their teaching practice. The research is aimed at studying motivational factors that can stimulate young teachers to actively participate in innovative activities. The novelty of the study lies in the combination of data on the motivation of teachers and their preferences in the use of technology in education, which can become the basis for the development of effective strategies for motivating and supporting teachers in their innovative activities. The study consisted of two parts – a questionnaire to determine the main motivational factors, and an interview for a deeper understanding of the opinions and experiences of participants. It was established that the main motivational factors are material incentives and communication within the teaching community, recognition and support from colleagues and management, as well as good atmosphere in the team. Least of all, the participants are motivated by an internal desire for innovation and professional awards. At the same time, respondents give more preference to mixed learning methods in their activities, less to interactive learning using VR and AR technologies. Thus, developing internal motivation is recommended, as is encouraging enthusiasm for introducing new technologies in the educational process.

Keywords: innovative activity, motivation, young specialist, academic teacher, interview, support, atmosphere in the team, professional awards, educational process, innovative technologies.

Introduction

In modern realities, education is gradually transforming from a unidirectional to a multidimensional process. Teachers create a physical or virtual environment for better student learning, in which students are fully responsible for their learning, rather than relying on the teacher. In such an environment, students seem to be more involved, motivated and independent in learning [1]. Motivation can be perceived as an internal force that greatly contributes to a person's desire to take action to achieve a goal [2].

While enough is known about students' motivation, what motivates the teacher is only covered in fragmentary studies. Currently, both established and future academic teachers strive to achieve success in scholarly activities. This is often due to the fact that success in academic research is necessary to receive incentives, bonuses, positions and career advancement. For many applicants, employment at a university as a teacher means economic stability, social status and recognition in society. The profession of an academic teacher is seen as noble and worthy of respect. Teachers determine the success of education because they are the central figure in learning [3].

Unfortunately, in pursuit of a quantitative assessment of research results, many academic teachers are forced to sideline other equally important types of academic activities (for example, direct science and teaching). The current generation of teachers is developing in a highly competitive career environment in which obtaining a prestigious academic position requires a degree and a significant number of published works [4].

Undoubtedly, developing competitiveness in a future specialist is an urgent task [5], but it should be remembered that academic difficulties lead to increased stress [6].

Innovative activity of teachers is a typical category of motivated behavior; however, there are few studies on motivation for introducing innovative technologies in the educational process, including studies analyzing the motivational regulations of research activities. This study is aimed at filling this gap and focuses on studying the opinions of young teachers; it identifies potential factors creating motivation for innovation. In particular, this work is aimed at identifying relevant motivations and their further study.

Thus, in the research of Ounis (2016) study discusses factors motivating teachers to use ICT in the classroom, such as self-assessment of the ability to use technology, available resources, satisfaction with using IT and a sense of achievement from using technology for educational purposes [7]. The article by Backfisch et al. (2021) discusses the variability of teacher motivation in integrating technology in the classroom [8], but does not specifically address the motivation of teachers to use interactive technologies. The recently published work by Fütterer (2023) considers a method for predicting teachers' intentions to participate in professional development related to the use of technology [9], however, similar to the study by Backfisch et al. (2021), teachers' motivation to use interactive technologies in the classroom is also not considered.

The purpose of our research is to identify and study the main motivational factors that contribute to attracting young teachers to innovative activities. The question of the study is as follows: what motivates young teachers to participate in innovative activities?

The problem of the study is that, firstly, due to their lack of experience, it is difficult for young teachers to achieve high results in innovative activities; secondly, they are at a relative disadvantage in terms of achieving these results, due to pedagogical responsibilities and limited time; thirdly, many educational institutions lack clear guidelines, aiding an inexperienced specialist's development. The study of the motivation of young teachers to innovate has the potential to significantly influence the future of education, helping to create a supportive environment for the growth and development of teachers and, as a result, improving the quality of education.

Research methodology

The study involved 30 young academic teachers with little experience in teaching. The choice of study participants is justified by the following factors:

1. New ideas and energy: Young teachers are more likely to bring fresh ideas, enthusiasm and energy to universities. Their innovative potential is the key to the development of new approaches to learning.
2. Flexibility and adaptability: young professionals are more flexible and adaptive when it comes to new teaching methods and technologies; they learn and apply innovations in their teaching practice faster.
3. Support for beginners: inexperienced teachers may face unique difficulties and challenges in the early stages of their academic career. A study of their motivation reveals how universities can better support aspiring professionals and stimulate innovation.
4. Creating a foundation for future education: understanding the motivational factors of young academic teachers in the context of innovation contributes to the formation of professional development and training strategies for future education, preparing the next generation of academic teachers to successfully introduce innovations in the educational process.
5. Support for modern educational initiatives: modern educational initiatives, such as the use of technology in teaching, active and research-based learning, require teachers to be flexible and capable of innovation. The study of teachers' motivation helps to determine how successful these initiatives are and how they can be improved.

The study consisted of two stages – a questionnaire on the SurveyMonkey online platform to determine the main motivational factors and an online interview for a deeper understanding of the opinions and experiences of the participants. (Figure 1):

Figure 1. Research design

The preliminary stage included the development of a structured questionnaire and methods of interviewing participants, as well as testing them on a small sample of 5 people from among the participants and an expert group consisting of 3 PhD holders from L.N. Gumilyov ENU in order to clarify and identify incorrect questions.

We conducted an analysis of the data obtained, including a quantitative analysis of the questionnaire data and a qualitative analysis of the interviews. The quantitative analysis of questionnaire data was carried out using statistical methods; analysis of data from interviews was carried out using the thematic analysis method.

Below is a list of questions in the questionnaire:

1. Teaching experience:

What is your teaching experience?

2. Knowledge of and interest in innovation:

What innovative teaching methods have you already used in your teaching practice? How often do you look for new ideas and teaching methods?

3. Motivational factors:

What factors motivate you to introduce innovations into the educational process? Do you think that support from the management of the educational institution helps motivate teachers to innovate?

4. Overcoming difficulties:

What difficulties do you experience when introducing innovations into the educational process and how do you overcome them?

5. Evaluation of results:

How do you assess the results of your innovative work? What are the most important success criteria for you when implementing new teaching methods?

6. Support and feedback:

What kind of support do you get from colleagues and administration when implementing innovations? Would you like to receive more feedback from colleagues and management regarding your innovative ideas and practices?

7. Professional growth:

How does innovation affect your professional growth and development? Do you think that innovation can contribute to your career in education?

8. Participation in professional communities:

Do you participate in professional communities or networks related to innovative education? If so, what benefits do you see in participating in such communities?

9. Training and development:

What educational resources and programs have helped you expand your knowledge in the field of innovation in education? What can be done to improve educational programs related to innovation for teachers?

10. Suggestions:

Do you have any suggestions regarding supporting young teachers in innovation activities?

The interview included extended answers to the questionnaire questions. It was conducted online with the possibility of audio recording and a duration of 30 to 45 minutes. The audio recording materials were used for subsequent analysis.

Results and discussion

According to the data obtained during the survey, the majority of respondents (70%) had 1 to 2 years of teaching experience, 23.33% of respondents had more than 2 years of experience, and 6.67% of participants either worked as teachers for less than a year or had no teaching experience (in this case, we were interested in the experience in teaching practice). These data are given in table 1.

Table 1

Response experience

1-2 years	More than 2 years	Less than a year, no teaching experience
70 %	23.3 %	6.67 %

All participants, despite their teaching experience, agree that the process of digitization of modern education is becoming more and more relevant [10]. Kazakhstani researchers believe that the development of digital competencies requires the use of interactive technologies, and also report on the importance of using modern information and communication technologies that allow new effective forms of learning to be found [11, 12].

Thus, 16.67% of respondents noted that they constantly monitor the development of educational technologies, 23.3% of them are actively implementing these technologies in the educational process; 60% of the total number of participants replied that they do not show interest in innovation: 55.56% of them because of their high workload, 44.44% – due to lack of motivating factors (Figure 2):

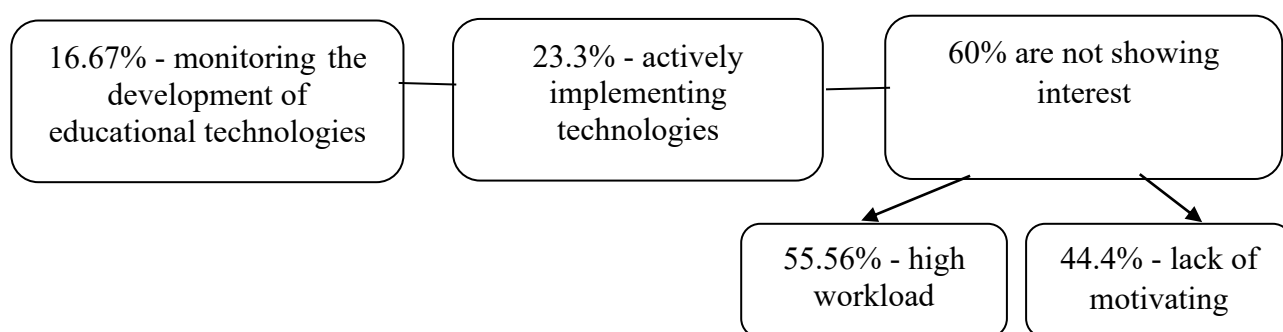

Figure 2. Respondents' educational technologies use

Nevertheless, 36.67% of participants use innovative teaching methods, of which respondents prefer mixed teaching methods (81.82% of participants), while interactive learning using VR and AR technologies (9.09%) is the least popular, which is shown in Figure 3:

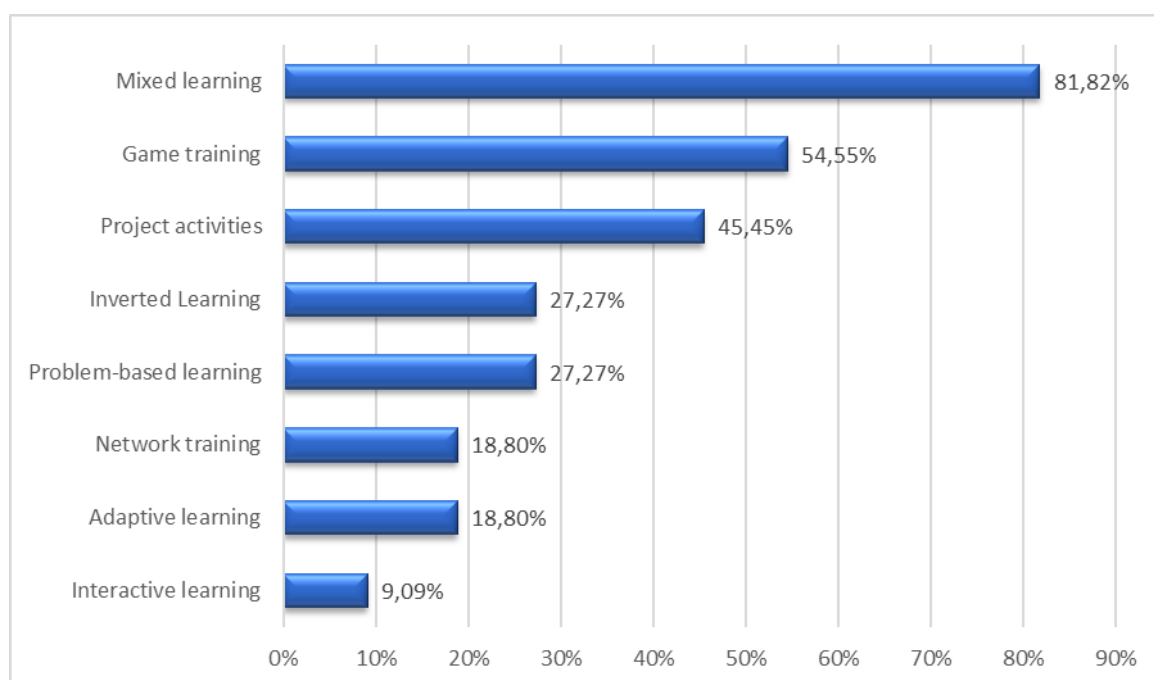

Figure 3. Training methods used by respondents

As for motivational factors, all participants of the experiment agreed that support from the management of the educational institution not only motivates teachers to innovate, but is also necessary, especially for inexperienced young professionals in need of a mentor.

For convenience in interpreting the results of the study, we will consider several categories of internal and external motivation that encourage teachers to actively innovate.

Innovative activity is a process of learning, studying and solving problems associated with high independence and perseverance. Intrinsic motivation is the key to high-quality learning and creativity, as a result of which it is perceived as important for teachers and students. Internal motivation is independent of a person's sense of self and represents a person's will, willingness, pleasure, and satisfaction. Curiosity and the desire to solve difficult problems encourages researchers to persistently choose the path of scientific discoveries.

We have divided internal motivation into the category: "inspiration", "aspiration" and "mission".

We attributed the answers of three teachers (10%) to the "inspiration" scale, as they stated that they sincerely love to engage in innovative activities and willingly conduct relevant research. Their passion for research is born out of curiosity, the desire for creativity, and the process of solving tasks is pleasant and inspiring for them:

"Probably, if I may say so, this is my passion. In my free time, I like to search the Internet for fresh ideas, but now we have a lot of sites for teachers, such as *teachthought* or *edutopia*, which helps a lot, of course. By the way, a useful thing is websites for developing lessons, there are also a lot of them on the web. Then I look at what is suitable, what can be integrated into the learning process, in general, I select the right one. The most important thing is that when I apply new

teaching methods, I see how it changes the attitude of my students to the subject – they become interested in learning, it gives me confidence that I'm doing everything right.

"In fact, everything is very simple – when you love your job, you just do it. You try to make your children come to school with joy, so that they are interested in learning, so that their eyes shine".

"In the process of working, I constantly have new ideas. I don't know why, but I am genuinely happy about it".

Internal aspiration is one of the strongest motivators for engaging in innovative activities. Two respondents (6.67%) claim that this is due to their strong personality and some aggressiveness in the context of achieving the desired results, aspirations. The expectation of achieving results causes enthusiasm and inspiration.

"To increase enthusiasm, attract innovation, what is the most important thing? I think it's self-control. It all depends on the person. No one can force him to do something if he doesn't want to. No motivation. This inner striving is the greatest self-control. That's a yes".

"When there is a prospect, for example, to win a competition, it certainly motivates to introduce project activities into the educational process, well, or other methods, but the same gaming or interactive technologies".

It should be noted that the feeling of achieving a result that arises in the process of work or includes results related to the realization of research ambitions, self-esteem and self-affirmation. We considered this feeling, expressed by one participant (3.33%), as a form of stable internal motivation that brings pleasure and satisfaction:

"I am most motivated by "achievement", as in sports, I work for results, it spurs me on, makes me constantly learn, develop, look for new teaching methods. We must not stand still. In the digital age, education must adapt to new realities. The future belongs to blended learning, and the coronavirus has clearly shown us that".

Regarding the "mission" category, we found the following explanations: some teachers (10%) consider their activities as a vital goal of serving society. They understand that they are responsible for the transfer of knowledge and the education of future generations. Other applicants (6.67%) believe that the introduction of innovations in the educational process promotes career advancement, allows one to challenge their abilities and unlock potential. Compared to aspiration, mission is more specific and more closely related to the "social role of self-improvement".

"I believe that teaching is our sacred duty, and not only official. Why then go to teachers? And to make learning as productive as possible, of course, it is necessary to use technology – now is such a time, such a generation is growing, they do not part with gadgets".

"Yes, I think about my family – this is my motivation. The family needs to be fed. I see that I can participate in educational programs, I connect the team, we develop projects together. The management notices this. They have repeatedly given letters of commendation and letters of thanks. They even gave me a prize once. I plan to do science, develop, move forward".

Extrinsic motivation in our study includes the categories "assessment", "training", "reward", "award", "community", "mentor" and "environment".

The "evaluation" category includes ways to evaluate the participation of teachers in innovative activities through various competitions and open lessons with further discussion of the results of each participant's work. Some studies indicate that evaluating the work of a teacher undermines their interest in innovation, while others, on the contrary, state that the spirit of competition, excitement, desire to show the best results awakens in the participants, gaining popularity in scholarly circles.

We have found that, on the positive side, assessments can not only contribute to the development of internal interests, but also help to create a new internal motivation (36.67%), and on the negative side, they deprive teachers of motivation – if, under the influence of evaluation factors, they are forced to change the vector of their research interests, shifting the focus from the chosen method of teaching to another, which the participants do not find interesting (16.67%).

"Of course, evaluation is important for personal development. So, you can get feedback. I also think a strong motivation comes in the form of bonuses and incentives".

"There was a moment when I was offered to use virtual reality tools in class – they even gave me such special glasses as an experiment. Imagine, I had to think about how to connect this technology with self-knowledge, somehow adapt it. I understand if it's computer science or robotics – but here... I just dropped my hands".

"In pursuit of results, compliance with strict requirements, one often has to sacrifice one's interests, which, of course, is sad".

Interestingly, some participants consider achievements and approval from management to be their personal goal, and are motivated spontaneously, while others perceive it as receiving an external reward.

We noted two participants (6.67%) who cannot be motivated by any external stimuli:

"I'm just doing what I'm interested in. I don't need any encouragement for that. I will never participate in something that I don't like, no matter what they promise me for it".

"Yes, it's simple – work conscientiously. And that's everything. There are no other options. People come to pedagogy purposefully, there is no place for random people who still need to be motivated somehow, to raise their interest. You work with children who literally look at your mouth, follow every word. They learn from you. What kind of example you set for them dictates who they will become".

According to the "training" scale, it was found that the systematic training of teachers (26.67%) contributes to interest in innovative activity, motivates its introduction into the educational process. Advanced training courses allow young teachers to feel more confident, increasing their competence in the field of educational innovations:

"Yes, training motivates me very much, very much. You feel somehow more confident. Of course, I would like to have more courses for teachers in the field, on the job, seminars, some group meetings. Otherwise, the teacher has to, relatively speaking, engage in self-education".

"They ask us to introduce innovations into training according to the Web 2.0 concept, but who will explain to us how to do it correctly? Of course, I can watch websites, but still, live communication is better, the exchange of experience is the same. Therefore, when an opportunity arises, you need to participate, you need to learn. Especially while young, mobile".

"The accumulation of theoretical and practical knowledge is mandatory, but how else? A teacher must study continuously. To improve".

In the "reward" category, we note that some teachers (6.67%) are motivated by social recognition and professional prestige, which reflects their achievements and the value of their efforts. The recognition, respect, honors and awards received are important factors confirming their efforts and encouraging them to reach new heights:

"The fact that our developments were noted at the national level inspired us to continue research activities. There are a lot of ideas that I want to implement".

The "premium" category in our study includes financial benefits. Financial remuneration is widely used in educational institutions to motivate employees and is sometimes provided for in the payroll policy. Teachers are inevitably influenced by monetary incentives. Many study participants (63.33%) stated that financial rewards for introducing innovations into the educational process will contribute to improving their living conditions, some (46.67%) noted that material gain is a strong motivation – it gives them joy and inspiration.

"Listen, well, it's obvious: first you need to cover the basic needs and then think about greater ones. Prices are rising, everything is getting more expensive, we could also encourage financially, otherwise we work on naked enthusiasm, salaries are not enough for everything, the same Internet needs to be paid for".

"Everything suits me, but if they gave out bonuses, there would be more desire to work and develop. Now is the time, it is natural".

"When I was given the award, it was a surprise. It's nice that the management appreciated my efforts".

The "community" category is characterized by traditional activities and communication within the pedagogical community, including the opportunity to participate in various scholarly events (conferences, professional training) that promote cooperation and exchange of experience. Participants (60%) believe that the community provides a variety of opportunities for growth, thanks to which they can satisfy their need for competence:

"Participation in seminars, scientific conferences and round tables helps to find like-minded people. Communication with colleagues from other cities, with whom you can plan joint work, then implement it together... We were sent to courses several times, got acquainted with teachers, we are still friends".

"We need to create groups for young teachers to communicate with each other, this unites the team and allows you to ask for advice, to speak out".

The next category – "mentor" indicates that some young teachers (23.33%) need a mentor who can inspire them and help them grow, and develop research abilities. Through mentoring inexperienced specialists acquire an impulse to engage in innovative activities, willingly apply new methods in training.

"I need someone who can explain to me how to do the best, guide and correct my actions, provide support".

"When you go to university, they say to you, "forget what you were taught at school," when you go to work, "what they taught at university," and when you don't have your own experience yet, then, of course, you get lost. It is very difficult to adapt. It's good that I was lucky, and there were people in the team who took patronage over me, so to speak. In general, I still turn to them for advice and I am very grateful to them".

The "environment" category relates to how a favorable atmosphere in the team provides teachers with openness, freedom, creativity, and support. Some participants (36.67%) believe that the environment has a great influence on them. They join a team and move towards a common goal, satisfying the need for community:

"For example, the life of the team is important to me, I try to take an active part in it, I maintain communication in WhatsApp groups, I exchange news. If I find out that someone has won a competition, received a grant, it motivates me: I gather my courage and start working hard".

"There is healthy competition in our team. I don't think it's a bad thing. It makes you move, develop".

Thus, regarding motivational factors, we obtained the following results (Figure 4):

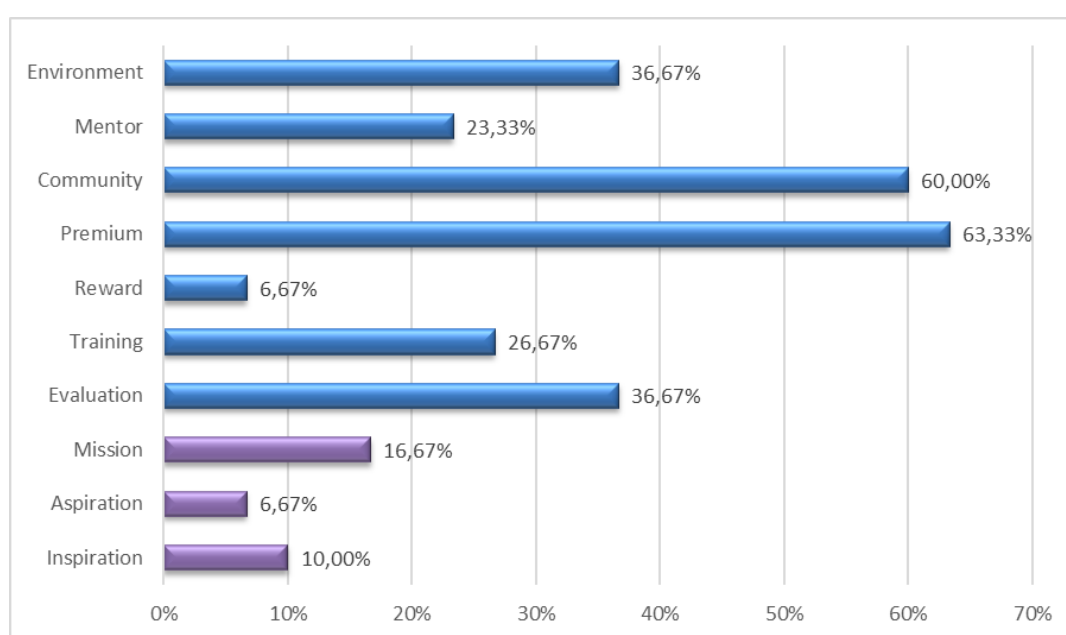

Figure 4. Motivational factors of the study participants

The main motivators for teachers to engage in innovative activities are external factors, such as financial remuneration and active participation in scholarly activities. It should be noted that the effectiveness of awards depends on individual factors, such as personal values, personal qualities, social status, level of well-being and psychological satisfaction. Nevertheless, financial encouragement is key for the participants.

Constant incentives that effectively contribute to the introduction of innovations in the educational process should be "inspiration", "aspiration" and "mission". Intrinsic motivation is a prerequisite for true excellence in research. Unfortunately, only a small number of study participants noted these factors, which may indicate the imperfection of the educational system that forms a person's personality and moral values.

As for comments, wishes and suggestions, we will highlight the following: one participant (3.33%) expressed dissatisfaction with the scarcity of equipment of offices and the lack of

material and technical base, while another respondent (3.33%) pointed to the insufficient level of qualification of specialists:

"Plastic windows were installed in the computer science room, interactive whiteboards were hung all over the school. It is still impossible to work on them, because the software does not allow it, projectors are not connected, there are no normal specialists. 3D printers are standing around, but children do not use them. We have reported, the commission has looked – everything is there. But in fact, new equipment was installed, and what to do with it was not explained".

"New computers have only recently been brought into our school, before that children studied using the old ones. It seems to me that virtual reality glasses and educational robots will not reach us soon".

The Kazakhstan researchers note that it is impossible to become a competent, comprehensively developed specialist without mastering new advanced teaching technologies in the field of modern education. The acquired knowledge contributes to the development of the teacher's professionalism and helps to effectively organize the educational process [13].

The novelty of the research lies in its focus on motivational factors influencing the participation of young teachers in innovative activities in the field of education. This study doesn't only identify these factors, but also explores their relative importance, which is significant in the context of an ever-changing educational environment. The study provides specific data on which motivational factors are most important for young teachers when considering innovations in teaching. It also highlights some unexpected results, such as the relatively low intrinsic motivation of participants to innovate and the preference for mixed learning methods over more advanced VR and AR technologies.

Conclusions

The present study is valuable because it highlights the direction of research policy, revealing the mechanisms stimulating teachers to innovate. According to the data obtained, the main motivational factors that can stimulate young teachers to actively participate in innovative activities are material incentives and communication within the pedagogical community. An important motivating factor is the recognition and support from colleagues and management, as well as a favorable atmosphere in the team. Young teachers are least motivated by an inner desire to introduce innovations and such awards as, for example, diplomas or letters of thanks.

The results obtained make us think and conclude that educational institutions should prioritize encouraging teachers who have an intrinsic motivation for innovation, helping them to maintain enthusiasm for "inspiration", "aspiration" and "mission".

It is internal motivation that leads to high-quality learning and creativity. Thanks to the development of internal motivation, outstanding teachers are born. Of course, internal motivation is determined by a research vision and abilities that are difficult to develop in a short period of time, therefore, as far as possible, it is necessary to create a favorable environment, provide mentors and organize a community, contributing to its formation.

Thus, motivating a teacher to innovate at a university requires a combination of different approaches and strategies. Public recognition of a teacher's efforts and achievements in

innovation, including awards, can serve as a powerful motivator. It is recommended to create and maintain an atmosphere in which teachers can freely express their ideas and explore new approaches to learning, experiment and implement their creative ideas, even if they seem risky. Feedback on the work done and research results is also significant, helping teachers to track the impact of their innovations and motivate them to further efforts.

It is also important to provide teachers with access to the necessary resources, including technical support, time for research and a decent material base. It is also required to provide teachers with opportunities for professional development and training in the field of innovation: seminars, workshops and courses can help them improve their skills and knowledge, encourage active participation of teachers in events, conferences and networking events, where they can share their experiences, learn from others and find inspiration for new ideas. Attracting teachers to cooperate with other universities and research organizations can lead to more meaningful and practical innovative projects. Furthermore, the way to not only share knowledge, but also to stimulate additional research, is to publish research and innovative projects.

It should be noted that motivation is individual, so it is important to take into account the interests and needs of each teacher when developing motivation strategies. It is important to allow teachers to participate in the development of university strategies and policies in the field of innovation, while research can help them feel more responsible for the process and the results.

Authors' contributions

The direction and nature of work in the research:

Kussainova R.E.– management and development of research, management methods, organization and research; organization and implementation of activities according to the goals and objectives of research.

Kassymbekova N.S. – participation in research and writing scientific article; conducting questionnaires; collection of information on the topic of research.

Kaliyeva A.B. – participation in writing scientific article; collection of information on the topic of research.

Список литературы

1. Asad M.M., Naz A., Churi P., Guerrero A.J.M., Salameh A.A. Mix method approach of measuring VR as a pedagogical tool to enhance experimental learning: Motivation from literature survey of previous study //Education Research International. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1155/2022/8262304> (дата обращения: 12.08.2023).

2. Mamekova A.T., Toxanbayeva N.K., Naubaeva K.T., Ongarbayeva S.S., Akhmediyeva K.N. A meta-analysis on the impact of gamification over students' motivation //Journal of Intellectual Disability-Diagnosis and Treatment. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.04.9> (дата обращения: 15.09.2023).

3. Hanim F., Nurdyansyah N., Ruchana S. Effect of pedagogical competence and work motivation on the performance of educators in SMP muhammadiyah 4 gempol //Proceedings of the ICECRS. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.21070/icecrs2020394> (дата обращения: 20.10.2023).

4. Zhou T., Law R., Lee P.C. "What motivates me?" Motivation to conduct research of academics in teaching-oriented universities in China //Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100392> (дата обращения: 07.09.2023).

5. Дүйсекеева Н.Ж., Калкеева Қ.Р., Қасаболат А.Ж. «Бәсекеге қабілеттілікті дамыту» оқу курсының мазмұнын жүйелеу және құрастырудың дидактикалық негіздері //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2023. – № 143(2). – 58 б. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-58-67>.

6. Jolchibekova K.Zh., Nurzhanova A.R., Aibergen A.I., Gauriyeva G.M., Berdenova S.L. First-year students' problems affecting adaptation to a public university in Kazakhstan //Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. – 2023. – Vol. 143(2). – P. 44. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-44-57>.

7. Ounis T. Addressing the integration of ICT into teaching and Identification of the potential factors motivating teachers to use ICT //International Journal. – 2016. – Vol. 3 (1). – P. 1099-1114.

8. Backfisch I. et al. Variability of teachers' technology integration in the classroom: A matter of utility! //Computers & Education. – 2021. – Vol. 166. – P. 104159. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104159>.

9. Fütterer T. et al. Will, skills, or conscientiousness: What predicts teachers' intentions to participate in technology-related professional development? //Computers & Education. – 2023. – Vol. 198. – Pp. 104756-104756. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104756>.

10. Knissarina M.M., Syzdykbayeva A.D., Ramazanova D., Togaibayeva A.K. Digital socialization of students in the conditions of professional training //Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. – 2023. – Vol. 143(2). – P. 196. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-195-202>.

11. Мендығалиева А.Е. Білім алушыларға органикалық химияны онлайн оқыту барысында интерактивті технологияларды қолдану //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2023. – № 143(2). – 234 б. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-233-239>.

12. Кабатаева Ж.К., Бакирова К.Ш., Китапбаева А.А., Шарипханова А.С., Сатандинова Б.С., Карменова Б.К. Жаратылыстану пәндері мысалында білім алушылардың өзіндік жұмысы ретінде бейне жазбалар жасау тәжірибесі // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2023. – № 143(2). – С. 147. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-146-157>.

13. Турсынқулова Э.А., Мадияров Н.К., Ерданқулов А.Ж. Болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептеріне даярлауда «деңгейлеп оқыту» технологиясын қолдану //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2023. – № 143(2). – 231 б. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-221-232>.

Р.Е. Кусаинова, Н.С. Касымбекова, А.Б. Калиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мотивация - жас педагогтарды инновациялық қызметке тартудың құралы

Аңдатпа. Заманауи білім беру оқыту сапасын жақсарту үшін үнемі инновацияларды енгізуді талап етеді. Алайда, жас оқытушылар өздерінің педагогикалық тәжірибесінде инновациялық тәсілдерді қабылдау мен енгізуде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мақала жас оқытушыларды инновациялық қызметке белсенді қатысуға ынталандыратын мотивациялық факторларды зерттеуге бағытталған. Зерттеу дизайны бойынша эксперимент екі кезеңнен тұрды – негізгі мотивациялық факторларды анықтау мақсатында сауалнама жүргізу және қатысушылардың пікірлері мен тәжірибелерін тереңірек түсіну. Негізгі мотивациялық факторлар педагогикалық қоғамдастықтағы материалдық көтермелеу мен коммуникация, әріптестер мен басшылықтың мойындауы мен қолдауы, сондай-ақ ұжымдағы қолайлы атмосфера болып табылатыны анықталды. Қатысушылар инновацияларды енгізуге деген ішкі ұмтылыспен және кәсіби марапаттармен ең аз ынталандырылады. Сонымен қатар респонденттер өз қызметінде аралас оқыту әдістеріне, ал VR және AR технологияларын қолдана отырып интерактивті оқытуға басымдық береді. Осылайша, білім беру процесіне жаңа технологияларды енгізуге деген ынтаны ояту арқылы ішкі мотивацияны дамыту ұсынылды.

Түйін сөздер: инновациялық қызмет, мотивация, жас маман, оқытушы, сұхбат, қолдау, ұжымдағы атмосфера, кәсіби марапаттар, білім беру процесі, инновациялық технологиялар.

Р.Е. Кусаинова, Н.С. Касымбекова, А.Б. Калиева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Мотивация как инструмент привлечения молодых педагогов к инновационной деятельности

Аннотация. Современное образование требует постоянного внедрения инноваций для улучшения качества обучения. Однако, молодые преподаватели могут испытывать трудности в принятии и внедрении инновационных подходов в своей педагогической практике. Исследование направлено на изучение мотивационных факторов, которые могут стимулировать молодых преподавателей к активному участию в инновационной деятельности. Согласно дизайну исследования, эксперимент состоял из двух этапов – анкетирования с целью определения основных мотивационных факторов, и интервью для более глубокого понимания мнений и опыта участников. Установлено, что основными мотивационными факторами выступают материальные поощрения и коммуникации внутри педагогического сообщества, признание и поддержка со стороны коллег и руководства, а также благоприятная атмосфера в коллективе. Меньше всего участники замотивированы внутренним стремлением к внедрению инноваций и профессиональными наградами. При этом в своей деятельности большее предпочтение респонденты отдают смешанным методам обучения, меньшее – интерактивному обучению с

использованием VR и AR технологий. Таким образом, рекомендуется развивать внутреннюю мотивацию, поощряя энтузиазм к внедрению новых технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: инновационная деятельность, мотивация, молодой специалист, преподаватель, интервью, поддержка, атмосфера в коллективе, профессиональные награды, образовательный процесс, инновационные технологии.

References

1. Asad M.M., Naz A., Churi P., Guerrero A.J.M., Salameh A.A. Mix method approach of measuring VR as a pedagogical tool to enhance experimental learning: Motivation from literature survey of previous study. *Education Research International*. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.1155/2022/8262304> (accessed: 12.08.2023).
2. Mamekova A.T., Toxanbayeva N.K., Naubaeva K.T., Ongarbayeva S.S., Akhmediyeva K.N. A meta-analysis on the impact of gamification over students' motivation. *Journal of Intellectual Disability-Diagnosis and Treatment*. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.04.9> (accessed: 15.09.2023).
3. Hanim F., Nurdyansyah N., Ruchana S. Effect of pedagogical competence and work motivation on the performance of educators in SMP muhammadiyah 4 gempol. *Proceedings of the ICECRS*. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.21070/icecrs2020394> (accessed: 20.10.2023).
4. Zhou T., Law R., Lee P.C. "What motivates me?" Motivation to conduct research of academics in teaching-oriented universities in China. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100392> (accessed: 07.09.2023).
5. Dyjsekeeva N.ZH., Kalkeeva K.R., Kasabolat A.ZH. «Basekege kabilettilikti damytu» oku kursynyn mazmunyn zhujeleu zhane kurastyrudyn didaktikalyk negizderi, L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin habarshysy *Pedagogika. Psihologiya. Aleumettanu seriyasy*, 143(2), 58 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-58-67>. [in Kazakh]
6. Jolchibekova K.Zh., Nurzhanova A.R., Aibergen A.I., Gauriyeva G.M., Berdenova S.L. First-year students' problems affecting adaptation to a public university in Kazakhstan, *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 143(2), 44 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-44-57>.
7. Ounis T. Addressing the integration of ICT into teaching and Identification of the potential factors motivating teachers to use ICT, *International Journal*, 3(1), 1099-1114 (2016).
8. Backfisch I. et al. Variability of teachers' technology integration in the classroom: A matter of utility! *Computers & Education*, 166, 104159 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1016/J.COMPEDU.2021.104159>.
9. Fütterer T. et al. Will, skills, or conscientiousness: What predicts teachers' intentions to participate in technology-related professional development? *Computers & Education*, 198, 104756-104756 (2023). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104756>.
10. Knissarina M.M., Syzdykbayeva A.D., Ramazanova D., Togaibayeva A.K. Digital socialization of students in the conditions of professional training, *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 143(2), 196 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-195-202>.

11. Mendygaliyeva A.E. Bilim alushylarga organikalыk himiyany onlajn okytu barysynda interaktivti tekhnologiyalardy koldanu, L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin habarshysy Pedagogika. Psihologiya. Aleumettanu seriyasy, 143(2), 234 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-233-239>. [in Kazakh]

12. Kabataeva ZH.K., Bakirova K.SH., Kitapbaeva A.A., SHariphanova A.S., Satandinova B.S., Karmenova B.K. ZHaratylystanu panderi mysalynda bilim alushylardyn ozindik zhumysy retinde bejne zhazbalar zhasau tazhiribesi, L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin habarshysy Pedagogika. Psihologiya. Aleumettanu seriyasy, 143(2), 147 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-146-157>. [in Kazakh]

13. Tursynkulova E.A., Madiyarov N.K., Erdankulov A.ZH. Bolashak matematika mugalimderin geometriyalыk salu esepтерine dayarlauda «dengejlep okytu» tekhnologiyasyn koldanu, L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin habarshysy Pedagogika. Psihologiya. Aleumettanu seriyasy, 143(2), 231 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-221-232> [in Kazakh]

Information about authors:

Kussainova R.E. – senior lecturer of the Department of Foreign Languages, International relations faculty, L.N. Gumilyov Eurasian national university, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Kassymbekova N.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Philological Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian national university, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Kaliyeva A.B. – Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Foreign Languages, International relations faculty, L.N. Gumilyov Eurasian national university, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Кусаинова Р.Е. – шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы, халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к. 2, Астана, Қазақстан.

Касымбекова Н.С. – педагогика ғылымдарының кандидаты, шетел тілдері кафедрасының доцент м.а., филология факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к. 2, Астана, Қазақстан.

Калиева А.Б. – педагогика ғылымдарының кандидаты, шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы, халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к. 2, Астана, Қазақстан.

МРНТИ 14.35.09

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-187-205>

Научная статья

Применение техник актерского мастерства в условиях формального обучения как часть творческого потенциала будущего учителя начальных классов

А.В. Люфт¹ , А.С. Акпаева² , Д.Ж. Шнайдер*³

¹Гамбургский технологический университет Гамбург, Гамбург, Германия

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*Автор для корреспонденции: djakk@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассмотрено влияние искусства и творчества в процессе формального обучения у студентов бакалавриата Начального образования. Применение творческих техник может стать ключом, необходимым в процессе обучения, а именно - создать условия в организации совместной педагогической деятельности преподавателя и самостоятельной работы студентов при формальном обучении, результатом чего может послужить стимулирование творческой работы, повышение самооценки студентов и их самосознания, обретение индивидуальности. Традиционные формы обучения, включающие в себя лекции и презентации в PowerPoint, уже являются недостаточными для адекватного вовлечения молодого поколения студентов в эпоху цифровизации, поэтому преподавателям необходимы такие способы обучения, которые способны привлечь студентов в реальных условиях группы, но в то же самое время быть протестированными и апробированными.

Предметом творчества в данном исследовании выступают техники актерского мастерства, разработанные педагогами, режиссерами театрального ремесла, таких, как Станиславский К.С., Страсберг Л., Чехов М.А. Эти техники актерского мастерства подверглись нашему исследованию в данной статье: изучены, обработаны и применены в рамках дисциплины «Детская литература с практикумом по выразительному чтению» в условиях формального обучения. Для проведения исследования в рамках вышеуказанной дисциплины были разработаны практические задания и СРС на основе техник актерского мастерства. Обозначены проблемы, с которыми студенты сталкивались или столкнутся, когда начнут свою педагогическую деятельность. В статье предложены выводы и способы решения проблем на пути становления будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: творчество, искусство, детская литература, формальное обучение, техника, актерское мастерство.

Введение

Искусство и процесс его восприятия личностью предполагает комплекс психической деятельности, которая объединяет эмоциональные и познавательные моменты в одно целое. На сегодняшний день рассмотрены и изучены вопросы влияния различных видов искусств на психолого-педагогические процессы (Выготский Л.С. [1], Леонтьев А.Н. [2], Фрейд З. [3], Ингарден Р. [4], Каган М.С. [5], Ауэзов М.О. [6], Feist GJ [7]).

Цитата известной итальянской актрисы театра Дузе Э. на рубеже XIX-XX вв. о том, что те, кто берется обучать Искусству, решительно ничего в нем не понимают [26], наводит нас на мысль о том, а следует ли обучать искусству и его тонкостям людям, профессии которых далеки от искусства? По мнению Фрейда З. [3], искусство – это прекрасный способ психотерапии не только для художника (автора), но и для публики, т.к. искусство в любом его проявлении снижает психологическое напряжение и способствует разрядке эмоций. Иногда наслаждению от прочитанного, увиденного, услышанного. Мы согласны с тем, что творческие люди более открыты новому опыту, менее традиционны и менее сознательны, более уверены в себе, принимают себя, целеустремленны, амбициозны, доминируют, враждебны и импульсивны [7], чем люди, связанные с наукой. Тем не менее, применение творческих способностей поможет, по нашему мнению, простимулировать процесс обучения. Все это будет в равной степени зависеть от личных способностей [7], от приобретенных знаний и навыков, важных для обучения творческому исследованию [8, 9] и от развития творческого потенциала в течение карьеры [10]. Такого мнения придерживаются и в естественно-научной среде [11], не только в педагогической.

Тогда цитата знаменитого американского театрального педагога и режиссера Страсберга Л. [12] о том, что «все великое искусство строится на откровении» [26], согласуется с утверждением Маслоу А. [13] об образовании, что через искусство прокладывается путь к творческим, открытым личностям, что, в свою очередь, ориентированно на цели гуманистические.

Применение методик театрального мастерства (театрализация) является одной из техник, которая может стать средством творческой самореализации и способом личностного развития для будущего специалиста. В ходе исследования были применены теоретические и практические знания театральных педагогов и режиссеров (Станиславский К.С. [14], Чехов М.А. [15], Страсберг Л., Коэн Л. [12]) об актерском мастерстве в условиях формального обучения.

Методики театрального мастерства, входящие в категорию арт-технологий, должны помочь создать условия в организации совместной педагогической деятельности преподавателя и самостоятельной работы студентов при формальном обучении, результатом чего может послужить стимулирование творческой работы, повышение самооценки студентов и их самосознания, обретение индивидуальности. Обретение самостоятельности же, в свою очередь, необходимо развивать. По мнению ряда исследователей [16-21], самостоятельность является одним из основных свойств творческого мышления и качеств личности. Целью педагогики, в таком случае, является корректное создание условий формального обучения, включая самостоятельную

работу студента, тогда как одной из задач выступает развитие творческого потенциала в процессе самостоятельного обучения при помощи арт-технологий.

Также, по мнению казахстанских исследователей, среди которых Қасен Г.А., Айтбаева А.Б. [22], Кушекбаева Ж. С., Бакытбайқызы А., Абилхан И. Н., Дуйсенбек А. Б., Маликова Н. С., Корганбекова А. Н. [23], творческое направление играет важную роль в психолого-педагогическом аспекте образования на обучающихся.

Проблема развития творческого начала является одной из наиболее актуальных, потому как подготовка педагогических кадров в качестве механизма формирования новых компетенций преподавателя высшей школы, формирования новых целей, ценностей и способов профессионально-педагогической и управленческой деятельности перманентно вносит новые требования к организации самостоятельной работы студентов. Решением может стать применение нестандартных технологий обучения, таких, как арт-технологии. Соответственно, *целью нашего исследования* является применение техник актерского мастерства в условиях формального обучения у студентов бакалавриата по программе Начального образования в качестве творческого потенциала.

Исследователи (Leavy P. [24], Katherine J. Janzen, Beth Perry, Margaret J. A. Edwards [25]) указывают на желание вовлеченности самих студентов в высших учебных заведениях в процесс обучения. Традиционные формы обучения с лекциями и презентациями в PowerPoint являются недостаточными для адекватного вовлечения молодого поколения студентов в эпоху цифровизации, поэтому преподавателям необходимы такие способы обучения, которые способны привлечь студентов в реальных условиях класса, но в то же самое время быть протестированными и апробированными.

Каждый вид арт-технологии предполагает коллаборацию между педагогом и студентом, а при их взаимодействии используются различные художественно-творческие средства в процессе совместного и самостоятельного обучения, которые обладают достаточным потенциалом к разностороннему развитию личности студента. В свою очередь, арт-технологии обращены к сильным сторонам личности, обладающие, с одной стороны, внутренней поддержкой, с другой, – восстановлением целостности человека [26].

Материалы и методы

Для проведения нашего исследования мы обратились к источникам театрального искусства, среди которых система Станиславского [14], метод Страсберга [12], маска Чехова [15] в качестве основных источников. Данные техники актерского мастерства были выделены нами как основные техники актерского мастерства и применены вместе и/или в комбинации с педагогическими методами начального образования. Кроме того, в статье рассмотрены материалы как по техникам актерского и театрального мастерства в целом Cohen, L. [12], Бартоу А. [26], так и материалы по творчеству, искусству в педагогической науке Mumford MD et. al. [8], Scheffer M et. al. [9], Lehmann, J. et. al. [11], Маслоу А. [21], Байков Ф.Я. [17], Қасен Г.А., Айтбаева А.Б. [22], Leavy, P. [24], Katherine J. Janzen,

Beth Perry, Margaret J. A. Edwards [25], Копытин, А.И. [26], Кожуховская Л.С. [27], Белова С.В. [28], Ром Н. [29]. Использовались следующие методы исследования: теоретические, эмпирические. Теоретические методы – анализ литературы по исследуемой проблеме выявления теоретического обоснования процесса творчества и применение техник актерского мастерства в условиях формального обучения. Эмпирические методы были выбраны в качестве разработки практических занятий и СРС по дисциплине «Детская литература с практикумом по выразительному чтению» как инструмент формирования творческих способностей у студентов бакалавриата.

Результаты и обсуждение

Данное исследование проводилось в рамках дисциплины «Детская литература с практикумом по выразительному чтению», т.к. литература является частью искусства, а театр и сценическое мастерство немислимы без художественного произведения. Затрагивая тему организации детского чтения и детскую книгу, в частности, отметим, что книга является одним из наиболее влиятельных способов воспитания у детей. Ауэзов М.О. [6] придавал особое значение книгам и произведениям, относящиеся к любой отрасли знаний. В художественных произведениях, по мнению Ауэзова М.О. [6], расширяются рамки выражения духовных чувств в читателях через образы главных героев. Ингарден Р. [4] указывал на строго направленный продукт субъективных творческих операций автора, подразумевая художественное произведение. С точки зрения образования, в задачу школьной программы должно входить предоставление обучающимся основы научных знаний, где каждый предмет должен дать обучающимся представления об окружающей среде, сформировать научное мировоззрение и, в конечном итоге, применять эти знания на практике.

Исследование включает в себя наработки во время практических занятий и СРС. Исследованию подверглись следующие качества необходимые в сценическом мастерстве:

на практических занятиях:

- речь (пауза, интонация, ударение, темп и ритм);
- воображение;
- внимание и интерес;
- работа с персонажем, создание образа;

во время СРС:

- речь (слово, пауза, интонация, ударение, темп и ритм);
- воображение;
- формирование привычки повторения.

В начале исследования был проведен опрос среди студентов, направленный на владение творческими качествами педагога в психолого-педагогическом образовании. Всего в опросе приняли участие 5 студентов. Результаты показывают общие знания, понимание владением творческими качествами, знаниями в педагогической сфере у студентов бакалавриата Начального образования.

Таблица 1

Опрос на владение творческими качествами педагога

Вопрос	Ответы + их % соотношение					
Какое из указанных ниже качеств, по вашему мнению, является наиболее важным и/ или необходимым для учителя начальных классов? Выберите только один вариант.	Владение теоретическими и практическими знаниями и навыками (100%)		Воображение и креативность в работе (0%)		Психологический настрой (0%)	
Какие качества, по вашему мнению, вам могут понадобиться во время выполнения упражнений по технике чтения? Выберите не более двух пунктов.	Тембр голоса (20%)	Скорочтение (20%)	Темп и ритм чтения (100%)	Интонация голоса (100%)	Самоанализ (40%)	Правила пунктуации (40%)
Считаете ли вы важным внедрение техник актерского мастерства на уроках литературного чтения и чтения в целом?	Да (40%)		Нет (40%)		Затрудняюсь ответить (20%)	
Что, по вашему мнению, может развивать воображение человека в образовательной среде? Выберите не более двух.	Мышление (100%)		Создание и изучение нового, креативность (80%)	Уверенность в себе, в своих действиях (20%)	Уровень подготовки к занятиям (0%)	
Как вы считаете, кому из двух сторон – учителю или ученику – необходимо воображение во время проведения урока, связанного с творчеством?	Только ученику (0%)		Только учителю (0%)	Двум сторонам (100%)	Никому (0%)	

По итогам первого опроса мы можем считать, что у данной группы студентов имеется качественный склад ума, направленный в научную сферу образования. Это доказывает их вовлеченность в учебный процесс, их заинтересованность в получении образования. С точки зрения творческого потенциала учителя начального образования здесь результаты показывают умеренный характер и готовность студентов к изучению техник актерского мастерства.

В процессе проведения практических занятий у студентов по дисциплине «Детская литература с практикумом по выразительному чтению» были рассмотрены теоретические основы актерского мастерства Страсберга Л. [12], Станиславского К.С. [14] и Чехова М.А. [15], куда вошли речь и ее законы в сценическом мастерстве (интонация, темпоритм, пауза, ударение, работа со знаками препинания), творческий акт актера (мешающие и помогающие факторы, среди которых определены воля, внимание и интерес, воображение (фантазия)), работа с текстом/ сценарием и разбор персонажа в театральной постановке. Также были использованы следующие педагогические игровые техники [27]: метод «Превращаем проблемы в цели», метод «Карусель», упражнение «Комплимент», метод «Слово-импульс». В их задачи входило: выявление проблем, связанных при разработке и дальнейшем проведении занятий у будущих учителей начальных классов с переформулированием их в цели; формирование навыков работы в парах индивидуально; обсуждение вопросов, развитие умения увидеть сильные стороны, положительные качества у любого человека; развитие ассоциативного мышления. Так, в процессе совместной работы со студентами были выявлены следующие проблемы, с которыми они столкнулись в процессе прохождения педагогических практик: частичное незнание или непонимание пунктуационных особенностей речи; озвучены трудности в подготовке и проведении занятий, среди которых студентами указываются частичное или недостаточное знание методики преподавания, корректное выстраивание этапов урока, подбор материала, передача информации и ее рефлексия, включение в процесс обучения всех детей класса (их заинтересованность, мотивация), заинтересованность самого учителя и время, отведенное на один урок. Основопологающей проблемой обозначена проблема подбора материала к урокам, связанным с выразительным чтением, которая является наиболее трудоемкой для будущих учителей. Решение этой проблемы они видят в опыте, проработке текста (воспитание лексических и грамматических основ у детей, понимание класса со стороны учителя, т.е. уровня готовности каждого его учащегося), а также знание художественной литературы, в том числе современной научной и применение ее на практике.

Практическим способом было доказано решение проблем с применением знаний об актерском мастерстве. Исследование проводилось на практических занятиях указанной дисциплины. Проработаны теоретические вопросы о речи, включая паузы, интонации, ударения, темп и ритм речи и чтения. Подготовлены упражнения на чтение со знаками препинания и без [12]. Для чтения были использованы отрывки из произведений литературы, стихотворения. Одним из примеров является стихотворение Абая «Без знаний – нос не задирай». При первом прочтении студентам были даны отрывки без знаков препинания (рис. 1), при втором – со знаками препинания (рис. 2). В процессе

обсуждения прочтения отрывков со знаками препинания и без студенты пришли к заключению, что знаки препинания являются необходимыми вспомогательными элементами языка и речи. Чтение без знаков препинания отнимает больше времени на подготовку чтения, так как смысл текста становится более объемным, многогранным. Оттого расстановка пауз, ударения, темп и ритм при чтении, который необходимо соблюсти, видится трудоемким. Чтение со знаками препинания дает зрительное ощущение спокойствия, текст произведения видится доступным и менее объемным. В процессе проведения этого исследования мы считаем, что доказали важность изучения элементов вспомогательных функций (пауза, интонация, темп, ритм, знаки препинания) в овладении речью.

Глупцов не счесть но редок ум
Знай не толпы сужденье тут
Пусть сладко мнение родных
Не вздумай следовать за ним
Не верь невеждам никогда
И ни родным и не чужим

Рисунок 1. Отрывок для прочтения без знаков препинания.

Глупцов не счесть, но редок ум,
Знай, не толпы сужденье тут.
Пусть сладко мнение родных,
Не вздумай следовать за ним.
Не верь невеждам никогда –
И ни родным и не чужим.

Рисунок 2. Отрывок для прочтения со знаками препинания.

Для работы с воображением были отобраны и применены техники актерского мастерства с упором на практику Чехова М.А. [15] и на теорию Станиславского К.С. [14]. Следует отметить, что сам Чехов М.А. опирался на систему Станиславского при создании своей техники актерского мастерства (маска) [15, 28]. Студентам были даны два изображения: на первом было фото коробки спичек, на втором – «Радуга» Айвазовского И.К. Студентам дали задание более подробно описать по очереди два разных объекта. Так была поставлена творческая задача [14, 15]. Для этого требуются внимание и сосредоточенность студентов. Ответив и дополнив друг друга, студенты получили следующее задание: описать возможные действия с предметами, явлениями и т.д. Так, студентами были отмечены действия, которые происходят или могли бы происходить. Например, спички были забыты кем-то (для фото с коробком спичек), экипаж спасается

от бури (картина Айвазовского). Коробок спичек, на котором студенты сосредоточили свое внимание, стал выглядеть иначе: были отмечены символы, рисунки, линии, надписи на коробке, их цвет, масштаб. Появился интерес к объекту (аэроплан), вызвавший ряд вопросов у студентов. В другом изображении – картина «Радуга» - студенты единогласно пришли к выводу, что экипаж именно спасается, а, например, не пытается спасти корабль, или плывет по направлению к кораблю. Двойственность изображенного или многогранность, которая может происходить на изображении, вбирающая в себя решение творческой задачи, по нашему мнению, также была доказана. Внимание и интерес в данном упражнении также были доказаны путем ответов студентов.

Для работы с персонажем и созданием образа студентами было самостоятельно выбрано короткое произведение с персонажем учителя, которое они проанализировали, определили основную идею рассказа и темы, поднимаемые в нем, а также дали описание образа учителя в этом произведении на первом занятии. Определив образ учителя, студенты представили идеал учителя в произведении и современного учителя. Например, идеал учителя в качестве персонажа произведения определен студентами как положительный персонаж, у которого есть такие качества, как внимательность, отзывчивость, чувство юмора, находчивость, изобретательность, эмпатия. К этому идеалу студенты добавляют важность таких качеств у современного учителя, как *требовательность* к знанию своего предмета и *лояльность* к детям. На следующем – втором – занятии было продолжено изучение произведения посредством руководства по персонажу (Method Acting Character Guide) Страсберга Л. [12], в котором театральные режиссеры уделяют внимание таким аспектам, как формирование внутреннего творчества и целеустремленности.

В нашем исследовании мы опираемся на утверждения Страсберга Л. о том, что это является отправной точкой для идей в расширении кругозора и экспериментировании с различными формами творческого самовыражения [12]. Из целого спектра характеристик персонажа, разделенного на пять разделов (Возможные черты характера, Личная жизнь и убеждения, Личность и психология, Исторический период или эпоха, Функция персонажа в сценарии и данных обстоятельствах), студенты выбрали лишь некоторые пункты из каждого раздела. В разделе возможных черт характера были выбраны пункты приблизительный возраст, как персонаж ходит/двигается/его поза, голос – тембральные качества/ стиль/ скорость/ дикция/ акцент. В разделе личной жизни и убеждений выбраны такие пункты, как статус в обществе/ образование, род занятий/ должность/ репутация, семейная динамика/ отношения с родителями/ братья и сестры/ друзья/ споры, хобби/ интересы. В разделе о личности и психологии персонажа – потребности/ желания, сильные/слабые стороны/ недостатки/ противоречия, агрессивный/ пассивный персонаж. В разделе исторического периода или эпохи выбран один пункт – политика/время мира или войны/время изобилия/голод. Раздел функции персонажа в сценарии и данных обстоятельствах был опущен студентами самостоятельно ввиду недостаточной изученности материала о сценическом искусстве студентами.

На втором практическом занятии был выбран сценарий театральной постановки, состоящий из 9 сцен для детей начальной и средней школы. Из 9 сцен для проработки

только трех персонажей были выбраны первые три сцены, а третья сцена в качестве инсценировки. Для проработки каждого персонажа (Персонаж 1 – учитель, Персонаж 2 – ученик 1, Персонаж 3 – ученик 2) студенты были поделены на пары и, посоветовавшись, определили персонажей, исходя из каждого выбранного пункта и раздела руководства по персонажу, присущие им черты характера, их образы и состояние. Исключением стал раздел «Исторический период или эпоха», который был определен совместно. Все остальные качества указаны в следующих таблицах:

Таблица 2

Персонаж 1 – учитель

Возможные черты характера учителя	
Приблизительный возраст	~25 лет
Как персонаж ходит/двигается/его поза	Мягкая походка, смелая, сдержанная мимика
Голос – тембральные качества/стиль/ скорость/ дикция/акцент	Осипший, болезненный голос
Личная жизнь и убеждения	
Статус в обществе/образование	Высшее образование
Род занятий/должность/репутация	Учитель
Семейная динамика/отношения с родителями/ братья и сестры/друзья/ споры	Замужем
Хобби/интересы/спорт	Сейчас – неизвестно (в школьные годы, вероятно, – чика (игра))
Личность и психология	
Потребности/желания	желание воспитать в детях человеческие качества
Сильные/слабые стороны/ недостатки/ противоречия	С одной стороны, – уверенная, с другой, – растерянная
Агрессивный/пассивный характер	Агрессивна с точки зрения ее педагогической работы
Исторический период или эпоха	
Политика/время мира или войны/время изо- билия/голод	Послевоенное время, год – 1948. Время – означающее восстановление целой страны после тяжб военных лет.

Таблица 3

Персонаж 2 – ученик 1

Возможные черты характера ученика 1	
Приблизительный возраст	11-12 лет

Как персонаж ходит/двигается/его поза	В сцене (сидит), поэтому он зажат из-за сложившихся ситуаций
Голос – тембральные качества/стиль/ скорость/ дикция/акцент	Тихий голос, неуверенный
Личная жизнь и убеждения	
Статус в обществе/образование	Ученик/ среднее (в процессе)
Род занятий/должность/репутация	Ученик/
Семейная динамика/отношения с родителями/ братья и сестры/друзья/ споры	На расстоянии от семьи (мамы и сестер)
Хобби/интересы/спорт	Чика (игра)/
Личность и психология	
Потребности/желания	Образование/ реальная причина его синяков
Сильные/слабые стороны/ недостатки/ противоречия	Сильная сторона – не ябеда
Агрессивный/пассивный характер	Пассивный (в сцене – на публике), агрессивный (в сцене – внутренне, в своих переживаниях)
Исторический период или эпоха	
Политика/время мира или войны/ время изобилия/голод	Послевоенное время, год – 1948. Время – означающее восстановление целой страны после тяжб военных лет.

Таблица 4

Персонаж 3 – ученик 2

Возможные черты характера ученика 2	
Приблизительный возраст	~11 лет
Как персонаж ходит/двигается/его поза	Суетливый/ шустрый
Голос – тембральные качества/стиль/ скорость/ дикция/акцент	Быстрый темп речи (нахальный стиль)
Личная жизнь и убеждения	
Статус в обществе/образование	Ученик/ среднее (в процессе)
Род занятий/должность/репутация	ученик
Семейная динамика/отношения с родителями/ братья и сестры/друзья/ споры	Справедливый по отношению к друзьям (по мнению только одного студента)/ нечестный – выдал тайну (по мнению большинства)
Хобби/интересы/спорт	Чика (игра)
Личность и психология	
Потребности/желания	Добиться справедливости

Сильные/слабые стороны/ недостатки/ противоречия	Сильная сторона – сила духа, слабая сторона – болтун
Агрессивный/пассивный характер	Агрессивный (мнение большинства)/ Пассивный (по мнению только одного студента)
Исторический период или эпоха	
Политика/время мира или войны/время изобилия/голод	Послевоенное время, год – 1948. Время – означающее восстановление целой страны после тягб военных лет.

По завершению определения образа персонажей следующим шагом стало согласие представленных образов другими парами студентов. Только один персонаж вызвал споры: ученик 2. По мнению большинства, характер ученика 2 является нахальным, а от того и нечестным в отношениях с окружающими (пункт «Семейная динамика/отношения с родителями/ братья и сестры/друзья/ споры»), а также агрессивный характер (пункт «Агрессивный/пассивный характер»), по мнению большинства. Однако один из студентов не согласился с мнением большинства, аргументировав это историческим периодом, возможным положением в семье его родителей. Так, в его понимании характер персонажа является пассивным, а отношения с друзьями справедливыми. Это, по нашему мнению, и есть проявление творческого акта, который был совершен студентом. Не опираясь на мнение чужих, студент был убежден в правоте своего решения. Студент начал видеть происходящее со стороны персонажа, а не со стороны окружающих, т.е. студент применил такие качества, как воображение и внимание, а за вниманием последовал интерес.

Мы согласны с тем, что выпускники педагогических вузов могут быть лично и профессионально незрелыми, что в дальнейшем может отразиться в их работе. Это неуверенность, конфликтность, дефицит опыта саморефлексии и отсутствие субъектной позиции в выбранной ими профессии [29]. Поэтому следующее проведенное исследование только подчеркнуло обстоятельства, факторы, которые волнуют студентов по окончании обучения. Студенты, ознакомившись с творческим актом актера [14, 15] в качестве примера, представили свою аналогию в виде творческого/ педагогического акта учителя, где к мешающим факторам отнесли психологический фактор (в частности, такие признаки, как замкнутость, неуверенность в себе и своих действиях), опыт, низкая мотивация, нагрузка (которая влияет на время) и, как следствие, ее – выгорание, отсутствие единомышленников, реакция обучаемых, их заинтересованность, а также проблемы с рефлексией. В список помогающих факторов попали положительные изменения учеников во время обучения и поддержка родителей в начинаниях детей, признание со стороны социума, совершенствование навыков, поддержка со стороны более опытных коллег.

Для выполнения самостоятельных работ студентам были предложены следующие задания для отработки речи (слово, пауза, интонация, ударение, темп и ритм) – аудиозапись отрывков детских произведений, стихотворений и саморефлексия, посредством которой студенты самостоятельно анализировали свои аудиовыступления, делали записи в виде небольших отчетов. В этой части исследования мы сосредоточились не только на речи и ее законах, но и на формировании привычки повторения, т.е.

студентам предлагалось в течение курса делать аудиозаписи с прочтением отрывков произведений и последующей саморефлексией. Благодаря практике в работе с голосом берется основная цель - улучшение качества дикции, тембра, дыхания, орфоэпии [30]. А самостоятельное прослушивание аудиозаписей и самокритика должны помочь в ряде проблем, имеющих у студента: умение слушать и умение слышать, возможность скорректировать свое произношение при последующих аудиозаписях. По мнению ряда исследователей, в том числе Kluger, A.N., & Itzhakov, G. [31], сила слушания ведет к большей креативности, продуктивности, ясности и благополучию слушателя, говорящего и организации. В итоге заметны улучшения в голосе: присутствует уверенность, организованность; тратится меньше времени на подготовку к прочтению текста ввиду теоретического ознакомления с законами речи, практическом применении их на лекционных и практических занятиях; произношение стало четче, выразительнее.

В СРС на воображение в условии формального обучения было переложение современных реалий на знакомую историю, т.е. сохранив основную идею, тему и проблему истории, студенты переписали сюжет на современный мотив. Одной из основных проблем при выполнении такого задания является само воображение как источник воплощения данного задания, другая проблема также заключается в фантазии студента-автора. Только двое справились с данным заданием, полностью выполнив его.

Другим заданием на воображение стала подготовка занятия на свободную тему, одной из задач которого в нашем исследовании – это выявить логику и последовательность составленных студентами занятий. А также посмотреть на способы творчества студентов. Знакомые с педагогических практик студенты оформляли свои работы, включая цели, задачи, материалы, необходимые для проведения их занятий (например, наглядные материалы в формате видео, фото), обозначали места проведения. Таким образом, студенты подготовили занятия по танцам, развитию и выявлению эмоций. Как и в случае с первым заданием, справились двое студентов из пяти, из которых только один выполнил два задания на воображение.

Проведя опрос среди студентов на выполнение заданий на воображение, большинство (те, кто не справились с заданиями) сослалось на нехватку времени. Мы делаем вывод, что задания на воображение являются одними из сложных на пути к их выполнению в педагогической сфере в условиях формального обучения. Также применение техник актерского мастерства в условии формального обучения дает нам возможную теорию того, что заинтересованность в задании, а, следовательно, в предмете и в своей будущей профессии, и целеустремленность в овладении ею, к сожалению, проявляется у единиц. И те проблемы, которые были озвучены студентами на протяжении нашего исследования, с высокой вероятностью будут проявляться во время их первых месяцев, лет на рабочем месте в качестве учителя начальных классов.

По завершению практических занятий и СРС был проведен опрос о проделанной работе студентов, также включавший работу с техниками актерского мастерства. В опросе данного исследования приняли участие все 5 студентов. Повторный опрос определяет качество проведенного исследования. Наблюдаются положительные и стабильные знания о творческом потенциале учителя начального образования, его работы с обучающимися. Представленные результаты показывают ясную картину воздействия творчества на студентов – будущих учителей начальной школы.

Таблица 5

Результаты эксперимента (в % соотношении студентов)

Вопрос	Ответы + их % соотношение					
Какое из указанных ниже качеств, по вашему мнению, является наиболее важным и/ или необходимым для учителя начальных классов? Выберите только один вариант.	Владение теоретическими и практическими знаниями и навыками (60%)		Воображение и креативность в работе (20%)		Психологический настрой (20%)	
Какие качества, по вашему мнению, вам могут понадобиться во время выполнения упражнений по технике чтения? Выберите не более двух пунктов.	Тембр голоса (20%)	Скорочтение (40%)	Темп и ритм чтения (60%)	Интонация голоса (60%)	Самоанализ (60%)	Правила пунктуации (80%)
Считаете ли вы важным применение техник актерского мастерства на уроках литературного чтения и чтения в целом?	Да (100%)		Нет (0%)		Затрудняюсь ответить (0%)	
Что, по вашему мнению, может развивать воображение человека в образовательной среде? Выберите не более двух.	Мышление (60%)		Создание нового, креативность (80%)	Уверенность в себе, в своих действиях (40%)	Уровень подготовки к занятиям (0%)	
Как вы считаете, кому из двух сторон – учителю или ученику – необходимо воображение во время проведения урока, связанного с творчеством?	Только ученику (0%)		Только учителю (0%)	Двум сторонам (100%)	Никому (0%)	

Заключение

По итогам проведенного исследования авторами статьи сделаны следующие выводы:

1. Доказана важность практических занятий и СРС с применением техник актерского мастерства в условиях формального обучения. Исследованные творческие качества, необходимые в сценическом мастерстве, применимы на занятиях по дисциплине «Детская литература с практикумом по выразительному чтению» Начального образования студентам бакалавриата.

2. Воображение является одним из сложных качеств на пути к выполнению разного рода заданий в педагогической сфере в условиях формального обучения. Необходимы дальнейшие исследования в данном направлении среди творческих качеств.

3. Данные результаты исследования в дальнейшем могут использоваться в практике высших образовательных учреждений с уклоном на педагогическое образование, осуществляющих поиск путей совершенствования подготовки будущих педагогов начального образования и применение техник актерского мастерства в качестве творческого потенциала.

4. Низкая численность студентов также представляет сложность в качестве полученных исследований ввиду малокомплектной группы.

Полученные результаты в ходе данного исследования позволяют считать цель исследования достигнутой. Тем не менее, наше исследование не дает исчерпывающего решения проблемы подготовки будущих учителей начальных классов. Данное исследование дает только один из способов решения. В перспективе это позволяет исследовать специфику неформального и информального обучения с применением указанных техник или иных техник актерского мастерства.

Вклад авторов

Каждым автором данной статьи внесен интеллектуальный вклад в ее написание. Люфт А.В. ответственен за концепцию работы, сбор данных, проведенный анализ и написание текста статьи. Акпаева А.Б. является ответственной за пересмотр содержания статьи, интерпретацию работы. Шнайдер Дж.Ж. ответственен за окончательный вариант статьи для публикации. Кроме того, авторы данной статьи несут ответственность за каждый аспект выполненной работы: за изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью полученных данных, целостностью каждой части статьи.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Психология искусства. – Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
2. Леонтьев А.Н. О психологической функции искусства (гипотеза) // Худ. творчество и психология. – Москва: Наука, 1991. – С. 184-188.
3. Freud S. Der Dichter und das Phantasieren: Mit Interpretationshilfen/ BoD. – Books on Demand, 2010. – 58 p.
4. Ингарден Р. Исследования по эстетике. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1962. – 572 с.

5. Каган М.С. Избранные труды: сборник научных трудов: в 7 томах. – Санкт-Петербург: Петрополис, 2007. – 756 с.
6. Ауэзов М. Мысли разных лет. – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы, 1961. – 554 с.
7. Feist G.J. A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personal Soc. Psychol. Rev* 2. – 1998. – Vol. 2(4). – P. 290-309.
8. Mumford M.D., Antes A.L., Caughron J.J., Connelly S., Beeler C. Cross-field differences in creative problem-solving skills: a comparison of health, biological, and social sciences // *Creat Res J.* – 2010. – Vol. 22. – P. 14-26.
9. Scheffer M., Baas M., Bjordam T. Teaching originality? // *Common habits behind creative production in science and arts. Ecol. Soc.* – 2017. – Vol. 22(2). – Art. 29.
10. Mumford M.D., Connelly M.S., Scott G., Espejo J., Sohl L.M., Hunter S.T., Bedell K.E. Career experiences and scientific performance: A study of social, physical, life, and health sciences // *Creat. Res. J.* – 2005. – Vol. 17. – P. 105-129.
11. Lehmann J., Gaskins B. Learning scientific creativity from the arts. *Palgrave Commun.* [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0308-8/> (дата обращения: 29.05.2023).
12. Cohen L. *The Method Acting Exercises Handbook.* – Oxon; New York, NY: Routledge, 2016. – 222 p.
13. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review.* – 1943. – Vol. 50(4). – P. 370-396.
14. Станиславский К.С. Работа актера над собой в творческом процессе воплощения. – Москва: Издательство АСТ, 2022. – 448 с.
15. Чехов М.А. О технике актера: [сборник]. – Москва: Издательство АСТ, 2022. – 288 с.
16. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – Москва: Просвещение, 1982. – 192 с.
17. Байков Ф.Я. Ученье и творчество. – Ленинград: Лениздат, 1979. – 135 с.
18. Жарова Л.В. Организация самостоятельной учебно-познавательной деятельности. – Ленинград: ЛГПИ, 2010. – 79 с.
19. Жарова Л.В. Учить самостоятельности. – Москва: Просвещение, 1993. – 206 с.
20. Чупрова Л.В., Муллина Э.Р., Мишурина О.А., Ершова О.В. Развитие самостоятельности студентов бакалавриата в условиях современного образовательного процесса // *Современные наукоемкие технологии.* – 2015. – № 9. – С. 162-165.
21. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2019. – 400 с.
22. Қасен Г.А., Айтбаева А.Б. Арт-педагогика и арт-терапия в инклюзивном образовании. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 184 с.
23. Кушекбаева Ж.С., Бакытбайқызы А., Абилхан И.Н., Дуйсенбек А.Б., Маликова Н.С., Корганбекова А.Н. Қазақстандағы Республикасындағы инклюзивті білім беру жүйесі // *Молодой ученый.* – 2017. – No. 51(1). – С. 16-18.
24. Leavy P. *Method Meets Art: Third Edition: Arts-Based Research Practice.* Guilford Publications. – New York, 2020. – 344 p.
25. Janzen K.J., Perry B., Margaret J.A. *Edwards Artistic Pedagogical Technologies: A Primer for Educators (Education).* – Vernon Press, Delaware, 2018. – 160 p.

26. Копытин А.И. Основы арт-терапии. – Санкт-Петербург: Лань, 1999. – 256 с.
27. Кожуховская Л.С. Педагогические игротехники: копилка методов и упражнений/ под общ. ред. Л.С. Кожуховской. – Минск: Изд. центр БГУ, 2010. – 233 с.
28. Бартоу А. Актерское мастерство. Американская школа. – Москва: Альпина Диджитал, 2013. – 410 с.
29. Белова С.В. Профессионально-личностное саморазвитие будущего педагога// Творческая педагогика. – 2012. – №2(51). – С. 2-6.
30. Ром Н. Хочу говорить красиво! Техники речи. Техники общения. – Москва: АРДИС, 2013. – 60 с.
31. Kluger A.N., Itzchakov G. (2022). The Power of Listening at Work //Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior. – 2022. – Vol. 9. – P. 121-146. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-091013/>.

А.В. Люфт¹, А.С. Ақпаева², Д.Ж. Шнайдер³

¹Гамбург технологиялық университеті, Гамбург, Германия

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің шығармашылық әлеуеті арқылы формалды білім беруде актерлік техниканы қолдану

Андатпа. Мақалада бастауыш білім беру бакалавриатының формалды оқыту үдерісінде өнер мен шығармашылықтың қаншалықты ықпалды екендігі қарастырылады. Формалды оқытуда шығармашылық әдістерді қолдану, мұғалімнің бірлескен педагогикалық қызметі мен студенттердің өздік жұмысын ұйымдастыру - оқу үдерісіндегі қажетті құрал. Бұл жұмыстың нәтижесінде студенттердің шығармашылық жұмыстарға ынтасы артып, өзін-өзі бағалауына, тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндік береді. PowerPoint бағдарламасындағы таныстырылым мен дәрістерді қамтитын дәстүрлі оқыту формалары цифрландыру дәуірінде студенттердің қызығушылықтарын оятуға жеткіліксіз, сондықтан оқытушы студенттердің топтық жұмыста тапсырманы еркін орындап қана қоймай, тестілеу мен сынақтан нәтижелі өтулерін де қамтамасыз етуі тиіс.

Зерттеуде шығармашылық пән ретінде К.С.Станиславский, Л.Страсберг, М.А.Чехов сияқты театр режиссерлері мен мұғалімдердің әзірлеген актерлік шеберлік техникасы ұсынылды. Мақалада сараланған актерлік шеберлік техникасы аясында формалды білім беру бойынша «Балалар әдебиеті мәнерлеп оқу практикумы» пәні зерттелді. Зерттеуді жүргізу үшін жоғарыда аталған пәнге қатысты актерлік техника негізінде тәжірибелік тапсырмалар мен СӨЖ әзірленді. Жұмыста студенттердің педагогикалық қызметтің алғашқы кезеңінде орын алатын немесе кездесуі ықтимал мәселелер көрсетілді. Мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің қалыптасу жолындағы проблемаларды шешу жолдары мен тәсілдері ұсынылды.

Түйін сөздер: шығармашылық, өнер, балалар әдебиеті, формалды оқыту, техника, актерлік шеберлік.

A.V. Lyuft¹, A.S. Akpayeva², J.Z. Shnaider³

¹*Hamburg University of Technology Hamburg, Hamburg, Germany*

²*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan*

³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

The application of acting techniques in the conditions of formal education as a part of the creative potential of a future primary school teacher

Abstract. This article examines the influence of art and creativity in the process of formal education among undergraduate students of primary education. The use of creative techniques can be the key, which is necessary in the learning process to create conditions for organizing joint teaching activities of the teacher and independent work of students during formal education. The result can be in stimulating creative work, increasing students' self-esteem and self-awareness, and gaining individuality. Traditional forms of teaching, including lectures and PowerPoint presentations, are no longer sufficient to adequately engage the younger generation in the digital age. So teachers need teaching methods that can engage students in real group settings and simultaneously be tested and approved.

The subject of creativity in this study is acting techniques developed by teachers, directors of theatrical work, such as Stanislavsky K.S., Strasberg L., and Chekhov M.A., whose techniques were subjected to our study in the article. The techniques were studied, processed and applied within the framework of the discipline "Children's Literature with a Workshop on Expressive Reading" in the context of formal education. To conduct research within the framework of the above discipline, practical tasks and SIW based on acting techniques were developed. The problems that students have encountered or will face when they begin to conduct pedagogical activities are indicated. Conclusions and ways of solving problems on the way of becoming future primary school teachers are proposed.

Keywords: creative, art, children's literature, formal education, technique, acting.

References

1. Vygot'skij L.S. Psihologiya iskusstva [Psychology of art] (Rostov-na-Donu, izd-vo «Feniks», 1998, 480 s.) [Rostov-on-Don, publishing house "Phoenix", 1998, 480 p.]. [in Russian]
2. Leont'ev A.N. O psihologicheskoy funkcii iskusstva (gipoteza), Hud. tvorchestvo i psihologiya [On the psychological function of art (hypothesis), Art creativity and psychology] (Moskva, Nauka, 1991, 184-188 s.) [Moscow, Nauka, 1991, 184-188 p.]. [in Russian]
3. Freud S. Der Dichter und das Phantasieren: Mit Interpretationshilfen, BoD (Books on Demand, 2010, 58 p.).
4. Ingarden R. Issledovaniya po estetike [Studies in Aesthetics] (Moskva, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1962, 572 s.) [Moscow, Foreign Literature Publishing House, 1962, 572 p.]. [in Russian]
5. Kagan M.S. Izbrannye trudy: sbornik nauchnyh trudov: v 7 tomah [Selected works: collection of scientific works: in 7 volumes] (Sankt-Peterburg, Petropolis, 2007, 756 s.) [St. Petersburg, Petropolis, 2007, 756 p.]. [in Russian]
6. Auevov M. Mysli raznyh let [Thoughts from different years] (Alma-Ata, Kazahskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury, 1961, 554 s.) [Alma-Ata, Kazakh State Publishing House of Fiction, 1961, 554 p.]. [in Russian]

7. Feist G.J. A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personal Soc. Psychol. Rev* 2, 2(4), 290-309 (1998).
8. Mumford M.D., Antes A.L., Caughron J.J., Connelly S., Beeler C. Cross-field differences in creative problem-solving skills: a comparison of health, biological, and social sciences, *Creat Res J*, 22, 14-26 (2010).
9. Scheffer M., Baas M., Bjordam T. Teaching originality? Common habits behind creative production in science and arts. *Ecol. Soc.*, 22(2), 29 (2017).
10. Mumford M.D., Connelly M.S., Scott G., Espejo J., Sohl L.M., Hunter S.T., Bedell K.E. Career experiences and scientific performance: A study of social, physical, life, and health sciences, *Creat. Res. J.*, 17, 105-129 (2005).
11. Lehmann J., Gaskins B. Learning scientific creativity from the arts. *Palgrave Commun.* [Electronic resource] – URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0308-8/> (accessed: 29.05.2023).
12. Cohen L. *The Method Acting Exercises Handbook* (Oxon, New York, Routledge, 2016, 222 p.).
13. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396 (1943).
14. Stanislavskij K.S. *Rabota aktera nad soboj v tvorcheskom processe voploshcheniya* [The actor's work in the creative process of embodiment] (Moskva, Izdatel'stvo AST, 2022, 448 s.) [Moscow, AST Publishing House, 2022, 448 p.]. [in Russian]
15. CHekhov M.A. *O tekhnike aktera: [sbornik]* [About the actor's technique: [collection]] (Moskva, Izdatel'stvo AST, 2022, 288 s.) [Moscow, AST Publishing House, 2022, 288 p.]. [in Russian]
16. Babanskij YU.K. *Optimizaciya uchebno-vospitatel'nogo processa* [Optimization of the educational process] (Moskva, Prosveshchenie, 1982, 192 s.) [Moscow, Education, 1982, 192 p.]. [in Russian]
17. Bajkov F.YA. *Uchen'e i tvorchestvo* [Learning and creativity] (Leningrad, Lenizdat, 1979, 135 s.) [Leningrad, Lenizdat, 1979, 135 p.]. [in Russian]
18. ZHarova L.V. *Organizaciya samostoyatel'noj uchebno-poznavatel'noj deyatel'nosti* [Organization of independent educational and cognitive activities] (Leningrad, LGPI, 2010, 79 s.) [Leningrad, Leningrad State Pedagogical Institute, 2010, 79 p.]. [in Russian]
19. ZHarova L.V. *Uchit' samostoyatel'nosti* [Teach independence] (Moskva, Prosveshchenie, 1993, 206 s.) [Moscow, Education, 1993, 206 p.]. [in Russian]
20. CHuprova L.V., Mullina E.R., Mishurina O.A., Ershova O.V. *Razvitie samostoyatel'nosti studentov bakalavriata v usloviyah sovremennogo obrazovatel'nogo processa, Sovremennye naukoemkie tekhnologii* [Development of independence of undergraduate students in the conditions of the modern educational process, Modern science-intensive technologies], 9, 162-165 (2015). [in Russian]
21. Maslou A. *Motivaciya i lichnost'. 3-e izd.* [Motivation and personality. 3rd ed.] (Sankt-Peterburg, Piter, 2019, 400 s.) [St. Petersburg, Peter, 2019, 400 p.]. [in Russian]
22. Kasen G.A., Ajtbaeva A.B. *Art-pedagogika i art-terapiya v inklyuzivnom obrazovanii* [Art pedagogy and art therapy in inclusive education] (Almaty, Kazak universiteti, 2019, 184 s.) [Almaty, Kazakh University, 2019, 184 p.]. [in Russian]
23. Kushekbaeva ZH.S., Bakytбайкызы A., Abilhan I.N., Dujsenbek A.B., Malikova N.S., Korganbekova A.N. *Қазақстандағы Республикасындағы инкlyuzivti bilim беру зһыjesi, Molodoj uchenyj* [Inclusive education system in the Republic of Kazakhstan, Young Scientist], 51(1),16-18 (2017). [in Russian]
24. Leavy P. *Method Meets Art: Third Edition: Arts-Based Research Practice.* Guilford Publications (New York, 2020, 344 p.).

25. Janzen K.J., Perry B., Margaret J.A. *Edwards Artistic Pedagogical Technologies: A Primer for Educators (Education)* (Vernon Press, Delaware, 2018, 160 p.).
26. Kopytin A.I. *Osnovy art-terapii [Fundamentals of art therapy]* (Sankt-Peterburg, Lan', 1999, 256 s.) [St. Petersburg, Lan, 1999, 256 p.]. [in Russian]
27. Kozhuhovskaya L.S. *Pedagogicheskie igrotekhniki: kopilka metodov i uprazhnenij [Pedagogical game techniques: a collection of methods and exercises]* (Minsk, Izd. centr BGU, 2010, 233 s.) [Minsk, Publishing center of BSU, 2010, 233 p.]. [in Russian]
28. Bartou A. *Akterskoe masterstvo. Amerikanskaya shkola [Acting skills. American school]* (Moskva, Al'pina Didzhital, 2013, 410 s.) [Moskva, Al'pina Didzhital, 2013, 410 s.]. [in Russian]
29. Belova S.V. *Professional'no-lichnostnoe samorazvitie budushchego pedagoga, Tvorcheskaya pedagogika [Professional and personal self-development of the future teacher, Creative pedagogy]*, 2(51), 2-6 (2012). [in Russian]
30. Rom N. *Hochu govorit' krasivo! Tekhniki rechi. Tekhniki obshcheniya [I want to speak beautifully! Speech techniques. Communication techniques]* (Moskva, ARDIS, 2013, 60 s.) [Moscow, ARDIS, 2013, 60 p.]. [in Russian]
31. Kluger A.N., Itzhakov G. *The Power of Listening at Work, Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 9,121-146 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-091013/>.

Сведения об авторах:

Люфт А.В. – PhD докторант, Гамбургский технологический университет, ул. Гете, 17, Гамбург, Гамбург, Германия.

Акпаева А.Б. – кандидат педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, ул. Достык, 13, Алматы, Казахстан.

Шнайдер Д.Ж. – кандидат педагогических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Lyuft A.V. – PhD doctoral student, Hamburg University of Technology Hamburg, st. Goethe, 17, Hamburg, Germany.

Акраева А.Б. – Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, st. Dostyk, 13, Almaty, Kazakhstan.

Shnaider J.Zh. – candidate of pedagogical sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, st. Satpayev, 2, Astana, Kazakhstan.

ХҒТАР 14.37.01

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-206-220>

Заманауи педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамыту ерекшеліктері

Г.К. Шолпанқұлова^{id}, Э.Э. Сұлтанова*^{id}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: sultan_el@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада педагогтердің «кәсіби мәдениеті мен құзыреттілігі» және «мәдени құзыреттілігін» дамытудың педагогикалық алғышарттары қарастырылады. «Педагогтердің мәдени құзыреттілігін» дамыту шарттарының маңыздысы - мәдени тұғыр негізінде үздіксіз білім беру болып табылады. Үздіксіз білім берудің оқу-тәрбие міндеттерін іске асыру мәдени тұғырға бағдарлануы тиіс. Себебі академиялық ортада мәдени-тілдік әртүрліліктің артуы «педагогтердің мәдени құзыреттілігі» мен «кәсіби құзыреттілік» деңгейін дамытуды талап етеді.

Қоғамда орын алған білім беру жүйесінің мазмұндық өзгерісі әлем трендтеріне тікелей байланысты. Сыни тұрғыдан ойлау, талдау және синтездеу, мәселелерді оңтайлы шешу қабілеті, күйзеліске төзімділік пен кәсіби икемділік еңбек нарығында сұранысқа ие негізгі дағдылар ретінде айқындалған. Құзыреттілік жүйе үлгісінің өзгеруі, интериоризация, инкультурация және әлеуметтендіру арқылы «мәдениет адамын» тәрбиелеу парадигмасына алмасуымен жүзеге асырылады. Құзыреттілік тұғырдың гуманистік сипаты мәселелерді оңтайлы шешу механизмін құруға мүмкіндік туғызса, мәдени тұғырдың ізгілендіру әлеуеті іс-әрекеттік бағытта кездесетін қиындықтарға тәуелді.

«Педагогикалық мәдениет» пен «кәсіби құзыреттілік» категориялары тақырып синтезінде кездесетін құрамдас бөліктер ретінде терең талданады. Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды. Педагогтер мен оқушылар арасында өткізілген сауалнамалар, кәсіби іс-шараларға бақылау, сын-есептер мен құжаттарға жасалған мониторингілеу кешені нақты қорытындылар жасауға септігін тигізеді. «Мәдени құзыреттілік» - мәдени білім, дағды және қойылған міндеттерді жүзеге асыру әдістерінің жиынтығы, мәселені тиімді шешумен әлеуметтік және кәсіби іс-әрекеттің өнімділігін анықтау қабілеті деп түсіндіріледі. Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар заманауи педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамыту жолдарының бірі - педагогтердің біліктілігін арттыру деп тұжырымдайды.

Түйін сөздер: мәдени құзыреттілік, педагогикалық мәдениет, кәсіби құзыреттілік, педагогтердің мәдени құзыреттілігі, үздіксіз білім беру, педагогтердің біліктілігін арттыру.

Кіріспе

Мемлекетіміздің «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасында көзделген бес міндеттің бастысы - білім сапасын халықаралық деңгей талаптарына жақындастыру болып табылады. Білім алудың ыңғайлы ортасын қалыптастыру, педагог дәрежесін көтеру, жұмыс орындарын, оқу-өндірістік объектілерді үздік стандарттарға сай жоғары технологиялармен жабдықтауда мемлекеттік қолдау көрсету - бағдарламаның ерекше тұстарының бірі. Сапалы білім тенденциясының жалпыұлттық басымдылыққа ие болуы құндылықтар құрылымының ұлттық бағдарлануына, «өмір бойы оқу» моделін сапалы атқаруға, педагог кадрлардың кәсіптік мәдени шыңдалуына тікелей байланысты [1, б.3].

Дүниежүзілік экономикалық форумда Бурцорг (Buurtzorg) денсаулық сақтау ұйымының негізін салушы Йос Де Блок «экономикасы дамыған және қалыптасушы нарыққа ие кейбір елдердегі жұмыспен қамту секторларын зерттеу барысында, жиырма бағыттың ішінде 2030 жылға дейін өзекті болжамдық кәсіптер топтамасы «оқытушы мамандарға» (Teaching professionals) тиесілі [2, б.11].

Білім беру нәтижелерінің XXI ғасырда жоғары сұранысқа ие болуы адамзаттың терең үйлесімді дамуымен сипатталады. Педагогика алдында кедейлік пен сауатсыздыққа қарсы күресу, қоғамда жиі кездесетін этностық, діни, мәдениетаралық және басқа да шиеленістерді болдырмау, шешімін табу керек өркениеттің жаңа мәселелері айқындалып отыр.

Академиялық ортада мәдени және тілдік әртүрліліктің артуы педагогтердің мәдени және кәсіби құзыреттілік деңгейін дамытуды талап етеді, себебі әрбір оқушы жоғары талаптарға сәйкес білім алуы үшін оның көптеген бейініне жауап беретін оқыту әдістемесі мәдени инклюзивтендірілуі қажет. Жүйеге бейімделуші студенттер тренді бүгінде көнерген практика. Бұл тұрғыда мәдени маңызды педагогиканың өзектілігін дәлелдейтін ғылыми зерттеулер де жеткілікті. Бірқатар ғалымдардың тұжырымдауынша, қазіргі қоғамда «мәдени-элеуметтік инкапсуляцияға» жол жоқ деп есептейді. Мәдени тілдесу кеңістігі күнделікті іскерлік операциялардан тұрады. Кәсіби топ мүшелерінің ой-пікір алмасуында байқалатын мәдени келіспеушіліктер мен мәдени ықпалдасудың бұзылуы қалыпты жағдайға айналған [3, б.57].

2022-2023 оқу жылдарына арналған әдістемелік нұсқау хатта белгіленген ұлттық басымдыққа ие өзгерістердің жүзеге асырылуы педагогтердің үздіксіз білім алуы (үш жылда бір рет) жалпы азаматтық ұстаным мен мәдени ортаның ұлттық құндылыққа бағытталуы негізінде жасалады. Бұл тұста мемлекеттік тіл мәртебесін көтеру, оқушылардың сандық және функционалдық сауаттылығын арттыру, жаһандық құзыреттерді игеру сияқты кешенді іс-шара жоспары көзделген. Бұл мақсаттың орындалуы білім беру процесінің қозғаушы күші, педагогтердің «мәдени құзыреттілік» синтезінде жүзеге асатын «кәсіби құзыреттілігі» мен «педагогикалық мәдениетіне» тікелей байланысты [4, б.12].

Әдебиеттерге шолу

Құзыреттілік жүйе үлгісінің өзгеруі, интериоризация, инкультурация және элеуметтендіру арқылы «мәдениет адамын» тәрбиелеу парадигмасымен алмасуына

негіз болып табылады. Құзыреттілік тұғырдың гуманистік сипаты мәселелерді оңтайлы шешу механизмін нақты құруға мүмкіндік туғызады. Керісінше мәдени тұғырдың ізгілендіру әлеуеті шынайы мақсатқа ие болғанымен, іс-әрекеттік бағытта қиындықтарға тәуелді. Сондықтан білім беру жүйесінің басты міндеттеріне - мәдениеттің өткен, осы, келер шақтарын ұштастыру, сыни ойлау дағдылары мен белсенділік әлеуетін дамыту, мәдениет пен білім арасындағы дағдарысты тұғырларды синтездеу арқылы жою, «мәдениет тасымалдаушысын жасаушы» бірегей жүйені құру идеясы жатады.

Ғылыми ізденісіміздің мақсаты жалпы орта білім беретін мектеп базасында осы жүйені қалыптастырып, әрі қарай педагог мамандардың жаңа сападағы мәдени құзыреттілік деңгейінің жетілуін өзекті мәселе ретінде анықтау болып табылады.

Полилингвалық мәдени оқу кеңістігінде педагог өз ісіне сенімділігі жоғары болуы үшін екі немесе одан көп, әртүрлі бағытта оқытушылық қызметте жүрген әріптестерімен ынтымақтастықта жұмыс істегені тиімді. Мұндай бірлестік өзіндік даму траекториясын дұрыс құруға, оқушылармен жағымды оқу іс-әрекетіне түсуге, оқу жетістіктерін жақсартуға оң әсерін тигізеді [5, б.38].

Ладсон-Биллингс өзінің бастапқы «мәдени маңызды педагогика» (1995) теориясын қайта қарастырып, ремикс нұсқасын «мәдениетке қатысты жаңа педагогика» моделі (2014) ретінде ұсынады. Теорияның мазмұнында белгіленген «студенттерді оқыту, мәдени құзыреттілік және сыни сана» сияқты компоненттердің үнемі модификациялануы үздіксіз үдеріс деп түсіндіріліп, кейінірек қайта толықтырылады. Мұнда дәстүрлі конвенцияларды жоққа шығару, әртүрлі мәдениет үлгісіне құрметпен қарау, тәжірибе алмасу арқылы академиялық табысқа жету, шығу тегі мен өз мәдениетін мақтан тұту сияқты трансформациялық сипаттамаларға ие белгілер айқындалады [6, б.74].

Педагогтердің кәсіби іс-әрекетінде мәдени құзыреттілігін дамыту ерекшеліктері «өмір бойы үйрену» моделіне тәуелді. Педагогтердің кәсіби-тұлғалық дамуының негізгі факторы - әлемдік мәдени мұраны қабылдау мен игеру арқылы өзінің кәсіби жалпы және жеке мәдениетін идентификациялауда мәдениеттану тұғырына немесе көпәспектiлi мәдени тұғырға жүгiну маңыздылығында. Себебi оны жүзеге асыру барысында оқу бағдарламасы, оқыту әдiстемесi, қатысушылардың iс-әрекет қарым-қатынасы, педагогикалық практика, оқушылар тобын басқару және бағалау сияқты сәттер ескерiледi. Сонымен қатар академиялық құзыреттiлiктi көтеруге мүмкiндiктер қарастырылады. Мұғалiмнiң қолдауы дифференциалды тепе-теңдiкте қалыптасып, оқыту практикасында әрбiр оқушының мәдени ерекшелiктерiн ескерумен жалғастырылса, оқушының өз iсiне сенiмi жоғары болады [7, б.13].

Педагогикалық ықпал ету пәні мен нысаны, білім беру мазмұны, мақсаты мен механизмдері ғылыми әдебиеттерде дербес зерттелгенімен, оның сапалық сипаттамасы «педагогикалық мәдениет» категориясында құрылады. «Педагогикалық мәдениет» ұғымын жалпы мәдениеттің бір бөлігі, мәдени кезеңдердің өзгеруі, әлемдік педагогикалық тәжірибе мазмұны ретінде кейбір авторлар (М.В. Богуславский, А.П. Валицкая, А.В. Вильвовская және т.б.) қарастырса, әлеуметтік-педагогикалық тұғырды ұстанушы ғалымдардың (В.М. Данильченко, М.И. Ситникова және т.б.) пікірінше, педагогикалық мәдениетті педагогтер ғана емес, сонымен қатар ата-аналар, тәрбиешілер мен басқа да қоғам белсенділері тасымалдайды деп санайды.

Ж.Б. Қоянбаев мұғалім сипаттамасына жете тоқтала отырып, «ұстаз бүгінге ғана емес, ертеңге, болашаққа қызмет істейді. Ол заман дамуынан артта қалмастан, өзін-өзі жан-жақты дамытуы керек», - дейді [8, б.21].

Д. Трагер мен Э. Холл «мәдениетті зерттеу мүмкін болса, оны оқып үйренуге де болады» деген тезисті ұстанады, бұл тұжырым ғылым дүниесінде зерттелген көптеген жұмыстардың пайда болуына септігін тигізді [9, б.20].

В.С. Библер мәдениетті сан алуан мәдениет индивидтерінің тұрмыс-тіршілік барысында қарым-қатынасқа, мәдениеттер диалогына түсуі, «екі реттеуші идеяның тоғысуы - индивид санасынан бастау алып, мәдениет шегіне жетелейді, мәнді ортаға әкеледі», - деп есептейді [10, б.84].

Полимәдени кеңістік жағдайындағы білім қарапайым ой-пікір күйінде қозғалыссыз қалуы тиімсіз. Керісінше алуантүрлілікті басқару арқылы мәдениетті жоғары деңгейге көтеруге болады. Бірігіп жұмыс жасау барысында ыңғайлы инклюзиялық орта түзуде мәдениаралық коммуникация мен мәдени ақпараттың стратегиялық маңызы үлкен. Себебі әртүрлі этнотопқа жататын, жас ерекшелігі мен саяси көзқарасы, өмірлік ұстанымы өзгеше тұлғалардың ортақ мақсатқа жетуінде ұйымдастырушы-корпоративтік мәдениет жеткілікті дәрежеде дамуы қажет [11, б.2-7].

Жоғары мектепте маман даярлау бағдарламалық бағыттарының жаңа түрі - пән және тілдік ықпалдастырылған оқыту болып табылады. Жаңа тұғыр негізінде екі сапалық білім беру бағдарламасын игеру көзделген. Мұнда бейінді білім, білікпен қатар студенттің кәсіби шет тілін жетік меңгеруіне мүмкіндіктер жасалған [12, б.25].

Я.В. Боровикова нағыз білімнің тасымалдаушысы болу үшін тек педагогикалық білім жеткіліксіз, әлемдік тенденциялардың мәдениет аспектісін білімнің дамуына тікелей әсер етуші фактор ретінде жоспарлау қажет деп атап көрсетеді [13, б.88].

Заманауи педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамытудың негізгі бағыттарының бірі ретінде автоэтнографиялық зерттеулермен мұғалімдерді терең таныстыру. Аталған әдіснамалық тұғыр жергілікті білім қорын толық түсінумен қатар, мәдени сезімталдылық және мәдени-тарихи хабардарлық сапаларын игеруге жағдай туғызады. Этнограф ғалымдардың пайымдауынша мұндай өзгермелі де, көпқырлы зерттеулер адам өмірінде кездесетін тарихи, саяси, тұлғаға шартталған құндылықтарды сипаттауда болжауға қиын интерпретациялар мен репрезентацияларды ұсынады. Автоэтнографиялық ұстанымдағы зерттеуші мәдени контекстік терең талдауға түсу арқылы ең бірінші өзінің, одан соң басқаның жеке мәдени сәйкестігін анықтайды [14, б.35].

Мәдениеттің қалыптасуы мен дамуы белгілі бір заңдылықтармен анықталатын күрделі, қарама-қайшылықты үдеріс. Мәдениеттің дамуы қоғам дамуының объективті заңдылықтары мен шарттары арқылы анықталады. Мәдениет көбінесе қоғамдық өндірістің жағдайы мен әлеуметтік құрылымын көрсетеді.

Адамның қазіргі әлемге кіруі, оның үнемі өзгеріп отыратын өмір сүру жағдайларына тиімді бейімделуі жаһандану концепциясына байланысты. Білім берудің мақсат-міндеттері орын алған өзгерістерге кіріктіріледі. Сонымен қатар әлеуметтік бағдарланған нәтижеге қол жеткізу мәселесін көтеру қажеттілігін тудырады. Мәдениет адам мен қоғам дамуының өлшемі ретінде сипатталып, өмір сүру мақсаты мен құндылықтар жүйесін құрайды.

В.Л. Бенин «мәдениетті» педагогикалық категория ретінде түсіндіруді тәрбиенің үш түрлі аспектісінде қарастырады: әлеуметтік-нормативтік (әлеуметтік, мәдени және кәсіби ортасына қарай сәйкестенуі); құндылық іс-әрекет (ортамен өзара байланысқа түсу, ықпалдармен алмасу, ортаның құндылықтарымен қатар, өзіндік көзқарасын бекіту); тәрбие «тетіктерінің» бірегейлігін тұлғалық қарым-қатынас арқылы іске асыру, адами қасиеттер тәрбиенің мәдениеттендіру үдерісі ретінде танылуы. Шынайы әлем пән мазмұнымен немесе объективті заңдылықтармен ғана шектелмейді, білім беру кеңістігінде еркін қозғалуда, мәселелерді шешуде мәдени құзыреттілік тұғырының маңызы үлкен [15, б.50].

Мақала шеңберінде зерттеу мәселесін терең зерделей келе, «педагогикалық мәдениет» элементін педагогикалық құзыреттіліктер жүйесінде, «мәдени құзыреттілік» құрылымын педагог тұлғасының әлеуметтік-мәдени және кәсіби құзыреттіліктер жүйесінде қарастыру қажет деп есептейміз. Ғылыми әдебиеттерді зерделеу барысында аталмыш категорияларға жеке тоқталуымыздың негізгі себебі «педагогикалық мәдениет» пен «кәсіби құзыреттілік» компоненттерінің синтезделуінен туындаған «педагогикалық мәдени құзыреттілік» ұғымының ықпалдастырылған сапалық ерекшеліктерін белгілеу.

Ғылыми әдебиеттерге негізделген контент-талдау сәйкестіктер мен айырмашылықтарды жіктеуге септігін тигізді. Сауалнамалар жүргізіліп, педагогтердің контекстік өзін-өзі бағалауы мен оқушылардың педагогикалық мәдениет туралы ой-пікірлері сараланды. Кәсіби қызмет нәтижелері салыстырылып, педагогикалық мәдени құзыреттілікті дамытудың алғышарттары мен ерекшеліктері нақтыланды.

«Мәдени құзыреттілік өзін-өзі жетілдіруге, өз бетімен білім алу барысында кездесетін таным мәселелерінде оң шешім шығаруға қажетті білім дәрежесі, өз ұстанымын анықтауда қолданылатын әмбебап білім кешені», - деп түсіндіріледі [16, б.70].

«Мәдени құзыреттілік» әрбір мамандық иесіне тән қасиет ретінде кәсіби дайындық сапасын анықтауда жетекші қызмет атқарады. Ол тұлғаның зияткерлік, рухани, шығармашылық, педагогикалық қабілеттерінің, тұлғалық қасиет-сапаларының жиынтығы, қалыптасқан педагогикалық іс-әрекет стилі, жалпы және өзіндік педагогикалық-психологиялық білімі, қалыптасқан тәжірибесі. Мәдени құзыреттілік дегеніміз мәдени білім, білік пен дағды синтезінен туындаған, үнемі жаңарып отыратын кәсіби сапа жиынтығы болып табылады. Модификациялық өзгерістердің жетекші күші - белсенді коммуникативтік қарым-қатынастарға түсу деп есептейміз. Тілдесу (ырықты немесе ырықсыз, жазбаша және ауызша, жалпы және жеке, тікелей және жанама) іс-әрекетінің нәтижесінде жағымды қорытындыларға келу коммуниканттардың мәдени құзыреттілік дәрежесіне тікелей тәуелді.

Сонымен ғылыми еңбектерге жасалған контент-талдау «мәдени құзыреттіліктің» мазмұнында «педагогикалық мәдениет» пен «кәсіби құзыреттілік» ұғымдары тығыз байланыста екенін көрсетеді (1-кестені қараңыз).

«Педагогикалық мәдениет» және «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарына контент-талдау

Авторлар	Педагогикалық мәдениет
М.В. Богуславский, А.П. Валицкая, Г.Ф. Карпова, З.И. Равкин және т.б.	Жалпы адамзат мәдениетінің бөлшегі, әлемдік педагогиканың тәжірибесін мазмұнға сіңірген, ғылым мен білім тарихындағы білім беру парадигмасының өзгеруі ретінде қарастырады.
В.М. Данильченко, И.Ф. Исаев, Г.И. Риц және т.б.	Ұрпақаралық және педагогикалық әсерден туындайтын әлеуметтік құбылыс сипатында, қоршаған ортаның педагогизациясының жемісі ретінде көрсетеді.
Г.В. Звездунова, Е.Ю. Захарченко	Ортаның мәндік сипаты, өмір сүру салты, педагогикалық жүйе, жаңа қалыпқа өту қозғалысы.
А.В. Барабанщиков Т.В. Иванова	«Педагогикалық мәдениеттің» негізгі категориясы ретінде «тәжірибені» белгілейді және ол «педагогикалық мәдениет» ұғымының мәнін педагогикалық тұрғыда бейімдеуге шақырады.
Авторлар	Кәсіби құзыреттілік
Дж.Равен, Р.Уайт, П.Бурдые және т.б.	Белгілі пәндік іс-әрекет аясында тұлғаның оңтайлы практикалық шешім қабылдауы.
Л.А. Петровская, Л.М. Митина	Педагогикалық іс-әрекет барысында қолданылатын білім, білік, дағдылар жиынтығы және тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі. Құзыреттіліктің интегративті күрделі болмысы оның құрамдас бөлшектері арқылы көрсетіледі.
Н.Ю. Емельянов	Белсенділіктің әлеуметтік және жеке түрлерін жетік меңгеру деңгейі өзіндік қабілеттеріне сәйкес қоғамда толыққанды өмір сүру формасы ретінде түсіндіреді.
Е.И. Огарев	Құзыреттілікті бағалау категориясы тұрғысында қарастыра келе, адам қабілеттерін дамыту арқылы арнайы мамандандырылған қызметті тиімді атқару мүмкіндігі деп тұжырымдайды.

Қорыта келгенде, мәдени құзыреттілік категориясы интегративті синтезделген құбылыс. Оның құрылымдық тізбегінде «педагогикалық мәдениет» пен «кәсіби құзыреттілік» сияқты негізгі компоненттер бар. Кәсіби ортада мәндік сапаны модификациялау кезінде ұлттық құндылықтарды, оқу-тәрбие біртұтастығын, көптілділік пен мәдени әртүрлілік сияқты қағидаларды ескеру қажет.

Зерттеу әдістері

2021-2022 оқу жылында Астана қаласы №36 орта мектеп базасында зерттеудің бастапқы кезеңі өткізілді. Зерттеу нысаны ретінде 60 респондент іріктеліп алынды. Топтың сапалық құрамының дифференциалдық көрсеткіші өте жоғары. Іріктелген құрамда жоғары, орта кәсіптік педагогикалық білімі бар жас педагогтер (5,5%), педагог-модераторлар (10%), педагог-сарапшылар (22%), педагог-зерттеушілер (27,5%),

білім беру саласының үздіктері (5%) мен магистрлік дәрежелі (24%) мамандар да бар. Регрессиялық көрсеткіш 0,25% шамасына тең. Сонымен қатар, респонденттердің мәдени сапалық құрамы сандық статистика әдісімен анықталды. Шамамен жиырмаға жуық ұлт өкілдерінен тұратын сапалық топтың қазақ ұлтымен пайыздық қатынасы 55:45 құрайтыны белгілі болды.

«Педагогтің кәсіби іс-әрекетіне өзіндік талдау» сауалнамасының мазмұнында төмендегі сұрақтар бар [17]:

1. Педагогтің негізгі бағыты қандай болу керек: өз пәнін жетік білуде; оқушы тұлғасын дамытуда; білім беру үдерісінде жағымды атмосфера құруда.

2. Педагогтің кәсіби іс-әрекетін бағалаудағы негізгі параметрлерді белгілеңіз: теориялық білімі; практикалық білігі; байланысқа бейімділігі; құжаттарды сауатты рәсімдеуі; мамандықтың сұранысқа ие болуы.

3. Кәсіби құзыреттілікті не анықтайды: білім, білік, дағды; көпшілдік, байланысқа бейімділік; білімдарлық; қиындықтарды жеңуге қабілеттілік; практикалық тәжірибе.

«Кәсіби мәселелерді шешу деңгейін анықтау» мақсатында фокус-топ мүшелері қатысқан сабақтардың кешенді талдауын жүргізді. Мұғалімдердің тоқсандық, жартыжылдық сын-есептері мен оқушылардың оқу жетістіктерін мониторингілеу әдісі қолданылды. Мектепшілік бақылау жоспарында көзделген іс-шараларға кәсіби бақылау жасалды. Кешенді сараптау нәтижесінде педагогтердің кәсіби мәселелерді шешу деңгейлері келесі шкаламен анықталды (2-кесте) [18].

Кесте 2

Кәсіби мәселелерді шешу деңгейін анықтау мониторингісі

Деңгей	Тұрақты мәселелер	Мақсатты белгілеу және жоспарлау
Бірінші деңгей (1-3 балл)	Педагог мәселенің бар екенін мойындайды. Себептерін түсіндіруге әрекет жасайды.	Мәселелерді шешуге мақсат-міндеттерді құрастыруда басқалардың ойына жүгінеді.
Екінші деңгей (4-6 балл)	Жағдайды сипаттай отырып, өз іс-әрекеттерін белгілейді. Әлеуетті жағдайдың орын алуын негіздейді.	Басқа оқытушылармен бірлесіп адекватты міндеттер мен іс-әрекет мақсаттарын тұжырымдайды.
Үшінші деңгей (7-9 балл)	Идеалды және шынайы жағдайлардағы қарама-қайшылықтарды көрсетеді.	Мақсаттарды жүзеге асыруда кедергілерді белгілейді. Өзіндік пікірін дәлелдеуге тырысады.
Төртінші деңгей (10-12 балл)	Мәселені тұжырымдауға себептерді анықтау арқылы жетеді. Мәселенің қандай салдары болуын алдын-ала болжайды.	Мәселелерді шешудің әдіснамалық мүмкіндіктерін ұсынады. Мақсатқа жетуде стратегиялық жоспарды баламалы талдау негізінде құрады.

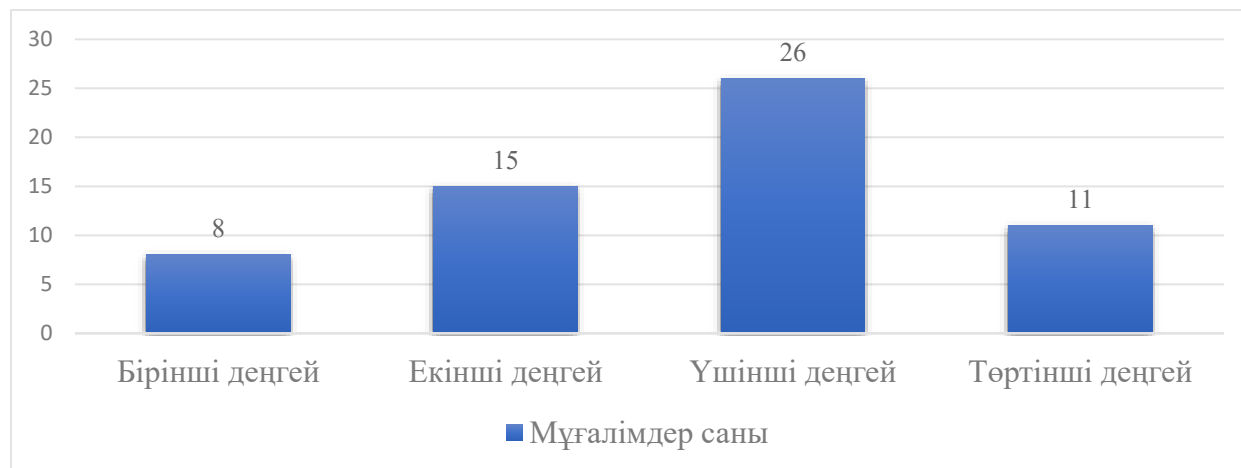
Жоғарғы сынып оқушыларының педагогикалық мәдениет пен кәсібилік жайында жалпы ой-пікірлерін, философиялық деңгейдегі көзқарастарын білуге бағытталған түсіндірмелі-иллюстративті анкеталау да орын алды.

Түсініктер деңгейін анықтауға арналған өзін-өзі бағалау сауалнамасы А және Б блоктық сұрақтардан тұрады. Педагогтердің мәдени құзыреттілік деңгейін анықтауда тілдерді білу, шетелге саяхаттау немесе оқу және басқа мәдени ортаның өкілімен жақсы қарым-қатынаста болу тәжірибесі сияқты үш түрлі көрсеткішпен бағаланатын авторлық әдістемелік анкеталаудың басты мақсаты орындалып, мәдениаралық коммуникация құзыреттілігінің «мәдени құзыреттілікті» дамытуға жағымды ықпалы анықталды. Анкета мазмұнында тіл меңгерудің деңгейлік көрсеткішін, шетел аумағында болу себептерін анықтайтын сұрақтардан басқа мәдениаралық тілдесуге түсудің ерекшеліктеріне байланысты жағдаятты шағын кейстер берілген. Лайкерттің бес баллдық жауап парақтары (толығымен келісемін-толықтай келіспеймін) негізінде жауаптар жинақталды.

Нәтижелер

Мониторингтік жұмыстың нәтижесінде келесі көрсеткіштер алынды: іріктелген топтың 13%-ы бірінші деңгейлік, 25%-ы екінші деңгейлік, жоғарғы деңгейдің пайыздық қатынасы 44:18; топтарды деңгейлік дәрежелерін 2:2 қатынаспен қарастырсақ, ұжымның әлеуеті 62%-ды құрайды. Орта есеппен қатысушылардың 90%-ы кәсібіне қанағаттанады, мақтан тұтады, өзін кәсіби құзыретті деп санайды, 40%-ы «педагогикалық мәдениет» пен «мәдени құзыреттілік» терминдерінің айырмашылықтарын ажырата алмайды.

Төмендегі 1 - суретте респонденттердің сандық нәтижелері көрсетілді.

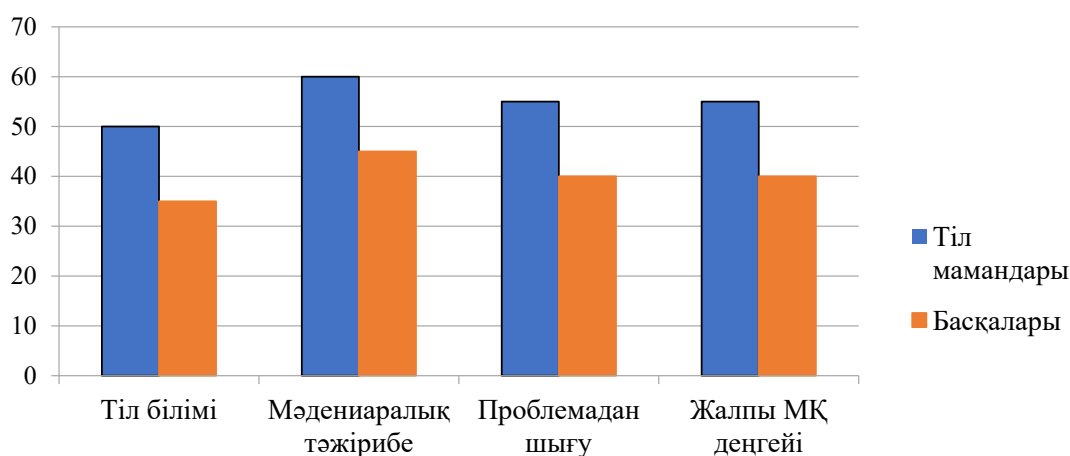
Сурет 1. Кәсіби мәселелерді шешу деңгейін анықтау

Оқушылардың оқу жетістіктері мен іріктелген топ мүшелерінің өзін-өзі бағалау мен өткізілген сабақтарды әкімшілік-әдістемелік бақылау және құжаттарды мониторингілеу арасында бірқатар сәйкеспеушіліктер туындады. Пандемиядан кейін орын алған білім сапасының күрт төмендеуі, тәрбие мәселесіндегі дағдарыс, зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындай түсті. Сол себепті кері байланыс орнату мақсатында жоғарғы

сынып оқушыларымен жас ерекшелік принципін қатаң қадағалай отырып, анықтаушы жасырын анкеталау жүргізілді. Анкеталау ашық жауап алуға мақсатталған он үш түсіндірмелі сұрақтан, бір кері байланыс айдарынан тұрады. Мәселен 4-інші сұрақтың мазмұны мынадай: «Адам құндылықтары заман талабына сай өзгеріп отыруы мүмкін. Дегенмен кейбір құндылықтар мәңгі болып саналады. Сіздің құндылықтар тізбегіңіз қандай болмақ?». Бұл сұраққа білім алушылардың 90%-ы келешекте құзыретті, жоғары сұранысқа ие маман иесі болуды мақсат тұтатынын, отбасы құндылықтарын маңызды деп санайтынын атаған. «Педагог маманның мәдениет деңгейі пәндік біліміне қарағанда маңыздырақ па? Мұғалім мәдениетін дамытуда ұсыныстарыңыз бар ма?», - деген сұрақтарға көпшілігі (75%) оң жауап беріп, мұғалімдерге мәдениетті дамытудың мәнін әртүрлі себептермен түсіндіреді. «Заманауи қазақстандық мәдениеттің мәні неде?», - деген сұраққа да мазмұнды жауаптар алынды.

«Үздіксіз білім алу» парадигмасында педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздері педагогикалық үдерістің тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызады. Кәсібилік пен педагогикалық мәдениет компоненттерінің жақындасуы бір жағынан тұлға дамуына, екінші жағынан мемлекет тапсырысына толықтай жауап береді.

Мәдени құзыреттіліктің бастапқы деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген анкеталау нәтижесі екі түрлі топ (тіл мамандары мен басқалары) мұғалімдерімен жүргізілді. Келесі диаграммада салыстырмалы көрсеткіштер берілген (2-сурет):

Сурет 2. Мәдени құзыреттіліктің бастапқы деңгейі

Педагогикалық іс-әрекетте мәдени құзыреттілікті жүйелі дамыту ерекшеліктерінің теориялық әдіснамасын негізге ала отырып, бес сатыдан тұратын, 2022-2023 оқу жылына белгіленген кешенді қалыптастырушы эксперимент бағдарламасы түзілді.

Диагностикалау кезеңінде анықталған қарама-қайшылықтарды оңтайлы шешуге жоспарланған кең ауқымды тәжірибенің басты мақсаты заманауи педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамыту мәселесі болып табылады. «Педагог іс-әрекетінде мәдени құзыреттілікті дамыту» атты мектепшілік 80 сағат көлеміндегі оқу курс бағдарламасы мазмұнында қарастырылатын «мәдениет философиясы», «ғылым

әдіснамасы», «мәдениет пен адам дамуының психологиясы», «педагогикалық мәдениет», «педагогикалық конфликтология және педагогикалық менеджмент» атты бес модульдің практикалық маңыздылығының жоғары саналуы әр модульдің нәтижесі ретінде жасалатын іс-шараларға байланысты.

Сонымен «педагогтің мәдени құзыреттілігін» дамыту алғышарттары оның құрамдас бөліктеріне тікелей тәуелді. «Мәдени құзыреттілік» кең спектрлі әсер етуші, кіріктірілген, әмбебап құзыреттіліктер сапасы ретінде белгілі. Олар:

1) қоғамның басқа қатысушыларымен сөйлеу қатынасына, мәдени диалогқа түсуі, тәжірибе алмасуы, ақпаратпен бөлісуі, жазбаша және ауызша тілдесу құралдарын қолдануымен анықталатын коммуникативтік іс-әрекет құзыреттілігі;

2) әлеуметтік еңбекке, кәсібін адал атқаруға дайын болуы, әріптестерімен бірлесе жұмыс істеуі, жағымды өзара әрекеттесуі, социумда басқа адамдардың ұстанымын түсінуі, қоғамдағы орнын ұғынуы, жеке және жалпы қызығушылықтардың тепе-теңдігін ұстауымен сипатталатын әлеуметтік құзыреттілік;

3) ақпараттық-әдіснамалық құзыреттілік өзіндік таным белсенділігінің заманауи қоғамдағы ақпараттың маңызды рөлін түсінуші білім, білік және тәжірибе жиынтығы.

Қорытынды

Қорыта келе, педагогтердің «мәдени құзыреттілік» ұғымын әрі қарай нақтылау ғылыми-қолданбалы және педагогикалық маңызы терең. Білім алушы ұрпаққа қоғамда кездесетін теріс мәдениетке қарсы, өзін-өзі мәдени детерминациялау, әлеуметтік беріктендіру және сақтануға шақыратын гуманистік білім нәтижесі болып табылады. Педагогикалық мәдени құзыреттілікті дамытуға арналған іс-шаралар кешенді принципте ұйымдастырылуы - оқушылардың академиялық табысқа жетуіне оң ықпалын тигізеді.

Педагогтерге үздіксіз кәсіби білім беру оның жеке дара кәсіби тәжірибесін, шығармашылық қабілетін, кәсіби педагогикалық мәдениетін, тұтас алғанда мәдени құзыреттілігін дамытудың алғышарты болып табылады.

Сондықтан педагогтердің кәсіби іс-әрекетінде мәдени құзыреттілігін дамыту тиісті дәрежеде қолға алынуы тиіс. Мектептің оқу-тәрбие жұмысы педагогика ғылымының әдіснамасына сәйкестендіріліп, теория мен практика арасындағы алшақтықты жоюға бағытталып жоспарлануы қажет.

Сонымен бірге болашақта педагогтердің мәдени құзыреттілігінің дамуына әсер ететін басқа да әлеуетті факторларды анықтау керек. Мектеп оқушыларының зияткерлік мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған және мәдениетке қатысты педагогикалық әдіснаманың практикаға терең енуі үшін ғылыми ізденісімізді педагогтердің мәдени құзыреттілігін дамытуға арналған мектепшілік курс бағдарламасы жобасы аясында жалғастырудамыз.

Жалпы мәдени құзыреттілік мәдени кеңістікті меңгеру тәжірибесімен, білім, тәрбие және даму деңгейімен шартталған тұлғаның интеграциялық қабілеті, міндеттерді шешу кезінде бағалау өлшемі ретінде мәдени стандарттарды пайдалануға танымдық, дүниетанымдық, өмірлік сипаттағы бағыттылық деп анықталады.

Авторлардың үлесі

Сұлтанова Э.Э. – мақала тақырыбының аясында кездесетін проблемалық аймақты диагностикалауға белсене қатысты. Әдебиеттерге контент-талдау жасау арқылы «мәдени құзыреттілікті» дамыту концепцияларының орта білім беру жүйесіндегі практикалық маңызы бар идеяларды ықпалдастырды. Нәтижесінде зерттеу әдістемесінің жоспарын құрастырды, оны іс-тәжірибе жүзінде тексеріп, бірқатар қорытындыларды ұсынды. «Педагог іс-әрекетінде мәдени құзыреттілікті дамыту» атты мектепшілік оқу курс бағдарламасының кешенді жинағын жасады.

Шолпанқұлова Г.К. – педагогтердің кәсіби іс-әрекетінде айқындалатын «мәдени құзыреттілік» сапалық құрылымын теориялық-әдіснамалық тұрғыда жүйеледі, компоненттерді жіктеп талдады. Синтездеу арқылы белгіленген интегративті сипаттарды анықтауда бірқатар ғылыми еңбектерге сүйеніп, эксперимент негізін жоспарлады. Алынған нәтижелерді интерпретациялауда қорытынды пікірлерді қалыптастырды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің №726 қаулысы. [Электронды ресурс] – URL: <http://surl.li/plaph> (жүгінген күні: 08.11.2022).
2. WEF. Jobs of Tomorrow: The Triple Returns of Social Jobs in the Economic Recovery // WHITE PAPER MAY. – Geneva, Switzerland, 2022. – P. 8-9.
3. Ondracek J., Saeed M. Qualitative exploration of cultural diversity in multinational teams: Leadership perspectives // Splint International Journal of Professionals. – 2023. – Vol. 10(3). – P. 213-229.
4. «2022-2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы». [Электронды ресурс] – URL: <http://surl.li/ohkwn> (жүгінген күні: 05.08.2022).
5. Giles A., Yazan B. Constructing teacher identity in teacher collaboration: what does it mean to be a teacher of culturally and linguistically diverse English learners? // Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science. – 2023. – Vol. 16(1). – P. 36-45.
6. Ladson-Billings G. Culturally relevant pedagogy 2.0: aka the remix // Harvard Educational Review. – 2014. – Vol. 84(1). – P. 74-84.
7. Koubek E., Wasta S. Preservice Teachers' Experiences on Becoming Culturally Responsive Educators: An Action Research Case Study // Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science. – 2023. – Vol. 16(1). – P. 12-25.
8. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1992. – 240 б.
9. Hall E., Trager D. Culture as communication. – NY, 1954. – P. 19-24.
10. Библер В.С. Итоги и замыслы (конспект философской логики культуры) // Вопросы философии. – 1993. – №5. – С. 75-93.
11. Silva B.D.O., Camillo E.S., Guaraldo T.S.B. Cultural competence in diversity management: a case study in a public library // Palabra Clave. – 2023. – Vol. 13(1). – P. 1-23.
12. Sysoyev P.V. Teacher Training for Content and Language Integrated Learning at the University // Higher Education in Russia. – 2021. – Vol. 5. – P. 21-31.

13. Боровикова Я.В. Современное образование взрослых в контексте деятельности ЮНЕСКО как интеллектуального центра межправительственного сотрудничества по вопросам образования, науки и культуры // Актуальные проблемы гуманитарных наук (педагогика, психология, история, социология, политология): межвузовский сборник научных статей. – 2010. – № 8. – С. 86-90.
14. Amadio K. Critical Reflection on Cultural Competence: The Teacher as an Autoethnographic Researcher // Journal of the International Society for Teacher Education. – 2023. – P. 32-44.
15. Бенин В.Л. Педагогическая культурология. – Москва: Флинта, 2016. – 370 с.
16. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. – Москва: Академия, 2000. – 176 с.
17. Lopes-Murphy S. The Influence of Cross-Cultural Experiences & Location on Teacher's perceptions of Cultural Competence // Journal of the Scholarship of teaching and learning. – 2016. – Vol. 16(3). – P. 57-71.
18. Бенин В.Л., Жукова Е.Д., Василина Д.С. Культурологическая компетентность субъекта профессионально-педагогической деятельности. – Москва: Флинта, 2016. – 299 с.

Г.К. Шолпанкулова, Э.А. Султанова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Особенности развития культурологической компетентности современных педагогов

Аннотация. В статье рассматриваются предпосылки развития профессиональной культуры, культурологической компетентности педагогов. Важнейшим условием развития «культурологической компетентности» педагогов является непрерывное образование на основе культурологического подхода. Реализация учебно-воспитательных задач непрерывного образования должна быть ориентирована на культурную основу, так как рост культурно-языкового разнообразия в академической среде требует развития уровня культурологической компетентности.

Содержательное изменение системы казахстанского образования напрямую связано с мировыми трендами. Критическое мышление, анализ и синтез, способность оптимально решать проблемы, стрессоустойчивость, профессиональная гибкость определены как основные навыки, востребованные на рынке труда. Компетентность реализуется через интериоризацию, инкультурацию и социализацию с обменом на парадигму воспитания «человека культуры». В то время как гуманистический характер компетентностного принципа позволяет создать механизм оптимального решения возникших вопросов, гуманизирующий потенциал культурологического подхода зависит от преодоления трудностей деятельностного направления.

Категории «педагогическая культура и профессиональная компетентность» как составляющие компоненты основной темы глубоко проанализированы в ходе исследования. Сделан детальный обзор научной литературы. В статье даны результаты проведенных опросов и анкетирования среди педагогов и учащихся, выполнен контроль профессиональных мероприятий. Комплексный мониторинг рефлексивных анализов и соответствующих документов способствовали составлению конкретных выводов.

Под «культурологической компетентностью» понимается совокупность культурных знаний, умений и методов реализации поставленных задач, способность определять продуктивность социально-профессиональной деятельности. В итоге научного поиска авторы сделали вывод, что одним из путей развития культурологической компетентности является повышение квалификации педагогов.

Ключевые слова: культурологическая компетентность педагогов, педагогическая культура, профессиональная компетентность, непрерывное образование, повышение квалификации педагогов.

G.K. Sholpankulova, E.A. Sultanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Features of development of modern teachers' cultural competence

Abstract. The article examines the prerequisites for the development of professional culture, competence and cultural competence of teachers. The most important condition for the development of the teachers' cultural competence is continuous education based on a cultural approach. The implementation of the educational tasks of life-long education should be oriented towards a cultural basis. Today the growth of cultural and linguistic diversity in the academic environment requires the development of the level of teachers' cultural competence.

The significant changes in Kazakhstan's education system are directly related to global trends. Critical thinking, analysis and synthesis, the ability to optimally solve problems, stress tolerance, and professional flexibility are identified as the main skills in demand in the labor market. Competence is realized through interiorization, inculturation and socialization with an exchange for the paradigm of education of the "man of culture". While the humanistic nature of the competence principle makes it possible to create a mechanism for the optimal solution of the issues that have arisen, the humanizing potential of the cultural approach depends on the difficulties of the activity direction.

The categories of "pedagogical culture and professional competence" as components of the main topic are deeply analyzed in the course of the study. A detailed review of the scientific literature is made. The article presents the results of surveys and questionnaires among teachers and students, and controls professional activities. Comprehensive monitoring of reflexive analyses and relevant documents contributed to the drawing of specific conclusions of the work.

"Cultural competence" refers to the totality of cultural knowledge, skills and methods of implementing tasks, the ability to determine the productivity of socio-professional activities. As a result of the scientific research, the authors concluded that one of the ways to develop cultural competence is to improve the skills of teachers.

Keywords: cultural competence, pedagogical culture, professional competence of teachers, teacher's cultural competence, life-long education, improving of pedagogical qualification.

References

1. Kazakhstan Respublikasy Ukimetinin №726 kaulysy [Resolution No. 726 of the Government of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <http://surl.li/plaph> (accessed: 08.11.2022). [in Kazakh]
2. WEF. Jobs of Tomorrow: The Triple Returns of Social Jobs in the Economic Recovery. WHITE PAPER MAY (Geneva, Switzerland, 2022, 8-9 p.).
3. Ondracek J., Saeed M. Qualitative exploration of cultural diversity in multinational teams: Leadership perspectives, *Splint International Journal of Professionals*, 10(3), 213-229 (2023).
4. “2022-2023 oku jylynda Kazakhstan Respublikasynin orta bilim беру uymdarynda oku-tarbie protses in uymdastirudyn erekshelikteri turaly” [About the peculiarities of the organization of the educational process in secondary educational organizations of the Republic of Kazakhstan]. Adistemelik hat [Instructive Methodical Paper]. [Electronic resource] – Available at: <http://surl.li/ohkwn> (accessed: 05.08.2022). [in Kazakh]
5. Giles A., Yazan B. Constructing teacher identity in teacher collaboration: what does it mean to be a teacher of culturally and linguistically diverse English learners? *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 16(1), 36-45 (2023).
6. Ladson-Billings G. Culturally relevant pedagogy 2.0: aka the remix, *Harvard Educational Review*, 84(1), 74-84 (2014).
7. Koubek E., Wasta S. Preservice Teachers’ Experiences on Becoming Culturally Responsive Educators: An Action Research Case Study, *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 16(1), 12-25 (2023).
8. Koyanbayev Zh.B. *Pedagogika* [Pedagogy] (Almaty, Rauan, 1992, 240 s.). [in Russian]
9. Hall E., Trager D. Culture as communication (NY, 1954, 19-24 p.).
10. Bibler V. S. Itogi i zamysly (conspecty filosofhsko-logichesskoi kultury) [Results and intentions (compendium of the philosophical logic of culture)], *Voprosy Filosofyi* [Questions of Philosophy], 5, 75-93. (1993). [in Russian]
11. Silva B.D.O., Camillo E.S., Guaraldo T.S.B. Cultural competence in diversity management: a case study in a public library, *Palabra Clave*, 13(1), 1-23 (2023).
12. Sysoyev P.V. Teacher Training for Content and Language Integrated Learning at the University, *Higher Education in Russia*, 5, 21-31 (2021).
13. Borovikova I.V. Sovremennoe obrazovanie vzroslyh v kontekste deyatolnosti UNESCO kak intelektualnogo tsentra mejpravitelstvennogo sotrudnichestva po voprosam obrazovania, nauki i kultury [Modern adult education in the context of UNESCO's activities as an intellectual center for intergovernmental cooperation on education, science and culture], *Actualnye problemy gumanitarnykh nauk: pedagogika, psichologiya, istorya, socialogiya, politologiya* [Actual problems of humanitarian sciences: pedagogy, psychology, history, politics], *Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh statej* [Interuniversity collection of scientific papers], 8, 86-90 (2010). [in Russian]
14. Amadio K. Critical Reflection on Cultural Competence: The Teacher as an Autoethnographic Researcher, *Journal of the International Society for Teacher Education*, 32-44 (2023).
15. Benin V.L. *Pedagogicheskaya kul'turologiya* [Pedagogical culturology] (Moskva, Flinta, 2016, 370 s.) [Moscow, Flinta, 2016, 370 p.]. [in Russian]

16. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Yu. Pedagogicheskij slovar` [Pedagogical dictionary] (Moskva, Akademiya, 2000, 176 s.) [Moscow, Academy, 2000, 176 p.]. [in Russian]

17. Lopes-Murphy S. The Influence of Cross-Cultural Experiences & Location on Teacher's perceptions of Cultural Competence, Journal of the Scholarship of teaching and learning, 16(3), 57-71 (2016).

18. Benin V.L., Zhukova E.D., Vasilina D.S. Kulturologicheskaya kompetentnost' subyekta professionalno-pedagogicheskoi deyatolnosti: [Culturological competence of the subject of professional and pedagogical activity] (Moskva, Flinta, 2016, 299 s.) [Moscow, Flinta, 2016, 299 p.]. [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Шолпанқұлова Г.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика кафедрасының профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Сұлтанова Э.А. – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Sholpankholova G.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, associative professor of the Department of Pedagogy, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Sultanova EA. – 3rd year doctoral student of EP “Pedagogy and psychology”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ: 14.35.07

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-221-229>

Научная статья

Научно-методические основы многолетней подготовки высококвалифицированных женщин и девушек-борцов вольным стилем

А.А. Примбетов

Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта,
Нукус, Каракалпакстан

(E-mail: azamat.1383@mail.ru)

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-методические основы многолетнего тренировочного процесса женщин и девушек высокой квалификации в сфере вольной борьбы. Сосредоточив внимание на уникальных физиологических и психологических аспектах спортсменок, исследование изучает эффективные методологии тренировок, стратегии периодизации и системы психологической поддержки, необходимые для воспитания результатов на элитном уровне. Основываясь на пересечении спортивной науки и гендерно-ориентированной подготовки, статья дает представление об оптимизации долгосрочных путей развития спортсменок для женщин-борцов вольного стиля. Выясняя научные основы, данная работа призвана способствовать совершенствованию тренерской практики и подготовки спортсменок в женской вольной борьбе.

Ключевые слова: долгосрочное развитие спортсменок в женской вольной борьбе, научные основы, методические подходы, выступления на элитном уровне, стратегии периодизации, гендерно-ориентированная подготовка, психологическая поддержка, подготовка спортсменок, тренерская практика.

Введение

Участие женщин в вольной борьбе в последние годы резко возросло, демонстрируя исключительный атлетизм и мастерство. Поскольку известность женщин и девочек в этом динамичном виде спорта продолжает расти, становится необходимым углубиться в научные и методологические основы, определяющие их долгосрочную подготовку. Целью этой статьи является исследование сложного баланса между физиологическими соображениями, гендерно-ориентированными методиками тренировок и системами психологической поддержки, необходимыми для воспитания высококвалифицированных женщин и девушек в вольной борьбе.

Стремление понять и оптимизировать тренировочные процессы спортсменок требует синтеза спортивной науки, гендерно-специфичных принципов тренировок и тонкого подхода к долгосрочному развитию спортсменок. Признавая особые физиологические особенности женщин и девочек, первостепенное значение приобретают индивидуальные методики обучения (Smith, 2017). Поскольку женская вольная борьба привлекает все больше внимания, существует необходимость выяснения научных основ, которые лежат в основе эффективных тренерских практик и стратегий подготовки спортсменок, специфичных для этой демографической группы.

Долгосрочное развитие элитных женщин-борцов вольного стиля требует всестороннего понимания стратегий периодизации, охватывающих как физические, так и психические аспекты. Исследования показывают, что успешное долгосрочное развитие спортсмена предполагает тщательно структурированный план тренировок, в котором особое внимание уделяется различным аспектам физической и технической подготовки в течение отдельных периодов тренировок (Brown et al., 2019). Более того, нельзя упускать из виду психологические аспекты тренировок и соревнований, подчеркивая важность психологической устойчивости и систем поддержки, адаптированных к уникальным проблемам, с которыми сталкиваются спортсменки в этом требовательном виде спорта (Джонс, 2020).

Данная статья, исследуя научные и методические основы, призвана предоставить тренерам, спортивным ученым и практикам ценную информацию по оптимизации долгосрочной подготовки высококвалифицированных женщин и девушек по вольной борьбе. Основываясь на стыке спортивной науки и гендерно-специфической подготовки, эта работа способствует развитию дискуссии об эффективных стратегиях развития спортсменок в женской вольной борьбе.

Материалы и методы

1. Физиологические аспекты женской вольной борьбы:

Физиологические особенности спортсменок играют решающую роль в формировании эффективных методик тренировок. Исследование Смита (2017) подчеркивает необходимость детального понимания уникальных физиологических особенностей женщин, занимающихся спортом. В контексте вольной борьбы это предполагает

адаптацию программ тренировок с учетом таких факторов, как гормональные колебания, плотность костей и состав мышц. Всестороннее понимание этих физиологических нюансов необходимо для разработки режимов тренировок, которые оптимизируют производительность и одновременно снижают риск травм.

2. Долгосрочные стратегии развития спортсменов:

Долгосрочное развитие спортсменов – это многогранный процесс, требующий стратегического и периодического подхода. Браун и др. (2019) подчеркивают важность хорошо структурированного плана тренировок, охватывающего всю карьеру борцов вольного стиля. Это предполагает систематическое продвижение через различные этапы обучения, каждый из которых фокусируется на определенных аспектах физической, технической и тактической подготовки. Адаптируя интенсивность и объем тренировок в соответствии со стадией развития спортсмена, тренеры могут оптимизировать долгосрочный потенциал высококвалифицированных женщин и девушек в вольной борьбе.

3. Методики гендерного обучения:

Признание гендерно-ориентированных методик тренировок имеет решающее значение для успеха женщин-борцов вольного стиля. Используя знания спортивной науки, тренеры могут адаптировать программы тренировок в соответствии с физиологическими и биомеханическими характеристиками, уникальными для женщин (Смит, 2017). Это может включать в себя индивидуальные программы силовой и физической подготовки, упражнения по развитию навыков и протоколы восстановления, учитывающие особые потребности спортсменок. Принимая во внимание гендерную специфику тренировок, тренеры могут повысить эффективность и результативность долгосрочного развития спортсменок в женской вольной борьбе.

4. Психологическая устойчивость и системы поддержки:

Джонс (2020) подчеркивает психологический аспект долгосрочного развития спортсменок в женской вольной борьбе. Психическая устойчивость спортсменов имеет решающее значение в спорте, который требует не только физического мастерства, но и сильного мышления. Тренеры и вспомогательный персонал должны осознавать и решать уникальные психологические проблемы, с которыми сталкиваются женщины и девушки в сфере вольной борьбы. Внедрение индивидуальной тренировки умственных навыков и создание надежных систем поддержки способствуют целостному развитию спортсменов, повышая устойчивость, необходимую для устойчивого успеха.

В освоении научно-методических основ многолетней подготовки женщин и девушек высокой квалификации по вольной борьбе необходим целостный подход. Объединив данные из области физиологии, долгосрочного развития спортсменов, тренировок с учетом пола и психологической устойчивости, тренеры и специалисты-практики могут оптимизировать тренировочный процесс. Такое всестороннее понимание не только повышает спортивные результаты, но и способствует более широкому обсуждению вопросов повышения мастерства в женской вольной борьбе. Поскольку этот вид спорта продолжает развиваться, постоянное совершенствование методик тренировок будет способствовать раскрытию всего потенциала спортсменок в вольной борьбе.

Теоретическая основа

Подготовка спортсменов высокой квалификации осуществляется на основе теоретической базы, охватывающей различные дисциплины, в том числе биомеханику, физиологию, психологию и спортивную педагогику (Верхошанский, 1998; Иссурин, 2008). Эти дисциплины дают представление о механизмах повышения производительности и предотвращения травм, позволяя тренерам разрабатывать и реализовывать тренировочные программы, которые являются одновременно эффективными и безопасными.

Физическая подготовка

Физическая подготовка является краеугольным камнем многолетней подготовки борцов вольного стиля. Она включает в себя силу, мощь, выносливость, гибкость и ловкость, которые имеют решающее значение для успеха в спорте. Силовые тренировки необходимы для развития силы и мощи, необходимые для выполнения приемов борьбы. Тренировка на выносливость важна для поддержания высокой интенсивности тренировок на протяжении всего матча. Тренировка гибкости помогает борцам сохранять диапазон движений и снижает риск травм. Тренировка ловкости повышает их способность менять направление и быстро реагировать.

Техническая подготовка

Техническая подготовка предполагает освоение основных и продвинутых приемов вольной борьбы. Сюда входят тейкдауны, броски, удержания и побег. Техническая подготовка должна быть прогрессивной, начиная с азов и постепенно вводя более сложные техники. Тренеры должны предоставлять спортсменам четкие инструкции и возможности для тренировок под наблюдением.

Тактическая подготовка

Тактическая подготовка включает в себя разработку стратегии и навыков принятия решений для эффективного применения приемов борьбы на соревнованиях. Это включает в себя понимание правил спорта, анализ противников и адаптацию стратегий к конкретной ситуации. Тренеры могут помочь борцам развить свои тактические навыки с помощью упражнений, спаррингов и анализа видео.

Психическая подготовка

Психологическая подготовка не менее важна, чем физическая и техническая подготовка для успеха в вольной борьбе. Она включает в себя психологическую стойкость, сосредоточенность, уверенность в себе и способность справляться с давлением. Психическая тренировка может помочь спортсменам справиться с тревогой, улучшить концентрацию и развить устойчивость перед лицом трудностей.

Долгосрочный тренировочный цикл

Долгосрочная подготовка борцов вольного стиля обычно включает в себя многолетний цикл, разделенный на этапы. Фазы обычно включают в себя:

Подготовительный этап. На этом этапе основное внимание уделяется созданию прочной основы физической и технической подготовки. В нем особое внимание уделяется общей физической подготовке и основным приемам борьбы.

Фаза соревнований: Эта фаза включает в себя усиленные тренировки и возможности соревнований. Основное внимание уделяется совершенствованию методов, разработке стратегий и подготовке к крупным соревнованиям.

Переходный этап: этот этап обеспечивает спортсменам отдых и восстановление после соревновательного сезона. Это также дает возможность подумать и спланировать предстоящий тренировочный цикл.

Мониторинг прогресса и адаптация обучения

Регулярный мониторинг прогресса спортсменов необходим для обеспечения эффективности тренировочной программы. Тренеры должны оценивать физическую работоспособность, технику, тактику и психологическую подготовленность спортсменов, используя различные инструменты, такие, как тестирование, видеоанализ и отзывы самих спортсменов. На основе этой оценки тренеры могут вносить коррективы в программу тренировок, чтобы обеспечить ее соответствие индивидуальным потребностям спортсменов и требованиям спорта.

Многолетняя подготовка высококвалифицированных женщин и девушек-борцов вольного стиля – сложный и ответственный процесс, требующий глубокого понимания научных и методических основ этого вида спорта. Тщательно планируя и реализуя тренировочные программы, учитывающие уникальные физические и психологические потребности спорта, тренеры могут помочь своим спортсменам полностью раскрыть свой потенциал и добиться успеха на самом высоком уровне.

Обсуждение

Достоверность результатов исследования основана на научной организации исследовательской работы, теоретической и практической обоснованности результатов, полученных в ходе исследования, логической связи и последовательности задач, исходящих из цели исследования, правильной разработке методов исследования, а также обработке полученных результатов с использованием методов математического и статистического анализов. Также достоверность результатов исследования основывается на том, что реализация выводов, предложений и практических рекомендаций, данных в рамках научно-исследовательской работы, осуществляется на основе согласования с уполномоченными организациями.

Результаты

Научная значимость результатов исследования объясняется тем, что научно-теоретическая сущность организации тренировочных процессов девушек, занимающихся вольной борьбой, раскрывается на основе методики развивающей предсоревновательной подготовки.

Практическая значимость результатов исследования выражается в дополнении методики развития соревновательной подготовки девочек 12-14 лет, занимающихся вольной борьбой, а также в совершенствовании тренировочных процессов с использованием «Комплекса упражнений, развивающих техническую, тактическую, психологическую подготовку».

Заключение

Многолетняя подготовка высококвалифицированных женщин и девушек-борцов вольного стиля – сложный процесс, требующий глубокого понимания научных и методических основ этого вида спорта. Тщательно планируя и реализуя тренировочные программы, учитывающие уникальные физические и психологические потребности этого вида спорта, тренеры могут помочь своим спортсменам полностью раскрыть свой потенциал.

Раскрывая научные и методологические основы, имеющие решающее значение для долгосрочной подготовки высококвалифицированных женщин и девушек в вольной борьбе, это исследование дает целостное понимание, выходящее за рамки традиционной спортивной подготовки. Интеграция физиологических факторов, долгосрочных стратегий развития спортсменов, гендерно-ориентированных методик тренировок и психологической устойчивости формирует основу, на которой стоит оптимальное развитие элитных женщин-борцов вольного стиля.

Ключ к успеху заключается в разработке комплексного плана тренировок, в котором сбалансированы физическая, техническая, тактическая и психологическая подготовки. Этот план должен быть адаптирован к потребностям и способностям отдельного спортсмена, и его следует регулярно обновлять, чтобы отражать прогресс спортсмена и меняющиеся требования спорта.

Помимо физической подготовки, важно также уделять внимание умственному и эмоциональному развитию борцов-женщин. Это включает в себя обучение их уверенности в себе, устойчивости и способности справляться со стрессом. Тренерам также следует создать благоприятную и воодушевляющую среду, в которой спортсменки будут чувствовать себя комфортно, выражая свои эмоции и обращаясь за помощью, когда это необходимо.

Предоставляя женщинам-борцам необходимую поддержку и руководство, тренеры могут помочь им достичь своих целей и внести значительный вклад в спорт. Вольная борьба — сложный, но полезный вид спорта, который может принести спортсменам пользу на всю жизнь, включая физическую подготовку, самодисциплину и психологическую устойчивость.

По мере развития женской вольной борьбы должны меняться и методологии, определяющие долгосрочную подготовку ее спортсменок. Данная статья, углубляясь в научные и методические основы, стремится внести свой вклад в постоянный диалог, формирующий будущее тренерской практики и подготовки спортсменок в женской вольной борьбе. Представленный здесь целостный подход отражает суть не только воспитания спортивного мастерства, но и воспитания выносливых, сильных и успешных женщин в сфере вольной борьбы.

По сути, стремление к совершенству в женской вольной борьбе требует динамичного и гибкого подхода к долгосрочному развитию спортсменок, который учитывает многогранную природу самих спортсменок. По мере развития каждой высококвалифицированной женщины и девушки в вольной борьбе объединение научной

строгости и адаптированных методологий, несомненно, проложит путь к устойчивому успеху и внесет свой вклад в непреходящее наследие женщин в этом динамичном и требовательном виде спорта.

Список литературы

1. Smith A. "Physiological Considerations in Training Female Athletes: A Comprehensive Review" // Journal of Sports Science. – 2017. – Vol. 44(3). – P. 189-204.
2. Brown C., et al. "Long-Term Athlete Development: Strategies for Success in Women's Freestyle Wrestling" // International Journal of Sports Coaching. – 2019. – Vol. 12(2). – P. 87-104.
3. Jones R. "Psychological Resilience in Female Freestyle Wrestlers: A Qualitative Analysis" // Journal of Applied Sport Psychology. – 2020. – Vol. 33(4). – P. 321-335.
4. Primbetov A. The use of innovative methods in the development of women's wrestling // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – Vol. 2(1). – P. 196-201.
5. Primbetov D.S., Mukashev S. Terrorism in Central Asia and Kazakhstan and Information Warfare // Global Media Journal. – 2016. – Vol. 1. – P. 56.
6. Kannazarov Z.U., uli Primbetov A.M., Utepova G.T. Shigindi poligonlari jaylasiwin gis metodlari arqali bahalaw // Innovative Development in Educational Activities, 2(8), 33-42 (2023)
7. Primbetov A. Erkin kurashchilarda portlovchi kuchlar sifatini rivojlantirish asosida musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish metodikasi // Журнал «Вестник физической культуры и спорта» Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, 1(1), 37-42 (2021).
8. Yerimbetov B. Effective use of the circular training method in physical education classes // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(1), 12-17 (2023).
9. Ayesbaevich P.A. Ways to develop women's physical fitness in freestyle wrestling // Open Access Repository, 4(3), 247-252 (2023).
10. Verkhoshansky Y.V. Science and methodology of training in sports. –Oxford, Wiley-Blackwell, 1998. – 42 p.
11. Issurin V.B. New horizons of high-performance training in sport. – Champaign, IL, Human Kinetics. 2008. – 56 p.

А.А. Примбетов

*Ўзбек мемлекеттік дене шынықтыру және спорт университетінің Нүкістегі филиалы, Нүкіс,
Қарақалпақстан*

Еркін күрестен жоғары білікті әйелдер мен қыздарды ұзақ мерзімді дайындаудың ғылыми-әдістемелік негізі

Андатпа. Мақалада еркін күрес саласындағы жоғары білікті әйелдер мен қыздарды ұзақ мерзімді дайындау процесінің ғылыми-әдістемелік негізі қарастырылады. Әйел спортшылардың бірегей физиологиялық және психологиялық аспектілеріне назар аударатырып, зерттеу элиталық деңгейдегі өнімділікті арттыру үшін тиімді жаттығу әдістемелерін,

кезеңдік стратегияларды және психологиялық қолдау жүйелерін зерттейді. Спорт ғылымы мен гендерлік дайындықтың ықпалдасуына сүйене отырып, мақала еркін күресші әйелдер үшін спортшылардың ұзақ мерзімді дамуын оңтайландыру туралы түсінік береді. Ғылыми негізді нақтылай отырып, аталмыш зерттеу әйелдер арасындағы еркін күрестен спортшыларды дайындау мен жаттықтыру тәжірибесін жетілдіруге ықпал етуді көздейді.

Түйін сөздер: әйелдердің еркін күресі, ғылыми негіздер, әдістемелік тәсілдер, элиталық деңгейде өнер көрсету, кезеңдік стратегиялар, гендерлік-бағдарланған дайындық, психологиялық қолдау, спортшыларды дайындау, жаттықтырушы тәжірибесі.

A.A. Primbetov

Nukus branch of Uzbekistan State University of Physical Education and Sports, Nukus, Karakalpakstan

Scientific and methodological foundations of long-term training of highly qualified women and girls freestyle wrestlers

Abstract. This article delves into the scientific and methodological underpinnings of the long-term training process for highly qualified women and girls in the realm of freestyle wrestling. Focusing on the unique physiological and psychological aspects of female athletes, the research explores effective training methodologies, periodization strategies, and psychological support systems essential for nurturing elite-level performance. Drawing from the intersection of sports science and gender-specific training, the article provides insights into optimizing long-term athlete development pathways for female freestyle wrestlers. By elucidating the scientific foundations, this work aims to contribute to the advancement of coaching practices and athlete preparation in women's freestyle wrestling.

Keywords: Women's Freestyle Wrestling Long-Term Athlete Development, Scientific Foundations, Methodological Approaches, Elite-Level Performance, Periodization Strategies, Gender-Specific Training, Psychological Support, Athlete Preparation, Coaching Practices.

References

1. Smith A. "Physiological Considerations in Training Female Athletes: A Comprehensive Review", *Journal of Sports Science*, 44(3), 189-204 (2017).
2. Brown C., et al. "Long-Term Athlete Development: Strategies for Success in Women's Freestyle Wrestling", *International Journal of Sports Coaching*, 12(2), 87-104 (2019).
3. Jones R. "Psychological Resilience in Female Freestyle Wrestlers: A Qualitative Analysis", *Journal of Applied Sport Psychology*, 33(4), 321-335 (2020).
4. Primbetov A. The use of innovative methods in the development of women's wrestling, *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(1), 196-201 (2023).
5. Primbetov D.S., Mukashev S. Terrorism in Central Asia and Kazakhstan and Information Warfare, *Global Media Journal*, 1, 56 (2016).
6. Kannazarov Z.U., uli Primbetov A.M., Utepova G.T. Shigindi poligonlari jaylasiwin gis metodlari arqali bahalaw [Valuation of sediment landfills using gis methods], *Innovative Development in Educational Activities*, 2(8), 33-42 (2023). [in Uzbek]

7. Primbetov A. Erkin kurashchilarda portlovchi kuchlar sifatini rivojlantirish asosida musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish metodikasi [Methodology of increasing the efficiency of competition activities based on the development of the quality of explosive forces in freestyle wrestlers], ZHurnal «Vestnik fizicheskoy kul'tury i sporta» Nukusskogo filiala Uzbekskogo gosudarstvennogo universiteta fizicheskoy kul'tury i sporta [Journal "Bulletin of Physical Culture and Sports" of the Nukus branch of the Uzbek State University of Physical Culture and Sports], 1(1), 37-42. (2021). [in Uzbek]

8. Yerimbetov B. Effective use of the circular training method in physical education classes, International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(1), 12-17 (2023).

9. Ayesbaevich P.A. Ways to develop women's physical fitness in freestyle wrestling, Open Access Repository, 4(3), 247-252 (2023).

10. Verkhoshansky Y.V. Science and methodology of training in sports (Oxford, Wiley-Blackwell, 1998, 42 p.).

11. Issurin V.B. New horizons of high-performance training in sport (Champaign, IL, Human Kinetics, 2008, 56 p.).

Сведения об авторах:

Примбетов А.А. – доктор философии по педагогическим наукам (PhD), Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, Нукус, Каракалпакстан.

Primbetov A.A. – Doctor of philosophy in pedagogical sciences (PhD), Nukus branch of Uzbekistan State University of Physical Education and Sports, Nukus, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-230-241>

Проблемы управления курсовым проектированием по техническим дисциплинам в вузе

Р.М. Несмеянова¹ , М.А. Елубай¹ , А.С. Оралтаева¹ , С.Ю. Ковтарева*² ,
Э.Е. Копишев²

¹Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*Автор для корреспонденции: kovtareva_syu@enu.kz

Аннотация. В статье рассматривается вопрос управления курсовым проектированием обучающихся технических специальностей вузов. Постановка вопроса связана с участвующим фактом несвоевременного выхода обучающихся на защиту курсовых проектов.

Работа над курсовыми проектами, как и другие виды самостоятельной работы, развивает творческое мышление, учит решать профессиональные задачи, готовит обучающегося планировать определённый объём дел и отвечать за качество его выполнения. Нарушение графика работы или/и неумение самостоятельно выполнить задание в объёме курсового проектирования по дисциплине специальности наблюдается регулярно, что имеет разнообразные причины.

Однако в этом просматривается проблема, указывающая на недостаточное развитие у обучающихся таких навыков, как ответственность, адаптивность, самостоятельность, умение осваивать новое и находить решения в нестандартных обстоятельствах, т. е. именно тех навыков, которые работодатели часто называют одними из основных и наиболее важных. В статье обозначено несколько выявленных причин, однако основное внимание уделено планированию работы обучающихся как со стороны преподавателя, так и собственно обучающимся. С целью планирования и контроля времени обучающимися предложено применение принципов метода критической цепи, который доказал свою эффективность в промышленности и может быть полезен в планировании самостоятельной работы обучающихся. На примере гипотетического курсового проекта показано среднее распределение времени в учебном плане для решения задач курсового проекта и определённое методом критической цепи как достаточное. Внимательное планирование собственной работы обучающимися может позволить выполнить курсовой проект за значительно более короткий промежуток времени, что исключает срывы сроков защиты проектов.

Ключевые слова: курсовое проектирование, управление проектом, ожидания работодателей, самостоятельная работа обучающихся, планирование времени, метод критической цепи.

Введение

Ещё в 1992 году Всемирный конгресс инженерного образования сформулировал требования к выпускнику инженерных специальностей, в которых среди прочих было указано, что выпускник должен обладать развитой способностью к творческому решению профессиональных задач; должен уметь ориентироваться в нестандартных условиях и ситуациях, анализировать проблемы, ситуации, задачи; должен уметь разрабатывать план действий и быть способным нести ответственность за его выполнение; должен стремиться к устойчивому личностному и профессиональному совершенствованию [1, с. 178].

Согласно [2, с. 9–10], курсовое проектирование является «самостоятельной работой обучающихся, выполняемой после или в процессе изучения соответствующей учебной дисциплины, а в ряде случаев после профессиональной практики под руководством профессорско-преподавательского состава». Целями курсового проектирования обозначены следующие: «развитие у обучающихся практических навыков к самостоятельной творческой работе, овладение методами проектирования, конструирования, научных исследований, углубленного изучения основополагающих вопросов, тем, разделов учебной дисциплины». В целом очевидно, что курсовое проектирование должно способствовать закреплению полученных в процессе изучения дисциплин, знаний, а также углублению и объединению в целое теоретических и практических компетенций по циклу учебных дисциплин. Действительно, проектирование учит применять полученные в процессе обучения и прохождения производственных практик знания для решения задач, связанных с будущей профессиональной деятельностью. Кроме того, в ходе проектирования, обучающиеся значительно улучшают свои навыки в работе со справочной и нормативной документацией, повышают уровень умений выполнения расчётной части проекта и разработки его графической части [2, с. 9–10]. Приобретать важные профессиональные навыки и умения, устранять разрыв между обучением и реальным рабочим местом, особенно студенты университетов в силу исследовательской направленности вузов, имеют возможность во многом во время прохождения производственной практики и, конечно, в учебном процессе, выполняя аутентичные проекты [3].

В целом весь обозначенный комплекс действий способствует развитию навыков ведения научно-исследовательской работы в направлении приобретаемой специальности. Однако ежегодно и руководители, и обучающиеся сталкиваются с определённым перечнем проблем, связанным с курсовым проектированием. И если процесс формирования новых знаний при совместной работе обучающихся с преподавателем в процессе аудиторных занятий обеспечен, то самостоятельная работа большинства обучающихся оказывается не особо успешной. А ведь именно самостоятельная работа является целью курсового проектирования, в ходе которой обучающийся получает и оттачивает навыки постановки и решения задач, связанных с его профессиональной сферой, а также приобретает опыт планирования в проектной деятельности.

Материалы и методы

Отправной точкой данного исследования явились наблюдения, анализ и обобщение педагогического опыта в направлении поиска путей решения проблем управления курсовым проектированием на технических дисциплинах. В ходе работы выполнен теоретический анализ научных источников по проблеме исследования; поиск источников осуществлялся с помощью электронных ресурсов Google Scholar, cyberleninka.ru, eLibrary, используя комбинации ключевых слов «курсовой проект», «проблемы курсового проектирования», «критическая цепь». Отбор материалов осуществлялся с глубиной поиска информации в 10 лет по следующим критериям: содержится анализ и обсуждение проектного управления, обсуждаются проблемы курсового проектирования, приведены результаты об обучающихся высших учебных заведений. Методом критической цепи для гипотетического курсового проекта по дисциплине «Основные процессы и аппараты химической технологии» с применением математических методов рассчитана достаточная продолжительность выполнения курсового проекта.

Результаты и обсуждение

Обучающиеся специальности 6В07108 «Химическая технология органических веществ» в период освоения программы выполняют несколько курсовых работ/проектов. Содержание этих работ носит разный характер, но всегда это комплексное мероприятие, ограниченное темой курсового проектирования, требованиями к содержанию и оформлению и имеющее ограничение по времени. Выдача заданий на проектирование осуществляется на первой неделе семестра, в котором будет выполняться курсовой проект. Считаю предпочтительным, когда тема не назначается руководителем курсового проектирования, а обсуждается, выбирается и формулируется в ходе совместной работы обучающегося и преподавателя с обязательным учётом интересов и опыта каждого обучающегося. Такое закрепление темы обычно более интересно для обучающегося и часто способствует скорейшему началу выполнения проекта. Также не исключается назначение темы из списка утверждённых тем обучающимся, не заинтересованным в каком-либо конкретном профильном направлении или несоблюдающим изначально график работы по изучаемой дисциплине.

Требования к содержанию и оформлению курсовых проектов обычно представляют собой обобщенные и стандартизированные нормы, которые подлежат обсуждению и корректировке в контексте каждого индивидуального проекта. Временные ограничения, казалось бы, тоже прописаны чётко и однозначно. Однако при неготовности курсового проекта к защите на четырнадцатой-пятнадцатой неделе семестра (что прописано требованиями), основной причиной, обозначаемой обучающимися, является "нехватка времени". Учитывая, что курсовое проектирование не предполагает решение масштабных задач, требующих значительных временных затрат, и определённое количество обучающихся успешно справляется с этим в отведённый период времени, то большой проблемой видим неспособность эффективно планировать собственную

работу обучающимися. В объёме курсового проектирования и отдельной дисциплины это влияет на своевременную защиту проекта, на сроки выхода на экзамен (согласно [2, с. 67], обучающийся, не сдавший курсовой проект/работу, к экзамену по соответствующей дисциплине не допускается), на оценку за курсовое проектирование и в целом по дисциплине. Но, на самом деле, это проблема глобальней, т. к. указывает на неразвитую компетентность обучающегося, а в ближайшем будущем – выпускника.

Не однажды была озвучена проблема слабой синхронизации системы высшего образования с текущими потребностями рынка труда [4]. Работодатель в современных условиях вынужден отвечать новым вызовам рынка, а для этого ему часто необходимо обладать возможностью ротации рабочих мест. Это значит, что работник должен обладать разнообразными трудовыми навыками, обладать быстрой адаптивностью, уметь непрерывно обучаться и переобучаться [5, с. 58]. Действительно, кроме знаний работодатель ожидает от выпускника вуза готовность брать на себя ответственность, обладать высоким уровнем адаптивности и способности самостоятельно ориентироваться в рабочих ситуациях, проявлять стремление к освоению новых навыков и способность находить решения в нестандартных обстоятельствах [6]. Часто образование для работодателя – это не только накопленные знания и опыт учёбы, а скорее интеллектуальное развитие и приобретённые навыки. Это включает в себя умение формулировать задачи, находить их решения и применять полученные знания в практической деятельности. Кроме того, «открытость опыту, добросовестность» увеличивают шансы на трудоустройство [7, с. 107]. Таким образом, умение обучающегося самостоятельно (или в составе небольшой команды) выполнить курсовой проект является важным шагом в формировании собственной самостоятельности, плановости, ответственности.

В течение семестра преподаватель со своей стороны консультирует и направляет работу обучающегося, оказывая всяческую адекватную помощь в выполнении проекта. Требования, предъявляемые к итоговому варианту проекта, чётко оговариваются в начале учебного семестра. Обучающийся ознакомлен с организацией курсового проектирования в соответствии с требованиями [2, с. 66], которая включает в себя следующие этапы: разработку и утверждение тем и руководителей, разработку и выдачу заданий, проведение консультаций по проектированию, проверку на заимствования, оформление и защиту КП перед комиссией. Выполнение курсового проекта осуществляется соответственно графику выполнения и защиты КП, указанному на бланке задания [2, с. 107]. Казалось бы, при детальном подходе процесс курсового проектирования должен быть эффективным и управляемым, однако своевременно на защиту КП выходят не все обучающиеся. Причин может быть достаточно, однако часто общей проблемой является неумение обучающихся планировать свою работу.

Для выполнения каждого курсового проекта учебным планом предусмотрен целый семестр, т. е. достаточно большой временной промежуток. Но на практике времени для завершения работы оказывается недостаточно. Регулярный анализ этой проблемы открывает несколько причин: не совсем удачное расположение курсового проекта в учебном плане, сложное и объёмное задание на проектирование, отсутствие реального

понимания обучающегося в связи с отсутствием у него практики на данном производстве, недостаточное внимание со стороны руководителя вследствие загруженности текущими проблемами и отсутствием часов в расписании и нагрузке преподавателя, выделенных конкретно для работы над проектом, несвоевременное начало работы обучающегося над проектом. Если первые четыре обозначенные проблемы возможно решить преподавателем и кафедрой, в частности, откорректировать содержание КП, назначить обучающемуся интересную и понятную ему тему, уделять время на консультации при встречах с группой на аудиторных занятиях и консультациях, то решение пятой причины зависит от обучающегося.

Когда речь заходит о распространённых общих причинах несвоевременного завершения любых проектов часто упоминаются закон Паркинсона и синдром студента [8, с. 38]. Первый из них гласит, что «работа заполняет всё время, отпущенное на неё» [9] и второй, что «человек, которому дано задание, начинает полностью сосредотачиваться на нём как можно позже к тому моменту, когда задачу необходимо выполнить» [8, с. 38]. Консалтинговая компания iTeam приводит данные отчёта «CHAOS Report» [8, с. 38] независимой международной исследовательской компании IT «The Standish Group» за 2020 год, где показано, что за отчётный период только 31 % проектов завершились успешно и в указанный срок, 50 % названы проблемными (их завершение вышло за рамки установленного срока), 19 % проектов завершились, не достигнув цели, т. е. оказались провальными.

Очевидно, что указанные выше причины несвоевременного завершения проектов имеют место быть (и занимают немалое место) в процессах работы над курсовыми проектами. Поскольку дата завершения работы над проектом имеет чёткие временные рамки и определяется графиком учебного процесса, то быть смещённой на неопределённый срок в стандартных ситуациях она не может. Руководитель курсового проектирования понимая, что времени на достойное завершение проекта часто не хватает, руководствуясь своим опытом, предусматривает возможный временной резерв. Обычно это увеличение отведенного времени на выполнение каждой задачи, либо предусмотрение дополнительного времени для всего проекта в целом. Однако, не всегда это спасает...

Как вариант решения обозначенной проблемы многими исследователями видится применение метода критической цепи. Автор [9] утверждает, что ключом к результативному управлению проектами является учёт вариабельности при помощи метода критической цепи...» и «вариабельность вполне можно поставить под контроль и добиться выполнения проекта в срок даже в сложной и неопределённой ситуации».

Рассмотрим применение данного метода на примере разработки гипотетического курсового проекта. Предположим, что на выполнение курсового проекта в учебном семестре предусмотрено 70 дней (семестр длительностью 15 недель, пятидневная рабочая неделя, 4 праздничных выходных дня). В таблице 1 во втором столбце приведены задачи в порядке необходимости их решения, в третьем указаны временные интервалы, предусмотренные для решения поставленных задач.

Таблица 1

Распределение времени для решения задач курсового проекта

№	Задача	Время, обычно предусмотренное для решения задачи, дней
1	Разработка темы, утверждение задания	5
2	Описание физико-химических основ процесса	5
3	Описание технологической схемы	3
4	Выполнение чертежа технологической схемы	10
5	Выполнение технологического расчёта	15
6	Выполнение чертежа общего вида проектируемого аппарата	15
7	Оформление пояснительной записки и графической части проекта	5
8	Получение отзыва руководителя	3
9	Проверка КП на заимствования	3
10	Проверка КП нормоконтролёром	3
11	Защита курсового проекта	3
Итого:		70

В планировании используются среднеоценочные характеристики операций [10, с. 126] с вероятностью 50/50, т. е. предполагается, что половину временного промежутка, предусмотренного на выполнение определённой задачи, можно «отдать» проектанту под «страховой резерв». Такая величина обоснована и подтверждена на основе выводов по множеству выполненных проектов [10, с. 40]. Планируя свою работу, мы обычно предусматриваем резерв времени по каждой отдельной задаче. Однако, руководствуясь выводами данного метода, предусмотренные резервы нужно суммировать и вынести в конец проекта [10, с. 184]. Реальный размер резерва времени, предусмотренного на устранение последствий возможных сбоев, так называемый «проектный буфер» [10, с. 126] предлагается определять, как «квадратный корень из суммы квадратов отклонений каждой из задач» [9, с. 40]. Таким образом, для нашего гипотетического примера значение буфера проекта в днях составит:

$$\begin{aligned}
 \text{БП} = & \sqrt{\left(\frac{5}{2}\right)^2 + \left(\frac{5}{2}\right)^2 + \left(\frac{3}{2}\right)^2 + \left(\frac{10}{2}\right)^2 + \left(\frac{15}{2}\right)^2 + \left(\frac{15}{2}\right)^2 +} \\
 & + \sqrt{\left(\frac{5}{2}\right)^2 + \left(\frac{3}{2}\right)^2 + \left(\frac{3}{2}\right)^2 + \left(\frac{3}{2}\right)^2 + \left(\frac{3}{2}\right)^2} = 12,9422 \text{ дн.}
 \end{aligned}$$

Тогда, согласно данному методу расчёта, работа над рассматриваемым вариантом проекта может быть окончена заметно раньше и около 13 дней в конце работы предусмотрено для использования при возникновении непредвиденных ситуаций. Важным моментом является необходимость жёсткого контроля выделенного времени из резервного и его остатка.

Хочется также обратить внимание на многозадачность в работе. Привычна и обычна ситуация, когда мы заняты в нескольких проектах одновременно. Казалось бы, мы выгодно используем время, как минимум используем время простоя в ожидании каких-либо результатов от коллег. Однако подтверждено, что при выполнении проектов многозадачность наносит большой вред [10, с. 146]. Доказательство приводится следующее: допустим, человеку можно работать над одним заданием и результат может быть получен через неделю. Если же он вынужден работать параллельно над тремя проектами равной сложности, то, уделяя треть времени в день на каждый проект, он на выполнение каждого проекта затратит три недели. Если его работа – это конечный результат, то, возможно, это не критично, но в ситуации, когда этот исполнитель находится внутри цепочки исполнителей, окончание его работы затягивает общий проект только на его стадии в три раза. Таким образом, рекомендуется предусматривать 100%-ую занятость исполнителя на одной операции (на решении одной задачи) в один временной промежуток, т. е. не допускать многозадачности.

Во многом это является причиной объединения в одну задачу расчётной и графической части проекта. Без проработки теории невозможна разработка технологической схемы (ТС), без ТС невозможно её описание и наоборот. Без технологического расчёта невозможно выполнение чертежа общего вида аппарата (ВО), но и при выполнении ВО может возникать необходимость проведения дополнительных расчётов. Такая логика действий выстраивает иерархию задач.

Используя тот же гипотетический курсовой проект, рассмотрим работу метода критической цепи. На рисунке 1 представлен график типа «ранний старт». В каждом прямоугольнике имеется две цифры: первая – порядковый номер операции в общем перечне операций работы над курсовым проектом (см. таблицу 1), вторая цифра показывает длительность каждой операции в днях работы над ней.

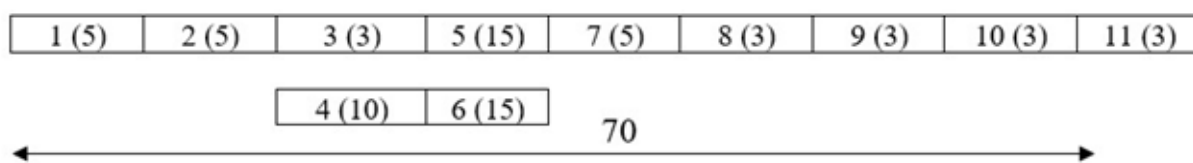

Рисунок 1. Расписание проекта типа «ранний старт»

Следует обратить внимание, что начало операции 7 зависит от выполнения операций с 1 по 6. Операции 3 и 4 взаимосвязаны и взаимозависимы. Операция 6 не может быть выполнена до окончания операции 5.

Как было сказано выше, планируя, в первую очередь нам нужно сократить продолжительность каждой операции до значения с вероятностью 50 % и перенести выполнение работы на возможно более поздний срок.

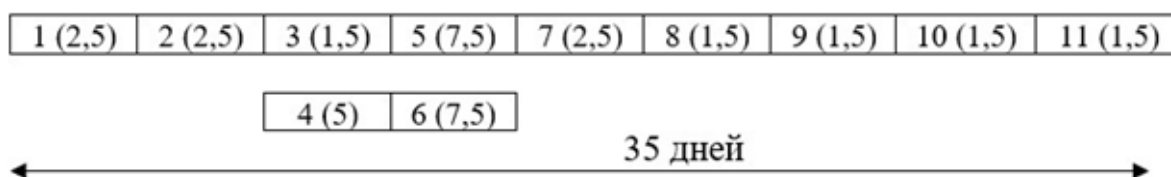

Рисунок 2. Сокращение продолжительности операций и составление графика типа «поздний финиш»

К сокращённому периоду работы над проектом добавляем рассчитанный ранее буфер проекта, равный 13 дням, и получаем общую продолжительность работы над проектом, равную 48 дням. Обращаем внимание: здесь не показывали буферы на слияние путей [11, с. 190], держа их в памяти. Таким образом, делаем вывод, что работа над курсовым проектом может быть полностью выполнена за 48 дней (графиком учебного семестра предусмотрено 70 дней с вычетом всех выходных и праздничных дней), из них 35 дней – это собственно выполнение плановых задач проекта и 13 дней – это запас времени, который может быть использован (а может быть и не использован) в случае возникновения каких-либо непредвиденных обстоятельств. Дни из буфера могут быть использованы на любом этапе выполнения работы, важно не забывать вести их учёт. Также важно, что этот метод предполагает концентрацию внимания не на нескольких датах завершения работы над отдельными задачами, а на одной дате – на конечной дате завершения проекта.

Выводы

Таким образом, работа обучающихся над курсовыми проектами, как и многие другие виды самостоятельной работы, развивает способность к творческому решению профессиональных задач, учит ориентироваться в нестандартных ситуациях, готовит обучающегося разрабатывать план действий и уметь быть ответственным за его выполнение и качество, а также, кроме получения знаний и умений по специальности, приучает к самостоятельному добыванию знаний. Действительно, названный комплекс способствует развитию навыков ведения научно-исследовательской работы по своей специальности.

С курсовым проектированием часто связан некоторый перечень проблем, обозначаемый и обучающимися, и преподавателями, основные и более общие из них - это сложность ведения самостоятельной работы и нехватка времени. Однако многочисленные исследования по управлению проектами подтверждают, что проект может быть выполнен значительно раньше отведённого учебным планом промежутка времени. Так, в данной работе на примере гипотетического курсового проекта по дисциплине «Основные процессы и аппараты химической технологии» показано, что курсовой проект может быть выполнен за значительно более короткий промежуток времени, что исключает срывы сроков защиты проекта и выхода обучающегося на экзаменационную сессию. Кроме того, именно самостоятельная работа в объёме курсового проектирования даёт обучающемуся возможность, помимо получения дополнительных знаний и умений, оттачивать навыки постановки и решения задач своей профессиональной деятельности, приобретать опыт планирования проектной

деятельности и учиться нести ответственность за собственную работу. Во многом именно в этой ситуации обучающийся способен стать грамотным, критически мыслящим, самостоятельным, уверенным, ответственным, способным к личностному и профессиональному совершенствованию, а работодатель получит молодого специалиста с ожидаемыми знаниями и умениями, специалиста действительно компетентного в своей профессиональной области.

Вклад авторов

Несмеянова Р.М. – существенный вклад в концепцию и дизайн работы; сбор, анализ и интерпретация результатов; написание текста статьи;

Елубай М.А. – надлежащее изучение вопросов, связанных с достоверностью данных статьи;

Оралтаева А.С. – вклад в концепцию работы; обобщение педагогического опыта;

Ковтарева С.Ю. – критический пересмотр содержания текста статьи, корректировка, утверждение окончательного варианта статьи для публикации;

Копишев Э.Е. – надлежащее решение вопросов, связанных с целостностью всех частей статьи; согласие нести ответственность за все аспекты работы.

Список литературы

1. Михайличенко В.Е. Психология развития личности: монография. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2015. – 388 с.

2. МИ СМК 4.01.6-20 Учебные работы. Общие требования к текстовым документам. – Павлодар, НАО «Торайгыров университет», 2020. – 145 с.

3. Pengyue Guo, Nadira Saab, Lysanne S. Post, Wilfried Admiraal. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures // International Journal of Educational Research. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035519325704>/ (дата обращения: 14.12.2023).

4. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022–2026 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 941. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941#z454/> (дата обращения: 16.12.2023).

5. Олейникова Т.А. Ожидания работодателей в отношении профессиональных навыков выпускников на современном рынке труда // Региональный Вестник. – 2020. – № 3(42). – С. 58-59.

6. Что работодатели ждут от выпускников вузов. Научно-образовательный портал IQ. [Электронный ресурс] – URL: <https://iq.hse.ru/news/188111459.html/> (дата обращения: 20.12.2023).

7. Мальцева В.А., Розенфельд Н.Я. Траектории российской молодежи в образовании и профессии на материале лонгитюда: сложные маршруты выпускников вузов // Вопросы образования. – 2022. – №3. – С. 99-148. DOI: <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2022-3-99-148>.

8. Салапура М.Н., Комличенко В.Н. Проблемы управления курсовым проектированием при формировании профессиональных компетенций IT-специалистов // Цифровая трансформация. – 2022. – Т. 28. – № 3. – С. 35-42. DOI: <https://doi.org/10.35596/2522-9613-2022-28-3-35-42>.

9. Законы Паркинсона. [Электронный ресурс] – DOI: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0/ (дата обращения: 06.01.2024).

10. Лич Л. Вовремя и в рамках бюджета: Управление проектами по методу критической цепи. – Москва: Альпина Паблицерз, 2010. – 354 с.

11. Скокова И.К., Чусавитина Г.Н. Критическая цепь как метод планирования ИТ-проектов // Информационные технологии в науке, управлении, социальной сфере и медицине: сборник научных трудов III международной конференции «Информационные технологии в науке, управлении, социальной сфере и медицине». – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2016. – С. 188-191.

Р.М. Несмеянова¹, М.А. Елубай¹, А.С. Оралтаева¹, С.Ю. Ковтарева², Э.Е. Копишев²

¹Торайғыров университет, Павлодар, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жоғары оқу орындарында техникалық пәндер бойынша курстық жобалауды басқару мәселелері

Андатпа. Мақалада жоғары оқу орындарының техникалық мамандықтары бойынша білім алушылардың курстық жобалауды басқару мәселесі қарастырылады. Аталмыш мәселе курстық жобаны белгіленген уақытта ұсынбаған студенттер санының көбеюіне байланысты көтеріліп отыр.

Курстық жобамен жұмыс өзіндік жұмыстың басқа түрлері сияқты, шығармашылық ойлауды дамытады, кәсіби мәселелерді шешу жолдарын үйретеді, белгілі бір жұмыс көлемін жоспарлауға және оның орындалу сапасына жауапкершілікпен қарауға дайындайды. Мамандық пәндері бойынша курстық жобалау көлеміндегі жұмыс кестесін бұзу және/немесе өз бетінше тапсырманы орындай алмау тұрақты түрде байқалуының әртүрлі себептері бар.

Дегенмен, бұл студенттердің жауапкершілік, бейімделу, тәуелсіздік, жаңа дағдыларды үйрену және стандартты емес жағдайларда шешім табу қабілеті сияқты дағдыларының жеткіліксіздігін көрсетеді. Яғни жұмыс берушілер мұның негізгі және ең маңызды дағдылардың бірі екендігін айтады. Мақалада бірнеше себептер анықталып, оқытушылар тарапынан білім алушылардың жұмысын жоспарлауға басты назар аударылды. Жоспарлау және уақытты бақылау мақсатында білім алушыларға өндірісте тиімділігі дәлелденген және білім алушылардың өздік жұмысын жоспарлауда пайдалы болуы мүмкін сыни тізбек әдісінің қағидаттарын қолдану ұсынылды. Гипотетикалық курстық жобаның мысалында курстық жобаның міндеттерін шешу үшін оқу жоспарында уақыттың орташа бөлінуі көрсетіліп, сыни тізбек әдісімен анықталған. Білім алушылардың өз жұмысын мұқият жоспарлауы курстық жобаны неғұрлым қысқа мерзімде орындауға мүмкіндік береді де, бұл жобаны қорғау уақытының бұзылуын болдырмайды.

Түйін сөздер: курстық жобалау, жобаны басқару, жұмыс берушілер, студенттердің өзіндік жұмысы, уақытты жоспарлау, сыни тізбек әдісі.

R.M. Nesmeyanova¹, M.A. Yelubay¹, A.S. Oraltayeva¹, S.Yu. Kovtareva², E.E. Kopsishev²

¹Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Problems of managing courses design for technical majors at the university

Abstract. The article deals with the issue of course design management for university students of technical majors. The issue is related to the frequent notion that students do not come to the defense of their course projects on time.

Similarly, to other types of independent student work, working on a course project develops creative thinking, teaches students how to solve professional problems, prepares them to preplan work and be responsible for the quality of its implementation. A violation of the work schedule and/or inability to independently complete a task accordingly is regularly observed in courses for various reasons.

However, this problem indicates the under development of students' skills, such as responsibility, adaptability, independence, the ability to learn new things and find solutions in non-standard circumstances, precisely those skills that employers often find the most important. The article identifies several reasons for the mentioned problem, but the main attention is paid to planning students work, both from the instructor's and students' perspectives. In order to plan and control students' time, it is proposed to apply principles of the critical chain method, which has proven its effectiveness in industry and can be useful in planning the independent work of students. Using the example of a hypothetical course project, the average distribution of curriculum time needed for solving the tasks related to the course project is shown. The time set in the curriculum is determined by the critical chain method as sufficient for working on a project. Careful planning of students' own work can allow them to complete a course project in a much shorter period of time, which eliminates the disruption of project defense deadlines.

Keywords: course design, project management, employers' expectations, independent work of students, time management, critical chain method.

References

1. Mihajlichenko V. E. Psihologiya razvitiya lichnosti: monografiya [Psychology of personality development: monograph] (Har'kov, NTU «HPI», 2015, 388 s.) [Kharkov, UST «KhPI», 388 p.]. [in Russian]
2. MI SMK 4.01.6-20 Uchebnye raboty. Obshchie trebovaniya k tekstovym dokumentam [Educational work. General requirements for text documents] (Pavlodar, Torajgyrov universitet, 2020, 145 s.) [Pavlodar, Toraighyrov university, 2020, 145 p.]. [in Russian]
3. Pengyue Guo, Nadira Saab, Lysanne S. Post, Wilfried Admiraal. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures // International Journal of Educational Research. [Electronic resource] – Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035519325704/> (accessed: 12.14.2023).
4. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. Konceptsiya razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2022–2026 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2022 goda № 941 [Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. The concept of education development of the Republic of Kazakhstan for 2022–2026. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2022 No. 941]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941#z454/> (accessed: 12.16.2023). [in Russian]
5. Olejnikova T.A. Ozhidaniya rabotodatelej v otnoshenii professional'nyh navykov vypusknikov na sovremennom rynke truda [Employers' expectations regarding the professional skills of graduates in the modern labor market], Regional'nyj Vestnik [Regional Bulletin], 3(42), 58-59 (2020). [in Russian]
6. Chto rabotodateli zhdu ot vypusknikov vuzov. Nauchno-obrazovatel'nyj portal IQ. [What Employers Expect from Graduates. IQ: Research and Education Website] [Electronic resource] – Available at: <https://iq.hse.ru/news/188111459.html/> (accessed: 12.20.2023). [in Russian].
7. Mal'ceva V.A., Rozenfel'd N.YA. Traektorii rossijskoj molodezhi v obrazovanii i professii na materiale longityuda: slozhnye marshruty vypusknikov vuzov [Educational and Career Trajectories of the Russian Youth in a Longitudinal Perspective: A Case of University Graduates], Voprosy obrazovaniya [Educational Studies], 3, 99-148 (2022). DOI: <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2022-3-99-148>. [in Russian]
8. Salapura M.N., Komlichenko V.N. Problemy upravleniya kursovym proektirovaniem pri formirovanii professional'nyh kompetencij IT-specialistov [Problems of course design management in the formation

of professional competencies of IT specialists], Tsifrovaya transformatsiya [Digital Transformation], 28(3), 35-42 (2022). [in Russian]

9. Zakony Parkinsona [Parkinson's Laws]. [Electronic resource] – Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0/ (accessed: 01.06.2024). [in Russian]

10. Lich L. Vovremya i v ramkah byudzheta: Upravlenie proektami po metodu kriticheskoy cepi [On time and within budget: Project management using the critical chain method] (Moskva, Al'pina Pablisherz, 2010, 354 s.) [Moscow, Alpina Publishers, 2010, 354 p.]. [in Russian]

11. Skokova I.K., Chusavitina G.N. Kriticheskaya cep' kak metod planirovaniya IT-proektov [Critical chain as a method of planning IT projects]. Informacionnye tekhnologii v nauke, upravlenii, social'noj sfere i medicine: sbornik nauchnyh trudov III Mezhdunarodnoj konferencii «Informacionnye tekhnologii v nauke, upravlenii, social'noj sfere i medicine», Tomsk, Izd-vo Tomskogo politekhnicheskogo universiteta [Collection of scientific papers of the III International Conference "Information Technologies in Science, Management, social sphere and Medicine", Tomsk, Publishing House of Tomsk Polytechnic University], 188-191 (2016). [in Russian]

Сведения об авторах:

Несмеянова Р.М. – кандидат химических наук, ассоциированный профессор (доцент), кафедра «Химия и химические технологии», Торайгыров университет, ул. Ломова, 64, 140008, Павлодар, Казахстан.

Елубай М.А. – кандидат химических наук, декан факультета естественных наук, Торайгыров университет, ул. Ломова, 64, 140008, Павлодар, Казахстан.

Оралтаева А.С. – старший преподаватель, кафедра «Химия и химические технологии», Торайгыров университет, ул. Ломова, 64, 140008, Павлодар, Казахстан.

Ковтарева С.Ю. – магистр химической технологии органических веществ, докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 13, 010000, Астана, Казахстан.

Копишев Э.Е. – кандидат химических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 13, 010000, Астана, Казахстан.

Nesmeyanova R.M. – candidate of Chemical Science, associate Professor, Professor of the department «Chemistry and Chemical Technology», Toraigyrov University, 64 Lomov Str., 140008, Pavlodar, Kazakhstan.

Yelubay M.A. – candidate of Chemical Science, Dean of the Faculty of Natural Sciences, Toraigyrov University, 64 Lomov Str., 140008, Pavlodar, Kazakhstan.

Oraltayeva A.S. – senior Lecturer of the department «Chemistry and Chemical Technology», Toraigyrov University, 64 Lomov Str., 140008, Pavlodar, Kazakhstan.

Kovtareva S.Yu. – Master of Chemical Technology of Organic Substances, PhD student of the educational program 8D05306 «Chemistry» of the Faculty of Natural Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 13 Kazhymukan Str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Kopishev E.E. – Candidate of Chemical Science, Head of the Chemistry Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 13 Kazhymukan Str., 010000, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 14.25.01
Scientific article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-242-256>

Causes of conflicts between teachers and school administrators in schools according to the teachers' perspective

A.M. Mukazhanova*¹ , K.M. Nagymzhanova²

¹Kazakh-American free university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: mukazhanova.aray@gmail.com

Abstract. Conflict is a condition that defines a social life. Conflicts and disagreements can arise as a result of differences in values, beliefs, personalities, goals and perceptions of individuals. In an educational organization it is common to have conflicts between teachers and administrators for various reasons. However, it is essential for both parties to cooperate, interact and work together in order to prevent or resolve conflict situations that have arisen.

The purpose of the study is to try to determine the causes of conflicts between teachers and school administrators according to the teachers' perceptions. The participants of the research consisted of 30 schools from the city of Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, including Kazakh, Russian and Kazakh-Russian mixed schools all over the city, and 432 teachers who worked in these schools during the academic year 2019-2020. The data were collected using "Personal Information Form" and the "Reasons of Conflict Questionnaire". The arithmetic means and standard deviation of the organizational conflict questionnaire determined the results of the study. The results of the study revealed, according to the teachers' perspective the items that "mostly" causes conflicts in schools are the following: "Too much paperwork", "The administrator keeps teachers under constant and tight control", "The administrator interferences in teacher's private life", "The administrator punishes failure rather than rewarding success", "Differences in perception", "The administrator is too distant from teachers", "The administrator pretends to consult teachers when he/she makes the decision", "The administrator looks down on teachers", "The administrator neglects his/her responsibilities due to professional incompetence", "The administrator's favoritism policy", "The parties have different views on the management methods", "The administrator trusts only close people to him/her at school", "The administrator always uses only written communication type". As a result, it was concluded that Ust-Kamenogorsk has an unsatisfactory school environment which must be eliminated.

Keywords: conflicts at schools, causes of conflicts, conflicts between teachers and administrators.

Introduction

Currently, one of the most common topics in the field of educational administration is conflict and causes of conflict in educational organizations. Based on this fact, it is seen that many studies have been carried out on this topic [1], [2], [3], [4]. The concept of conflict is studied in a diverse ways because of its confusion with those conditions that lead to situations of different conflicts [5]. If we look at the references on conflict, we see that there is no a precise definition of it. In one of its definitions conflict is defined as an incompatibility of goals or values between two or more parties in a relationship and hostile feelings of these parties towards each other [6]. Another term identifies conflict as a tension between two or more social entities (individuals, groups or large organizations) resulting from a mismatch between actual and desired responses [7]. Tesfay [8] defines conflict as a disagreement between two or more organizational members or groups due to unshared scarce resources, working conditions, or because of differences in status, goals, values or perceptions. Conflict can also be described as the divergence of views and lack of agreement in the exchange of ideas between the parties [9]. According to these definitions, Conflict can be understood as the clash of opposing views or efforts to overcome one another. Conflict arises when there are incompatible goals, views and opinions.

Conflicts are often viewed as negative phenomena due to their association with disadvantage or trouble. However, according to R. Darendorf and L. Kozer founders of conflictology as a science, the presence of conflicts in society is natural and their absence is abnormal [10]. Therefore it is possible to say that conflict is neither positive nor negative. It can be a sign of danger or an opportunity for growth. Whether the outcomes of a conflict are positive or negative depends on how the conflict is understood and managed.

Schools are part of society and , as organization with diverse individuals, they can often become centers of conflict due to differences in structure, function, teachers expertise, and expectations. Conflicts in schools are therefore inevitable. It is common for schools to experince conflicts in the modern world [11].

Schools are in a top position among the organizations where conflict is experienced intensively. These include conflicts between students, conflict between teachers and school administrators and conflict between other social parties associated with the school, such as local authorities, parents and family members etc. The majority of the studies carried out within the scope of educational organizations are conflicts between teachers and administrators. Results have shown that 70% of conflicts in schools are the fault of administrators and 30% of conflicts are the fault of teachers [12]. However teachers and school administrators should be aware of how to turn destructive conflict into constructive conflict. Constructive conflict management plays a significant role in achieving educational, administrative and organizational goals. Administrators and teachers have a huge responsibility in this process. They should help each other to crat a positive, cooperative and peaceful environment in schools by acquiring conflict management skills and applying them to the educational process [13].

Conflicts can arise in schools due to various reasons such as poor communication, school environment, differences in values, beliefs, attitudes, personality, inadequate tools and equipment, allocation of limited resources, favoritism by the principal, reward systems, personal

performance evaluations of teachers etc. [14]. Another causes of conflict in schools are disruption of academic programs, insufficient staff, hostility among staff. In addition, insufficient financial resources and lack of facilities have shown as causes of conflict in schools [15]. Similar study has revealed the following causes of conflict in schools: lack of facilities and funding, conflicts between staff members, personality factors and role conflicts, etc. [16]. Conflict may arise in school bureaucracy when leadership roles are shared, such as between department heads and the vice principal, or when resources like money, books and computers are shared on an adaily basis. [17]. Finally, as stated in another source, we can list the following as causes of conflict related to leadership: negative leadership style, poor communication, unfair decisions, misuse of financial resources, favoritism [18].

Due to the potential devastating effects of conflict on both teacher and administrators, it is crucial to handle such situation carefully. Because strong hostility arising from conflicts may have a devastating effect on both of parties. Mhehe [17] mentioned that various psychological disorders resulting from this hostility between the teachers and school administrators, including behaviors such as apathy and indifference towards their work are common symptoms that badly affects the functioning of a school.

Effective conflict management can minimize negative consequences and even contribute to the development of the school by turning conflicts into positive outcomes. It is important to note that conflicts can range from small disagreements to major crises that can disrupt the school's operations. However, when conflicts are not managed well, they can lead to feelings of fear, insecurity, and restlessness [19]. Therefore, it is important for school administrators to be able to recognize the causes of conflicts, resolve them correctly and in an appropriate manner. To achieve this, a clear and logical conflict management plan should be in place. Conflicts are inevitable in schools, as in many other organizations. School administrators are responsible for identifying and resolving conflicts, and even transforming them into opportunities.

Although conflict in schools has been studied extensively around the world, including in Europe, the USA, Africa and Türkiye, there has been a lack of research on this topic in Kazakhstan. However, in recent years, the phenomenon of conflict in schools has started to attract the attention of Kazakhstani researchers. This study and its results are expected to serve as a starting point for further research in Kazakhstan. The purpose of this work is to try to determine the causes of conflicts between teachers and school administrators based on teachers' perceptions. To achieve this, we sought answers to the following question: What are the main causes of conflicts between teachers and school administrators in Ust-Kamenogorsk schools?

Research methods

This research aims to determine the main causes of conflicts between teachers and school administrators from the teachers' perspective using a quantitative research method. Quantitative research method is defined as the collection, analysis, interpretation, and use of numerical data [20]. The research participant were 432 teachers from 30 schools in Ust-Kamenogorsk city, including Kazakh, Russian and Kazakh-Russian mixed schools. The study included 11 Kazakh

schools, 12 Russian schools, and 7 Kazakh-Russian mixed schools during the 2019-2020 academic year.

The research utilized two data collection tools: the “Personal Information Form” and the “Reasons of Conflict Questionnaire”. The “Personal Information Form” includes information about the participants’ gender, level of education and work experience. “Reasons of Conflict Questionnaire” includes 33 statements that may lead to conflicts in educational organizations. The scale is a five-point Likert scale. Teachers express their opinions using the following options: (1) never causes conflict, (2) hardly ever causes conflict, (3) sometimes causes conflict, (4) mostly causes conflict and (5) always causes conflict.

Table 1

Distribution of participants by gender

Gender		Teachers
Male	f	46
%		10,7
Female	f	386
%		89,3
Total	f	432
%		100

Out of 432 respondents, only 46 were male teachers, which is 4% of the total number. This indicates that the teaching profession in schools across Kazakhstan, within the scope of this study, is predominantly female.

Table 2

Distribution of Participants According to Education Level

Education Level		Teachers
College	f	24
%		6
Bachelor	f	246
%		57
Expert (those who have studied 5 years)	f	103
%		24
Master	f	56
%		13
PhD	f	0
%		0
Total	f	432
%		100

Only 6% of teachers are at the college level, while the majority (57%) hold a bachelor's degree and 13% hold a master's degree.

Table 3

Distribution of Participants According to Work Experience (in Years)

Work Experience (in Years)		Teachers
1-5 years	f	121
	%	28
6-10 years	f	79
	%	18,3
11-16 years	f	81
	%	18,7
16-20 years	f	49
	%	11,4
20 years and more	f	102
	%	23,6
Total	f	432
	%	100

Upon analyzing the distribution of the teachers in the table, it is evident that 28% of them have been working at the school for 1-5 years, 18,3% for 6-10 years, 18,7% for 11-16 years, 11,4% for 16-20 years and 23,6% for 20 years or more. Based on this distribution, one could argue that younger generation gives more importance to the teaching profession.

Results

The descriptive statistics of the means and standard deviations of the questionnaire statements aimed at determining the level of conflict causes in schools from the teachers perspective are presented below:

Table 4

The descriptive statistics of the means and standard deviations of the questionnaire

	N	Mean	SD
Statement 1	432	2.9630	.78768
Statement 2	432	3.6690	.86390
Statement 3	432	3.5995	.81420
Statement 4	432	3.7500	.84946
Statement 5	432	3.0926	.84025
Statement 6	432	3.6319	.86499

Statement 7	432	4.0718	.95219
Statement 8	432	3.5741	.90067
Statement 9	432	3.4769	.84503
Statement 10	432	2.5069	.85894
Statement 11	432	3.5069	.88291
Statement 12	432	3.5741	.80835
Statement 13	432	3.5810	.95023
Statement 14	432	2.9676	.73296
Statement 15	432	3.1481	1.19795
Statement 16	432	3.6088	.83553
Statement 17	432	2.9815	.70440
Statement 18	432	2.9745	.78371
Statement 19	432	2.8657	.70828
Statement 20	432	2.7500	.83569
Statement 21	432	2.6389	.86390
Statement 22	432	3.5394	.98401
Statement 23	432	1.8611	.87192
Statement 24	432	1.9954	.64263
Statement 25	432	1.4792	.77939
Statement 26	432	1.6852	.71960
Statement 27	432	2.0532	.58555
Statement 28	432	1.7731	.74896
Statement 29	432	2.6644	.79197
Statement 30	432	3.6273	.73840
Statement 31	432	1.9375	.64140
Statement 32	432	1.3935	.68646
Statement 33	432	1.7454	.77068

After analyzing the responses of participating teachers, statements with a mean between 3.41 and 5.00 were identified as situations that may cause conflict in schools according to teacher perceptions. The top situation identified by teachers was doing excessive paperwork. The results of another research study indicate that the amount of paperwork required is burdensome. "If this issue could be addressed, it would save a significant amount of time for teachers and principals. Reduction and streamlining of this work could occur either at the school level (for example by ensuring all data is used for more than one purpose, or by using time-saving templates) or at Ministry level (with, for example, fewer accountability and recording requirements)" [21]. On one hand, it is true that teachers have to deal with a significant amount of paperwork every day. On the other hand, it has been duty of teachers to complete paperwork since ancient times. However, from the author's point of view, the amount of paperwork should

not be excessive. The primary responsibility of teachers is to teach, not to spend their entire time filling out the documents.

According to the teachers' opinion, the statement that may “mostly” cause conflict between teachers and administrators is the situation when the administrator keeps teachers under constant and tight control. While responding to the same questionnaire administrators stated that “keeping teachers under constant and tight control” is sometimes might be even beneficial and that this situation may “hardly ever” cause conflict between two parties.

Based on the feedback received from the teachers during the field studies, the questionnaire was updated to include the item “administrator interference in teacher's private life”. The findings showed that this item ranked third among conflict-causing situations in schools from the perspective of teachers. The fact that this situation is unique to Kazakhstan and was chosen “mostly” as a cause of conflict shows that it would be appropriate to examine the situation deeper in future studies.

The statement “the administrator punishes failure rather than rewarding success” is among the other situations that can cause conflict with a mean of $\bar{x}=3.63$. According to teachers' opinions, this situation can “mostly” cause conflict between them and administrators.

Among the various reasons that may cause conflict, differences in perception have been identified. It is natural for individuals to have varying perceptions, and as a result, these differences may lead to conflicts between them. According to Karcioğulları and Alioğulları [2], the fact that an individual or any group perceives a situation or incident differently can be a reason of conflict among these people.

According to teachers' perspectives, one of the issues that may cause conflict in schools is the situation that “the administrator is too distant from teachers”. It is known that such relationships are an obstacle in creating a healthy organisation. According to the findings, it is seen that there are some problems based on bilateral relations between administrators and teachers in Ust-Kamenogorsk schools. In Akgöz and Cemaloğlu's [22] identified the absence of appropriate subordinate-superior relations as a significant cause of conflict.

One conflict-causing situation, according to teachers' responses, is when the administrator pretends to consult with them but ultimately makes the decision alone. However, the administrators' respond to the same situation was smooth and as for them the situation “hardly ever” can be a reason of conflict. In Demirbolat's [23] study, this situation was selected among the situations that cause conflict “mostly” with a mean of $\bar{x}=3.70$. It is seen that it is perceived as an important problem by teachers in both educational institutions as well as in Kazakhstan and Türkiye.

The statement that “the administrator looks down on teachers” was selected one of the other reasons that causes conflict in schools. Based on the teachers' feedback, conflicts between administrators and teachers often arise when the administrator displays an assertive attitude and looks down on teachers. In another study, the same statement was selected as primary cause of conflict, with a mean of $\bar{x}=4.27$. “When an administrator is rude and looks down on a teacher, it is an indication that the administrator does not care about the element of respect in this relationship” [23]. It is obvious that wherever in the world, conflict is inevitable in an environment where employees feel that they are looked down.

“The administrator neglects his/her duties and responsibilities due to professional incompetence” is one of the statements with a high mean ($\bar{x}=3.57$) among the rankings. Teachers believe that this situation mostly causes conflict. In another study, “administrator's ignorance and lack of training” emerged as the first ranked cause of conflict between administrators and employees [24]. The absence or lack of pedagogical creativity makes it difficult to perceive and understand many problems. Professional incompetence or lack of experience of some managers and lack of practical experience in managerial activity” is considered as a subject of conflict between teachers and managers in schools [25]. With the same mean ($\bar{x}=3.57$), another statement that causes conflict is selected as “the administrator's favoritism policies”. In other words, the administrator's "discrimination" among teachers was always characterized as a cause of conflict in schools [22].

The statement that “the administrator always uses only written communication type of communication” was evaluated as a situation that causes conflict "mostly" among the participating teachers responses. Another study that supports the findings of this work was conducted by Yurdunkulu and Oktay [26]. According to teachers' opinions, conflicts caused by communication inadequacy and disorder are among the primary causes of conflict.

The issue that “the administrator trusts only close people to him/her at school” was shown as another conflict-causing situation. Other studies on this subject reveal that conflicts may arise due to mistrust between the administrator and employees, as well as a lack of transparency and honesty in their interactions. Demirbolat [23] revealed that the statement “the administrator trusts only close people to him/her at school” was an important cause of conflict among parties with a mean ($\bar{x}=4.02$).

The last statement which pointed out as conflict-causing case according to the teachers' perspective was that the parties have different views on the management methods. In order to prevent management problems between the parties, the administrator should arrange a meeting and clearly explain the subject, the rules of the organization, and methods used [25]. Sometimes teachers may misunderstand these methods and rules used by administrators in the workplace and this can lead to conflict.

Discussion

The study revealed that teachers in schools in Kazakhstan identified many situations that could provoke conflict between teachers and administrators. When the literature was examined some findings were supporting the findings of this paper. A research conducted in Russia found that the reason for conflict between administrators and teachers was “too much paperwork” in educational institutions [25]. Therefore, it can be concluded that this situation only concerns Kazakhstan or the countries of the former Soviet geography. This is because the effects of the Soviet-era practice of presenting everything on paper, which continues in a present day, are still effective in these areas. The findings of the study revealed that this issue ranks first among the reasons that disturb teachers in Kazakhstan. According to teachers' view, teachers spend most of their time on paperwork rather than teaching. In Demirbolat's [23] study, the administrator's constant and tight control was ranked as a situation that “mostly” causes conflict. The fact that

the same result was found both in studies conducted in Kazakhstan and Türkiye shows the relevance of the issue which needs to pay attention to and needs a solution. Demirbolat's [23] findings stated that "the administrator punishing failure rather than rewarding success" was one of the most important causes of conflict between the parties. The same study identified, 88.6% of the teachers who responded the questionnaire found this situation as a cause of conflict in their schools. According to the findings in both papers, it is possible to say that the administrator's use of methods of punishing failure rather than rewarding success emerges as the problems that are considered to prevent conflict in both Kazakh and Turkish society. As can be seen, educational administrators or administrators in general need to do some work to deal with this issue. When the related literature was examined the situation of "the administrator's excessive distance from teachers" has been identified as a cause of conflict between teachers and administrators in Türkiye as well [27]. Administrators stated that they perceive themselves not as colleagues or friends of teachers, but as a person in charge of teachers. When this is reflected in behavior, it was mentioned that this kind of situations may create distance between teachers and administrators [27]. Among the statements the statement about the administrator's favoritism policies was selected as one of the conflict-causing condition. As a matter of fact, the manager's favoritism towards some members of the staff might develop negative attitudes towards him/her [28]. In another study on conflict, the issue of the administrator's biased treatment of teachers was stated as a cause of conflict as well [26]. According to teachers perspective in schools of Ust-Kamenogorsk it was also concluded that the administrators' favoritism may cause conflict between the two parties. The studies concerning the statement that "the administrator always uses only written communication type of communication" showed the following findings and results: the study states that regular communication between the manager and the employee would lead to useful ideas or suggestions [29]. According to the answers given in this study, it is obvious that teachers are uncomfortable with the fact that the administrator always uses written communication. Yurdunkulu and Oktay [26] also emphasized the breakdowns in communication and inadequate communication as important findings of their study. Although official relations are carried out in writing, it is seen that written communication should not get in the way of bilateral and verbal relations and attention should be paid to the balance.

Conclusion

As identified in the study, according to the teachers' perspective, the statements that cause conflict "mostly" are categorized under 13 headings. Those are followings: "Too much paperwork", "The administrator keeps teachers under constant and tight control", "The administrator interferences in teacher's private life", "The administrator punishes failure rather than rewarding success", "Differences in perception", "The administrator is too distant from teachers", "The administrator pretends to consult teachers when he/she makes the decision", "The administrator looks down on teachers", "The administrator neglects his/her responsibilities due to professional incompetence", "The administrator's favoritism policy", "The parties have different views on the management methods", "The administrator trusts only close people to him/her at school", "The administrator always uses only written communication type".

As it's seen, it can be said that teachers mostly blame administrators for the causes of conflict. The statements with the term "administrator" is mentioned in the majority of the items selected as the subject of conflict in school. Therefore, school administrators should be good observers and make sure that communication is ensured within the school in order to minimize conflicts. They should also work to solve any conflict situations that may arise. Organizing events and activities involving stakeholders can promote unity and solidarity. Additionally, conducting a similar study in schools at different levels across other cities in Kazakhstan, using qualitative or mixed research methods, could be beneficial.

Authors` Contributions

The preparation of this paper encompasses the same level of contribution by both of the authors from the determination of the study subject to the reporting of the data.

References

1. Arslan D., Kazak E. Causes of conflict between school principals and teachers// *Karaelmas Journal of Educational Sciences*. – 2022. – Vol. 10. – P. 130-145.
2. Karcioğlu F., Alioğulları Z. Çatışmanın nedenleri ve çatışma yönetim tarzları ilişkisi// *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. – 2012. – Vol. 26. – No. 3-4. – P. 215-237.
3. Dowling B. An investigation of conflict resolution in educational organizations. – New York: Tuxedo, 2003. – 56 p.
4. Isa A. Conflicts in organizations: Causes and consequences// *Journal of Educational Policy and Entrepreneurial Research*. – 2015. – Vol. 2. – No. 11. – P. 54-59.
5. Ghaffar A. Conflict in schools: Its causes & management strategies// *Journal of Managerial Sciences*. – 2019. – Vol. 3. – No. 2. – P. 212-227.
6. Fisher R. J. The social psychology of intergroup and international conflict. – New York: Springer – Verlag, 1990. – 112 p.
7. Akinnubi O., Oyeniran S., Fashiku C., & Durosaro I. Principal's personal characteristics and conflict management in Kwara State secondary schools, Nigeria// *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. – 2012. – Vol. 2. – No. 6. – P. 167-174.
8. Tesfay G. A study of factors that generate conflict between government secondary school teachers and educational managers in Addis Ababa administrative region// *Ethiopia. Addis Ababa, Addis Ababa University Faculty of Education*. – 2002. – 22 p.
9. Драчева Е. Менеджмент. – Москва: Издательский центр «Академия», 2007. – 243 с.
10. Клеменских М.В., Ершова И. Педагогические конфликты в школе. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2015. – 56 с.
11. Miller A., Leyden G. A coherent framework for the application of psychology in schools// *British Educational Research Journal*. – 1999. – Vol. 25. – P. 389-400.
12. Makaye J., Ndofirepi A. Conflict resolution between heads and teachers: A case of four schools in Masvingo Zimbabwe// *Greener Journal of Educational Research*. – 2012. – Vol. 2. – No. 4. – P. 105-110.
13. Balay R. Conflict management strategies of administrators and teachers// *Asian Journal of Management Cases*. – 2006. – Vol. 3. – No. 1. – P. 5-24.

14. Ifeyinwa F.M. Appraisal of principals' conflict management strategies in public schools in Anambra State// Global Journal of Education, Humanities and Management Sciences. – 2019. – Vol. 1. – No. 1. – P. 1-7.
15. Salleh M. Investigating the best practice of teachers in conflict management. Mara education institutions// Journal of Education and Practice. – 2013. – Vol. 4. – No. 21. – P. 1-6.
16. Uchendu C., Anijaobi-Idem F., Odigwe F. Conflict management and organizational performance in secondary schools in Cross River State, Nigeria// Research Journal in Organizational Psychology & Educational Studies. – 2013. – Vol. 2. – No. 2. – P. 67-71.
17. Mhehe E. The role of the school administrator in conflict management. Information Analyses. – 1997. – ERIC Document Reproduction Service No. ED408642.
18. Isabu M. Causes and management of school related conflict// African Educational Research Journal. – 2017. – Vol. 5. – No. 2. – P. 148-151.
19. Nikolaou P. Effective strategies for human resource management in educational organizations. Conflict management case studies// Journal of Contemporary Education, Theory and Research. – 2018. – Vol. 2. – No. 2. – P. 30-34.
20. Teddlie C., Tashakkori A. Karma yöntem araştırmasının temelleri. Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri. – Ankara: Anı, 2015. – 23-48 p.
21. Ingvarson L., Beavis A., Wilkinson J., Kleinhenz E., Curtin E. Primary teacher work study report. – Australia: ACER Project Team, 2005. – 57 p.
22. Akgöz E., & Cemaloğlu N. Ortaokullarda çatışma nedenleri ve çözümüne ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri// The Journal of International Education Science. – 2020. – Vol. 22. – No. 7. – P. 60-84.
23. Demirbolat A. İlköğretim okullarında örgütsel çatışmaya neden olabilecek durumların çatışma yaratma dereceleri hakkında yönetici ve öğretmen görüşleri. – Hacettepe University, Ankara, 1997. – P. 23.
24. Karaçor S., Şahin A. Örgütsel iletişim kurma yöntemleri ve karşılaşılan iletişim engellerine yönelik bir araştırma// SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. – 2020. – P. 97-117.
25. Курочкина И., Шахматова О. Педагогическая конфликтология: учебное пособие. – Екатеринбург: Российский государственный профессионально-педагогический университет, 2013. – 45 с.
26. Yurdunkulu A., Oktay, A. İlköğretim okulu öğretmenlerinin çatışma durumları ve çatışma yönetimi stratejilerinin incelenmesi (Düzce - Merkez örneği)//Trakya Eğitim Dergisi. – 2020. – Vol. 10. – No.1. – P. 285-302.
27. Zembat R. Okul öncesi öğretmenlerinin okul yöneticisi, meslektaşları ve aileler bağlamında algıladıkları çatışma durumlarının incelenmesi// Eğitim ve Bilim. – 2012. – Vol. 37. – No. 167. – P. 203-215.
28. Belanger J., Pierro A., Barbieri B., De Carlo N., Falco A., & Kruglanski A. Handling conflict at work// International Journal of Conflict Management. – 2015. – Vol. 26. – No.1. – P. 25-43.
29. Bahşi N. Meslek yükseköğretim kurumlarının sorunları ve yöneticilerin tutum ve davranışları üzerine bir araştırma// Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2011. – Vol. 20. – No. 2. – P. 165-178.

А.М. Мукажанова¹, К.М. Нагымжанова²

¹Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мұғалімдердің көзқарасы бойынша мұғалім мен мектеп басшысы арасындағы қақтығыс себептері

Аңдатпа. Конфликт – әлеуметтік өмірді құрайтын жағдай. Конфликт пен келіспеушіліктер жеке тұлғалардың құндылықтары, наным-сенімдері, жеке қасиеттері, мақсаттары мен қабылдауындағы айырмашылықтар нәтижесінде туындауы мүмкін. Білім беру ұйымында мұғалімдер мен басшылар арасында әртүрлі себептерден пайда болған конфликт жиі кездеседі. Дегенмен, екі тарап үшін де туындаған қақтығыстарды болдырмау немесе шешу үшін ынтымақтастық, өзара әрекеттесу және бірлесіп жұмыс істеу өте маңызды.

Зерттеудің мақсаты – мұғалімдердің көзқарасы бойынша мұғалім мен мектеп басшысы арасындағы қақтығыстың себептерін анықтау. Зерттеуге Өскемен қаласының 30 мектебі, оның ішінде қала бойынша қазақ, орыс және қазақ-орыс аралас мектептері және 2019-2020 оқу жылында сол мектептерде жұмыс істеген 432 мұғалім қатысты. Деректер зерттеуге қатысқан мұғалімдер жайында «Жеке ақпарат» анкетасын және «Конфликт себебін анықтауға арналған» сауалнама қолдану арқылы жиналды. Сауалнаманың нәтижесі орташа арифметикалық және стандартты ауытқу көрсеткіштері арқылы анықталды. Зерттеудің нәтижесі мұғалімдердің пікірлері бойынша мектептердегі конфликт «көбінесе» келесі жайттардан туындайтынын көрсетті: «Қағазбастылық», «Мектеп басшыларының мұғалімдерді үздіксіз және қатаң бақылауда ұстауы», «Мектеп басшысының мұғалімнің жеке өміріне араласуы», «Мектеп басшысының жетістікті марапаттаудан гөрі сәтсіздіктерді жазалауды көбірек қолдануы», «Бір нәрсені қабылдаудағы айырмашылық», «Мектеп басшысының мұғалімдермен қарым-қатынаста шамадан тыс субординация ұстануы», «Мектеп басшысының шешімді өзі қабылдағанымен мұғалімдермен кеңескендей күй танытуы», «Мектеп басшысының мұғалімдерге жоғарыдан қарауы», «Мектеп басшысының кәсіби біліктілігінің төмен болуына байланысты өз міндеттеріне немқұрайлы қарауы», «Мектеп басшысының мұғалімдер арасынан «өз фоворитін» таңдау саясаты», «Басқару әдістеріне қатысты тараптардың әртүрлі көзқараста болуы», «Мектеп басшысының өзіне жақын адамдарға ғана сенуі», «Мектеп басшысының мұғалімдермен қарым-қатынаста тек жазбаша байланыс түрін пайдалануы». Қорытындылай айтқанда, Өскемен қаласы мектептеріндегі ахуал қанағаттанарлықсыз және бұл жайтты жою қажет деген нәтиже жасалды.

Түйін сөздер: мектептердегі конфликт, конфликт себептері, мұғалімдер мен мектеп әкімшілігі арасындағы қақтығыстар.

А.М. Мукажанова¹, К.М. Нагымжанова²

¹Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Причины конфликтов между учителями и руководителями в школах с точки зрения учителей

Аннотация. Конфликт – это явление, составляющее социальную жизнь. Конфликты и разногласия могут возникать в результате различий в ценностях, убеждениях, личностных качествах, целях и восприятии людей. В образовательной организации часто возникают конфликты между учителями и руководителями по разным причинам. Однако обеим сторонам

крайне важно сотрудничать, взаимодействовать и работать вместе, чтобы предотвратить или разрешить возникшие конфликтные ситуации.

Цель исследования - попытаться определить причины конфликтов между учителями и руководителями школ с точки зрения учителей. Участниками исследования стали 30 школ города Усть-Каменогорска (Казахстан), среди них казахские, русские и казахско-русские смешанные школы включительно по всему городу, и 432 учителя, работавшие в этих школах в 2019-2020 учебном году. Сбор данных осуществлялся с помощью "Анкеты о личной информации" и "Опросника, определяющего причины конфликтов". Результаты исследования определили показания средне-арифметического и стандартного отклонения опросника. По итогам исследования выявили, что, с точки зрения учителей, к причинам, которые "в основном" вызывают конфликты в школах, относятся следующие пункты: "Бесконечная бумажная работа", "Постоянный и строгий контроль над учителем со стороны руководителя", "Вмешательство руководителя в личную жизнь учителя", "Использование руководителем больше методов наказания за неудачи, чем поощрения за успехи", "Разница в восприятии", "Равнодушное отношение руководителя", "Принятие руководителем решения без учета мнения учителя", "Высокомерное отношение руководителя", "Пренебрежение руководителем своими обязанностями из-за его профессиональной некомпетентности", "Предвзятое отношение руководителя к учителю", "Различные взгляды сторон касательно методов управления", "Доверие руководителя только близким ему/ей людям", "Использование руководителем только письменного общения". В результате был сделан вывод, что в Усть-Каменогорске сложилась неудовлетворительная школьная среда, которая требует вмешательства и коррекции.

Ключевые слова: конфликты в школах, причины конфликтов, конфликты между учителями и школьной администрацией.

References

1. Arslan D., Kazak E. Causes of conflict between school principals and teachers, *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 10, 130-145 (2022).
2. Karcioğlu F., Alioğulları Z. Çatışmanın nedenleri ve çatışma yönetim tarzları ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 215-237 (2012).
3. Dowling B. An investigation of conflict resolution in educational organizations (New York: Tuxedo, 2003, 56 p).
4. Isa A. Conflicts in organizations: Causes and consequences, *Journal of Educational Policy and Entrepreneurial Research*, 2(11), 54-59 (2015).
5. Ghaffar A. Conflict in schools: Its causes & management strategies, *Journal of Managerial Sciences*. 3(2), 212-227 (2019).
6. Fisher R. J. The social psychology of intergroup and international conflict (New York: Springer – Verlag, 1990, 112 p).
7. Akinnubi O., Oyeniran S., Fashiku C., & Durosaro I. Principal's personal characteristics and conflict management in Kwara State secondary schools, Nigeria, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(6), 167- 174 (2012).

8. Tesfay G. A study of factors that generate conflict between government secondary school teachers and educational managers in Addis Ababa administrative region. Ethiopia. Addis Ababa, Addis Ababa University Faculty of Education, 22, (2002).
9. Dracheva E. Menedjment. [Management] (Moskva: Izdatel'skij centr «Akademia», 2007, 243 s.) [Moscow: Publishing Cener "Academy", 2007, 243 p.]. [in Russian]
10. Klemenskih M. B., Ershova I. Pedagogicheskiye konflikti v shkole. [Pedagogical conflict in school] (Ekaterenburg: Izdatel'stvo Uralskogo universiteta, 2015, 56 s.) [Yekaterinburg: Publishing Cener of Ural university, 2015, 56 p.]. [in Russian]
11. Miller A., Leyden G. A coherent framework for the application of psychology in schools, British Educational Research Journal, 25, 389-400 (1999).
12. Makaye J., Ndofirepi A. Conflict resolution between heads and teachers: A case of four schools in Masvingo Zimbabwe, Greener Journal of Educational Research, 2 (4), 105-110 (2012).
13. Balay R. Conflict management strategies of administrators and teachers, Asian Journal of Management Cases, 3(1), 5-24 (2006).
14. Ifeyinwa F, M. Appraisal of principals' conflict management strategies in public schools in Anambra State, Global Journal of Education, Humanities and Management Sciences, 1(1), 1-7 (2019).
15. Salleh M. Investigating the best practice of teachers in conflict management. Mara education institutions, Journal of Education and Practice, 4(21), 1- 6 (2013).
16. Uchendu C., Anijaobi-Idem F., Odigwe F. Conflict management and organizational performance in secondary schools in Cross River State, Nigeria, Research Journal in Organizational Psychology & Educational Studies, 2(2), 67-71 (2013).
17. Mhehe E. The role of the school administrator in conflict management. Information Analyses, ERIC Document Reproduction Service No. ED408642 (1997).
18. Isabu M. Causes and management of school related conflict, African Educational Research Journal, 5(2), 148-151 (2017).
19. Nikolaou P. Effective strategies for human resource management in educational organizations. Conflict management case studies, Journal of Contemporary Education, Theory and Research, 2(2), 30-34 (2018).
20. Teddlie C., Tashakkori A. Karma yöntem araştırmasının temelleri. Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri (Ankara: Anı, 2015, 23-48 p).
21. Ingvarson L., Beavis A., Wilkinson J., Kleinhenz E., Curtin E. Primary teacher work study report (Australia: ACER Project Team, 2005, 67 p.).
22. Akgöz E., & Cemaloğlu N. Ortaokullarda çatışma nedenleri ve çözümüne ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri, The Journal of International Education Science, 22(7), 60-84 (2020).
23. Demirbolat A. İlköğretim okullarında örgütsel çatışmaya neden olabilecek durumların çatışma yaratma dereceleri hakkında yönetici ve öğretmen görüşleri. Hacettepe University. Ankara, 23 (1997).
24. Karaçor S., Şahin A. Örgütsel iletişim kurma yöntemleri ve karşılaşılan iletişim engellerine yönelik bir araştırma, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 97-117 (2020).
25. Kurochkina İ., Shahmatova O. Pedagogicheskaya konfliktologiya: uchebnoe posobie [Pedagogical conflict syudy: educational manual] (Ekaterinburg: Rossiyskiy Gosudarstvenniy professionalno-pedagogicheskiy universitet, 2013, 45 s.) [Yekaterinburg, Russian State professional and pedagogical university, 2013, 45 p.]

26. Yurdunkulu A., Oktay, A. İlköğretim okulu öğretmenlerinin çatışma durumları ve çatışma yönetimi stratejilerinin incelenmesi (Düzce - Merkez örneği), *Trakya Eğitim Dergisi*, 10 (1), 285-302 (2020).

27. Zembat R. Okul öncesi öğretmenlerinin okul yöneticisi, meslektaşları ve aileler bağlamında algıladıkları çatışma durumlarının incelenmesi, *Eğitim ve Bilim*. 37 (167), 203-215 (2012).

28. Belanger J., Pierro A., Barbieri B., De Carlo N., Falco A., & Kruglanski A. Handling conflict at work, *International Journal of Conflict Management*. 26 (1), 25-43 (2015).

29. Bahşi N. Meslek yükseköğretim kurumlarının sorunları ve yöneticilerin tutum ve davranışları üzerine bir araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 165-178 (2011).

Information about authors:

Mukazhanova A.M. – Master of Pedagogic sciences, Senior Teacher of Department of Foreign Languages, Kazakh-American free university, 76 M. Gorkiy st., 070002, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Nagymzhanova K.M. – Ph.D. of Pedagogical Sciences, Professor of Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbayev st., Astana, Kazakhstan.

Мукажанова А.М. – педагогика ғылымдарының магистрі, шет тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан-Американдық еркін университеті, М. Горький көшесі, 76, 070002, Өскемен, Қазақстан.

Нагымжанова Қ.М. – педагогика ғылымдарының докторы, психология кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

IRSTI 15.31.31

Research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-257-269>

Theoretical programs for the development of teaching activities of college teachers

N.M. Karipzhanova¹ , G.T. Ayupova*¹ , Y. Gelisli²

¹The educational Institution "Alikhan Bokeikhan University", Semey, Kazakhstan

²Institute of Educational Sciences of Gazi University, Turkey, Ankara

*Corresponding author: ayupova.gulbarshyn@mail.ru

Abstract. The article considers the fact that the requirements for education in the college depend on the teacher's implementation of the educational process, i.e. pedagogical activity. Not the implementation of the pedagogical activity of college students through theoretical research methods, but its improvement is set as an urgent task. Improvement of pedagogical activity is based on interdependence and harmony of continuous personal development and professional development of the college teacher. Based on an analysis of the literature, especially the work of domestic researchers, the determinants of continuous personal development and professional development of a college teacher are identified. In this regard, a number of components are considered, such as the sphere of value-motivational orientation, self-awareness, social-psychological qualities, professional-psychological health, the level of professional education, and pedagogical organizational features of the college teacher.

Keywords: teachers, pedagogical activity, professional development, personal development, personal qualities.

Introduction

In our republic, there is a question of modernizing education that integrates other spheres of society. This also applies to college education and upbringing. Currently, there are 770 secondary educational institutions of technical and vocational education. It will train 4,889,000 future specialists. Another college significance statistic. About 30% of all teachers in the country undergo vocational training in colleges. Thus, secondary vocational education is an important resource for achieving strategic goals in the economic and social spheres of society.

Colleges are granted academic freedom from the 2021-2022 school year. Due to this, the demands and responsibilities of colleges today have increased. This information was published by the ex-minister of Education A. Aimagambetov in his Instagram and Telegram posts on 01.12.2022. In colleges, up to 50% of the content of curricula and programs will be formed with strict consideration of the requirements of society and the needs of the labor market, profession and regional characteristics etc. This will be carried out by employers in the development of educational programs together with teachers, through their direct participation in the examination.

In addition, colleges are given the right to determine the term of study depending on the specifics of each specialty and the results of study.

This suggests that recently special attention has been paid to qualifications, competencies of college graduates.

A special role is played by college teachers. Their requirements, expectations, tasks and responsibilities must be new, with changed content. First of all, the study and justification of the needs of students by teachers; identification and provision of training results that correspond to the interests of stakeholders; application of pedagogical and psychological technologies in the organization of the educational process. In addition, college teachers need to create conditions for the development of students who are able to make independent decisions, have the necessary competencies that have their place in society.

Therefore, guided by humanistic values, we remind you that only a teacher of a college of higher professional competence, using his creative potential, can become a subject of modernization and unified implementation of training of specialists. In this regard, the purpose of the study on this article was to clarify the theoretical foundations for improving the pedagogical activities of college teachers.

Research materials and methods

Depending on the topic and purpose of the study, documents, theoretical and empirical information materials were used to substantiate the professional activities of college teachers [1-26].

Conclusions are drawn through publicly available theoretical methods, such as analysis, generalization, refinement of this information.

Methods of analysis, generalization, control of professional activities of teachers of «Semipalatinsk Higher Multidisciplinary College» in Semey were also implemented.

Literature review

The study of pedagogical, psychological issues of the system of secondary vocational education in Kazakhstan is not sufficiently provided for in science.

But in accordance with the topic of the article, there is a theoretical understanding and generalization of the pedagogical activities of college teachers.

Currently, it is important to provide professional education organizations with high-quality specialists. Therefore, the practical importance of the article is always principal for the implementation of two main aspects of qualified professional education [2]:

1) the education system must have its own development mechanism;

2) it is necessary to strengthen the requirements on the part of the state to the fundamental parameters of pedagogy, psychology of teachers.

In our research, first of all, the task is to improve the pedagogical activities of college teachers through the internal resource of the organization of education.

The professional activity, professionalism, and personality of teachers in the educational system form the theoretical basis for our research. This has been studied from various angles, and conclusions have been drawn in the works of famous domestic and foreign scientists as A.S. Amirov, B.G. Ananyev, Yu.P.Azarov, N.S.Akhtaeva, U.M.Abdigapbarova, I.D.Bagaeva, A.A.Beisenbaeva, A.A.Bulatbaeva, A.A.Verbitsky, M.K. Dzhakupova, K.E.Zhampeisova, A.E. Zhumabaeva, E.F. Zeer, I.Ya. Zimnyaya, Z.A.Isaeva, T.R. Kalkeeva, G.M.Kertaeva, G.M.Kozhaspirova, N.V.Kuzmina, G.J.Lekerova, A.K.Markova, G.J.Menglibekova, L.M.Mitina, A.K.Mynbaeva, Zh.I.Namazbaeva, A.V.Petrovsky, Yu.P.Povarenkov, E.I.Rogov, A.A. Rean, O.S.Sangilbaev, P.B. Seytkazy, V.A. Slastenin, Sh.T. Taubaeva, N.K.Toksanbaeva, B.A.Turgunbaeva, R.K.Tuleubekova, N.D. Khmel, K.K. Shalgynbaeva, H.T. Sheryazdanova etc.

Two related factors provide the basis for improving the pedagogical activities of teachers in pedagogy and psychology:

1) developing a teacher as a professional;

2) development of the teacher as a person.

These factors are considered jointly in the literature and are based on their integrity. But V.A. Slastenin warns [3] about the need to distinguish between the concepts of "professional-personal development" and "personal-professional development". The scientist considers professional and personal development as a continuous process of value determination depending on the actions of the teacher, a way to implement and self-realize his actions. Personal and professional development V.A. Slastenin justifies as the process of becoming a person directed to professional achievements at the highest level, and professionalism carried out during self-realization, professional activity, professional communication. The main criteria for personal and professional development are the levels of formation of components of professional competence.

The improvement of the pedagogical activities of the college teacher is carried out on the basis of his professional development and personal development as a subject of work. This concept is based on the Foundation for Domestic Research.

We believe that the fact A.R. Ermentaeva and G.T. Ayupova [4-7], K.T. Kuanzhanova [8] substantiated the psychological, pedagogical conditions, mechanisms and laws, defined the

role and characteristics of the teacher's personal qualities will be the basis for clarifying the personal foundations of improving pedagogical activity in the college.

At the same time, the identification of systems of interaction of personality properties with mental processes, which are a reflection of the functioning of the mechanisms of mutual determination of dynamic (procedural) and static (effective) components of the psyche, will help psychophysiologicaly explain the activity of college subjects [9].

The dynamics of personal parameters of the teacher at the main stages of professionalization in the process of pedagogical activity was revealed in the study by E.A. Amanbaeva [10]. The author pays attention to the preparation and organization of courses of theoretical and practical content in order to improve the pedagogical activities of the engineer-teacher in the professional lyceum of trends in the professional development of the engineering and pedagogical personality. But one important view of our study is formulated in the study of N.A. Abuov [11]. The researcher considered the relationship with the correspondences of external and internal determinants of personal development in the education system.

N.A. Abuova [12] analyzes historical and pedagogical materials of 1991-2005 concerning organizations of secondary vocational education. The author considers the need to develop textbooks and methodological recommendations on the organization of the pedagogical process, in particular, on the development of industrial-pedagogical colleges, to be an urgent pedagogical condition.

B.D. Zhigitbekova [13] is sure that the subject can create meaning only through his motives justifies the need for college teachers to improve pedagogical activity. The most important theoretical orientation to pedagogical activity is the research of G. J. Lekerova on the importance of motivation, and its development [14].

L. M. Narikbaeva [15] developed a conceptual and pedagogical approach to the development of professional talent, a structural and meaningful model, a set of its pedagogical conditions, a method of phased diagnostics. We believe that this study by the author will serve as the basis for studying the personal and professional development of teachers in any field of education.

The theories and practice of professional competence in professional education organizations concern both the pedagogical activities of college teachers and the current problem. In this regard, G. J. Menlibekova [16], B. T. Kenzhebekov [17], M. V. Semenov [18], K. S. Kudaibergenova [19], G. K. Kaltayeva [20], R. K. Tuleubekova and A. K. Amanova [21] contributed. The theoretical, empirical orientation can be the research of domestic researchers of professional competence as the ability of teachers to solve professional tasks, tasks in the context of professional activity. In addition, with an indication of the content of the concept of "information competence of a college teacher", the level of its formation (primary, functional, in-depth, professional-network, professional-methodical and professional-creative), was specially developed by N.N. Zhaksybayeva. The author modeled the formation of information competencies of college teachers.

The problem of the development of diagnostic activities of teachers, considered by K. S. Akhmetkarimov [23], is of particular importance in the activities of college teachers.

There are not many studies concerning the personal, professional development of teachers of specific colleges. However, S.A. Baizhanova in her study [24] considered the model of

formation of motivation for research activities of college teachers on the basis of information and communication technologies. The author sets criteria and indicators for the formation of motivation for college teachers to research activities in the context of informatization of education.

One of the main conditions for improving pedagogical activity can be called pedagogical and psychological support of the educational process in the college. The main task here lies with college educators. In this regard, R.J. Zhumazhanova [25] determines the parameters of the model of pedagogical support. The author offers in the college the technology of pedagogical support, which provides for the methodology of diagnosis, correction and control of professional important and personal qualities.

Analysis of study results

As you know, for the implementation of the educational process of the teacher in the college, requirements are imposed on him as a subject [26]. He should not be a performer of pedagogical activity, but "creative, legitimate," "improving" (A.R. Ermentaeva).

In this regard, in the course of the analysis of pedagogical and psychological research, two aspects related to the personality of the teacher and closely related to each other were identified to improve pedagogical activities in the college (Figure 1).

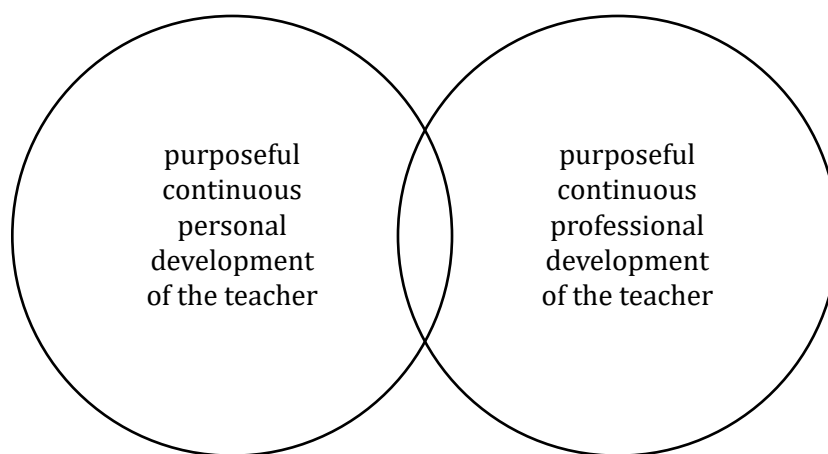

Figure 1. Aspects of improving pedagogical activity

During the study, we identified some personal structures that play a key role in improving the pedagogical activities of college teachers (Figure 2). We consider them as the main personal determinants in improving the pedagogical activities of a college teacher. At the same time, in the new conditions of education at the college, the values of self-education, self-realization as a person for teachers should become a priority.

Taking into account the individual and age characteristics of students in college, the requirements for their professional education, consider in 4 parts:

- 1) motivational and value area of the teacher as a person and a specialist;
- 2) socio-psychological qualities of the teacher, which make it possible to effectively carry out pedagogical relations;
- 3) self-regulation, self-assessment of the teacher in the field of self-awareness;
- 4) stress resistance of the teacher, potential for preservation and improvement of occupational and psychological health on the basis of viability.

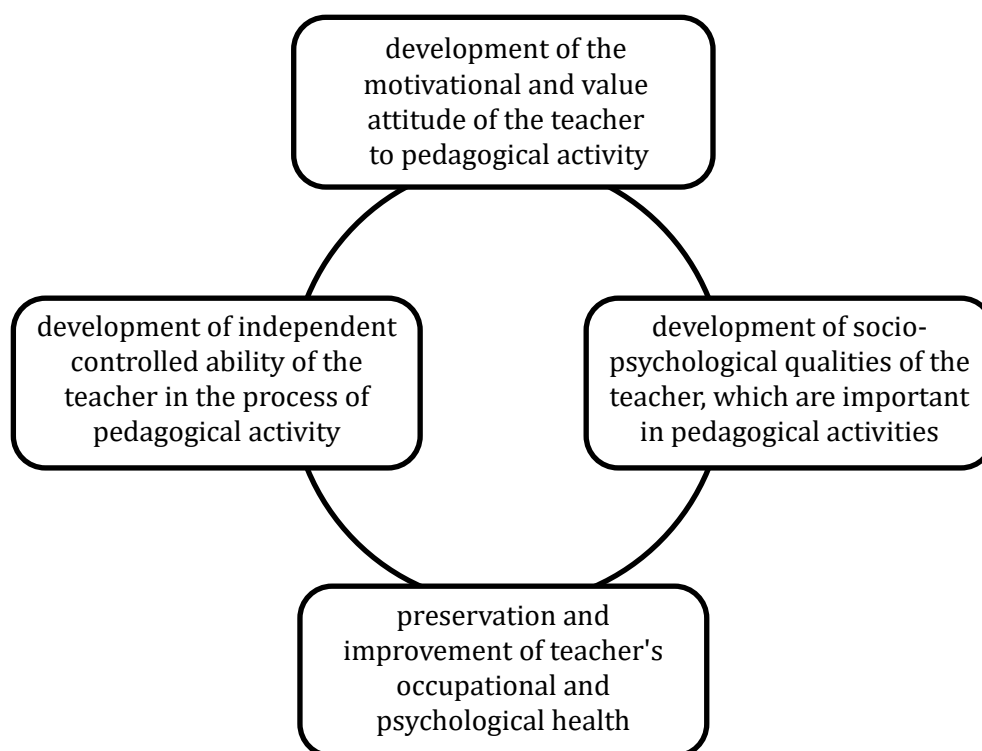

Figure 2. The main personal determinants that will be important in improving teaching activities in a college teacher

From this figure it follows that the personal development of the college teacher is a complex, multidimensional, multi-sided process.

Now let's consider professional development, conditionally distinguished from the personal development of a college teacher.

We define the professional development of a college teacher with three main structures for the analysis of literature:

- 1) availability and depth of teacher's vocational education;
- 2) organization and implementation of teaching activities by a teacher;
- 3) development of strategies and tactics for improving teacher's teaching activities.

In particular, the improvement of the teacher's pedagogical activities is associated with his professional development. Nevertheless, the process of professional development is no exception to the in-utero changes of the teacher. As a result, we conditionally distinguish the personal development of the teacher from professional development.

Thus, three main models of professional development became known from the factor bases (Fig. 3).

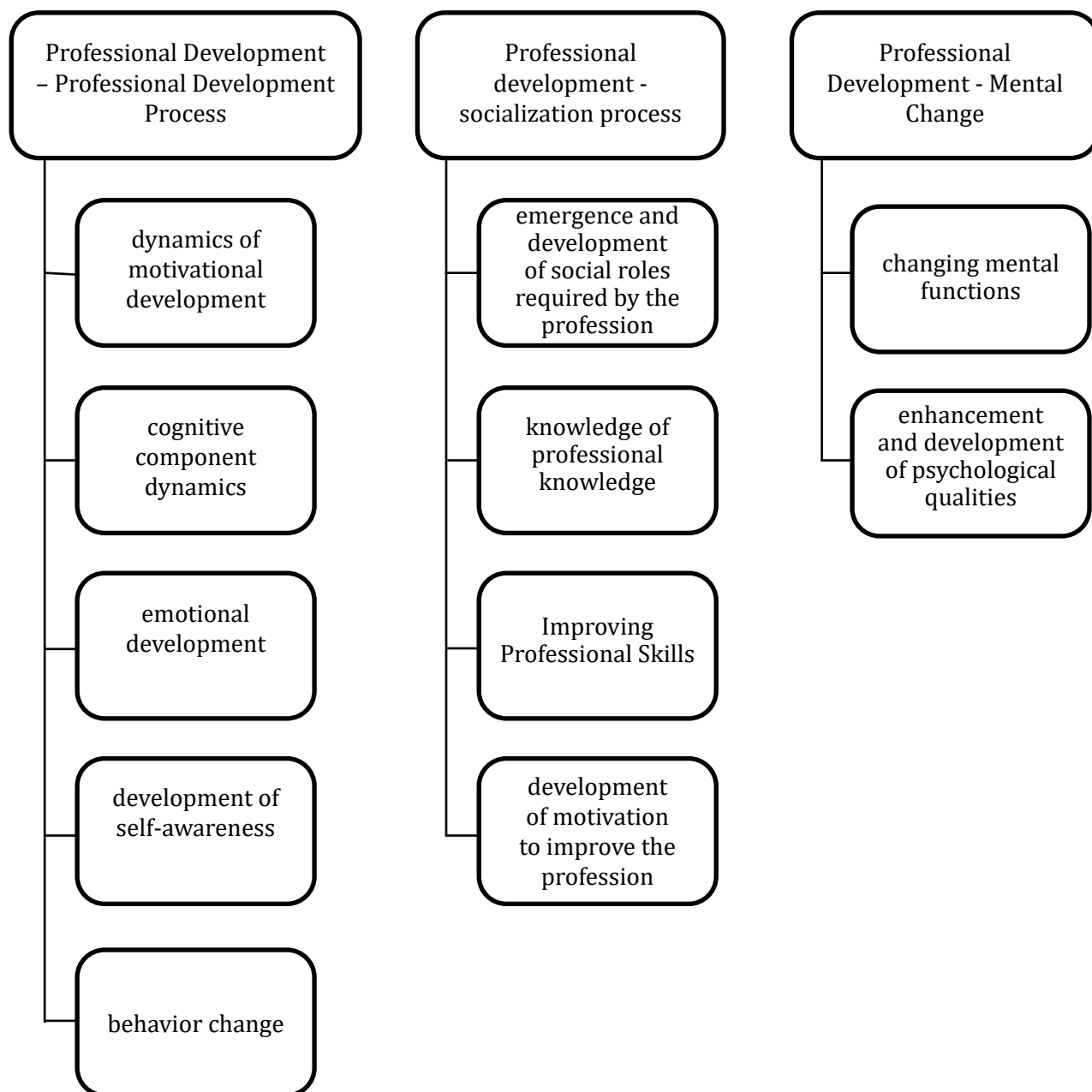

Figure 3. Teacher professional development models

Thus, the improvement of pedagogical activity is the updating of the integrated personal and professional characteristics of the teacher.

Improving the pedagogical activities of a college teacher is defined as a qualitative change in the process of personal and professional development.

Conclusion

We believe that it will be beneficial for college teachers to improve pedagogical activities on a multilateral, periodic, consistent basis.

The basis for improving pedagogical activity is the personal and professional development of the teacher.

The improvement of the pedagogical activities of college teachers is determined by the relationship and integration of their personal qualities and professional development.

The interdependent and predictor values of the 4 main determinants of the personal development of college teachers and the 3 main factors of professional development are considered for the following studies.

This will allow us to consider the improvement of the pedagogical activities of college teachers as a comprehensive, rather than a separate component process.

References

1. Аймағамбетов А. Колледждерге академиялық дербестік беру туралы. [Electronic resource] – URL: <https://www.facebook.com/askhat.aimagambetov/posts/10221062322003969> (accessed: 01.12.2022).
2. Блинов В.И. Подготовка педагогических кадров профессионального образования и обучения: ключевые вопросы и перспективы развития // Сборник инноваций в профессиональном и профессионально-педагогическом образовании. Материалы 25-й Международной научно-практической конференции. – Екатеринбург, 2020. – С. 19-23.
3. Слостенін В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры // Педагогическое образование и наука. – 2008. – №12. – С. 4-15.
4. Ерментаева А.Р., Аюпова Г.Т. Личностно-профессиональное качество преподавателя вуза в республике Казахстан // Социальный педагог- исследователь. – Москва: РГСУ, 2017. – С. 59-65.
5. Yermentayeva A.R., Ayupova G.T., et.al. Peculiarities of professional identity in teachers // Espacios. – 2018. – Vol. 39. – №29. – P. 9.
6. Аюпова Г.Т. Жоғары мектеп оқытушыларының кәсіби – тұлғалық типтік сипаттамалары // ЕҰУ Хабаршысы. – 2018. – №1. – Б. 44-48.
7. Ерментаева А.Р., Аюпова Г.Т. Оқытушының тұлғалық құрылымы: монография. – Алматы: Альманахъ, 2022. – 192 б.
8. Куанжанова К.Т. Білім беру субъектілерінің тұлғалық-кәсіби қасиеттерін дамыту: дисс. ... PhD. – Алматы, 2015. – 191 б.
9. Перленбетов М.Ә. Тұлға қасиеттерімен психикалы процестердің байланысы: псих.ғ.д. ... дисс. - Алматы, 2010. – 220 б.
10. Аманбаева Э.А. Личностно-профессиональное развитие инженера-педагога в процессе его педагогической деятельности: дисс. ... к.п.н. – Алматы, 2004. – 176 с.
11. Абуова Н.А., Абдикадырова А.А. Современное состояние технического образования в Республике Казахстан и его роль в мировой науке // Молодой ученый. – 2015. – № 8.2 (88.2). – С. 18-21.
12. Нургалиев Н.А. Личностное развитие человека в контексте трансформации общества. Дисс. ... к.ф.н. – Алматы, 2005. – 143 с.

13. Жігітбекова Б.Д. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекеттің мотивациялы-мағыналық компоненттерінің дамуы: псих. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2003. – 107 б.
14. Лекерова Г.Ж. Проблема формирования мотивации в совместно-диалогической познавательной деятельности // Вестник университета «Кайнар». – 2006. – № 4/2. – С. 57-60.
15. Нарикбаева Л.М. Развитие профессиональной одаренности будущего специалиста в высшей педагогической школе: дисс. ... д.п.н. – Алматы, 2008. – 309 с.
16. Меңлібекова Г.Ж. Бастауыш сынып мұғалімдерін дайындаудың кәсіби дидактикалық құзіреттілігін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері: пед. ғыл. док. ...автореф. – Астана, 2003. – 50 б.
17. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: пед. ғыл. док. ...автореф. – Қарағанды: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, 2005. – 40 б.
18. Семёнов М.В. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих педагогов в вузе: автореф.дисс. ... док.пед. наук. – Караганда, 2005. – 28 с.
19. Кудайбергенова К.С. Құзырлылық білім сапасының критерийі: әдіснамалық және ғылыми-теориялық негіздері. – Алматы, 2008. – 328 б.
20. Қалтаева Г.К. Развитие профессиональной компетентности педагогов организаций технического и профессионального образования: дисс. ... к.п.н. – Астана, 2010. – 145 с.
21. Толеубекова Р.К., Аманова А.К. ЖОО-да болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыру мәселелері // Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. – 2016. – №3(122). – 364-369 б.
22. Жаксыбаева Н.Н. Формирование информационной компетентности преподавателей колледжа в условиях информатизации образования: дисс. ... к.п.н. – Алматы, 2010. – 168 с.
23. Ахметкаримова К.С. Развитие диагностической деятельности будущих педагогов: дисс. ... к.п.н. – Алматы, 2004. – 173 с.
24. Байжанова С.А. Формирование мотивации к исследовательской деятельности преподавателей колледжей в условиях информатизации образования: дисс. ... к.п.н. – Алматы, 2006. – 142 с.
25. Жумажанова Р.Ж. Педагогическое сопровождение как технология повышения эффективности учебно-воспитательного процесса колледжа: дисс. ... к.п.н. – Алматы, 2007. – 145 с.
26. Ерментаева А.Р. Субъектілік даму психологиясы. – Нұр-Сұлтан: ЖҚС «Идеал ИС 2009», 2019. – 262 б.

Н.М. Карипжанова¹, Г.Т. Аюпова¹, Ю. Гелишли²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан*

²*Гази университетінің білім беру ғылымдары институты, Анкара, Түркия*

Колледж оқытушыларының педагогикалық іс-әрекетін жетілдірудің теориялық бағыттары

Андатпа. Мақалада қоғамның қажеттіліктеріне байланысты колледжде оқудың өзектілігі қарастырылады. Қойылған талаптар мұғалімнің оқу-тәрбие процесін жүзеге асыруына, яғни педагогикалық қызметке байланысты екендігі көрсетілген.

Мақалада колледж оқытушыларының педагогикалық қызметін жетілдірудің теориясын негіздеу және нақтылау мақсатында кәсіби қызметті теориялық зерттеу, талдау, жалпылау, бақылау әдістері қолданылды.

Сондай-ақ, жұмыста колледж оқытушыларының педагогикалық қызметті жүзеге асыру ғана емес, сапалы білім беруге байланысты оны жетілдіру де өзекті мәселе ретінде қойылады. Мақалада педагогикалық қызметті жетілдірудің екі негізгі факторы сипатталған: 1) колледж оқытушысының үздіксіз кәсіби дамуы; 2) тұлғалық дамудың педагогикалық, психологиялық шарттары.

Әдебиеттерді, атап айтқанда отандық зерттеушілердің жұмыстарын талдау нәтижесінде колледж оқытушысының үздіксіз тұлғалық дамуы мен кәсіби дамуының детерминанттары шартты түрде анықталды. Осыған байланысты колледж оқытушысының кәсіби маңыздылығы авторлық нұсқада ерекшеленеді. Колледж оқытушысының педагогикалық қызметін жетілдіруде бірқатар құрылымдар анықталды. Құндылық-мотивациялық сала, өзін-өзі тану, әлеуметтік-психологиялық қасиеттер, кәсіптік-психологиялық денсаулық, кәсіптік білім деңгейі, педагогикалық ұйымдастырушылық ерекшеліктер сияқты педагогикалық қызметті жетілдіруде маңызы бар колледж оқытушысының негізгі тұлғалық детерминанттары қарастырылған. Сондай-ақ кәсіптік даму модельдері келтірілген.

Түйін сөздер: оқытушылар, педагогикалық іс-әрекет, кәсіптік даму, тұлғалық даму, тұлғалық қасиеттер, мотивация, өзіндік сана-сезім, стресске тұрақтылық.

Н.М. Карипжанова¹, Г.Т. Аюпова¹, Ю. Гелишли²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

²Институт образовательных наук Университета Гази, Анкара, Түркия

Теоретические программы развития педагогической деятельности преподавателей колледжа

Аннотация. В статье рассматривается актуальность обучения в колледже в связи с потребностями общества. Показано, что предъявляемые требования зависят от осуществления преподавателем учебно-воспитательного процесса, то есть от педагогической деятельности.

В статье использованы методы теоретического исследования, анализа, обобщения, контроля профессиональной деятельности в соответствии с целью обоснования и уточнения теоретических основ совершенствования педагогической деятельности преподавателей колледжа.

Также в работе ставится актуальный вопрос не осуществления педагогической деятельности преподавателями колледжа, а ее совершенствования в зависимости от условий качественного образования. Описаны два главных фактора совершенствования педагогической деятельности: 1) непрерывное профессиональное развитие преподавателя колледжа, 2) педагогические, психологические условия личностного развития.

В результате анализа литературы, в частности, работ отечественных исследователей, условно выделены детерминанты непрерывного личностного развития и профессионального развития преподавателя колледжа. В связи с этим профессиональная значимость преподавателя колледжа дифференцируется в авторском варианте. Определен ряд структур в совершенствовании

педагогической деятельности преподавателя колледжа. Рассмотрены основные личностные детерминанты, имеющие важное значение в совершенствовании педагогической деятельности, такие, как ценностно-мотивационная сфера, самосознание, социально-психологические качества, профессионально-психологическое здоровье, уровень профессионального образования, педагогические организационные особенности, а также приведены модели профессионального развития.

Ключевые слова: преподаватели, педагогическая деятельность, профессиональное развитие, личностное развитие, личностные качества, мотивация, самосознание, стрессоустойчивость.

References

1. Aimagambetov A. Kolledzhderge akademijalyk derbestik beru turaly [On granting academic independence to colleges]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.facebook.com/askhat.aimagambetov/posts/10221062322003969> (accessed: 01.12.2022). [in Kazakh]
2. Blinov V.I. Podgotovka pedagogicheskikh kadrov professional'nogo obrazovaniya i obuchenija: ključevye voprosy i perspektivy razvitija [Training of teachers of vocational education and training: key issues and prospects for development], Sbornik innovacii v professional'nom i professional'no-pedagogicheskom obrazovanii. Materialy 25-j Mezhdunarodnoj nauchno-praktičeskoj konferencii [Collection of innovations in professional and vocational pedagogical education. Materials of the 25th International Scientific and Practical Conference, Ekaterinburg] 19-23 (2020). [in Russian]
3. Slastenin V.A. Professionalizm učitelja kak javlenie pedagogičeskoj kul'tury [Teacher professionalism as a phenomenon of pedagogical culture], Pedagogičeskoe obrazovanie i nauka [Pedagogical education and science], 12, 4-15 (2008). [in Russian]
4. Ermentaeva A.R., Ajupova G.T. Lichnostno-professional'noe kachestvo prepodavatelja vuza v respublike Kazahstan [Personal and professional quality of a university teacher in the Republic of Kazakhstan], Social'nyj pedagog – issledovatel' [A social educator and researcher] (Moscow, RSSU, 2017, p.59-65). [in Kazakh]
5. Ermentaeva A.R., Ayupova G.T., et.al. Peculiarities of professional identity in teachers, Espacios, 29(39), 9 (2018).
6. Ayupova G.T. Zhogary mektep okytushylarynyn kasibi-tulgalyk tiptik sipattamalary [Typical professional and personal characteristics of high school teachers], L.N.Gumilev EUU Habarshysy [Bulletin of the ENU L.N.Gumiliov], 1, 44-48 (2018). [in Kazakh]
7. Ermentaeva A.R., Ayupova G.T. Okytushynyn tylgalyk kurylymy [Personality structure of the teacher]. Monograph (Almanah, Almaty, 2022, 192 p.). [in Kazakh]
8. Kuanzhanova K.T. Bilim beru subektilerinin tylgalyk-kasibi gasiетterin damyту [Development of personal and professional qualities of subjects of Education]. Diss. ... PhD (Almaty, 2015, 191 p.). [in Kazakh]
9. Perlenbetov M.A. Tulga kasietteri men psihikalyk procesterdin bajlanysy [Relationship of mental processes with personality traits]. Dissertation of the Candidate of Psychological Sciences (Almaty, 2010, 220 p.). [in Kazakh]
10. Amanbaeva E.A. Lichnostno-professional'noe razvitie inzhenera-pedagoga v processe ego pedagogičeskoj dejatel'nosti [Personal and professional development of an engineer-teacher in the

process of his pedagogical activity]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Almaty, 2004, 176 p.). [in Russian]

11. Abuova N.A., Abdikadyrova A.A. Sovremennoe sostojanie tehničeskogo obrazovanija v Respublike Kazahstan i ego rol' v mirovoj nauke [The current state of technical education in the Republic of Kazakhstan and its role in world science], *Molodoj uchenyj* [A young scientist], 8.2 (88.2), 18-21 (2015). [in Russian]

12. Nurgaliev N.A. Lichnostnoe razvitie cheloveka v kontekste transformacii obshhestva [Personal development of a person in the context of the transformation of society]. Dissertation of the Candidate of Philological Sciences (Almaty, 2005, 143 p.). [in Russian]

13. Zhigitbekova B.D. Okytu procesindegi tanyndyk is-areketin motivacijaly-magynalyk komponentterinin damuy [The development of motivational and semantic components of cognitive activity in the learning process]. Dissertation of the Candidate of Psychological Sciences (Almaty, 2003, 107 p.). [in Kazakh]

14. Lekerova G.Zh. Problema formirovaniya motivacii v sovместno-dialogicheskoj poznavatel'noj dejatel'nosti [The problem of motivation formation in collaborative dialogic cognitive activity], *Vestnik universiteta «Kajnar»*, [Bulletin of the Kainar University], 4/2, 57-60 (2006). [in Russian]

15. Narikbaeva L.M. Razvitie professional'noj odarennosti budushhego specialista v vysshej pedagogicheskoj shkole [Development of professional talent of a future specialist at a higher pedagogical school]. Dissertation of the Doctor of Pedagogical Sciences (Almaty, 2008, 309 p.). [in Russian]

16. Menlibekova G.Zh. Bastauysh synyp mygalimderin dajyndaudyn kasibi didaktikalyk kyziretiligin kalyptastyrudyn gylymi-pedagogikalyk negizderi [Scientific and pedagogical foundations of the formation of professional didactic competence for the preparation of primary school teachers]. Abstract of the dissertation of the Doctor of pedagogical Sciences (Astana, 2003, 50 p.). [in Kazakh]

17. Kenzhebekov B.T. Zhogary oku orny zhujesinde bolashak mamandardyn kasibi kyziretiligin kalyptastyru [Formation of professional competencies of future specialists in the system of Higher Education]. Abstract of the dissertation of the Doctor of pedagogical Sciences (E.A. Boketov KarSU, Karagandy, 2005, 40 p.). [in Kazakh]

18. Semenov M.V. Pedagogicheskie uslovija formirovaniya professional'noj kompetentnosti budushhih pedagogov v vuze [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future teachers at the university]. Abstract of the dissertation of the Doctor of pedagogical Sciences (Karaganda, 2005, 28 p.). [in Russian]

19. Kudaibergenova K.S. Kuzyrlylyk bilim sapasynyn kriteriji: adisnamalyk zhane gylymi-teorijalyk negizderi [Competence criterion for the quality of Education: methodological and scientific-theoretical foundations] (Almaty, 2008, 328 p.). [in Kazakh]

20. Kaltaeva G.K. Razvitie professional'noj kompetentnosti pedagogov organizacij tehničeskogo i professional'nogo obrazovanija [Development of professional competence of teachers of technical and vocational education organizations]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Astana, 2010, 145 p.). [in Russian]

21. Toleubekova R.K., Amanova A.K. ZhOO-da bolashak mamandardyn kuziretiligin kalyptastyru maseleleri [Problems of formation of competencies of future specialists in the University], *L.N. Gumilev atyndagy EUU Habarshysy* [Bulletin of the ENU L.N. Gumiliov], 3(122), 364-369 (2016). [in Kazakh]

22. Zhaksybaeva N.N. Formirovanie informacionnoj kompetentnosti prepodavatelej kolledzha v uslovijah imformatizacii obrazovanija [Formation of information competence of college teachers in the

context of informatization of education]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Almaty, 2010, 168 p.). [in Russian]

23. Ahmetkarimova K.S. Razvitie diagnosticheskoy dejatel'nosti budushhih pedagogov [Development of diagnostic activities of future teachers]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Almaty, 2004, 173 p.). [in Russian]

24. Bajzhanova S.A. Formirovanie motivacii k issledovatel'skoj dejatel'nosti prepodavatelej kolledzhej v uslovijah informatizacii obrazovaniya [Formation of motivation for research activities of college teachers in the context of informatization of education]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Almaty, 2006, 142 p.). [in Russian]

25. Zhumazhanova R.Zh. Pedagogicheskoe soprovozhdenie kak tehnologiya povysheniya effektivnosti uchebno-vospitatel'nogo processa kolledzha [Pedagogical support as a technology to improve the effectiveness of the educational process of the college]. Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences (Almaty, 2007, 145 p.). [in Russian]

26. Ermentaeva A.R. Subektilik damu psihologijasy [Psychology of subject development] («Ideal IS 2009», Nur-Sultan, 2019, 262 p.). [in Kazakh]

Information about authors:

Karipzhanova N.M. – 3rd year Ph.D. student in «Pedagogy and Psychology», Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik El Str., 071400, Semey, Kazakhstan.

Ayupova G.T. – PhD, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik El Str., 071400, Semey, Kazakhstan.

Gelisli Y. – PhD, Institute of Educational Sciences, Gazi University, 6/1 Str. Bandyрма, 06560, Ankara, Turkey.

Карипжанова Н.М. – педагогика және психология кафедрасының 3 курс докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік Ел көш., 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Аюпова Г.Т. – педагогика және психология кафедрасының доценті, PhD., Alikhan Bokeikhan атындағы университет, Мәңгілік Ел көш., 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Гелишли Ю. – білім беру ғылымдары институтының пс.ғ.к., Гази университеті, Бандырма көш., 6/1, 06560, Анкара, Түркия.

МРНТИ 14.25.09

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-270-282>

Оценивание компетентности обучающихся специализированных (музыкальных, спортивных, художественных) школ в рамках формирования естественно-научной грамотности

Ш.Ш. Хамзина¹, А.Б. Сейсова*¹, М.Т. Хасенова¹, М.Т. Сулейменова²

¹Павлодарский педагогический университет им. Әлкей Марғұлана, Павлодар, Қазақстан

²Университет Мираc, Шымкент, Қазақстан

*Автор для корреспонденции: aselkenjetaeva@mail.ru

Аннотация. Смена научных парадигм требует от участников научно-педагогического процесса активного поиска путей решения важных педагогических задач. В исследовании представлен анализ ситуации развития функциональной грамотности, в частности, естественно-научной, у обучающихся на уроках химии в рамках сокращенной программы обучения.

В ходе проведения исследования были изучены научные труды зарубежных и казахстанских ученых по обозначенной проблеме, на основе которых сделаны выводы о необходимости использования потенциала деятельностной методологии. Такая необходимость продиктована наблюдающейся трансформацией системы обучения и воспитания Республики Казахстан.

Разработка данной проблематики является актуальной для решения вопроса научного обоснования развития функциональной грамотности обучающихся, которая является залогом готовности личности к жизни в условиях изменяющейся реальности. Функциональная грамотность заявлена как важная составляющая базовых компетенций личности. Повышение уровня функциональной грамотности является одной из ключевых задач системы общего среднего образования Республики Казахстан.

Анализ содержания нормативных документов регламентирующих систему общего среднего образования в части обеспечения результатов обучения по развитию функциональной грамотности в части ее составляющей естественно-научной грамотности на уроках химии в рамках сокращенной программы обучения дает возможность определить основные тенденции планирования учебного процесса в данном направлении.

Наряду с этим решается важная методологическая проблема поиска путей и способов оценивания сформированности естественно-научной компетентности обучающихся на уроках химии.

Ключевые слова: образование, функциональная грамотность, естественно-научная грамотность, уроки химии, сокращенная учебная программа, специализированные школы, формирование личности учащегося, ключевые компетенции, оценка сформированности компетенций, результаты обучения.

Введение

Целесообразность разработки темы и ее научная новизна в настоящей статье представлена разработкой проблемы развития функциональной грамотности обучающихся специализированной средней общеобразовательной школы Республики Казахстан в рамках сокращенной программы обучения. Наши исследования по изучению трудов и опытной деятельности ученых показали, что для решения обозначенной проблемы необходимо использовать потенциал деятельностной методологии.

Цель нашей работы – анализ процесса развития функциональной грамотности и ее составляющей естественно-научной грамотности на уроках химии в условиях реализации сокращенных программ обучения в специализированных общеобразовательных школах Республики Казахстан. Достижение цели возможно при решении ряда задач. Среди них: обозначить особенности организации работы по развитию функциональной грамотности обучающихся и ее важной составляющей естественно-научной грамотности, определить место уроков химии в данном процессе, рассмотреть пути оптимизации данного процесса на основе использования потенциала деятельностной методологии.

Актуальность работы определяется предметом исследования и заключена в анализе потенциала образовательных программ системы общего среднего образования в условиях реализации сокращенных программ специализированных школ на примере преподавания химии.

Новизна данной работы заключается не только в анализе сокращенных образовательных программ по химии в условиях специализированной общеобразовательной школы на предмет отражения результатов обучения, обеспечивающих развитие функциональной грамотности и ее составляющей естественно-научной грамотности, но и в выработке практических рекомендаций для успешной работы в данном направлении.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в определении оптимальных условий для развития функциональной грамотности и ее составляющей естественно-научной грамотности обучающегося специализированной общеобразовательной школы в условиях реализации сокращенных программ по химии.

В определенные исторические периоды происходит смена научных парадигм. Ученые связывают это с циклическими процессами, которые получили емкое название «промышленные революции». Как показывают исследования, в основе лежит фундаментальное явление – процесс познания. Человеческое сообщество в поиске новых путей, для этого ему необходимы важные навыки, среди которых ключевое значение имеют практикоориентированные. Таким образом, в настоящее время «важно не столько располагать знаниями как таковыми, сколько обладать определенными личностными характеристиками и уметь в любой момент найти и отобрать нужные знания в созданных человечеством огромных хранилищах информации» [1].

Важно быть компетентным, при этом компетентность – комплекс, состоящий из знания – понимания, знания – действия, знания – ценности, мотивации [2]. Функциональная грамотность выступает в качестве инструмента, позволяющего быть компетентным, использовать на высоком уровне мотивации полученные умения и навыки. Соответственно, субъект, который передает жизненно важное знание, должен ставить целью формировать личность, «способную ориентироваться в современном обществе, способную реагировать на разнообразные запросы времени» [3].

В обширном арсенале научно-терминологического аппарата современных педагогических исследований также заслуживает внимания теоретическое обоснование личностно-деятельностного подхода в обучении. Эта теория активно развивается в трудах Б.Г. Ананьева, Л.С. Выготского, К.Б. Жарикбаева, И.А. Зимней, Р.М. Коянбаева, В.С. Лазарева, А.К. Марковой, С.Л. Рубинштейна, В.В. Серикова, Л.С. Сырымбетовой и др.

Исследователи приходят к выводу о необходимости проведения «анализа процесса с позиций деятельностной методологии» [4].

Во главу угла ставится организация процесса «присвоения» обучающимися содержания приобретаемых знаний. Задача преподавателя модерировать этот процесс, используя возможный и приемлемый спектр дидактически обоснованных форм работы. Поиск и внедрение новых методов работы с обучающимися становится насущной потребностью участников модернизированной системы обучения и воспитания.

Таким образом, актуализируется идея гуманизации образования, основанная на признании человека как «высшей ценности» [5]. При этом к самому человеку предъявляются требования быть личностью, которая обладает образованностью – решающей жизненной ценностью. Ориентация на личность проявляется в определении в качестве приоритета интересов самой личности, она реализуется через соответствующие технологии обучения и воспитания [5].

Вопрос развития функциональной грамотности активно рассматривается в исследованиях современных ученых. В качестве рабочего определения принимается следующее: «Функциональная грамотность – это уровень образованности, который может быть достигнут учащимися за время обучения в школе, и предполагает способность человека решать стандартные жизненные задачи в различных сферах жизни» [6].

Несомненно, что важным для результатов исследования стало изучение процесса формулирования целей и предполагаемых результатов обучения, которые дают возможность развития функциональной грамотности обучающихся на уроках химии. Особое место занимает предметное изучение системы работы учителей химии, работающих в специализированных общеобразовательных школах (музыкальные, спортивные, художественные). При этом бралось во внимание, что, согласно нормативным документам, для дисциплины «Химия» в средней общеобразовательной школе определена «содержательная линия», которая «предусматривает понимание обучающимися сути происходящих вокруг химических явлений и процессов и побуждает их к ведению здорового образа жизни; предоставляет возможность использования химических знаний для выбора качественных продуктов и средств в ежедневной практике, улучшения качества повседневной жизнедеятельности» [7].

Методология исследования

В ходе проведения исследования использовался широкий спектр общенаучных методов, ведущим среди которых был анализ литературных источников, признанных научной средой. Было принято решение использовать материалы научных публикаций отечественных и зарубежных ученых для изучения современной ситуации развития функциональной грамотности обучающихся образовательных учреждений. Также в качестве источников была выбрана нормативно-правовая документация с целью выделения ключевых аргументов, данных и выводов, касающихся исследуемой проблематики. На основе этого анализа определены основные направления изучаемого вопроса, обозначены проблемы.

Обсуждение

В системе среднего специального образования специализированные школы занимают особое место. Как правило, они организуются и функционируют с целью реализации программ обучения, которые направлены на развитие определенных навыков. В поле нашего исследования были включены такие специализированные школы, как музыкальные, спортивные и художественные. В рамках освоения курса дисциплины «Химия» в данных школах не предусмотрено углубленное изучение предмета, типовая программа не относится к категории инвариантных.

Согласно ГОСО, базовое содержание основного среднего образования в Республике Казахстан - это «состав, структура и объем содержания основного среднего образования, подлежащего обязательному изучению в организациях образования, независимо от их типа, вида и формы собственности, а также языка обучения» [7]. Соответственно, обучающиеся специализированных музыкальных, спортивных и художественных школ осваивают курс химии, содержание которого не отличается от содержания в других школах, программа обучения которых не предполагает углубленное изучение данного предмета.

Дисциплина «Химия» в программе основного среднего образования относится к образовательной области «Естествознание». Данная область обеспечивает «сформированность функциональных знаний и умений, навыков планирования, анализа и обработки, интерпретации, систематизации, работы по алгоритму, совершенствование исследовательских, опытно-экспериментальных навыков, оценивания и формулирования выводов; углубление понимания основополагающих понятий, теорий и принципов, лежащих в основе современной естественно-научной картины мира, методов научного познания природы, глобальных и локальных проблем человечества на основе комплексного изучения природы, экономики и общества и т.д.» [7]. Соответственно, для данного исследования важно содержание понятия функциональной грамотности сообразно области познания.

В программном документе «Качественное образование - образованная нация» представлены цели, задачи функционирования системы образования РК, описаны основные индикаторы реализации программы [8]. Наряду с этим ежегодно

разрабатывается и направляется в качестве руководства инструктивно-методическое письмо «Об особенностях учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования РК». Нами был рассмотрен аналогичный документ, регламентирующий процесс воспитания и обучения на 2022-2023 учебный год. В указанном документе определены особенности преподавания учебного предмета «Химия» для 7-11 классов. При этом обеспечивается реализация типовых учебных планов, в которых отражено содержание базовых знаний «предмета, разделов, изучаемых тем и рассматриваемых вопросов в рамках тем, системы целей обучения, долгосрочного плана» [9]. Оговорено, что «право распределения количества часов между разделами предоставлено педагогу, но учебный материал должен быть изучен полностью в указанной четверти» [9]. Таким образом, каждый учитель химии может варьировать количество часов, которое отводится на освоение в классе «трудных» и «легких» тем. Решение учителя зависит от специфики сложившегося учебно-познавательного процесса, особенностей его протекания.

Наш взгляд, это дает возможность педагогу специализированной школы определить, что является приоритетным для обучающихся, какие разделы дадут возможность обучающемуся применить знания по предмету «Химия» для профессионального роста, способствуют развитию его специальных компетенций.

Общеизвестно, что на уроках химии также формируется естественно-научная грамотность. Вопросами изучения предмета и содержания естественно-научной грамотности занимаются ученые зарубежных и казахстанских научно-методологических школ. В этой связи важным представляется определение места развития функциональной грамотности в системе изучения дисциплин естественно-научного цикла.

Результаты исследования

Анализ научных разработок по заданной проблематике позволил сделать заключение о том, что основными составляющими функциональной грамотности определяются следующие компетенции: умение решать практические задачи, используя полученные знания, умения и компетенции. При этом они должны продемонстрировать свои компетенции в различных реальных ситуациях жизни. В основе разработки инструментария, посредством которого проводится мониторинг сформированности функциональной грамотности, лежат подходы, которые отражены в исследованиях PISA (Programme for international Student Assessment). К числу составляющих функциональной грамотности относятся следующие: математическая грамотность, читательская грамотность, естественно-научная грамотность, финансовая грамотность, глобальные компетенции и проявления способности креативного мышления. Каждая из составляющих определяется как способность обучающегося действовать и быть в гармонии с окружающим миром в процессе решения разнообразных жизненных задач. Детальный анализ процессов оценки качества знаний в рамках исследуемой предметной области отражен в исследованиях TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) – мониторинговое исследование качества математического и естественно-научного образования, разработанного международной ассоциацией по оценке учебных

достижений IEA. По мнению ученых, чтобы оценить уровень развития функциональной грамотности, необходимо изначально организовать обучение педагогов, как разрабатывать различные классы учебных задач и применять методики формирования успешных стратегий их решения [10]. Обратимся к вопросу формирования естественно-научной грамотности, так как именно на уроках химии решаются задачи данного направления. Согласно определению, естественно-научная грамотность - это способность человека занимать активную гражданскую позицию по общественно значимым вопросам, связанным с естественными науками. Следовательно, естественно-научно грамотная личность обладает способностью участвовать в обсуждении проблем, относящимся к естественным наукам и технологиям. Это требует от него наличия важных компетенций. Среди них такие, как научное объяснение и понимание основных особенностей естественно-научного исследования, интерпретация полученных в ходе обучения знаний, данных и использование научных доказательств для последующих выводов. Требования к заданиям по оцениванию уровня естественно-научной грамотности должны быть основаны на возможности разрешать реальные жизненные ситуации. Типичный блок заданий включает в себя описание реальной ситуации, представленной, как правило, в проблемном ключе, и ряд вопросов-заданий, которые связаны с разрешением данной ситуации. Задания классифицируются по многим параметрам. Предлагается рассмотреть такой параметр, как компетентность или умения. Между этими понятиями ставится знак равенства, так как согласно исследованиям второй половины 20 столетия общепринятое «умения» означало содержание современного понятия «компетенция». В частности, в работах С. Рубинштейна отмечается наличие «автоматизированных действий и операций, которые сливаются в единый, целостно протекающий акт, именуемый умением» [11]

В представленной ниже таблице 1 отражены виды компетенций, которые подлежат оценке и соответствующие им учебные задания, его характеристика. Можно определить цели и конкретные задачи учебного процесса в средней общеобразовательной школе на уроках химии. Представляется возможным разрабатывать задания, которые обеспечивали бы развитие компетенций, к числу которых относится: научное объяснение явлений, понимание особенностей научного исследования; интерпретация данных и использование доказательств для получения выводов.

Таблица 1

Соотношение между компетенциями и заданиями для их освоения

Вид компетенции	Оцениваемая компетенция	Характеристика учебного задания
Научное объяснение явлений	Применять для объяснения научного явления	Описание стандартной ситуации при помощи программного материала;

	<p>Распознавать, использовать и создавать модели и представления;</p> <p>Прогнозировать и обосновывать прогноз;</p> <p>Объяснять принцип действия технической конструкции или технологии</p>	<p>Описание нестандартной ситуации;</p> <p>Обосновать дальнейшее развитие событий;</p> <p>Подвести научные знания под представленную техническую конструкцию или технологию</p>
<p>Понимание особенностей научного исследования</p>	<p>Понимать цель;</p> <p>Оценивать способ научного познания;</p> <p>Выдвигать гипотезу и предлагать способы ее проверки;</p> <p>Описывать и оценивать способы для обеспечения достоверности данных</p>	<p>Четко формулировать цель;</p> <p>Формулировать идею исследования, этапы исследования;</p> <p>Формулировать и предлагать возможные способы проверки гипотезы;</p> <p>Дать характеристику определенных элементов исследования, которые обеспечивают его надежность</p>
<p>Интерпретация данных и использование доказательств для получения выводов</p>	<p>Анализировать, интерпретировать;</p> <p>Преобразование данных;</p> <p>Распознавать доказательства и рассуждения в научном тексте;</p> <p>Оценивать аргументы и доказательства из различных научных источников</p>	<p>Формулировать выводы на основе интерпретации данных;</p> <p>Преобразовывать формы представления научных данных;</p> <p>Характеризовать типы научных текстов: доказательство, рассуждение, допущение;</p> <p>Оценить корректность и убедительность утверждений из различных научных источников</p>

Задания для формирования компетенций-умений представлены компетенциями, которые предполагается возможным оценить. Для освоения компетенций предлагается разработать задания, которые должны отвечать определенным характеристикам.

Основная концепция, взятая за основу в настоящем исследовании, состоит в том, что естественно-научная грамотность предполагает решение реальных задач в условиях реального времени. Таким образом, реализуется принцип личностно-ориентированного обучения, который рассматривается как основа организации учебного процесса, как способ его интенсификации.

Особенность такого подхода заключается в том, что происходит процесс «присвоения» содержания приобретаемых знаний. Ученик с самого начала включает весь потенциал своей активности, направленный на развитие основных групп профессиональных и социальных компетентностей в условиях использования дидактически обоснованного сочетания индивидуальных и совместных форм работы.

Заключение

В настоящем исследовании был проведен анализ ситуации развития функциональной грамотности обучающихся на уроках химии в рамках сокращенной программы обучения.

В ходе исследования представлялось важным провести анализ нормативно-правовой документации, которая регламентирует систему общего среднего образования Республики Казахстан. Анализ содержания нормативных документов, регламентирующих систему общего среднего образования в части обеспечения результатов обучения по развитию функциональной грамотности в части ее составляющей естественно-научной грамотности на уроках химии в рамках сокращенной программы обучения дает возможность определить основные тенденции планирования учебного процесса в данном направлении. Важно то, что, согласно нормативным документам по организации учебного процесса средней общеобразовательной школы, учитель химии вправе самостоятельно определять количество часов, отведенных на изучение тем, что дает возможность педагогу специализированной школы решить вопрос выбора путей развития специальных компетенций обучающихся в рамках своего предмета.

Подтверждена идея о необходимости развития функциональной грамотности обучающихся, которая является залогом готовности личности к жизни в условиях изменяющейся реальности, так как она заявлена как важная составляющая базовых компетенций личности. Наряду с этим решается важная методологическая проблема поиска путей и способов оценивания сформированности естественно-научной компетентности обучающихся на уроках химии.

Анализ научных разработок по определению содержания и задач формирования естественно-научной грамотности позволил определить, что естественно-научная грамотность - это способность человека занимать активную гражданскую позицию по общественно значимым вопросам, связанным с естественными науками.

Наряду с этим были изучены требования к заданиям по оцениванию уровня естественно-научной грамотности, в результате выявлена необходимость определения в качестве параметра компетентности-умения. В ходе исследования была выведена таблица соответствия умений (компетенций), соответствующих им заданий с описанием их характеристик.

На основании этих данных можно определить цели и конкретные задачи учебного процесса в средней общеобразовательной школе на уроках химии. Соответственно, делается вывод о возможности разработки заданий, которые обеспечивали бы развитие компетенций к числу которых относятся: научное объяснение явлений, понимание особенностей научного исследования; интерпретация данных и использование доказательств для получения выводов. Задания для формирования компетенций-умений представлены компетенциями, которые предполагается возможным оценить. Для освоения компетенций предлагается разработать задания, которые должны отвечать определенным характеристикам.

Таким образом, естественно-научная грамотность предполагает решение реальных задач в условиях реального времени и при этом реализуется принцип личностно-

ориентированного обучения. Современное образование характеризуется тенденцией деперсонализации (вывода учителя из образовательного процесса), которая проявляется в технологическом и постмодернистском педагогических направлениях.

Вклад авторов

Существенный вклад в концепцию и дизайн работы, сбор, анализ и интерпретация результатов работы – Ш.Ш. Хамзина, А.Б. Сейсова; написание текста и критический пересмотр его содержания – Ш.Ш. Хамзина, А.Б. Сейсова, М.Т. Хасенова; утверждение окончательного варианта статьи для публикации; Ш.Ш. Хамзина, М.Т. Сулейменова; согласие нести ответственность за все аспекты работы, надлежащее изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью данных или целостностью всех частей статьи – Ш.Ш. Хамзина, А.Б. Сейсова, М.Т. Хасенова, М.Т. Сулейменова.

Список литературы

1. Колесникова И.А. Педагогические цивилизации и их парадигмы // Педагогика. – 2008. – №6. – С. 84-89.
2. Зимняя, И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11. – С. 20-26.
3. Абульханова-Славская К.А. Личностные механизмы регуляции деятельности // Проблемы психологии личности. – Москва: Наука, 1982. – С. 92-99.
4. Ремболович Ж.В. Личностно-деятельностный подход в формировании конфликтологической готовности студентов экономических специальностей. [Электронный ресурс] – URL: www.gramota.net/materials/1/2008/4-2/85.html (accessed: 01.01.2023).
5. Солнцева Н.В. Мотивационная основа педагогической деятельности // Высшее образование в России. – Москва, 1999. – С.90-99.
6. Особенности формирования функциональной грамотности учащихся основной школы по предметам естественно-научного цикла: методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. А. Алтынсарина, 2013. – 38 с.
7. Государственный общеобязательный стандарт общего среднего образования в Республике Казахстан. Приложение 4 к приказу Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031#z530> (дата обращения: 07.11.2022).
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование» «Образованная нация». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (дата обращения: 07.11.2022).
9. Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2022-2023 учебном году». – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2022. – 320 с.

10. Ешимова У.З. Концепция естественно-научного образования в 12-летней школе Республики Казахстан // Международный журнал экспериментального образования. – 2011. – № 6. – С. 117-120.

11. Рубенштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. – Москва: Педагогика, 1989. – 328 с.

Ш.Ш. Хамзина¹, А.Б. Сейсова¹, М.Т. Хасенова¹, М.Т. Сулейменова²

¹*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан*

²*Мирас Университеті, Шымкент, Қазақстан*

Жаратылыстану сауаттылығын қалыптастыру аясында мамандандырылған (музыка, спорт, көркем) мектеп білім алушыларының құзыреттілігін бағалау

Аңдатпа. Ғылыми парадигмалардың өзгеруі ғылыми-педагогикалық процеске қатысушылардан маңызды педагогикалық міндеттерді шешу жолдарын белсенді іздеуді талап етеді. Зерттеуде қысқартылған оқу бағдарламасы аясында химия сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жағдайын талдау ұсынылады. Сонымен қатар, химия пәніне қатысты жаратылыстану сауаттылығын дамыту мәселесі жан-жақты қарастырылады.

Зерттеу барысында шетелдік және қазақстандық ғалымдардың аталмыш проблема бойынша ғылыми еңбектері зерделенді, олардың негізінде жетекші әдіснама әлеуетін пайдалану қажеттілігі туралы қорытындылар жасалды. Мұндай қажеттілік Қазақстан Республикасының оқыту және тәрбиелеу жүйесінде байқалған трансформациясынан туындады.

Мақалада қозғалған проблема өзгермелі болмыс жағдайында адамның өмірге дайындығының кепілі болып табылатын білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың ғылыми негіздемесі мәселесін шешуде өзекті болып табылады. Функционалдық сауаттылық жеке тұлғаның негізгі құзыреттерінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде көрсетілген. Функционалдық сауаттылық деңгейін арттыру - Қазақстан Республикасы жалпы орта білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі.

Қысқартылған оқыту бағдарламасы аясында химия сабақтарында жаратылыстану сауаттылығының құрамдас бөлігі - функционалдық сауаттылықты дамыту бойынша оқыту нәтижелерін қамтамасыз етуде жалпы орта білім беру жүйесін реттейтін нормативтік құжаттардың мазмұнын талдау, осы бағыттағы оқу процесін жоспарлаудың негізгі тенденцияларын айқындауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, химия сабақтарында білім алушылардың жаратылыстану-ғылыми құзыреттілігінің қалыптасуын бағалаудың жолдары мен тәсілдерін іздеудің маңызды әдіснамалық мәселесі айқындалады.

Түйін сөздер: Білім беру, функционалдық сауаттылық, жаратылыстану-ғылыми сауаттылық, қысқартылған оқыту бағдарламасы, мамандандырылған мектептер, білім алушы тұлғасы, түйінді құзыреттер, құзыреттерді бағалау, оқыту нәтижелері.

Sh.Sh. Khamzina¹, A.B. Seisova¹, M.T. Khassenova¹, M.T. Suleimenova²

¹*Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan*

²*Miras University, Shymkent, Kazakhstan*

Assessing the competence of students of specialized (music, sports, art) schools within the framework of the formation of natural science literacy

Abstract. The change of scientific paradigms requires the participants of the scientific and pedagogical process to actively search for ways to solve important pedagogical tasks. The study presents an analysis of the situation of the development of functional literacy of students in chemistry lessons within the framework of a shortened training program. At the same time, in relation to the subject of chemistry, the problem of the development of natural science literacy is considered in detail.

In the course of the study, the scientific works of foreign and Kazakhstani scientists on the designated problem were studied, on the basis of which conclusions were drawn about the need to use the potential of the activity methodology. This need is dictated by the observed transformation of the system of education and upbringing of the Republic of Kazakhstan.

We are convinced that the development of this problem is relevant for solving the issue of scientific substantiation of the development of functional literacy of students, which is the key to the readiness of the individual to live in a changing reality. Functional literacy is stated as an important component of the basic competencies of the individual. Improving the level of functional literacy is one of the key tasks of the system of general secondary education of the Republic of Kazakhstan.

The analysis of the content of normative documents regulating the system of general secondary education in terms of ensuring the results of training for the development of functional literacy in terms of its component of natural science literacy in chemistry lessons within the framework of a shortened training program makes it possible to determine the main trends in the planning of the educational process in this direction.

Along with this, the important methodological problem of finding ways and means of assessing the development of natural science competence of students in chemistry lessons is being solved.

Keywords: Education, functional literacy, natural science literacy, chemistry lessons, shortened curriculum, specialized schools, student personality formation, key competencies, assessment of competencies, learning outcomes.

References

1. Pedagogicheskie civilizacii i ih paradigm, Pedagogika [Pedagogical civilizations and their paradigms, Pedagogogy], 6, 84-89 (2008). [in Russian]
2. Zimnyaya I.A. Kompetentnostnyj podhod. Kakovo ego mesto v sisteme sovremennyh podhodov k problemam obrazovaniya? (teoretiko-metodologicheskij aspekt), Vysshee obrazovanie segodnya [A competency-based approach. What is its place in the system of modern approaches to the problems of education? (theoretical and methodological aspect), Higher education today], 11, 20-26 (2005). [in Russian]
3. Abul'hanova-Slavskaya K.A. Lichnostnye mekhanizmy regulyacii deyatel'nosti, Problemy psihologii lichnosti [Personal mechanisms of activity regulation, Problems of personality psychology] (Moskva, Nauka, 1982, 92-99 s.) [Moscow, Science, 1982, 92-99 p.]. [in Russian]

4. Rembolovich ZH. V. Lichnostno-deyatel'nostnyj podhod v formirovanii konfliktologicheskoy gotovnosti studentov ekonomicheskikh special'nostej [Personal-activity approach in the formation of conflictological readiness of students of economic specialties]. [Electronic resource] – Available at: www.gramota.net/materials/1/2008/4-2/85.html (accessed: 01.11. 2023). [in Russian]

5. Solnceva N.V. Motivacionnaya osnova pedagogicheskoy deyatel'nosti [Motivational basis of pedagogical activity], Vysshee obrazovanie v Rossii [Higher education in Russia] (Moskva, 1999, 90-99 s.) [Moskva, 1999, 90-99 p.]. [in Russian]

6. Osobennosti formirovaniya funkcional'noj gramotnosti uchashchihsya osnovnoj shkoly po predmetam estestvennonauchnogo cikla, Metodicheskoe posobie. [Features of the formation of functional literacy of primary school students in subjects of the natural science cycle] (Astana, A. Altynsarin National Academy of Education, 2013, 38 s.) [Astana, National Academy of Education named after. A. Altynsarina, 2013, 38 p.]. [in Russian]

7. Gosudarstvennyj obshcheobyazatel'nyj standart obshchego srednego obrazovaniya. Prilozhenie 4 k prikazu Ministra prosveshcheniya Respubliki Kazahstan ot 3 avgusta 2022 goda № 348 [The state compulsory standard of general secondary education. Appendix 4 to the order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated August 3, 2022 No. 348]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031#z530> (accessed: 07.11.2022). [in Russian]

8. «Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Kachestvennoe obrazovanie- Obrazovannaya naciya» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 726 "On approval of the national project "Quality Education" "Educated Nation"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (accessed: 07.11.2022). [in Russian]

9. Instruktivno-metodicheskoe pis'mo «Ob osobennostyah uchebnovospitatel'nogo processa v organizacijah srednego obrazovaniya Respubliki Kazahstan v 2022-2023 uchebnom godu» [Instructional and methodological letter "On the peculiarities of the educational process in secondary education organizations of the Republic of Kazakhstan in the 2022-2023 academic year] (Nur-Sultan, NAO named after I. Altynsarin, 2022, 320 s.) [Nur-Sultan, NAO named after I. Altynsarina, 2022, 320 p.]. [in Russian]

10. Ehimova U.Z. Konceptiya estestvennonauchnogo obrazovaniya v 12-letnej shkole respubliky Kazahstan [The concept of natural science education in the 12-year school of the Republic of Kazakhstan], Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya [International Journal of Experimental Education], 6, 117-120 (2011). [in Russian]

11. Rubenshtejn S. L. Osnovy obshchej psihologii [Fundamentals of General Psychology] (Moskva, Pedgogika, 1989, 328 s.) [Moscow, Pedagogy, 1989, 328 p.]. [in Russian]

Сведения об авторах:

Хамзина Ш.Ш. – кандидат педагогических наук, профессор высшей школы естествознания, Павлодарский педагогический университет им. Әлкей Марғұлана, ул. Ак. Сатпаева, 336-64, 1400008, Павлодар, Казахстан.

Сейсова А.Б. – докторант, Павлодарский педагогический университет им. Әлкей Марғұлана, ул. Ак. Чокина 150/1-69, 1400008, Павлодар, Казахстан.

Хасенова М.Т. – магистр, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет им. Әлкей Марғұлана, ул. Торайғырова 44/1-78, 1400008, Павлодар, Қазақстан.

Сулейменова М.Т. – кандидат биологиялық ғылымдар, Университет Мираһ, ул. Қожанова, 2-57, 160000, Шымкент, Қазақстан.

Khamzina Sh.Sh. – Professor, Candidate of Pedagogical Sciences of Higher School of Natural Sciences, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Ak.Satpayev st. 336-64, 1400008, Pavlodar, Kazakhstan.

Seisova A.B. – PhD student of Higher school of natural science, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Chokina st. 150/1-69, 1400008, Pavlodar, Kazakhstan.

Khassenova M.T. – Master of Natural Sciences teacher-expert of Higher school of natural science, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Toraigyrov st. 44/1-78, 1400008, Pavlodar, Kazakhstan.

Suleimenova M.T. – *Candidate of Biological Sciences, Miras University, Kozhanova st. 2-57, 160000, Shymkent, Kazakhstan.*

IRSTI 14.35.07

Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-283-292>

Digital education in Kazakhstani teacher training system

A.A. Konvisar*¹ , V.V. Bezhina² , M.R. Mukanov¹

¹*Kostanay Academy of the Ministry Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay, Kazakhstan*

²*Kostanay regional university named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan*

*Corresponding author: anna-konvisar@mail.ru

Abstract. This article discloses the technology acceptance model (TAM - Technology acceptance model) in the aspect of digital technologies in higher education. The authors present a study of the motivational sphere of technology application by the educators of the higher institutions.

The article presents the intermediate and final results of the participation of teachers in the motivational courses of the Coursera platform. The main results obtained in the course of the study indicate an insufficient level of motivation for the use of digital educational technologies in higher education. The application of technology is fragmented. Active participation in international courses increases certain aspects of the motivation for using digital educational technologies due to direct participation in them.

The key findings of the research included the following aspects: Coursera platform could serve as a catalyst for transitioning from traditional education to a blended teaching format in higher education institutions; modifying syllabi to incorporate new digital topics has yielded tangible outcomes in the research; the technology acceptance model (TAM) effectively evaluates the level of motivation among higher education educators to utilize digital tools.

Keywords: technology acceptance model (TAM), motivation, higher educational institution, educator, digital technologies.

Basic provisions

Motivation to use digital tools has been assessed through TAM technology (technology acceptance model) that indicates the following highlights of the research:

1. External motivation by the administration of HEIs led to the gradual transition to internal motivation after the course completion;
2. Coursera platform may perform the trigger to transit the pre-digital education to blended format of teaching in HEIs;
3. The syllabi modification with new digital topics introduction demonstrated the tangible result of the research;
4. TAM technology effectively assesses the level of motivation of HEI educators to use digital tools.

Introduction

The given article seeks to attempt the uncovering of the relation between the Technology acceptance model (hereinafter referred as TAM) and the level of the teachers' motivation to use digital tools in the Higher Educational Institutions.

TAM has been thoroughly scrutinized by the European scholars (Davis, 1989[1]; Scherer, 2019, etc. [2]) who consider it as the method 'to explain teachers' intention to use technology' (Antonietti, C., Cattaneo, A, Amenduni: 2022 [3]).

Kazakhstani recent research shows the stability in digitalisation of education has been enhanced by the global COVID-19 pandemic. Paper-free formats (Ashilova, et al: 2019 [4]) of documentation have been introduced to the educators (Platonus, Moodle, LMS-formats). Digital ecosystems have been created throughout all of the Universities of Kazakhstan.

The present research **aims** to unveil the process of gradual transformation of pre-digital high education to blended and digital formats in terms of motivation of the use of digital tools by HEI teachers.

Materials and methods

The foci of modern digital education have shifted from the educational management and self-identification based on the dichotomy of 'digital natives and immigrants' (Prensky: 2001 [5]) to detailed analysis of the certain aspects of digitalization (assessment, tools, methods, systems, psychological aspects, etc.). But still the focus on the higher educational institutions and the role of digitalisation in vocational education is vague or incomplete.

Thus, the literature review demonstrates the low level of research in the field of high education in Kazakhstan in global perspective.

Even the quantitative analyses demonstrate the insufficient level of the higher educational institutions in Kazakhstan fully realise the digitalization in every level of the vocational studies (communication, study, teaching process, catering, extracurricular activities, upbringing, etc.)

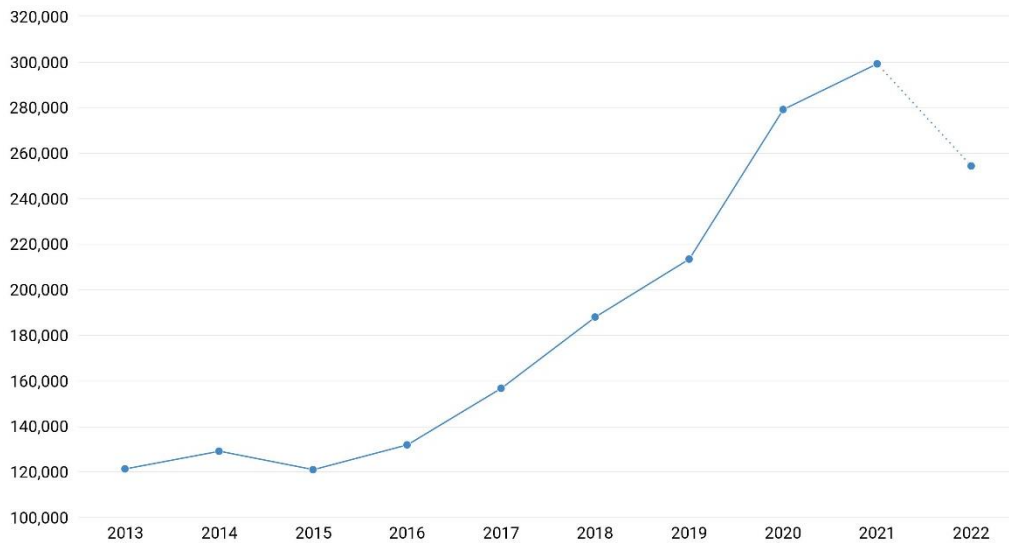

Chart 1. The quantity of publications on Digital Education worldwide per years

As the chart of the publications on Digital Education demonstrates [6], the highest peak of them is dated 2021, in post-pandemic time.

The areas of the research include (ranging from the most frequent filed of research):

- 1) Information and computing science;
- 2) Engineering;
- 3) Health sciences;
- 4) Education.

We can observe the increase in publications mostly in the sphere of ICT, as it is logical to presume. Education is the reflection of modern technologies; it must adapt the existing scientific and engineering inventions, study and classify, implement the elements and assess the current results of them.

Another problem of digitalization of Kazakhstani education lies in the fact that the number of publications in adjacent spheres (secondary and vocational education) is unequal.

The programmes “National platform of open education”, “Digital Kazakhstan” are aimed at intensifying the process of digitalization of all of the levels of education (Kovaleva, Alimzhanov: 2016 [7]), but still the contradictions prevent from realizing all of the planned results.

To illustrate, it is visible to present the data on the secondary education – the researchers mostly publish the practically-oriented articles on how to operate with various types of software/platforms/channels. So, the number of publications has recently been devoted to the following topics:

- 1) Social media in education;
- 2) Educational programmes;
- 3) Methods and tools for teaching subjects;
- 4) Step-by-step tutorials on digital resources.

Only a limited number of articles are dedicated to global issues on higher educational institutions in digital era.

Basically, the research in 2022 concerns the digital competence of educators (DiComEdu): evaluation and assessment of DiComEdu at educators (Muammar, S., Hashim, K.F.B. & Panthakkan, A.: 2022 [8]); digital competence of students (Cabero-Almenara, J., Gutiérrez-Castillo, J.J., Guillén-Gámez, F.D.: 2022 [10]); the link of digital resources to the digital competence of educators (Heine, S., Krepf, M. & König, J. : 2022 [11]), etc.

Still, the data on the TAM implementation in HEIs cannot reveal the whole aspects of reality of education in terms of motivation.

The **objectives** of the research are as follows:

- 1) To uncover the mechanisms of gradual transformation from pre-digital to digital high education;
- 2) To analyse the existing publications on the topic of the research;
- 3) To present the TAM as the motivational basis for transition to the digital high education;
- 4) To compare the existing syllabi / working programmes in terms of digital technologies used;
- 5) To organize the survey on motivation of the use of digital technologies in education among HEI;
- 6) To propose the possible formats of digitalisation in HEIs.

The participants of the research are 72 HEI educators (Kostanay regional university named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan).

The hypothesis of the research: there is a stable correlation between the TAM model and the level of motivation of higher educational institution educators resulting in the various steps of pre-digital into digital transitions.

The methods of the research include:

- 1) Structural survey method (survey monkey tool);
- 2) The method of scaling (motivation to implement digital tools in education);
- 3) Essay writing (additional value to the overall assessment of the motivational sphere of educators).

Results and discussion

The participants are characterized by the following aspects/indices:

- Age (35-62);
- Teaching experience (10-38 years);
- The level of digital competence (ICT qualification/professional excellence programmes participation, etc.);
- Teaching disciplines (optional).

The stages of the research:

- 1) Initial survey conduction (TAM implementation, entry survey);
- 2) Motivational stage (obligatory organization on participation in the digital literacy in Coursera bank of courses – 4 weeks);

3) Final survey (optionally – essay writing on the topic “Digital education in my teaching practice at HEIs”).

Initial stage of the research. Initially, the participants took the survey using the link to the surveymonkey tool. The survey included 4 close questions, 1 open-ended question and 1 essay (optional) on the motivation to use digital technologies in the educational process. 72 participants filled in the survey and indicated their willingness to participate.

The survey included the stated below questions:

1. How often do you use digital technologies in your educational practice (1- never, 2- sometimes, 3 – regularly, 4 – very often, 5 – every day);

2. Indicate to which extent you prefer paper-based format of study to the digital one (1-paper format is never or seldom used, 2 – paper based format is equally used, 3 – digital tools prevail over paper format; 4 – digital tools are the only tools I use, papers are used rarely; 5 – digital tools prevail, papers are never used);

3. Have you ever created any digital content (surveys, tests, quizzes, pages, sites, etc.)? (1- never, 2 – sometimes, 3 – regularly, 4 – very often, 5 – every day);

4. Whenever you use digital technologies, you feel... (frustrated/relaxed/unsure/happy/excited);

5. Do you consider the use of the digital technology inevitable in HEIs (open-ended question);

6. Essay “If I have to use digital technologies every day - my feelings/expectations/plans” (optional).

Analyzing the results, it must be stated that:

1. 50% of respondents sometimes use digital technologies, 45% use them regularly, 5% never use it (work experience is above 25 years);

2. 72% of respondents prefer paper/digital formats combined, 19% use mostly digital tools (work experience is less than 10 years), 9% never use digital tools;

3. 95% of respondents sometimes created the digital content, 5% never created any digital content;

4. 84% of respondents feel unsure when using digital technologies, 6% feel excited, 10% feel frustrated;

5. Respondents state that ‘digital technologies are our present and future’, *‘the use of digital technologies is impossible to be parted from the educational process, but it can be insecure’, ‘I never use them, they are ineffective, they do not develop critical thinking of students.’*

The special attention must be paid to the essay written by some participants (7 essays). The feelings on the use of digital technologies are sharply different. The educators state the oppositions between the use and creation of content online: ‘I can easily search for the information, but sometimes I cannot find the necessary one, so I have to create... And it takes much time, I feel nervous from time to time’, ‘the use of technologies makes our life easier, but we cannot fully rely on it, papers are more instant and secure...’.

As it is seen from the answers, the educators have the mingled feelings towards the technologies in digital format. They experience insecurity and inconvenience when implementing online content or creating it.

Formative stage of the research. The formative stage of the research concerned the active involvement of all teaching staff into the courses on Coursera platform that provides with the

sufficient 4-8 weeks courses on the use of digital courses (ex. “Data Privacy Fundamentals” by Northeastern University, 1-3 months).

All 72 participants chose the courses relevant for their interests, motivational sphere and effectiveness in the teaching practice.

The participants performed all of the necessary tasks, watched the video-instructions, wrote the commentaries, communicated with other participants and created their own content.

The result of the course must have had the tangible result in the form of the syllabi reshaping.

Thus, the new methods/topics were added to the syllabus (the example of the discipline ‘New technologies’, FL department):

1. New Technologies in Teaching Foreign Languages at Secondary School as an academic discipline.

2. Balancing traditional approaches and technology. The role of Educators. The role of Learners. The Role of the School

3. Implementing technology in the classroom

4. Blended learning

5. Mobile learning inside and outside of the classroom

6. Technology-enhanced learning and flipped classrooms. 6 Models of flipping.

7. The Dogme approach and teaching unplugged

8. Educational digital tools and devices

9. Using websites in the classroom. How to find useful websites. How to evaluate websites.

10. Planning lessons using the internet

11. Internet educational resources. Blogs and blogging

12. Pedagogy and teaching approaches

13. Six crucial questions. What is the difference between ICT literacy and expertise vs. knowledge acquisition with the use of ICT? What and how many are the driving forces for e-learning?

14. Six crucial questions. What have we found about the use of ICT in education so far? What are the necessary next steps for teachers?

15. Six crucial questions. What are the characteristics of the new teaching approach?

As it is evident from the stated above topics, the focus on the discipline format has been changed – from the traditional approach to the blended and digital formats.

As a result of the courses completion, it can be mentioned that educators slightly changed their attitudes towards the use of the digital technologies as well as creating the educational online content.

The educators took the survey (see the questions above) again and expressed their motivation to use the digital technologies in the educational process (the increase in the positive attitudes has been traced after the survey analysis).

1. 46% of respondents sometimes use digital technologies, 51% use them regularly, 3% never use it (work experience is above 25 years) – the visible increase in numbers;

2. 72% of respondents prefer paper/digital formats combined, 28% use mostly digital tools (work experience is less than 10 years), 0% never use digital tools – the courses mediated and motivated the participants into digital education;

3. 97% of respondents sometimes created the digital content, 3% never created any digital content – some respondents failed to complete the test and course, generally;

4. 80% of respondents feel unsure when using digital technologies, 15% feel excited, 5% feel frustrated – the decrease in negative attitudes and feelings was traced;

5. The essay (8 answers were analysed) demonstrates the soft change in the use of digital technologies: *'now I know how to create my own web-page', 'students must be proud of me creating a video for them', 'Maybe I will try some quizzes in a meantime, it turned to be handy'*.

Conclusion

It can be concluded that the use of the active involvement into existing effective, interactive courses enhances the process of positive motivation formation towards the digital educational environment.

Funding

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant No. BR21882302 Kazakh Society in the context of digital Transformation: prospects and risks).

Contribution of the authors

Konvisar A.A. – writing the text and critically reviewing its content; proper study and resolution of issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

Bezhdina V.V. – research; collection, analysis and interpretation of the data obtained; final conclusions.

Mukanov M.R. – formation of an idea; formulation or development of key goals and tasks; development of methodology.

References

1. Davis F.D. Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology // *MIS Quarterly*. – 1989. – Vol. 13(3). – P. 319-340. DOI: 10.2307/249008.

2. Scherer R., Teo T. Unpacking teachers' intentions to integrate technology: A meta-analysis // *Educational Research Review*. – 2019. – Vol. 27. – P. 90-109. DOI: 10.1016/j.edurev.2019.03.001.

3. Antonietti C., Cattaneo A, Amenduni F. Can teachers' digital competence influence technology acceptance in vocational education? // *Computers in Human Behavior*. – 2022. – Vol. 132. – P. 107266. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107266>.

4. Ашилова М.С., Бегалинов А.С., Бегалинова К.К. О влиянии цифровизации общества на казахстанское образование. [Electronic resource] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vliyanii-tsifrovizatsii-obschestva-na-kazahstanskoe-obrazovanie> (accessed: 27.11.2022).

5. Prensky M. Digital natives, digital immigrants part 1 // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No 5. – P. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
6. Dimensions A1. [Electronic resource] – URL: https://app.dimensions.ai/analytics/publication/overview/timeline?search_mode=content&search_text=digital%20education&search_type=kws&search_field=full_search (accessed: 30.11.2022).
7. Ковалева И., Алимжанов Е. О развитии дистанционного образования в КазНУ им. аль-Фараби // Модернизация образовательных программ: аккредитация и гарантия качества подготовки кадров: материалы 46-й научно- методической конференции. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2016. – С. 112-114.
8. Muammar S., Hashim K.F.B., Panthakkan A. Evaluation of digital competence level among educators in UAE Higher Education Institutions using Digital Competence of Educators (DigComEdu) framework // EducInfTechnol. – 2022. – Vol. 28. – P. 2485-2508. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11296-x>.
9. Cabero-Almenara J., Gutiérrez-Castillo J.J., Guillén-Gámez F.D. Correction: Digital Competence of Higher Education Students as a Predictor of Academic Success // TechKnowLearn. – 2022. – Vol. 28. – P. 703-718. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10758-022-09627-5>.
10. Heine S., Krepf M., König J. Digital resources as an aspect of teacher professional digital competence: One term, different definitions – a systematic review. EducInfTechnol. – 2022. – Vol. 8(3). – P. 1-28. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11321-z>.

А.А. Конвисар¹, В.В. Бежина², М.Р. Муканов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

Қазақстанның кәсіби-педагогикалық даярлау жүйесіндегі цифрлық білім

Андапта. Мақалада жоғары білім берудегі цифрлық технологиялар аспектісінде технологиялық процесті (ТАМ – technology acceptance model) қабылдау моделі қарастырылады. Авторлар жоғары мектеп оқытушыларының технологияны қолданудың мотивациялық саласын зерттеуді ұсынады.

Мақалада оқытушылардың Coursera платформасының мотивациялық курстарына қатысуының аралық және қорытынды нәтижелері келтірілген. Зерттеу барысында алынған негізгі нәтижелер жоғары мектепте цифрлық білім беру технологияларын пайдалану мотивациясының жеткіліксіз деңгейін көрсетеді. Технологияны қолдану фрагментті. Халықаралық курстарға белсенді әрі тікелей қатысу цифрлық білім беру технологияларын пайдалану уәждемесінің жекелеген сипаттарын арттырады.

Зерттеудің негізгі нәтижелері мынадай аспектілерді қамтыды: Coursera платформасы дәстүрлі білім беруден жоғары оқу орындарында оқытудың аралас форматына көшу үшін пәрменді ынталандыру ретінде қызмет етеді; жаңа цифрлық тақырыптар мен құралдарды енгізу мақсатында оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын модификациялау ұсынылған зерттеуде нақты практикалық нәтижелерді көрсетеді; технологиялық процесті қабылдау моделі (ТАМ – Technology acceptance model) жоғары оқу орындары оқытушыларын цифрлық құралдарды пайдалануға ынталандыру деңгейін тиімді бағалауға негіз болады.

Түйін сөздер: технологиялық процесті қабылдау моделі (ТАМ – technology acceptance model), мотивация, жоғары мектеп, оқытушы, цифрлық технологиялар.

А.А. Конвисарь¹, В.В. Бежина², М.Р. Муканов¹

¹Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

²Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан

Цифровое образование в системе профессионально-педагогической подготовки Казахстана

Аннотация. В данной статье рассматривается модель принятия технологического процесса (TAM – Technology acceptance model) в аспекте цифровых технологий в высшем образовании. Авторы представляют исследование мотивационной сферы применения технологий преподавателями высшей школы.

В статье представлены промежуточные и итоговые результаты участия преподавателей в мотивационных курсах платформы Coursera. Основные результаты, полученные в ходе исследования, свидетельствуют о недостаточном уровне мотивации использования цифровых образовательных технологий в высшей школе. Применение технологий носит фрагментарный характер. Активное участие в международных курсах повышает отдельные аспекты мотивации использования цифровых образовательных технологий ввиду непосредственного участия в них.

Основные результаты данного исследования включали следующие аспекты: платформа Coursera может служить действенным стимулом для перехода от традиционного образования к смешанному формату преподавания в высших учебных заведениях; модификация учебных планов и учебных программ с целью включения новых цифровых тем и инструментов показала конкретные практические результаты в представленном исследовании; модель принятия технологического процесса (TAM – Technology acceptance model) служит основанием для эффективного оценивания уровня мотивации преподавателей высших учебных заведений к использованию цифровых инструментов.

Ключевые слова: модель принятия технологического процесса (TAM – Technology acceptance model), мотивация, высшая школа, преподаватель, цифровые технологии.

References

1. Davis F.D. Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology, *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340 (1989). DOI: 10.2307/249008.
2. Scherer R., Teo T. Unpacking teachers' intentions to integrate technology: A meta-analysis, *Educational Research Review*, 27, 90-109 (2019). DOI: 10.1016/j.edurev.2019.03.001.
3. Antonietti C., Cattaneo A, Amenduni F. Can teachers' digital competence influence technology acceptance in vocational education? *Computers in Human Behavior*, 132, 107266 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107266>.
4. Ashilova M.S., Begalinov A.S., Begalinova K.K. O vliyaniy cifrovizatsii obshchestva na kazahstanskoe obrazovanie [On the impact of digitalization of society on Kazakhstani education] [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vliyaniy-tsifrovizatsii-obschestva-na-kazahstanskoe-obrazovanie> (accessed: 27.11.2022). [in Russian]

5. Prensky M. Digital natives, digital immigrants part 1, *On the Horizon*, 9(5), 1-6 (2001). DOI: <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>

6. Dimensions A1. [Electronic resource] – Available at: https://app.dimensions.ai/analytics/publication/overview/timeline?search_mode=content&search_text=digital%20education&search_type=kws&search_field=full_search (accessed: 30.11.2022).

7. Kovaleva I., Alimzhanov E. O razvitii distancionnogo obrazovaniya v KazNU im. Al'-Farabi, Modernizaciya obrazovatel'nyh programm: akkreditaciya i garantiya kachestva podgotovki kadrov: Materialy 46-j nauchno metodicheskoy konferencii, Almaty, KazNU im. Al'-Farabi [On the development of distance education at KazNU named after. Al-Farabi, Modernization of educational programs: accreditation and quality assurance of personnel training: Materials of the 46th scientific and methodological conference, Almaty, KazNU named after. Al-Farabi], 112-114 (2016). [in Russian]

8. Muammar S., Hashim K.F.B., Panthakkan A. Evaluation of digital competence level among educators in UAE Higher Education Institutions using Digital Competence of Educators (DigComEdu) framework, *EducInfTechnol.*, 28, 2485-2508 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11296-x>.

9. Cabero-Almenara J., Gutiérrez-Castillo J.J., Guillén-Gámez F.D. Correction: Digital Competence of Higher Education Students as a Predictor of Academic Success, *TechKnowLearn*, 28, 703-718 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10758-022-09627-5>.

10. Heine S., Krepf M., König J. Digital resources as an aspect of teacher professional digital competence: One term, different definitions – a systematic review. *EducInfTechnol.*, 8(3), 1-28 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11321-z>.

Information about the authors:

Konvisar A.A. – Deputy Head of the Department of Penal Enforcement Law, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabyrbayev, 11 Abai Avenue, Kostanay, Kazakhstan.

Bezhina V.V. – Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor), Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynov, 47 Baitursynova Street, Kostanay, Kazakhstan.

Mukanov M.R. – Doctor of Philosophy (PhD), Head of the Department of Penal Enforcement Law, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabyrbayev, 11 Abai Avenue, Kostanay, Kazakhstan.

Конвисарь А.А. – қылмыстық-атқару құқығы кафедрасы меңгерушісінің орынбасары, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Абай даңғылы, 11, Қостанай, Қазақстан.

Безжина В.В. – философия докторы (PhD), педагогика ғылымдарының кандидаты, шет тілдері кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Байтұрсынов көшесі, 47, Қостанай, Қазақстан.

Муканов М.Р. – философия докторы (PhD), қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Абай даңғылы, 11, Қостанай, Қазақстан.

МРНТИ 15.41.49
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-293-303>

Неке адалдығын бұзуды зерттеу

А.Р. Мандыкаева¹, Р.Т. Алимбаева², Д.А. Жансерикова*², Г.Б. Капбасова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: dibis68@mail.ru

Аңдатпа. Мақала некедегі ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасы, тұрмыстағы рөлдері мен міндеттерді белгілеу, өзара шешім қабылдау, бос уақытты жоспарлау, отбасылық бюджетті жүргізу, бірлескен құндылықтар жүйесін белгілеу және т.с.с. мәселелерін теориялық және тәжірибелік тұрғыда зерттеу мәселелеріне арналады. Отбасы институты қоғамда және әр адам үшін ерекше орын алады. Неке қатынастарының үнемі өсіп келе жатқан тұрақсыздығы қазіргі уақытта шетел және отандық ғалымдардың назар аударған өзекті мәселесі болып табылады.

Неке одағы қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтерудің қуанышынан басқа, жаңа жүйеде өмір сүруге тура келетін жас жұбайлардың жетілуіне арналған сынақтарды қамтиды. Некедегі көптеген қиындықтардың ішінде опасыздық мәселесі ең ауыр болуы мүмкін. Барлық уақытта да адалдық некенің ең жоғары құндылығы болып саналған. Сүйіспеншілікпен орныққан неке көптеген ерлі-зайыптылар ұмтылатын идеал болса да, қоғамда махаббат некенің міндетті талабы емес. Дегенмен, сүйіспеншілік некенің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, көбінесе оны жасаудың жалғыз мотиві де. Сондықтан сатқындық ауыр дағдарысқа немесе тіпті отбасының бұзылуына әкелуі мүмкін.

Опасыздықтың себептері, жағдайлары мен салдары, сатқындық ықтималдығымен байланысты жұбайының қасиеттері, сондай-ақ сатқындық жағдайын тудыратын жұбайының сезімдері мен эмоциялары туралы білумен қатар, сонымен бірге біз қазіргі отбасылардың опасыздық фактісіне қалай қатысы бар екендігі туралы сұрақтарға жауап алу мақсатында тәжірибелік зерттеуді ұйымдастырып, ерлер мен әйелдердің неке адалдығын бұзуға деген көзқарасын анықтауға бағытталған психодиагностикалық әдістер арқылы алынған зерттеу деректеріне сүйеніп талдау жасадық.

Түйін сөздер: неке одағы, неке адалдығы, отбасылық құндылық, менталитет, гендерлік сәйкестік, опасыздық, эмоционалды байланыс, сатқындық, отбасылық қатынастар, неке қатынастарын тұрақтандыру.

Кіріспе

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде құндылықтарды қайта бағалауда отбасының құндылығы мен руханилығына деген қызығушылық артып келеді. Отбасы институты қоғамда және әр адам үшін ерекше орын алады.

Неке қатынастарының үнемі өсіп келе жатқан тұрақсыздығы қазіргі уақытта отандық және ғылыми зерттеудің өзекті мәселесі болып табылады.

Неке одағы қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтерудің қуанышынан басқа, жаңа жүйеде өмір сүруге тура келетін жас жұбайлардың жетілуіне арналған сынақтарды қамтиды. Тұрмыстағы рөлдер мен міндеттерді белгілеу, өзара шешім қабылдау, бос уақытты жоспарлау, отбасылық бюджетті жүргізу, бірлескен құндылықтар жүйесін белгілеу және т.с.с. қажет. Сонымен қатар, ерлі-зайыптылардың әрқайсысы, тіпті ресми некеге тұрғанға дейін, ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас туралы өз идеяларына ие, олардың әл-ауқаты мен идеалды неке бейнесінің белгілі бір критерийлері болады. Әдетте, бұл идеялардың көпшілігі талдауға мүмкіндік беретін ата-аналық отбасында өмір сүру тәжірибесінен туындайды. Басқаша айтқанда, жас жұбайлар неке одағы аяқталған кезде олардың қарым-қатынастары сәйкес болуы керек стандарттарды анықтайды. «Нормада» елеулі сәйкессіздіктердің болуы жиі түсінбеушілікке, шиеленістің күшеюіне, қарым-қатынастардың нашарлауына, тіпті олардың үзілуіне әкеледі. Ерлі-зайыптылар өз тілектері мен қажеттіліктеріне назар аудармай, әркім өз мүдделері мен идеалды неке туралы көзқарастарын қыңырлықпен қорғайтын жұптарда ажырасу қаупі бірнеше есе артады [1]. Содан кейін жаңа серіктес табу ықтималдығы туындайды.

Адалдық - бұл оны серіктеске байланыстыратын жардың парызы. Адалдыққа қарама-қайшы - сатқындық болып табылады. Некедегі опасыздық әрқашан ұят деп саналып, сатқындықпен теңестірілген. Опасыздық көптеген психологиялық мотивтерге ие қарама-қайшылықтардың, қақтығыстардың нәтижесі. Отбасылық өмірден түңілу сатқындықпен тікелей байланысты.

Дәстүрлі түрде «сатқындық» деп аталатын некеден тыс қарым-қатынастар неке адалдығын бұзу деп те аталады, француз тілінде неке адалдығын бұзу, опасыздық дегенді білдіреді. С.И. Ожеговтың орыс тілінің сөздігінде «сенімсіз, біреудің немесе бір нәрсенің алдындағы міндетін бұзуды» опасыздық деп атайды, ал сатқындық «біреуге немесе бір нәрсеге адалдықты бұзу» деп түсіндіріледі. Осы анықтамаларға сүйене отырып, опасыздық неке қиылған адамға адалдықты бұзу деп қарастыру керек [2]. Опасыздықтың негізгі белгілері басқа серіктеспен жыныстық қатынас, яғни құпия болып табылады және жұбайының (жұбайының) тыйымы бар, эмоционалдық байланыстың болуы талап етілмейді. Осылайша, опасыздықты ерлі-зайыптылардың біреуінің жасырын немесе неке қиылған адамның рұқсатынсыз заңсыз серіктеспен ерікті жыныстық қатынасы ретінде анықтауға болады.

Некедегі көптеген қиындықтардың ішінде опасыздық мәселесі ең ауыр болуы мүмкін. Барлық уақытта да адалдық некенің ең жоғары құндылығы болып саналған. Сүйіспеншілікпен неке көптеген ерлі-зайыптылар ұмтылатын идеал болса да, қоғамда махаббат некенің міндетті талабы емес. Дегенмен, сүйіспеншілік некенің маңызды

құрамдас бөлігі болып табылады, көбінесе оны жасаудың жалғыз мотиві. Сондықтан сатқындық ауыр дағдарысқа немесе тіпті отбасының бұзылуына әкелуі мүмкін.

Сатқындық тәжірибесінің тереңдігі, ең алдымен, серіктеске деген сүйіспеншіліктің күшіне және оны жоғалтудан қорқу дәрежесіне байланысты. Серіктеске сатқындық туралы айтудың қажеті бар ма деген сұрақ туындайды. Өзгерген адамның жаны ауырып, одан құтылғысы келетіні анық. Кейде кінәнің күштілігі сонша, адам ауыртпалықтан құтылу үшін тіпті жазаланғысы келеді. Ол бұл ауыртпалықты серіктесімен бөліскісі келеді, бірақ оны көтере аламын ба деп жиі ойлайды. Сатқын серіктесінің теріс реакциясын күтуге қорқады - ол қатты ренжіп, мойындау үшін алданып, қорланғанын сезінеді [3]. Әркім серіктесті кешіре және оны кінәлай алмайды. Дегенмен, шын жүректен өкінген адамды әлі де кешіре алады. Осындай жағдайды басынан өткерген көптеген отбасылар бір кездері жоғалтудың алдында тұрған қарым-қатынастың олар үшін қаншалықты құнды екенін түсінеді.

А.Г. Лидерс теориялық тұрғыда ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасындағы тұрақсыздық факторлар санының айтарлықтай артқандығын және қазіргі мәдениеттегі опасыздықтың гендерлік айырмашылығы жоқ екенін, яғни онымен байланысты моральдық заңдардың еркектерге де, әйелдерге де бірдей қолданылатынын айтады [4].

М.И. Рипинскаяның еңбектерінде опасыздықтың дәстүрлі анықтамасы ерлі-зайыптылыққа деструктивті әсер ететін жағдайдың қауіптілігінде екендігі айтылған. Дәстүрлі емес көзқарас опасыздықты «жойылып бара жатқан» қарым-қатынасты сақтау әдісі ретінде қарастырады, мұнда ол нақты неке проблемаларының болуын көрсететін маяқтың бір түрі болып табылады. Осылайша, опасыздық серіктестің назарын өзіне аударады, оған қалыпты неке қатынастарын сақтауға және сақтауға ықпал ететін қанағаттандырылмаған қажеттіліктердің болуы туралы хабарлама жібереді [5]. Көптеген зерттеушілер, кеңесшілер мен дәрігерлер неке адалдығын бұзу туралы әртүрлі пікірлер айтады және некеден тыс (некеден тыс жыныстық қатынас) байланыстарды шындықтың табиғи және типтік құбылысы ретінде қарастырады. Ендеше оны түсінуге және оған бейімделуге тырысу керек. Бұл пікірдің кейбір жақтаушылары некеден тыс жасырын қарым-қатынастар некеге зиян келтірмейтінін, керісінше, оның нығаюына, отбасының бақытты және толық болуына ықпал ететінін дәлелдеуге тырысады.

О.С. Васильева [6] зерттеуіне сәйкес, некедегі өзгерістердің себептері үш деңгейде ұсынылған – жеке, микрожүйелік және макрожүйелік. Олардың барлығы ерлер мен әйелдердің жеке ерекшеліктерімен, қарым-қатынастардағы тұрақсыздықпен, серіктестердің үйлесімсіздігімен, қажеттіліктерді өзектендірумен, отбасылық сценарийлермен және т. б. байланысты.

Ал, И.Н. Хмарук опасыздық жағдайында ерлі-зайыптылардың мінез-құлқының бірнеше моделі бар деп жазады, атап айтқанда: қарама-қарсы жыныстағы адамды жеңу моделі, тәуелді қарым-қатынас моделі, жаңа серіктес табу моделі, некеден тыс байланыс үлгісі және некедегі шаршау үлгісі. Жалпы алғанда, сатқындыққа реакцияның сипатымен ерекшеленетін «бейімделетін» және «бейімделмейтін» жұбайлар айқындалады. Біреулер үшін алдау хобби болса, басқалар үшін әдепсіз әрекет, яғни біріншілері некені шынайы, екіншісі идеалистік тұрғыдан бағалайды; біріншісі серіктесімен диалогқа

түседі, ал екіншісі өрескел манипуляциялық стратегияны қолданады. Опасыздық жағдайында «бейімделген» ерлі-зайыптылар сатқындық жағдайында не болып жатқанын түсінудің жоғары танымдық мүмкіндіктерін, жанжалды шешудің көптеген нұсқаларын, серіктестің мінез-құлық және эмоционалдық реакцияларын болжау қабілетін көрсетеді. «Бейімделмейтіндер» алаңдаушылық пен шиеленісті арттырады, жанжалдың шиеленісуі, бұл тек некелік байланыстардың бұзылуына ғана емес, сонымен қатар қарама-қарсы жыныспен одан әрі қарым-қатынаста айтарлықтай қиындықтарға әкеледі [7].

Ерлі-зайыптылар опасыздығы теориясында оған дайындық дәрежесі маңызды орын алады. А. Я. Перехов пен В. Н. Думабай сатқындыққа дайын болуды оның көрегендігі ретінде ерлі-зайыптылардың сатқындыққа қалыптасқан бейімділігі деп атайды. Дайындық құрылымы жеке дамудың жалпы заңдылықтарымен анықталады және танымдық, эмоционалды және тұлғалық компоненттерден тұрады. Авторлар бұл компоненттерді опасыздықтың себептері, жағдайлары мен салдары, сатқындық ықтималдығымен байланысты жұбайының қасиеттері, сондай-ақ сатқындық жағдайын тудыратын жұбайының сезімдері мен эмоциялары туралы білумен байланыстырады [8].

М.П. Кабакованың жүргізген зерттеулері бірлескен өмір процесінде неке қатынастарын тұрақтандыру факторлары мен тетіктерін анықтауға бағытталған, өйткені жыл сайын ажырасу санының өсуі байқалады. Автор алғаш рет отбасын, оған енгізілген адамдардың бірлескен өмірінің жиынтық субъектісі ретінде қарастырады. Ерлі-зайыптылық қатынастарды тұрақтандыру ерлі-зайыптылардың бірлескен өмірінің шарты мен нәтижесі болып табылады, оның негізіне жалпы мағыналық қор құру процесін қалыптастыру және оны әрбір отбасы мүшесінің қабылдау механизмдері жатыр [9].

Жалпы мағыналық құрудың қалыптасуы және оны әрбір серіктестің меңгеру көрсеткіші - ерлі-зайыптылардың отбасылық құндылықтарының, көзқарастарының, идеяларының, үміттерінің үйлесімділік дәрежесі ретінде анықталады. Демек, бірлескен өмір «отбасы» жүйесіндегі негізгі жүйе құраушы фактор болып табылады.

Зерттеу әдістері

Қазіргі отбасылардың опасыздық фактісіне қалай қатысы бар екендігі туралы сұрақ қойып, біз ерлер мен әйелдердің неке адалдығын бұзуға деген көзқарасын саралауға бағытталған зерттеу жүргіздік.

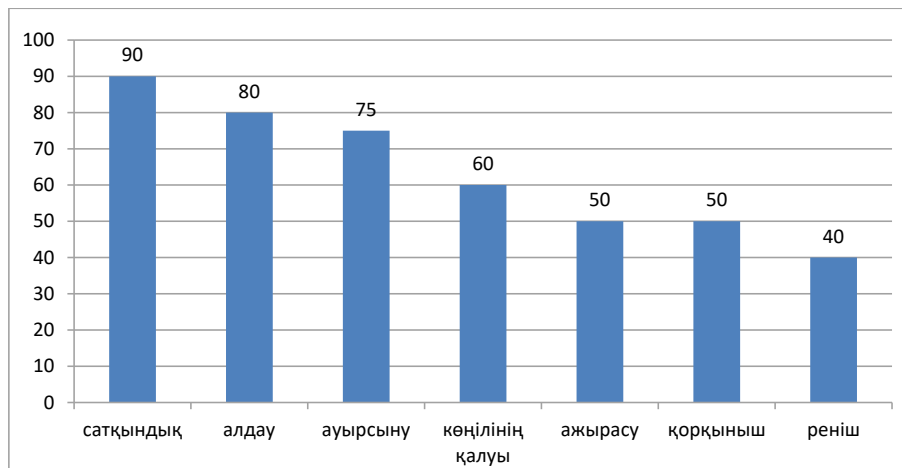
Зерттеуде біз ассоциативті экспериментті қолдандық, оны белсенді түрде пайдаланып, өзгерткен А.Р. Лурия және оның шәкірттері. Біздің жұмысымыздағы әдістің мақсаты – опасыздыққа қатынастың мазмұндық жағын талдап, оны қалыптастыратын когнитивтік ерекшеліктерді бөліп көрсету. Сондай-ақ, біз бейімделген «Отбасы суреті» жобалық әдістемесін қолдандық. Отбасыішілік қарым-қатынастарды диагностикалау үшін отбасылық суретті қолдану идеясы бірқатар зерттеушілерден туындады, олардың арасында В.Хьюлс, А.И. Захаров, Л.Корман және т.б. жұмыстарында кездеседі [9;10]. Әдістеменің мақсаты - отбасылық қатынастардың ерекшеліктерін және неке адалдығын бұзуға бейсаналы көзқарасты анықтау. Зерттеуге барлығы 20 ерлі-зайыптылар қатысты,

олардың отбасылық өмір сүру өтілі 1 жылдан 5 жылға дейін. Зерттеу объектісі - жас отбасы мәртебесіндегі ерлі-зайыптылар. Зерттеу пәні - неке адалдығын бұзуға деген көзқарас. Зерттеу болжамы, әйелдердің пікірінше, ер адамдар жиі өзгереді, сондай-ақ неке адалдығын бұзу идеяларында жыныстық айырмашылықтар бар деп болжадық.

Талқылау

Зерттеу екі кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде біз ассоциативті эксперимент жүргіздік, онда «опасыздық» ұғымы таңдалып, әр сыналұшы ассоциативті қатарды құрастырды. Зерттеу әрбір жұбайда қауіпсіздік сезімін және жауаптардың шынайылығын қалыптастыру үшін сыналұшымен жеке жүргізілді. Ассоциативті экспериментті қолдану кезінде біз әрбір зерттелушіден «опасыздық» ұғымы үшін ассоциативті түрде бірінші кезекте еске түсетін үш сөзді таңдауды сұрадық.

Нәтижесінде бірінші кезеңде келесі эмпирикалық мәліметтер алынды.

Сурет 1. Зерттеуге қатысқан әйелдердің опасыздық түсінігіне қатысты ассоциативті тұжырымдамалар қатары

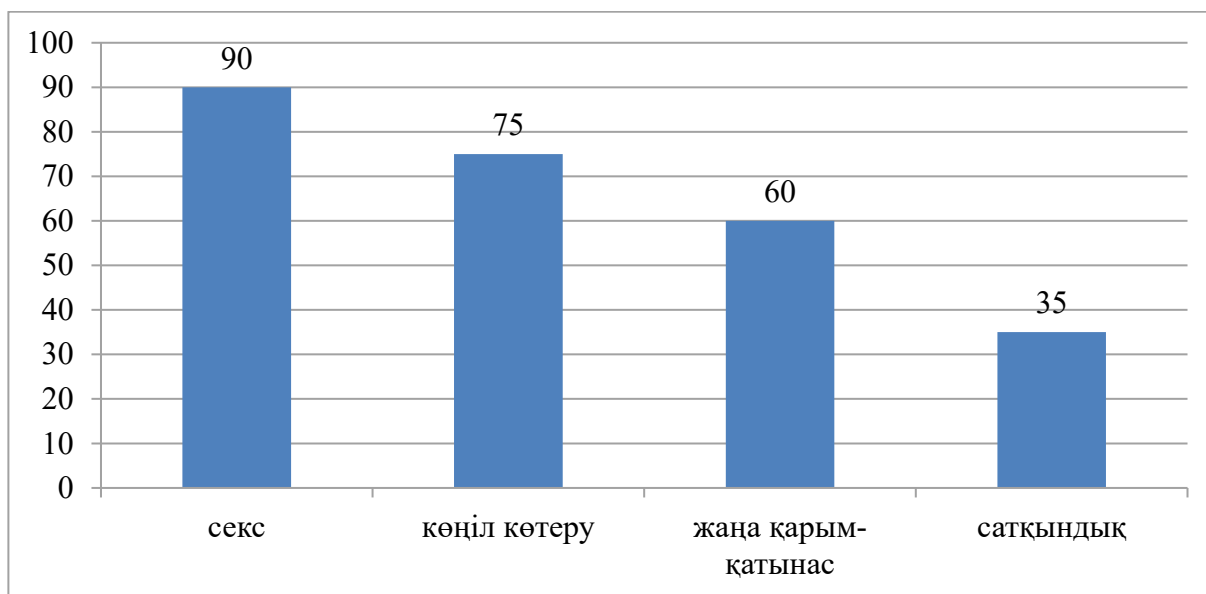
Зерттеуге қатысқан әйелдер опасыздық түсінігіне қатысты келесі ассоциативті тұжырымдамалар қатарларын көрсетті (Сурет 1): сатқындық - 90%, сатқындық - 90%, алдау - 80%, ауырсыну - 75%, көңілінің қалуы - 60%, ажырасу - 50%, қорқыныш - 50%, реніш - 40% .

Көріп отырғанымыздай, әйелдердің көпшілігі неке адалдығын сатқындық және алдаумен байланыстырады. Бұдан шығатыны, көптеген әйелдер үшін сатқындық – бұл олардың жеке басына, намысына соққы, сондай-ақ серіктеске сатқындықты өз есебіне, олардың сезімдеріне қабылдау. Бұл ассоциативті серия әйелдердің опасыздығы эмоциялар мен мінез-құлық реакцияларына байланысты теріс ұғымдармен байланысты екенін көрсетеді. Атап айтқанда, мінез-құлық реакцияларына сатқындық, алдау, ажырасу, көңілсіздік, ал эмоционалды реакцияларға ауырсыну, қорқыныш, реніш ұғымдары жатады.

Демек, әйелдер опасыздықты эмоционалды түрде қабылдайды, бұл оларда теріс реакциялардың туындауына әкеліп, оның салдары ажырасуға ұласады. Ажырасу - бұл отбасылық өмірдің күйреуі, ал болашақта - қарама-қарсы жыныспен жаңа коммуникацияларды құруға қабілетсіздік немесе қорқыныштың (үрейдің) болуы.

Ерлер үшін ең танымал ассоциациялар келесі ұғымдар болды: секс - 90%, көңіл көтеру - 70%, жаңа қарым-қатынас - 65%, сатқындық - 30%. Көріп отырғанымыздай, ерлердің көпшілігі үшін алдау серіктеспен эмоционалдық байланыстарды бұзудан гөрі физикалық сипатта болады (Сурет 2).

Зерттеуге қатысқан ер адамдардың тек үштен бір бөлігі ғана опасыздықты сатқындықпен байланыстырады. Демек, ер адамдардың көпшілігінің опасыздыққа қатынасы жеңіл сипатта болатындығын көрсетеді. Біздің ойымызша, бұл біздің социумдағы адамдардың басым бөлігі ер адамдардың опасыздығын ақтайтындығынан болуы мүмкін. Тек келесідей сұрақ туындайды: олар сатқындық фактісін тек өздеріне немесе жұбайына ғана қолдана ма? Мүмкін, сатқындық «күйеудің опасыздық жасауы» ұғымымен байланысты болар. Ал «әйелінің опасыздық жасауына» рұқсат етілмейді, бұл біздің ойымызша, менталитетпен байланысты сияқты.

Сурет 2. Зерттеуге қатысқан ерлер үшін опасыздық түсінігіне қатысты ассоциативті тұжырымдамалар қатары

Нәтижелер

Таңдалған нәтижелерді ерлер мен әйелдер тобы арасында салыстыра отырып, біз мыналарды байқаймыз:

1) әйелдер опасыздықты еркектерге қарағанда сатқындық деп санайды, олар үшін сатқындық жыныстық қатынас болып табылады;

2) әйелдер үшін опасыздық эмоционалдық салаға қатысты ұғымдармен байланысты, ал ерлер үшін бұл жаңа физикалық сезім, олардың жаңалығы;

3) сауалнамаға қатысқан әйелдердің жартысы опасыздық ажырасуға әкеледі деп есептейді, ал ер адамдар бұл ассоциацияны өз жауаптарында қолданбайды.

Зерттеудің екінші кезеңінде біз «Неке адалдығын бұзу» жобасы әдісін қолдандық («Отбасы суреті» әдісінің бейімделуі). Екінші техниканы жүргізу кезінде біз зерттелушілерден ерлі-зайыптылардың бірі екіншісін алдап жүрген отбасын бейнелеуді және оның кім екенін, күйеуі немесе әйелі екенін нақты белгілеуді сұрадық.

Әйелдердің 85%-ы бұл жағдайда алдаған еркектерді өз суреттерінде бейнелеген. Олардың суреттерінде біз бұрын анықтаған ассоциацияларды байқауға болады: жылап жатқан әйелдер, олардың көздеріндегі реніш. Әйелдердің 65%-ы жұбайын күйеуінен төменірек, тізе бүгіп немесе еңкейген күйде бейнеледі. Бұл әйелдің еркектердің опасыздық жағдайында кемсіту, қадір-қасиетін жоғалту, өзін-өзі бағалауды төмендету, қорлау туралы айтады. 90% ерлер әйелін күйеуінен бөлек суреттейді, осылайша жұптағы кеңістік алшақтығы көрсетіледі. Сыналушылардың 50%-ы күйеуінің қасында бөтен әйелді бейнелейді, яғни олар сатқындықтың себебі болған әйелді опасыздықтың факторы, үшінші жақтың ерлі-зайыптылардың қатынасына араласуы және оның қарым-қатынастың бұзылуындағы рөлін бейнелейді.

Әйелдер суреттерінің жалпы фонында теріс коннотацияға ие, кескіндер ашық түстерден және жағымды, қуанышты эмоциялардан айырылған. Бұл әйелдердің көз алдында алдау екі серіктес үшін де жағымсыз факт екенін көрсетуі мүмкін. Дегенмен, сызбалар өте егжей-тегжейлі.

Ал, ерлердің суреттері азырақ егжей-тегжейлі, тіпті түс схемасы негізінен мүлде жоқ (тек қарапайым қарындашпен элементтердің контурлары) немесе 1-2 түспен шектелген. Оларда әйелдер де, күйеулері де бірдей мөлшерде сатқын ретінде көрсетілген. Екі серіктес те 30% бейнеленген, тек серіктестердің бірі жаңа жұбымен бейнеленсе, ал алданған жартысы алыстағы үйде жасырылады. Егер алданған серіктес суретте бейнеленген болса, онда әрекетке қатысушылардың барлығы бірдей деңгейде.

Ерлер мен әйелдердің нәтижелерін салыстыра отырып, біз зерттеудің бірінші кезеңіндегі мәліметтерге ұқсас нәтижелер алдық. Әйелдер эмоцияларды бейнелейді, ал ерлер сатқындық фактісін тікелей көреді. Әйелдер ерлі-зайыптылар некесіндегі адалдықтың бұзылуы екі адамның проблемасы деп санайды, ал ер адамдар серіктестерді бір-бірінен ажыратады. Алайда, суретте өзара болған жағдайда, ерлі-зайыптылар бір кеңістіктік деңгейде болса, әйелдер алданған тараптың позициясын төмен бағалайды.

Қорытынды

Осылайша, біздің болжамдарымыз расталды. Зерттеу деректері мен онда ұсынылған психодиагностикалық әдістерді серіктестердің әрқайсысының опасыздыққа қатынасын анықтау үшін неке адалдығымен байланысты дағдарысты бастан кешіретін отбасылармен жұмыста қолдануға болады.

Неке адалдығын бұзу және одан кейінгі дағдарыс жағдайы отбасылық терапия мен кеңес берудегі ең көп кездесетін мәселелердің бірі болғанымен, отбасылық мәселелерге

арналған көптеген зерттеулердің тақырыбы неке адалдығын бұзудың немесе оның моральдық-этикалық аспектілерінің әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштері болып табылады.

Отбасылық қарым-қатынастарды нығайтуға ықпал ететін факторларды талдау идеясы өздігінен жаңа болмаса да, неке адалдығын бұзу отандық психология ғылымында әлі де дәстүрлі зерттеу пәніне айналған жоқ.

Осы уақытқа дейін опасыздық жағдайына тап болған ерлі-зайыптылар мінез-құлқының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері және олардың қазіргі дағдарыстық жағдайдан шығу жолын таңдауы туралы сұрақтар аз зерттелген.

Авторлардың үлесі

Мақаладағы жұмыста әр автордың қосқан үлесі мол.

А.Р. Мандыкаева мәтінді толықтырып, оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарап шықты. Осы жұмыстағы экспериментті өткізу үшін сауалнама жүргізді. Жұмыстың барлық аспектілері үшін жауапты болуға келісті.

Р.Т. Алимбаева жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекітіп, қорытындысын жасады. Деректердің дұрыстығына немесе мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына байланысты мәселелерге нақты зерттеу жүргізіп және шешті.

Жансерикова Д.А. жұмыс тұжырымдамасына немесе дизайнына елеулі үлес қосты, жұмыс нәтижелерін жинап, кестеге, суретке салып, талдау немесе түсіндіру жүргізді.

Г.Б. Капбасова жұмыстың эксперимент бөліміне қатысты сауалнама жүргізіп, нәтижесін шығаруға үлесін қосты.

Әдебиеттер тізімі

1. Андреева Т. Семейная психология: учеб. – Москва: Высшая школа, 2005. – 135 с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – Москва: Азбуковник, 2000. – 940 с.
3. Крюкова Т.В., Сапоровская М.В., Куфтяк Е.В. Психология семьи: жизненные трудности и совладение с ними. – Санкт-Петербург, 2005. – 86 с.
4. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. – Москва, 2006. – 276 с.
5. Рипинская М.И. Психология измены. – Санкт-Петербург, 2001. – 215 с.
6. Васильева О.С., Хмарук И.Н. Супружеская измена как предмет социально-психологического исследования // Прикладная психология. – 1999. – № 2. – С. 59-66.
7. Хмарук И.Н. Социально-психологические корреляты выбора способа реагирования в ситуации измены супруга: дис. ... канд. психол. наук. – Ростов-на-Дону, 2000. – 178 с.
8. Перехов А.Я., Думбай В.Н. Семейно-сексуальные гармонии и дисгармонии. – Ростов-на-Дону, 2007. – 142 с.
9. Альманах психологических тестов. – Москва: КСП, 1996. – 325-330 с.
10. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. – Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 448 с.
11. Кабакова М.П. Исследование психологических особенностей распада супружеских отношений // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2004. – № 2(13). – С. 30-38.

А.Р. Мандыкаева¹, Р.Т. Алимбаева², Д.А. Жансерикова², Г.Б. Капбасова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Исследование супружеских измен

Аннотация. Статья будет посвящена теоретическому и практическому изучению вопросов взаимоотношений супругов в браке, установления ролей и обязанностей в быту, принятия взаимных решений, планирования досуга, ведения семейного бюджета, установления системы совместных ценностей и т.д. Институт семьи занимает особое место в обществе, и для каждого человека постоянно растущая нестабильность брачных отношений в его составе является актуальной проблемой, на которую в настоящее время обращают внимание зарубежные и отечественные ученые.

Помимо радости от выхода отношений на новый уровень, брачный союз включает в себя испытания на зрелость молодоженов, которым приходится жить по новой системе. Из многих проблем в браке проблема неверности может быть самой серьезной. Даже во все времена верность считалась высшей ценностью брака. Хотя любовный брак - это идеал, к которому стремятся многие пары, во многих обществах любовь не является обязательным требованием брака. Однако любовь является важным компонентом брака, часто единственным мотивом для его создания. Поэтому предательство может привести к серьезному кризису или даже к распаду семьи.

Помимо знания о причинах, обстоятельствах и последствиях неверности, свойствах супруга, связанных с вероятностью измены, а также о чувствах и эмоциях супруга, вызывающих состояние измены, мы также организуем экспериментальное исследование с целью получения ответов на вопросы о том, как современные семьи связаны с фактом измены, с помощью психодиагностических методов, направленных на определение отношения мужчин и женщин к супружеской измене мы провели анализ, опираясь на полученные данные исследования.

Ключевые слова: брачный союз, супружеская верность, семейная ценность, менталитет, гендерная идентичность, неверность, эмоциональная связь, состояние измены, семейные установки, стабилизация супружеских отношений.

A.R. Mandykaeva¹, R.T. Alimbaeva², D.A. Zhanserikova², G.B. Kapbasova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Karaganda university named after academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

Research on adultery

Abstract. The article will be devoted to the theoretical and practical study of the relationship between spouses in marriage, the establishment of roles and responsibilities in everyday life, mutual decision-making, leisure planning, family budget management, the establishment of a system of shared values,

etc. The institution of the family occupies a special place in society and for every person, the constantly growing instability of marital relations in its composition is an urgent problem that foreign and domestic scientists are currently paying attention to.

In addition to the joy of reaching a new level of relations, the marriage union includes tests for the maturity of newlyweds who have to live under the new system. Of the many problems in marriage, the problem of infidelity may be the most serious. Even at all times, fidelity was considered the highest value of marriage. Although a loving marriage is an ideal that many couples strive for, in many societies love is not a requirement of marriage. However, love is an important component of marriage, often the only motive for its creation. Therefore, betrayal can lead to a serious crisis or even to the disintegration of the family.

In addition to knowing about the causes, circumstances and consequences of infidelity, the properties of the spouse associated with the likelihood of infidelity, as well as the feelings and emotions of the spouse causing the state of infidelity, we also organize an experimental study to get answers to questions about how modern families are connected with the fact of infidelity, using psychodiagnostic methods aimed at determining the relationship of men and women to adultery, we conducted an analysis based on the obtained research data.

Keywords: marital union, marital fidelity, family value, mentality, gender identity, infidelity, emotional connection, state of infidelity, family attitudes, stabilization of marital relations.

References

1. Andreeva T. [Semejnaya psihologiya: ucheb.] Family psychology: studies (Moskva: Vysshaya shkola, 2005, 135 s.) [Moscow, Higher School, 2005, 135 p.]. [in Russian]
2. Ozhegov S.I. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language] (Moskva, Azbukovnik, 2000, 940 s.) [Moscow, Azbukovnik, 2000, 940 p.]. [in Russian]
3. Kryukova T.V., Saporovskaya M.V., Kuftyak E.V. Psihologiya sem'i: zhiznennye trudnosti i sovladenie s nimi [Family psychology: life difficulties and coping with them] (Sankt-Peterburg, 2005, 86 s.) [St. Petersburg, 2005, 86 p.]. [in Russian]
4. Leaders A.G. Psihologicheskoe obsledovanie sem'i [Psychological examination of the family] (Moskva, 2006, 276 s.) [Moscow, 2006, 276 p.]. [in Russian]
5. Ripinskaya M.I. Psihologiya izmeny [Psychology of infidelity] (Sankt-Peterburg, 2001, 215 s.) [St. Petersburg, 2001, 215 p.]. [in Russian]
6. Vasilyeva O.S., Khmaruk I.N. Supruzheskaya izmena kak predmet social'no-psihologicheskogo issledovaniya, Prikladnaya psihologiya [Adultery as a subject of socio-psychological research, Applied psychology], 2, 59-66 (1999). [in Russian]
7. Khmaruk I.N. ocial'no-psihologicheskie korrelyaty vybora sposoba reagirovaniya v situacii izmeny supruga: dis. ... kand. psihol. nauk. [Socio-psychological correlates of the choice of the response method in the situation of adultery of the spouse: dis. ... cand. psychological sciences] (Rostov-na-Donu, 2000, 178 p.) [Rostov-on-Don, 2000, 178 p.]. [in Russian]
8. Perekhov A.Ya., Dumbai V.N. Semejno-seksual'nye garmonii i disgarmonii [Family-sexual harmonies and disharmonies] (Rostov-na-Donu, 2007, 142 s.) [Rostov-on-Don, 2007, 142 p.]. [in Russian]
9. Al'manah psihologicheskikh testov [Almanac of psychological tests] (Moskva, KSP, 1996, 325-330 s.) [Moscow, KSP, 1996, 325-330 p.]. [in Russian]

10. Zakharov A.I. Proiskhozhdenie detskikh nevrozov i psihoterapiya [The origin of childhood neuroses and psychotherapy] (Moskva, EKSMO-Press, 2000, 448 s.) [Moscow, EKSMO-Press, 2000, 448 p.]. [in Russian]

11. Kabakova M.P. Issledovanie psihologicheskikh osobennostej raspada supruzheskih otnoshenij, Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii [Study of psychological features of the disintegration of marital relations, Vestnik KazNU. Psychology and Sociology Series], 2(13), 30-38 (2004). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Мандыкаева А.Р. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан

Алимбаева Р.Т. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан

Жансерикова Д.А. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының профессор ассистенті, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университет, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан

Капбасова Г.Б. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының профессор ассистенті, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университет көш., 28, Қарағанды, Қазақстан

Mandykaeva A.R. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich Str., Astana, Kazakhstan.

Alimbaeva R.T. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

Zhanserikova D.A. – Candidate of Psychology, Assistant professor of the department of psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya, Str., Karaganda, Kazakhstan.

Kapbasova G.B. – Candidate of Psychology, Assistant professor of the department of psychology, E.A. Buketov Karaganda University, 28 Universitetskaya, Str., Karaganda, Kazakhstan.

XҒТАР 15.41.21

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-304-314>

Әлеуметтік ғылымдардағы «бақыт» концептісін талдау

А.Ж. Кунанбаева*¹, А.И. Гарбер², Г.Ж. Менлибекова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Reinhardshöhe» оңалту емханасы, Бад-Вильдунген, Германия

*Байланыс үшін автор: kunanbaevaaz@yandex.kz

Аңдатпа. Ғылыми мақалада, автор «бақыт» феномені бойынша тарихи талдау жасай отырып, психологиялық теорияларға шолу жасаған. «Бақыт» феноменінің психология ғылымында екі негізгі ғылыми тәсілдер гедонизм мен эвдемонизм бойынша ғалымдардың тұжырымдарында үнемі дискурсқа түсетіні анықталған. Сонымен қатар, қазіргі уақытта бақытқа көптеген факторлар әсер ететінін американдық әлеуметтанушы және саясаттанушы Рональд Инглехарттың әлемдік құндылықтары зерттеу жұмысындағы қорытындыларға негіздеме жасай отырып алға тартқан.

Зерттеу әдістері ретінде, кабинеттік зерттеу, ғылыми еңбектерге шолу жасау, теориялық-әдіснамалық талдау, мәліметтерді екінші реттік талдау қолданылған. Мақаланың негізгі мәліметтерін психология ғылымындағы «бақыт» феноменіне байланысты түрлі теориялар мен ғылыми тәсілдер және заманауи зерттеу жұмыстары құрайды.

Мақала қорытындысында «бақыт» және «әл-ауқат» түсініктері -психология ғылымында әлі де болса бір-бірін толықтырып отыратын түсініктер деп тұжырымдалады. Тұлғалар бақытты объективті және субъективті тұрғыда, гедонистік және эвдемонизмдік тұрғыда бағалайды деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: бақыт, әл-ауқат, субъективті әл-ауқат, психологиялық әл-ауқат, бақыт феномені, бақыт концептісі, эвдемонизм, гедонизм.

Кіріспе

Адам өмірлік тәжірибе алуда немесе қиындықты жеңуде, өзін-өзі дамытуда «бақыт» түсінігін қалыптастырып немесе қайта жаңғырту арқылы өмірлік мағынасын реттеп отырады. Бұл жағдай адамдардың бала кезінен бастау алатын бейімделу процесінде орын алып отыратын күрделі үдеріс. Қазіргі заманда «бақыт» түсінігін талдау тек ғана жеке тұлғалардың пікірімен шектеліп отырған жоқ, ол - ұлттық, әлемдік деңгейде кешенді зерттеулердің басты нысанына айналып отыр. «Бақыт» түсінігі әр ғылым саласында, оның ішінде әртүрлі теория шеңберінде әртүрлі сипатталады, бір сөзбен айтқанда бақыт ол «бриллиант сәулесі» сияқты әр ғылым саласында әртүрлі басымдықта сипатталады (тұжырымдалады). Сондықтан да, бақытты анықтау, түсіндіру, оны өлшеу мәселелері әлеуметтік ғылымдар үшін өте күрделі феномен. Бақыт феноменін зерттеу әлеуметтік ғылымдар саласында соңғы уақыттарда философия, экономика, әлеуметтану және психология салаларында дискурстарға түсіп, жаңаша зерттеу алаңы ретінде қалыптасуда.

Ежелгі ойшылдардың бақытқа жетудің нақты жолдарын анықтаудағы негізгі тәсілдері екі қарама-қарсы ұғымға бөлінеді, олар: аскетикалық және гедонистік. Аскетизмді жақтаушылар (ежелгі үнді философтары, ерте стоиктер, христиандар) ең жоғарғы бақыт – бұл ізгілік және оған жету үшін қажеттіліктерді шектеу, кішіпейіл болу және шектен шығудан алшақ болу деп тұжырымдайды. Гедонистер, керісінше «адам бақытқа тек өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыру арқылы қол жеткізе алады» деп сенеді, осы түсінік шеңберінде бақыттың негізгі компоненттері: физикалық, материалдық және рухани құндылықтар. Бұл идеяны жақтаушылардың бірі, итальяндық философ Лоренцо Валла, оның пікірінше өмірдің ең жоғары құндылығы – «дененің тәтті толқуы мен ләззат алуынан болатын сезім», - деп түсіндіреді [1].

Бақыт феномені субъективті және объективті тұрғыда зерттелуде. Бастапқыда бақыт жеке адамның ішкі жан-дүниесімен байланысты түсіндірілсе, соңғы жылдары сыртқы факторлардың ықпалынан бақыт құрастырылады деген эксперименталды зерттеулермен дәлелденуде. Сондықтан, бақыт анықтамасы әртүрлі мағынаға ие, ол кейде адамның эгоизм немесе альтруизм қасиеттерімен байланысты түсіндірілсе, кейінгі жылдары адамның әл-ауқатының жоғары немесе төмен болуының өзі сырттай оның бақытты немесе бақытсыз екенін анықтайтындай өлшемге айналуға болады. Соңғы онжылдықтардағы әлемдік деңгейде, елдер арасында жылдар бойы жүргізіліп отырған бақыт рейтингі осы пайымдауға негіз бола алады. Осы мақала шеңберінде, біз бақыт феноменін әлеуметтік ғылымдарда қалай анықталатындығына шолу жасаймыз және бақыт теориясын талдап, қолданбалы зерттеу нәтижелеріне кабинеттік зерттеу жүргіземіз.

Негізгі бөлім

Позитивті психологияның дамуына байланысты бақыт концептісі ғылыми таным кеңістігінде айрықша назарда болып отыр. Тұжырымдамалық тұрғыдан алғанда бақыт конструкт ретінде де өз теориясымен байланысады.

Академиялық ортада «бақыт» түсінігін анықтау мен оны өлшеуде әлемдік ғылымдар жүйесіндегі әртүрлі теориялар мен зерттеу әдіснамаларының тоғысы, сонымен қатар, «бақыт» түсінігін анықтаудың жеке адамдардың көзқарастарына тәуелді болуы және уақыт өте келе ол түсініктің өзгерістерге жиі ұшырауы, бақытты феномен ретінде үнемі зерттеп отыру қажеттігін көрсетеді. «Бақыт» түсінігін адамдар күнделікті өмірде жиі қолданғанымен академиялық ортада ол ұзақ уақыт философияның шеңберінде қалып отырды. Ал, академиялық психология ұзақ жылдар бойы алдыңғы ғасырларда «ізгілік» пен «бақыт» сияқты психологиялық зерттеулер деп атауға болатын салалардан алшақта болды. Мұның себептері, бихевиоризмнің абсурдтық редукционистік парадигмасы, академиялық психологияның гуманитарлық ғылымдардан алыстап, «жаратылыстану» моделі бойынша жұмыс жасауына байланысты және психологиялық бұзылуларды зерттеуге және емдеуге ерекше назар аударған қаржыландырудың ұлттық басымдығына өзіндік септігін тигізді [2]. Осылайша, кейбір ерекше жағдайларды қоспағанда, ізгілік, мінездің күшті жақтары, бақыт және салауатты психикалық әрекетке қатысты мәселелер, өкінішке орай, назардан тыс қалды. Бұл жағдайға қарсылық бірнеше ондаған жылдар бойы жинақталса да, 1998 жылы Америка психологиялық қауымдастығының сол кездегі президенті М. Селигман мен оның әріптесі М. Чиксентмихайи адамның «оң» функциясын зерттеудің аз екендігі және бақытты зерттеуге шұғыл қажеттіліктің бар екендігіне қатысты мақала жазды. Бірақ бұл, психикалық аурудың дамуынан қорғайтын дәлелдерге белгілі - бір сипаттағы күшті және ізгі қасиеттер байланысты болған жоқ [3]. Бұл үндеудің сенімділігі академиялық психологиялық зерттеулер әлемінде үлкен резонанс тудырды және психологтар дәстүрлі түрде философтардың территориясы деп санайтын салаларда үлкен жобалар пайда болды [4]. Шынында, біздің байқауымызша, ұзақ жылдар бойы әлеуметтік ғылымдарда, әсіресе психологияда психикалық аурулар және олардың түрлері, жарақаттар және оларды емдеудің әдістері туралы ғылыми мақалалар, кешенді зерттеу жұмыстары жиі жарияланып отырды. Тек соңғы жылдары позитивті ойлану, адамның мықты тұстары, бақыт, әл-ауқат сияқты контекстерде ғылыми жариялымдар көбейді.

Ғылыми мақаланың басты мақсаты, бақыт түсінігін психология ғылымында қандай теорияларда қарастырды? Бақыт туралы соңғы жылдары қандай әлемдік зерттеулер басымдықтарға ие болып отыр? Осы ғылыми сұрақтарға жауапты ғылыми мақаланың тақырыбы шеңберінде талдап, сипаттауға ұмтыламыз.

Зерттеу әдістері

Автормен өзіндік кабинеттік зерттеуі, ғылыми еңбектерге шолу жасауы, теориялық-әдіснамалық талдау, мәліметтерді екіншіреттік талдау жүзеге асырылады. Мақаланың негізгі мәліметтері қатарында психология ғылымындағы бақыт феноменіне байланысты түрлі теориялар мен ғылыми тәсілдер және заманауи зерттеу жұмыстары орын алды.

Психология ғылымы саласында бақытты тұжырымдайтын бірнеше теориялар бар, ол әр теорияның шеңберінде әртүрлі сипатталады, солардың негізгілері: гедонистік бақыт теориясы, тілектерді орындау мен қажеттіліктерді қанағаттандыру

теориясы (Desire/preference-satisfactionism), объективтілік теориясы, объективті тізім теориялары (objective-list theories), бақыттың эвдемонистік теориялары, өркендеудің әлеуметтік-психологиялық теориясы, іс-әрекет теориясы, аутентивті (шынайы) бақыт теориясы, жиынтық мәндер теориясы (setpoint theory) және т.б. [5]. Бұл теориялардың барлығына толыққанды сипаттама жасау мақала шеңберінде мүмкін емес, сондықтан осы теориялардың ішіндегі жиі академиялық дискурстарға ұшырайтын түрлеріне ғана тоқталып, талдау жасалады.

Бақыт сипаттамасын өзара байланысқан құбылыс немесе тәуелсіз деп қарастыру өте күрделі болғандықтан, «бақыт» ұғымына берілген анықтамалардың көптігіне қарамастан, Селигман ұсынған шынайы бақыт теориясы да жетекші теориялардың қатарында саналады. Оның пайымдауы бойынша. «бақыттың үш қайнар бұлағы бар: бақыт ләззат ретінде, бақыт қатысу ретінде, бақыт мән ретінде» [6].

Бақыт тұжырымдамасы алуан түрлі мәдениеттерде шамамен бірдей әрі субъективті (ішкі) және жағдаяттық (сыртқы) аспектілерді қамтиды. Мәдени құндылықтар мен нормалар эмоцияны және мінез-құлықты ерте жастан бастап қалыптастырады, сондықтан да бақыт деңгейінің ұлтаралық айырмашылықтарына ықпал жасайды. Бақыт анықтамасы ұлттарға және мәдениетке қатысты алғанда ажыратылады, бірақ ортақ сипаттамалары да жоқ емес. Ұлтаралық зерттеулерде бақыт гетерогендік конструкция ретінде субъективті, психологиялық өлшеуді ғана емес, әлеуметтік, реляциондық немесе контекстуалды өлшеуді де қамтиды [7].

Талқылау

Әр теорияның шеңберінде бақыт әр тарапты түсіндіріледі, мысалы гедонистік бақыт теориясы бойынша, бақыт – ол, адамның бастан кешіретін қуанышы, ләззат алуы, жағымды сезімдердің субъективті тәжірибесі деп тұжырымдалады. Гедонизмнің негізін қалаушы Аристипп, адамдардағы ең жоғары игілік ләззат алу, қуаныш (рахат) деп сипаттаған. Ал, эвдемонизм (эвдемония) теориясы бойынша айтсақ, ол ежелгі грек ойшылдары Платон және Аристотельден [8] бастау алады, мағынасы бойынша - адамның өз іс-әрекеті («Дэймон») өзін-өзі бағалауымен жасайтын ізгі іс-әрекеттерді жүзеге асыруымен байланысты түсіндіріледі. Заманауи теориялардың барлығы дерлік негізінен осы екі бағыт бойынша айқындалады, соның бір мысалы, бақыт - ол, жарқын жағымды эмоция; жағымды психоэмоционалды күй; субъективті /жеке/психологиялық әл-ауқаттың аналогы (Bradburn, Diener, Veenhoven, Рифф, Lyubomirsky, Kahneman, Аргайл; Seligman, Crisp, Feldman, Джидарьян; Sheldon, Леонтьев және т.б). бақыттың келесі сипаты, бақыт - ол, субъективті әл-ауқаттың эмоционалды құрамдас бөлігі (Waterman, Kraut), ал кейбір басқа ғалымдар бақытты өмірге толық қанағаттанумен теңестіреді [9]. Дегенмен, бақыттың гедонистік те, эвдемонистік те теориялары өз тұжырымдары мен нұсқауларын адам табиғатын қандай да бір ерекше, тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Өйткені, екі бағытта да, адамдардың субъективті ойлары мен дүниетанымы, ұстанатын құндылықтарына байланысты аталмыш екі бағыттың біреуімен немесе екеуінің ұштасуымен сипатталуы мүмкін, өйткені адам тек ғана шектеулі құндылықтарды ұстанбайды.

Эвдемонистік идеал - бұл адамды, оның қажеттіліктерін барынша толық және терең қанағаттандыратын өмір. Егер гедонистік нұсқада айтар болсақ, әл-ауқат нәтиже болса, онда эвдемонистік нұсқада - адамның мүмкіндіктерін, мақсатын, шынайы табиғатын өзін-өзі жүзеге асыру процесі. Егер адам өз мақсаттарына жетуде, жеке мүмкіндіктерін жүзеге асыруда сәтті болса, онда ол осы екі жағдайды да бастан кешіреді. Эвдемония - гедонистік бақыт үшін жеткілікті шарт, бірақ қажет емес. Егер адам өзінің жеке мүмкіндіктерін ашумен байланысты емес іс-әрекеттерде жетістікке жетсе, ол онда да ләззат алады, бірақ бұл жағдай эвдемония емес. Осыған ұқсас пікірді басқа зерттеушілер де айтады (Э.Деци, Р. Райан, Л. Левит және т. б.) [8]. Гедонизм бақытқа қатысты теориялардың ішінде көп сынға ұшыраған, соның бірі Джон Стюарт Милл болды, ол «адамдардың ләззат алуының себебі оның ұзақтығынан әлдеқайда маңызды» деп мәлімдеді, өйткені сандық немесе қарапайым гедонизм «рахаттану сапасымен емес, оның санымен (ұзақтығы мен қарқындылығы сияқты параметрлерді қоса алғанда) ғана анықталады деген теорияны білдіреді [10].

Жалпы жеке адамның бақытын гедонизм теориясы сипаттаса, адам мен қоғамның бақытын немесе игілігін эвдономия теориясы сипаттайды. Біздің ойымызша, осы екі бағыт теория түсінігінен де кең, өйткені екі бағытты толықтыратын көптеген теориялар бар, сондықтан екі ғылыми тұғыр ретінде де қарастыруға болады.

Тілектерді орындау теориялары немесе қажеттіліктерді қанағаттандыру теориялары бойынша, «әл-ауқат адамның тілектерін жүзеге асыру» дегенді білдіреді. Бұл теориялар ХІХ ғасырда әл-ауқат экономикасына деген қызығушылықтың артуымен бірге пайда болды. Экономистер экономикалық субъектілердің әл-ауқатын өлшеудің объективті критерийлерін жасағысы келді. Ләззат пен азапты өлшеуге болмайтындықтан, экономистер ләззат алуды адамның қалауын қанағаттандыру тұрғысынан қарастыруды ұйғарды. Американдық ғалым Р. Крипп тілектерді орындаудың үш негізгі теориясын тұжырымдайды [11]. Тілектерді орындаудың қарапайым теориясы (немесе белгілі бір уақыт шеңберінде бар тілектерді орындау теориясы) адамның белгілі бір уақытта бар тілектері қанағаттандырылған кезде ол өзін жақсы сезінетінін көрсетеді, ал егер адамның барлық өмірлік тілектері қанағаттандырылса, онда ол өте жақсы өмір сүреді деп есептеледі. Яғни, бұл теория шеңберінде адам үнемі рационалды шешімдер қабылдаса ғана өмірінің соңына дейін бақытты бола алады. Бұл теорияның негізгі проблемасы - адам өмірінің белгілі бір кезеңінде болатын кейбір тілектері оның ұзақ мерзімді мүдделеріне қайшы келеді. Мысалы, кез-келген қылмыс жасаған жасөспірім өзінің импульсивті қысқа мерзімді тілектерін қанағаттандырады, бірақ бұл болашақта оған көп зиянын тигізеді.

Рефлексивті немесе егжей-тегжейлі, тілектерді орындау теориясы – бұл, адамның рефлексивті, мұқият ойластырылған қалауына назар аударады. Осы теорияға сәйкес егер адам ұзақ және бақытты өмір сүруді шешсе, онда қысқа мерзімді қалаудың ықпалы төмен болуы тиіс. Бұл теорияның оңтайлы емес жағы - адам әрқашан өзі үшін оңтайлы таңдау жасай бермейді. Мұнда адамдардың денсаулық мәселесін көтеруге болады, адам шын мәнінде денсаулығы мықты болса, жақсы жұмыс жасап, жоғары жалақы алу арқылы әл-ауқатын көтеріп отыруы тиіс. Дегенмен адамдар көбінде қысқа мерзімді

рахатты таңдайды (көңіл-күйді көтеру мақсатында арақ-шарап қолдану немесе құмар ойындарға әуестену).

Тілектерді орындаудың ақпараттық теориясы, адамның барлық ықтимал салдарын ескере отырып, оның барлық тілектері қанағаттандырылған кезде ең қауіпсіз өмір сүретінін білдіреді. Осылайша, бұл теорияның негізгі идеясы адам қандай да бір таңдау жасаса, оны не күтіп тұрғаны туралы дұрыс хабарлау қажет. Дұрыс ақпараттандырудың нәтижесінде адам өзінің қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыратын «ақылды» тілектерді таңдайды [12]. Бұл теорияда, ақпараттық қоғамда адам шешім қабылдамай тұрып, сол жағдай туралы алдын-ала дұрыс ақпараттарды білуі қажет, біздің тұжырым бойынша ақпарат үнемі объективті бола бермейді және ақпаратты әр адам әртүрлі қабылдайды.

Бақыттың экономикалық немесе әлеуметтік жетістіктермен байланысты аспектілері эмпирикалық зерттеулерде кездеседі, бірақ «ішкі үйлесім» және «әлеуметтік үйлесім» екеуін сипаттайтын екі өлшем басқаларына қарағанда басым болуы әбден мүмкін [13].

Нәтижелер

Бақыт пен әл-ауқатқа қатысты теорияларды талдай келе, аталған қисындардың өзіндік ерекшеліктері бар екендігін көруге болады, бірақ басты ұқсастығы адамдардың қалауын өтеу жолдары мен оның салдарында ләззат алу мүмкіндіктері болып отыр. Бақыт туралы теориялар идеалды адамды немесе идеалды шешім қабылдайтын адамды сипаттайды, қалаулар мен шешімдердің мерзімі мен тұрақтылығы, адамдардың өзгерістерге бейімделу мүмкіндіктері аталмыш теорияларда толыққанды көрсетілмеген.

Әртүрлі елдердегі бақыт деңгейін зерттейтін ең танымал халықаралық зерттеу жобаларының бірі – «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» (World Values Survey). Бұл жобаның жетекші маманы американдық әлеуметтанушы және саясаттанушы Рональд Инглехарт жалпы бақыт әл-ауқат күйі деп санайды. Бірақ, ол бақытты сипаттау үшін екі көрсеткішті өлшеу керек екенін түсіндіреді: «біріншісі – қанағаттану (satisfaction), ол болып жатқан жағдайдың күткенге сәйкес келетін ұтымды сезімі ретінде анықталады. Екіншісі - бақыт эмоционалды күй ретінде алынады» [14].

Иоганн Вольфганг Гете атындағы Франкфурт университетінің (Германия) қызметкері Вольфганг Глатцер Халықаралық Бақыт эмпирикалық зерттеулерінің нәтижелерін және О.Конт, Э.Дюркгейм және Г.Зиммельдегі бақытты анықтаудың классикалық тәсілдерін қарастыра отырып, 2000 жылдарға дейін қалыптасқан бақытты эмпирикалық зерттеу дәстүрін сипаттауға болатын бірнеше негізгі принциптерді тұжырымдады.

1. «Бақыт» субъективті әл-ауқат ретінде түсініледі. Тар мағынада, ол субъективті әл-ауқаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылады, атап айтқанда жалпы өмірді бағалау. Әл-ауқат белгілі бір қанағаттанарлық жағдайлар мен ләззаттан тұрады. Субъективті әл-ауқат екіұшты, өйткені көптеген адамдар үшін бақыттың жағымды және жағымсыз аспектілері бір уақытта болуы мүмкін. Кейбір адамдар қанағаттануы мүмкін, сонымен қатар азапты да бастан кешеді.

2. Жалпы бақыт көбінесе қанағаттануға байланысты өмірдің әртүрлі салаларын қамтиды. Қанағаттану деңгейлерінің жеткілікті тұрақты иерархиясы бар, жоғарыда неке

сияқты өмірдің жеке салалары және төменгі жағында қоршаған ортаны қорғау сияқты қоғамдық салалар бар. Осы салалардағы қанағаттану дәрежесінің өзгеруі елде ненің жақсарғанын немесе нашарлағанын көрсетеді. Бақыттың маңызды құрамдас бөлігі - адамдардың болашақтағы перспективаларын көруі. Бұл перспективалар бақыттың қазіргі деңгейін өлшеуге қарағанда өте «сезімтал» және қоғамдағы өзгерістерге көбірек жауап береді.

3. Бақытты адамдардың өз-өзіне берген есептерімен сенімді түрде өлшеуге болады.

4. Бақытты зерттеудің күтпеген нәтижелерінің бірі бұл елдердегі орташа бақытуақыты өте тұрақты болды. Ондаған жылдар бойы ұлттар өздерінің бақыт көрсеткіштерімен онша ерекшеленбейді, ал драмалық оқиғалар немесе күрт әлеуметтік өзгерістер оларға аз ғана әсер етеді.

5. Жалпы бақытқа көптеген факторлар әсер етеді және іздеу бойынша детерминанттар әлі де жалғасуда. Теориялық аргументте екі түрлі ойлау сызығы бар. Бірінші жол, ол өмір сүру деңгейін негізге алады (орта есеппен, бірақ әр жағдайда емес, өмірдің жақсы деңгейі әл-ауқаттың жоғары деңгейіне сәйкес келетінін анықтауға болады). Екінші жол, әлеуметтік салыстыруларға бағытталған (адамдар өздерінің өмірлік жағдайларын бағалау үшін басқалармен салыстыратыны белгілі) [12].

Яғни, тәжірибелік зерттеу жұмыстарында бақыт тек ғана жеке тұлғалық ерекшеліктермен ғана сипатталмайды, мұнда «бақыт» субъективті әл-ауқат ретінде қарастырылып, уақыт өлшемі бойынша өзгеріп, ұлттық сипаттарымен, тағы да басқа қоғамдық факторлардың әсер етуімен ерекшеленетінін байқауымызға болады. Теориялық тұрғыда алғанда, бақыт адамдардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесімен байланысты деп тұжырымдалса, әлемдік зерттеулерде көптеген қоғамдық факторлардың әсерімен бақыт түсінігі толықтырылып отырады.

Қорытынды

Ғылыми мақала шеңберінде, қойылған зерттеу сұрақтары бойынша бақыт феномені психология ғылымында екі үлкен тәсілдер бойынша тұжырымдалатынын көруімізге болады, сондай-ақ бақыт түсінігін толықтыратын көптеген компоненттер бар (әл-ауқат, құндылықтар, қажеттіліктер, мотивациялар, мансап құру, ұлттық ерекшелік, тұлғалық ерекшелік т.б.) екенін заманауи әлемдік зерттеулерде анықтап отырғандығын ғылыми сұрақтарға жауап ретінде ұсынуға негіз болады.

Сонымен қатар, әлеуметтік ғылымдарда бақыт феноменін зерттеудің нәтижелері психология ғылымына көптеген өзгерістерді жасап, жаңаша бағыттардың қалыптастырып отырғандығын айтуымызға болады. Академиялық ортада бақыт түсінігін анықтау мен оны өлшеуді әлемдік зерттеу жұмыстары толықтырып, әл-ауқатпен байланыстырып отыр. Қорытындылай келе, «бақыт» концептісін зерттеу арқылы біз позитивті психология бағытының дамып, бақытты өлшеудің тиімді құралдарының басым болатындығына көз жеткіземіз.

«Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» (World Values Survey) және тағы басқа эмпирикалық зерттеулердің қорытындыларын қазақстандық психология ғылымы

саласындағы ғалымдарға, зерттеушілерге бақыт теориясымен қатар кеңінен пайдалану қажеттілігі арта түседі.

Авторлардың үлесі

Қунанбаева А.Ж. – әдебиеттерге шолу, сыни талдау, деректерді талдау, шолу жазу идеясы, зерттеуді жазу және пысықтау

Гарбер А. – ғылыми басшылық, әдістемені әзірлеу

Менлибекова Г.Ж. – зерттеу тұжырымдамасы, зерттеудің әдіснамалық мәселелерін тұжырымдау және сипаттау.

Әдебиеттер тізімі

1. Рудзит И.А. Эгоизм как внутренний нравственно-этический фактор развития самосознания человека // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2006. – №1. – С. 56-65.
2. Bremner R.H. Theories of happiness: On the origins of happiness and our contemporary conception: diss. – Universitäts-und Landesbibliothek Bonn, 2011.
3. Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M. Happiness, excellence, and optimal human functioning [Special issue] // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – No. 1. – P. 5-183.
4. Peterson C., Seligman M.E.P. Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification. – New York: Oxford University Press, 2004. – 800 p.
5. Булкина Н.А. О феномене счастья: обзор зарубежных и отечественных исследований // Мир науки. Педагогика и психология. – 2020. – Т. 8. – № 5. – С. 18.
6. Seligman M.E.P. Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. – New York, NY: Simon and Schuster, 2002. – 363 p.
7. Uchida Y., Ogihara Y. Personal or interpersonal construal of happiness: a cultural psychological perspective // International Journal of Wellbeing. – 2012. – Vol. 2. – Is. 4. – P. 354-369. DOI: 10.5502/ijw.v2.i4.5.
8. Аристотель. Никомахова этика. – Москва: ЭКСМО-Пресс, 1997. – 73 с.
9. Деменев А.Г. Эвдемонистические и гедонистические теории в современных исследованиях счастья // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия. – 2016. – № 4. – С. 15-23.
10. Mill J.S. Utilitarianism. – Kitchener: Batoche Books Limited, 2001. – 63 p.
11. Садовская А.А. Теории благополучия и их отражение в современных философских концепциях // Векторы благополучия: экономика и социум. – 2019. – № 2(33). – С. 87-95.
12. Glatzer W. Happiness: Classic theory in the light of current research // J. of happiness studies. – 2000. – Vol. 1. – No. 4. – P. 501-511.
13. Doh Y.Y., Chung J.B. What types of happiness do Korean adults pursue? – comparison of seven happiness types // International Journal Environ. Res. Public Health. – 2020. – Vol. 17. – Is. 5. – P. 1502. DOI: 10.3390/ijerph17051502.
14. Инглхарт Р., Титова А. Человек и счастье: Рональд Инглхарт: «Очень хорошее будущее вполне вероятно». [Электронды ресурс] – URL: <https://kot.sh/statya/775/chelovek-i-schaste> (жүгінген күні: 26.10.2023)

А.Ж. Кунанбаева¹, А.И. Гарбер², Г.Ж. Менлибекова¹

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Реабилитационная клиника «Reinhardshöhe», Бад-Вильдунген, Германия*

Анализ концепции счастья в социальных науках

Аннотация. В научной статье авторы сделали обзор психологических теорий, проведя исторический анализ феномена «счастье». Установлено, что феномен «счастье» в психологической науке постоянно дискурируется в выводах ученых по гедонизму и эвдемонизму двумя основными научными подходами. Кроме того, многие факторы, которые в настоящее время влияют на счастье, были выдвинуты американским социологом и политологом Рональдом Инглхартом, основывая свои глобальные ценности на выводах исследовательской работы.

В качестве методов исследования использовались кабинетное исследование, обзор научных трудов, теоретико-методологический анализ, вторичный анализ данных. Основные сведения статьи составляют различные теории и научные подходы и современные исследовательские работы, связанные с феноменом «счастье» в психологической науке.

В заключении статьи утверждается, что понятия «счастье» и «благополучие» - это понятия, которые все еще дополняют друг друга в психологической науке. Пришли к выводу, что люди оценивают счастье объективно и субъективно, гедонистически и эвдемонистически.

Ключевые слова: счастье, благополучие, субъективное благополучие, психологическое благополучие, феномен счастья, концепт счастья, эвдемонизм, гедонизм.

A.Zh. Kunanbayeva¹, A.I. Garber², G.Zh. Menlibekova¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Rehabilitation clinic "Reinhardshöhe", Bad Wildungen, Germany*

Analysis of the concept of happiness in social sciences

Abstract. In the scientific article, the author reviewed psychological theories by conducting a historical analysis of the phenomenon of "happiness". It is established that the phenomenon of "happiness" in psychological science is constantly discussed in the conclusions of scientists on hedonism and eudemonism by two main scientific approaches. In addition, many factors that currently affect happiness were put forward by the American sociologist and political scientist Ronald Inglehart, basing his global values on the conclusions of research work.

The research methods used were desk research, a review of scientific papers, theoretical and methodological analysis, secondary data analysis. The main information of the article consists of various theories and scientific approaches and modern research works related to the phenomenon of "happiness" in psychological science.

The conclusion of the article states that the concepts of "happiness" and "well-being" are concepts that still complement each other in psychological science. We came to the conclusion that people evaluate happiness objectively and subjectively, hedonistically and eudemonistically.

Keywords: happiness, well-being, subjective well-being, psychological well-being, the phenomenon of happiness, the concept of happiness, eudaimonism, hedonism.

References

1. Rudzit I.A. Egoizm kak vnutrennij npravstvenno-eticheskij faktor razvitiya samosoznaniya cheloveka, Vestnik LGU im. A.S. Pushkina [Egoism as an internal moral and ethical factor in the development of human self-consciousness, Bulletin of LSU named after A. S. Pushkin], 1, 56-65 (2006). [in Russian]
2. Bremner R.H. Theories of happiness: On the origins of happiness and our contemporary conception: diss. (Universitäts-und Landesbibliothek Bonn, 2011)
3. Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M. Happiness, excellence, and optimal human functioning [Special issue], American Psychologist, 55(1), 5-183 (2000).
4. Peterson C., Seligman M.E.P. Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification (New York, Oxford University Press, 2004, 800 p.).
5. Bulkina N.A. O fenomene schast'ya: obzor zarubezhnyh i otechestvennyh issledovanij, Mir nauki. Pedagogika i psihologiya [On the phenomenon of happiness: a review of foreign and domestic studies, Mir nauki. Pedagogy and psychology], 8(5), 18 (2020). [in Russian]
6. Seligman M.E.P. Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. (New York, NY, Simon and Schuster, 2002, 363 p.).
7. Uchida Y., Ogihara Y. Personal or interpersonal construal of happiness: a cultural psychological perspective, International Journal of Wellbeing, 2(4), 354-369 (2012). DOI: 10.5502/ijw.v2.i4.5.
8. Aristotel'. Nikomahova etika [Aristotle. Nikomakhova ethics] (Moskva, EKSMO-Press, 1997, 73 s.) [Moscow, EKSMO-Press, 1997, 73 p.]. [in Russian]
9. Demenev A.G. Evdemonisticheskie i gedonisticheskie teorii v sovremennyh issledovaniyah schast'ya, Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofiya [Eudemonistic and hedonistic theories in modern studies of happiness, Bulletin of the Voronezh State University. Series: Philosophy], 4, 15-23 (2016). [in Russian]
10. Mill J.S. Utilitarianism (Kitchener, Batoche Books Limited, 2001, 63 p.).
11. Sadovskaya A.A. Teorii blagopoluchiya i ih otrazhenie v so-vremennyh filosofskih koncepciyah, Vektory blagopoluchiya: ekono-mika i socium [Eudaimonic and hedonistic theories in modern studies of happiness, Bulletin of Voronezh State University. Series: Philosophy], 2(33), 87-95 (2019). [in Russian]
12. Glatzer W. Happiness: Classic theory in the light of current research, J. of happiness studies, 1(4), 501-511 (2000).
13. Doh Y.Y., Chung J.B. What types of happiness do Korean adults pursue? – comparison of seven happiness types, International Journal Environ. Res. Public Health, 17(5), 1502 (2020). DOI: 10.3390/ijerph17051502.
14. Inglehart R., Titova A. Chelovek i schast'e: Ronal'd Inglehart: «Ochen' horoshee budushchee vpolne veroyatno» [Man and happiness: Ronald Inglehart: "A very good future is quite likely"]. [Electronic resource] – Available at: <https://kot.sh/statya/775/chelovek-i-schaste> (accessed: 26.10.2023). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Қунанбаева А.Ж. – Психология білім беру бағдарламасының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Гарбер А.И. – PhD, қауымдастырылған профессор, «Reinhardshöhe» оңалту емханасы, Бад-Вильдунген, Германия.

Менлибекова Г.Ж. – педагогика ғылымдарының докторы, психология кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Kunanbayeva A.Zh. – The 1st year Ph.D. student of educational Program in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., Astana, Kazakhstan.

Garber A.I. – PhD, Associate Professor, Rehabilitation clinic “Reinhardshöhe”, Bad Wildungen, Germany.

Menlibekova G.Zh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., Astana, Kazakhstan.

IRSTI 15.81.43

Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-315-325>

Features of military personnel prone to autodestructive behavior

R.E. Tilmagambetova*^{id}, Zh.T. Utaliyeva^{id}, A.S. Mambetalina^{id}

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: rita_taumysheva@mail.ru

Abstract. This study examines the most important problem of autodestructive behavior among military personnel. The main focus is on the psychological factors that contribute to this behavior. Despite extensive research in the field of military psychology, there is no comprehensive understanding of the specific psychological traits associated with autodestructive tendencies. This study aims to bridge this gap by examining individual psychological characteristics. The study was conducted with the participation of 10 selected active military personnel from various units. Questionnaires, standardized psychological tests and semi-structured interviews were used. Quantitative and qualitative analysis of the data revealed high levels of stress, depression and anxiety among the participants, correlating with impulsivity and autodestructive behavior.

Key findings include the significant role of stress, depressive symptoms, anxiety and impulsivity in the development of autodestructive behavior. Military personnel with traumatic experience, especially in combat, have demonstrated a higher propensity for such behavior. The interview highlighted the impact of direct combat and traumatic experiences on psychological well-being.

This study contributes to a deeper understanding of the self-destructive behavior of military personnel and provides a basis for the development of effective prevention and support strategies, emphasizing the importance of a multi-level approach that takes into account psychological, social and biological factors.

Keywords: auto-destructive behavior, psychological stress, depression, anxiety, impulsivity, self-esteem, psychological support.

Introduction

In the conditions of modern military conflicts and increased psycho-emotional stress on military personnel, the issue of autodestructive behavior becomes especially relevant. This behavior harms not only the military themselves, but also affects the overall combat capability and effectiveness of military units. Understanding the psychological factors contributing to auto-destructive behavior is key to developing effective support and prevention strategies. Despite a significant amount of research in the field of psychology of military personnel, not enough attention is paid to the comprehensive study of psychological character traits specific to individuals prone to autodestructive behavior. This study aims to fill this gap by offering a new perspective on the problem through the prism of individual psychological characteristics.

The main problem is the lack of a clear understanding of which psychological factors are most significant in the context of autodestructive behavior among military personnel. This makes it difficult to develop targeted psychological support and prevention programs.

The purpose of this study is to identify and analyze psychological character traits and related factors that may increase the risk of auto-destructive behavior in military personnel.

Tasks:

- Identification of key psychological characteristics associated with autodestructive behavior.
- Study of the impact of the history of trauma, stress, depression and other mental disorders.
- Offering strategies to prevent and minimize the risk of auto-destructive behavior among military personnel.

Thus, this study seeks to solve the complex and multifaceted problem of autodestructive behavior in the army, offering new approaches for understanding and solving it.

Materials and methods

To achieve the set goals and solve the tasks, the study was planned and conducted using the following methodological approaches:

The study was conducted among active military personnel of different military specializations and ranks. The sample consisted of 10 participants randomly selected from various military units. This made it possible to ensure the representativeness of the data and to study the impact of various conditions of service on the psychological state of military personnel. Participants filled out questionnaires that included questions about their personal history, service experience, stress and emotional state. Questions were also asked to identify signs of depression, anxiety and other mental disorders.

Standardized psychological tests were used to assess the level of stress, depression, anxiety, as well as to identify a tendency to impulsive and autodestructive behavior. Examples of the tests used included the Beck Depression Scale, Hamilton Anxiety Questionnaire, etc. Conducting semi-structured interviews with individual participants for a deeper understanding of their personal experiences, emotional state and behavioral characteristics.

The data were analyzed using qualitative and quantitative methods. Quantitative analysis included statistical processing of questionnaire and test results, while qualitative analysis was used to interpret answers to open questionnaire questions and interview data.

All participants were informed about the goals and methods of the study and gave their informed consent to participate. Anonymity and confidentiality of data were strictly observed.

Thus, a multi-level approach combining questionnaires, psychological testing and interviews provided a comprehensive understanding of the problem of autodestructive behavior among military personnel, allowing to identify both general trends and individual characteristics.

Literary review. It is important to note that the military environment has unique risk factors, including high levels of stress, physical and psychological endurance requirements, as well as special social and hierarchical structures. These factors can increase the predisposition to autodestructive tendencies and make the study of this topic especially relevant for military psychologists and command staff.

The research is interdisciplinary in nature, covering both psychological and sociological aspects, which makes it possible to form a deeper and more comprehensive understanding of the problem. Special attention is paid not only to the individual psychological characteristics of military personnel, but also to the influence of the command environment, organizational culture and conditions of service.

The characteristics of military personnel prone to autodestructive behavior cover a wide range of social, psychological and biological factors [1]. Successful military service requires discipline and socially responsible behavior. However, differences in individual, ethno-cultural and socio-psychological characteristics can cause deviant behavior among military personnel [2]. Deviant behavior in military psychology is considered a consequence of socio-psychological reasons, including the nature of the microenvironment and group relationships. This behavior includes aggression, anomie and frustration. The personality structure of a soldier with deviant behavior is determined by the influence of life experience and the nature of relationships. Special personality traits, such as a negative attitude to social norms, aggressiveness and intemperance, can provoke deviant behavior [3].

Various groups of people with deviant behavior are distinguished, characterized by different complexes of personality traits, including immoral needs, deformed interests, internal conflicts and a low level of social adaptation. Internal, biological conditions, such as hereditary and genetic features and innate properties, also play a role in the formation of deviant behavior [4]. Deviant behavior is a complex phenomenon determined by a system of interrelated factors. External factors include climatic, geophysical and environmental conditions [5].

Thomsen, Stander investigated the impact of combat deployment on risky and self-destructive behavior. It showed that risk behavior was more common among military personnel before their deployment. It has also been found that military personnel with a history of risky behavior before deployment tend to increase such behavior after it [6].

Flood, Keegan investigated cognitive resistance to stress in military personnel. Stress affects cognitive processes, and the study highlights the importance of cognitive resilience to stress in the military sphere [7]. I.L. Novoselov believes that deviations occur where individual and personal discipline is violated; a low level of communicative abilities of military personnel; managerial and psychological mechanisms of discipline are weakened. In the study, the author raises the question of the need to "regulate communicative behavior between military personnel, which is possible when creating certain socio-psychological conditions, having knowledge in the field of conflictology" [8].

S.V. Nazarenko defines deviant behavior in military units as a "focus of social control". According to the author, special attention should be paid to the sphere of non-statutory relationships. Non-statutory relations are a consequence of the manifestation of elements of social maladaptation and delinquent behavior in the course of military service. The antisocial lifestyle performs the function of acceleration, thereby creating conditions for the emergence of antisocial motives for the behavior of military personnel [9].

Kirikov A.A. based on his obtained research data, it is assumed that an effective way to overcome communication barriers in the military team and prevent deviant behavior is argumentation. Argumentation as a theory of persuasion has the following components:

- The ability to understand the arguments and goals of participants in various types of communication.
- Identification of the prerequisites from which conclusions are drawn in communication.
- Determining who made the initial claim to be responsible for providing evidence.
- To convince the opponent of his rightness, it is necessary to provide weighty arguments in favor of his position.
- The opponent tries to find inaccuracy in the arguments in order to refute them, to provide counterexamples [10].

Results and analyzes

The study involved 10 military personnel of various specializations and ranks. The questionnaire included questions about personal history, service experience, stress, emotional state, as well as signs of depression, anxiety and other mental disorders. According to the results of the survey, almost all participants (90%) reported a high level of stress associated with their professional activities. symptoms of depression: 60% of the participants showed moderate or high indicators on the depression scale. 70% noted the presence of signs of anxiety, including a constant feeling of anxiety and tension. Servicemen with high levels of stress and anxiety were more likely to demonstrate impulsive behavior. There was a tendency to low self-esteem in the majority of participants with signs of depression.

High stress levels tended to correlate with higher rates of impulsivity and auto-destructive tendencies. This may indicate that stress factors associated with military service play a key role in the development of auto-destructive behavior. Depression and anxiety, as it turned out, are significant factors affecting the mental state of military personnel. Participants with high rates of depression and anxiety were more likely to show signs of auto-destructive behavior. Impulsivity and low self-esteem were identified as important psychological characteristics associated with autodestructive behavior. These factors can contribute to risky decisions and lack of self-care.

The results of the study show that the combination of high levels of stress, depressive and anxiety symptoms, as well as impulsivity and low self-esteem can significantly increase the risk of self-destructive behavior among military personnel. This underlines the importance of comprehensive psychological support and early detection of risk conditions to prevent auto-destructive behavior in the military environment.

The use of standardized psychological tests, such as the Beck Depression Scale and the Hamilton Anxiety Questionnaire, made it possible to assess the level of stress, depression, anxiety and propensity for impulsive and autodestructive behavior among the study participants. The majority of participants (80%) showed high stress levels, especially those who had experience of participating in combat. Approximately 70% of the participants had moderate to high depression scores. High levels of anxiety were observed in 60% of the participants.

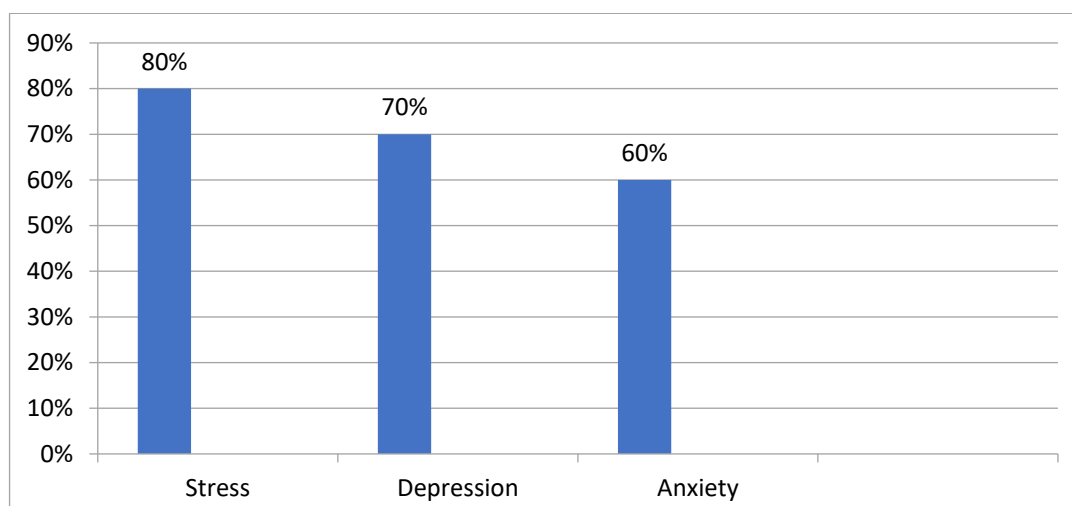

Figure 1. Test results

A history of injuries and a high level of stress turned out to be significant risk factors for the development of autodestructive behavior. Military personnel who had experienced traumatic events, including combat operations, showed higher levels of stress and a tendency to depression. Depression and anxiety also acted as important predictors of auto-destructive behavior. Participants with higher scores on these parameters were more likely to have difficulties coping with everyday tasks and more often resorted to autodestructive behavior as a means to cope with negative emotions. Impulsivity, aggravated by stress and mental disorders, turned out to be a significant factor influencing the adoption of autodestructive decisions. This may explain why some military personnel resort to risky behavior in stressful situations.

The analysis showed that the combination of a history of injuries, high levels of stress, depressive and anxiety symptoms, as well as impulsivity increases the risk of auto-destructive behavior among military personnel. These results highlight the importance of a comprehensive approach to assessing the mental health of military personnel, including measures for the early detection and treatment of mental disorders, as well as the development of strategies to reduce stress and increase resilience to traumatic events.

As part of the study, semi-structured interviews were conducted with three participants selected based on their results in the questionnaire and psychological testing. The purpose of the interview was to gain a deeper understanding of the personal experiences, emotional state and behavioral characteristics of these participants. The main results of the interview are shown in Table 1.

Table 1

Interview results

Participant 1	This participant described strong experiences related to the fighting. He expressed feelings of helplessness and despair, which led to the development of symptoms of depression and auto-destructive behavior, including alcohol abuse.
Participant 2	It was revealed that participant 2 experienced high levels of anxiety and stress related to his recent service. He noted that impulsivity has become his main reaction to stressful situations
Participant 3	This participant spoke about his difficulties in adapting to life after service and feeling isolated. He pointed out his struggle with feelings of guilt and shame, which led to a depressed mood and social alienation

Interviews have shown that direct participation in hostilities and related traumatic experiences have a profound impact on the psychological state of military personnel. This leads to the development of depressive symptoms, anxiety and auto-destructive behavior. The findings from the interview confirmed that stress and anxiety can significantly increase impulsivity. This behavior serves as a mechanism to combat negative emotions, but in the long run it can lead to self-destructive actions. An interview with Participant 3 revealed the importance of social support and its impact on the emotional state of military personnel. The lack of effective social support can exacerbate feelings of isolation and exacerbate depressive symptoms and auto-destructive behavior. In-depth interviews provided valuable insight into the individual experiences and psychological reactions of military personnel facing autodestructive behavior. These results highlight the need.

Based on the results obtained from interviews, questionnaires and psychological testing, the following strategies can be developed to prevent and minimize the risk of auto-destructive behavior among military personnel:

1. Strengthening psychological support programs

- The introduction of mandatory regular meetings with psychologists to discuss the emotional state and problems faced by military personnel.
- Organization of group therapy sessions to discuss common problems and stressors associated with military service.

2. Training in stress management skills

- Conducting regular trainings for military personnel on stress management, including relaxation and meditation techniques.
- Implementation of programs aimed at improving psychological stability, including training in techniques for overcoming difficulties and recovery after stressful events.

3. Improving social support

- Formation of communities or support groups within military units for the exchange of experience and mutual assistance.

– Offering programs for military families, including consultations on adaptation to military life and support during service.

4. Prevention and early intervention

– Implementation of a system for early detection of signs of depression, anxiety and auto-destructive behavior.

– Development of personalized intervention plans for military personnel at risk.

5. Development of education and awareness programs

– Conducting educational campaigns among military personnel about the importance of mental health, ways to maintain it and the consequences of auto-destructive behavior.

– Organization of special programs for commanders and senior officers to identify and prevent auto-destructive behavior in units.

The study identified a number of key factors influencing autodestructive behavior among military personnel, including high levels of stress, symptoms of depression and anxiety, as well as impulsivity and low self-esteem. These results confirm the assumption that autodestructive behavior in the military environment has a multi-layered nature, where psychological, social and possibly biological factors interact to form risky behavior. The study also highlights the importance of an interdisciplinary approach in the study of autodestructive behavior. The interaction of psychological, social and possibly biological factors makes this area difficult to study. Therefore, future research should take into account various aspects, including organizational culture, social norms and biological prerequisites. Attention should be paid to the role of organizational culture and leadership in military units, since they can significantly affect the psychological state of military personnel. As the results show, the team environment and the attitude of commanders can either contribute to reducing stress and auto-destructive behavior, or, conversely, strengthen these trends.

Conclusion

The study makes a significant contribution to understanding the psychological aspects of autodestructive behavior among the military. The results emphasize that high levels of stress, depressive and anxious states, as well as impulsivity and low self-esteem are key factors influencing the development of autodestructive behavior in the military environment. The conducted questionnaires, testing and in-depth interviews provided valuable data that can be used to develop effective prevention and support strategies. Recommendations based on the results of the study include strengthening psychological support programs, training in stress management skills, improving social support, prevention and early intervention, as well as the development of educational and awareness programs. These measures can help reduce the risk of auto-destructive behavior and improve the overall psychological well-being of military personnel.

Authors' contribution

Significant contribution to the concept or design of the work – Tilmagambetova R.E., Utaliyeva Zh.T., Mambetalina A.S.; collection, analysis or interpretation of the results of the work

– Tilmagambetova R.E., Utaliyeva Zh.T.; writing a text and/or critically reviewing its content – Tilmagambetova R.E., Mambetalina A.S.

References

1. Власенко В.И., Переверзев В.А., Разводовский Ю.Е. Девиантное поведение (деятельность): этиопатогенетические аспекты, классификация //Вестник Смоленской государственной медицинской академии. – 2018. – Т. 17. – №. 4. – С. 131-145.
2. Пацакула И.И., Кизиярова А.А. Предпосылки деструктивного поведения и формирование психологической безопасности личности военнослужащих //Вестник Калужского университета. – 2021. – С. 53.
3. Elliman T.D. et al. Prevalence of bystander intervention opportunities and behaviors among US Army Soldiers //Health Education & Behavior. – 2018. – Т. 45. – №. 5. – С. 741-747.
4. Пашкин С.Б., Ермакова П.А. Теоретический анализ личностных предпосылок отклоняющегося поведения военнослужащих //Актуальные проблемы военно-научных исследований. – 2019. – №3. – С. 303-324.
5. Губин В.А., Петрук С.А., Петрук С.С. Индивидуальные особенности курсантов военного института, не склонных к аддиктивному поведению //Психология XXI века. Вызовы нового времени. – 2020. – С. 23-26.
6. Thomsen C.J., Stander V.A., Effects of combat deployment on risky and self-destructive behavior among active duty military personnel //J Psychiatr Res. – 2011. – P. 5-7.
7. Flood A., Keegan R.J. Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel //Front. Psychol. – 2022. – P. 3-5.
8. Новоселов И.Л. Социально-психологические условия преодоления коммуникативных барьеров среди военнослужащих // Молодой ученый. – 2017. – №48. – С. 158-161.
9. Назаренко С.В. Социальный контроль в воинских коллективах: методика социологической экспресс-диагностики нарушений уставных взаимоотношений //Журнал «Общество и право». – 2017. – №2. – С. 285-290.
10. Кириков А.А. Особенности социальных девиаций и их проявления в воинском коллективе //Мир науки. Педагогика и психология. – 2018. – Т. 6. – №4. – С. 47.

Р.Е. Тильмагамбетова, Ж.Т. Уталиева, А.С. Мамбеталина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана, Қазақстан

Аутодеструктивті мінез-құлыққа бейім әскери қызметшілердің ерекшеліктері

Андатпа. Зерттеу әскери қызметшілер арасындағы аутодеструктивті мінез-құлықтың маңызды мәселесін қарастырады. Бұл мінез-құлыққа ықпал ететін психологиялық факторларға назар аударылады. Әскери психология саласындағы ауқымды зерттеулерге қарамастан, аутодеструктивті тенденциялармен байланысты нақты психологиялық белгілерді жан-жақты түсіну қиындық тудырады. Бұл жұмыс жеке психологиялық сипаттамаларды зерттеу арқылы

осы олқылықты жоюға бағытталған. Зерттеу әртүрлі бөлімшелерден іріктелген 10 белсенді әскери қызметшінің қатысуымен жүргізілді. Сауалнамалар, стандартталған психологиялық тесттер және жартылай құрылымды сұхбаттар қолданылды. Деректердің сандық және сапалық талдауы импульсивтілік пен аутодеструктивті мінез-құлықпен байланысты қатысушылар арасында стресстің, депрессияның және алаңдаушылықтың жоғары деңгейін анықтады.

Негізгі тұжырымдар аутодеструктивті мінез-құлықты дамытудағы стресстің, депрессиялық белгілердің, мазасыздықтың және импульсивтіліктің маңызды рөлін қамтиды. Травматикалық тәжірибесі бар әскери қызметшілер, әсіресе әскери қимылдар кезінде, бұл мінез-құлыққа жоғары бейімділікті көрсетті. Сұхбатта травматикалық тәжірибенің психологиялық әл-ауқатқа әсері атап өтілді.

Зерттеу әскери қызметкерлердің аутодеструктивті мінез-құлықты тереңірек түсінуге ықпал етеді және психологиялық, әлеуметтік, биологиялық факторларды ескеретін көп деңгейлі тәсілдің маңыздылығын көрсете отырып, алдын алудың тиімділігі мен қолдау стратегияларын әзірлеуге негіз береді.

Түйін сөздер: аутодеструктивті мінез-құлық, психологиялық стресс, депрессия, мазасыздық, импульсивтілік, өзін-өзі бағалау, психологиялық қолдау.

Р.Е. Тильмагамбетова, Ж.Т. Уталиева, А.С. Мамбеталина

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Особенности военнослужащих, склонных к аутодеструктивному поведению

Аннотация. В этом исследовании рассматривается важнейшая проблема аутодеструктивного поведения среди военнослужащих. Основное внимание уделяется психологическим факторам, которые способствуют такому поведению. Несмотря на обширные исследования в области военной психологии, отсутствует всестороннее понимание специфических психологических черт, связанных с аутодеструктивными тенденциями. Это исследование направлено на преодоление этого пробела путем изучения индивидуальных психологических характеристик. Исследование проведено с участием 10 отобранных действующих военнослужащих из различных подразделений. Были использованы анкеты, стандартизированные психологические тесты и полуструктурированные интервью. Количественный и качественный анализ данных выявил высокие уровни стресса, депрессии и тревожности среди участников, коррелирующие с импульсивностью и аутодеструктивным поведением.

Ключевые выводы включают значительную роль стресса, депрессивных симптомов, тревоги и импульсивности в развитии аутодеструктивного поведения. Военнослужащие с травматическим опытом, особенно в боевых действиях, продемонстрировали более высокую склонность к такому поведению. В интервью подчеркивалось влияние непосредственных боевых действий и травматического опыта на психологическое благополучие.

Это исследование способствует более глубокому пониманию аутодеструктивного поведения военнослужащих и обеспечивает основу для разработки эффективных стратегий профилактики

и поддержки, подчеркивая важность многоуровневого подхода, учитывающего психологические, социальные и биологические факторы.

Ключевые слова: аутодеструктивное поведение, психологический стресс, депрессия, тревожность, импульсивность, самооценка, психологическая поддержка.

References

1. Vlasenko V.I., Pereverzev VA., Razvodovskij Ju.E. Deviantnoe povedenie (dejatel'nost'): jetiopatogeneticheskie aspekty, klassifikacija [Deviant behavior (activity): etiopathogenetic aspects, classification], Vestnik Smolenskoj gosudarstvennoj medicinskoj akademii [Bulletin of the Smolensk State Medical Academy], 17(4), 131-145 (2018). [in Russian]
2. Pacakula I.I., Kizijarova A.A. Predposylki destruktivnogo povedenija i formirovanie psihologicheskoj bezopasnosti lichnosti voennosluzhashhjih [Prerequisites of destructive behavior and formation of psychological security of the personality of military personnel], Vestnik Kaluzhskogo universiteta [Bulletin of the Kaluga University], 53 (2021). [in Russian]
3. Elliman T.D. et al. Prevalence of bystander intervention opportunities and behaviors among US Army Soldiers, Health Education & Behavior, 45(5), 741-747 (2018).
4. Pashkin S.B., Ermakova P.A. Teoreticheskij analiz lichnostnyh predposylok otklonjajushhegosja povedenija voennosluzhashhjih [Theoretical analysis of personal prerequisites of deviant behavior of military personnel], Aktual'nye problemy voenno-nauchnyh issledovanij [Actual problems of military scientific research], 3, 303-324 (2019). [in Russian]
5. Gubin V.A., Petruk S.A., Petruk S.S. Individual'nye osobennosti kursantov voennogo instituta, ne sklonnyh k addiktivnomu povedeniju [Individual characteristics of Military Institute cadets who are not prone to addictive behavior], Psihologija XXI veka. Vyzovy novogo vremeni [Psychology of the XXI century. Challenges of the new Time], 23-26 (2020). [in Russian]
6. Thomsen C.J., Stander V.A., Effects of combat deployment on risky and self-destructive behavior among active duty military personnel, J Psychiatr Res, 5-7 (2011).
7. Flood A., Keegan R.J. Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel, Front. Psychol, 3-5 (2022).
8. Novoselov I.L. Social'no-psihologicheskie uslovija preodolenija kommunikativnyh bar'eroz sredi voennosluzhashhjih [Socio-psychological conditions for overcoming communication barriers among military personnel], Molodoj uchenyj [Young Scientist], 48, 158-161(2017). [in Russian]
9. Nazarenko S.V. Social'nyj kontrol' v voinskih kollektivah: metodika sociologicheskoj jekspress-diagnostiki narushenij ustavnyh vzaimootnoshenij [Social control in military collectives: methodology of sociological express diagnostics of violations of statutory relationships] Zhurnal «Obshhestvo i pravo» [Society and Law Journal], 2, 285-290 (2017). [in Russian]
10. Kirikov A.A. Osobennosti social'nyh deviacij i ih projavlenija v voinskom kollektive [Features of social deviations and their manifestations in the military collective], Mir nauki. Pedagogika i psihologija [Mir nauki. Pedagogy and psychology], 6(4), 47 (2018). [in Russian]

Information about the authors:

Tilmagambetova R.E. – PhD doctoral student in the specialty «D066-Psychology», L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Utaliyeva Zh.T. – Candidate of Psychological Sciences, associated professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Mambetalina A.S. – Candidate of Psychological Sciences, associated professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Тильмагамбетова Р.Е. – «D066 - Психология» мамандығының PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Уталиева Ж.Т. – Психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Мамбеталина А.С. – Психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

МРНТИ 15.41.61

Обзорная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-326-338>

Проявление этнического возрождения через национальные элементы в одежде

А.А. Исаханова

Astana IT University, Астана, Казахстан

(E-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz)

Аннотация. Данная статья посвящена признакам проявления этнического возрождения через национальные символы в элементах одежды современного казахстанского общества. Объект исследования – казахстанцы, проживающие в городе Астана, возраст участников исследования: 16-30 лет, что соответствует возрастному цензу молодежи республики в законе о молодежи. Цель исследования: изучить смысловые особенности использование национальных символов в одежде современной казахстанской молодежи.

Для достижения цели исследования было проведено прикладное эмпирическое исследование при помощи инструмента платформы Google – Google Forms. На основе теоретического анализа и анализа полученных данных по данному исследованию был сделан вывод: этническое возрождение современного казахстанского общества ярко проявляет себя через применение национальных символов в одежде казахстанцев, для самоидентификации, самопроявления и конструирования собственного образа с отличительными характеристиками. Данный феномен самоопределения и демонстрации своей этнической уникальности представляет собой трансформацию казахстанского общества, обусловленную изменениями эталонов успешной социализации молодежи через принятия этнических особенностей, новые представления и повышение значимости этнокультурных ценностей, этнической самоидентификацией, проявляющейся во взаимодействии, выборе внешних атрибутов, подчеркивающих уникальность и этническую принадлежность.

Анализ проявления этнического возрождения через символические образы, применяющиеся в одежде на сегодняшний день, является одним из важных элементов исследования особенностей общественного взаимодействия в стране не только для казахстанских исследователей, но и для зарубежных коллег, сосредоточенных на особенностях развития и изменения социальных групп.

Ключевые слова: этнос, этническое возрождение, этническая самоидентификация, национальное предпочтение, культура.

Введение

Глобализация относительно недавно вошла во все сферы человеческого общества. Мы уже не представляем науку, быт, социальное взаимодействие, развитие и общественное мнение без влияния процессов глобализации. Мир в современности представляется как единая площадка, пространство для развития и коммуникации (Gia Elise Barboza, 2020). По мнению П. Бергера, основными движущими силами, распространяющими глобализацию, являются язык, деловые элиты, «клубы интеллектуалов», представляющие академические структуры, общественное движение фондов и межправительственных организаций, продвигающих представления о равенстве и ценностных связях, массовая культура «мак-мира» и международная экономическая, политическая, социальная элиты (Бергер, 2004: 379). М.Кастельс выделяет еще один немаловажный аспект глобализации – доступ к информации (Костина, 2006: 128-139). Он также отмечает то, что мировая элита игнорирует культурно-этническое разнообразие мира, продвигая «унификацию символического окружения», гомогенизацию стиля жизни, минимизацию культурных границ и создание специфической глобальной, интернациональной культуры (Кастельс, 2000: 340).

Интернационализация культуры через процесс глобализации отмечается и продвигается многими авторами (Р. Робертсон, М. Фичерстоун, М. Уотерс, В. Каволис и др.) в области культуры, которые основываются на теории всеобщего равенства и отмечают, что размытая грань межнационального и этнического разделения может стать важным шагом к преодолению явлений национализма, нацизма, межэтнической розни и радикальным разрывом с националистическим прошлым, которое оставило значительные раны в сознании человечества (Шахбанова, 2013: 135-147).

Однако, начиная с 60-70 гг. прошлого столетия учёными всего мира отмечается интерес общества к этническим корням, особенностям, ценностям, познанию себя через призму своего этноса и своего национального наследия, стремлению сохранить свою самобытность, культуру и отличия (Стефаненко, 1999: 529). Данный интерес идентифицируют как феномен этнического возрождения, или этнический парадокс современности.

Обоснование выбора темы, цели и задачи

Этнический парадокс является важным компонентом не только психологического самосознания и самоопределения через познание этнических корней, наследие, культуру, ценности, он также становится важным компонентом политических мер, направленным на обеспечение условий функционирования и развития основных сфер жизнедеятельности общества, его целостности и стабильности (Исаханова, 2019: 198; Арпентьева, 2019: 147-162). Основной целью политического строя Казахстана на сегодняшний день является объединение, сближение, слияние и пропаганда этнической уникальности народов государства. Инвестиции в исследовательские проекты, направленные на изучение истории, этнографии, культуры и их влияние на

современные устои государства, социальная реклама, пропаганда языковой культуры и духовных ценностей дают уникальные результаты, усиливающие эффект этнического возрождения активно проявляющийся в молодом поколении казахстанцев.

Результатом масштабной работы, направленной на изучение и пропаганду этнической уникальности, а также проявления социального феномена этнического возрождения как ответа на всемирную глобализацию становится проявление интереса к своему роду, этническим особенностям, истории, однако особенное место в данном списке занимает применение этнических символов в одежде как особенного отличительного элемента принадлежности к социальной группе и отличительного признака своей уникальности.

В связи с этим целью нашего исследования стало изучение смысловых особенностей проявления этнического возрождения в использовании национальных символов в одежде современной казахстанской молодежи.

Задачи исследования: изучить особенности проявления этнического возрождения через использование этнических символов в одежде; изучение смысловой нагрузки этносимволов, используемых в одежде казахстанской молодежью; рассмотрение влияния этнического возрождения на смысловую самоидентификацию через использование этносимволов.

Данное исследование становится востребованным в современном мире в связи неустойчивостью, изменчивостью, потребностями самоопределения современного общества и потребностью самоидентификации, проявление личностных особенностей через свою уникальность, принадлежность к этнической группе как стабильной основе «VUCA» мире.

Научная методология исследования

Согласно исследованиям, проведенным Казахстанским институтом общественного развития «Рухани жаңғыру» в 2019 году, казахстанской историей на постоянной основе интересовались 17,5% казахстанцев, а в 2021 этот показатель увеличился до 22,5%, историей своего рода и генеалогией в 2019 году интересовались 14,2% казахстанцев, в 2021 – 40% (КИОР, 2020а; КИОР, 2019). В аналитическом докладе «Эффективность реализации программы «Рухани жаңғыру», в разделе «Патриотизм и национальная идентичность в соответствии с принципом «Сохранение национальной идентичности», феномену «нация» дается определение современного гражданского общества, что отражается в казахстанской концепции всеобщего равенства через национальную и гражданскую идентификацию, приравненную в докладе к этноидентификации личности. Подтверждением данного приравнивания может быть рост выбранного ответа «Я чувствую себя представителем своего этноса» участников исследования, ответивших положительно на вопрос «Кем вы прежде всего себя чувствуете?», в 2020 году 10,2 %, а в 2021 – 14% (КИОР, 2020б). Интерес к своему роду увеличивается, так, на вопрос «Какие характеристики относятся к национальной идентичности?» в 2022 году большинство казахстанцев – 71,4% выбирают ответ, отражающий интерес к своей родословной и родственными связям, также они отмечают необходимость сохранения культуры, склоняясь к ответу «без сохранения

этноидентичности мы можем раствориться в глобальном культурном пространстве и потерять свою историческую уникальность» (КИОР, 2022).

Однако мы полностью не можем утверждать, что этническое возрождение связано только с политическим или научным влиянием, современные исследования отмечают сконструированность данного процесса, заключающегося во взаимодополнении бытового и элитарного уровней взаимодействия социума. Роль этнического возрождения на бытовом уровне заключена в понятиях и особенностях значимости «этнических территорий», материальной культуры (одежда, предметы быта и т.д.), пищи, использовании национального языка, обрядах и религиозной жизни (Турторский, 2008: 26-51). Современными исследователями было выявлено, что в семьях, в которых сохраняется тесная связь со старшим поколением, преданность традициям, соблюдение обрядов и почитание национальной еды намного выше, чем в семьях, в которых данная связь утрачена (НАО «Фонд Отандастар», 2021). Немаловажную роль в этническом возрождении Казахстана играет и возвращение казахской диаспоры и адаптации «қандасов» (репатриант-казахов), которые, по данным сайта «OTANDASTAR», сохранили и применяют национальный (казахский) язык, чтят и строго соблюдают семейные традиции и обычаи при рождении детей, их взрослении, сватовстве и свадьбах, похоронах, в быту особое внимание уделяют элементам национального колорита, старшее поколение казахов отдает предпочтение национальной одежде, считая ее более удобной в повседневной жизни (Известия ПГУ, 2011). Таким образом, сохранившиеся традиции и культура, преобразуясь под новым влиянием и особенностями восприятия казахской диаспоры, вернувшейся на «этническую территорию», на бытовом уровне увеличило значимость этноидентификации и особенностей унификации этноса.

В современных теориях социального подхода этнос и этничность рассматриваются как реальные феномены, имеющие объективную основу в природе и обществе. В соответствии с этим этническая идентификация – это нечто иное, как стабильные особенности культуры и психики, осознание своего отличия от других, осознанное самоопределение (Учайкина, 1994: 33-36). Этническая идентичность – одна из форм личностной идентичности, которая приобретает актуальность в современности в связи с возникающим вопросом нестабильности и быстрой изменчивости мира, информационной перенасыщенности и искаженности религиозных течений.

Этническая идентичность определяется пятью компонентами: осознание своей этнической принадлежности, этноцентризм, этнические стереотипы, этнические симпатии и антипатии (Байтукбаева, 2011: 69-72). Главным компонентом, по мнению исследователей, является осознание своей этнической принадлежности. Этническая идентичность является внутренним, субъективно-символическим аспектом этничности, отражая в осознании и личностные проживания принадлежности. Основывается этническая идентичность на комплексе национальных символов и признаков, которые формируют единство с этносом. Исследователи подчеркивают, что этническая идентичность является процессом, подверженным трансформацией и развитием.

В психологии понятие «идентификация» распространяется на три взаимодействующие сферы психической деятельности, каждая из которых играет определенную роль

в формировании национального самосознания личности. Во-первых, это процесс интеграции личности с другими представителями нации на основании констатации эмоциональной связи; во-вторых, это образ восприятия субъектом другого человека своей национальностью; в-третьих, это средство мысленного перенесения личностью себя в ситуацию другого человека. Различают два уровня идентичности. Первый уровень – личностно-психологический, т.е. осознание человеком, кто есть я. Второй уровень – социально-психологический, когда представления о себе формируются как производное от осознания человеком своей причастности к определенной социальной группе (Robertson, 1992: 203). В современных процессах этнического парадокса задействованы оба уровня идентичности, в которых личность определяет себя как представителя определенной национальности через восприятия себя как отдельной единицы, так и частью общества, раскрывая возможности и актуальность этнической идентичности.

В современной непредсказуемости мира этническая идентичность приобретает новые условия реализации через ускоренные изменения, морально неприемлемые события, общественный страх, чувство незащищенности в обществе возникает особая потребность осознания своей принадлежности и позиции по отношению к общественным, государственным и мировым вопросам. Также наиболее активное самоопределение происходит под влиянием внешней эмиграции, включение новых культурных направлений и течений, противопоставляющих себя устоявшемуся, обычному, привычному складу жизни.

Результаты и обсуждение

Сегодня в Казахстане ярко выраженная этническая идентичность находит свое отражение не только в понимании, осознании, формировании определенного мнения и интереса к своей культуре, генеалогии, истории, особенностям этнической уникальности, но и в индивидуальных отличиях элементов одежды, характере избирательности расцветки, структуры ткани, комбинациях сочетания, символической значимости. Этническая специфика идентификации проявляется в соционормативной культуре через основу культурного достояния с целью самодемонстрации и визуального самоопределения личности (Байтукбаева, 2011: 69-72).

Данность и актуальность самодемонстрации и визуального самоопределения в этнической самоидентификации проявляется в нашем исследовании через вопрос: «Хотите ли Вы отличаться уникальностью своего стиля в одежде от других?», заданный участникам опроса в рамках исследования, а это 384 человека, из них 270 женщин и 114 мужчин, в возрасте от 16 до 30 лет, проживающих в городах Астана, Алматы и Акмолинской области Казахстана. Участники в большинстве положительно ответили на вопрос о значимости уникальности стиля одежды, большинство составило 70,3% участников. А уточнение того, что свою уникальность они видят через применения этнических образов, стиля, элементов орнамента раскрывается через ответы на вопросы: «Считаете ли Вы, что национальные элементы в одежде могут придать ей уникальность?» и «Хотите ли Вы носить одежду с национальными элементами или узорами?», так на первый вопрос положительно ответило 79,2%, а на второй вопрос 88,8%.

В дополнение к положительным ответам наших участников можно приложить комментарии, присланные вместе с ответами: «От себя могу добавить, в последнее время очень часто обращаю внимание на этнодетали в одежде. Чапан купила, брошки, платок и т.д., хочется, чтобы что-то присутствовало как яркий предмет моего стиля...»; «Очень нравится носить вещи с орнаментом, сразу чувствую себя заметным, уверенным. В последнее время в гардеробе все больше одежды с «ою». По моему мнению, современные модели казахстанских брендов стали популярны среди молодежи и это показывает то, что мы показываем себя и свои особенности»; «Все начиналось с поездок на соревнования, когда в других странах мы носили одежду с символами Казахстана, мне нравилось, что через меня узнают мою страну. Сейчас это стало частью моей повседневной жизни. Даже не представляю себя сейчас без элементов, которые определяют мою страну и мою национальность. Не думаю, что это просто мода, это внутреннее что-то» и т.д. Согласно ответам и комментариям наших участников самоидентификация раскрывается через внешнее проявление, отражающееся в одежде и украшениях, в которые они вкладывают, осознано и не осознано, определенный смысл проявления себя и своей уникальности.

Подкрепляя интерес к этническому самоопределению общества, казахстанская лёгкая промышленность все больше ориентируется на специфику этнического самосознания казахстанцев, доказательством этого может служить появление большого количества казахстанских брендов одежды, ориентированных на применение и стилизацию одежды в этническом стиле с применением элементов, образов и символов этнической уникальности. Так, за последние 3 года большой популярностью у казахстанцев стали пользоваться такие бренды, как: Qazaq Republic, ОТТЕПЕЛЬ, BASQA, QUMA и другие.

Запущенный в 2017 году бренд современной одежды с модифицированными элементами этнического стиля Qazaq Republic – на сегодняшний день имеет 30 точек реализации своего товара с 40 наименованиями, которые обновляются в каждом сезоне. По наблюдениям и опросу, проведенному среди 500 студентов первого курса Astana IT University, у 70% опрошенных имеется как минимум одна позиция товара от бренда Qazaq Republic, которая подкрепляет их принадлежность к современному молодежному течению самоидентификации и становится элементом их осознанного выбора демонстрации своей принадлежности к казахстанскому обществу. Здесь следует сделать оговорку, что данная информация отражает не только предпочтения студентов казахской национальности, но и студентов других национальностей, проживающих на территории Казахстана и обучающихся в университете (это русские, белорусы, узбеки, уйгуры, татары, учувствовавшие в опросе).

Подкреплением к сегодняшним тенденциям уникальности использования этнических элементов в одежде можно считать выбор 79,2% участников положительного ответа на вопрос: «Считаете ли Вы, что казахстанцам необходимо вносить национальные элементы в одежду для того, чтобы подчеркнуть свою уникальность?». А также на вопрос о возможности каждодневного ношения одежды в национальном стиле: «Как Вы думаете, можно ли носить одежду в национальном стиле каждый день?» положительно ответили 65,1% участников опроса. Данный ответ подчеркивает готовность казахстанцев носить не только одежду с элементами национального стиля,

но и носить этноодежду. В дополнительных комментариях нами были получены очень интересные высказывания: «Чем старше становлюсь, тем больше понимаю, что наши предки знали, как одеваться тепло и удобно. Сейчас чаще предпочитаю носить «шапан» вместо курток и пальто. Получаю комплементы не только в нашей стране, но и за рубежом. Смотрится стильно, а мне очень удобно. Купил жене такой же «шапан», она также подтвердит мои слова об удобстве этого изделия»; «Помню впервые надела жилет в национальном стиле на национальный праздник, очень была возмущена тем, что это было правило в тот период на работе. Походив в нем, поняла, как это красиво и удобно, теперь это часть моего рабочего образа. Он очень подходит под офисный стиль»; «Испытывая постоянные головные боли, по совету врача начала носить головные уборы. Но мне ничего не нравилось, пока я не приобрела «такия» на ярмарке. Продавец рассказал о смысле ношения и о значениях орнамента, также в нем удобно ходить. Теперь у меня коллекция на все случаи жизни. Вместе с тем использую как предмет-помощник, который помогает мне в достижении целей, ведь в «такия» лежит большой смысл». Данные комментарии можно расценивать как подтверждение гипотезы нашего исследования и показатель распространения значимости национального стиля в одежде казахстанцев, подтверждение этнического взрыва не только как возможность отличия от других, но и возможность личностной самоидентификации, значимости обращения к своим «корням» как к стабильной, неизменной основе своего бытия, принятия своей особенности через этническое самоопределение.

В продолжение о значимости смысловой нагрузки национальных элементов в одежде участники опроса 84,9% положительно ответили на вопрос: «По Вашему мнению, несут ли смысловую нагрузку национальные элементы в одежде и украшениях?». Данный положительный ответ находит свое подтверждение и в социальных сетях, рассказывающих о сакральных значениях как элементов одежды, так и о значении символов, использующихся в орнаменте. Примером может служить паблик Жанны Бектемисовой (@zhanna_bektemissova), рассказывающий о символах орнамента, смысле использования, информационной нагрузке, также данный паблик раскрывает особенность и распространяет, популяризирует забытый способ использования шерсти в одежде, «камлание шерстью», с приданием смысла каждому элементу. На сегодняшний день за данным пабликом следят 6860 пользователей сети инстаграм. Не касающийся одежды, но также раскрывающий смысловую нагрузку орнамента и элементов этноколорита в домашнем убранстве паблик ученого-исследователя, культуролога Даны Ерик (@danaerik_qazaqcarpets) пользуется популярностью у казахстанцев, на данный паблик подписано 6958 пользователей. Также стоит отметить еще один паблик, под постами которого разворачиваются нешуточные обсуждения, где пользователи делятся личной информацией о применении этноколорита в своей жизни как в одежде, так и в домашнем убранстве, делятся воспоминаниями об особенностях ношения одежды и употребления этнических элементов их родными и близкими, пишут о семейном наследии в виде рассказов, историй, преданий и наставлений с заложенным смыслом использования этнических элементов в повседневной жизни - это паблик докторанта-историка Джулии Гани (@steppeart) с 62,3 тысячами пользователей инстаграма. Данный пример популярности

пабликов в социальных сетях также раскрывает значимость для казахстанцев не только этнического стиля, и того, что этноколорит не только вошел в современную жизнь, но и стал частью самоидентификации, возможностью самоопределения через историческую, генетическую принадлежность к своему роду, нации, этносу.

В комментариях к проведенному опросу мы получали и вопросы касательно того, какой именно этностиль одежды мы закладывали в опрос или как представителям других национальностей расценивать вопросы и как отвечать на вопросы, хочется отметить, что в нашем опросе и исследовании не преследовалась цель изучения информации только касательно казахского национального стиля. Однако в процессе обработки результатов, глубинных интервью и исследовании предпочтений студентов первого курса Astana IT University мы пришли к заключению, что для казахстанцев этнический стиль больше ассоциируется через этнические символы казахского этноса. Но не стоит забывать, что распространенные символы как казахского этноса, так и этносов тюркоязычного мира очень схожи и представляют единую систему смыслообразования и возникновения. Вместе с тем значимые элементы символов и сами символы встречаются во всех культурах мира, примеров этому множество, и они раскрываются в исследованиях как отечественных, так и зарубежных ученых культурологов, социологов и психологов.

Заключение и выводы

Подводя итоги исследования, направленного на изучение проявления этнического возрождения через национальные символы в одежде казахстанцев, можно сделать положительное заключение о том, что казахстанцы в последние 5 лет стали больше выбирать одежду с элементами этнического стиля для повседневной жизни, придавая этому смысл своей принадлежности к этнической группе, самоидентифицируясь через внешнее проявление, демонстрацию, осознанный выбор этноэлементов в одежде. Этническое возрождение на территории современного Казахстана активно проявляется одновременно с глобализацией и интеграцией в поликультурный мир, образуя единый стиль самодемонстрации, раскрытия своей принадлежности, самоидентификации личности в русле этнокультурного многообразия, интереса к истории, генеалогии и особенностям культуры. Несомненно, на этническое возрождение, интерес к этноэлементам и применение их закладываются государственными программами, направленными на исследование истории и возрождение утраченной культуры. Но с обретением независимости потребность к самопознанию, самодемонстрации, личной и социальной идентификации себя как представителя независимого, суверенного государства образовала интерес к познанию своих отличий от других, особенности, истории, корней, обращения к прошлому, и это все стало основой современного казахстанского общества, продолжающего свое развитие в этнокультурных ценностях.

Молодое поколение казахстанцев вкладывает глубокий смысл, связанный с самоидентификацией в использование этносимволов в одежде, данное использование символов можно отнести к этническому возрождению, к парадоксу современности, отражающему потребность в стабильном самоопределении и личностной реализации.

Список литературы

1. Gia Elise Barboza, Kate Angulski, A descriptive study of racial and ethnic differences of drug overdoses and naloxone administration in Pennsylvania. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0955395920300591> (дата обращения: 09.2023).
2. Robertson, Roland. Globalization: social theory and global culture. – London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992. – 189-203 p.
3. Арпентьева М.Р. Этническое возрождение Кавказа и его мифы // Демографический и миграционный портрет Кавказа. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство «Экон-Информ», 2019. – С. 147-162.
4. Байтукбаева В.Д. Методы и методики исследовательской работы по изучению психологических особенностей этноцентризма у представителей юношества // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2011. – № 36(1). – С. 69-72.
5. Исаханова А.А. Этнопсихологические основания отражения в сознании субъекта нравственных ценностей. – Астана: ТОО «Шаңырақ - Медиа», 2019. – 198 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – Москва, 2000. – С. 340.
7. КИОР. Аналитический доклад «Эффективность реализации программы «Рухани жаңғыру». [Электронный ресурс] – URL: <https://ru.kior.kz/2020/11/27/effektivnost-realizaczii-programmy/> (дата обращения: 09.2023).
8. КИОР. Восприятие казахстанцами основных вех национальной истории и национального кода в условиях третьей модернизации (Межэтнические отношения и вопросы социальной интеграции в казахстанском обществе). [Электронный ресурс] – URL: <https://kior.kz/ru/wp-content/uploads/2019/12/Межэтнические-отношения-и-вопросы-социальной-интеграции-в-казахстанском-обществе.pdf> (дата обращения: 09.2023).
9. КИОР. Межэтнические отношения и вопросы социальной интеграции в казахстанском обществе. [Электронный ресурс] – URL: <https://kior.kz/ru/wp-content/uploads/2020/11/Межэтнические-отношения-и-вопросы-социальной-интеграции-в-казахстанском-обществе.pdf> (дата обращения: 27.06.2022).
10. КИОР. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2022». [Электронный ресурс] – URL: <https://ru.kior.kz/2022/06/13/eksperty-obsudili-strukturu-nacionalnogo-doklada-molodej-kazahstana-2022/> (дата обращения: 09.2023).
11. Костина А.В. Национальная и этническая культура: соотношение в глобализирующемся мире (начало) // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 3. – С. 128-139.
12. Кузнецов В.О. Этническая идентичность как инструмент социальной и политической консолидации в зеркале традиционных концепций этничности. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskaya-identichnost-kak-instrument-sotsialnoy-i-politicheskoj-konsolidatsii-v-zerkale-traditsionnyh-kontseptsiy-etnichnosti> (дата обращения: 28.06.2022).
13. Бергер П., Хан-М С. Многоликая глобализация. – Москва: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
14. НАО «Фонд Отандастар». Аналитические исследования по вопросам взаимодействия с соотечественниками за рубежом и репатриантами. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/600-dannye-o-rezultatakh-issledovaniy-za-2021-god> (дата обращения: 09.2023).
15. Стефаненко Т.Г. Социальная психология этнической идентичности // Дисс.... докт. психол. наук. – Москва, 1999. – 529 с.

16. Тугорский А.В. Проблема национального возрождения и этнокультурные процессы в Поволжье в конце XX - начале XXI в. (на примере г. Маркс Саратовской области). [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-natsionalnogo-vozhzhdeniya-i-etnokulturnye-protsessy-v-povolzhie-v-kontse-xx-nachale-xxi-v-na-primere-g-marks-saratovskoy-oblasti> (дата обращения: 09.2023).

17. Учайкина Т.И. Этническое возрождение: факторы и предпосылки. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskoe-vozhzhdenie-factory-i-predposylki> (дата обращения: 09.2023).

18. Шахбанова М.М. Этническое самосознание и этническая идентичность: современные концепции исследования. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskoe-samosoznanie-i-etnicheskaya-identichnost-sovremennye-kontseptsii-issledovaniya> (дата обращения: 09.2023).

А.А. Исаханова

Astana IT University, Астана, Қазақстан

Киімдегі ұлттық элементтер арқылы этникалық жаңғырудың көрінуі

Аңдатпа. Мақала қазіргі қазақстандық қоғамның киім элементтеріндегі ұлттық рәміздер арқылы этникалық жаңғыру белгілерін талдауға арналған. Зерттеу нысаны Астана қаласында тұратын қазақстандықтар, зерттеуге қатысушылардың жасы: 16-30 жас, Бұл Жастар туралы заңда республика жастарының Жас цензурасына сәйкес келеді. Зерттеу мақсаты: қазіргі қазақстандық жастардың киімінде ұлттық рәміздерді қолданудың семантикалық ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеу мақсатына жету үшін Google платформасының Google Forms сұрақтамасының көмегімен қолданбалы эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Осы зерттеу бойынша алынған деректерді теориялық талдау негізінде мынадай қорытынды жасалды: қазіргі қазақстандық қоғамның этникалық жаңғыруы өзін-өзі сәйкестендіру, өзін-өзі көрсету және айрықша сипаттамалары бар өз бейнесін құру үшін қазақстандықтардың киімінде ұлттық рәміздерді қолдану арқылы айқын көрінеді. Өзін-өзі анықтаудың және өзінің этникалық бірегейлігін көрсетудің бұл феномені этникалық ерекшеліктерді қабылдау, этномәдени құндылықтардың жаңа түсініктері мен маңыздылығын арттыру, өзара әрекеттестікте, бірегейлігі мен этникалық ерекшелігі баса көрсетілетін сыртқы атрибуттарды таңдау арқылы анықталады. Этникалық өзін-өзі сәйкестендіру жастарды табысты әлеуметтендіру стандарттарының өзгеруіне байланысты жүзеге асырылатын қазақстандық қоғамның трансформациясы болып табылады.

Бүгінгі таңда киімде қолданылатын символдық бейнелер арқылы этникалық жаңғырудың көрінісін талдау тек қазақстандық зерттеушілер үшін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік топтардың дамуы мен өзгеру ерекшеліктеріне бағытталған шетелдік әріптестер үшін де елдегі қоғамдық өзара іс-қимыл ерекшеліктерін зерттеудің маңызды саласы болып табылады.

Түйін сөздер: этнос, этникалық жаңғыру, этникалық өзін-өзі сәйкестендіру, ұлттық артықшылық, мәдениет.

A.A. Issakhanova

Astana IT University, Astana, Kazakhstan

Manifestation of ethnic revival through national elements in clothing

Abstract. This article is devoted to the signs of the manifestation of ethnic revival through national symbols in the elements of clothing of modern Kazakh society. The object of the study is Kazakhstanis living in the city of Astana, the age of the study participants: 16 - 30 years, which corresponds to the age qualification of the youth of the republic in the law on youth. The purpose of the study: to study the semantic features of the use of national symbols in the clothes of modern Kazakh youth.

To achieve the purpose of the study, an applied empirical study was conducted using the Google Forms. Based on the theoretical analysis and analysis of the data obtained on this study, it was concluded that the ethnic revival of modern Kazakh society manifests itself vividly through the use of national symbols in the clothes of Kazakhstanis, for self-identification, self-manifestation and the construction of their own image with distinctive characteristics. This phenomenon of self-determination and demonstration of one's ethnic uniqueness is a transformation of Kazakh society due to changes in the standards of successful socialization of young people through the adoption of ethnic characteristics, new ideas and an increase in the importance of ethno-cultural values, ethnic self-identification manifested in interaction, the choice of external attributes emphasizing uniqueness and ethnicity.

The analysis of the manifestation of ethnic revival through symbolic images used in clothing today is one of the important elements of the study of the peculiarities of social interaction in the country, not only for Kazakhstani researchers but also for foreign colleagues focused on the peculiarities of the development and change of social groups.

Keywords: ethnos, ethnic revival, ethnic self-identification, national preference, culture.

References

1. Gia Elise Barboza, Kate Angulski, A descriptive study of racial and ethnic differences of drug overdoses and naloxone administration in Pennsylvania. [Electronic resource] – Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0955395920300591> (accessed: 09.2023).
2. Robertson, Roland. Globalization: social theory and global culture (London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1992, 189-203 p.).
3. Arpent'eva M.R. Etnicheskoe vozrozhdenie Kavkaza i ego mify Demograficheskij i migracionnyj portret Kavkaza [Ethnic revival of the Caucasus and its myths, Demographic and migration portrait of the Caucasus] (Moskva, Obshchestvo s ogranichennoj otvetstvennost'yu «Izdatel'stvo «Ekon-Inform», 2019, 147-162 s.) [Moscow, Limited Liability Company "Publishing House "Ekon-Inform", 2019, 147-162 p.]. [in Russian]
4. Bajtukbaeva V.D. Metody i metodiki issledovatel'skoj raboty po izucheniyu psihologicheskikh osobennostej etnocentrizma u predstavitelej yunoshestva, Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii [Methods and techniques of research work on the study of psychological characteristics of ethnocentrism among representatives of youth, Vestnik KazNU. Psychology and Sociology Series], 36(1), 69-72 (2011). [in Russian]

5. Isahanova A.A. Etnopsihologicheskie osnovaniya otrazheniya v soznanii sub"ekta npravstvennyh cennostej [Ethnopsychological foundations for the reflection of moral values in the subject's consciousness] (Astana, TOO «SHanyraq - Media», 2019, 198 s.) [Astana, Shanyrak - Media LLP, 2019, 198 p.]. [in Russian]
6. Kastel's M. Informacionnaya epoha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura [Information era: economics, society and culture] (Moskva, 2000, 340 s.) [Moscow, 2000, 340 p.]. [in Russian]
7. KIOR. Analiticheskiy doklad «Effektivnost' realizacii programmy «Ruhani zhangyru» [Analytical report "Efficiency of implementation of the program "Rukhani Zhangyru"]. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.kior.kz/2020/11/27/effektivnost-realizaczii-programmy/> (accessed: 09.2023). [in Russian]
8. KIOR. Vospriyatie kazahstancami osnovnyh vekh nacional'noj istorii i nacional'nogo koda v usloviyah tret'ej modernizacii (Mezhethnicheskie otnosheniya i voprosy social'noj integracii v kazahstanskom obshchestve) [KIOR. Kazakhstanis' perception of the main milestones of national history and national code in the conditions of the third modernization (Interethnic relations and issues of social integration in Kazakhstani society)]. [Electronic resource] – Available at: <https://kior.kz/ru/wp-content/uploads/2019/12/Межэтнические-отношения-и-вопросы-социальной-интеграции-в-казахстанском-обществе.pdf> (accessed: 09.2023). [in Russian]
9. KIOR. Mezhethnicheskie otnosheniya i voprosy social'noj integracii v kazahstanskom obshchestve [KIOR. Interethnic relations and issues of social integration in Kazakh society]. [Electronic resource] – Available at: <https://kior.kz/ru/wp-content/uploads/2020/11/Межэтнические-отношения-и-вопросы-социальной-интеграции-в-казахстанском-обществе.pdf> (accessed: 27.06.2022). [in Russian]
10. KIOR. Nacional'nyj doklada «Molodezh' Kazahstana – 2022» [KIOR. National report "Youth of Kazakhstan – 2022"]. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.kior.kz/2022/06/13/eksperty-obsudili-strukturu-nacionalnogo-doklada-molodej-kazahstana-2022/> (accessed: 09.2023). [in Russian]
11. Kostina A. V. Nacional'naya i etnicheskaya kul'tura: sootnoshenie v globaliziruyushchemsya mire (nachalo), Znanie. Ponimanie. Umenie [National and ethnic culture: correlation in a globalizing world (beginning), Knowledge. Understanding. Skill], 3, 128-139 (2006). [in Russian]
12. Kuznecov V.O. Etnicheskaya identichnost' kak instrument social'noj i politicheskoy konsolidacii v zerkale tradicionnyh koncepcij etnichnosti [Ethnic identity as a tool of social and political consolidation in the mirror of traditional concepts of ethnicity]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskaya-identichnost-kak-instrument-sotsialnoy-i-politicheskoy-konsolidatsii-v-zerkale-traditsionnyh-kontseptsiy-etnichnosti> (accessed: 28.06.2022). [in Russian]
13. Berger P., Han-M S. Mnogolikaya globalizaciya [The many faces of globalization] (Moskva, Aspekt Press, 2004, 379 s.) [Moscow, Aspect Press, 2004, 379 p.]. [in Russian]
14. NAO «Fond Otandastar». Analiticheskie issledovaniya po voprosam vzaimodejstviya s sootchestvennikami za rubezhom i repatriantami [N]SC "Otandastar Foundation". Analytical studies on interaction with compatriots abroad and repatriates]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/600-dannye-o-rezultatakh-issledovaniy-za-2021-god> (accessed: 09.2023). [in Russian]
15. Stefanenko T.G. Social'naya psihologiya etnicheskoy identichnosti. Diss.... dokt. psihol. nauk. [Social psychology of ethnic identity. Diss.... doc. psychol. Sci.] (Moskva, 1999, 529 s.) [Moscow, 1999, 529 p.]. [in Russian]

16. Tutorskij A.V. Problema nacional'nogo vrozozhdeniya i etnokul'turnye processy v Povolzh'e v konce XX - nachale XXI v. (na primere g. Marks Saratovskoj oblasti) [The problem of national revival and ethnocultural processes in the Volga region at the end of the 20th - beginning of the 21st century. (using the example of the city of Marks, Saratov region)]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-natsionalnogo-vozhzhdeniya-i-etnokulturnye-protssesy-v-povolzhie-v-kontse-xx-nachale-xxi-v-na-primere-g-marks-saratovskoy-oblasti> (accessed: 09.2023). [in Russian]

17. Uchajkina T.I. Etnicheskoe vrozozhdenie: faktory i predposylki [Ethnic revival: factors and prerequisites]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskoe-vozhzhdenie-faktory-i-predposylki> (accessed: 09.2023). [in Russian]

18. SHahbanova M.M. Etnicheskoe samosoznanie i etnicheskaya identichnost': sovremennye koncepcii issledovaniya [Ethnic self-awareness and ethnic identity: modern research concepts]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskoe-samosoznanie-i-etnicheskaya-identichnost-sovremennye-kontseptsii-issledovaniya> (accessed: 09.2023). [in Russian]

Сведения об авторе:

Исаханова А.А. – PhD, ассоциированный профессор Департамента общеобразовательных дисциплин, Astana IT University, Мангилик Ел, 55/11 Бизнес-центр EXPO, блок C1, Астана, Казахстан.

Issakhanova A.A. – Doctor PhD, Associate Professor of the Department of General Education, Astana IT University, Mangilik El avenue, 55/11, Business center EXPO, block C1, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 15.21.45
Research article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-339-349>

Features of personnel management in the conditions of economic crisis

M.N. Abdykalikova

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

(E-mail: Marta.Abdykalikova@apa.kz)

Abstract. In human resource management (HR), loyalty is an important issue and, therefore, "a serious problem for many organizations. Uncontrolled staff turnover can have serious consequences for companies. This problem is especially acute during the crisis. The introduction of loyalty measures is especially relevant when there are many job offers and employees can easily find an alternative position. The object of the study is to study the use of the loyalty tool as a mechanism for preventing and regulating crisis situations. For this purpose, methods were used: comparative and statistical analysis, formal-logical, functional and process approach to research, as well as methods of studying documentation and information materials, SWOT analysis, etc. Research results: in the long term and to prepare for economic recovery, organizations realize the importance of retaining their personnel, mainly high-potential and key people, for their survival in a competitive market. This way they can maintain their skills, as well as increase the satisfaction and loyalty of their employees. Then the relationship between the loyalty of human resources and the effectiveness of the organization becomes clearer: loyalty ensures better company performance, maintaining competitive advantages, better quality of personnel management by optimizing personnel management costs and reducing social dysfunction.

Keywords: management, crisis, human resources, loyalty, efficiency.

Introduction

Employees are the main driving force of most organizations. Therefore, employee retention is crucial for both productivity and efficiency. High staff turnover can also negatively affect employee motivation and lead to additional costs.

Among the advantages of maintaining a high level of loyalty and employee retention is considered:

- reducing the costs associated with hiring staff;
- performance improvement;
- maintaining the best customer service;
- increase employee engagement and satisfaction.

Currently, employee loyalty is an important task and an integral part of the strategy of companies and state organizations. A loyal employee is someone who has "significant work experience in the company, a very low propensity to search for and consider external vacancies and, in general, a strong sense of belonging." Companies really face a high risk of staff turnover, which arises due to various factors. Limitations, such as the desire to continue studying, increasing the level of education, experience of unemployment, development of professional mobility, lack of human resources, or even the economic context. However, this is also due to factors specific to certain business sectors, sectors that tend to be particularly competitive and in which there is a large supply of jobs.

The benefits of employee loyalty include:

- reduction of hiring costs and total labor costs;
- improving hiring strategies;
- improving employee productivity;
- increase employee motivation and morale;
- reducing staff turnover;
- improving workplace relationships;
- improving the quality of customer service;
- increase employee satisfaction and engagement;
- a stronger corporate culture;
- increase in income.

Thus, the chosen topic is relevant for both private and public organizations. Moreover, such a policy will help prevent crisis situations and save the budget.

Problem Statement

The purpose of this article is to better understand how organizations approach the issue of loyalty in times of economic crisis.

The relevance of the topic is due to the fact that in conditions of crisis and high unemployment, the company's solution to the issue of loyalty a priori seems paradoxical for three main reasons.

Firstly, when a crisis leads to a situation of staff bloat, the company, in order to ensure its survival, uses partial unemployment or even dismissal as the first lever of action. Taking measures to retain employees seems inconsistent at first glance.

Then, during these periods, most employees have few or no job alternatives. Therefore, it would be useless to introduce employee retention practices, because it would be very difficult for these employees, even if they wanted to, to find another job.

Finally, even if we wanted to carry out loyalty measures, it would be difficult to get the necessary funding for these actions during the crisis. In fact, management priorities in these periods relate rather to reducing the cost of human resource management.

History

The literature distinguishes between the concept of loyalty and retention and discusses its implications, mainly in terms of job satisfaction and engagement. Paillé [1] points out that "loyalty emphasizes individual behavior in a professional situation, while loyalty forces a company to mobilize management systems to achieve the loyalty of its employees." Thus, employee loyalty is what loyalty practitioners hope to create. Her questions can be very important for companies at different levels.

Poulain-Rehm [2] notes that the term "fidelity" comes from the Latin *fideltas*, close to the words *fides* (faith) and *foedus* (contract, agreement, union). The dictionary also mentions its most extreme meaning — "the quality that allows you to keep the faith promised to the sovereign." Thus, loyalty has an object: a person (a), an organization, a business, a country, etc. And these various loyalty objects can come into conflict. Schrag [3], however, notes that loyalty is not based on the characteristics of these objects (or people), but on a specific relational relationship: an employee is loyal to Mr. X because he is his friend. Other people may have the same characteristics, but the employee will not be loyal to them. Finally, the author defends the idea that in order for an employee to be loyal to a company, certain conditions must be met that allow him to see a common future with this company. His loyalty will then grow into goodwill, identification, and even sacrifice. However, if an employee can offer some of these elements, the company is unlikely to be able to demand them.

Just as in marketing, when analyzing the relationship between a company and its customers, loyalty can be approached from the point of view of behavior or attitude. Guerfel-Henda et Guilbert [4] note that the very fact that an employee remains in the company does not necessarily reflect his loyalty: it is necessary to know whether his retention in the company is due to a real desire or a kind of retention. Luchak [5] distinguishes two forms of loyalty to the company: affective and emotional attachment and rational and calculating attachment. The first form is similar to what Peretti [6] calls real loyalty, which he distinguishes from conditional loyalty and external loyalty. For Hirschman [7] loyalty is a form of possible response to discontent, just like humility (withdrawal) or expression of discontent (voice).

Loyalty is "a set of measures to reduce voluntary employee departures." A company does not always strive for the loyalty of its staff, or at least all of its staff: voluntary layoffs are not always harmful to the company, as they can become an opportunity to see the departure of poorly performing employees, and they contribute to renewal: the arrival of "new blood", allowing ideas to be introduced and avoiding excessive aging of the workforce.

According to a study by Hewitt [8], only 20% of companies whose shares are listed on the stock exchange have implemented explicit loyalty programs. The survey shows that this happens even

less often with young people under 30 (generation Y): even if companies have identified a need and expressed a desire to preserve this population, they do not implement a specific program. In the literature on human resource management, it is often said about the intention to leave or participate in an organization, but the specific issue of retention is rarely touched upon: out of 131 articles published in the *Revue de Gestion des Ressources Humaines* in the period from 2002 to 2008, only one is specifically devoted to loyalty [9].

Payet [10] notes that the retention of human resources raises the question of the quality of professional relationships. Job satisfaction seems to be an important factor in employee loyalty: it enhances emotional engagement and, consequently, attachment to the company. Job satisfaction and organizational participation are considered key variables in most employee turnover models. "Engagement is a connection that connects a person to an entity, concept, or behavior." This relationship can be of three types: affective, calculated or normative. Affective involvement reflects an employee's emotional attachment to their organization through identification with the company and attachment to values. The second form of organizational involvement is calculated involvement. It reflects the perception of the costs associated with leaving the organization. This form of participation is also called "continuous participation". Finally, normative participation is "an attitude of loyalty to the organization arising from a sense of moral duty to it."

Thus, employee loyalty seems to be an important issue for companies.

Research methods

The methodological basis of scientific research is the fundamental work of leading domestic and foreign scientists in the field of personnel management system formation.

To solve the tasks, scientific tools were used, including comparative and statistical analysis, formal-logical, functional and process approach to research, as well as methods for studying documentation and information materials, SWOT analysis, etc.

Results

The first task in preserving human resources is to establish strong relationships at a time when labor relations have become more unstable. Baudet [11] emphasizes that "the old model of a manager who is devoted to the company and cares about job security has shifted towards a model in which a person wants to succeed in his work without sacrificing his personal life." The concepts of limitless career or "diverse" career emphasize the predominant role of a person in the management of his career. These "new approaches" claim that companies are no longer willing or even able to take full responsibility for career management in the long run.

Employee loyalty, which is aimed at greater stability of labor relations, seems to contradict the essence of these approaches. Some employees do not necessarily have the desire or ability to lead a "nomadic" career and continue to strive for a career in the organization. In addition, the company must convince people that it needs to stay in the organization to ensure its smooth operation.

The arrival of generation Y in the labor market makes us believe that the difficulties with retaining employees are likely to increase. These young people under the age of 30 actually seem

to be more individualistic, attaching less importance to professional ethics, as well as to the place of work in life. Thus, retaining generation Y will present more difficulties, since they are a very mobile population and are ready to "break out" into the labor market [12].

The most recent foreign works devoted to the problem of loyalty were published during a period of quiet economic growth. The researchers acknowledge that "when studying the loyalty of human resources, it is necessary to take into account the limitations that arise as a result of environmental changes." Steel and Lounsbury [13] note that most existing commodity turnover models include contextual variables, such as "perception of alternatives" (88% of models) or even "objective criteria of the market condition" (63% of models). However, HR researchers did not seem to question whether the loyalty of human resources is really an urgent problem.

During the economic crisis, as far as we know, only the work of Maccooey [14] addresses this issue, but without scientific depth. However, in times of economic crisis and high unemployment, it will be useful for the company to solve the problem of loyalty. It is probably necessary to qualify the three paradoxes above.

Strengthening loyalty can be justified in the medium and long term, especially in those activities where skills are a key source of competitive advantage. In fact, even if the salary fund should be reduced, it is also necessary to guarantee the survival of the company by ensuring the loyalty of certain experts with high potential or key people leading crucial projects. Jolis [15] explains that "by wanting to reduce the payroll too much and no longer worrying about human skills, which, in our opinion, currently do not bring direct profit for this market or the period under consideration, we risk drying up, desertification of human resources in favor of partners, competitors."

Thus, strengthening loyalty allows the company to retain the skills necessary both for survival and for distinguishing itself from competitors, whether during periods of growth or economic crisis. This is probably what prompted HR departments during the crisis of 2009 to consider the identification and retention of talents and high potentials as one of their priorities. Employees represent "human capital", a source of sustainable competitive advantage due to their level of skills and knowledge. It is strategically important for the company not to lose certain elements in which it has invested in the long term. It is difficult to imagine how the return on investment in the training of "ephemeral" employees is possible.

Low job satisfaction causes even more frustration among employees when alternatives in the labor market are rare, which is the case in times of crisis. This frustration often leads to deviant behavior associated with leaving the organization or other social dysfunctions that disrupt the functioning of the company. Strengthening loyalty during a crisis allows you to avoid breaking the psychological contract, avoid this kind of frustration and anticipate a potential recovery period.

Despite the priority tasks of reducing costs in a crisis, employee loyalty can become a means of rationalizing the costs of personnel management in the medium and long term. For example, this avoids the costs associated with replacing an employee. "The departure of efficient, competitive and competent employees generates high costs for any organization." These high costs represent not only the costs of replacing an employee, estimated depending on the case from 6 months to 2 years of salary, but also the so-called "hidden" costs, since they do not manifest themselves or only with a time lag. This may be, for example, the destabilizing effect of an employee's departure on the entire team. According to Savall and Zardet [16], these "hidden costs" range from 9,000

to 45,000 euros per person per year. Therefore, the problem of retaining employees is very high, especially when the economic crisis makes the organization more fragile.

Discussion

The analysis of our data shows that the loyalty of human resources remains an urgent problem in the conditions of the economic crisis. Several reasons are put forward, including the need for a long-term vision necessary for good human resource management.

As part of the work on the article, the authors studied the statistical data of research and expert centers. [17;18;19] The survey data served as the basis for the formation of scientific conclusions.

Thanks to the first reason for loyalty mentioned by respondents, preparation for economic recovery, we see that the organizations that took part in our survey are well aware that the loyalty of human resources requires a certain medium- and long-term vision. Thus, they guarantee that they will be able to return to normal in the event of a favorable turn in the economy. This concern is consistent with the recommendations of researchers such as Chaminade or Paillé regarding the "planning" of the loyalty process.

Interviews also show that employee loyalty is associated with improving the efficiency of the company and maintaining competitive advantages. Respondents defend the idea that the loyalty of personnel allows you to retain skills at the expense of competition.

Another reason for loyalty in times of economic crisis — loyalty and customer satisfaction — is particularly emphasized in certain professions: staff loyalty is linked to the loyalty of other key partners of the company, such as customers. Experts point out that "the stability of employees is likely to lead to improved products, increased value provided to the consumer, and the level of customer loyalty," which strengthens the trust of various partners, such as, of course, customers, but also suppliers, shareholders or government agencies. Here we discover the importance of consistency between the internal image and the external image of the company. Then the company will be able to retain the partners necessary for its survival and even success.

Employee loyalty provides sufficient time for employee training. This confirms the economic problem of loyalty, which is referred to by Chaminade, who recalls that a return on investment in training and Gpec is possible only with a relatively stable workforce. This economic aspect also leads to optimization of personnel management costs, even in times of crisis, by preserving skills and reducing hidden costs, such as recruitment costs in case of departure or reducing social dysfunctions (absenteeism, voluntary breaks, strikes). This behavior, associated with low engagement and low satisfaction, is expensive, but it is difficult to assess. Loyalty efforts should reduce these social dysfunctions by limiting stress at work, the main cause of psychosocial risks. In fact, the "disappointed" mentioned, for example, by the head of the organization, may suffer from a harmful working environment. In addition to deplorable working conditions, clumsy efforts to retain employees can also create or exacerbate social dysfunction.

Finally, our results show that in addition to reducing social dysfunctions, the loyalty of human resources, first of all, allows you to re-mobilize employees. Behind the term "remobilization" we can define the organizational meaning of Allen and Meyer [20]. This reason for loyalty is especially referred to by organizations that have been strongly influenced by the crisis. Indeed,

it seems that employee loyalty allows a company to survive, which needs to increase the level of organizational engagement, which has become low after the serious impact of the economic crisis and, in particular, job cuts within the framework of social plans. Employees expect support from the company and may consider these departures as a violation of a psychological contract, since the company does not comply with what they consider to be the duty of protection, while they themselves have fulfilled their obligations by participating in their work. Aware of the possible deterioration of the social climate, organizations that have been most strongly affected by the crisis, especially emphasize the need for loyalty to re-mobilise their staff. "The companies that best overcome crises are those that have developed the engagement of their employees." Companies are all the more eager to restore a high level of organizational involvement of their employees, since the impact of the crisis has become more severe.

The line manager plays an important role in the preservation of human resources. Our results emphasize that the loyalty process is largely managed by managers. Chaminade et al. [21] remind of the importance of managers' participation in human resource management in order to guarantee better organizational efficiency. However, the loyalty process is often implied in the usual HR practices that meet other main goals. Training can, for example, in addition to acquiring skills, which is its main goal, contribute to increasing job satisfaction and organizational engagement and, consequently, strengthen loyalty.

Finally, our results confirm the work that advocates the personalization of personnel management practices, in particular, for employee retention, emphasizing the lack of a standard loyalty method. Respondents insist that a loyalty strategy based, among other things, on training, job recognition, benefits in kind or a career plan should be adapted to each specific case.

Our results coincide with the results of the Cegos survey of 2009 [22], which shows that one of the priorities of HR is to identify and retain talent, potential and high potential. The people who are influenced by loyalty efforts are mostly people with high potential and key people. Guerfel-Henda and Guilbert advise targeting successful or promising people. The key people in the company are not always the most effective people, but first of all those who have the necessary skills and which the organization wants to preserve. The HR Director admits that loyalty is about "good managers and good leaders." If a manager is a key person, it is because as a "marginal secant" he draws his power from his organizational position located at the junction of several systems of actions. HR managers sometimes seem to be prisoners of the ideas of French society, who value diplomas and responsible positions, while some unmanageable employees can also be "key people". In this case, there is a risk of developing a sense of injustice, which can further exacerbate the frustration of other categories of employees who will not benefit from these loyalty measures and who, in their opinion, will be treated with preferences. Research shows, for example, that the perception of organizational injustice contributes to psychosocial risks.

Finally, interviews show that representatives of Generation Y are particularly concerned about the loyalty process. Respondents confirm the results of the management literature, in which the relationships at work of generation Y are described as special. However, we must remain cautious about this result, since it is difficult to understand whether this is really the result of the attitude of generation Y, which will not behave the same as its elders at the same age, or whether the observed reactions are due to the age or career stage of the person. Respondents may also be influenced by stereotypes about Generation Y, widely disseminated in the mass press.

Conclusion

Compared to the management literature, our results provide a better understanding of how loyalty is achieved in times of crisis. They emphasize the reasons why loyalty remains relevant during this period of severe economic downturn, contrary to the popular belief that the task of companies is rather to encourage their employees to leave. The issue of loyalty is not ignored in short-term emergencies and is sometimes even considered a priority. The remobilization of employees even acts as the main reason for loyalty in organizations that have been most strongly affected by the crisis.

In the long term and to prepare for economic recovery, organizations realize the importance of retaining their personnel, mainly high-potential and key people, for their survival in a competitive market. This way they can maintain their skills, as well as increase the satisfaction and loyalty of their customers. Then the relationship between the loyalty of human resources and the effectiveness of the organization becomes clearer: loyalty ensures better company performance, maintaining competitive advantages, better quality of personnel management by optimizing personnel management costs and reducing social dysfunction. The remobilization of employees is particularly important in organizations that have been most affected by the crisis. As for the loyalty process, respondents emphasize the important role of the line manager, the often implicit nature of the process and the absence of a "standard method" of loyalty.

Our exploratory research obviously has limitations, primarily in terms of generalizing the results. In fact, the study should be expanded to be able to confirm the results on a more homogeneous and larger sample. In-depth case studies will also allow you to analyze in detail the situation and specific problems of each company in order to put the loyalty measures taken into their context. Secondly, a longitudinal study would be a useful addition to complete the materials of this article, especially with the participation of stakeholders other than managers or HR staff. Thirdly, in any study of this type, it is difficult to exclude the influence of "social desirability" on the responses of survey participants. Despite our desire for more information and our requests for clarification, HR managers may have been inclined to justify their policies and present the image they wanted to create, while ignoring the real problems and real suffering in their organization.

Having shown that the loyalty of human resources remains relevant even in times of crisis, this preliminary study confirms the temporal aspect mentioned by Paillé [24], as well as the necessary stability and durability of loyalty relationships. An analysis of our results reminds us that employee loyalty should be managed with a certain continuity, despite differences in the economic context. By offering long-term employment relationships to its employees, an organization can also take advantage of the chance to become a preferred employer and present itself as a reliable partner that the HR department can count on. These rare relationships are especially attractive in times of crisis, doubt and rejection of the welfare state.

References

1. Paillé P. La fidélisation des Ressources Humaines. – Paris: Economica, 2004. – 166 p.
2. Poulain-Rehm T. Les théories de la fidélisation // Encyclopédie des ressources humaines. – 2006. – Vol. 6. – P. 442-448.

3. Schrag B. The moral significance of employee loyalty // *Business Ethics Quarterly*. – 2001. – Vol. 11(1). – P. 41-66.
4. Guilbert L. et Henda S. La fidélisation des cadres: une étude exploratoire // *Carrières et Contextes*, 5ème journée d'étude sur les carrières. – 2008. – Vol. 10. – P. 59-61.
5. Luchak A. and Gellatly I. A Comparison of Linear and Nonlinear Relations between Organizational Commitment and Work Outcomes // *Journal of Applied Psychology*. – 2007. – Vol. 92. – P. 786-793. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.92.3.786>.
6. Peretti J.M. Ressources humaines. Le manuel de référence - Label Fnege 2018. – Paris: Vuibert, 2019. – 674 p.
7. Leck J.D., Saunders D.M. Hirschman's loyalty: Attitude or behavior? // *Employ Respons Rights*. – 1992. – Vol. 5. – P. 219-230. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01385049>.
8. Barbara Czarniawska. A touch of nostalgia: on Albert O. Hirschman, my idol // *M@n@gement*. – 2017. – Vol. 20. – P. 517-522.
9. Point S., Retour D. Méthodes émergentes et thématiques de Recherche en gestion des Ressources Humaines: vers une typologie // *Revue de gestion des ressources humaines*. – 2009. – Vol. 74(4). – P. 85-97. DOI: <http://dx.doi.org/10.3917/grhu.074.0085>.
10. Paillé P. La fidélisation des Ressources Humaines. – Paris: Economica, 2004. – 166 p.
11. Baudet M.B. La notoriété ne suffit plus pour gagner la guerre des talents. *Le Monde de l'Economie*. [Electronic resource] – URL: https://www.lemonde.fr/talents-fr/article/2008/02/25/la-notoriete-ne-suffit-plus-pour-gagner-la-guerre-des-talents_1015278_3504.html (accessed: 10.2023).
12. Akhmetshin E., Brager D., Pokramovich O., Andreyko M., Alenikova M. Modern theoretical and methodological approaches to personnel management in manufacturing enterprises // *Revista: Espacios. Management*. – 2018. – Vol. 39(31). – P. 11-15.
13. Steel R.P., Lounsbury J.W. Turnover Process Models: Review and Synthesis of a Conceptual Literature // *Human Resource Management Review*. – 2009. – Vol. 19. – P. 271-282. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2009.04.002>.
14. Tomás Ó Fiaich. Art Mac Cooney and His Times // *Cumann Seanchais Ard Mhacha / Armagh Diocesan Historical Society*. – 2009. – Vol. 6(2). – P. 217-250.
15. Ianioglo A., Polajeva T. The essence and phases of the comprehensive system of ensuring the economic security of enterprise // *International Journal of Learning and Change*. – 2017. – Vol. 9(1). – P. 59-74. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJLC.2017.10005203>.
16. Savall H., Zardet V. Maîtriser les coûts cachés: le contrat d'activité périodiquement négociable (5e éd.). – Paris: Economica, 2010. – 448 p.
17. Kathryn Tyler Monitoring employee sentiment and gathering feedback is more important than ever during the COVID-19 pandemic. [Electronic resource] – URL: <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-magazine/winter2020/pages/measuring-employee-engagement-during-covid-19.aspx> (accessed: 10.2023).
18. Renaissance The New People Shaping Our Future. [Electronic resource] – URL: https://www.oliverwymanforum.com/content/dam/oliver-wyman/ow-forum/global-consumer-sentiment/documents/Forum_Renaissance_2022_Full_Report.pdf (accessed: 10.2023).
19. Jim Harter U.S. Employee Engagement Hits New High After Historic Drop [Electronic resource] – URL: <https://www.gallup.com/workplace/316064/employee-engagement-hits-new-high-historic-drop.aspx?version> (accessed: 10.2023).

20. Sylkin O., Kryshtanovych M., Zachepa A., Bilous S., Krasko A. Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise // Business: Theory and Practice. – 2019. – Vol. 20. – P. 446-455. DOI: <https://doi.org/10.3846/btp.2019.41>.

21. Buley N., Demchenko T., Makushkin S., Vinichenko M., Melnichuk A. Human Resource Management in the Context of the Global Economic Crisis // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016. – Vol. 6. – P. 160-165.

22. Stoyanova T., Koev S., Stoyanov Ph., Zhyvko Z., Laptiev V. Strategic management of the personnel development // Academy of Strategic Management Journal. – 2019. – Vol. 18(3). – P. 43-52.

23. Guilbert L. et Henda S. La fidélisation des cadres: une étude exploratoire // Carrières et Contextes, 5ème journée d'étude sur les carrières. – 2008. – Vol. 10. – P. 59-61.

24. Paillé P. La fidélisation des Ressources Humaines. – Paris: Economica, 2004. – 166 p.

М.Н. Әбдіқалықова

*Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару Академиясы,
Астана, Қазақстан*

Экономикалық дағдарыс жағдайында қызметкерлерді басқару ерекшеліктері

Аңдатпа. Адам ресурстарын басқаруда (HR) адалдық маңызды мәселелердің бірі, сондықтан көптеген ұйымдар үшін бұл өзекті проблема. Бақыланбайтын жұмыстан қырымкерлердің кетуі компаниялар үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін әрі бұл әсіресе дағдарыс кезінде өткір қойылады. Адалдық шараларын енгізу жұмысқа қатысты ұсыныстар көп болған кезде және қызметкерлер балама позицияны оңай таба алатын кезде маңызды. Зерттеудің мақсаты - адалдық құралдарын дағдарыстың алдын алу мен реттеу механизмі ретінде пайдалануды қарастыру. Ол үшін келесі әдістер қолданылды: салыстырмалы және статистикалық талдау, зерттеуге формальды-логикалық, функционалдық және процестік тәсіл, сондай-ақ құжаттама мен ақпараттық материалдарды зерттеу әдістері, SWOT-талдау және т. б. зерттеу нәтижелері: ұзақ мерзімді болашақта және экономиканы қалпына келтіруге дайындалу үшін ұйымдар негізінен жоғары әлеуетті қызметкерлерді қазіргідей нарықтық бәсекелестік жағдайда сақтап қалуға мүдделі. Осылайша, олар өздерінің жұмыс өнімділігін бұзбай, қызметкерлердің қанағаттануы мен адалдығын арттыра алады. Сонда адами ресурстардың нәтижесі мен ұйымның тиімділігі арасындағы байланыс айқынырақ болады: адалдық компания жұмысының өнімділігін қамтамасыз етеді, бәсекелестік артықшылықтарды сақтайды. Қызметкерлерді басқару шығындарын оңтайландырып, әлеуметтік дисфункцияны азайту арқылы басқару сапасын арттырады.

Түйін сөздер: менеджмент, дағдарыс, адами ресурстар, адалдық, тиімділік.

М.Н. Абдыкаликова

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Астана, Казахстан*

Особенности управления персоналом в условиях экономического кризиса

Аннотация. В управлении человеческими ресурсами (HR) лояльность является важным вопросом и, следовательно, «серьезной проблемой» для многих организаций. Неконтролируемая текучесть кадров может иметь серьезные последствия для компаний. Эта проблема особенно остро стоит во время кризиса. Внедрение мер лояльности особенно актуально, когда поступает много предложений о работе, и сотрудники могут легко найти альтернативную должность. Целью исследования является изучение использования инструмента лояльности как механизма предотвращения и регулирования кризисных ситуаций. Для этого были использованы методы: сравнительный и статистический анализ, формально-логический, функциональный и процессный подход к исследованию, а также методы изучения документации и информационных материалов, SWOT-анализ и др. Результаты исследования: в долгосрочной перспективе и для подготовки к восстановлению экономики организации осознают важность сохранения своего персонала, в основном высокопотенциальных и ключевых сотрудников, для своего выживания на конкурентном рынке. Таким образом, они могут поддерживать свои навыки, а также повышать удовлетворенность и лояльность своих сотрудников. Тогда взаимосвязь между лояльностью человеческих ресурсов и эффективностью организации становится более ясной: лояльность обеспечивает лучшую работу компании, сохранение конкурентных преимуществ, повышение качества управления персоналом за счет оптимизации затрат на управление персоналом и снижения социальной дисфункции.

Ключевые слова: менеджмент, кризис, человеческие ресурсы, лояльность, эффективность.

Information about the author:

Abdykalikova M.N. – Candidate of Psychological Sciences, professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33A Abai str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Әбдіқалықова М.Н. – психология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Абай к., 33А, Астана, Қазақстан.

IRSTI 15.41.31

Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-350-364>

The study of value orientations of modern Kazakhstani youth as the main determinant of a changing person in a changing world

O.Kh. Aimaganbetova¹, N.S. Zhubanazarova*¹, E.T. Adilova¹,
B.D. Zhigitbekova²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

*Corresponding author: zhubanazarova@mail.ru

Abstract. Despite the strengthening of the world globalization processes accompanied by the development of individualistic values and devaluation of basic values, today we witness that contrary to this there is a strengthening of universal values, primarily related to the increase of spirituality in general. In our opinion, this paradox is caused, first of all, by the events that are taking place in the world today - coronavirus, military actions unleashed by Russia, various natural cataclysms and others. This leads not only to the actualization of the study of value orientations, but also to a change in the paradigm of their research. The study of the peculiarities of value orientations of modern youth is of particular importance, since it is demanded by the actual requirements of the social situation of development of the changing personality of the new generation, formed at the turn of the century - XX and XXI, having no experience of Soviet education and upbringing.

Object of the research: students studying at Al-Farabi Kazakh National University.

Empirical base of the study: Kazakh National University named after Al-Farabi. The study involved 131 students (1-4 courses) studying at the Faculty of Philosophy and Political Science (FPS).

The conducted research showed that modern Kazakhstani students (by the example of students of KazNU named after Al-Farabi) have developed more values of Self-Transcendence (Self-Transcendence), including universalism and kindness. The formed values fully manifest themselves in the sphere of moral consciousness, moral actions and personal moral (spiritual) properties, which is confirmed by statistically revealed interrelations.

The scientific and practical significance of the study lies in the fact that its results reflect, on the one hand, the formation and ongoing transformation of values in modern youth, on the other hand - the conflict between the way things should be and the way they want to be, what guidelines are set by external social reality. Consequently, the value orientations of modern Kazakhstani students are conditioned by the social situation of development of a changing personality in a changing world.

Keywords: values, value orientations, modern Kazakhstani students, self-transcendence, moral and spiritual properties, etc.

Introduction

Modern Kazakhstan is a young independent state that has undergone a colossal transformation from the totalitarian Soviet system to the formation of a new sovereign and democratic society.

This has led to the fact that the majority of Kazakhstani people have changed their system of values, many traditional - spiritual, moral and humanistic values, characteristic of a highly collectivist culture, which have become an integral part of their life and development during the centuries-long history of existence, have undergone significant changes.

World events that have taken place in recent years have contributed to this change. First of all, the coronavirus pandemic that swept through all countries, the months-long quarantine and the subsequent depression.

The rallies that took place in January 2022 in a number of regions of Kazakhstan, which ended in bloody repressions and numerous victims, Russia's military attack on Ukraine, the massive influx of Russian citizens into the country have led to increased uncertainty in society, and were the reason for the reassessment and devaluation of already existing values and the creation of new ones.

In this regard, today modern Kazakhstan, despite the unsolved many social, economic, political and confessional problems, is facing the problem of preserving spiritual and moral guidelines on which the centuries-old culture of nomads is based. Understanding of these processes, their evaluation and subsequent prognosis today is unrealistic without reconstruction of a complete representation and understanding of personal development, its moral and spiritual development and perfection. As a consequence, the appeal to the phenomenon of "value orientations" as a special subject of socio-psychological research seems relevant and important, since it is demanded by the actual needs of modernity, in particular, by the practice of building and further development of a sovereign and democratic state.

In modern socio-psychological literature, value orientations are usually considered as - a complex psychological determinant of personality, determining its development, formation, motives and attitudes, based on the needs of a particular society. Value orientations determine the fundamental and systematic approach of personality to itself, to its actions and behavior, to other people and in general to the world around.

Understanding of the content, meaningfulness of the main characteristics of value orientations of student youth and their connection with spiritual characteristics will be constantly increasing in the conditions of formation of modern generation "Z", caused by informatization, globalization and integration of Kazakhstan into the world space. Therefore, this age group is of the greatest interest and is the most promising for the study of various aspects of transformations of value orientations.

In light of the above, the problem of our research comes from the need to conduct a study of value orientations that determine the attitude to the world of modern Kazakhstani student youth of the XXI century, undergoing global changes in the changing world.

The purpose of the study is to conduct a socio-psychological study of the peculiarities of value orientations of youth on the example of students from Kazakh National University named after Al-Farabi. This will allow us to identify the main trends characteristic of Kazakhstani student youth in the modern period.

The research will focus on students enrolled at the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Subject of the study: features of value orientations of student youth belonging to different confessional groups (in our study - Islam and Orthodoxy).

Empirical base of the study: Kazakh National University named after al-Farabi.

The study involved 131 students (1-4 courses) studying at the Faculty of Philosophy and Political Science (FPS). All students who participated in the study received a link to participate in the Google Forms platform by e-mail.

Research methods

To conduct the study, a methodological toolkit was used, including 2 methods:

- Cultural Value Orientation Measurement technique (SVS - Schwartz Value Survey) [1];
- Spiritual Personality Questionnaire (Husain, Luqman, Jahan, 2012).

The methodology for measuring cultural value orientations (SVS - Schwartz Value Survey) is a list (57 values) containing two parts.

The Spiritual Personality Questionnaire, created by Husain, Luqman, and Jaha in 2017 to identify the level of manifestation of the spirituality of the individual, includes 28 items that are evaluated on a five-point Likert scale [3].

At the same time, the sum of scores resulting from the ODL-NV can be modified from 28 to 140 points. Consequently, a higher sum of points is an indicator of a higher level of manifestation of personal spirituality.

To calculate reliability, the Cronbach's Alpha coefficient was used, showing Reliability: $\alpha = 0,893$.

Results and discussion

The following methods were used for quantitative data processing: descriptive statistics (tabular representation, graphical representation, mean), paired Student's t-test [4], canonical correlations method [5] including calculation of correlations by Pearson's criterion and One-way ANOVA [6].

To perform the statistical test, we made the following assumptions:

- each representative of one sample from one general population corresponds to a representative of another sample from the second general population;
- the obtained data of these samples are positively correlated, forming pairs;
- the distribution of the investigated characteristic both in the first and in the second sample corresponds to the normal law;
- the structure of the initial data: there are two values of the studied attribute for each object (for each pair).

The research conducted according to the Methodology for measuring cultural value orientations (SVS – Schwartz Value Survey) using Student's paired t-criterion allowed us to compare two levels of values under consideration - the level of normative ideals and the level of individual priorities [7].

The obtained results of the study are reflected in Table 1 and Figure 1.

Table 1

Significant differences between normative ideals and individual priorities among modern youth according to the method of measuring cultural value orientations [8]

Values	Normative ideals	Individual priorities	T-criteria	p
Conformity	9,9	8,9	3,862	0,000
Traditions	10,9	10,2	2,339	0,020
Kindness	11,4	8,8	9,174	0,000
Universality	18,0	14,1	11,541	0,000
Self-reliance	10,9	9,5	4,208	0,000
Stimulation	8,6	5,1	12,747	0,000
Hedonism	6,7	8,3	-5,509	0,000
Achievements	10,6	10,5	,094	0,925
Power	9,8	8,2	5,772	0,000
Security	12,2	10,5	5,131	0,000

Table 1 and Figure 1 show that significant differences between normative ideals and individual priorities among today's youth were found for 9 out of 10 values studied:

- Conformity (p=0.000)
- Traditions (p=0.020)
- Kindness (p=0.000)
- Universalism (p=0.000)
- Autonomy (p=0.000)
- Stimulation (p=0.000)
- Power (p=0.000)
- Security (p=0.000)
- Hedonism (p=0.000)

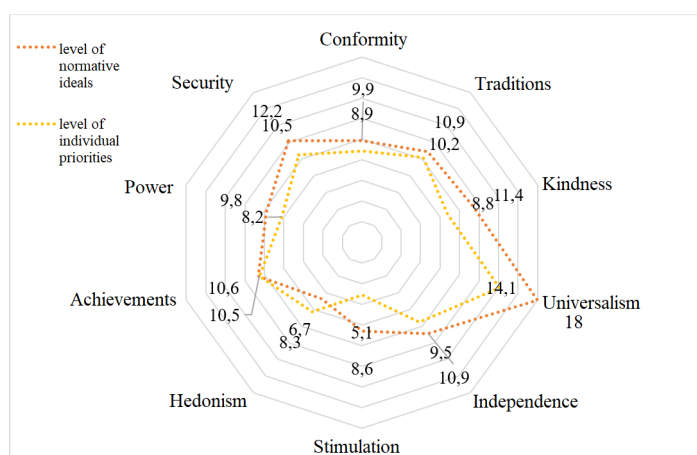

Figure 1. Differences between normative ideals and individual priorities among modern youth according to the method of measuring cultural value orientations [9]

As noted in the figure, significant differences in favor of normative ideals exist for 8 values under study - conformity, tradition, kindness, universalism, independence, stimulation, power and security [10].

This level of values, characterized by stability, is a reflection of Kazakhstani youth's ideas about the principles of behavior in different life situations.

At the same time, by emphasizing such a value as hedonism, young people show that personal priorities and orientations are also important for them. However, the conducted research proved that this level is more dependent on the external environment, on group pressure and, as a rule, correlates with specific actions of a person.

Consequently, at the level of beliefs, such values as conformity, traditions, kindness, universalism, independence, stimulation, power and security become more important among modern youth. As for the level of deeds, here such value as hedonism is manifested to the greatest extent.

The value of achievement has equally high significance both at the level of beliefs and at the level of deeds.

At the same time, it should be noted that the profile presented in Figure 1 shows that modern Kazakhstani youth also develop values of Self-Transcendence, including universalism (18) and kindness (11.4).

In the course of further research, the intensity of contribution of the levels of ideals and priorities of value orientations to each of the new canonical axes was studied. Table 2 presents the results of the conducted research.

Table 2

Intensity of contribution of the levels of ideals and priorities of value orientations to each of the new canonical axes

	Variables	Standardized coefficients of the canonical axis
Normative ideals	Conformity	-0,195
	Traditions	0,514
	Kindness	0,427
	Universality	0,883
	Self-reliance	0,147
	Stimulation	0,210
	Hedonism	1,022
	Achievements	0,284
	Power	0,957
	Security	-0,154
Individual priorities	Conformity	-0,037
	Traditions	0,182
	Kindness	0,646
	Universality	0,405

	Self-reliance	-0,549
	Stimulation	0,660
	Hedonism	-0,189
	Achievements	0,684
	Power	-0,419
	Security	-0,163

As shown in Table 2, the maximum contributions to each of the new canonical axes (in descending order) are made by such beliefs (ideals) as:

- "Hedonism" (RCi = 1.022) - the motivational goal is pleasure or sensual pleasure (pleasures, enjoyment of life);

- "Power" (RCi = 0.957) - achieving social status or prestige, control or dominance over people and means (authority, wealth, social power, maintaining one's public image, social recognition);

- "Universalism" (RCi = 0.883) - understanding, tolerance, protecting the well-being of all people and nature;

- "Traditions" (RCi = 0.514) - respecting, accepting customs and ideas that exist in the culture (respecting traditions, humility, piety, accepting one's fate, moderation) and following them.

In terms of prioritization (of actions), the study showed that the maximum contribution (in descending order) was made by values such as:

- "Achievement" (RCi = 0.684) - personal success through displaying competence in accordance with social standards;

- "Stimulation" (RCi = 0.660) - the desire for novelty and deep experiences;

- "Kindness" (RCi = 0.646) - preserving the well-being of people with whom the individual is in personal contact (helpfulness, loyalty, leniency, honesty, responsibility, friendship, mature love);

- "Independence" (RCi = -0.549) - independence of thinking and choice of ways of action, in creativity and research activity.

Based on the further presented results of the study it can be concluded that the social identity of student youth is expressed through the following values (ideals) as hedonism, power, universalism and tradition, while personal identity manifests itself in such values (priorities) as achievement, stimulation, kindness and autonomy. Consequently, the results of the conducted research, on the one hand, show the formation and transformation of values in modern youth, and on the other hand, prove the existence of an existing conflict between the way things should be and the way they want to be, what reference points are set by the external social reality.

At the next stage of analyzing the results of the study, we studied the relationship between the level of normative value orientations and the properties of spiritual personality (questionnaire "Spiritual Personality") using the method of canonical correlation. Adjusted for the volume of observations, the value of the canonical correlation coefficient between the level of beliefs (ideals) and spiritual values is equal to +0.544 (RCi = +0.544, $p < 0.000$).

The conducted analysis of the results of the study showed the existence of a fairly strong positive relationship between the two sets: the level of beliefs and spiritual personality properties, which is evidence that the normative ideals of youth are interrelated with the spiritual properties of personality and represent one of the main aspects of social identity of modern Kazakhstani youth.

Table 3 presents the results of studying the intensity of the contribution of the level of normative ideals of value orientations and properties of spiritual personality in each of the new canonical axes.

Table 3

Intensity of contribution of the levels of ideals and properties of spiritual personality in each of the new canonical axes

	Variables	Standardized coefficients of the canonical axis
Normative ideals	Conformity	-0,302
	Traditions	0,827
	Kindness	0,521
	Universality	0,823
	Self-reliance	0,214
	Stimulation	,345
	Hedonism	-0,672
	Achievements	0,555
	Power	0,660
Security	-0,360	
Properties of the spiritual person	Spiritual virtues	1,127
	A positive outlook on life	-0,111
	Spiritual discipline	0,155
	Kindness	-0,656
	Spiritual ministry	-0,701
High morality	-0,186	

The obtained results of the study (Table 3) showed that the maximum contributions to each of the new canonical axes (in descending order) are made by such beliefs (ideals) as

- "Traditions" (RCi = 0.827) – respect, acceptance of customs and ideas existing in the culture (respect for traditions, humility, piety, acceptance of one's fate, moderation) and following them;

- "Universalism" (RCi = 0.823) – understanding, tolerance, protecting the well-being of all people and nature;

- "Hedonism" (RCi = -0.672) – enjoyment or sensual pleasure (pleasures, enjoyment of life);

- "Power" (RCi = 0.660) – achieving social status or prestige, control or dominance over people and means (authority, wealth, social power, preserving one's public image, social recognition).

At the level of properties of spiritual personality (questionnaire "Spiritual Personality") the maximum contribution (in descending order) is made by such values:

- "Spiritual virtues" (RCi = 1.127) – fulfillment of promises, reliability, kindness, integrity and purity, truthfulness, politeness and good manners,

- "Spiritual Service" (RCi = -0.701) – expressed by performing virtuous acts, showing loyalty, devotion, generosity; oriented to the good of others,

– "Kindness" (RCi = -0.656) – personal desire to transcend the mind and feelings beyond the Self.

The results of the conducted analysis of canonical correlation within and between sets - indicators of normative ideals (beliefs) and properties of spiritual personality show high in strength correlations ($p=0.001$ and $p=0.050$). The obtained results are presented in Table 4.

Table 4

Interrelation of normative ideals and properties of spiritual personality

Normative ideals	Spiritual virtues	A positive outlook on life	Spiritual discipline	Kindness	Spiritual ministry	High morality
Conformity	0,387**	0,267**		0,359**	0,409**	0,390**
Traditions	0,367**	0,271**	0,148*	0,368**	0,372**	0,185*
Kindness	0,435**	0,257**	0,171*	0,379**	0,394**	0,347**
Universality	0,413**	0,347**	0,159*	0,376**	0,331**	0,333**
Self-reliance	0,369**	0,254**	0,176*	0,322**	0,338**	0,354**
Stimulation	0,311**	0,191**		0,323**	0,266**	0,230**
Hedonism	0,323**	0,179*		0,310**		
Achievements	0,378**	0,261**		0,294**	0,299**	0,272**
Power	0,257**	0,275**				0,219**
Security	0,449**	0,155*		0,400**	0,278**	0,309**

The figure reflects that "Spiritual Virtues" have positive correlations with all the studied beliefs: conformity ($r=0.387$), tradition ($r=0.367$), kindness ($r=0.435$), universalism ($r=0.413$), independence ($r=0.369$), stimulation ($r=0.311$), hedonism ($r=0.323$), achievement ($r=0.378$), power ($r=0.257$) and security ($r=0.449$).

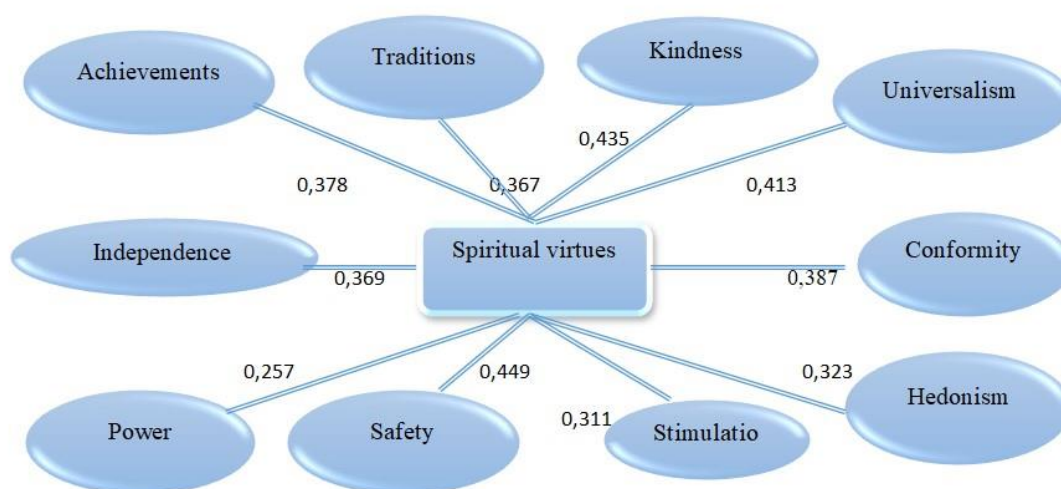

Figure 2. Correlational relationship of spiritual virtues and normative beliefs

Figure 3 displays that "Positive outlook on life" is associated with positive correlations with all the studied beliefs: conformity (r=0.267), tradition (r=0.271), kindness (r=0.257), universalism (r=0.347), independence (r=0.254), stimulation (r=0.191), hedonism (r=0.179), achievement (r=0.261), power (r=0.275) and security (r=0.155).

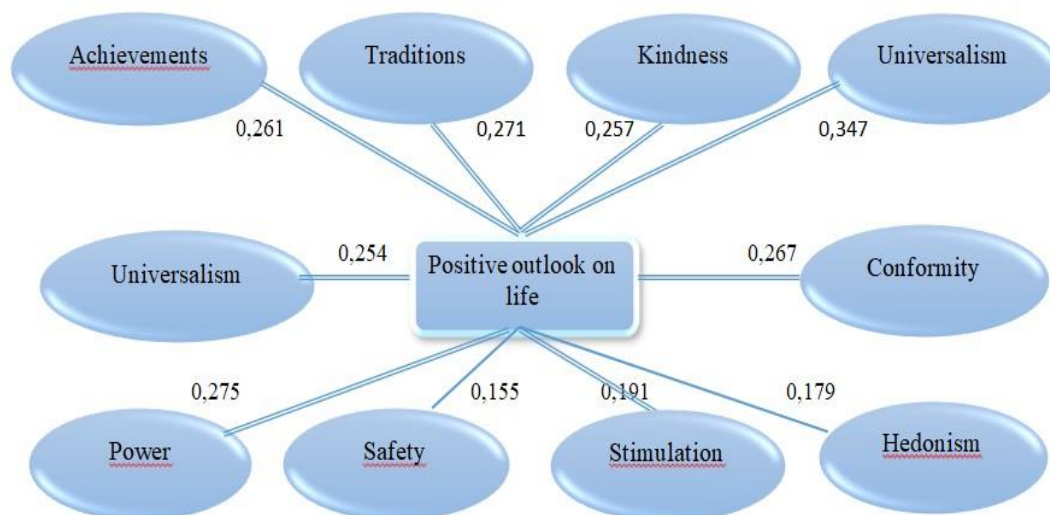

Figure 3. Correlational relationship of positive outlook on life and normative beliefs

Figure 4 further reflects that "Spiritual Discipline" is associated with 4 positive correlations with the examined beliefs (Figure 4) - tradition (r=0.148), kindness (r=0.171), universalism (r=0.159), independence (r=0.176).

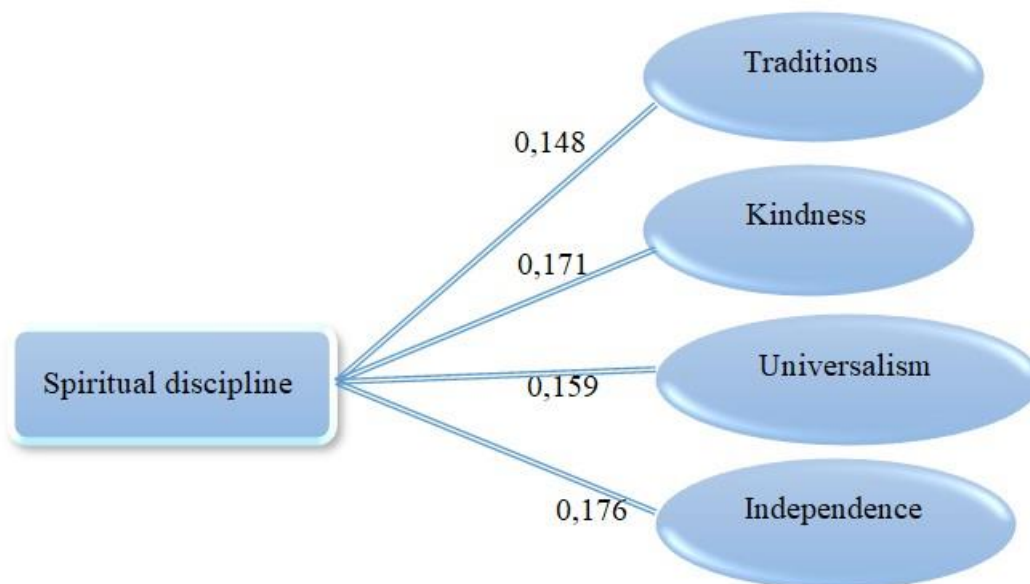

Figure 4. Correlational relationship of spiritual discipline and normative beliefs

"Kindness" is associated with 9 positive correlations with the studied beliefs (Figure 5): conformity (r=0.359), tradition (r=0.368), kindness (r=0.379), universalism (r=0.376), independence (r=0.322), stimulation (r=0.323), hedonism (r=0.310), achievement (r=0.394) and security (r=0.400).

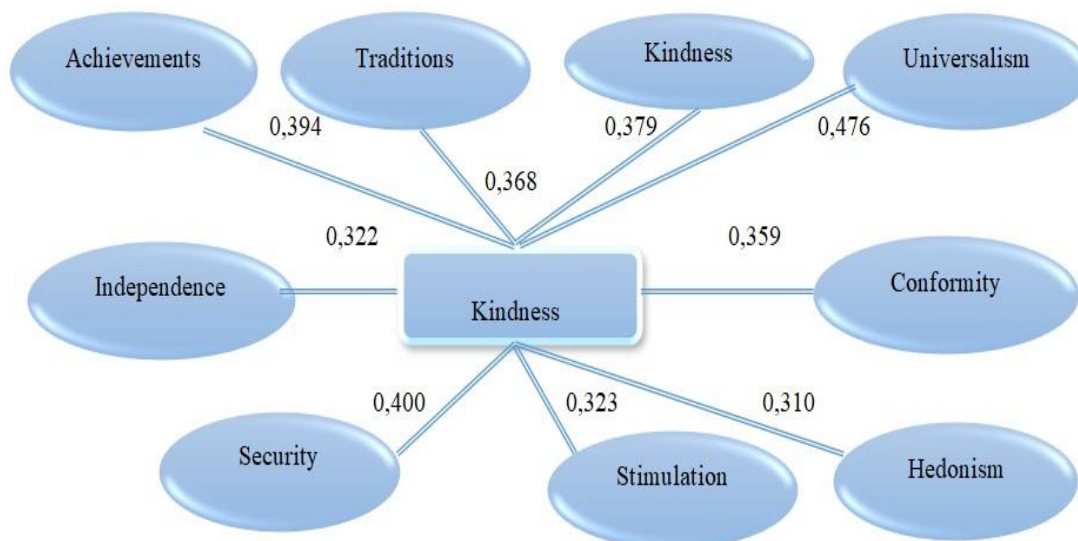

Figure 5. Correlational relationship of kindness and normative beliefs

"Spiritual service" is associated with 8 positive correlations with the studied beliefs (Figure 6) - conformity (r=0.409), tradition (r=0.372), kindness (r=0.394), universalism (r=0.331), independence (r=0.338), stimulation (r=0.266), achievement (r=0.299) and security (r=0.278).

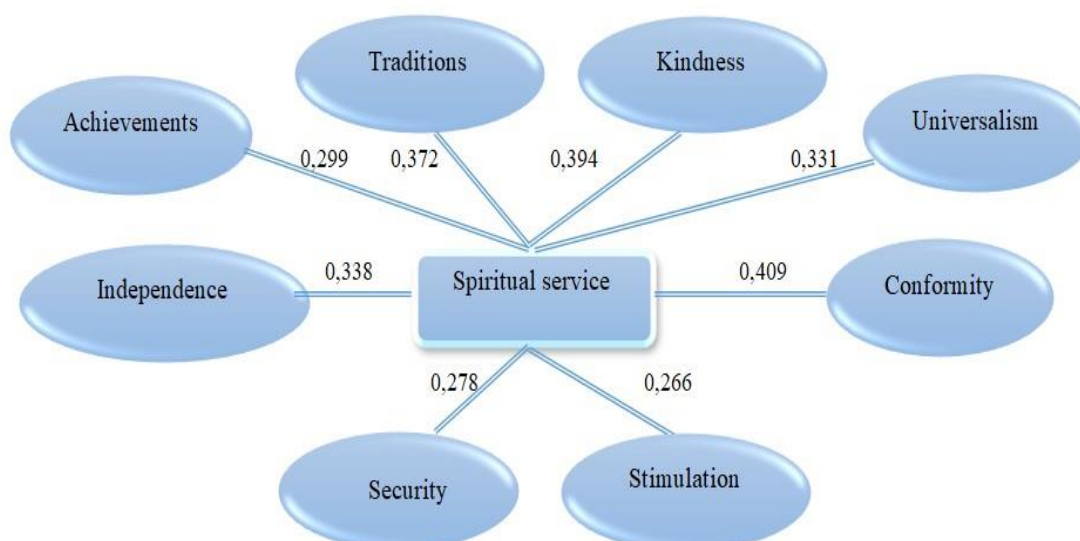

Figure 6. Correlational relationship between spiritual ministry and normative beliefs

Figure 7 reflects that "High Morality" is associated with 9 positive correlations with the studied beliefs - conformity ($r=0.390$), tradition ($r=0.185$), kindness ($r=0.347$), universalism ($r=0.333$), autonomy ($r=0.354$), stimulation ($r=0.230$), achievement ($r=0.272$), power ($r=0.219$) and security ($r=0.309$).

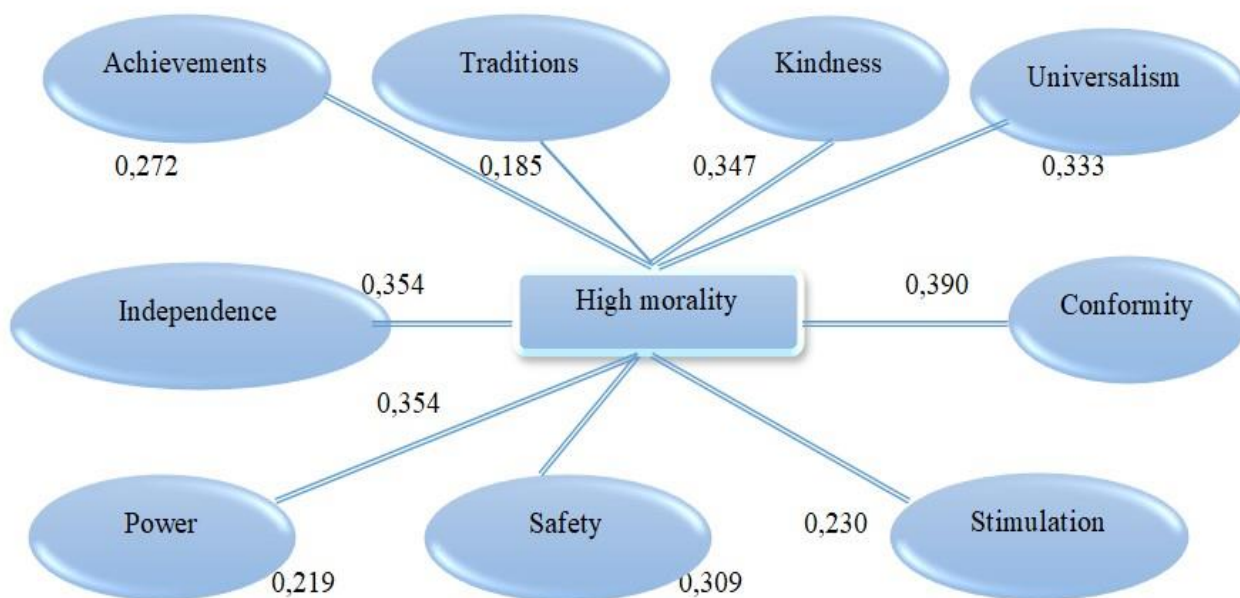

Figure 7. Correlational relationship of high morality and normative beliefs

As we can see, the correlation analysis carried out in the course of the study showed the existence of an existing expressed relationship between cultural normative values and spiritual properties of personality.

Conclusion

Thus, the consideration of value orientations as a complex socio-psychological phenomenon that determines the most important approach of a person to the surrounding world, including to himself, allowed us to conduct a theoretical and empirical study.

The conducted research has shown the formation of Kazakhstani ideal norms such as hedonism, power, universalism, traditions and such personality properties as spiritual virtues, spiritual service and kindness. Whereas, personal identity manifests itself in individual priorities such as achievement, stimulation, kindness, autonomy and spiritual personality properties such as positive outlook on life, spiritual virtues and kindness.

In addition, the study showed that modern Kazakhstani students (using students of Al-Farabi Kazakh National University as an example) are more inclined to the value of Self-Transcendence, which includes universalism and kindness. It is these values to a greater extent determine the level of development and manifestation of students' moral consciousness, regulate their moral

actions and personal moral (spiritual) properties. In the study this is confirmed by statistically revealed interrelationships.

The obtained data confirm the hypothesis of the study - value orientations of Kazakhstani students are mutually conditioned by spiritual properties of personality.

The obtained results of the study can also be considered as a reflection of socio-psychological phenomenon, when modern youth, on the one hand, in the course of socio-political and economic development of the country are formed and transformed certain values, and, on the other hand, students experience a conflict between how it should be and how they want to be and what guidelines are set by external social reality.

Consequently, value orientations of modern Kazakhstani students are conditioned by social, economic, political situation of development of a changing personality in a changing world.

Authors` Contributions

Aimaganbetova O.Kh. – collection, analysis or interpretation of work results, writing text;

Zhigitbekova B.D. – critical revision of its content;

Zhubanazarova N.S. – approval of the final version of the article for publication;

Adilova E.T. – responsibility for all aspects of the work, proper examination and resolution of issues related to the reliability of data.

References

1. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – Санкт-Петербург: Речь, 2004. – 70 с.
2. Панюшева Т.Д., Ефремова М.В. Анализ русскоязычной версии опросника ценностных ориентаций (SVS) Ш. Шварца методом когнитивного интервью // Социальная психология и общество. – 2012. – Т.3. – № 3. – С. 116-128.
3. Ожиганова Г.В. Адаптация опросника «Духовная личность» на русскоязычной выборке // Экспериментальная психология. – 2019. – Т. 12. – № 4. – С. 160-176.
4. Ильин В.П. Методические особенности применения t-критерия Стьюдента в медико-биологических исследованиях // Acta Biomedica Scientifica. – 2011. – № 5. – Р. 160-161.
5. Гриднева А.Е. Анализ канонической корреляции как вероятностный метод в обработке информации // Международная конференция по мягким вычислениям и измерениям. – 2016. – Т.1. – С. 102-105.
6. Наследов А.Д. IBM SPSS, Statistics 20 и AMOS: профессиональный статистический анализ данных. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 416 с.
7. Tartakovsky E., Schwartz S.H. Motivation for emigration, value priorities, psychological well-being, and cultural identifications among young Russian Jews. International Journal of Psychology. – 2001. – Vol. 36. – No 2. – P. 88-99.
8. Schwartz S.H. Values: Cultural and individual. In S.M. Breugelmans, A. Chasiotis, & F. J.R. van de Vijver (Eds.), Fundamental questions in cross-cultural psychology. – Cambridge, UK: Cambridge University Press., 2011. – P. 463-493.
9. Schwartz S. A theory of cultural value orientations: Explication and applications. Comparative Sociology. – 2006. – Vol. 5. – P. 137-182.
10. Schwartz S., Cieciuh J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lonnqvist J., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. Refining the theory of basic individual values // Journal of Personality and Social Psychology. – 2012. – Vol. 103. – No 4. – P. 663-688.

О.Х. Аймаганбетова¹, Н.С. Жубаназарова¹, Э.Т. Адилова¹, Б.Д. Жигитбекова²

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

Қазіргі қазақстандық жастардың құндылық бағдарларын өзгермелі кеңістіктегі негізгі детерминаттар ретінде зерттеу

Аңдатпа. Әлемдік жаһандану процестерінің күшеюіне, құндылықтардың дамуы, сол сияқты негізгі құндылықтардың құнсыздануы қатар жүріп жатқан қоғам өзгерісіне қарамастан, жалпы адамзаттық құндылықтардың, ең алдымен, руханияттың өсуіне байланысты нығайып келе жатқанына куә болудамыз. Біздің ойымызша, бұл парадокс, ең алдымен, қазіргі әлемде болып жатқан оқиғалар – коронавирус, Ресей бастаған соғыс әрекеттері, түрлі табиғи апаттар және т.б. бағдарлар, сонымен қатар олардың зерттеу парадигмасының өзгеруінен байқалады. Бұл құндылық бағдарларды зерттеудің өзектілігіне ғана емес, сонымен қатар олардың зерттеу парадигмасының өзгеруіне әкеледі. Қазіргі жастардың құндылық бағдарларының ерекшеліктерін зерттеу айырықша маңызға ие, өйткені ол ХХ-XXI ғасырлар тоғысында, кеңестік білім мен тәрбиеден тәжірибесі жоқ жаңа ұрпақтың өзгермелі тұлғасын дамытудағы әлеуметтік жағдайдың қазіргі талаптары сұранысқа ие.

Зерттеу нысаны: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де оқитын студенттер.

Зерттеудің эмпирикалық базасы: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Зерттеуге философия және саясаттану факультетінде (ФЖСФ) оқитын 131 студент (1-4 курс) қатысты.

Зерттеу көрсеткендей, қазіргі қазақстандық студенттерде (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ студенттері мысалында) әмбебаптық пен мейірімділікті қоса алғанда, өзіндік трансценденттіліктің (Self-Transcendence) құндылықтары көбірек дамыған. Қалыптасқан құндылықтар адамгершілік сана, адамгершілік іс-әрекеттер мен жеке адамгершілік (рухани) қасиеттер саласында толық көрінеді. Бұл статистикалық анықталған қатынастармен расталады.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы оның нәтижелері, бір жағынан, қазіргі жастар арасында құндылықтардың қалыптасуы мен үздіксіз өзгеруін, екінші жағынан, қалай істеу керек және нені қалайтыны арасындағы қайшылықты, сыртқы әлеуметтік шындық қандай нұсқауларды белгілейтінін көрсетеді. Демек, қазіргі қазақстандық студенттердің құндылық бағдарлары құбылысы көп әлемдегі өзгеріске бейім тұлға дамуының әлеуметтік жағдайымен дәлелденген.

Түйін сөздер: құндылықтар, құндылық бағдар, қазіргі қазақстандық студенттер, трансценденттілік, адамгершілік, рухани қасиет.

О.Х. Аймаганбетова¹, Н.С. Жубаназарова¹, Э.Т. Адилова¹, Б.Д. Жигитбекова²

¹*Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан*

Изучение ценностных ориентаций современной казахстанской молодежи как основной детерминанты изменяющегося человека в изменяющемся мире

Аннотация. Несмотря на усиление мировых глобализационных процессов, сопровождающихся развитием индивидуалистических ценностей и девальвацией - базовых, сегодня мы являемся свидетелями того, что вопреки этому происходит укрепление общечеловеческих ценностей,

прежде всего, связанных с возрастанием духовности в целом. На наш взгляд, этот парадокс вызван, прежде всего, теми событиями, которые сегодня происходят в мире - коронавирус, военные действия, развязанные Россией, различные природные катаклизмы и др. Это приводит не только к актуализации изучения ценностных ориентаций, но и к изменению парадигмы их исследований. Особенную значимость приобретает исследование особенностей ценностных ориентаций современной молодежи, поскольку оно востребовано актуальными запросами социальной ситуации развития изменяющейся личности нового поколения, сформировавшейся на рубеже веков – XX и XXI, не имеющей опыта советского образования и воспитания.

Объект исследования: студенты, обучающиеся в КазНУ им. аль-Фараби.

Эмпирическая база исследования: Казахский национальный университет им. аль-Фараби. В исследовании приняли участие 131 студент (1-4 курсы), обучающиеся на факультете философии и политологии (ФФиП).

Проведенное исследование показало, что у современных казахстанских студентов (на примере студентов КазНУ им. аль-Фараби) развиты больше ценности самотрансцендентности (Self-Transcendence), включающей универсализм и доброту. Сформированные ценности в полной мере проявляют себя в сфере нравственного сознания, нравственных поступков и личностных нравственных (духовных) свойств, что подтверждается статистически выявленными взаимосвязями.

Научная и практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты отражают, с одной стороны, формирование и происходящие трансформации ценностей у современной молодежи, с другой – конфликт, между тем, как должно и тем, как хочется, какие ориентиры задает внешняя социальная реальность. Следовательно, ценностные ориентации современных казахстанских студентов обусловлены социальной ситуацией развития изменяющейся личности в изменяющемся мире.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, современные казахстанские студенты, самотрансцендентность, нравственные и духовные свойства и др.

References

1. Karandashev V.N. Metodika Shvartsa dlia izucheniia tsennostei lichnosti: kontsepsiia i metodicheskoe rukovodstvo [Schwartz's Methodology for Studying Personality Values: Concept and Methodological Guide] (Sankt-Peterburg, Rech', 2004, 70 s.) [St. Petersburg, Rech, 2004, 70 p.]. [in Russian]
2. Panyusheva T.D., Efremova M.V. Analiz russkoyazychnoj versii oprosnika cennostnyh orientacij (SVS) Sh. Shvarca metodom kognitivnogo interv'yuu. Social'naya psihologiya i obshchestvo [Analysis of the Russian-language version of the questionnaire of value orientations (SVS) by S. Schwartz by the method of cognitive interview], 3, 116-128 (2012). [in Russian]
3. Ozhiganova G.V. Adaptaciya oprosnika «Duhovnaya lichnost'» na russkoyazychnoj vyborke. Eksperimental'naya psihologiya [Adaptation of the questionnaire "Spiritual personality" on the Russian-speaking sample], 4, 160-176 (2019). [in Russian]
4. Il'in V.P. Metodicheskie osobennosti primeneniya t-kriteriya St'yudenta v mediko-biologicheskikh issledovaniyah. Acta Biomedica Scientifica [Methodological features of the application of Student's t-test in biomedical research], 5, 160-161 (2011). [in Russian]

5. Gridneva A.E. Analiz kanonicheskoy korrelyacii kak veroyatnostnyj metod v obrabotke informacii. Mezhdunarodnaya konferenciya po myagkim vychisleniyam i izmereniyam [Canonical correlation analysis as a probabilistic method in information processing], 1, 102-105 (2016). [in Russian]

6. Nasledov A.D. IBM SPSS, Statistics 20 i AMOS: professional'nyj statisticheskiy analiz dannyh [IBM SPSS, Statistics 20 and AMOS: Professional Statistical Data Analysis] (Sankt-Peterburg: Piter, 2013, 416 s.) [St. Petersburg: Peter, 2013, 416 p.]. [in Russian]

7. Tartakovsky E., Schwartz S.H. Motivation for emigration, value priorities, psychological well-being, and cultural identifications among young Russian Jews, *International Journal of Psychology*, 36(2), 88-99 (2001).

8. Schwartz S.H. Values: Cultural and individual. In S.M. Breugelmans, A. Chasiotis, F.J.R. van de Vijver (Eds.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011, 463-493 p.).

9. Schwartz S. A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*, 5, 137-182 (2006).

10. Schwartz S., Cieciuh J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lonnqvist J., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. Refining the theory of basic individual values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663-688 (2012).

Information about authors:

Aimaganbetova O.Kh. – Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of General and Applied Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Zhubanazarova N.S. – Candidate of Psychological Sciences, Acting Professor of the Department of General and Applied Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Adilova E.T. – PhD, Acting Associate Professor at the General and Applied Psychology Department, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Zhigitbekova B.D. – Candidate of Psychological Sciences, Acting Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Dostyk Avenue 13, 050010, Almaty, Kazakhstan.

Аймаганбетова О.Х. – психология ғылымының докторы, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Жубаназарова Н.С. – психология ғылымының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессор м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Адилова Э.Т. – PhD, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Жигитбекова Б.Д. – психология ғылымының кандидаты, профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғылы 13, 050010, Алматы, Қазақстан.

МРНТИ 15.81.21

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-365-375>

Актуальные направления развития новых моделей тьюторства и наставничества

Л.А. Григорович*^{ID}, О.Г. Валаева^{ID}

Московский институт психоанализа, Москва, Россия

*Автор для корреспонденции: I250762@inbox.ru

Аннотация. В статье актуализируется проблема наставничества, определена специфика наставничества в цифровом обществе, показана связь тьюторства и наставничества, проиллюстрирована модель тьюторско-психологического сопровождения студентов, описана программа подготовки наставников. Наставничество как социальное явление вписывается в широкий социальный спектр и сопрягается с другими явлениями и процессами. В данной статье определены функции тьютора и наставника. Должность тьютора в колледже вбирает в себя функции психолога, социального работника, куратора группы, наставника. При разработке модели комплексного сопровождения учебно-профессионального развития студента учитываются ключевые принципы как создание условий для вовлечения обучающихся в развитие собственной активной позиции как субъекта не только образовательного процесса, но и процесса жизнедеятельности; помощь обучающимся в осуществлении ценностных выборов, личного самоопределения; учет потребностей и интересов студента в образовательном пространстве колледжа. В статье определены задачи тьюторско-психологического сопровождения, в частности оказание помощи учащимся в адаптации к новому этапу образования и выработке необходимых учебных действий, в том числе, в цифровой среде; уточнение профессионального выбора и траектории профессионального развития; поддержание и развитие учебно-профессиональной мотивации субъектов образовательного процесса. Представлен анализ деятельности колледжа по реализации проектов «Зона устойчивого развития» и «Территория развития и благополучия (Тьюторинг и психологическая служба в СПО)». Целью деятельности Центра тьюторинга и психологического сопровождения является профессиональное сопровождение в цифровой среде: от организации учебной онлайн работы до психологического просвещения; супервизирование и интервьюирование.

Ключевые слова: наставничество, реверсивное наставничество, цифровизация, образование, тьюторство, искусственный интеллект.

Введение

В более ранних публикациях мы уже отмечали, что наставничество как особый вид социального научения и передачи ценного опыта от поколения к поколению является универсальным понятием для большинства культур [1, 2].

Развивающий и образовательный потенциал наставничества становился предметом многих гуманитарных российских исследований, начиная с работ К.Д. Ушинского, И.А. Ильина, П.П. Блонского, А.С. Макаренко и многих других.

Отдельный интерес представляет изучение возможностей цифрового наставничества, которое уже сегодня представлено большим разнообразием форм и инструментов, а также характеризуется высокой динамичностью развития и распространения, что позволяет говорить о наставничестве как универсальной форме социальной практике.

Методология исследования

Сегодня методология и практика наставничества снова привлекает внимание ученых, интегрируется в контекст фундаментальных и прикладных исследований, в том числе в области психологии.

Такой интерес психологов к проблеме наставничества связан, в первую очередь, с тем, что анализ механизмов, стилевых и результирующих характеристик наставничества помогает понять способы повышения качества передачи и сохранения наиболее ценного социального опыта.

Наставничество как социальное явление вписывается в широкий социальный контекст и сопрягается с другими явлениями и процессами. Одним из таких явлений является тьюторство.

В переводе с латинского тьютор – это наставник. Однако на данный момент существует некоторое смешение понятий тьютор и наставник, что затрудняет их использование в научном и практическом контекстах.

Отметим некоторые смысловые различия этих понятий:

1. Тьютор и наставник: функции

Тьютор помогает обучающемуся адаптироваться к меняющимся образовательным требованиям и скорректировать собственные планы, способствует развитию общей устойчивости и личностных компетенций.

Наставник скорее выступает как носитель предметного (профессионального) знания, проводник в мир профессиональной деятельности, мастер, образец для идентификации и формирования специальных компетенций.

2. Тьютор и наставник: направленность деятельности

Тьютор от индивидуальных особенностей и личностных компетенций к социальным ожиданиям и профессиональному самоопределению, то есть в работе тьютора направление его деятельности идет от индивидуального к социальному.

Наставник от профессиональных компетенций и ценностей к формированию индивидуального стиля деятельности и личности специалиста, то есть движение от социального к индивидуальному.

3. Тьютор и наставник: образ результата

Тьютор имеет образ результата, ищет пути достижения этого результата тьюторантом, движется вместе с тьюторантом от неопределенности к определенности.

Наставник не имеет готового образа результата, ищет его вместе с наставляемым, движется от определенности через неопределенность к определенности.

4. Тьютор и наставник: распределение ответственности

Тьютор несет большую ответственность в отношениях с тьюторантом, у которого часто недостаточно мотивации к тьюторингу.

Наставник делит ответственность с наставляемым, который часто является инициатором наставничества.

5. Тьютор и наставник: формальный статус

Тьютор – это должность, описание функционала которой есть в квалификационных справочниках.

Наставник – общественная функция, регулируемая не официальным правом, а договоренностями.

Подчеркнем, что тьюторство – это новая профессиональная педагогическая практика в современном российском образовании, эффективная форма психолого-педагогического построения и сопровождения индивидуальных образовательных маршрутов обучающихся на всех этапах образовательной системы.

Особую роль тьюторское сопровождение играет в отношении несовершеннолетних детей и подростков, государственная забота о которых гарантирована Конституцией РФ и всей системой гражданских отношений и существующих ценностей российского общества.

Московский институт психоанализа традиционно работает по ключевым направлениям, которые являются актуальными для социальной (в том числе, образовательной) практики.

Наставничество и тьюторство тесно смыкаются в среднем профессиональном образовании (СПО). Качественное отличие тьюторства в СПО определяется, прежде всего, выстраиванием пространства совместной деятельности педагога-тьютора и обучаемого по проектированию и реализации самостоятельной деятельности студента (тьюторанта) по овладению выбранной профессией.

Должность тьютора в колледже вбирает в себя функции психолога, социального работника, куратора группы, наставника.

При разработке модели комплексного сопровождения учебно-профессионального развития студента мы ориентировались на следующие ключевые принципы:

– создание условий для вовлечения обучающихся в развитие собственной активной позиции как субъекта не только образовательного процесса, но и процесса жизнедеятельности;

– помощь обучающимся в осуществлении ценностных выборов, личного самоопределения;

– учет потребностей и интересов студента в образовательном пространстве колледжа.

Основными задачами такого сопровождения мы выделили:

1. помощь учащимся в адаптации к новому этапу образования и выработке необходимых учебных действий, в том числе, в цифровой среде;
2. уточнение профессионального выбора и траектории профессионального развития;
3. поддержание и развитие учебно-профессиональной мотивации.

С 2022 года по настоящее время на базе сначала Московского городского открытого колледжа, а затем и Новосибирского городского открытого колледжа реализуются проекты «Зона устойчивого развития» и «Территория развития и благополучия (Тьюторинг и психологическая служба в СПО)».

Обсуждение и результаты

Центр тьюторинга и психологического сопровождения организует профессиональное сопровождение в цифровой среде: от организации учебной онлайн работы до психологического просвещения; реализует супервизирование и интервизирование в цифровой среде.

Работа проводится не только с обучающимися, но и с родителями и абитуриентами (школьниками).

Тематическая направленность мероприятий для студентов, преподавателей и родителей представлена следующими блоками:

1. Проведение психологического профилирования среды образования и ее участников с целью выявления зон конфликтов, кризисных состояний, зон высокого потенциала развития.

2. Информирование студентов о сущности и социальной значимости будущей профессии, повышение мотивации к усвоению знаний, развитие навыков эффективного общения.

3. Развитие навыков организации собственной деятельности, исходя из цели и способов ее достижения, развитие навыков оценки и коррекции собственной деятельности.

4. Формирование навыков здорового образа жизни, эффективного достижения жизненных и профессиональных целей при использовании здоровьесберегающих технологий.

5. Профессиональное сопровождение родителей: информирование о работе специалистов с учащимися, о программах развития, консультирование по вопросам индивидуального трека развития студента.

Мониторинг процесса реализации указанных проектов показывает их эффективность, например, мы получили признание обучающимися полезности тьюторинга, а также меньший (по сравнению с прошлыми учебными годами) процент отчислений после первого года обучения.

Участниками проектов по сопровождению являются работающие специалисты (психологи, тьюторы, кураторы) и стажеры (преимущественно студенты магистратуры по психолого-педагогическому направлению подготовки). Еженедельно проводятся супервизионные встречи, которые дополняются практиками интервизии и наставничества среди участников проектов. Собственный опыт в роли наставника и стажера участники в ходе рефлексии называют существенными ресурсами развития и саморазвития.

Развитие новых педагогических практик, таких, как тьюторство и наставничество, проходит в контексте широких изменений в социально-экономической среде и обществе. В настоящее время человек сталкивается со следующими изменениями:

- Усиливается интенсивность и охват цифровизации жизни, начиная от индивидуального уровня (например, использование мобильных устройств, социальных сетей, онлайн-платформ для обучения) и до социального и профессионального уровней;
- становится актуальной концепция Instant Learning – непрерывного обучения;
- повышается мобильность, физическая и виртуальная, человека;
- меняется процесс идентификации человека, возникают новые возможности для самоидентификации;
- растут объемы информации, требующие восприятия и обработки для принятия решения на основе полученных данных и адаптации к меняющимся условиям;
- усиливается актуальность soft-skills и self-skills – социальных навыков и навыков самопознания, изменяется приоритетность навыков, усиливаются роли социального и эмоционального интеллекта в успешности и эффективности деятельности человека, растет востребованность навыков критического мышления;
- увеличивается продолжительность продуктивной жизни человека.

Одним из ключевых факторов новой стадии общественных изменений, вызванных распространением цифровой среды на все сферы жизнедеятельности человека [3] является массовое использование искусственного интеллекта (ИИ) в государственном управлении, корпоративном секторе и образовании.

Новая реальность сотрудничества и конкуренции человека с ИИ неизбежно влечет трансформацию культурно-исторической матрицы общественных отношений и индивидуального развития [4]. Зоны адаптации человека в среде, где искусственный интеллект играет все более важную роль, требует от человека навыков и компетенций, не определенных предыдущими периодами изменений [5]. Навыки новой реальности взаимодействия человека и ИИ могут включать:

1. Умение работы с большими данными: способность анализировать и интерпретировать большие объемы информации, использовать алгоритмы машинного обучения и другие инструменты для извлечения ценной информации из данных.

2. Этические навыки: понимание этических проблем, связанных с использованием ИИ, и способность принимать этически обоснованные решения в контексте работы с технологиями.

3. Креативность и инновационное мышление: способность придумывать новые способы использования и взаимодействия ИИ, конструировать инновационные наукоемкие проекты и находить креативные нестандартные решения проблем с использованием технологий.

4. Способность к критическому мышлению и принятию стратегических решений на основе данных.

Эти инновационные навыки помогают человеку эффективно взаимодействовать с технологиями ИИ, использовать их в деятельности и повседневной сфере, а также быть

конкурентоспособным на внешнем и внутреннем рынках труда в условиях ускоренного развития системы цифровых технологий, характеризующих формирование новой эпохи.

В современных условиях динамично ускоряющегося темпа внедрения и функционирования цифровых технологий, генеративного искусственного интеллекта, фундаментальной трансформации жизнедеятельности человека, всё более актуальной становится насущная потребность в профессиональном сопровождении специалистов и учащихся организации образования.

Целенаправленная деятельность наставника определяется посредством постоянного и непрерывного движения к ожидаемым результатам через неопределенность и сложность. Из всех ключевых направлений профессионально-психологического сопровождения наставничество отвечает глобальным и локальным вызовам быстро меняющейся технологической среды, где требуются системная модернизация знаний и навыков.

Следует отметить, что наставничество как концепция, адаптированная из бизнес-концепции «управления», способствует стимулированию субъектов активно развивать свои наставнические отношения для достижения намеченных результатов, так как наставник выступает в качестве транслятора и активного субъекта психологической поддержки и эффективного направления в контексте сложного и противоречивого глобального мира, содействуя непосредственному подопечному конструктивно и позитивно адаптироваться и достигать целей, связанных с профессиональной деятельностью.

Наставник в новой модели, где искусственный интеллект играет важную роль в процессах принятия решений, распознавания объектов, обработки естественного языка, контекстного управления знаниями, анализе данных и обеспечении инноваций, должен обладать новыми навыками работы с большими данными, программирования, работы с роботами и автоматизированными системами, а также способностью обучать машины, чтобы передать эти знания своему подопечному.

На наш взгляд, качественные новообразования происходят в ценностно-смысловой сфере развития индивида, в частности, осознанная мотивация человека к постоянному саморазвитию, наличие цели, направленной на раскрытие потенциальных возможностей индивида неизбежно выступят на передний план в исследованиях социальных изменений, вызванных кардинальной заменой человека на ИИ во всех сферах социальной деятельности.

В ответ на глобальный вызов на перспективный план выходит способность наставника помочь подопечному на пути полной реализации их потенциала и обретения смыслов. Как ни парадоксально, кардинальная трансформация процесса наставничества в условиях эпохальных перемен и взаимодействия человека и ИИ требует необходимость осуществления научной рефлексии проблемы наставничества в контексте историко-культурного развития России, в сферу глубокого осмысления духовности и поиска онтологической природы жизненных смыслов человека.

Наставник может предоставить руководство, поддержку, обратную связь и поощрение человеку, когда он преодолевает трудности и возможности перемен.

Психические процессы, создающие преимущества человека перед ИИ, являются новой платформой развития модели наставничества (развитие когнитивных возможностей человека на основе интуитивного опыта), так как интуиция выступает в качестве когнитивного конгломерата

Двухполюсная модель когнитивных функций человека, обоснованная Пономаревым Я.А., предполагает функционирование двух главных полюсов когнитивной активности: аналитического и интуитивного [6].

Аналитический полюс характеризуется наличием логического мышления, анализа информации, рациональным принятием решений и использованием логических законов, связью логического мышления с аналитическими способностями.

Функция интуитивного полюса состоит в обеспечении интуитивного восприятия информации, творческого мышления, способности видеть целостную картину мира и принятия решений. Интуитивный полюс связан с креативностью, способностью к инновациям и нестандартным подходом к решению сложных задач. В свою очередь, необходимо учитывать, что интуитивная способность имеет трехфакторную структуру (последовательность и пронизательность; неявное обучение; субъективные интуитивные способности).

Вышеназванные функции обеспечивают когнитивное функционирование человека, и их эффективное взаимодействие позволяет использовать как аналитические, так и интуитивные способности для достижения ожидаемых результатов в различных сферах жизни.

Развитие модели наставничества, основанной на использовании методов развития диффузных когнитивных процессов интуитивного полюса, является инновационным направлением в развитии современной практики образования.

При формировании стратегических направлений огромное значение имеет потенциал развития наставничества. Реверсивное наставничество может быть эффективным инструментом для сокращения разрыва в усвоении цифровых и гибких навыков представителями разных поколений, а также сам процесс позволяет признать пробелы в навыках и возможностях для обучения через наставничество.

В связи с этим реверсивное наставничество позволяет передавать новые ценности и образ жизни от молодого поколения к старшему. Например, молодые люди могут акцентировать внимание на формировании здорового образа жизни, самопознании, развитии личности и других ценностях, которые могут быть важны и для более старших коллег.

Реверсивное наставничество требует особого внимания к подготовке наставника, так как наставник должен обладать определенными психологическими качествами, чтобы успешно взаимодействовать с подопечным.

Внедрение новых профессиональных педагогических практик, таких, как наставничество и тьюторство, требует специальной подготовки специалистов, чтобы они могли эффективно выполнять свою роль и обеспечивать качественное сопровождение своих подопечных.

Выводы

Подготовка специалистов в соответствии с новыми требованиями включает в себя ознакомление с современными методиками и подходами к наставничеству и тьюторству, изучение психологических аспектов работы с подопечными, развитие коммуникативных навыков, умение проводить эффективные консультации и обратную связь, а также понимание основных принципов профессиональной этики и ответственности.

Обучение специалистов в области наставничества и тьюторства может проводиться через специальные курсы, семинары, мастер-классы, практикумы или онлайн-обучение. Важно, чтобы программа обучения включала в себя не только теоретические знания, но и практические навыки, которые специалисты могли бы применять на практике.

Новая программа подготовки специалистов Московского института психоанализа «Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной деятельности – Супервизия и наставничество» полностью удовлетворяет этим требованиям и призвана удовлетворить растущую потребность в профессиональном сопровождении специалистов, развитии института тьюторства, супервизии и наставничества.

Программа ставит своей целью подготовку высококвалифицированных специалистов широкого профиля, обладающих глубокими знаниями в области общей психологии личности, педагогической психологии и психологии образования, дифференциальной и возрастной психологии, психофизиологии, когнитивной психологии, профессионально владеющих научно-исследовательскими методами работы и способных к самостоятельной научно-исследовательской, практической и консультативной, проектно-инновационной, педагогической и просветительской, организационно-управленческой деятельности; развитие у студентов коммуникативной и цифровой компетентности; реализацию потенциала студента в сфере наставничества; достижение социальной проактивности, устойчивости и эффективности на рынке труда.

Вклад авторов

Л.А. Григорович – идея для написания обзора; написание и доработка исследования.

О.Г. Валаева – обзор литературы; критический анализ; визуализация; подготовка исходного текста; компьютерные работы.

Список литературы

1. Валаева О.Г., Григорович Л.А., Сергачева О.Н. Эволюция, актуальность и перспективы наставничества в отечественной школе // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – 2022. – № 2. – С. 68-76.

2. Григорович Л.А., Валаева О.Г. Культурно-исторический контекст цифрового наставничества // Воспитание и наставничество в цифровой образовательной среде: сборник материалов международной научно-практической конференции. 16 ноября 2023 г. – Москва: Издательство Московского института психоанализа, 2022. – С. 25-31.

3. Большунова Н.Я. Цифровая среда как фактор развития ценностно-смысловой и эмоциональной сферы школьников // Нейронаука для медицины и психологии: XVI

международный междисциплинарный конгресс. Судак, Крым, Россия; 6-16 октября 2020 г. Труды Конгресса. – Москва: МАКС Пресс, 2020. – С. 106-107.

4. Есенин Р.А. Психологические вызовы цифровой реальности: ИИ сегодня и его зона ближайшего развития // Профессиональное образование и рынок труда. – 2023. – Т. 11. – No 2. – С. 121-128. DOI: <https://doi.org/10.52944/PORT.2023.53.2.009>.

5. Ahmad S.F., Han H., Alam M.M. et al. Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education // Humanit Soc Sci Commun. – 2023. – Vol. 10. – P. 311. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8>.

6. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество. – Москва: Изд-во МПСИ, 2013. – 718 с.

Л.А. Григорович, О.Г. Валаева

Мәскеу психоанализ институты, Мәскеу, Ресей

Тьюторлық және тәлімгерліктің жаңа үлгілерін дамытудың маңызды бағыттары

Андапта. Мақалада тәлімгерлік мәселесінің өзектілігі, цифрлық қоғамдағы тәлімгерліктің ерекшелігі анықталып, тәлімгерліктің өзара байланысы көрсетіледі. Студенттерді тьюторлық-психологиялық сүйемелдеу моделі дәйектеліп, тәлімгерлерді даярлау бағдарламасы сипатталады. Тәлімгерлік әлеуметтік құбылыс ретінде кең әлеуметтік спектрге сәйкес келеді және басқа құбылыстар мен процестермен үйлеседі. Мақалада тьютор мен тәлімгердің функциялары анықталған. Колледждегі тьютор қызметі психолог, әлеуметтік қызметкер, топ кураторы, тәлімгер функцияларын қамтиды. Студенттің оқу-кәсіптік дамуын кешенді сүйемелдеу моделін әзірлеу кезінде білім алушыларды білім беру процесінің ғана емес, сонымен қатар өмір сүру процесінің субъектісі ретінде өзінің белсенді ұстанымын дамытуға тарту үшін жағдай жасаудың негізгі қағидаттары ескеріледі; білім алушыларға құндылық сипаттарды жүзеге асыруға, өзін-өзі анықтауға көмектесу; студенттің колледждің білім беру кеңістігіндегі қажеттіліктері мен мүдделерін есепке алуға қолдау жасалады. Мақалада тьюторлық-психологиялық сүйемелдеудің міндеттері, атап айтқанда оқушыларға білім берудің жаңа кезеңіне бейімделуге және қажетті оқу іс-әрекеттерін, оның ішінде цифрлық ортаға бейімделуге көмек көрсету; кәсіптік таңдауды және кәсіптік даму траекториясын нақтылау; білім беру процесі субъектілерінің оқу-кәсіптік уәждемесін қолдау және дамыту айқындалған. Колледждің "орнықты даму аймағы" мен "даму және әл-ауқат аумағы (ТЮТОРИНГ және БПҰ-дағы психологиялық қызмет)" жобаларын іске асыру жөніндегі қызметіне талдау ұсынылды. Тьюторинг және психологиялық сүйемелдеу орталығы қызметінің мақсаты цифрлық ортада кәсіби қолдау болып табылады: бұл онлайн оқу жұмысын ұйымдастырудан бастап психологиялық ағартуға дейін; қадағалау және интервизиялауға дейін жүргізіледі.

Түйін сөздер: тәлімгерлік, реверсивті тәлімгерлік, цифрландыру, білім беру, тьюторлық, жасанды интеллект.

L.A. Grigorovich, O.G. Valayeva

Moscow Institute of Psychoanalysis, Moscow, Russia

Current trends in the development of new models of tutoring and mentoring

Abstract. The article updates the mentoring issues and models, defines the specifics of mentoring in the digital society, shows the connection between tutoring and mentoring, illustrates the model of tutor-psychological support for students, and describes the mentor educational program.

Mentoring as a social phenomenon fits into a wide social spectrum and interfaces with other phenomena and processes. This article defines the functions of a tutor and a mentor. The position of a tutor in college includes the functions of a psychologist, social worker, group supervisor, and mentor. When developing the model of complex support of student's educational and professional development, the key principles are taken into account, such as creation of conditions for involvement of students in the development of their own active position as a subject not only of the educational process, but also of the process of life activity; assistance to students in the implementation of value choices, personal self-determination; taking into account the needs and interests of the student in the educational space of the college.

The article defines the tasks of tutoring and psychological support to help students adapt to a new stage of education and develop the necessary learning actions, including in the digital environment; to clarify the professional choice and trajectory of professional development; to maintain and develop educational and professional motivation of the subjects of the educational process. The analysis of the college's activity on the implementation of the projects "Sustainable Development Zone" and "Territory of Development and Well-being" is presented. The purpose of the Tutoring and Psychological Support Centre is professional support in the digital environment: from the organisation of online educational work to psychological education; supervision and intervision.

Keywords: mentoring, reverse mentoring, digitalization, education, tutoring, artificial intelligence.

References

1. Valaeva O.G., Grigorovich L.A., Sergacheva O.N. Evolyuciya, aktual'nost' i perspektivy nastavnichestva v otechestvennoj shkole. Novoe v psihologo-pedagogicheskikh issledovaniyah [Evolution, relevance and prospects of mentoring in the national school. New in psychological and pedagogical research], 2, 68-76 (2022). [in Russian]
2. Grigorovich L.A., Valaeva O.G. Kul'turno-istoricheskij kontekst cifrovogo nastavnichestva. Vospitanie i nastavnichestvo v cifrovoj obrazovatel'noj srede. Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 16 noyabrya 2023 g., Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo instituta psihoanaliza [Cultural and historical context of digital mentoring. Education and mentoring in the digital educational environment. Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference November 16, 2023, Moscow, Publishing House of the Moscow Institute of Psychoanalysis], 25-31 (2022). [in Russian]
3. Bol'shunova N.YA. Cifrovaya sreda kak faktor razvitiya cennostno-smyslovoj i emocional'noj sfery shkol'nikov. Neironauka dlya mediciny i psihologii: XVI Mezhdunarodnyj mezhdisciplinarnyj

kongress. Sudak, Krym, Rossiya; 6-16 oktyabrya 2020 g., Trudy Kongressa, Moskva, MAKS Press [Digital environment as a factor in the development of the value-semantic and emotional sphere of schoolchildren, Neuroscience for medicine and psychology: XVI International Interdisciplinary Congress. Sudak, Crimea, Russia; October 6-16, 2020, Proceedings of Congress, Moscow, MAX Press], 106-107 (2020). [in Russian]

4. Esenin R.A. Psihologicheskie vyzovy cifrovoï real'nosti: II segodnya i ego zona blizhaïshego razvitiya, Professional'noe obrazovanie i ryнок truda [Psychological challenges of digital reality: AI today and its zone of proximal development, Professional education and labor market], 11(2), 121-128 (2023). DOI: <https://doi.org/10.52944/PORT.2023.53.2.009>. [in Russian]

5. Ahmad S.F., Han H., Alam M.M. et al. Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education. Humanit Soc Sci Commun., 10, 311 (2023). DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8>. [in Russian]

6. Matyushkin A.M. Myshlenie, obuchenie, tvorchestvo [Thinking, learning, creativity] (Moskva, Izd-vo MPSI, 2013, 718 s.) [Moscow, Publishing house MSSI, 2013, 718 p.]. [in Russian]

Сведения об авторах:

Григорович Л.А. – доктор психологических наук, профессор кафедры психологии личности РГГУ, Московский институт психоанализа, 121170, Кутузовский проспект, дом 34, Москва, Россия.

Валаева О.Г. – кандидат психологических наук, руководитель научно-практического центра «Виртуальная клиника», Московский институт психоанализа, 121170, Кутузовский проспект, дом 34, Москва, Россия.

Grigorovich L.A. – Doctor of Psychology, Professor of the Department of Personality Psychology of the Russian State University for the Humanities, Dean of the Faculty of Psychology and Education, Moscow Institute of Psychoanalysis, 121170, Kutuzovsky prospect 34, Moscow, Russia.

Valaeva O.G. – Candidate of Psychological Sciences, Head of the Scientific and Practical Center “Virtual Clinic”, Moscow Institute of Psychoanalysis, 121170 Kutuzovsky prospect 34, Moscow, Russia.

МРНТИ 04.61; 15.41

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-376-395>

Социокультурные аспекты идентификации студенческой молодежи современного Казахстана

Ш.К. Жаркынбекова*^{ID}, Б.Х. Галиева^{ID}, Г.К. Аюпова^{ID}

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*Автор для корреспонденции: zharkyn.sh.k@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения идентичности как междисциплинарной категории. Анализ теоретико-методологических подходов к феномену идентичности позволил обосновать его как ключевое понятие многих междисциплинарных концепций, выявить структуру идентичности и сферы ее проявления. Обоснована актуальность молодежной тематики с точки зрения изучения процесса идентификации молодежи в различных аспектах (образовательном, профессиональном, этническом, социальном и др.). Авторы акцентируют внимание на том, что в современных условиях проблема адаптации молодежи к новой социальной реальности является одним из ключевых аспектов государственной политики общества. Проведенное в рамках исследования эмпирическое исследование дало возможность объяснить механизмы формирования казахстанской студенческой молодежи и определить их ценностные категории. Авторами представлены результаты анкетного опроса среди студентов казахстанских вузов, основанного на апробированной методике М. Куна и Т. Макпартленда, Т. Румянцевой с применением собственных корректировок. Полученные в ходе исследования ответы проанализированы с нескольких позиций: имеющегося жизненного опыта, с точки зрения проявления рефлексии в ответах, относительно соотношения социальных ролей и индивидуальных характеристик в идентичности, по представленности в идентичности различных сфер жизни, в психологическом аспекте и др. Выделены типичные определения идентичности студенческой молодежи Казахстана, которые позволили определить доминантные характеристики, обусловленные жизнедеятельностью молодежи.

Ключевые слова: идентичность, механизмы идентификации, социальные практики, студенческая молодежь Казахстана.

Введение

Определение собственной идентичности чрезвычайно волнует человечество в современном мире. Особенно остро этот вопрос встает перед молодежью. Прогнозируя и планируя свой жизненный путь, молодой человек задается вопросами: кто я, чем я отличаюсь от других, что важно для меня. Только поняв свою уникальность и наличие собственного места в мире, человек может стать свободной и полноценной личностью. Осознание своей значимости укрепляет позиции личности, открывая двери к успешной самореализации.

Сегодня проблема идентичности имеет неоспоримый междисциплинарный характер и является как проблемой разноаспектных исследований ученых социально-гуманитарной сферы, так и животрепещущей проблемой общества и личности.

Идентичность – это сложный феномен, который включает в себя как социальные, так и личностные аспекты. Социальная идентичность связана с принадлежностью личности к группе по таким критериям, как возраст, пол, национальность, род деятельности и т.д. Личностная идентичность – это набор уникальных черт характера, которые отличают одного человека от другого.

Идентичность – это то, что отображает, кто мы есть, и наши основные ценности. Многие психологи утверждают, что наибольшая интенсивность поиска идентичности приходится на юношеский возраст, когда личность самоопределяется для дальнейшей самореализации. На пути к формированию своей идентичности человек переживает не один кризис. Юношеский период является временем экспериментов с разными идентичностями. Чтобы преодолеть кризис, необходимо обрести внутренний психологический стержень и найти стабильную социальную роль. Саморефлексия помогает выработать ценности и идеалы, четко определить жизненные приоритеты. Таким образом, юность и молодость становятся ценным временем для формирования сильной личности, готовой к новым вызовам жизни.

В условиях глобализации актуальной проблемой является определение и сохранение социокультурной и национальной идентичности, поскольку понятие идентичности связано с чувством принадлежности к социальной группе. Чтобы чувствовать себя частью определенного сообщества, необходимо наличие трех ключевых элементов: убеждение в своей принадлежности к данному сообществу, уважение и одобрение со стороны его членов, а также признание и поддержка со стороны остальных людей. Таким образом, идентичность – это способ проявления личности в контексте конкретной группы, общества, сбалансированная комбинация самореализации и социализации, позволяющая человеку быть успешным и счастливым в современном мире. Человек является одновременно членом нескольких групп, каждая из которых формирует его личность. В этом плане особенно актуальным является обращение к молодежной тематике, поскольку знания об отношении молодежи к окружающей действительности и происходящим событиям, о жизненных целях и ориентирах, в целом об изменениях, происходящих в сознании, даст возможность спрогнозировать реакции молодых людей на те или иные трансформации в обществе. Важнейшим звеном в становлении

личности, формировании ее гражданских и профессиональных качеств является система образования. Поэтому на данном этапе исследования рассматривается коллективная идентичность студенческой молодежи. К примеру, студенты формируют свою идентичность как члены университетского сообщества, представители определенных профессий, носители определенных субкультур, граждане страны и т.д.

В рамках настоящего исследования авторы ставят перед собой цель изучить структурно-содержательные характеристики идентичности студентов и магистрантов, обучающихся в вузах Казахстана, и проанализировать их в аспекте когнитивных, эмоционально-оценочных и др. смыслов. Для реализации цели исследования обозначены задачи:

- определить сущность понятия «идентичность» как междисциплинарного понятия;
- провести опрос среди студенческой молодежи на предмет их самоидентификации по методике М. Куна и Т. Макпартленда;
- провести анализ данных через призму социальных, когнитивных, эмоционально-оценочных и др. составляющих полученных содержательных характеристик.

Проведенное исследование, по мнению авторов, даст интересные результаты о социопсихолингвистическом портрете студенческой молодежи страны, поскольку в Казахстане как многонациональном государстве сосуществуют различные культуры, что объективно может порождать у молодежи при определении своего социально-культурного статуса и ценностей определенные противоречия, но в то же время способствовать возникновению интересных решений. Казахи являются государствообразующей нацией и занимают лидирующее положение в культурной и общественной жизни. Казахская культура имеет богатую историю и наследие, которые передаются из поколения в поколение. В настоящее время в Казахстане достаточно активно идет процесс казахизации языкового пространства, связанный с сохранением культурной идентичности, обусловленным, в свою очередь, необходимостью укрепления национальной государственности и укрепления позиций Казахстана на международной арене [1]. Вместе с тем, в официальных документах закреплены принципы языковой, образовательной государственной политики, обеспечивающие гармоничное сосуществование языков и культур.

Методология исследования

Исходными для проведения эмпирического анализа послужили следующие исследовательские вопросы:

- каковы структурно-содержательные характеристики идентичности студентов и магистрантов, обучающихся в вузах Казахстана?
- какие когнитивные, эмоционально-оценочные и иные смыслы вкладывает студенческая молодежь в понимание своей идентичности?

В процессе данного исследования на первом этапе осуществлен анализ теорий и научных работ, которые касаются идентичности, и выделены характеристики идентичности как междисциплинарного понятия.

На следующем этапе был проведен опрос студентов и магистрантов, обучающихся в вузах Казахстана. Для опроса была использована методика двадцати ответов, или тест «Кто Я?», М. Куна и Т. Макпартленда в модификации Т.В. Румянцевой, в которую были внесены некоторые корректировки [2; 3, с.126-165].

Тест Куна-Макпартленда является одним из самых известных способов изучения личности, который основывается на идее самоопределения личности и ее восприятия себя в различных ролях в жизни и помогает определить стадию самоидентификации человека. Несмотря на то, что тест был разработан еще в середине прошлого века, он до сих пор активно применяется в самых разных социально-гуманитарных исследованиях. За это время он прошел много изменений и адаптаций в разных странах мира, чтобы стать более точным и универсальным для разных культур и языков. Т.В. Румянцева создала модификацию этого теста, которая позволяет определять не только профессиональные интересы, но и тенденции к общению, тип мышления и др. [3]. Цель теста – выяснить, какой смысл и значение придает человек определенным словам-символам для описания себя и своей Я-концепции. Самооценивание также является важным элементом Я-концепции, и эта составляющая находит отражение в тесте. Таким образом, тест Куна-Макпартленда способен помочь определить, как респонденты идентифицируют себя, и измерить отношение каждого к своей идентичности. Это позволяет понять, в какой сфере жизни человек идентифицирует и позиционирует себя в первую очередь, что может оказаться практически полезным при планировании карьеры, управлении своими эмоциями и общении с другими людьми и т.д.

На третьем этапе с целью получения информации о том, как идентичность выражается в ответах обучающихся, были проанализированы полученные эмпирические данные. На основе этих данных исследователи могут сделать выводы о том, как в личном и социальном плане идентифицирует себя студенческая молодежь Казахстана.

История вопроса

Исследователи проблемы идентичности считают, что впервые данный термин был употреблен Зигмундом Фрейдом. В середине прошлого века он начинает набирать популярность благодаря исследованиям американского психолога Э.Эриксона, который называл идентичность ключевой темой современности и стратегической проблемой [4]. Британский социолог З. Бауман говорит о том, что сегодня обсуждение идентичности стало нормой, слово «идентичность» – на устах у всех [5, с.16-17]. Е.П. Матузкова называет эту проблему самой модной в современном обществе: и в научной парадигме, и в социальном и индивидуально-личностном контексте [6].

Настоящее исследование опирается также на ряд положений социологии, психологии, культурологии, филологии, что определяет многоаспектность и целостность анализа рассматриваемого материала.

Вопросы изучения идентичности активно рассматриваются зарубежными психологами (S. Hall, R.Brubaker, F. Cooper, R. Jenkins, M. Adams, DeGrazia, Э. Эриксон и др.). Изучая идентичность как особый социокультурный феномен, Э. Эриксон отмечает, что

она является важнейшей характеристикой целостности личности, определяет систему ценностей человека, его идеалы, жизненные планы, социальные роли и т.п. [4]. Поднятая им тема «диффузии идентичности», означающая неопределённость, спутанность представлений человека о самом себе, своей профессиональной пригодности и пр., нашла отклик в работах психологов [7; 8; 9].

В «Кратком толковом психолого-психиатрическом словаре» понятие определяется так: «Идентичность – ваш Я-образ или Я-концепция. Кем вы себя считаете. Целостность вашего существа» [10].

В «Словаре практического психолога», составленном С.Ю. Головиным, толкование термина аккумулирует в себе значения, раскрытые Э. Эриксонем в его трудах: «Идентичность (идентичность Я) – согласно Эриксону, – чувство самотождественности, собственной истинности, полноценности, сопричастности миру и другим людям. Чувство обретения, адекватности и стабильного владения личностью собственным Я независимо от изменений последнего и ситуации; способность личности к полноценному решению задач, встающих перед ней на каждом этапе развития» [11, с.128].

В социологии коллективная идентичность понимается как результат массового осознания тождества и различий с людьми, включенными в другие общности, которое проявляется в таких формах, как социальная, социокультурная, этнокультурная, национальная, гражданская, профессиональная и другие модификации коллективной идентичности (Hogg, Stryker, Л.М. Дробижева, И.С. Кон, Г.У. Солдатова, З. Шайкенова и др.).

Как показал анализ литературы, возникла необходимость в специальных исследованиях, посвящённых разнообразным стратегиям и тактикам вербализации идентичности, анализ которых позволит открыть доступ к мыслительным процессам, связанным с осознанием своего Я.

Для выявления различных типов идентичности наиболее продуктивным, по мнению многих современных ученых, является социо- и психолингвистический подходы. Они позволяют выявить характер формирования, функционирования и позиционирования этнической, гражданской, языковой и других видов идентичности и самоидентификации определённого этноса или субэтнической группы. К примеру, за последние два десятилетия казахстанскими учеными предпринят ряд социолингвистических исследований, направленных на определение динамики этноязыковых процессов в РК, гармонизацию этнических и межэтнических интересов, выявление особенностей выбора языка и языковой трансмиссии между поколениями и внутри поколений (Б.Хасанов, М.М. Копыленко, А.Е.Карлинский, Э.Д.Сулейменова, М.К.Исаев, А.И.Ахметжанова, М.Т.Тезекбаев; С.Ю. Сон, Н.С. Пак, О.Б. Алтынбекова, Д.Д. Шайбакова и др.). В качестве специального предмета изучения вопросы языковой, этнической и гражданской идентичности разных социальных групп населения страны нашли отражение в исследованиях Э.Д. Сулейменовой [12], Ш.К.Жаркынбековой [13; 14], З.С. Айдарбековой [15] и др. К примеру, в работах Жаркынбековой Ш.К., Чернявской В.Е. маркером как этнической и национальной идентичности, так и формой лингвистического капитала, средством социального контроля (а в некоторых случаях эти роли переплетены и взаимосвязаны), может служить переключение кода (казахско-русского, русско-казахского) [16; 17],

а кросс-культурный подход в изучении деловой коммуникации позволяет выявить ментальные и социокультурные особенности процесса идентификации представителей определенной языковой группы [18].

Результаты и обсуждение

В исследовании приняли участие 343 человека. Все респонденты на момент проведения опроса являлись обучающимися: студентами и магистрантами высших учебных заведений Казахстана (преимущественно Астаны, Павлодара, Шымкента и Туркестанской области). География постоянного местожительства разнообразная; представлены все 17 областей Казахстана, 3 города республиканского значения и 4 зарубежные страны – Россия, Узбекистан, Армения и Словения (таблица 1). Доля жителей Астаны существенно преобладает над всеми остальными городами и регионами – 30,3%. Среди областей страны наиболее многочисленно представлена Акмолинская область – 8,2%, а среди зарубежных стран – Российская Федерация – 0,9% от общего числа респондентов. 8 человек (2,3%) не указали место длительного проживания.

Таблица 1

Результаты опроса. Вопрос «Где вы проживали наиболее длительное время до поступления в вуз?»

Место проживания	Количество	Доля	Место проживания	Количество	Доля
Астана	104	30,3%	Западно-Казахстанская область	9	2,6%
Акмолинская область	28	8,2%	Кызылординская область	7	2,0%
Павлодарская область	26	7,6%	Актюбинская область	6	1,7%
Туркестанская область	22	6,4%	Улытауская область	5	1,5%
Шымкент	17	5,0%	Мангыстауская область	5	1,5%
Жамбылская область	15	4,4%	Алматинская область	5	1,5%
Костанайская область	14	4,1%	Алматы	4	1,2%
Карагандинская область	14	4,1%	Россия	3	0,9%
Атырауская область	12	3,5%	Узбекистан	2	0,6%
Восточно-Казахстанская область	12	3,5%	Словения	1	0,3%
Абайская область	12	3,5%	Армения	1	0,3%
Северо-Казахстанская область	10	2,9%	Жетысуская область	1	0,3%

По гендерному признаку наблюдается преобладание респондентов женского пола – 59% от общего числа участников опроса. В определенной мере это преимущество объясняется профилем будущей специальности обучающихся. Так, 16,9% респондентов составили студенты направления подготовки «Информационные технологии», 16,6% – студенты филологического факультета, 16,3% – студенты, изучающие PR-технологии и журналистику, 12,5% – экономику и бизнес, 11,4% – логистику и транспорт, 7,9% – международные отношения и дипломатию, остальные 18,4% – другие специальности (биотехнологии, экологию, космическую технику и технологии, математику, физику, педагогику). Так, 91% студентов филологического факультета, 82% студентов-журналистов, принявших участие в исследовании, – девушки, тогда как преобладание числа студентов-юношей на традиционно мужских специальностях составляет меньший показатель: 79% по профилю «Информационные технологии», 69% – по профилю «Логистика и транспорт». Численность девушек среди студентов-респондентов направления «Экономика и бизнес» также превосходит число юношей (58%/42%). В целом, социологические исследования свидетельствуют, что в современном мире наблюдается тенденция увеличения доли образованных женщин. В Казахстане, как передает МИА «Казинформ», почти каждая вторая работающая женщина (50%) и лишь 38% занятых мужчин имеют высшее и послевузовское образование[19]. Таким образом, гендерное соотношение респондентов отражает общую тенденцию развития общества.

Возраст студентов – от 17 до 28 лет, из них численность 17-18-летних студентов – 199 из числа опрошенных, 19-22-летних студентов – 121, двум студентам 23 года, трем – 24, одному – 25, одному – 28 лет; 3 студента не указали возраст. Число магистрантов, принявших участие в опросе, составило 13 человек в возрасте от 21 года до 32 лет, из которых возраст 11 человек находится в пределах 21-23 лет, одному – 32 года. Согласно современным исследованиям, студенты, находящиеся в диапазоне возраста от 17 до 24 лет, переживают юность – эпоху познания. Период от 25 до 36 лет Б.Н. Рыжов относит к молодости. Таким образом, все респонденты, принявшие участие в нашем исследовании, находятся в возрастном периоде юности, характеризующимся особой мотивацией развития личности, и молодости, когда человек чаще всего определился со своим профессиональным выбором.

Национальный состав респондентов распределился следующим образом (рис.1).

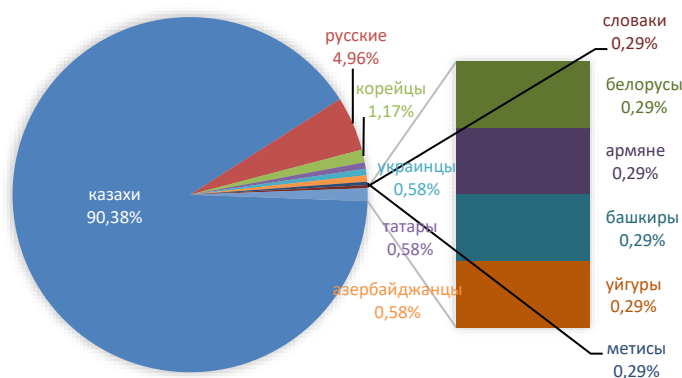

Рисунок 1. Национальный состав респондентов

Согласно результатам Национальной переписи населения 2021 года, приведенным в Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы, национальный состав населения Казахстана представлен преимущественно казахами (70,4%), затем русскими (15,5%), узбеками (3,2%), украинцами (2,0%), уйгурами (1,5%), немцами (1,2%), татарами (1,1%), азербайджанцами (0,8%), корейцами (0,6%), турками (0,5%), дунганями (0,4%), белорусами (0,4%), таджиками (0,3%), курдами (0,3%), чеченцами (0,2%), поляками (0,2%), киргизами (0,2%) и представителями других этносов, численность которых вкуче составляет 1,4% [20].

Если сравнить эти данные с национальной соотнесенностью наших респондентов, можно увидеть определенную корреляцию данных, что позволяет считать выборку по этнической представленности репрезентативной.

Методика Куна-Макпартленда, содержащая единственный вопрос «Кто Я?», несмотря на свою внешнюю легкость и непритязательность, является непростым рефлексивным тестом, требующим от респондентов определенного самоанализа. Задание, которое не имеет четких правильных или неправильных ответов, дает возможность свободно высказать свое мнение, проявить себя, а также показать эмоциональные реакции и оценки.

Полученные в ходе исследования ответы были проанализированы с нескольких позиций:

- во временном аспекте,
- с точки зрения проявления рефлексии в ответах,
- относительно соотношения социальных ролей и индивидуальных характеристик в идентичности,
- по представленности в идентичности различных сфер жизни,
- в психологическом аспекте.

Для того, чтобы эффективно взаимодействовать с окружающим миром, человеку необходимо иметь связь между своим прошлым, настоящим и будущим. Выявление и анализ временных аспектов личности основывались на наличии в ответах глагольных форм, указывающих на принадлежность к определенному времени. Среди полученных ответов конструкций с глаголами выявлено более 1,5%, из которых преобладающее место занимают глаголы настоящего времени со значением выражения чувства, предпочтения (*люблю готовить, люблю дождливую погоду, люблю дождь, не люблю гулять на улице, люблю котов, люблю свою Родину, люблю Казахстан, люблю жизнь, люблю книги, люблю сидеть в телефоне, люблю собак, люблю играть, люблю спать, нравится заниматься спортом,*), мнения (*считаю, что добрый*), оценки (*имею лучших друзей, ценю друзей, ненавижу болтунов, учусь на своих ошибках*), состояния (*чувствую себя лучше всех, болею, быстро обижаюсь, ищущ внимания, часто болею, живу в Астане*), знаний и умений (*умею плавать, не умею плавать, умею готовить, умею решать математику, хорошо знаю английский язык, знаю казахский язык, плохо знаю казахский язык, преуспеваю в решении задач, играю в волейбол*), вида деятельности, занятий (*учусь, учусь в университете, играю в майнкрафт, часто путешествую, читаю поэзию, часто смотрю фильмы*). Использование глаголов настоящего времени в самоописании

человека свидетельствует о его временной интегрированности: адекватном ощущении времени, соответствии ему, активности.

Показателем перспективной идентичности считается наличие в ответах плана будущего времени. В проанализированных данных имеют место ответы, выражающие желания, мечты, намерения респондентов, воплощенные в лексико-грамматических конструкциях с использованием глаголов будущего времени, глаголов со значением желания и намерения, причастия «будущий», в том числе субстантивированного «будущее» (*часто думаю о будущем; думаю о будущем; преодолею трудности; тот человек, что перевернет жизнь; хочу заработать много денег; хочу сделать свою жизнь лучше; хочу стать лучше; я верю в свое будущее*).

Самоидентификаций типа «Я будущий», «Мое будущее» выявлено 62 (1,2%) от общего количества ответов. Практически все они связаны с тем, как респонденты представляют свои будущие социальные роли (*в семье, в общественной, профессиональной деятельности*), и свидетельствуют о готовности к выполнению этих ролей и в целом о целеустремленности (*будущая мать, будущая жена, будущий муж будущий кормилец, будущий педагог, будущая учительница, будущий журналист, будущий дипломат, будущая телеведущая, будущая миллионерша, будущая миллиардерша, будущий бизнесмен, будущая бизнесвумен, будущее высокопоставленное лицо, в будущем я буду журналистом, будущее своего города*).

На уровень рефлексии испытуемого указывает количество данных им ответов. 343 студента и магистранта, принявшие участие в нашем опросе, дали 4982 ответа, в среднем по 14-15 слов каждый. Число ответов показывает, насколько хорошо человек «знаком» с собой. 14-15 слов – это показатель, который позволяет сделать вывод о том, что студенческая молодежь, принявшая участие в исследовании, обладает навыками саморефлексии – важной составляющей идентичности – на уровне выше среднего.

Диапазон количества данных отдельными респондентами ответов колеблется в пределах от 1 до 25 ответов. По одному ответу получено от 2 опрошенных, 2 ответа – от одного (это указывает на низкую осведомленность о себе либо на то, что человек не может или не хочет углубляться в свой внутренний мир), 60 респондентов дали по 25 ответов. Последние продемонстрировали очень высокий уровень рефлексии, сумев ответить на вопрос «Кто я?» полно и точно. Они могут легко описать свои эмоции, взгляды на жизнь и сильные стороны. Более 15 ответов на вопрос «Кто я?» свидетельствует о высоком уровне самоанализа и рефлексии. Этот простой индикатор позволяет сделать вывод о степени развития самосознания респондента.

Анализ соотношения в идентичности социальных ролей и личных характеристик выявляет баланс, который находит или не находит человек между индивидуальными потребностями и требованиями, налагаемыми обществом.

Для выявления соотношения социальной и персональной идентичности были подвергнуты анализу первые три ответа респондентов. Считается, что именно первые слова имеют наибольшую достоверность. Сами авторы теста, описывая его, выражали мнение, что последовательность ответов имеет смысл при описании образа Я и наиболее значимые характеристики отображаются вначале. Модель самоописания по данной

методике напоминает и основные принципы ассоциативного подхода в лингвистике – ассоциативный ряд, или ассоциативное поле, в котором есть ядро, аккумулирующее «первичные наиболее яркие образы» [21], и периферия, содержащая дополнительные характеристики.

Исходя из этого, нами проанализированы первые три слова-идентичности, заявленные респондентами. Общее количество слов составило 1024 единицы (первое слово – 343 единицы, второе слово – 341 единица, третье слово – 340 единиц), что составляет 21% от общего количества полученных ответов. Сначала мы классифицировали все первые (вторые, третьи) ответы по двум группам (слова, указывающие на те или иные социальные роли, и слова, отражающие личностные физические, когнитивно-деятельностные, духовно-нравственные, эмоционально-оценочные характеристики). Это позволило определить соотношение двух модальностей идентичности. Результаты анализа представлены на рисунке 2.

Как видно из рисунка, в первом и втором ответах преобладают личностные характеристики (соответственно 72% и 68%), тогда как в третьем ответе на передний план выступают слова, описывающие социальные роли (54%). В итоге общая картина по первым трем ответам показывает относительное равновесие социальной (46%) и личностной (54%) идентичности студенческой молодежи, принявшей участие в исследовании.

Идентификация себя по индивидуальным характеристикам свидетельствует о том, как человек осознает и принимает свою уникальность, а утверждение социальной идентичности говорит о значимости для тестируемого принадлежности к тому или иному сообществу. Безусловно, оба компонента – индивидуальность и социальная идентичность – важны для полноценного развития личности, и их сбалансированность – позитивный результат.

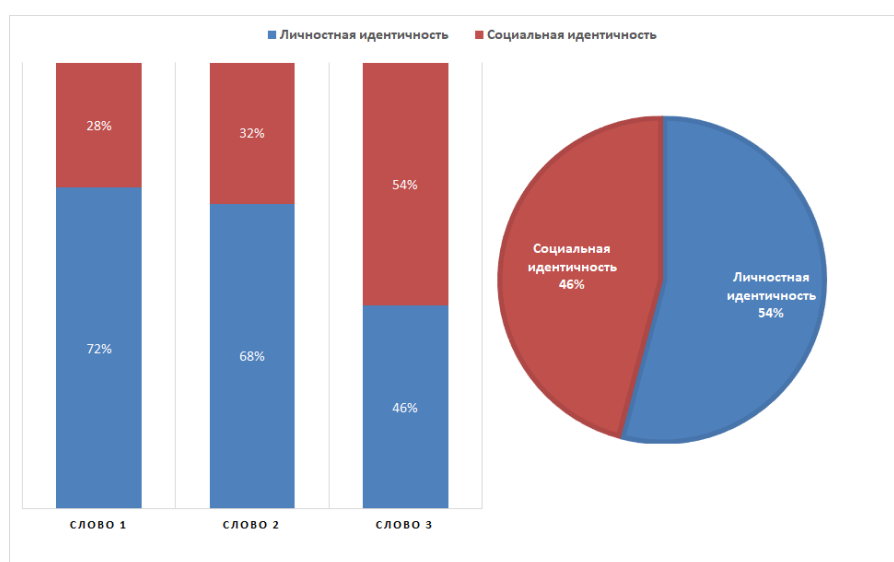

Рисунок 2. Соотношение социальной идентичности и личностных характеристик

Следующим аспектом анализа было изучение по первым трем ответам идентификационных характеристик сфер жизни студенческой молодежи. Было выделено 5 сфер:

– социальная (социальные роли в семье, обществе, учебно-профессиональном сообществе, неформальных группах; пол, возраст, национальность; характеристики человека как гражданина и др.: *дочь; сын, на которого вся надежда; младший в семье; муж; жена; я тот человек, который набрал больше всех баллов на ЕНТ в классе; обладатель «Алтын белгі»; студент, который учится на гранте; айтишник; я будущий IT-специалист; я известный журналист; карагандинец; атырауский; молодое поколение; взрослый; я представитель казахского народа; русский; украинка; мусульманин; гражданин РК; патриот; успешный человек; маргинал*);

– когнитивная (мы отнесли в эту группу и рефлексивные и осознанно-деятельностные характеристики: *я разносторонняя; я умею решать математику; я способный; я уверен в правильности выбора профессии; жертва стереотипов; целеустремленная*);

– эмоционально-оценочная (*я достоин похвал; агрессивный; много переживаю; эмпат; тупой; самовлюбленный; амбиверт; мизантроп; клоун; я стеснительный; я закрытая; я сегодня в хорошем настроении; я считаю, что я добрая; я не обижаюсь без причины*);

– физическая (сюда отнесены также инструментально-деятельностные и материальные характеристики: *красивая; обладатель моего тела; высокий; низкого роста; человек с аллергией; спортсмен; близок к спорту; дровосек, мастер на все руки, испытываю страсть к деньгам и др.*);

– духовно-нравственная (качества личности, отношение к морали, ценностям, религии, истории, традициям и т.д.: *добрый; творческий человек; люблю свободу; свободный человек; феминистка; верю в мечты; человек, впитавший в себя общечеловеческие ценности; человечный человек; я сторонник социалистических идей*).

Доля различных сфер жизни в идентичности респондентов распределилась следующим образом (рисунок 3):

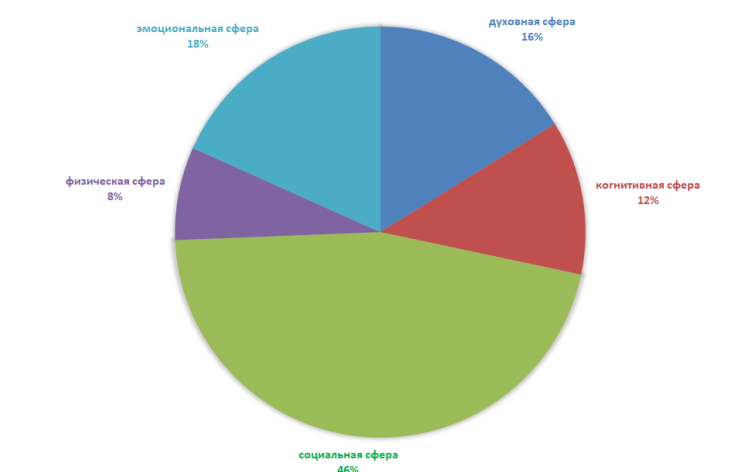

Рисунок 3. Соотношение в идентичности различных сфер жизни

Таким образом, доля социальной сферы в самоидентификации обучающихся, включающая определение социального статуса относительно семьи, друзей, коллег и общества в целом, – самая значительная (48%). Эмоциональная составляющая, указывающая на позитивную или негативную реакцию тестируемых на события, отношения, на умение управлять своими эмоциями, составила вторую по значимости сферу в идентичности молодежи – 18%. Духовная жизнь, к которой относятся религиозная, экзистенциальная сферы, мораль, личностные нравственные качества, занимает в описаниях образа Я 16%. Когнитивные характеристики в своей идентичности выделили 12% опрошенных. Физические характеристики составили самую меньшую часть в идентичности – 8%. В идентичности человека физические и эмоциональные составляющие являются базовыми, на них затем наращиваются социальные, когнитивные и духовные характеристики. Знание своей физической идентичности помогает юношам и девушкам укрепить чувство собственной индивидуальности и самооценку, что, в свою очередь, влияет на их поведение и отношения с окружающими. Изучение эмоциональных переживаний позволяет более глубоко понимать себя, контролировать свои реакции и удовлетворять свои потребности. В проведенном исследовании совокупная доля физической и эмоциональной сферы в идентичности молодежи составила 26%.

На заключительном этапе анализа полученных при опросе ответов были выявлены наиболее частотные слова-характеристики. Такими мы посчитали слова, доля которых в общем количестве полученных ответов составила не менее 0,4%, или не менее 20 раз. На рисунке 4 представлен ранжированный перечень этих слов. Их оказалось 22.

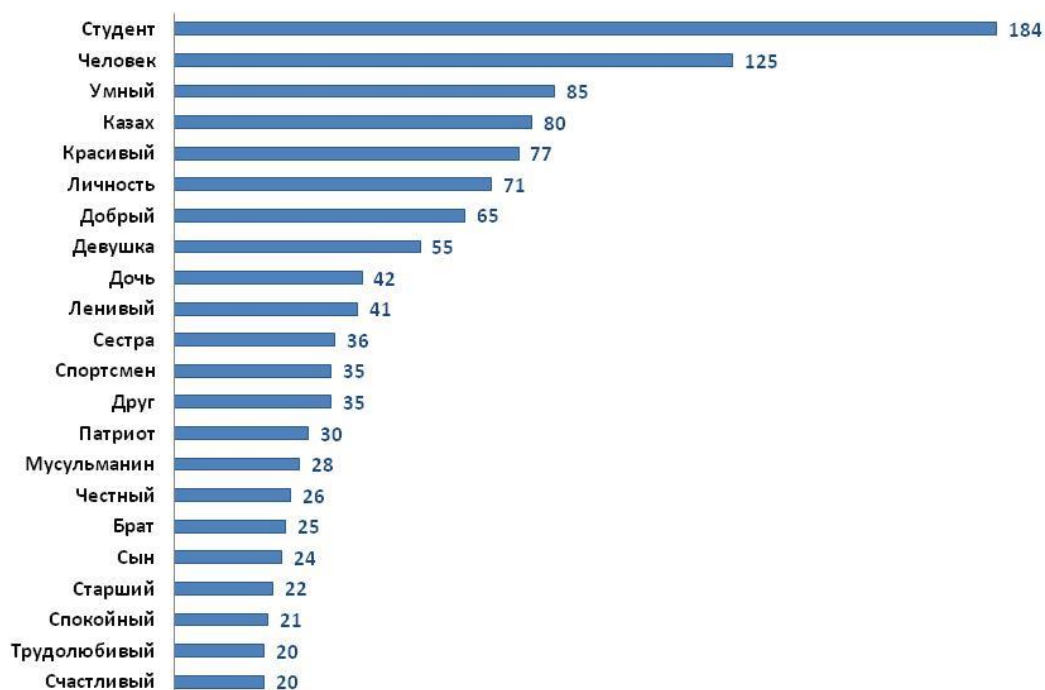

Рисунок 4. Слова, наиболее часто используемые респондентами для самоидентификации.

Следует отметить, что на рисунке отображены слова, которые использовались одиночно. Некоторые из слов встречались в ответах респондентов в словосочетаниях и предложениях. Так, например, слово «студент» было использовано опрошенными 207 раз, из них в сочетаниях типа «прилежный студент» 23 раза; слово «человек» широко употреблялось респондентами в словосочетаниях типа «хороший человек», «порядочный молодой человек», «могу выслушать человека», «я человек, озабоченный судьбой родины». Подобные словосочетания учитывались отдельно, поскольку в них основная смысловая нагрузка возлагалась на другие слова.

Самым часто употребляемым словом в ответах на вопрос «Кто Я?» было слово «студент» (184 раза), обозначающее актуальный социальный статус респондентов, получающих профессиональное образование. Оно имеет бесспорную значимость для обучающихся на этапе выбора жизненного пути, на котором профессия понимается как залог и фундамент успеха.

На второй позиции расположилось слово «человек» (125 раз). Это родовое понятие, в котором сосредоточено значение носителя разума, сознания, воображения, творца, субъекта деятельности и т.п.

Следующее по употребительности слово – «умный» (85 повторений). Являясь определением-прилагательным, оно демонстрирует стремление обучающихся подчеркнуть значимость этого качества для носителя статуса «студент» и «магистрант», важность ума, образования в современной жизни.

Этноним «казах», определяющее национальную идентичность, свидетельствует о значимости для опрошенных связи со своей этнической общностью, о позитивных чувствах, испытываемых от принадлежности к своему народу. Кроме того, это может быть индикатором того, что в эпоху глобализации, в условиях непростой политической обстановки в мире, активизировавшихся миграционных процессов, когда страны укрепляют свою государственность, молодежь таким образом проявляет свою гражданскую позицию. Этими же причинами объясняется частотность употребления слова «патриот» как положительного определителя личностной и гражданской идентичности. Кстати говоря, среди ответов на вопрос теста встречаются этнонимы «украинка», «кореец», «корейка», «татарка», оцененные знаком «+», что позволяет говорить о тенденции осознания и принятия многонациональной молодежью Казахстана своей этноидентичности.

Пятую строчку в ранжированном списке слов-идентификаторов занимает прилагательное «красивый», отнесенное нами к физической идентифицируемости на основании того, что этим словом респонденты отмечают свой внешний вид, природные данные. Для людей, особенно молодых, естественна тяга к красоте, ведь красота – это прежде всего гармония. Как философская категория прекрасного красота – это совершенство. Поэтому важность определения «красивый» для студенческой молодежи свидетельствует о ее стремлении к цельности в своей идентичности, особенно если подобный ответ органично сочетается с другими характеристиками личности.

Из рисунка видно, что 28 респондентов идентифицировали себя как мусульмане. Молодежь современного Казахстана становится всё более рефлексивной по поводу

своей духовной идентичности. Экзистенциальные искания часто приводят юношей и девушек к религии. Становится заметной тенденция утверждения религиозной идентичности, молодежь активнее проявляет свою принадлежность к конкретной религии, эта грань идентичности является важной для части студентов, что подтверждается и настоящим исследованием.

Несколько удивило попадание в список слова «ленивый» (41 упоминание, 0,82% от общего количества слов-ответов), причем респонденты оценивают это качество тремя видами знаков («+», «+-», «-») в относительно равной степени. Этот факт сподвиг нас на изучение работ, посвященных проблеме лени как социально-психологического явления. Исследователи этой проблемы отмечают, что, с одной стороны, в самой природе человека переплетается множество противоположных тенденций: биологического и социального, врожденного и приобретенного, доброго и злого, что обуславливает его трудные отношения с собой и миром. Новый информационный высокотехнологичный мир непрерывно создает новые возможности для реализации личностных потенциалов, однако реальное их осуществление зависит от многих факторов, и часто возникает несоответствие между возможностями самореализации и несформированностью механизмов саморегуляции для достижения успеха. С.Т. Посохова рассматривает лень как ответ личности на противоречие между требованиями реальности и личностным смыслом этих требований. Она пишет: «Внешне лень проявляется в отказе или уклонении от этой деятельности или от взаимодействия с ситуацией, а внутренне – в переживании невозможности установить требуемое соответствие...» [22]. Именно такая лень свойственна современному молодому поколению. Часть молодежи воспринимает собственную лень как нечто негативное, стыдится ее (отсюда «-» в ответах), другая часть – как естественное желание организма отдохнуть («+»), а третьи задумываются над тем, как привести в соответствие требования реальности и личностные смыслы.

Среди наиболее часто используемых нашими респондентами в качестве идентификаторов слов 13 определяют социальную идентичность (*студент, человек, казах, личность, девушка, дочь, сестра, друг, патриот, мусульманин, брат, сын, старший*), девять выражают личностные характеристики (*умный, красивый, добрый, ленивый, спортсмен, честный, спокойный, трудолюбивый, счастливый*), что позволяет говорить о преобладании в структуре идентичности казахстанской молодежи социальных начал, основанных на общечеловеческих, профессиональных, гражданско-патриотических, этнокультурных, религиозных, семейных ценностях.

В значимых для молодежи личностных характеристиках нашли отражение пять ценностей классического умственного, нравственного, физического, эстетического и трудового воспитания: ум, доброта, физическое совершенство, красота и труд, а также черты национального характера, особенности менталитета современного молодого поколения. Завершает список определение «счастливый», что тоже показательно. С 2012 года ООН ежегодно проводит исследования по оценке счастья стран мира. Согласно десятому Всемирному докладу о счастье, опубликованному в 2022 году, Казахстан занял 40-е место в рейтинге счастливых стран, что является сравнительно высоким показателем, учитывая, что это самая высокая позиция среди стран СНГ [23].

Наше исследование подтверждает, что идентификация себя как счастливого у молодого поколения формируется как тенденция.

Заключение

В процессе анализа самоидентификации студентов нами выделены типичные определения их идентичности, что помогает понять, как происходит формирование личности в молодом возрасте. Обобщение результатов исследования показывало, что казахстанская молодежь обнаруживает высокий уровень социальной идентичности, определяя ее для себя как доминирующую. Важное место в структуре социальной идентичности занимает общекультурная, учебно-профессиональная, гражданская, национальная, религиозная, семейно-ролевая идентичность. Сохранение ценностей, передаваемых из поколения в поколение, – важный аспект жизни молодежи, они помогают сохранять связь с прошлым, представлять свою культуру и создавать единство со своей нацией. При этом современная казахстанская молодежь аккумулирует в своей идентичности современные ценности и мировоззрение.

Благодарность, конфликт интересов

Данная статья подготовлена в рамках проекта «Механизмы формирования коллективной идентичности казахстанской молодежи: социолингвистический и дискурсивный подходы» по грантовому финансированию МНВО РК на 2022-2024 гг. (ИРН AP14869030).

Вклад авторов

Жаркынбекова Ш.К. – разработка концепции, написание аннотации, введения и заключения, критический пересмотр содержания, утверждение окончательного варианта статьи;

Галиева Б.Х. – подготовка теоретического обзора, интерпретация и описание результатов исследования, написание текста статьи;

Аюпова Г.К. – разработка анкет, проведение опроса, сбор и анализ фактического материала, описание результатов, оформление списка литературы.

Список литературы

1. Тесленко А.Н. Дилеммы социокультурной идентификации молодых казахстанцев. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dilemmy-sotsiokulturnoy-identifikatsii-molodyh-kazahstantsev-1> (дата обращения: 11.05.2023).

2. Кун М., Макпартленд Т. Эмпирические исследования установок личности на себя // Современная зарубежная социальная психология. – Москва, 1984. – С. 180-188.

3. Иванова Н.Л., Румянцева Т.В. Социальная идентичность: теория и практика. – Москва: Изд-во СГУ, 2009. – 453 с.

4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Москва: Флинта; Прогресс, 2006. – 341 с.
5. Bauman Z. Identity. Conversations with Benedetto Vecchi. – Polity Press, Cambridge, 2010. – 104 p.
6. Матузкова Е.П. Идентичность и лингвокультура: методология изучения: монография. – Одесса: Издательство КП ОГТ, 2014. – 334 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Москва: Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. – 352 с.
8. Shneider S. Identity Theory. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.iep.utm.edu/i/identity.htm> (дата обращения: 10.05.2023).
9. Smart J.J.C. The Identity Theory of Mind. [Электронный ресурс] – URL: <http://plato.stanford.edu/entries/mind-identity> (дата обращения: 13.06.2023).
10. Хантингтон С. Кто мы: вызовы американской национальной идентичности. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 635 с.
11. Краткий толковый психолого-психиатрический словарь. [Электронный ресурс] – URL: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psycho-psychiatric/fc/slovar-200.htm#zag-222> (дата обращения: 15.04.2023).
12. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. [Электронный ресурс] – URL: <https://vshp.pro/wp-content/uploads/2020/03/Golovin-S.-YU.-Slovar-prakticheskogo-psihologa.pdf> (дата обращения: 21.04.2023).
13. Сулейменова Э.Д. Выбор языка и корреляции языковой трансмиссии: монография. – Алматы: Казахский университет, 2016. – 184 с.
14. Жаркынбекова Ш.К., Бокаев Б.Н. Процессы языковой и этнической идентификации репатриантов Казахстана: монография. – Астана, 2011. – 203 с.
15. Жаркынбекова Ш.К. Трансформация социокультурной структуры казахстанского общества и языкового сознания казахстанцев: коллективная монография. – Астана: Изд-во ТОО «KazServisPrint LTD», 2014. – 220 с.
16. Айдарбекова З.С. Эпоха независимости и система ценностей в воспитании казахстанской молодежи: новый взгляд на развитие образования // Известия. Серия: Международные отношения и Регионоведение. – 2020. – Т.42. – №4. – С. 105-113.
17. Жаркынбекова Ш.К., Чернявская В.Е. Казахско-русская билингвальная практика: смешение кода как ресурс в коммуникативном взаимодействии // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2022. – Т. 13. – №2. – С. 468-482. DOI: <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-2-468-482>.
18. Жаркынбекова Ш.К., Чернявская В.Е. Казахско-русское смешение кода: метакоммуникативная перспектива // Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература. – 2022. – 19 (4). – С. 780-798. DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu09.2022.408>.
19. Zharkynbekova, S., Aimoldina, A. The Impact of Socio-cultural Context on Composing Business Letters in Modern Kazakhstani Business Community: A cross-cultural Study // Journal of Intercultural Communication Research. – 2023. – Vol. 52(1). – P. 56-78. DOI: <https://doi.org/10.1080/17475759.2022.2124304>.
20. Каждая вторая среди работающих женщин в РК имеет высшее и послевузовское образование. [Электронный ресурс] – URL: https://www.inform.kz/ru/kazhdaya-vtoraya-sredi-rabotayuschih-zhenshin-v-rk-imeet-vysshee-i-poslevuzovskoe-obrazovanie_a3760957 (дата обращения: 27.04.2023).

21. Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022-2026 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 15 сентября 2022 года № 1014. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001014> (дата обращения: 13.04.2023).

22. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

23. Посохова С.Т. Ленъ: психологическое содержание и проявления. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/len-psihologicheskoe-soderzhanie-i-proyavleniya> (дата обращения: 09.03.2023).

24. Доклад о мировом счастье 2022 г. Рейтинг стран. [Электронный ресурс] – URL: <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (дата обращения: 11.03.2023).

Ш.К. Жаркынбекова, Б.Х. Галиева, Г.К. Аюпова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазіргі Қазақстанның студент жастарын сәйкестендірудің әлеуметтік-мәдени аспектілері

Андатпа. Мақалада «сәйкестілік» ұғымының мәні пәнаралық категория ретінде анықталады. Сәйкестілік құбылысын теориялық және әдіснамалық тәсілдер тұрғысынан талдау оны көптеген пәнаралық тұжырымдамалардың негізгі ұғымы ретінде негіздеуге, сәйкестіліктің құрылымын және оның көріну салаларын анықтауға мүмкіндік берді. Жастар тақырыбының өзектілігі жастарды әртүрлі аспектілерде (білім беру, кәсіптік, этникалық, әлеуметтік және т.б.) сәйкестендіру үдерісін зерттеу тұрғысынан негізделген. Авторлар қазіргі жағдайда жастардың жаңа әлеуметтік шындыққа бейімделу мәселесі қоғамның мемлекеттік саясаттың негізгі аспектілерінің бірі болып табылатынына назар аударады. Зерттеу аясында жүргізілген эмпирикалық зерттеу қазақстандық студент жастардың қалыптасу тетіктерін түсіндіруге және олардың құндылық категорияларын анықтауға мүмкіндік берді. Авторлар сынақтан өткен Т. Румянцеваның модификациясындағы М. Кун мен Т. Макпартлендтың әдістемесіне сүйене отырып және оған өз түзетулерін енгізді, қазақстандық жоғары оқу орындарының студенттері арасында сауалнама жүргізіп, оның нәтижелерін ұсынды. Зерттеу барысында алынған жауаптар бірнеше позиция бойынша талданды: жауаптардағы рефлексияның көрінісі тұрғысынан, жеке басындағы әлеуметтік рөлдер мен жеке сипаттамалардың арақатынасына қатысты, өмірдің әртүрлі салаларының бірегейлігінде, психологиялық аспектіде және т.б. Қазақстанның студент жастарының сәйкестілігінің типтік анықтамалары жүйеленді, бұл жастардың тыныс-тіршілігімен байланысты доминантты сипаттамаларды анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: сәйкестілік, өзін-өзі сәйкестендіру тетіктері, әлеуметтік тәжірибелер, Қазақстанның студент жастары.

Sh.K. Zharkynbekova, B.H. Galiyeva, G.K. Ayupova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Sociocultural Aspects of Identification of Student Youth of Modern Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the problem of studying identity as an interdisciplinary category. The analysis of theoretical and methodological approaches to the phenomenon of identity allowed to substantiate it as a key concept of many interdisciplinary concepts, to reveal the structure of identity and the spheres of its manifestation. The relevance of youth themes in terms of studying the process of identification of young people in various aspects (educational, professional, ethnic, social, etc.) is substantiated. The authors focus on the fact that in modern conditions the problem of youth adaptation to the new social reality is one of the key aspects of the state policy of the society. The empirical research carried out within the framework of the study has made it possible to explain the mechanisms of formation of Kazakhstani student youth and determine their value categories. The authors present the results of questionnaire survey among students of Kazakhstani universities, based on the tested methodology of M. Kuhn and T. McPartland, T. Rumyantseva with the application of their own adjustments. The answers received during the study have been analyzed from several points of view: available life experience, from the point of view of manifestation of reflection in the answers, concerning the relation of social roles and individual characteristics in identity, concerning the representation in identity of different spheres of life, in the psychological aspect, etc. The typical definitions of the identity of the student youth of Kazakhstan, which allowed to determine the dominant characteristics due to the life activities of young people.

Keywords: identity, identification mechanisms, social practices, student youth of Kazakhstan.

References

1. Teslenko A.N. Dilemmy sociokul'turnoj identifikacii molodyh kazahstancev [Dilemmas of socio-cultural identification of young Kazakhstanis]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/dilemmy-sotsiokulturnoy-identifikatsii-molodyh-kazahstantsev-1> (accessed: 11.05.2023). [in Russian]
2. Kun M., Makpartlend T. Jempiricheskie issledovaniya ustanovok lichnosti na sebja (Empirical studies of personality attitudes towards oneself). *Sovremennaja zarubezhnaja social'naja psihologija* [Modern foreign social psychology] (Moscow, 1984, 180-188 p.). [in Russian]
3. Ivanova N.L., Rumjanceva T.V. Social'naja identichnost': teorija i praktika [Social identity: theory and practice] (Moscow, 2009, 453 p.). [in Russian]
4. Ericson E. Identichnost': junost' i krizis [Identity: youth and crisis]. (Moscow, Flinta, 2006, 352 p.). [in Russian]
5. Bauman Z. Identity. Conversations with Benedetto Vecchi (Polity Press, Cambridge, 2010, 104 p.
6. Matuzkova E.P. Identichnost' i lingvokul'tura: metodologija izuchenija: monografija [Identity and linguoculture: methodology of study: monograph]. (Odessa, 2014, 334 p.). [in Russian]
7. Shneider S. Identity Theory. [Electronic resource] – Available at: <http://www.iep.utm.edu/i/identity.htm> (accessed: 10.05.2023).

8. Smart J.J.C. The Identity Theory of Mind. [Electronic resource] – Available at: <http://plato.stanford.edu/entries/mind-identity> (accessed: 13.06.2023).

9. Hantington S. Kto my: vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who We are: Challenges to American National Identity]. (Moscow, 2004, 635 p.). [in Russian]

10. Kratkij tolkovyj psihologo-psihiatricheskij slovar' [A short explanatory psychological and psychiatric dictionary]. [Electronic resource] – Available at: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psycho-psychiatric/fc/slovar-200.htm#zag-222> (accessed: 15.04.2023). [in Russian]

11. Golovin S.Ju. Slovar' prakticheskogo psihologa [Dictionary of a practical psychologist]. [Electronic resource] – Available at: <https://vshp.pro/wp-content/uploads/2020/03/Golovin-S.-YU.-Slovar-prakticheskogo-psihologa.pdf> (accessed: 21.04.2023). [in Russian]

12. Sulejmenova Je.D. Vybor jazyka i korreljicii jazykovoju transmissii: monografija [Language selection and correlations of language transmission: a monograph]. (Almaty, Kazakh University, 2016, 184 p.). [in Russian]

13. Zharkynbekova Sh.K., Bokayev B.N. Processy jazykovoju i jetnicheskoi identifikacii repatriantov Kazahstana: monografija [The processes of linguistic and ethnic identification of repatriates of Kazakhstan: monograph] (Astana, 2011, 203 p.). [in Russian]

14. Transformacija sociokul'turnoj struktury kazahstanskogo obshhestva i jazykovogo soznaniya kazahstancov: monografija, pod red. Sh.K.Zharkynbekovoy [Transformation of the socio-cultural structure of Kazakhstani society and the linguistic consciousness of Kazakhstanis: monograph, edited by Sh.K.Zharkynbekova] (Astana, KazServisPrint LTD, 2014, 220 p.). [in Russian]

15. Ajdarbekova Z.S. Jepoha nezavisimosti i sistema cennostej v vospitanii kazahstanskoj molodjozhi: novyj vzgljad na razvitie obrazovanija [The era of independence and the system of values in the education of Kazakh youth: a new look at the development of education]. *Izvestija. Serija: Mezhdunarodnye otnoshenija i Regionovedenie* [News. Series: International Relations and Regional Studies], 42(4), 105-113 (2020). [in Russian]

16. Zharkynbekova Sh.K., Chernjavskaja V.E. Kazahsko-russkaja bilingval'naja praktika: smeshenie koda kak resurs v kommunikativnom vzaimodejstvii [Kazakh-Russian bilingual practice: mixing code as a resource in communicative interaction]. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika* [Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Theory of Language. Semiotics. Semantics], 13(2), 468-482 (2022). DOI: <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-2-468-482>. [in Russian]

17. Zharkynbekova Sh.K., Chernjavskaja V.E. Kazahsko-russkoe smeshenie koda: metakommunikativnaja perspektiva [Kazakh-Russian code mixing: a metacommunicative perspective]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Jazyk i literatura* [Bulletin of St. Petersburg University. Language and literature], 19(4), 780-798 (2022). DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu09.2022.408>. [in Russian]

18. Zharkynbekova, S., Aimoldina, A. The Impact of Socio-cultural Context on Composing Business Letters in Modern Kazakhstani Business Community: A cross-cultural Study, *Journal of Intercultural Communication Research*, 52(1), 56-78 (2023). DOI: <https://doi.org/10.1080/17475759.2022.2124304>.

19. Kazhdaja vtoraia sredi rabotajushhih zhenshhin v RK imeet vysshee i poslevuzovskoe obrazovanie [Every second working woman in the Republic of Kazakhstan has higher and postgraduate education].

[Electronic resource] – Available at: https://www.inform.kz/ru/kazhdaya-vtoraya-sredi-rabotayuschih-zhenschin-v-rk-imeet-vysshee-i-poslevuzovskoe-obrazovanie_a3760957 (accessed: 27.04.2023). [in Russian]

20. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija Assamblei naroda Kazahstana na 2022-2026 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 sentjabrja 2022 goda № 1014 [On the approval of the Development Concept of the Assembly of People of Kazakhstan for 2022-2026. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 15, 2022, No.1014]. [Electronic resource] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001014> (accessed: 13.04.2023). [in Russian]

21. Popova Z.D. Kognitivnaja lingvistika [Cognitive Linguistics] (Moscow, 2007, 314 p.). [in Russian]

22. Posohova S.T. Len': psihologicheskoe sodержanie i proyavlenija [Laziness: psychological content and manifestations.]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/len-psihologicheskoe-soderzhanie-i-proyavleniya> (accessed: 09.03.2023). [in Russian]

23. Doklad o mirovom schast'e 2022 g. Rejting stran [World Happiness Report 2022 Ranking of countries]. [Electronic resource] – Available at: <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (accessed: 11.03.2023). [in Russian]

Сведения об авторах:

Жаркынбекова Ш.К. – автор для корреспонденции, доктор филологических наук, профессор кафедры теоретической и прикладной лингвистики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Галиева Б.Х. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной лингвистики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Аюпова Г.К. – кандидат филологических наук, и.о.доцента кафедры теоретической и прикладной лингвистики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Zharkynbekova Sh.K. – corresponding author, Doctor of Philology, Professor of Theoretical and Applied Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., 10000, Astana, Kazakhstan.

Galiyeva B.H. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of theoretical and Applied Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., 10000, Astana, Kazakhstan.

Ayupova G.K. – Candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of theoretical and Applied Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., 10000, Astana, Kazakhstan.

XҒТАР 14.43.43

Шолу мақаласы

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-396-409>

Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтары

С.С. Нурланова

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: saltanatnurlanova7@mail.com)

Аңдатпа. Әлеуметтік қызметкер мамандығының кәсіби құндылықтарын зерттеу қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Мақалада әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтарының ерекшеліктері мен оның жеке құндылықтан айырмашылығы, кәсіби құндылықтар, жауапкершілік және есеп беру табиғаты, әлеуметтік қызметкердің құндылық бағдарларын салыстырмалы түрде талдау үшін ХХ-ХХІ ғасырдағы шетелдік әдебиеттерге сапалы талдау жасалды. Әлеуметтік қызметкерлердің әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын дамыту, қажетті этикалық, эстетикалық және эмоционалды құндылықтарды игеру және нығайту осы саладағы маңызды іс-шараларға жатады. Зерттеу барысында анықталған мәселелерге: әлеуметтік жұмыс тәжірибесінің кәсіби стандарттарына сәйкес қалаулы мінез-құлық, жеке және кәсіби құндылықтарды қалыптастыруға ерекше мән берілетіні; әлеуметтік жұмыс маманының эмоционалды компонентін зерттеу және түсінуге байланысты зерттеулер қазіргі таңда жеткіліксіз болып отырғаны; әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарын зерттеу екі санатқа: әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарына және әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби құндылықтарға әлеуметтенуіне байланысты зерттеулер болып бөлінетіні; әлеуметтік қызметкердің маңызды кәсіби құндылықтарына адамның негізгі құқықтарын құрметтеу, әлеуметтік жауапкершілік сезімі, бостандықты құрметтеу, қолдау, өзін-өзі анықтауға деген ұмтылысы жатады. Мақаланың мақсаты әлеуметтік жұмыс мамандарының қабылдаған рөлдері мен құндылықтарын анықтау үшін ғылыми жұмыстарды зерттеу болып табылады. Зерттеу нысанына әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтар жиынтығы жатады.

Түйін сөздер: әлеуметтік қызметкер, кәсіби құндылықтар, институционалдық құндылықтар, жауапкершілік, этика, есеп беру.

Кіріспе

Мэри Ричмонд пен Джейн Аддамстың басшылығымен пайда болғаннан бері әлеуметтік жұмыс кедейлер мен ең осал топтардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған. Әлеуметтік жұмыстың дәстүрлі миссиясы адамдардың жеке қажеттіліктерін, қоршаған орта мен әлеуметтік жағдайлардың әсерін қамтиды. Халықаралық әлеуметтік қызметкерлердің қауымдастығының (NASW) этикалық кодексінде «әлеуметтік жұмыс мамандығының негізгі миссиясы – адамдардың әл-ауқатын арттыру және осал, қысымға және кедейлікке ұшыраған адамдардың қажеттіліктерін және мүмкіндіктерін кеңейтуге ерекше назар аудара отырып, барлық адамдардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға жәрдемдесу» деп түсіндіріледі [1]. Бұл миссия әлеуметтік жұмыстың негізін құрайтын бірқатар бастапқы құндылықтарға негізделген, оларға қызмет, әлеуметтік әділеттілік, адамның қадір-қасиеті мен құндылығы, адами қатынастардың маңыздылығы, тұтастық пен құзыреттілік, жауапкершілік пен есеп беру жатады [2].

Мәселе

Пән және мамандық ретінде әлеуметтік жұмыс адамның өміріне әсер етудің ерекше қабілетіне ие. Халықаралық әлеуметтік қызметкерлер Федерациясының (IFSW) және халықаралық әлеуметтік жұмыс мектептері қауымдастығының (IASSW) 2014 жылғы анықтамасына сәйкес, «әлеуметтік жұмыс – бұл тәжірибеге негізделген мамандық және әлеуметтік өзгерістер мен дамуға, әлеуметтік келісімге, адамдардың мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал ететін академиялық пән» [3-4]. Әлеуметтік жұмыс адамдардың мүмкіндіктерін кеңейту мақсатына жетудің ерекше жолдарын ұсынады [5]. Кәсіби тәжірибеде бұл адамдардың барлығының құнды екенін мойындаудың негізгі декларациясы. Адамдар туралы бұл негізгі декларация әлеуметтік қызметкерлерден нақты кәсіби әрекеттерді талап етеді. Яғни, олар өздерінің жеке бағалау пайымдауларын қолданбауы керек. Керісінше, адамдардың ерекше құндылығы, олардың әрқайсысының басқа тіршілік иелерінен ерекшеленетін өзіндік артықшылықтары мен мүмкіндіктері бар екенін түсіну маңызды [6].

Өз миссиясын орындау үшін әлеуметтік жұмыс кәсіби тарихи тұрғыдан дуализм күйіне (жеке қажеттіліктер, әлеуметтік әрекеттер мен реформалар) еніп, сын саласы мен айырмашылыққа айналды. Бұл екіұштылық әлеуметтік қызметкерлерді басқа кәсіптен ерекшелендіреді. Алайда, әлеуметтік жұмыс үнемі сынға ұшырап отырады [7]. Джейкобсен әлеуметтік қызметкер мамандығы енді әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік әрекетке ықпал ететін стратегияларды бірінші орынға қоймайды деген тұжырымға келеді [8]. Алайда, Эплл әлеуметтік жұмыста «макро-мезо-микро» деңгейде әлеуметтік әділеттілік пен адвокаттық мәселелерге көп көңіл бөлінеді деген тұжырымды негіздейді [9].

Тарихы

Құндылық компоненті кез-келген кәсіптің маңызды атрибуты болғанымен, әлеуметтік қызметкердің құндылығы ерекше болып келеді. Өйткені, ол кәсіби

сәйкестіктегі құндылықтардың орталық рөлін көрсетеді [10]. Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтік жұмыс әрқашанда «құндылықтарға негізделген мамандық» ретінде сипатталады [11]. Құндылықтардың маңыздылығы келесідей болады: олар «әлеуметтік жұмыс құрылымының барлық стратегиялық нүктелерінде орналасқан» [12].

Әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарын зерттеу екі санатқа бөлінеді: әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарына және әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби құндылықтарға әлеуметтенуіне байланысты зерттеулер. Тиммс әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтары туралы әдебиеттерге шолу жасағанда келесідей тұжырымға келеді: «әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтары туралы эмпирикалық зерттеулер аз» [13]. Қазіргі кездің өзінде ұлттық үлгілерді қолдана отырып жасалған ауқымды зерттеулер жеткіліксіз болып отыр.

Маклеод пен Мейер өздерінің құндылық критерийі бойынша әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарын орта мектеп мұғалімдерінен ажыратуға болатындығын анықтады [14]. Кокске мен Кроуз Колорадодағы әлеуметтік қызметкерлердің кездейсоқ үлгісі жасын, жынысын және басқа да әлеуметтік сипаттамаларын бақылау кезінде жалпы халыққа қарағанда либералды екенін көрсетті [15]. Варли әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтары туралы жиі келтірген жұмысында ACSW (Alberta College of Social Workers) мүшелерінің кездейсоқ іріктеудің орташа ұпайлары теңдік, қызмет көрсету, психодинамикалық ойлау және әмбебаптық сияқты параметрлер бойынша бір-біріне өте ұқсас екенін анықтады [16].

Әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби құндылықтарға әлеуметтенуін зерттеу бойынша Батыс елдері ғалымдары тарапынан ауқымды жұмыс жүргізілген. Варли жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласы әлеуметтік жұмыс мамандығы бойынша оқитын студенттердің құндылық бағдарларына аз әсер ететінін анықтаған [17]. Сондай-ақ, магистратураға түсетін студенттердің тәжірибелі әлеуметтік қызметкерлерге қарағанда бірнеше көрсеткіштер бойынша жоғары балл жинауына аз әсер ететінін анықтады. Браунның Замбияда өткізген Варлидің зерттеуін қайталауы ұқсас нәтижелермен оны «әлеуметтік жұмыс саласында білім беру студенттердің әлеуметтік жұмыс құндылықтарына салыстырмалы түрде аз әсер етеді» деген қорытындыға алып келді [18]. Варли индексін зерттеуде қолданған Джуда бұл тұжырымға қосымша қолдау көрсетеді. Ол «білім алу кезіндегі студенттерінің құндылықтары оқу бітірген кезде де үлкен өзгеріске ұшырай қоймайды» деген тұжырымға келеді [19].

Әлеуметтік қызметкер кәсібінің құндылықтарын анықтауға тырысқанда, мамандық құндылықтарына емес, әлеуметтік қызметкерлердің жеке құндылықтарына назар аударылады. Жеке тұлға ретінде әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтары қоғамның барлық басқа мүшелері сияқты әлеуметтену процестері мен әсерлеріне ұшырайды [20]. Жеке құндылықтар жүйесін қалыптастыру – көптеген әлеуметтік және мәдени факторларға сезімтал күрделі процесс [21]. Әлеуметтік қызметкерлердің жеке құндылықтары жалпы халықтың құндылықтарынан айтарлықтай ерекшеленбеуі және олардың құндылықтары кәсіби рөлге қарағанда жыныс, нәсіл және әлеуметтік тап сияқты айнымалылармен болжануы мүмкін.

Институционалдық құндылықтар жеке құндылықтардан айтарлықтай ерекшеленеді. Егер жеке құндылықтар жеке мақсаттар мен оларға қол жеткізудің қолайлы құралдарын

білдірсе, онда институционалдық құндылықтар – бұл институционалдық мақсаттар мен талаптардың қоғаммен ортақ танымдық көріністері болып табылады [22]. Құндылықтар жеке іс-әрекеттің стандарттары немесе критерийлері және институттардың анықтаушы сипаттамалары ретінде әрекет етеді. Уильямс берген институттың анықтамасын Рокич былайша келтіреді: «салыстырмалы түрде айқын және әлеуметтік маңызы бар құндылықтар кешенінің айналасында үйлесетін институционалдық нормалар жиынтығы» [23]. Рокич әрі қарай бұл «құндылық кешендері» адами құндылықтар жиынтығының жеке және мамандандырылған ішкі жиындары деп болжайды. Институттар әлеуметтік құрылымда белгілі бір функцияларды орындайды, сондықтан олар қандай да бір құндылықтар жиынтығын айқындауға және оны жүзеге асыруға «маманданған».

Рокичтің ғылыми институтының зерттеу нәтижелері бойынша «үнемі ең жақсы нәтиже беретін әдістер келесі тұжырымдармен байланысты: ғалымдардың ғылымның құндылықтарын қабылдауы және ғалымдардың жеке құндылықтары – екеуі де институционалдық жүйемен байланысты». Ол институционалдық жүйе құндылықтар туралы нақты ақпарат берушілер деп санайды [23, 316].

Кез-келген кәсіптің маңызды атрибуты – белгілі бір құндылықтар жиынтығына немесе этикалық кодекске негізделеді. Бұл құндылықтардың кейбіреулері ұқсас болуы мүмкін (мысалы, құпиялылық) [24].

Талқылау

Жеке құндылықтар көптеген ықпалдарға ұшырайды, олардың бірі кәсіби рөл болып табылады. Сондықтан, әлеуметтік қызметкерлердің құндылықтарын зерттеуде олардың жеке құндылықтары басқа халықтан қалай ерекшеленетінін және кәсіби құндылықтар екеуінен қалай ерекшеленетінін ажырату қажет.

Әлеуметтік жұмыс саласындағы негізгі құндылықтар жүйесіне идеалдар, моралдық нормалар мен этикалық принциптер жатады (1 сурет).

Сурет 1. Әлеуметтік жұмыстың құндылықтары

Дереккөз: [24] негізінде автормен құрастырылған

1 суретте көрсетілгендей, идеалдар әлеуметтік жұмыс этикасының іргелі көзқарасын білдіретін жалпылаудың жоғары дәрежесі туралы түсінік болса, моральдық нормалар белгілі бір жағдайда қалай әрекет ету керектігін анықтайтын ережелер. Ал, этикалық принциптер этиканың негізгі бастапқы ережелері болып табылады.

Әлеуметтік жұмыстың кәсіби маңызды құндылықтары олардың қызметінің мақсаты мен міндеттерін айқындайды. Әлеуметтік жұмыс саласын зерттеушілер олардың кәсіби маңызды құндылықтарын әртүрлі жолмен топтастырады. Жалпы жұмыстарды қарастыра отырып, төмендегідей тұжырымға келуге болады (2 сурет).

Сурет 2. Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтары

Дереккөз: [24] негізінде автормен құрастырылған

Хорнер мен Уайтбэк әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құндылықтарын зерттеу нәтижесінде, респонденттердің әлеуметтік жұмыс кәсібінің маңызды құндылықтары ретінде теңдік пен көмек құндылықтарын таңдағаны анықталды. Бұл жоғары мәнді кәсіби құндылықтар әлеуметтік қызметкерлер үшін жеке құндылықтар ретінде маңызды болмай шықты. Бостандықты (тәуелсіздік, таңдау еркіндігі) әлеуметтік қызметкерлер басқа халыққа қарағанда жеке құндылық ретінде азырақ бағалайды, бірақ ол маңызды кәсіби құндылық болып табылады. Басқа респонденттерге қарағанда, әлеуметтік қызметкерлер жеке өміріндегі еркіндіктен бас тартуға анағұрлым дайын болуы мүмкін, бірақ басқа адамдармен жұмыс істеу кезінде таңдау еркіндігін (өзін-өзі анықтау) бағалайды [25].

Жеке және кәсіби құндылықтар арасындағы айырмашылықтың маңыздылығы

Адам құндылығына негізделген кәсіби тәжірибе әлеуметтік қызметкерлер үшін тек бағалау жүргізу үшін ғана емес, сонымен қатар олардың барлық кәсіби қызметін дұрыс бағалау үшін де өте маңызды.

Қандай да бір мәселелер бойынша әртүрлі нормаларға байланысты шиеленістердің алдын алу үшін оны дұрыс бағалау қажет [26]. Осылайша, бұл әлеуметтік қызметкерлердің

жеке және кәсіби құндылықтары арасында қайшылықтар жиі кездесетін күнделікті кәсіби тәжірибе үшін де маңызды болады. Әлеуметтік жұмыс саласын зерттеу әдебиеттерінде жеке құндылықтар кәсіби құндылықтарды басуы мүмкін екендігі айтылған [27].

Демек, әлеуметтік қызметкерлер өздерінің жеке құндылықтары мен олардың маңыздылығын, бұл құндылықтар олардың кәсіби тәжірибесіне қалай әсер ететінін түсінуі керек.

Жеке құндылықтар адамдар өмір сүретін қоғамның құндылықтары арқылы қалыптасуы мүмкін. Әлеуметтік қызметкерлер өздерінің мәдени қалыптасқан жеке құндылықтарын бағалау құралы ретінде пайдаланбауы керек. Әйтпесе, әлеуметтік жұмыс кәсібі шектеулі, репрессиялық, теңдік жоқ және әділетсіз жағдайларға тап болады. Олай болған жағдайда гуманитарлық қызметке қойылатын талаптарды сақтай алмайды. Әлеуметтік жұмыс білімінде кәсіби әлеуметтенудің екі аспектісі маңызды рөл атқарады. Бірінші аспект – бұл кәсіби сәйкестендіру, онда әлеуметтік жұмыс мамандығында оқитын студенттер өздерінің жаңа кәсіби рөлінен күтілетін нормалар, құндылықтар және мінез-құлық үлгілерін түсінеді. Екінші аспект – кәсіби сәйкестікті құру, мұнда студенттер өздерінің кәсіби имиджін жасаушылар ретінде қарастырылады. Бұл оң нәтижелерге қол жеткізген кәсіби құндылықтармен байланысты. Осылайша, студенттер әлеуметтік контексте «жасау, әрекет ету және өзара әрекеттесу» арқылы өздерінің кәсіби сәйкестігін құруда белсенді рөл атқарады [28].

Әлеуметтік қызметкерлер өздерін әділ қоғам құрушылардың бір бөлігі ретінде көруі керек. Барлық кезеңде кәсіби құндылықтар әлеуметтік қызметкерлер үшін өте маңызды негіз болып табылады. Әлеуметтік қызметкердің құндылықтары әлеуметтік жұмыстың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырыла отырып, ол қандай болуы керек деген сұраққа жауап беруі тиіс. Кәсіби құндылықтар базасы әлеуметтік қызметкерлерге әділетсіз және репрессиялық жағдайлардың алдын алуына көмектеседі.

Биестек анықтағандай, құндылықтар әлеуметтік қызметкерлердің қызмет пайдаланушыларымен қалай жұмыс істеу керектігін анықтайтын принциптер жиынтығы ретінде қарастырылады. Бұл құндылықтар әлеуметтік жұмысты жеке жұмыс ретінде анықтауға негізделген. Биестек оларды «даралау, сезімнің мақсатты көрінісі, бақыланатын эмоционалды қатысу, қабылдау, ашық көзқарас, өзін-өзі анықтау және құпиялылық» деп атады [29]. Бұл құндылықтар жоғары деңгейде дараланған және әлеуметтік жұмыстың кең әлеуметтік және саяси контекстіне сәйкес келмейтіні үшін сынға алынды. Осы сынға қарамастан, бұл құндылықтар адамды мақсат ретінде қарастыру қажеттілігіне негізделгенін ескеру керек. Сондықтан Фергюсон бұл құндылықтар әлеуметтік қызметкерлерді қолданыстағы әлеуметтік құрылымға, оның саясаты мен тәжірибесіне қарсы тұруға итермелейтінін атап өткен [30]. Бірақ, әрине, бұл сын кейбір қосымша құндылықтар жүйесін қарастыруды көздейді. Томпсон билік пен теңсіздік сияқты құбылыстардың маңыздылығын көрсететін эмансипациялық құндылықтарды ұсынады [29, 476.]. Бұл құндылықтарға деиндивидуализация, теңдік, әлеуметтік әділеттілік, серіктестік, азаматтық, мүмкіндіктерді кеңейту және шынайылық жатады. Әлеуметтік жұмыстың бостандық құндылықтары осы мамандыққа тән және әлеуметтік қызметкерлердің қоғамның әлжуаз топтарына ерекше назар аударатындығын көрсетеді.

Бәнкс бұл кәсіби құндылықтардың барлығы әлеуметтік жұмыстың негізінде жатқанын атап көрсетеді [31]. Сондықтан әлеуметтік қызметкерлер жұмыс барысында кедейшілік, зорлық-зомбылық, азап шегу және қысымды өткерген адамдарға басымдық беруі керек.

Кәсіби құндылықтар және жауапкершілік

Кез-келген маман қызмет көрсетушілер алдында өз әрекеттері үшін есеп беруге дайын болуы керек. Қызмет пайдаланушылары алдындағы жауапкершілік олардың таңдау еркіндігін құрметтеу, әл-ауқатын жақсарту және кемсітушілік пен қысымға қарсы тұру сияқты әлеуметтік жұмыстың негізгі құндылықтарының ажырамас бөлігі болып табылады.

Қызмет пайдаланушылары алдындағы кәсіби жауапкершіліктен басқа, әлеуметтік қызметкерлер әрқашан кең саяси қауымдастық алдында жауап беруге міндетті. Олар, көбінесе, тікелей немесе жанама түрде қоғамдық игілікке қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істейді. Оларға мысалы, халықтың осал топтарын қорғау, әлеуметтік қорғау немесе бақылау жатады. Сондықтан әлеуметтік қызметкерлер мен олардың жұмыс берушілері өздері ұсынатын қызметтердің тиімділігі үшін қоғам алдында жауап береді. Осылайша, кәсіби және қоғамдық жауапкершілік ұғымдары әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылығымен байланысты. Осы екі салада да оларға қойылатын талаптар жылдан-жылға артып келеді. Бұл екі ұғым бір-бірімен байланысты. Өйткені жұмыс берушілер сапа стандарттарын, бағалаудың стандартталған нысандарын, келісімшарттар мен шағымдарды қарау процедураларын ішінара қызметтерді пайдаланушылардың тиімді қызметтерге, шешім қабылдауға және шағымдануға құқықтары туралы талаптарына жауап ретінде енгізеді. Дегенмен, әртүрлі тараптардың талаптары бір-біріне қайшы келуі мүмкін. Ұйымдық және қоғамдық есеп беруге ұмтылу кезінде жекелеген қызмет пайдаланушылары мен олардың қауымдастықтарының қажеттіліктері мен құқықтары іске асырылмауы мүмкін.

Әлеуметтік қызметкердің құндылық бағдарлары клиент пен қызметкер арасындағы өзара қарым-қатынасты реттеуші бола отырып, әлеуметтік жұмыстың қағидалары бойынша келесідей жинақталуы мүмкін (3 сурет).

Сурет 3. Әлеуметтік қызметкердің құндылық бағдарлары

Дереккөз: [32]

3 суретте көрсетілгендей әлеуметтік қызметкердің құндылық бағдарларының ішінде жауапкершілікке көбірек мән беру жөн болып отыр. Себебі, әлеуметтік қызметкер клиентке өзінің өмірі үшін жауапкершілік алуды үйретеді. Соның ішінде, проблеманы анықтау үшін дұрыс жолды таңдау, өз ресурстарын дұрыс пайдалану, психологиялық тұрақтылық пен шыдамдылыққа үйрету маңызды іс-шаралар қатарына жатады.

Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылығы ретіндегі жауапкершілік күнделікті және кәсіби өмірдің ажырамас ерекшелігі болып табылады. XVIII ғасырда өмір сүрген философ Рэйд бұл адамның айрықша белгісі деп санайды: «жауапкершілікті өзінің мінез-құлқына жауап беретін моральдық агент, моральдық мақұлдау мен айыптаудың объектісі» деп атап өткен [32]. Әлеуметтік қызметкер моральдық тұрғыда мақтау немесе айыптау үшін өз іс-әрекеттерін сипаттауға, түсіндіруге немесе ақтауға дайын болуы керек. Әлеуметтік қызметкердің маңызды кәсіби іс-әрекетінің бірі есеп беру. Есеп беру – бұл басқа адамдармен қарым-қатынас жасау, оны түсіну және жеке ерекшеліктерін анықтау тәсілдерінің маңызды сипаттамасы болып табылады. Кәсіби және қоғамдық есеп беру – бұл моральдық және әлеуметтік есеп берудің кең жүйесінің бір бөлігі.

Есеп беру дегеніміз – іс-әрекеттер туралы есеп беруге міндетті болу. Есеп сипаттамалар, түсіндірмелер немесе негіздемелерді қамтуы мүмкін. Көбінесе, есеп беру проблемалық жағдайдың пайда болуымен байланысты. Холдсворт жауапкершілікті «ашық сынау міндеті» деп анықтайды [33]. Баттни өзінің әлеуметтанулық есеп беру зерттеуінде «сипаттамаларды өзгерту және проблемалық оқиғаларды шешу үшін қолданылатын сұхбатқа» назар аударады. Баттни басқа әлеуметтанушылар сияқты, проблемалық жағдайдан туындаған әлеуметтік алшақтықты жою әрекеті ретінде сұхбатқа көбірек қызығушылық танытады. Есеп беру сынға ашық, іс-әрекеттердегі мүмкін болатын жағымсыз бағалауларға қарсы тұруға тырысумен байланысты. Баттни атап өткендей: «қателік жасау және әрекеттері үшін жауап беру кез-келген тұлғаға, маманға тән жағдай» [34].

Бұл есеп беру мен жауапкершілік арасындағы маңызды байланысты көрсетеді. Өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік ұтымды таңдау жасау мен шешім қабылдай алуды білдіреді. Яғни, кез-келген адам, маман өз іс-әрекеттері үшін «жауап беруі» керек.

Кейбір зерттеушілер есеп беру мен жауапкершілікті синоним ретінде қарастырса [35], басқалары бұл терминдерді бір мағынада қолданады [36]. Фэйрбэйрн жауапкершіліктің төрт мағынасын тізімдейді, олардың біреуі ғана «жауап беру қабілетімен» бірдей мағынаны білдіреді. Біріншісі іс-әрекеттердің жай-күйіне байланысты. Мысалы, біреу «жазатайым оқиға үшін жауап береді» десек, оның апатқа себеп болғаны туралы айтылуы мүмкін. Жауапкершіліктің тағы бір мәні – біреудің алдындағы немесе бір нәрсе үшін жауапкершілік. Сондай-ақ, «жауапкершілік» сөзін адамның мінез-құлқын немесе іс-әрекетін сипаттау үшін де қолдануға болады. Мысалы, «ол өзін жауапкершілікпен ұстады», өйткені ол өзіне сенімді болды. Осы үш қолданыстың ешқайсысында «жауапкершілік» сөзінің мағынасын өзгертпестен «есеп беру» сөзімен алмастыруға болмайды. Жауапкершіліктің соңғы мәні – бұл әрекеттерді түсіндіру немесе ақтау міндеті, яғни есеп беру. Осылайша, есеп беру «жауапкершілік» ұғымы мағыналарының бірі ғана, бірақ әрқашан оның синонимі бола бермейді [37].

Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құндылықтарының негізгілері жауапкершілік пен есеп беру, әдетте, келесі терминдермен байланысты:

– Техникалық жауапкершілік: қандай жұмыс істейтіні (дәлелге негізделген тәжірибе) және қалай жасау керектігі туралы жалпы қабылданған білім мен дағдыларға сілтеме жасау (мысалы, тәуекелді бағалау).

– Процедуралық есеп беру: қалай әрекет ету керектігі туралы ережелер немесе хаттамалар жиынтығына сілтеме жасау.

– Басшылардың жауапкершілігі: аға менеджердің бұйрықтарына немесе өтініштеріне сілтеме жасайды.

– Этикалық жауапкершілік: дұрыс немесе бұрыс нәрсеге қатысты қабылданған құндылықтарға сілтеме жасау. Олар жеке, кәсіби немесе басым қоғамдық құндылықтар болуы мүмкін.

Росситер және басқалар әлеуметтік жұмыстың саяси және этикалық контекстін сыни тұрғыдан түсінуді дамытудың маңызды бөлігі ретінде «этикалық талқылаудың» ерекшелігін атап өткен [38]. МакНами мен Герген қарым-қатынас жауапкершілігін келесідей сипаттаған: «жағымсыз оқиғалар үшін жеке адамдар жауап беретін жауапкершілік түрі, ол кейде қарым-қатынасқа кері әсер етуі мүмкін» [39]. Әлеуметтік қызметкерлердің өз арасында да, қызметкерлер мен қызмет пайдаланушылары арасында да адал және ашық диалог пен жауапкершілікті бөлудің маңыздылығы әлеуметтік жұмыстың негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Қызмет тұтынушысымен қарым-қатынаста ашықтыққа басты назар аударылады. Бұл қызметкер билігінің басым болуын мойындауды және мүмкіндігінше сол билікті бөлуді білдіреді. Ол үшін қызмет пайдаланушыларына әлеуметтік қызметкердің жұмысқа не үшін қатысатынын, оның өкілеттіктері қандай екенін және қандай жағдай орын алуы мүмкін екенін нақты түсіндіру қажет. Бұл қызмет пайдаланушыларының пікірлерін тыңдау, олардың өмірі, мәдениеті мен жеке басы туралы ақпаратты жинау, оларға түсінікті тілмен жауап беру және жағымсыз жағдайларға қарсы тұруға ұмтылуды қамтамасыз етеді. Жоғарыда айтылғандай, қызмет тұтынушыларымен қарым-қатынастың бұл тәсілі клиенттерді қолдау, олардың әл-ауқатын арттыру және әлеуметтік әділеттілік үшін қызмет жасайтын әлеуметтік жұмыстың қабылданған жалпы құндылықтарын көрсетеді.

Жауапкершілікті проблемалық жағдайлармен, сын-ескертпелермен және айыптаулармен байланыстыру қорғаныс тәжірибесіне және тәуекелге барғысы келмеуге әкелуі мүмкін. Бұл дегеніміз, кәсіби жауапкершілікке (қызмет тұтынушысына) аз көңіл бөліп, қоғамдық жауапкершілікке (жұмыс берушіге, жалпы қоғамға) көбірек назар аударуға алып келуі мүмкін. Сыни практика қызмет тұтынушысымен қарым-қатынастың маңыздылығына қайта назар аударуды, ықтимал қақтығыстар мен өкілеттіктерді мойындауды және адалдықты қабылдауды, сондай-ақ әлеуметтік жұмыс агенттіктерінің ұйымдастырушылық мәдениетін жеке адамнан ұжымдық жауапкершілікке ауыстыру арқылы өзгертуге ұмтылуды қамтиды.

Нәтижелер

Кәсіби құндылықтар мамандықтың ерекше мақсаттарын білдіреді. Осылайша, әр кәсіпте қызметкерлер білуі тиіс ерекше құндылықтар жүйесі бар деп болжауға болады.

Бұл құндылықтар жиынтығы мамандыққа қатысушылардың жеке құндылықтарының барлық жиынтығын қамтымауы мүмкін. Кәсіби құндылықтар жеке құндылықтардың көбісін қамти бермейтін құндылықтардың ерекше жиынтығы болып табылады. Құндылықтардың бұл жиынтығы адами құндылықтардың барлық спектрін емес, белгілі бір мамандандырылған рөлді көрсететін нақты және қысқартылған түрі болып келеді. Кәсіби рөлге қатысты құндылықтар қоғам құндылықтары массивінде анықталады.

Сондықтан әлеуметтік жұмыс мамандарының жеке құндылықтары олардың әлеуметтік қызметкер кәсібінің құндылықтары туралы идеяларынан айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Жеке құндылықтар жеке тұлғаға әсер еткен барлық әлеуметтену процестерінің көрінісі болып табылады. Ал, кәсіби құндылықтар белгілі бір рөлді орындау үшін әлеуметтенуді көрсетеді.

Әлеуметтік қызметкерлер үшін маңызды жеке және кәсіби құндылықтарға ойын ашық айту және өзін-өзі бағалау жатады. Әлеуметтік қызметкерлер өздерін қабылдаушы адамдар деп санайды. Олар өздерінің кәсіби қызметінде ойын ашық айту мен қабылдаудың маңыздылығын атап өтеді. Сондай-ақ, олар өзін-өзі позитивті тұжырымдау кәсіби және жеке тұрғыдан да маңызды деп біледі.

Кәсіби құндылықтардың қажеттілігі, оның базасындағы айырмашылықтарды қабылдауға басты назар аударуды талап етеді. Әлеуметтік жұмыс әр адамның өзіндік қадір-қасиеті мен құндылығын және әлеуметтік әділеттілік пен адам құқықтарын қорғауды қолдайды. Әлеуметтік жұмыстың құндылық базасы қызметкерлерге кәсіби әрекеттерін орындауға мүмкіндік беретін берік негіз бола отырып, оларды басқарады. Мәдени хабардарлық пен сезімталдық әлеуметтік қызметкерлер үшін мәдени және адами әртүрлілікті қамтамасыз етуде өте маңызды болып келеді. Ол үшін жан-жақты білімі бар және эмпатияға қабілетті мамандар қажет. Олар әр адамды шын жүректен тең деп қабылдауы тиіс. Кәсіби құндылықтар өте маңызды, өйткені олар әлеуметтік қызметкерлерді өздерінің алалаушылықтарынан және жеке құндылықтарды бағалау құралы ретінде пайдаланудан сақтандырады. Бұл адамның қоғамдағы қадір-қасиеті мен құндылығын болжайтын осы кәсіппен айналысудың жалғыз жолы. Әртүрлі қызмет пайдаланушыларымен жұмыс істеу кезінде жеке құндылықтарға қарсы тұру үшін әлеуметтік жұмыс бойынша оқыту өзін-өзі тануға және өзін-өзі реттеуге бағытталуы керек.

Қорытынды

Әлеуметтік қызметкерлерді жалпы халықтан ажырататын жеке құндылықтар кәсіби құндылықтар ретінде жоғары бағаланған құндылықтар арасынан табылмауы мүмкін. Керісінше, әлеуметтік қызметкерлер жалпы халықтан ерекшеленеді. Себебі, олар тұлғааралық және қызмет көрсету құндылықтарына басты назар аударады. Өзге мамандармен салыстырғанда, әлеуметтік қызметкерлер махаббат, сүйіспеншілік, көмек және шынайы достық сияқты құндылықтарды жоғары бағалайды. Әлеуметтік қызметкерлер басқа мамандармен салыстырғанда бүкіл әлемдегі бейбітшілік немесе қоршаған орта мәселелеріне көп көңіл бөледі. Бұл тұжырымдамалар әлеуметтік жұмыс

мамандығын таңдаған адамның қарым-қатынасты жоғары бағалайтынын, қызмет көрсетуге бағдарланғанын, өзін ашық және жақсы білетінін көрсетеді.

Әлеуметтік қызметкерлердің жеке құндылықтары оларды басқа адамдардан ерекшелендіреді, бірақ олар мамандық құндылықтарының көрінісі болмауы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Assembly N.D. Code of ethics of the national association of social workers. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics> (жүгінген күні: 22.08.2023)
2. Perry R. Factors influencing MSW students' interest in clinical practice //Journal of Teaching in Social Work. – 2009. – Vol. 29. – №. 1. – P. 47-70
3. Hall N. International federation of social workers (IFSW). Encyclopedia of Social Work. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.ifsw.org/> (жүгінген күні: 18.08.2023)
4. Campanini A., Lombard A. International Association of Schools of Social Work (IASSW): Promoting environmental and community sustainability //International Social Work. – 2018. – Vol. 61. – №. 4. – P. 486-489
5. Adams R. et al. Social work futures: Crossing boundaries, transforming practice // (No Title). – 2005. – Vol. 26. – P. 342
6. Kuçuradi İ. Human rights: concepts and problems. – LIT Verlag Münster, 2013. – T. 7. – P. 12-15
7. Specht H., Courtney M. E. Unfaithful angels: How social work has abandoned its mission. – Simon and Schuster, 1995. – P. 209
8. Jacobson W. B. Beyond therapy: Bringing social work back to human services reform //Social work. – 2001. – Vol. 46. – №. 1. – P. 51-61
9. Epple D. M. Inter and intra professional social work differences: Social works challenge //Clinical Social Work Journal. – 2007. – Vol. 35. – P. 267-276
10. Doelker R. Education and values: Does Social Work education acculturate future professionals // Social Perspectives. – 1977. – Vol. 4. – №. 2. – P. 1-4
11. Banks S. Ethics and values in social work. – Bloomsbury Publishing, 2020. – P. 220-221
12. Reamer F. Social work values and ethics. – Columbia University Press, 2018. – P. 78-81
13. Timms N. Social work values: An enquiry. – Routledge, 2018. – P. 64-65
14. McLeod D.L., Meyer H.J. A study of the values of social workers //Behavioral science for social workers. – 1967. – Vol. 8. – P. 401-416
15. Koeske G.F., Crouse M.A. Liberalism-conservatism in samples of social work students and professionals //Social Service Review. – 1981. – Vol. 55. – №. 2. – P. 193-205
16. Varley B.K. Are social workers dedicated to service? //Social Work. – 1966. – Vol. 11. – №. 2. – P. 84-91
17. Varley B.K. Social work values: Changes in value commitments of students from admission to MSW graduation //Journal of Education for Social Work. – 1968. – Vol. 4. – №. 2. – P. 67-76
18. Brown M. J. Social work values in a developing country //Social Work. – 1970. – Vol. 15. – №. 1. – P. 107-112
19. Judah E.H. Values: The uncertain component in social work //Journal of Education for Social Work. – 1979. – Vol. 15. – №. 2. – P. 79-86

20. Meinert R.G. Values in social work called dysfunctional myth //Journal of Social Welfare. – 1980. – Vol. 6. – №. 3. – P. 5-16
21. Putney N.M., Bengtson V.L. Socialization and the family revisited //Advances in Life Course Research. – 2002. – Vol. 7. – P. 165-194
22. Barsky A.E. Ethics and values in social work: An integrated approach for a comprehensive curriculum. – Oxford University Press, 2019. – P. 311-312
23. Rokeach M. Understanding human values. – Simon and Schuster, 2008
24. Barsky A.E. Ethics and values in social work: An integrated approach for a comprehensive curriculum. – Oxford University Press, 2019. – P. 322
25. Horner W.C., Whitbeck L.B. Personal versus professional values in social work: A methodological note //Journal of Social Service Research. – 1991. – Vol. 14. – №. 1-2. – P. 21-43
26. Kuçuradi I. The Question of ‘Universality versus Particularity?’In the Light of Epistemological Knowledge of Norms // Ontology studies. – 2010. – Vol. 11. – P. 9-20
27. Prinsloo R.C.E. Social Work Values and Principles: Students' Experiences in intervention with Children and Youths in Detention //Journal of Social Work Practice. – 2014. – Vol. 28. – №. 4. – P. 445-460
28. Caza B.B., Creary S. 13. The construction of professional identity //Perspectives on contemporary professional work: Challenges and experiences. – 2016. – T. 259. – P. 259-285
29. Thompson N. Understanding social work: Preparing for practice. – Bloomsbury Publishing, 2020. – P. 132-134
30. Ferguson I. Reclaiming social work: Challenging neo-liberalism and promoting social justice. – Sage, 2007. – P. 37-38
31. Banks S., Ferguson I., Lavalette M. Reclaiming social work ethics: Challenging the new public management //Ethics. – 2014. – Vol. 20. – №. 2. – P. 1-23
32. Reid T. Essays on the Active Powers of Man: By Thomas Reid. – John Bell, and GGJ & J. Robinson, London, 1788. – №. 2. – P. 69-76
33. Holdsworth D. Accountability: the obligation to lay oneself open to criticism // Ethics and the professions. Aldershot, Avebury. – 1994. – Vol. 16. – P. 58-87
34. Buttny R. Social Accountability in Communication, London: Sage – 1993. – P. 187.
35. Clark C.L. with Asquith S. Social Work and Social Philosophy: A Guide for Practice. – 1985. – P. 58
36. Clark C.L. Social work ethics: Politics, principles and practice. – Basingstoke: Macmillan, 2000. – P. 369
37. Fairbairns Z. Benefits. – Five Leaves, 2012
38. Rossiter A., Prilleltensky I., Walsh-Bowers R. A postmodern perspective on professional ethics in Fawcett B, Featherstone, Fook J and Rossiter A eds Practice and research in social work: postmodern feminist perspectives. – 2000. – P. 86-89
39. McNamee S., Gergen K.J. Relational responsibility: Resources for sustainable dialogue. – Sage, 1999. – P. 100-102

С.С. Нурланова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Профессиональные ценности социального работника

Аннотация. Изучение профессиональных ценностей социального работника в настоящее время является одной из актуальных проблем. В статье проведен качественный анализ зарубежной литературы XX-XXI веков для сравнительного анализа особенностей профессиональных ценностей социального работника и его отличий от личностных ценностей, характера профессиональных ценностей, ответственности и подотчетности, ценностных ориентаций социального работника. Развитие социально-эмоциональных навыков социальных работников, усвоение и укрепление необходимых этических, эстетических и эмоциональных ценностей относятся к важнейшим мероприятиям в этой области. В ходе данного исследования было выявлено следующее: особое значение придается формированию желаемых поведенческих, личностных и профессиональных ценностей в соответствии с профессиональными стандартами опыта социальной работы; на сегодня научных работ в области изучения и понимания эмоциональной составляющей и ценностей социального работника недостаточно; исследования ценностей социальных работников подразделяются на две категории: исследования, связанные с ценностями социальных работников и социализацией социальных работников с профессиональными ценностями; важные профессиональные ценности социального работника включают уважение основных прав человека, чувство социальной ответственности, уважение свободы, поддержку, стремление к самоопределению. Целью данной работы является изучение научной литературы для определения ролей и ценностей, принятыми специалистами по социальной работе. Объектом исследования является совокупность профессиональных ценностей социального работника.

Ключевые слова: социальный работник, профессиональные ценности, институциональные ценности, ответственность, этика, подотчетность.

S.S. Nurlanova

Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Professional values of a social worker

Abstract. The study of professional values of a social worker is currently one of the topical problems. In the article qualitative analysis of foreign literature of XX-XXI centuries is carried out for comparative analysis of features of professional values of a social worker and its differences from personal values, nature of professional values, responsibility and accountability, value orientations of a social worker. The development of social-emotional skills of social workers, assimilation and strengthening of necessary ethical, aesthetic and emotional values are among the most important activities in this field. This study revealed the following: special importance is given to the formation of desired behavioral, personal, and professional values in accordance with professional standards of social work experience; to date,

scientific works in the field of studying and understanding the emotional component and values of a social worker are insufficient; studies of social workers' values are divided into two categories: studies related to the values of social workers and social workers' socialization with the profession of social work. The purpose of this paper is to study the scientific literature to determine the roles and values adopted by social work professionals. The object of the study is a set of professional values of a social worker.

Keywords: social worker, professional values, institutional values, responsibility, ethics, accountability.

Автор туралы мәлімет:

Нурланова С.С. – Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы «Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 1 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Nurlanova S.S. – doctoral student of the 1-nd year of specialty “Social Work” of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, 71, Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

XҒТАР 04.51.35
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-410-427>

Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты: мәртебесі және даму перспективалары

К.А. Мухамбетова*¹, С. Кожей², Д.О. Досмурзаева¹, И.С. Мухамбетова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Ян Кохановский атындағы Кельц Университеті, Кельц, Польша

*Байланыс үшін автор: k.mukhambetova74@gmail.com

Андатпа. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл немесе омбудсмен адам құқықтарын қорғаудың күрделі көп деңгейлі жүйесіндегі маңызды тұлға. Әрбір мемлекет адам құқықтарын қорғауға міндеттеме алады және ол үшін тиісті заңдар мен институционалды құрылымдарды, соның ішінде ұлттық құқық қорғау мекемелерін қалыптастырады. Әдетте ұлттық құқық қорғау институттары адам құқықтарын ілгерілету және қорғау жөніндегі мемлекеттік құрылымдар ретінде анықталады. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының ұлттық құқық қорғау мекемесінің жеке моделі ретіндегі қызметі 1993 жылғы Париж қағидаттарында белгіленген нормаларға негізделген. Париж қағидаттары ұлттық құқық қорғау мекемелерінің әртүрлілігін ескере отырып, олардың жұмыс стандарттарын белгілеген құжатқа айналды.

Қазақстан Республикасы адам құқықтары мәселелерін қозғайтын көптеген халықаралық шарттарға қосылды. Осы келісімдер шеңберінде міндеттемелерді іске асыру жөніндегі маңызды қадамның бірі 2002 жылы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл немесе омбудсмен институтын құру болды. Ол өз құзыреті шегінде адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына және олардың қалпына келтірілуіне бақылау жасауға уәкілетті лауазымды тұлға. Оның қызметі адам құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғаудың қолданыстағы жүйесін толықтырады.

Мақалада Қазақстан Республикасы омбудсмен институтының ерекшеліктері қарастырылып, оның халықаралық стандарттарға сәйкестігі талданып, оны одан әрі дамыту бағыттары айқындалды. Авторлар зерттеудің жалпы ғылыми және әлеуметтанулық әдістерін, атап айтқанда құжаттарды талдау және эксперттік сауалнаманы қолданды. Жұмыстың мақсаты Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкілетті әлеуметтік институтын зерттеу, оның қызметінің ерекшеліктері мен перспективаларын анықтау. Зерттеу барысында ғылыми жарияланымдар, халықаралық эксперттердің ресми баяндамалары, ұлттық баяндамалар, сонымен қатар қызметі адам құқықтарын қорғауға және жүзеге асыруға бағытталған халықаралық ұйымдардың шолулары қолданылды.

Түйін сөздер: құқық қорғау мекемелері, институт, адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Париж қағидалары.

Кіріспе

Құқықтық демократиялық мемлекетте адам құқықтарын құрметтеу және қорғау принципі іргелі қағидалардың бірі болғанымен, құқық қорғау институттарының қызметі әлеуметтану ғылымының назарына жиі түсе бермейді. Қазіргі таңда адам құқықтарын қорғау саясаты халықаралық құқық қорғау ұйымдарының, ұлттық құқық қорғау мекемелерінің (ҰҚҚМ), үкіметтік емес және қоғамдық ұйымдардың тетіктерін іске асыра отырып, халықаралық және ұлттық деңгейде іске асырылады. Ұлттық деңгейдегі барлық ҰҚҚМ арасында адам құқықтары институттарының жеке немесе тіпті дербес үлгісі болып табылатын омбудсмен немесе адам құқықтары жөніндегі уәкіл (АҚУ) институтына ерекше орын беріледі. Бұл үлгі үлкен аппараттың қатысуымен процестерді формализациялау мен жекешелендіруді болдырмау әрекеті деп санауға болады.

АҚУ мемлекет пен қоғам арасындағы делдал ретінде әрекет етеді, сонымен қатар адам құқықтарын сақтау және қорғау саласындағы халықаралық ұйымдармен өзара әрекетті қамтамасыз етеді. Джонс пен Эпперсон (Johns&Epperson, 2022) айтқандай, омбудсмен болу «саяси желілердің мина алаңында алға басу» кезінде қоғамдық мүдделерді қорғауды білдіреді [1]. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының тарихы XVIII ғасырда Швециядан басталады, ал басқа елдердің мемлекеттік құрылымдарында омбудсмендердің пайда болуы тек екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғана орын алды. Осылайша, жергілікті лауазымдық бірліктен әлемдік тәжірибеге дейінгі жол өте ұзақ болды.

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде түрме, университет, корпоративті, әскери омбудсмендер жұмыс істейді, сонымен қатар балалар омбудсмен институты кеңінен таралуда. 1967 жылы АҚШ алғаш рет газет омбудсменін немесе қоғамдық редакторды (Ferrucci, 2019) жалдады, ол журналист пен аудитория арасындағы алшақтықты жоюға арналған, аудиторияға жаңалықтар шығарылымына әсер етуге мүмкіндік беріп, редакторларға оқырмандардың қай журналистиканы көбірек бағалайтынын түсінуге көмектеседі [2, б. 289].

Жалпы, адам құқықтарын насихаттаумен және қорғаумен айналысатын ұлттық мекемелердің тиімділігі мәселесін түсіну салыстырмалы түрде жақында, оның ішінде ҰҚҚМ институтының жастығына байланысты басталады. Оның мәртебесі туралы көптеген жылдар бойы жүргізілген пікірталастар 1993 жылы ұлттық құқық қорғау құрылымдарының сенімділігін, тәуелсіздігін және тиімділігін талдауға арналған халықаралық стандарттар жиынтығын - Париж қағидаларын әзірлеу және қабылдаумен аяқталды. Бүгінгі күні жүзден астам елде ҰҚҚМ құрылды, олардың 85-тен астамы Париж қағидаларына толық сәйкестігін растады (Glusac, 2022). Зерттеушілердің пікірінше, соңғы 20 жылда адам құқықтарын қорғауға және көтермелеуге уәкілеттік берілген тәуелсіз ұлттық институттар адам құқықтарының жаһандық құрылысын өзгертті, олар аймақтық деңгейде де, БҰҰ деңгейінде де мемлекеттердегі адам құқықтарының жағдайын талқылауда өздерін таптырмас сұхбаттасушылар ретінде көрсетті [3, б. 286].

Қазақстанда адам құқықтары жөніндегі халықаралық келісімдерді орындау жөніндегі міндеттемелердің бір бөлігі ретінде омбудсмен лауазымы 2002 жылы құрылды. Қоғамның мүдделері мен қажеттіліктері ҰҚҚМ мүмкіндіктерінен асып түсетін АҚУ-

дің адам құқықтары жөніндегі қызметінің идеалды үлгісі мен қолданыстағы тәжірибе арасында қазіргі кезеңде айырмашылықтар болады деп күтілуде. Бұл тақырыпты зерттеу омбудсмен институтының дамуына әсер ететін әлеуметтік процестердің динамикасын ескере отырып, кешенді келісімді қажет етеді. Тақырыптың өзектілігі де құқық қорғау қызметін дамыту перспективаларын анықтау және Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының тиімділігін арттыру қажеттілігімен байланысты.

Бұл жұмыстың мақсаты – Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл әлеуметтік институтын зерттеу, оның қызметінің ерекшеліктері мен перспективаларын анықтау. Ғылыми зерттеу объектісі Қазақстандағы ұлттық құқық қорғау мекемелерінің жүйесі. Зерттеудің пәні адам құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесінің бөлігі ретінде адам құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл институтының қалыптасуы мен дамуы.

Материалдар мен әдістер

Ұсынылған ғылыми әдістерді таңдау осы зерттеудің белгіленген мақсаты мен міндеттеріне, сондай-ақ оның объектісі мен пәніне негізделген. Жалпы ғылыми әдістерді пайдалана отырып, қалыптасқан әлеуметтік фактілер мен құбылыстар типологиялық принцип бойынша жүйеленді, Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының басқа елдердегі ұқсас құрылымдарға қатысты дамуында жалпы және айрықша белгілер орнықты, реформалар процесінің омбудсмен институтының дамуына және оның құқық қорғау тетіктерінің бөлігі ретіндегі тиімділігін арттыруға ықпалы анықталды.

Құжаттарды талдау әдісін қолдану Қазақстандағы АҚУ институтының қалыптасуы мен дамуына әсер еткен негізгі әлеуметтік фактілер мен тенденцияларды белгілеуге мүмкіндік берді. Талдау жасалған құжаттардың ішінде тәуелсіз сарапшылар, Венеция комиссиясының және Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар комитеті мамандарының есептерін бөліп көрсетеміз. Бұл әдісті қолдану ұлттық құқық қорғау институттары жүйесіндегі омбудсмен институтының қызмет ету ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, осы зерттеу аясында эксперттік сауалнама әдісі қолданылды, оған заңгерлік практика, қоғамдық қызмет, ғылыми ортаның, құқық қорғау ұйымдарының мемлекеттік қызмет саласына қатысты 20 маман қатысты. Сауалнама 2021 жылдың қаңтар-наурыз айларында онлайн ақпараттық бюллетень арқылы ұйымдастырылды. Сарапшылардың бір бөлігі сауалнамаға толық анонимділік пен құпиялылық шарттары сақталған жағдайда ғана қатысуға келісімдерін берген. Сарапшыларды таңдаудың негізгі критерийі құзыреттілік деңгейі, сонымен қатар зерттеуге қатысуға келісім беру болды.

Деректерді жинау құралы жартылай стандартталған гайд немесе 9 сұрақтан тұратын сауалнама болды. Сұрақтар ашық пікір алу, ұстанымдарды нақтылау және бағалауды негіздеу мүмкіндігіне сай құрастырылды. Сарапшылар Қазақстандағы омбудсмен институты қызметі Париж қағидаларының ережелеріне сәйкестігін бағалауы тиіс болды: қызметті заңнамалық қамтамасыз ету; институционалдық құрылым; Қазақстан Республикасындағы АҚУ құқықтық мәртебесі; омбудсмен институтының толыққанды

жұмыс істеуін қамтамасыз ету; ҰҚҚМ мәртебесін айқындайтын қолданыстағы заңнамада орын алған кемшіліктер; Қазақстанда Париж қағидаларын іске асыру үшін заңнамалық базаны жетілдіру шаралары; Париж қағидаларына сәйкес Қазақстандағы құқық қорғау қызметінің институционалдық құрылымын дамыту.

Әдебиеттерге шолу

Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми жарияланымдарды зерделеу ХХ ғасырдың аяғынан бастап онжылдықта теориялық түсінуді қажет ететін жеткілікті эмпириялық материал жинақталғанын, сондай-ақ ҰҚҚМ қызметінің тиімділігі мен олардың жекелеген түрлері саласында жаңа мәселелер қойылғанын айтуға мүмкіндік береді. Зерттеулердің негізгі бөлігі адам құқықтары теориясы контексіндегі адам құқықтары қызметінің жалпы мәселелеріне де, адам құқықтарын қамтамасыз ету тәжірибесімен және ұлттық құқық қорғау институттарының қызметімен байланысты нақты проблемаларға да қатысты.

Қазақстандық ғалымдар арасында ұлттық құқық қорғау мекемелеріне адам құқықтарын қорғаудың халықаралық жүйесінің бөлігі ретінде қарастыратын Д.Отарованы (Отаров, 2021) атаймыз. Оны дамытудың басты бағыттарының бірі отандық заңнаманы жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының халықаралық стандарттарына сәйкестендіру болуы тиіс. Зерттеушінің бағалауы бойынша реформаларды жүргізудегі негізгі күш әділ сот пен құқықтық стандарттардың сақталуын қамтамасыз ету мақсатында сот жүйесіне бағытталуы керек. Осылайша, Қазақстан алдында танылған құқықтық стандарттарды қолдау үшін адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық нормаларды одан әрі интеграциялау міндеті тұр [4].

Құқықтанушы С. Қаржаубаев (Қаржаубаев, 2022) Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын одан әрі реформалау қажеттігіне назар аударады. Ол АҚУ-дың тиімді жұмыс істеуі үшін шешуі қажет бірнеше проблемаларды анықтады: құқықтық мәртебені нығайту, заң шығару бастамасы құқығын, омбудсменнің мемлекеттік ұйымдарға ұсынымдары мен өтініштерін міндетті түрде есепке алу, баспасөзбен және азаматтық қоғаммен өзара іс-әрекетті күшейту [5].

Зерттеушілер А.Қанатов пен М.Шәкенов (Қанатов, Шәкенов, 2022) 2021 жылы заңнаманың өзгеруіне байланысты АҚУ институтының қызметіне талдау жүргізді. Олардың бағалауы бойынша, өзгерістердің бірінші кезеңі адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін сапалы дамыту процесімен байланысты. Олар заңдардағы бірқатар жаңа және ескі нормалардың сәйкес келмеуіне байланысты заңнаманы одан әрі нақтылау қажеттілігін атап өтті [6].

Адам құқықтары жөніндегі қызметтің жекелеген бағыттары зерттеушілердің еңбектерінде де омбудсменнің рөлі талданған. Осылайша, Г.Көбегенова мен Б.Ахметова (Kobegenova, Akhmetova, 2023) бұл тақырыпты Қазақстандағы балалардың құқықтарын қорғау контексінде зерттеп, сонымен қатар осы институттың тәуелсіздігі және оған заңнамалық бастама беру қажеттілігі сияқты АҚУ мәртебесінің қазіргі проблемаларына назар аударды. Қорытындылай келе, олар әлеуметтік саясатты жақсарту қажеттілігі мемлекеттік басымдыққа айналуы керек деп белгіледі [7].

Америкалық зерттеуші Терзьян (Terzyan, 2022) жалпы Орталық Азия елдері үшін адам құқықтарын қорғаудың әртүрлі аспектілерін қарастырады. Ол, әсіресе, ұлттық және діни азшылықтардың құқықтарына, сондай-ақ COVID-19 пандемиясы жағдайында жекелеген топтардың бостандықтарына шектеулерге қатысты омбудсменнің тәуелсіздігі мен функцияларының толықтығы мәселелерін атап өтті [8]. Эксперт Дюнэй (Dunay, 2022) Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ) мен Орталық Азия мемлекеттерінің өзара әрекеттесу мәселесін зерттейді. Ол Қазақстан адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының осы қатынастардағы пассивті рөлін атап өтті, алайда, заңға сәйкес омбудсменнің функциялары талданған жоқ және оларды нақты мүмкіндіктермен салыстырмады [9].

Қазақстан мен Ұлыбританияның адам құқықтарын қорғау жүйелерінің салыстырмалы зерттеулері омбудсмен қызметінің тиімділігі құқықтық тетіктерді жетілдіру мен заңнамалық нормалардың бірізділігіне байланысты екенін көрсетеді (Castellino et al., 2020). Сонымен қатар, әр елде омбудсмен институтының жұмыс істеуі құқықтық жүйенің ерекшеліктері мен дәстүрлеріне байланысты өзіндік айырмашылықтары бар [10].

Адам саудасы проблемасына арналған А.Хамзина, Э. Бөрібаев және К. Сартаеваның (Khamzina, Buribayev&Sartayeva, 2022) ғылыми жарияланымында Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі туралы қоғамда ақпараттың жоқтығына назар аударылады [11]. Сарапшылар да Қазақстанда еңбек қатынастарында гендерлік теңдікті қамтамасыз ету мәселесі бар екенін мойындайды (Khamzina et al., 2021), бірақ олардың пікірінше, АҚУ бұған жеткілікті көңіл бөлмейді. Ең жиі кездесетін бұзушылықтар-гендерлік кемсітушілік, жалақы теңсіздігі, кәсіби мүмкіндіктердің шектелуі [12].

Бірқатар жұмыстар Қазақстан мен халықаралық құқық қорғау ұйымдары арасындағы ынтымақтастық мәселелеріне арналған. Сонымен, О' Нейл және Приммиано (O' Neill&Primiano, 2023) бағалауларына сәйкес, Қазақстанның адам құқықтарын қорғау саласындағы ұйымдармен ынтымақтастығы халықаралық деңгейде республиканың оң имиджін қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі [13]. Осы мәселені жалғастыра отырып, сарапшы Йылдыз (Yildiz, 2022) Қазақстан мен Еуропалық Одақ арасындағы қарым-қатынастарды дамыту үшін адам құқықтарын қорғау саласындағы динамиканың оң маңыздылығын атап өтеді [14].

Радниц (Radnitz, 2022) ішкі тұрақтылықты қамтамасыз ету, мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы байланыстарды қалыптастыру контекстінде Грузия мен Қазақстандағы құқық қорғау қызметінің дамуына назар аударады. Оның пікірінше, омбудсмен бұл процестерде делдал рөлін атқарады [15]. АҚУ тиімділігі мен функционалдығын қамтамасыз ету сыртқы қауіптерге төзімді тұрақты құқықтық қоғам құру мүдделеріне қызмет етеді.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстанда адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институтын қалыптастыру адам құқықтары тұжырымдамасын ұлттық заңнамаға енгізумен байланысты. Тәуелсіздік жағдайында қазақстандық құқықтық жүйе мемлекет қол қойған міндеттемелерге

сәйкес халықаралық құқықтың ережелерін белсенді бейімдеді, сонымен қатар басқа елдердің оң тәжірибесі қайта жаңартылды. Заңнамадағы реформалардың маңызды нәтижелерінің бірі адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты ережелерді белгілеген 1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылдануы болды. Бұл мемлекеттің табиғи құқықтарды өзінің құқықтық жүйесіне енгізгенін білдіреді. Қазақстан Республикасы Конституциясының тоқсан сегіз бабының отыздан астамы адам құқықтарын көрсетеді. Сонымен қатар, адам құқықтарын конституциялық бекіту оларды ұлттық заңнамада қолдау мен қорғауды қамтамасыз етеді.

Адам құқықтарын сақтау, қорғау және іске асыру жөніндегі міндеттерді іске асыру нақты мемлекеттің жауапкершілігі. Адам құқықтарын құрметтеу үкіметті халықаралық шарттың ережелерін қатаң сақтауға бағыттайды. Адам құқықтарын қорғау заңнамалық, сот, әкімшілік тетіктер мен құралдарды құруды және құқықтарды іске асыру жөніндегі міндеттемелер «тиімді ұлттық жүзеге асыру» терминімен белгіленген шараларды талап етеді. Мұндағы басты мәселелердің бірі - мемлекетішілік соттан тыс және нормадан тыс құқық қорғау тетіктері туралы мәселе. Идеал модельді іздеу ұлттық құқық қорғау мекемелері сияқты адам құқықтарын ілгерілету және оларды қорғау жөніндегі мемлекеттік құрылымдарда өз көрінісін тапты [16, бб. 5,13].

Ұлттық құқық қорғау мекемелері мемлекеттік жүйенің бөлігі және онда нақты белгіленген рөлге ие. Олардың қызметкерлері лауазымына тағайындалған мемлекеттік қызметшілер. Қаржыландыру мемлекеттік бюджеттен жүзеге асырылады. Мемлекеттік ұйымдарға тиесілі болғанымен, ұлттық құқық қорғау мекемелері биліктің ешбір тармағына жатпайды. Құқық қорғау функциясы конституциялық немесе заң шығарушылық мандат негізінде белгіленеді. Ұлттық құқық қорғау мекемелері жұмыс істеуінің тарихи ерекшеліктері мен практикасы парламентке өз жұмысының нәтижелері туралы есеп беретіндей қалыптасты. Бір қызығы, олардың бағалау объектісі адам құқықтарының бұзылуына жол берген мемлекеттік ұйымдар болуы мүмкін.

Тәуелсіз құқық қорғау институттарының қалыптасу процестерін зерттеуде В.В. Чуксина (Чуксина, 2016) посткеңестік кеңістікте алғаш рет президенттер жанындағы адам құқықтары жөніндегі комиссиялар құрылып, оларды мемлекеттік-қоғамдық құрылымдарға жатқызғанын атап өткен [17, б. 29]. Мысал ретінде Қазақстан, Армения, Түркіменстан және Қырғызстан көрсетілген. Омбудсмендерге немесе адам құқықтары жөніндегі уәкілдерге келетін болсақ, бұл институттың қалыптасуы әртүрлі болды: бұл олардың қызмет шеңберін белгілейтін нормативтік-құқықтық базаның ерекшеліктеріне де, институттандыру процестерінің бағытына да қатысты. Ресейде, Әзірбайжанда, Украинада және Қырғызстанда омбудсмен мәртебесі конституциялық тұрғыдан бекітілді, Армения мен Өзбекстан оны бастапқыда заңға енгізді, содан кейін Конституцияға өзгерістер енгізілді. Қазақстанда омбудсмен мәртебесін белгілеу мен реттеуге Президенттің жарлықтары негіз болады.

Әлемдік тәжірибедегі омбудсмен институттарының қызметіне шолу жасай отырып, Ж. Айтмұқашұлы (Айтмұқашұлы, 2012) ТМД елдеріндегі омбудсмендер қызметінің заңнамалық базасы халықаралық стандарттарға сәйкес келетініне қарамастан, бұл институт функционалдық деңгейде өтпелі типтегі мемлекеттерде бірден тамыр

жайған жоқ деген қорытындыға келеді [18, б. 301]. Тарихта мұндай дәстүрдің болмауы, статистикалық саяси мәдениет пен патерналистік көзқарастардың тұрақтылығы, авторитаризмге деген міндеттеме, құқықтық сана мен өзін-өзі танудың төмен деңгейі, билікті бөлу принципін жүзеге асырудағы қиындықтар сияқты факторлар рөл атқарды.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымы Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 19 қыркүйектегі № 947 Жарлығымен енгізілді; 2002 жылғы 10 желтоқсанда АҚУ қызметін ақпараттық-талдамалық, ұйымдық-құқықтық қамтамасыз ету, сондай-ақ ағартушылық қызметті қолдау үшін Қазақстан Республикасы Президентінің № 992 Жарлығымен Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық құрылды.

ҚР-дағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл адамның құқықтары мен бостандықтарының сақталуын бақылау және оларды өзінің заңды құзыреті шегінде қалпына келтіру өкілеттіктері бар ресми тұлға мәртебесіне ие. Омбудсменнің қызметі құқықтарды сақтау мен қорғаудың қазіргі мемлекеттік жүйесін толықтыруға бағытталған. Ол өзінің кәсіби қызметінде басқа мемлекеттік ұйымдардың араласуынан тәуелсіз қызмет атқарады. Омбудсменнің еркіндігі оның саяси бейтараптығы, қызметтік міндеттерін атқару кезінде ешбір партияның немесе қоғамдық ұйымның жұмысына қатыспауы арқылы да жүзеге асырылады. АҚУ қызметінде болу мерзімі 5 жылды құрайды. Омбудсменнің кандидатурасы Қазақстан Республикасы Президентінің келісімі бойынша ұсынылады, бірақ оны Парламент Сенаты сайлайды. Бұл лауазымға үміткерге қойылатын міндетті шарт – Қазақстан Республикасының азаматтығы, заңгерлік немесе гуманитарлық ғылымдар саласындағы жоғары білім, адам құқықтары саласында немесе заңгерлік қызметте 3 және одан да көп жыл жұмыс өтілі.

Бастапқыда Қазақстандағы АҚУ моделінде атқарушы және парламенттік омбудсмен элементтерінің үйлесімі байқалды [6, б. 156]. Үкімет немесе ел президенті тағайындайтын атқарушы омбудсмен сәйкесінше үкіметке немесе президентке есеп береді. Парламенттік омбудсмен заң шығарушы биліктің құрылымына кіреді, оны парламент сайлайды және оған есеп береді. Бұл омбудсмен парламенттік бақылау ұйымы ретінде әрекет ететін, кең өкілеттіктерге және жеткілікті автономия мен тәуелсіздікке ие болатын ең кең таралған формасы. Қазақстандық модельде АҚУ кандидатурасын парламент палаталарының белгілі комитеттерімен келісу қажет болды.

Сондай-ақ, омбудсмен институты құрылған сәттен бастап оның мәртебесі толық емес құқықтық бекітілу жағдайында жұмыс істеді, оған тиісті конституциялық норманың болмауы себеп болды. Омбудсменнің қызметін заңнамалық қамтамасыз етуді жетілдіру шеңберінде «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы 10 наурызда Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Сенаттың айрықша құзыретіне жататын мәселелердің тізбесі Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуымен 5 жыл мерзімге қызметке сайлау және Қазақстан Республикадағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді қызметінен босату туралы нормамен толықтырылды (ҚР Конституциясы, 55 бап, 1-1 тармақша). Осылайша, АҚУ-дің конституциялық мәртебесі, сондай-ақ парламенттік үлгіге ауысу үрдісі күшейе түсті.

Қазақстандық омбудсмен келесідей өкілеттіктерге ие: өз қызметінің бағыттары бойынша ақпаратты сұратады, адам құқықтарының жағдайын бақылау үшін

мекемелерге барады; маңызды жағдайларда Қазақстан Республикасының Президентіне, Парламентіне және Үкіметіне жүгінеді; республиканың түкпір-түкпірінен келген өтініштерді талдайды (сонымен қатар өзінің ресми сайты да пайдалана отырып); ұсыныстар әзірлейді және оларды мемлекеттік ұйымдарға жолдайды; азаматтық сектормен және халықаралық ұйымдармен бірлесіп жұмыс істейді; өз қызметін жария түрде жүзеге асырады және оны бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды; адам құқықтарына қатысты заң жобаларын дайындауға қатысады; жеке өтініштермен жұмыс істейді; адам құқықтарын бұзу жағдайларын тексеру бойынша бастаманы көтереді.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қадағалауынан Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттары, Қазақстан Республикасының Үкіметі, Конституциялық Кеңес, Бас Прокурор, Орталық сайлау комиссиясы, Қазақстан Республикасының соттары босатылады. Жалпы алғанда, омбудсмен институтының функциялары мен өкілеттіктерінің жиынтығы құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттарына сәйкес келеді және негізгі міндеттерді шешуге құқылы.

Мәртебесі мен функциялары бойынша ұқсас омбудсмен институттары ұлттық деңгейде құқық қорғау институтын ұйымдастырудың ең кең тараған нысан ретінде әлемнің көптеген елдерінде бар. Роман-герман құқықтық жүйесі елдерінде адам құқықтарының сақталуын бақылау саласындағы омбудсмен институтының кейбір функциялары мен өкілеттіктері прокуратураның қадағалау қызметімен сәйкес келуі мүмкін. Англо-саксондық құқықтық жүйе елдерінде АҚУ қызметі мен өкілеттіктері арнайы заң қабылдау және бұрыннан бар ұйымдардың функцияларын айқындау арқылы белгіленді.

Сонымен, Ұлыбританияда омбудсмен институтының басқа елдердегідей біріктірілген Конституцияда бекітілген мәртебесі жоқ, бірақ оның адам құқықтарын қорғау қызметі 1215 жылғы Ұлы хартия, 1679 жылғы Хабеас корпусының актісі, 1998 жылғы Адам құқықтары туралы Еуропалық конвенция сияқты конституциялық актілерге сүйенеді [10, б. 67]. Континентальды Еуропа елдерінде омбудсмен институтының мәртебесі мен функциялары негізінен конституцияларда және заңнамалық деңгейде бекітілген. Сонымен, адам құқықтары жөніндегі омбудсменнің құқықтық мәртебесі құқықтық жүйенің ерекшеліктеріне, қалыптасқан тарихи дәстүрлерге, мемлекеттік ұйымдардың жағдайына және олардың өкілеттіктерінің деңгейіне байланысты.

Париж қағидаттары ҰҚҚМ қатысты плюрализм мен тәуелсіздік кепілдіктерін сақтауды талап етеді. Плюрализм қағидаты ұлттық құқық қорғау мекемесінің өкілдерін тағайындау құрамы мен тәртібіне әсер етеді: құқық қорғау қызметіне қатысушы әр түрлі субъектілердің: ҮЕҰ, кәсіподақтар, университет топтары мен сараптамалық қоғамдастық, парламент, үкіметтік ұйымдар өкілдерінің (кеңесшілер ретінде) өкілдігіне кепілдік беретін рәсімдер іске асырылуы тиіс. Ұлттық мекеме жұмысына әйелдердің қатысуын қамтамасыз ету маңызды. Бұл талап ҰҚҚМ қызметкерлерінің штатына да қатысты, ол қоғамдағы әлеуметтік күштердің әр алуандығын да көрсетуі тиіс [19].

ҰҚҚМ құрамының плюрализмін әртүрлі тәсілдермен: уақыт өте келе (құрамы өзгеруі мүмкін), консультативтік кеңестер арқылы, кең ынтымақтастық арқылы, білім беру бағдарламалары мен ғылыми жобалар арқылы қамтамасыз етуге болады. Қағидаларда

ұлттық мекеменің инфрақұрылымы жұмыстың тиімді істеуін қамтамасыз ету керек екені туралы атап көрсетілген. Бұл қаржыландыру мәселелеріне де қатысты. ҰҚҚМ өзінің кеңсесі және қызметкерлер құрамы болуы керек. Бұл оған үкіметтен дербес жұмыс істеуге және қаржылық бақылаудан босатуға мүмкіндік береді.

Тәуелсіздік заңдық дербестік (ҰҚҚМ-нің жеке құқықтық субъектісінің болуы), функционалды (күнделікті қызметтің өзіндік ережелері мен рәсімдерін әзірлеудегі тәуелсіздік) және қаржылық (мандатты толыққанды іске асыру үшін өз қаражатының болуы) дербестік арқылы қамтамасыз етіледі [16, б. 39-42].

Тәуелсіздік қағидатын іске асырудың маңызды тармағы – қызметкерлерді тағайындау және босату мүмкіндігі, ҰҚҚМ қызметкерлерін тағайындау рәсімдерінің, мерзімдері мен өлшемдерінің ашықтығы мен анықтығы. Бұл мән-жайлар құрылтай заңнамасында тіркелуге тиіс. Артықшылықтар мен қарсылық беру талабы да осы қағидаға бағынады. БҰҰ БА аккредиттеу жөніндегі кіші комитеті (ПКА) ұлттық құқық қорғау мекемесінің мүшелері өздерінің ресми сапасында жасаған іс-әрекеттеріне байланысты азаматтық және қылмыстық-құқықтық талқылаудан қарсылық беруді пайдалануы тиіс деп түсіндіреді. Мекеме мүшелері мен қызметкерлеріне қол сұғылмау керек [16, б. 43].

Мекеменің жұмыс әдістері мәселелердің еркін шешілуін және қажет болған жағдайда билік ұйымдарына, қоғамға, бұқаралық ақпарат құралдарына, тәуелсіз құқық қорғау ұйымдарына жүгіну мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс. Қосымша ретінде, бірақ міндетті емес, ұлттық құқық қорғау мекемесі квази-соттық өкілеттіктері бар комиссиялар құра алады, олардың шешімдері жеке тұлғалардың өтініші бойынша заңды күшке ие (Париж қағидалары, 1993). Париж қағидаттарына түсініктеме беретін әдістемелік әдебиеттерде дәстүрлі соттармен салыстырғанда квази-соттық өкілеттіктер берілген мекемелер тиімдірек және қолжетімді (формалдылықтың аздығына, төлем талаптарының болмауына байланысты) екені көрсетілген. Есептер түрінде ұсынылған тергеу нәтижелері сотқа берілуі мүмкін.

ҰҚҚМ-ның Париж қағидаттарының ережелеріне сәйкестігі негізінде БҰҰ БА аккредиттеу жөніндегі кіші комитеті осы институттарға келесі мәртебелерді береді: Париж қағидаттарына толық сәйкес келген жағдайда «А» мәртебесі; Париж қағидаттарына толық сәйкес келмеген жағдайда немесе мұндай шешім қабылдау үшін жеткілікті құжаттама ұсынбаған жағдайда «В» мәртебесі; ҰҚҚМ Париж қағидаттарына сәйкес келмеген жағдайда «С» мәртебесі. Мәртебе 5 жыл мерзімге беріледі, осы кезең аяқталғаннан кейін мәртебе қайта қаралады. «А» мәртебесі бар ҰҚҚМ БҰҰ Адам құқықтары бойынша Кеңестің жұмысына өз бетінше қатысуға құқылы. «В» мәртебесі бар ҰҚҚМ мұндай құқық берілмегенімен, олардың БҰҰ ұйымдарымен байланысуға және параллель баяндамалар ұсынуға мүмкіндігі бар.

ҚР-дағы АҚУ «В» мәртебесіне ие, БҰҰ экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар комитетінің есебінде көрсетілген Қазақстанның ұлттық құқық қорғау мекемесін халықаралық аккредиттеу деректері омбудсмен институтының Париж қағидаттарына толық сәйкес келмейтінін айғақтайды. Комитет институттың аталған қағидаттарға сәйкестігін және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды қорғау саласындағы тиімді қызметті қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар

қабылдауды ұсынды. Жақсарту бойынша ұсыныстарға дербестікті қамтамасыз ету және оның штатын кеңейту мүмкіндігімен комиссар институтын жеткілікті қаржыландыру кіреді [20, б. 2].

Қазақстанның Адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерінің жай-күйі туралы есеп жүргізген бельгиялық «Acquis EU Law and Policy» фирмасының (Acquis EU Law and Policy, 2021) тәуелсіз сарапшылар тобы да уәкіл институтының Париж қағидаттарына толық сәйкес келмейтініне назар аударды [21]. Атап айтқанда, омбудсмен институтының қалыптасу кезеңінде туындаған кемшіліктер мен қайшылықтарға байланысты уәкіл жұмысының жекелеген аспектілері сынға ұшырайды. Дәл осы қалыптасу кезеңінде оның рөлі мен құрылымындағы сындарлы кемшіліктер қаланды, олар қазіргі уақытта толық көрінеді. Олардың ішінде сарапшылар құқықтық базаның жетілмегендігін, конституциялық құқық тұрғысынан уәкілдің мәртебесінің анық еместігін, адам құқықтарының бұзылуының айқын жағдайлары анықталған кезде лауазымды адамдарға әсер ету тетіктерінің жоқтығын, мемлекеттік ұйымдар мен омбудсмен арасындағы өзара іс-қимыл тәсілдерінің әзірленбегенін, қаралған өтініштер бойынша шешімдердің орындалуын бақылаудың мүмкін еместігін, заңнамалық бастаманың жоқтығын атап өтеді.

Қазақстандағы құқықтар жөніндегі уәкіл институтына қазіргі кезеңдегі ескертулер мен ұсынымдардың неғұрлым толық тізімі «адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» қазақстандық заң жобасы туралы Құқық арқылы демократия үшін Еуропалық комиссия (Венеция комиссиясы) сарапшылардың қорытындысын қамтиды (Helgesen, Sorensen&Christopoulos, 2021). Онда комиссия Конституциядағы уәкіл институтының болуын оның өкілеттіктерімен, сайлану және қызметтен босату тәртібімен бірге бекітуді ұсынатыны көрсетілген. Халықаралық стандарттарға сәйкес сарапшылар мемлекеттік қызмет көрсететін жеке ұйымдарды юрисдикцияға енгізуді, сондай-ақ сот жүйесіне қатысты құзыретін нақтылауды ұсынады [22].

Бұдан басқа, уәкілетті лауазымға кандидатураларды іріктеу процесінің ашықтығы мен айқындығын күшейту; омбудсменнің функционалды иммунитетін, оның ішінде өкілеттік мерзімі аяқталғаннан кейін де қол сұғылмауын шектеу; парламенттің білікті көпшілігімен иммунитеттен айыру мүмкіндігін қарастыру; өз тергеулерін жүргізуге қатысты шектеулерді алып тастау қажет. Сарапшылар АҚУ бюджетті дербес қалыптастыру мүмкіндігін көздеуге және оған бюджетті Қазақстан Республикасы Парламентінің қарауына ұсыну құқығын беруге; санаттарға сәйкес қызметкерлер штатын кеңейту құқығын беруге ұсынылды. Жыл сайын Парламентке баяндама бере отырып, омбудсменнің парламентарийлерге есеп беруі де маңызды.

Зерттеуді дайындау барысында қазақстандық мамандардың сараптамалық сауалнамасы келесі нәтижелерді көрсетті. Сарапшылардың жартысы адам құқықтарын көтермелеу және қорғаумен айналысатын ұлттық институттардың мәртебесіне қатысты Париж қағидаттарының мазмұнымен таныс болды. Құжатпен жұмыс соңғы 6-10 жылда, көбінесе жұмыс қажеттілігі шеңберінде жүргізілді: анықтамалық талдамалық ақпаратты дайындау кезінде; ратификацияланған конвенциялардың бірін жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы қабылдаған шаралар туралы алғашқы мерзімді баяндаманы

қорғауға арналған материалдар; адам құқықтары бойынша оқыту семинарларын өткізу; университет курстарын дайындау. Оқу барысында немесе конференцияларда (атап айтқанда түрме реформасы бойынша) сарапшылардың Қағидалар туралы ақпарат алуы әлдеқайда аз болды. Олардың ешқайсысының омбудсменге немесе басқа да құқық қорғау ұйымдарына хабарласу тәжірибесі болмады.

Қазақстан үшін Париж қағидаттарының ережелері, сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, бұл қол жеткізуге болатын идеал, оған ұмтылу керек. Париж қағидаттарын толық іске асыруға қол жеткізудің маңызды шарттары - орындау құралдарын жетілдіру және ҰҚҚМ-ге неғұрлым кең құқықтар беру бөлігінде өзгертілген немесе толықтырылған заңнамалық база. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан да кемсітушілікке қарсы заңнамамен, соның ішінде процессуалдық мәселелермен байыпты жұмыс істеп, тиісті сот тәжірибесін жетілдіруі қажет.

Сараптамалық сұхбатқа қатысушылар Париж қағидаттарының барлық ережелері бірдей маңызды екендігімен келіседі. Бірақ, ең маңыздысы - ҰҚҚМ бостандығы мен тәуелсіздігі қағидаты, сондай-ақ оған мүмкіндігінше кең өкілеттіктер беру. Сонымен қатар, халықты адам құқықтары, оларды қорғау құралдары, сондай-ақ адам құқықтарын бұзу жағдайлары туралы әртүрлі арналар: оқу орындары, білім беру қызметі, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпараттандыру ету керек.

Сарапшылар елімізде мемлекеттік құқық қорғау құрылымдары құрылғанын, алдын алу тетігі жұмыс істейтінін, ҰЕҰ-ның қатысуымен адам құқықтары бойынша тәуелсіз мониторинг құралдары бар екенін мойындайды. Бірақ Қазақстандағы ҰҚҚМ институтының «әлсіз тұстары» ретінде белгіленетін бірқатар ұстанымдар бар:

- Тәуелсіздік қағидатын іске асырудың жеткіліксіздігі.
- ҰҚҚМ өкілеттіктерін кеңейту мәселесі.
- Заңнамалық базаны жетілдіру қажеттілігі.
- Білікті кадрлар мәселесі.
- ҰҚҚМ /АҚУ құрамын таңдаудың ашық емес механизмі.
- Омбудсмен аппаратын кеңейту немесе мамандандырылған ҰҚҚМ құру қажеттілігі.
- Құқық қорғау ұйымдары институтының практикалық функционалдығы.
- Бұқаралық коммуникация арналары арқылы бағалау жүргізу және халықты ақпараттандыру үшін қажетті ақпаратқа қол жеткізу.

Қазақстандық омбудсменнің құқықтық мәртебесі мен өкілеттігі, сарапшылардың басым бөлігінің пікірінше, Париж қағидаттарына сәйкес келеді. Сарапшылар белгілегендей, *«2017 жылы ауқымды конституциялық реформалар жүргізілді. АҚУ-ді қызметке сайлау және қызметтен босату жөніндегі өкілеттіктер Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенатына берілді. Аталған норма Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген (55-бап). Бұл Қазақстанды ұлттық құқық қорғау мекемесін Париж қағидаттарына толық сәйкестендіру мақсатына айтарлықтай жақындатты».*

Сауалнамаға қатысушылар АҚУ қызметінің ресми жағы, жалпы алғанда, Париж қағидаттарына сәйкестікті қамтамасыз етеді деп санайды. Қиындықтар саяси мәдениетпен, құқықтық сананың даму деңгейімен, жалпы демократиямен байланысты: «құжаттарға сәйкес, бәрі сай келеді, бірақ іс жүзінде оның жұмысы көрінбейді», «іс

жүзінде ол демократиялық механизмдер мен еркін баспасөз болмаған кезде мемлекеттік ұйымдардың тығыз ынтымақтастығынсыз жұмыс істей алмайды». Маңызды мәселе: «омбудсменнің құқықтық мәртебесі Париж қағидаттарының нормаларында көзделген дәрежеде қорғау кепілдіктерімен қамтамасыз етілмеген».

Адам құқықтары саласындағы қазақстандық заңнаманың Париж қағидаттарына сәйкестігін сарапшылар 5,6 баллға (орташа деңгей) бағалады. Нақтылап айтсақ, 10 балдық шкала қолданылған. Қандай дәлелдер келтірілді? Олар қағидаттарды іске асыру практикасына көбірек қатысты: тым ұзақ мерзімді перспективалар; қоғамның қатысуының болмауы; «тиімді және лайықты жұмыс жүргізуге мүмкіндік беретін» АҚУ аппаратының болмауы; мамандандырылған омбудсмендердің жеткіліксіздігі; осы институтты қаржыландыру; халықтың құқықтық сауаттылығының төмендігі; сыбайлас жемқорлық.

Адам құқықтарын қорғаумен айналысатын ел институттарының мәртебесін жақсарту және тиімділігін арттыру мақсатында сарапшылар келесі ұсыныстарды енгізуге болады деп санайды:

1. ҰҚҚМ қызметін, оның ішінде оның институционалдық дамуын реттейтін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру.

2. ҰҚҚМ қызметінің тәуелсіздігін, ашықтығы мен айқындығын бекітуге байланысты ережелерді күшейту.

3. Адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету кепілдіктерін күшейту, адам құқықтары бұзылған жағдайда биліктің жауапкершілігін қамтамасыз ету.

4. Адам құқықтарын бұзу фактілерін анықтауда жариялылықты күшейту.

5. АҚУ аппаратының құрамын таңдау рәсімдерін жетілдіру.

6. Кемсітушілікке қарсы тиімді тетік құру, биліктің атқарушы тармағын манипуляциялау үшін жауапкершілікті күшейту.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанда адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының құрылуы ұлттық құқықтық жүйенің қалыптасуы аясында өткені анықталды. Заңнаманың трансформациясы адам құқықтары саласындағы халықаралық конвенциялар мен шарттарға қосылумен қатар жүріп, олардың ережелерін нормативтік құқықтық актілерге енгізуге ықпал етті. Бұл процестің ерекшеліктері омбудсмен институтының мәртебесін конституциялық деңгейде ресімдеуді және бекітуді қиындатты. Париж қағидалары оның даму векторын, функциялары мен өкілеттіктерін белгілеуге, уәкілетті институттың дамуына негіз болды.

Заңнамалық базаны қалыптастырудағы кемшіліктер уәкілетті институттың функционалды өкілеттіктерінің төмендеуіне әкелді. Омбудсменнің аралас моделі элементтерінің болуы, юрисдикцияның мониторинг немесе бақылау ұйымы ретіндегі түсініксіздігі, белсенді әсер ету мүмкіндіктерінің болмауы осы құқық қорғау мекемесінің тиімділігін төмендетті. Қазіргі кезеңде уәкіл институты Париж қағидаттары нормаларына ішінара ғана сәйкес келетіні анықталды. Уәкілетті институт қызметіндегі ең маңызды тараптардың әртүрлі бағалары бар.

Олардың ішінде: омбудсмен тәуелсіздігінің қажеттілігі, оның конституциялық заңнамадағы мәртебесін айқындау, нормативтік базаны жетілдіру. Уәкіл институты лауазымды тұлғаны сайлау мен отставкаға жіберудің ашық тәртібін талап ететіні анықталды.

Мәселені одан әрі зерттеудің перспективасы – Қазақстандағы қоғамдық құқықтық санадағы АҚУ институтының ролін және оның мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға әсерін зерттеу.

Авторлардың қосқан үлесі

Мұхамбетова К.А. – жұмыстың дизайнын әзірлеу, әдебиеттерді таңдау, мәтінмен жұмыс жасау.

Кожей С. – жұмыс тұжырымдамасына, мақаланың жариялауға арналған соңғы нұсқасын бекітуге үлес қосу.

Досмурзаева Д.О. – мәтін жазу, оның қазақ тіліндегі мазмұнына жауап беру.

Мұхамбетова И.С. – сараптамалық сауалнама нәтижелерін жинау, талдау және түсіндіру, деректердің дұрыстығын қамтамасыз ету.

Әдебиеттер тізімі

1. Johns. D., Epperson. B. On Being an Ombudsman: Protecting the Public Interest While Navigating the Minefield of Policy Networks. // Canadian Journal of Bioethics. – 2022. – № 5(3). – P. 21-30. DOI: <https://doi.org/10.7202/1092953ar>

2. Ferrucci P. The End of Ombudsmen? 21st-Century Journalism and Reader Representatives. // Journalism & Mass Communication Quarterly. – 2019. – Vol. 96(1). – P. 288-307. DOI: 10.1177/1077699018805986

3. Glusac L. Universal Periodic Review and Policy Change: The Case of National Human Rights Institutions // Journal of Human Rights Practice. – 2022. – P. 285-304. DOI: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huab055>

4. Otarov D. Kazakhstan in the World Human Rights Protection System. // Bulletin of the Khalel Dosmukhamedov Atyrau University. – 2021. – №3 (62). – P. 105-112

5. Қаржаубаев С.С. Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын жетілдіру туралы // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы. – 2022. – №3(70). – С. 39-46. DOI: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2021_70_3_39

6. Канатов А., Шакенов М. Институт уполномоченного по правам человека в Казахстане (иммерсивный подход в законотворчестве) // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2022. – №2(69). – С. 152-162

7. Kobegenova G., Akhmetova B. The Rights of the Child in Kazakhstan: Priority Areas of State Social Policy // Abai Kazakh National Pedagogical University Bulletin. Series of «Sociological and political sciences». – 2023. – №1(81). – С. 21-28

8. Terzyan A. Political Implications of the Covid-19 Pandemic in Central Asia: Insights from Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan // Journal of Liberty and International Affairs. – 2022. – Vol. 8(1). – P. 360-374

9. Dunay P. The OSCE in Central Asia: Engagement, Presence, Problems // Security and Human Rights. – 2022. – Vol. 32(1-4). – P. 17-27
10. Castellino J., Sairambayeva Zh., Baimagambetova Z., Otynshiyeva A. Human Rights in Kazakhstan and the United Kingdom: Legal-comparative Analysis // Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities. – 2020. – №2. – P. 59-70
11. Khamzina A., Buribayev Y., Sartayeva K. Prevention of Human Trafficking Crime: A View from Kazakhstan and Central Asian Countries // International Journal of Criminal Justice Science. – 2022. – Vol. 17(1). – P. 34-53
12. Khamzina Z., Buribaeyev Y., Taitorina B., Baisalova G. Gender Equality in Employment: A View from Kazakhstan // An Acad Bras Cienc. – 2021. – №93(4). – P. 2-14
13. O'Neill D., Primiano C. Kazakhstan's Quest for Status: A Secondary State's Strategy to Shape Its International Image // Journal of Eurasian Studies. – 2023. – Vol. 1. – P. 1-16
14. Yildiz T. EU Democratic Governance Promotion Towards Central Asia and Illiberal Regional Powers. Chapter // Digdem Soyaltin-Colella (eds). EU Good Governance Promotion in the Age of Democratic Decline. – Palgrave Macmillan, Cham, 2022. – 211-235 p.
15. Radnitz S. Perceived threats and the trade-off between security and human rights // Journal of Peace Research. – 2022. – Vol. 59(3). – P. 367-381
16. Национальные правозащитные учреждения: история, принципы, роль и функция. [Электронды ресурс] – URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_ru.pdf (жүгінген күні: 20.09.2023)
17. Чуксина В.В. Государственные специализированные органы по содействию правам человека и их защите (сравнительно-правовое исследование). [Электронды ресурс] – URL: https://omsu.ru/about/structure/science/ont/dissovet/d-999-008-03/chuksina-v-v/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%A7%D1%83%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%92.%D0%92.pdf (жүгінген күні: 20.09.2023)
18. Айтмұқашұлы Ж. Организационно-правовые аспекты института омбудсмена // Вестник Казахстанско-Американского свободного университета. – 2012. – № 4. – С. 291-302
19. Принципы, касающиеся статуса национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека. (Парижские принципы). [Электронды ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/paris.shtml (жүгінген күні: 20.09.2023)
20. United Nations. Economic and Social Council. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Kazakhstan. [Электронды ресурс] – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3864984> (жүгінген күні: 20.09.2023)
21. Acquis EU Law & Policy. Report on Human Rights in Kazakhstan. An overview of Kazakhstan's International Human Rights commitments in the light of political and institutional reforms. [Электронды ресурс] – URL: <https://eias.org/wp-content/uploads/2021/09/Report-on-Human-Rights-in-Kazakhstan-ACQUIS.pdf> (жүгінген күні: 10.09.2023)
22. Helgesen J., Sorensen J., Christopoulos D. European Commission for Democracy through Law (Venice commission). Kazakhstan. Opinion on the Draft Law «On the Commissioner for Human Rights». [Электронды ресурс] – URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDL-AD\(2021\)049-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDL-AD(2021)049-e) (жүгінген күні: 10.09.2023)

К.А. Мухамбетова¹, С. Кожей², Д.О. Досмурзаева¹, И.С. Мухамбетова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет Яна Кохановского в Кельце, Кельц, Польша

Институт Уполномоченного по правам человека в Казахстане: статус и перспективы развития

Аннотация. Уполномоченный по правам человека или омбудсмен является важнейшей фигурой в сложной многоуровневой системе соблюдения и защиты прав человека. Каждое государство берет на себя обязательства защищать права человека и формирует для этого соответствующее законодательство и институциональные структуры, в числе которых национальные правозащитные учреждения. Традиционно национальные правозащитные учреждения определяются в качестве государственных структур по содействию правам человека и их защите. Деятельность института уполномоченного по правам человека как индивидуальной модели национального правозащитного учреждения основана на нормах, установленных Парижскими принципами 1993 года. Парижские принципы стали тем документом, который установил стандарты работы национальных правозащитных учреждений с учетом их многообразия.

Республика Казахстан присоединилась к большинству международных договоров, затрагивающих вопросы прав человека. Важным шагом по реализации обязательств в рамках данных соглашений стало учреждение института Уполномоченного по правам человека или омбудсмана в 2002 году. Он является официальным лицом, наделенным полномочиями по наблюдению за соблюдением прав и свобод человека и их восстановлению в пределах своей компетенции. Его деятельность является дополняющей действующую систему государственной защиты прав и свобод человека.

В данной статье рассмотрены особенности института омбудсмана Республики Казахстан, проанализировано его соответствие международным стандартам, определены направления его дальнейшего развития. Авторами были использованы как общенаучные, так и социологические методы исследования, в частности анализ документов и экспертный опрос. Целью данной работы является исследование социального института уполномоченного по правам человека в Казахстане, определение особенностей и перспектив его деятельности. В ходе исследования были использованы научные публикации, официальные доклады международных экспертов, национальные доклады, обзоры международных организаций, деятельность которых направлена на реализацию и защиту прав человека.

Ключевые слова: правозащитные учреждения, институт, уполномоченный по правам человека, Парижские принципы.

K.A. Mukhambetova¹, S. Koziej², D.O. Dosmurzayeva¹, I.S. Mukhambetova¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Jan Kohanowski University in Kielce, Kielce, Poland*

Institute of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan: status and prospects of development

Abstract: The Commissioner for human rights or the ombudsman is the most important figure in a complex multi-level system of observance and protection of human rights. Each state undertakes to protect human rights and creates appropriate legislation and institutional structures for this, including national human rights institutions. Traditionally, national human rights institutions are defined as state structures for the promotion and protection of human rights.

The activity of the institution of the Commissioner for human rights as an individual model of a national human rights institution is based on the norms established by the Paris Principles of 1993. The Paris Principles became the document that installed standards for the work of national human rights institutions, taking into account their diversity.

The Republic of Kazakhstan has joined the majority of international treaties dealing with human rights issues. An important step in implementing the obligations under these agreements was the establishment of the institution of the Commissioner for human rights or ombudsman in 2002. The Ombudsman is an official with the authority to monitor the observance of human rights and freedoms and restore them within his competence. His activities complement the current system of state protection of human rights and freedoms.

This article examines the features of the institution of the Ombudsman of the Republic of Kazakhstan, analyzes its compliance with international standards, and determines the directions of its further development. The authors used both general scientific and sociological research methods, in particular, document analysis and expert survey. The purpose of this work is to study the social institution of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan, to determine the features and prospects of its activities. The research used scientific publications, official reports of international experts, national reports, reviews of international organizations whose activities are aimed at the realization and protection of human rights.

Keywords: human rights institutions, institute, Commissioner for human rights, Paris Principles.

References

1. Johns. D., Epperson. B. On Being an Ombudsman: Protecting the Public Interest While Navigating the Minefield of Policy Networks. *Canadian Journal of Bioethics*, 5(3), 21-30 (2022). DOI: <https://doi.org/10.7202/1092953ar>.
2. Ferrucci P. The End of Ombudsmen? 21st-Century Journalism and Reader Representatives. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 96(1), 288-307 (2019). DOI: 10.1177/1077699018805986.
3. Glusac L. Universal Periodic Review and Policy Change: The Case of National Human Rights Institutions. *Journal of Human Rights Practice*, 285-304 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huab055>.

4. Otarov D. Kazakhstan in the World Human Rights Protection System. Bulletin of the Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, 3(62), 105-112 (2021).

5. Karzhaubaev S.S. Kazakstandagy adam quqqytary zhonindegі uakil institutyn zhetildiru turaly [On improving the institution of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan], Bulletin of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, 3(70), 39-46. (2022) DOI: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2021_70_3_39. [in Kazakh]

6. Kanatov A., Shakenov M. Institut upolnomochennogo po pravam cheloveka v Kazahstane (immersivnyj podhod v zakonotvorchestve) [Institute of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan (immersive approach in lawmaking)], Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2(69), 52-162 (2022). [in Russian]

7. Kobegenova G., Akhmetova B. The Rights of the Child in Kazakhstan: Priority Areas of State Social Policy, Abai Kazakh National Pedagogical University Bulletin, Series of «Sociological and political sciences», 1(81), 21-28 (2023).

8. Terzyan A. Political Implications of the Covid-19 Pandemic in Central Asia: Insights from Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Journal of Liberty and International Affairs, 8(1), 360-374 (2022).

9. Dunay P. The OSCE in Central Asia: Engagement, Presence, Problems, Security and Human Rights, 32(1-4), 17-27 (2022).

10. Castellino J., Sairambayeva Zh., Baimagambetova Z., Otyunshiyeva A. Human Rights in Kazakhstan and the United Kingdom: Legal-comparative Analysis. Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities, 2, 59-70 (2020).

11. Khamzina A., Buribayev Y., Sartayeva K. Prevention of Human Trafficking Crime: A View from Kazakhstan and Central Asian Countries, International Journal of Criminal Justice Science, 17(1), 34-53 (2022).

12. Khamzina Z., Buribaeyev Y., Taitorina B., Baisalova G. Gender Equality in Employment: A View from Kazakhstan. An Acad Bras Cienc, 93(4), 2-14 (2021).

13. O'Neill D., Primiano C. Kazakhstan's Quest for Status: A Secondary State's Strategy to Shape Its International Image. Journal of Eurasian Studies, 1, 1-16 (2023).

14. Yildiz T. EU Democratic Governance Promotion Towards Central Asia and Illiberal Regional Powers. Chapter. Digidem Soyaltin-Colella (eds). EU Good Governance Promotion in the Age of Democratic Decline, Palgrave Macmillan, Cham, 211-235 (2022).

15. Radnitz S. Perceived threats and the trade-off between security and human rights. Journal of Peace Research, 59(3), 367-381 (2022).

16. Nacionalnye pravozashchitnye uchrezhdeniya: istoriya, principy, rol i funkciya [National human rights institutions: history, principles, role and function]. New York, Geneva. [Electronic resource] – Available at: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_ru.pdf (accessed: 20.09.2023) [in Russian]

17. Chuksina V.V. Gosudarstvennyye specializirovannyye organy po sodejstviyu pravam cheloveka i ih zashchite (sravnitel'no-pravovoe issledovanie). [State specialized bodies for the promotion of human rights and their protection (comparative legal study)]. [Electronic resource] – Available at: https://omsu.ru/about/structure/science/ont/dissoviet/d-999-008-03/chuksina-v-v/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%A7%D1%83%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%92.%D0%92.pdf (accessed: 20.09.2023) [in Russian]

18. Aytmұқashuly Zh. Organizacionno-pravovye aspekty instituta ombudsmena. [Organizational and legal aspects of the Ombudsman Institution]. Bulletin of the Kazakh-American Free University, 4, 291-302 (2012). [in Russian]

19. Principy, kasayushchiesya statusa nacionalnyh uchrezhdeniy, zanimayushchihsya pooshchreniem i zashchitoj prav cheloveka. (Parizhskie principy). [Principles concerning the status of national institutions for the promotion and protection of human rights. (Paris Principles)]. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/paris.shtml (accessed: 20.09.2023). [in Russian]

20. United Nations. Economic and Social Council. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Kazakhstan, 2019. [Electronic resource] – Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3864984> (accessed 20.09.2023).

21. Acquis EU Law & Policy. Report on Human Rights in Kazakhstan. An overview of Kazakhstan's International Human Rights commitments in the light of political and institutional reforms, 2021. [Electronic resource] – Available at: <https://eias.org/wp-content/uploads/2021/09/Report-on-Human-Rights-in-Kazakhstan-ACQUIS.pdf> (accessed 10.09.2023).

22. Helgesen J., Sorensen J., Christopoulos D. European Commission for Democracy through Law (Venice commission). Kazakhstan. Opinion on the Draft Law “On the Commissioner for Human Rights”. [Electronic resource] – Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2021\)049-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)049-e) (accessed: 10.09.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Мухамбетова К.А. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі м.а., Янушкевич көшесі, 6, 010000, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Кожей С. – dr. hab., профессор, педагогика және психология факультеті деканының орынбасары, Ян Кохановский атындағы Кельц университеті, Краков көшесі 11, 25-029, Кельц, Польша

Досмурзаева Д.О. – әлеуметтік жұмыс магистрі, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, Янушкевич көшесі, 6, 010000, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мухамбетова И.С. – заң ғылымдарының магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Mukhambetova K.A. – candidate of sociological sciences, acting head of the department of sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, 010000, Astana, Kazakhstan.

Koziej S. – dr. hab., professor, deputy dean of the faculty of pedagogy and psychology, Jan Kohanowski University in Kielce, st. Krakowska 11, 25-029, Kielce, Poland.

Dosmurzayeva D.O. – master of social work, senior lecturer of the department of sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, 010000, Astana, Kazakhstan.

Mukhambetova I.S. – master of legal sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 04.21.81
Review article

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-428-435>

The influence of modern Kazakhstani media on various social groups

A.B. Yessilov* , B.A. Adamidenova

Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

**Corresponding author: esilov@gmail.com*

Abstract. The article describes the role of modern Kazakhstani media in establishing social standards of behavior, communication and activity, which directly affect the process of socialization. The article analyzes the activities of channels performing news, cultural and educational functions.

It is noted that nowadays the most popular among viewers of different ages are author's channels whose content consist of presentation the beauty, kindness, and give the reason to lift audience`s mood by humor. This is followed by channels that cover current news and problems of ordinary Kazakhstani citizens.

Also popular are channels whose content contains legal and medical advice, online consultations with specialists, as well as online learning of the Kazakh language from ordinary people who present their content in a simple and accessible way.

The development of information technology has a direct impact on changes in public consciousness. The formation of collective thinking is part of global processes that are greatly influenced by the development of social networks, the Internet, and therefore the formation and discovery of new media. The formation of the concept of "influencer" is one of the aspects of influence on society and the development of the media structure as a whole. An analysis of this phenomenon is also carried out in the work.

It has been established that the greatest influence on society today is the author's channels, each with its own individual content.

Keywords: modern media, social groups, information impact of the media, youth, society.

Introduction

The development of network technologies and new media increases the information flow, improves the quality of social, economic and cultural processes. The media are becoming a catalyst for the cultural development of modern society, which shapes the civilization of the 21st century. Currently, they have taken first place in terms of information impact on the individual and society. The media not only broadcast the existing system of values, but also actively form and develop a new cognitive and informational space in Kazakhstan. The growing popularity of content created by young bloggers in Kazakhstan means that coverage of political and socio-economic topics becomes valuable measure as if it were the one of the marketing tool.

Methodology

Analysis and synthesis of information obtained from Internet sources. Analytics on author channels in Tiktok. Analysis of news channels on the Internet.

Discussion

Social media platforms act as an unique platform with less censorship and governmental control, providing an opportunity for young activists to share their political views and interact with their audiences without any intermediaries. The topics they cover, from urban transportation to corruption and the environment, show that audience alike are concerned with national and city-level issues.[1]

On social network TikTok, the most popular today among people of all ages, there is a lot of interesting content in which the main topics for videos are history, politics, culture, art, music, cinema, etc. There are few examples of such channels, analyzing the number of subscribers and views, general activity on such channels, and user comments on TikTok. It should be noted that each of the authors listed below has similar content on Instagram and YouTube.

1. Channel @artemmodelka - more than 1.1 million subscribers, 28.2 million likes, the content consist of videos with good deeds that the channel's authors "do" on the streets of the cities of Kazakhstan. During the holidays, the authors of the channel delight people with treats, give out gifts to passers-by, buy groceries for grandparents in stores and simply give them as gifts, etc.

As a result of increase audience interest, 41 million views over the last 10 videos[2]

2. Channel of Anastasia Romanova, a modern Kazakh designer with more than 145 thousand subscribers. Anastasia has received 8.5 million likes for her content. In their outfits, Anastasia herself and her models periodically go out onto the streets of Astana, which undoubtedly delights the townspeople, organize photo sessions and, of course, promote the national flavor in modern clothing, both with elements of the Kazakh national costume, and Russian, Ukrainian, Caucasian etc. [3]

In our opinion, the author has a fairly positive impact on Kazakh society, and age of audience is absolutely irrelevant here.

3. Journalist Timur Asylkhanov and his channel @timurasylkhanov has more than 67 thousand subscribers and more than 1.3 million likes. This channel is aimed primarily at ordinary people

and their daily problems. Topics such as fraud, car loans, banks, utility tariffs are discussed here, laws are discussed, and much more [4].

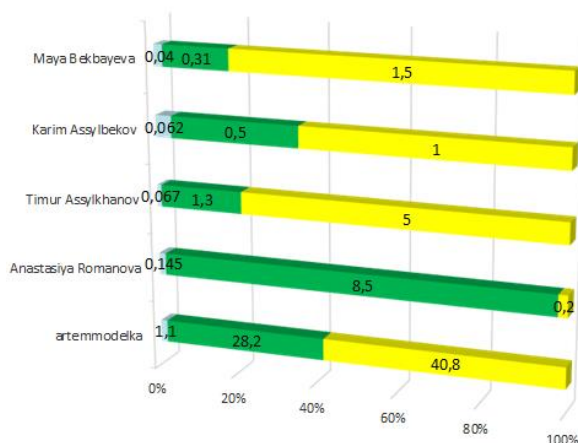
4. Musician, blogger “Dyadya Karim” @karim_asyzbekov has more than 62 thousand subscribers and more than 507 thousand likes for his video content.

Karim talks in detail about different types of fraud in Kazakhstan, about rising prices for food and essential goods, as well as about a healthy lifestyle [5].

5. Journalist, producer, author of popular projects Maya Bekbayeva. The channel has more than 40.5 thousand subscribers. Maya has received 310 thousand likes for her content [6].

This channel contains mainly historical content, a rather interesting presentation, and the subscribers are predominantly middle-aged, after 30–35 years of age. The activity on this channel is quite high, which is confirmed by the comments under each published video.

It is precisely this presentation of historical materials that is quite interesting to society, and, of course, the very appearance of the presenter attracts viewers to this channel more and more.

Picture 1. Analytics by author’s channels in Tiktok, in million conventional units

Author's channels that teach the Kazakh language online are gaining great popularity. Quite interesting content, each author has an individual approach, and, in our opinion, such channels will only gain further popularity among viewers of different ages.

Also, channels that offer simple step-by-step video recipes for preparing various dishes, and channels of doctors who provide online consultations and recommendations for the treatment of certain diseases are gaining millions of views.

It is especially worth noting the activity of online legal assistance in TikTok, for example the Antikollektor channel, which has more than 50 thousand subscribers and more than 277 thousand likes. The number of views here does not yet reach an average of 0.5 million, but the channel is confidently gaining popularity among viewers [9].

Thus, after conducting such a small analysis, we came to the conclusion that viewers are quite interested in the content on these author’s channels. Even without a million subscribers, as is customary on already popular operating channels, the number of views of the author’s content (average for the last 10 published videos) generally exceeds a million views; the @artemmodelka channel generally has about 41 million views for the last 10 videos viewing.

The trend is in context towards author's channels, their popularity is growing every day, and the reliability of the information on them is not in doubt among viewers.

Among the news channels we note the following:

1. Nur.kz, which covers news from Kazakhstan and the world, has 622 thousand subscribers and more than 17.4 million likes. The activity on this channel is quite high, which is confirmed by the comments under each video, both positive and negative [10].

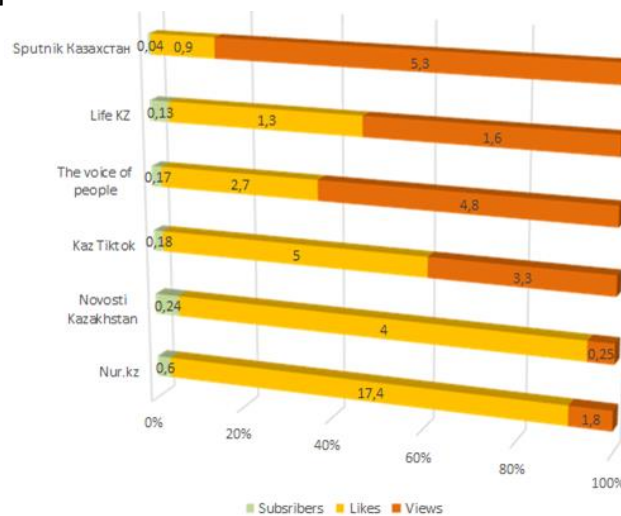
2. Channel News of Kazakhstan, covering the most important events @novosti.kaz, has more than 235 thousand subscribers and more than 4 million likes for its content, which includes both political and economic issues, many videos are devoted to the problems of the military in Kazakhstan, and Issues of education, ecology and medicine are also addressed. The activity is quite high [11].

3. Channel @kaz.tik.tok1, the content of which is quite varied but interesting. Here are all the main events in Kazakhstan since 1991, as well as the latest breaking news and also humorous videos. The channel has 178 thousand subscribers and more than 5 million likes for its content [12].

4. The "Voice of the People" channel @golosnaroda.kz, which content includes political, economic and social problems of Kazakhstan, has more than 175 thousand subscribers and more than 2 million likes. Here you can watch interviews with Timur Yeleusizov, Toleutai Rakhimbekov, Talgat Omarov, Talgat Ergaliev and other famous personalities. The most popular on this channel received more than 2.7 million views on the topic "How much money do you need to live in Kazakhstan?"[13]

5. The social and public channel LIFEKZ has 129 thousand subscribers and more than 1.3 million likes for its content, which covers issues such as credit slavery in Kazakhstan, problems of thermal power plants, provision of food for schoolchildren, corruption, problems of large families in Kazakhstan and others current topics [14].

6. SputnikKazakhstan news agency @sputnikkz_ has just over 40 thousand subscribers and 931 thousand likes for its content. Although there are much more video views here than on the author's channels [15].

Picture 2. Analytics for author's channels in Tiktok, in million conventional units

Among news channels, Sputnik Kazakhstan is the leader in terms of views; here the last 10 videos received more than 5.3 million views, despite the smallest number of subscribers among the channels we selected.

In second place is the channel Voice of the People, views on it amount to 4.8 million, and third place went to the channel Kaz-tik-tok-1, views on it amount to 3.3 million.

It should be noted that regarding politics, mostly people aged 30 years and above thoughtfully watch content and participate in discussions; those younger can generally simply exchange political news or posts, or simply catch the “hype” on this or that news.

Sharing political news/posts already to some extent means activity for some young people, which contributes to the fact that political participation is essentially characterized as communication[16].

It is important to note that in TikTok subscribers are not so important; what is important here is the channel recommendations. The biggest recommendations from one video are videos about the common situations of life (22.4 thousand recommendations, channel @jannahursik), videos with wishes for good morning and a wonderful day (35.5 thousand recommendations, channel @elenanna509), videos about animals (68.6 thousand recommendations, channel @cicciothebrit), etc.

Such channels may not have many subscribers, but millions of views and likes, that is, these are the channels that are currently most popular among viewers.

Results

TikTok and Instagram social networks have a lot of interesting content, in which the main topics for videos are history, politics, culture, art, music, cinema, etc.

Author's channels teaching the Kazakh language online are gaining great popularity.

There are also millions of views on channels offering simple step-by-step video recipes for cooking various dishes, and channels of doctors who provide online consultations and recommendations for the treatment of certain diseases, as well as online legal assistance channels.

Among Sputnik news channels, Kazakhstan is the leader in terms of the number of views; the Voice of the People channel is in second place, and Kaz-tik-tok-1 channel took the third place.

Conclusion

Developing of the digital world has fundamentally changed the media environment. Changes in public consciousness have been especially noticeable in the 21st century under the influence of information technology, the development of new media, the Internet and social networks. The establishment of new thinking as one of the conditions for solving global problems of modern society is associated with a reassessment of values, changes in existing spiritual guidelines and established social attitudes under the influence of digital technologies.

The sociotechnical imagination is the way in which different cultures and communities imagine their futures in terms of symbolically charged scientific and technological advances.

The 21st century has created a new information space, a new media sphere, where the formation and development of a new media culture of the century is taking place.

Authors' contribution

A.B. Yessilov made significant contributions to the concept and design of the study, data acquisition, and data analysis and interpretation. **B.A. Adamidenova** wrote the first version of the article and revised it critically for important intellectual content. Both authors approved the final version of the article before submission for publication.

References

1. Barlybayeva S. Creativity and Media Culture in Modern Kazakhstan. [Electronic resource] – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89708-6_30 (accessed: May 2022).
2. Instagram page of Artemmodelka. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/artemmodelka/> (accessed: May 2022).
3. Instagram page of A. Romanova's channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/romanovaa/> (accessed: May 2022).
4. Instagram page of Timur Asylhanov. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/timurasyilkhanov/> (accessed: May 2022).
5. Instagram page of Karim Aasyzbekov. [Electronic resource] – URL: https://www.instagram.com/karim_asylbekov/ (accessed: May 2022).
6. Information from Maya Bekbaeva's channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/mayabekbayeva/> (accessed: May 2022).
7. Information from the channel Budarov Anton. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/budarovanton/> (accessed: May 2022).
8. Information from the channel Turov Bakhtiyar. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/turovbaha2/> (accessed: May 2022).
9. Information from the Antikollektor channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/antikollektor/> (accessed: May 2022).
10. Information from the Nur.kz channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2058414/> (accessed: May 2022).
11. Information from the channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/novosti.kaz/> (accessed: May 2022).
12. Information from the channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/kaz.tiktok1/> (accessed: May 2022).
13. Information from. [Electronic resource] – URL: www.channel@golosnaroda.kz (accessed: May 2022).
14. Information from the LIFE KZ channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.youtube.com/@LIFEKZ> (accessed: May 2022).
15. Information from the Sputnik Kazakhstan channel. [Electronic resource] – URL: <https://www.instagram.com/sputnikkz/> (accessed: May 2022).

16. Erkebulan Sairambay. The contribution of new media to youth political participation in Russia and Kazakhstan. [Electronic resource] – URL: <https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1978929> (accessed: May 2022).

А.Б. Есілов, Б.А. Адамиденова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазіргі қазақстандық БАҚ-тың түрлі әлеуметтік топтарға ықпалы

Андатпа. Мақалада қазіргі қазақстандық БАҚ-тың әлеуметтену процесіне тікелей әсер ететін мінез-құлық, қарым-қатынас және қызметтің әлеуметтік стандарттарын белгілеудегі рөлі сипатталған. Сол сияқты жаңалықтар, мәдени және білім беру функцияларын орындайтын арналардың қызметі талданады.

Бүгінгі таңда әр түрлі жастағы көрермендер арасында ең танымал авторлық арналар бар, олардың мазмұны сұлулық, мейірімділік сияқты сипаттардан тұрады және көрермендердің көңіл-күйін әзілмен көтеруге бағытталған. Бұдан кейін қарапайым қазақстандықтардың өзекті жаңалықтары мен проблемаларын жариялайтын арналар белгілі.

Сондай-ақ, мазмұны заңдық және медициналық кеңестерді, мамандармен онлайн-сұхбатты, мазмұнын қарапайым және қолжетімді түрде ұсынатын қазақ тілін онлайн-зерделеуді қамтитын арналар да танымал.

Ақпараттық технологиялардың дамуы қоғамдық санадағы өзгерістерге тікелей әсер етеді. Ұжымдық ойлауды қалыптастыру әлеуметтік медианың, интернеттің дамуына, демек, жаңа медианың қалыптасуы мен ашылуына ықпал ететін жаһандық процестердің бөлігі болып табылады. «Әсер етуші» ұғымының қалыптасуы қоғамға қозғау салып, жалпы медиа құрылымы дамуының бір аспектісі болып табылады. Мақалада осы құбылысқа да талдау жасалады.

Бүгінгі таңда қоғамға авторлық арналардың үлкен әсер ететіні анықталды. Әрі олардың әрқайсысының дербес мазмұны да қалыптасқан.

Түйін сөздер: қазіргі заманғы БАҚ, әлеуметтік топтар, БАҚ-тың ақпараттық әсері, жастар, қоғам.

А.Б. Есілов, Б.А. Адамиденова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

Влияние современных казахстанских СМИ на различные социальные группы

Аннотация. В статье описывается роль современных казахстанских СМИ в установлении социальных стандартов поведения, общения и деятельности, которые непосредственно влияют на процесс социализации. В статье анализируется деятельность каналов, выполняющих новостные, культурные и образовательные функции.

Отмечается, что на сегодняшний день наиболее популярными среди зрителей разных возрастов являются авторские каналы, контент которых состоит из представления красоты, доброты и дает повод поднять настроение аудитории юмором. Далее следуют каналы, освещающие актуальные новости и проблемы простых казахстанцев.

Также популярны каналы, контент которых содержит юридические и медицинские консультации, онлайн-консультации со специалистами, а также онлайн-изучение казахского языка от обычных людей, которые представляют свой контент простым и доступным способом.

Развитие информационных технологий напрямую влияет на изменения в общественном сознании. Формирование коллективного мышления является частью глобальных процессов, на которые большое влияние оказывает развитие социальных сетей, интернета, а следовательно, формирование и открытие новых медиа. Формирование понятия “инфлюенсер” является одним из аспектов влияния на общество и развитие медиаструктуры в целом. В работе также проводится анализ этого феномена.

Установлено, что наибольшее влияние на общество сегодня оказывают авторские каналы, каждый со своим индивидуальным контентом.

Ключевые слова: современные МЕДИА, социальные группы, информационное воздействие СМИ, молодежь, общество.

Information about authors:

Yessilov A.B. – Doctor PhD, senior lecturer at the department of Sociology, Eurasian National University named after. L.N. Gumilyov, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

Adamidenova B.A. – Master of Social Sciences in International Journalism, Eurasian National University named after. L.N. Gumilyov, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

Есілов А.Б. – PhD докторы, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан

Адамиденова Б.А. – «Халықаралық журналистика» саласындағы әлеуметтік ғылымдар магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан

МРНТИ 87.01.39

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-436-449>

Выявление состояния окружающей среды урбоэкосистемы города Петропавловска на основе социологического опроса

П.С. Дмитриев^{id}, И.О. Гах*^{id}, И.А. Фомин^{id}

Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

*Автор для корреспонденции: igorgakh777@mail.ru

Аннотация. В статье представлен результат исследования, направленного на выявление состояния окружающей среды в урбоэкосистеме города Петропавловска на основе социологического опроса. Исследование проводилось с использованием метода социологического опроса, проведенного среди жителей города на платформе Google Forms. Главной целью этого исследования было выявление актуальных экологических проблем, с которыми сталкиваются жители городской среды Петропавловска. Анализ данных, полученных в результате опроса, выявил, что экологические вопросы занимают важное место в сознании и повседневной жизни горожан. Более 90% респондентов выразили озабоченность по поводу текущего экологического состояния города. В их ответах преобладали негативные характеристики, указывающие на наличие явных и выраженных экологических проблем в городской среде Петропавловска. Это свидетельствует о том, что жители воспринимают экологическую проблему как актуальную и требующую немедленного вмешательства. В рамках проведенного исследования также были выявлены некоторые проблемы планировки городской среды, которые непосредственно влияют на экологическое состояние города. Эти результаты указывают на необходимость более тщательного планирования и управления городской инфраструктурой с учетом экологического аспекта. Анализ этих данных подчеркивает важность разработки и внедрения экологически устойчивых решений для улучшения качества жизни в городе Петропавловске.

Ключевые слова: урбоэкосистема, социологический опрос, окружающая среда, экологическая ситуация, озеленение, планировка, анкетирование.

Введение

В настоящее время города являются центрами экономической и социальной активности населения. Более половины мирового населения проживает в городах, а прогнозируется, что к 2050 году две трети жителей Земли будут жить в городских агломерациях, которые занимают менее 2% поверхности планеты. Однако, несмотря на малый размер, городские жители потребляют значительно больше ресурсов, в том числе продуктов питания, бытовых товаров и природных ресурсов, чем жители сельской местности. В результате этого города становятся значительным источником загрязнения воздуха, воды и почв, а также ухудшают проблему отходов [1,2].

Природная составляющая городской среды предоставляет людям различные экосистемные услуги, под которыми подразумеваются прямые и косвенные выгоды экосистемы для людей. К ним относятся, например, обеспечение продовольствием и сырьем, регулирование водного режима и микроклимата, почвообразование, поддержка биоразнообразия, рекреационные услуги и экотуризм. Спрос на экосистемные услуги с каждым годом в мире только возрастает по мере роста населения и уровня жизни [3].

Окружающая среда в городах страдает от высокой плотности жилых кварталов, промышленных объектов и дорожных сетей, что приводит к ухудшению экологической ситуации в городах. Согласно ООН, города потребляют 78% всей мировой энергии и являются источником более 60% выбросов парниковых газов [4].

Увеличение населения городов и превращение природных угодий в городскую среду представляют собой серьезную мировую проблему для биоразнообразия. Это приводит к утрате естественных мест обитания для диких животных и раздроблению окружающей растительности, что усиливает конфликт между человеком и природой. Несмотря на то, что некоторые остатки естественной среды могут сохраниться в рамках города, в общем природная система изменяется коренным образом. Животным приходится прилагать усилия для адаптации к измененной человеком экосистеме, а многие виды вообще избегают городских ландшафтов. В результате городские области сталкиваются с уменьшением биоразнообразия и перемещением местных популяций, что приводит к биотической однородности городской среды за счет утраты или фрагментации естественных мест обитания [5].

Города являются так называемыми "островами тепла", где температура окружающего воздуха выше, чем на более открытых территориях. Это происходит из-за большого количества транспортных средств и плотной застройки, которые препятствуют естественному охлаждению городской среды. Также к этому феномену приводит большое количество асфальтированных поверхностей, парковок, крыш домов, которые поглощают и удерживают солнечное тепло. Высокие здания также блокируют естественные воздушные потоки, что затрудняет процесс охлаждения. В городах также наблюдается сокращение зеленых насаждений и водоемов, которые могут охлаждать городские территории. Несмотря на это, они все еще остаются ключевыми элементами для борьбы с нагреванием городской среды [6,7].

Особое место в урбоэкосистеме занимают зеленые насаждения. Главными функциями зеленых насаждений мы можем назвать такие, как санитарно-гигиеническая, рекреационная, структурно-планировочная, декоративная. Зеленые насаждения играют огромную роль в очищении воздуха городов. Даже среднее дерево может производить

за 24 часа столько кислорода, сколько необходимо для дыхания трех человек. За один теплый солнечный день 1 гектар леса может поглотить от 220 до 280 килограммов углекислого газа и выдать от 180 до 200 килограммов кислорода. Газон также играет важную роль, выпаривая до 200 граммов воды в час с одного квадратного метра, что значительно увлажняет воздух. Кроме того, в жаркие летние дни, температура воздуха возле газона может быть на 2,5°C ниже, чем на асфальтированной дорожке. Газон задерживает заносимую ветром пыль и обладает фитонцидными свойствами, что делает воздух вокруг газона более чистым и свежим. Из-за этих преимуществ все большее количество практиков озеленения отдают предпочтение ландшафтному или свободному стилю проектирования, где газон занимает 60% или больше от общей площади благоустроенной территории [8,9].

Также, несмотря на значительный прогресс развития инструментальных методов определения загрязняющих веществ в абиотических компонентах окружающей среды (атмосферный воздух, вода, снег, почва), реакция растительного организма позволяет оценить антропогенное воздействие на среду обитания. Влияние различных факторов городской среды вызывает изменение внешнего облика растений. Среди широкого спектра природных компонентов городской среды необходимо уделить внимание листьям древесных и кустарниковых насаждений. С их помощью можно различать степень загрязнения воздуха, почв, выделять источники загрязнения, определять зоны их действия, идентифицировать загрязняющие ингредиенты. «Листовой анализ» является одним из информативных показателей состояния окружающей среды городов. Так, например, у деревьев и кустарников на промышленных площадках листья мелкие, иногда сморщенные или необычной формы – гофрированные, свёрнутые и т. д. Но не только наличие промышленных предприятий влияет отрицательно на внешний облик растений. Это может быть и массивное действие выхлопных газов, засоление и загрязнение почвы и т. д. [10,11].

Уменьшение территориальных ресурсов, переуплотнение застройки и населения, чрезмерная интенсификация производства, транспортная и инженерная коммуникация, высокие уровни загрязнения делают актуальной проблему повышения качества окружающей среды. Для того, чтобы построить современный город, необходимо, чтобы изучение и развитие города как сложной урбоэкосистемы основывалось на ландшафтно-экологическом подходе и принятии основополагающих принципов и приемов планирования и проектирования этой сложной системы [12].

Качество городской среды влияет на то, как жители воспринимают качество жизни в городах. Ухудшение качества воды, воздуха и почв, сокращение зеленых насаждений, шумовое загрязнение, повышение температуры и прочие факторы приводят к деградации окружающей среды, которая в данном случае выступает средой обитания для большей части населения планеты. Ухудшение качества городской среды оказывает прямое воздействие на качество жизни городских жителей, в первую очередь, оказывая негативное воздействие на здоровье населения. Давление на здоровье людей в городах в основном коррелирует со снижением качества окружающей среды и совокупность стрессовых факторов городской среды [13].

Для оценки состояния городской среды был проведен социологический опрос. Объектом исследования явилась экология городской среды г. Петропавловска. Предмет исследования – проблемы качества городской среды г. Петропавловска.

Цель: выявление экологических проблем городской среды Петропавловска.

Задачи:

1. Разработка вопросов анкеты.
2. Анкетирование жителей города Петропавловска.
3. Обработка полученных данных анкет, анализ результатов.

Научная новизна работы: использование социологического опроса для выявления мнения городского населения о состоянии городской среды Петропавловска.

Практическая значимость: результаты исследования могут быть использованы при проведении работ по благоустройству городской среды.

Материалы и методы

Для выявления оценки состояния городской среды было проведено анкетирование «Экологическое состояние города Петропавловска». Анкетирование проводилось на платформе Google Forms и состояло из 12 вопросов. Опрошено 103 человека. Присутствовали вопросы как с одним, так и с несколькими вариантами ответа.

Результаты/обсуждение

Вопросы в анкете можно условно разделить на два блока: «Вопросы, направленные на оценку экологической культуры общества» и «Вопросы для выявления экологических проблем городской среды».

К первому блоку вопросов относятся (4 вопроса):

А) «Беспокоит ли вас будущее экологическое состояние города Петропавловска?»

Анализ анкетирования показал, что подавляющее большинство респондентов понимают важность качества окружающей среды и их беспокоит проблема экологии. 91,3% респондентов ответили, что их эта проблема беспокоит. Тех, кого проблема экологии не беспокоит, всего около 5% (рис.1).

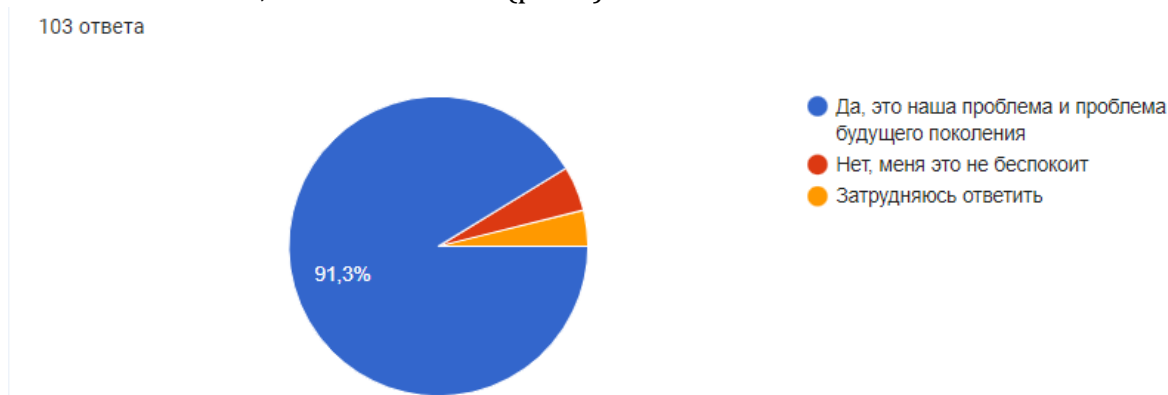

Рисунок 1. Беспокоит ли вас будущее экологическое состояние города Петропавловска?

Это свидетельствует о том, что люди понимают важность экологии, что является позитивным свидетельством того, что общество в большинстве своем уделяет внимание проблеме качества окружающей среды.

Б) «На ком лежит ответственность за состояние окружающей среды города?»

Около 78% респондентов считают, что ответственность за состояние окружающей среды несут все, наше общество в целом, а не отдельные его элементы. Около 10% респондентов считают, что ответственность лежит только на администрации и коммунальных службах (Рис.2).

103 ответа

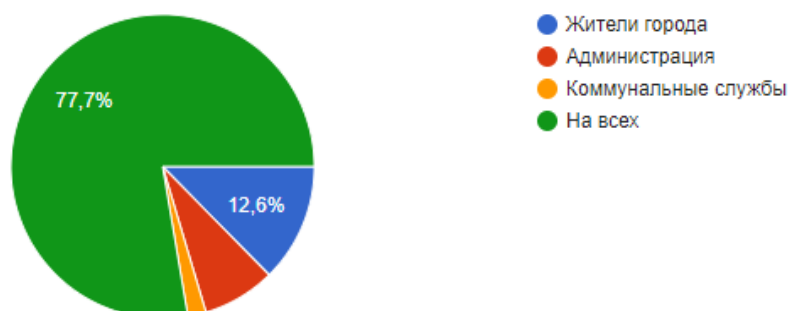

Рисунок 2. На ком лежит ответственность за состояние окружающей среды города?

Это говорит о том, что большая часть населения осознает свое воздействие на окружающую среду, а не снимает с себя ответственность.

В) «Влияет ли состояние окружающей среды города на здоровье населения?»

По результатам анкетирования видно, что все респонденты считают, что экология напрямую влияет на состояние здоровья (Рис. 3).

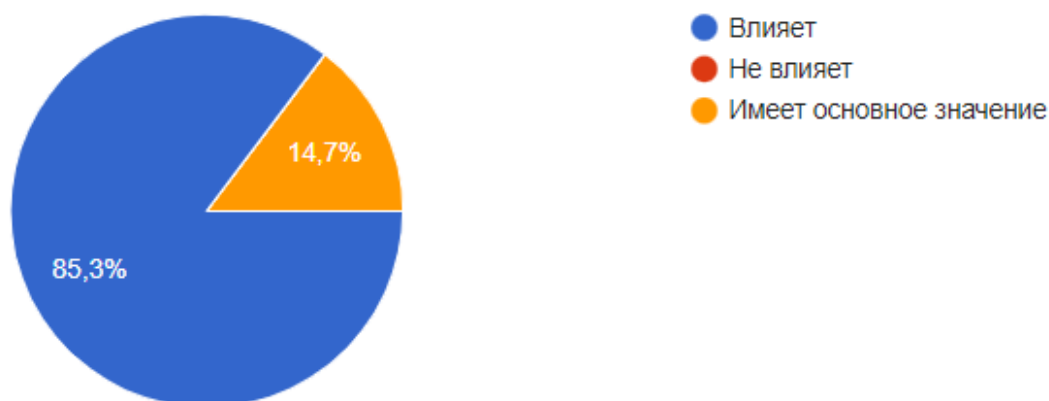

Рисунок 3. Влияет ли состояние окружающей среды города на здоровье населения?

Г) «Что вы готовы делать для улучшения экологической ситуации?»

В данном вопросе можно было выбрать несколько вариантов ответов. Больше всего люди на личном уровне готовы соблюдать чистоту на улицах (порядка 70% респондентов поддержало такую меру улучшения среды), примерно половина респондентов готова осуществлять раздельный сбор мусора, использовать эко-материалы, а также экономить ресурсы. Самым непопулярным оказался вариант оказания финансовой помощи экологическим организациям. «Ничего» не готовы делать для защиты окружающей среды только 3,9% респондентов (Рис.4).

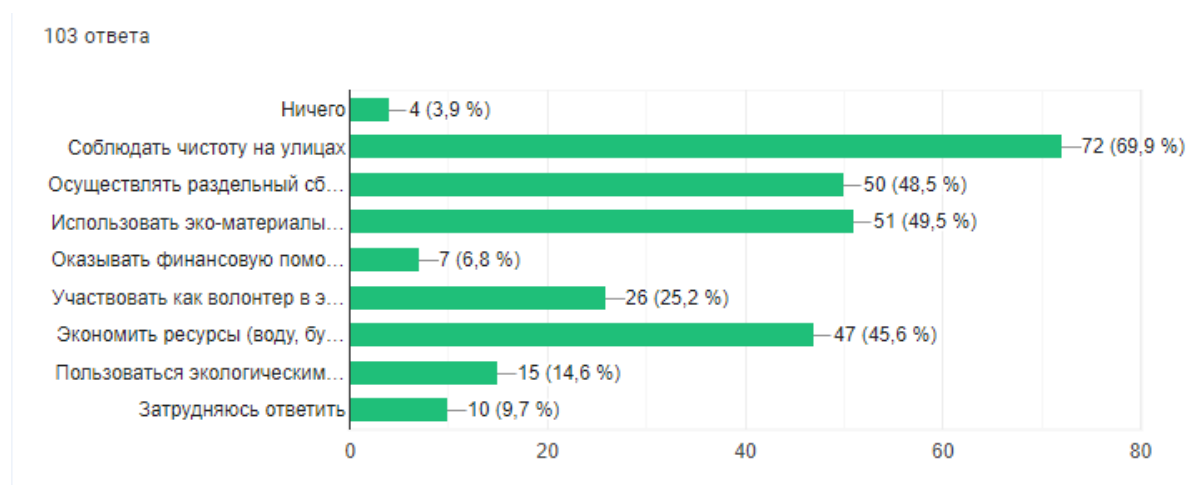

Рисунок 4. Что вы готовы делать для улучшения экологической ситуации?

Анализируя ответы на данный вопрос, можно сделать вывод, что готовность людей на те или иные меры по улучшения экологической ситуации зависит от сложности, трудозатрат на выполнение этих мер. Люди в меньшей степени готовы тратить свое время, свои финансовые ресурсы на поддержку экологии, что является следствием социально-экономических факторов. Но в то же самое время половина и более населения готовы осуществлять относительно простые, но не менее важные для экологии действия: соблюдать чистоту, экономить ресурсы, осуществлять раздельный сбор мусора, использовать эко-материалы. Если первые два пункта можно осуществлять без дополнительных ресурсов, то для раздельного сбора мусора необходима организация соответствующей инфраструктуры, а использование эко-материалов напрямую зависит от их наличия на рынке и их конкурентоспособности.

Анализируя результаты ответов на вышеперечисленные вопросы можно сделать вывод, что общество проявляет достаточно высокую осознанность в вопросе экологии. Для большинства людей является очевидным зависимость здоровья от состояния окружающей среды, в результате чего они проявляют озабоченность проблемами экологии городской среды. Также немаловажным является то, что большая часть населения считает себя причастным к проблемам окружающей среды. Они не перекладывают всю вину на административные службы, что говорит о достаточно высоком уровне осознанности людей.

Ко второму блоку вопросов, направленному на выявление экологических проблем городской среды Петропавловска, относятся следующие вопросы (5 вопросов):

А) «Как вы оцениваете экологическую ситуацию в городе Петропавловск?»

Более 63% респондентов охарактеризовали экологическую ситуацию в городе Петропавловск как «неблагоприятную», а почти 10 % как «очень плохую». Только 27% респондентов отозвались об экологии города в положительном ключе (Рис.5).

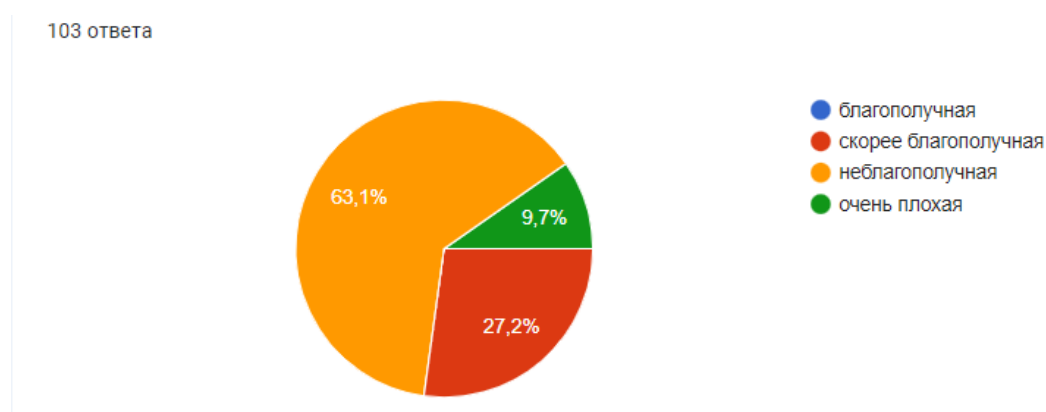

Рисунок 5. Как вы оцениваете экологическую ситуации в городе Петропавловск?

Таким образом, 73% респондентов в целом негативно оценили экологическое состояние Петропавловска, что говорит о том, что большая часть населения города не удовлетворено качеством городской среды. Они видят проблемы экологии городской среды и, скорее всего, сталкиваются с неудобствами из-за этого.

Б) «В чем причина основных экологических проблем города?»

По результатам опроса около 39% респондентов считают, что основной причиной экологических проблем является безответственность людей, 14,6% - выбросы предприятий, 21,4% отсутствие организации, занимающейся переработкой мусора, 10 % - выбросы от автотранспорта (Рис.6).

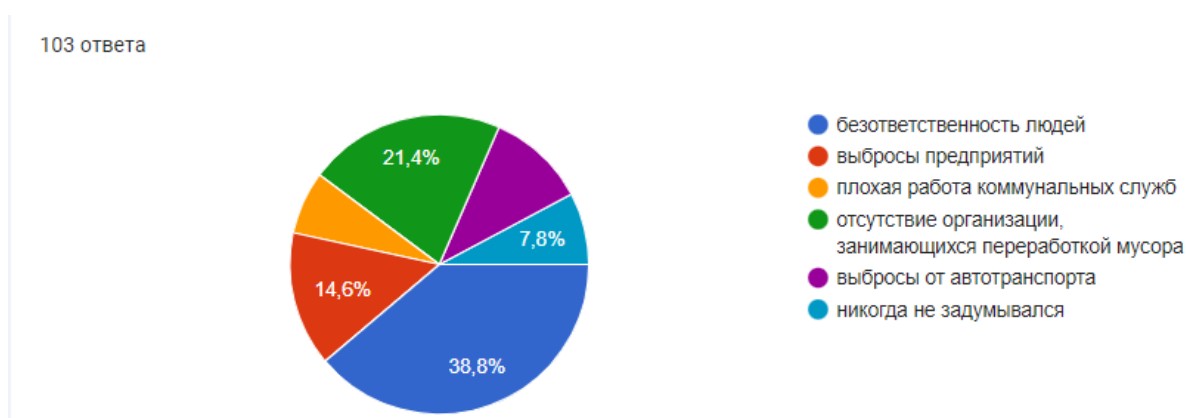

Рисунок 6. В чем причина основных экологических проблем города?

Исходя из полученных результатов видно, что общество не выделяет какую-то одну конкретную главную причину экологических проблем города Петропавловск. Можно отметить, что наиболее популярной причиной экологических проблем является «безответственность людей», что дополнительно подтверждает осознание людьми влияния каждого человека на экологию города. Также стоит отметить, что 21% населения считает отсутствие мусороперерабатывающего предприятия ключевой проблемой для города. Если вернуться к «Рисунку 4», по которому мы видим, что 50% населения готовы перерабатывать мусор, отсутствие мусороперерабатывающего завода действительно является большой проблемой. Без наличия мусороперерабатывающего предприятия не имеет смысла организовывать отдельный сбор мусора несмотря на то, что такая потребность в обществе есть.

В) «Устраивает ли вас современная планировка города, расположение инфраструктуры?»

Только 35% респондентов удовлетворены планировкой города Петропавловск. При этом 18% планировка города вовсе не устраивает, а 42,7% считают, что необходимо внести изменения (Рис.7).

103 ответа

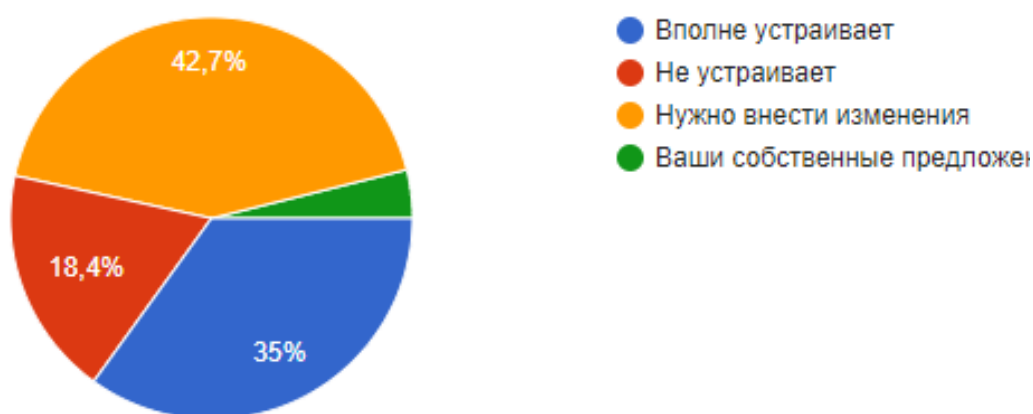

Рисунок 7. Устраивает ли вас современная планировка города, расположение инфраструктуры?

Исходя из полученных результатов опроса видно, что порядка 61% респондентов не удовлетворены существующей планировкой города и инфраструктурой города, то есть большая часть населения ощущает какие-либо неудобства из-за планировки города.

Г) «Как вы оцениваете степень озеленения города?»

Примерно половина респондентов оценили озеленение города как «недостаточное». При этом еще 24% сказали, что озеленение города Петропавловск зависит от района

города, что свидетельствует о недостатках и ошибках в планировке города. Иными словами, респонденты выделили проблему того, что в городе существуют благоприятные и неблагоприятные районы с точки зрения достаточности озеленения (Рис.8).

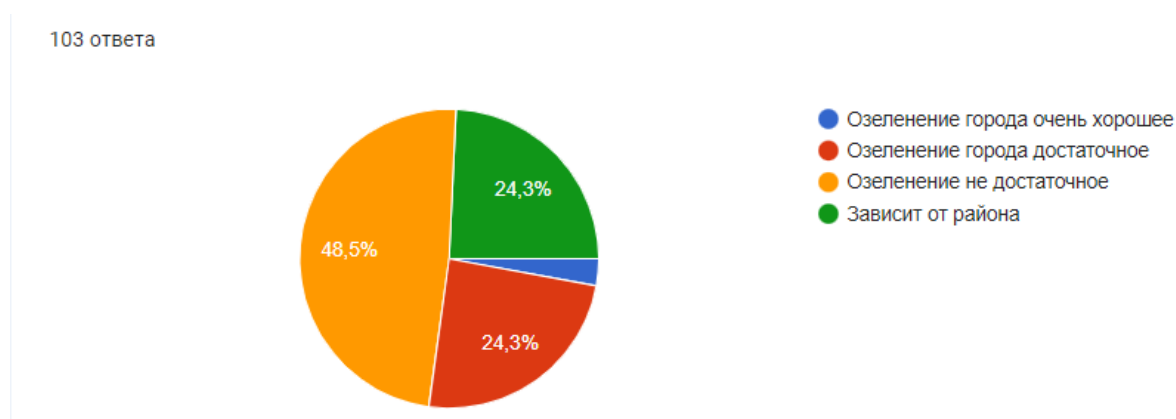

Рисунок 8. Как вы оцениваете степень озеленения города?

Д) «Как вы относитесь к расположению автопарковок в жилых дворах?»

Проблема недостатка парковочных мест и, как следствие, появления несанкционированных парковок – большая проблема современных городов. Как правило, недостаток парковочных мест решается путем превращения жилых дворов в автопарковки.

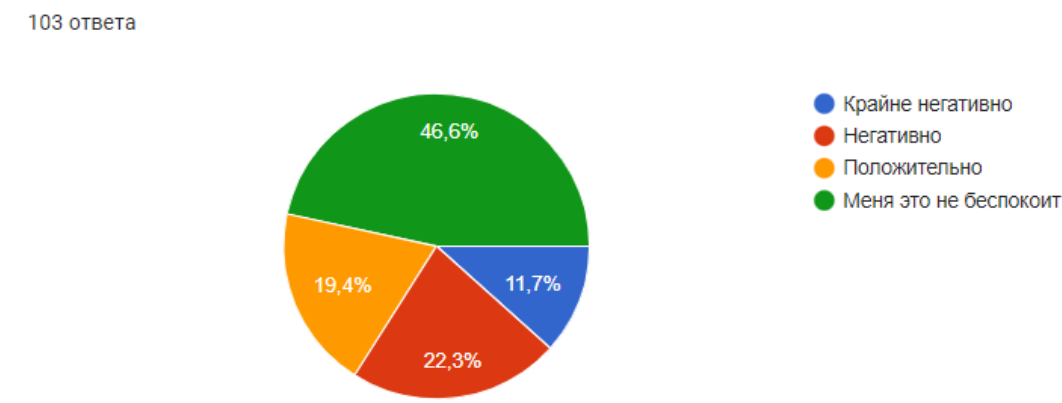

Рисунок 9. Как вы относитесь к расположению автопарковок в жилых дворах?

По результатам опроса (Рис.9), видно, что порядка 46% населения расположение парковок в жилых дворах не беспокоит. Негативную оценку автопарковкам в жилых дворах дали 34% респондентов. Это говорит о том, что, несмотря на большой процент нейтрально настроенных людей, более 1/3 населения не удовлетворены текущим положением дел. Здесь снова приходится говорить о недостатках в планировке

города, так как стихийные парковки в жилых дворах – прямое следствие недостатка специализированных парковочных мест при проектировании города.

Заключение

Результаты проведенного социологического опроса показали, что экологическое состояние городской среды в г. Петропавловске остается одной из важных проблем для населения. Негативные оценки экологического состояния города Петропавловска свидетельствуют о наличии проблем в городской среде. Особенно выявлены проблемы планировки городской среды, которые имеют прямое отношение к экологии города. Это указывает на необходимость разработки и реализации новых планов городской среды, которые учитывают интересы населения и сохранение экологического баланса. Таким образом, проведенный опрос может быть использован в качестве отправной точки для дальнейших исследований в области улучшения экологической ситуации в городе.

Выводы

По результатам проведенного социологического опроса можно сделать следующие выводы:

1. Население г. Петропавловска демонстрирует заинтересованность вопросом состояния городской среды. Более 90% респондентов беспокоит экологическое состояние города, больше половины респондентов заявляют о том, что готовы что-то делать на благо экологии города (сортировать мусор, использовать экологические материалы и т.д.).

2. Респонденты в негативном ключе охарактеризовали экологическое состояние городской среды Петропавловска в целом, что говорит о наличии явных, выраженных проблем в городской среде.

3. Выявлены некоторые проблемы планировки городской среды, которые имеют прямое отношение к экологии города. В частности, большая часть респондентов негативно отозвалась о планировке города, степени озеленения города. Также более 30% населения считает проблемой использование жилых дворов в качестве парковок для автотранспорта.

Вклад авторов

Гах И.О. осуществил сбор первичных данных и литературный обзор, обеспечил основу для дальнейшего анализа. Был ответственен за написание текста статьи в соответствии с академическими стандартами.

Дмитриев П.С. провел анализ полученных данных, сформулировал основные выводы и научно-методические рекомендации.

Фомин И.А. выполнил редакцию материала, проведя систематическую проверку и корректировку текста с учетом научных стандартов и требований к публикации.

Каждый из авторов внес свой индивидуальный вклад в подготовку статьи, а также согласился утвердить окончательный вариант статьи для публикации. Конфликт интересов авторов отсутствовал.

Список литературы

1. Официальный сайт ООН. Статья «Демографические изменения». [Электронный ресурс] – URL: <https://www.un.org/ru/un75/shifting-demographics> (дата обращения: 09.09.2023).
2. Карманова Т.Н. Экология города: ретроспектива и перспективы изучения // Журнал общей биологии. – 2021. – №3. – С. 163-174.
3. Sharma S., Hussain S., Singh A.N. Impact of land use and land cover on urban ecosystem service value in Chandigarh, India: a GIS-based analysis // Journal of Urban Ecology. – 2023. – Volume 9, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/jue/juac030>.
4. Официальный сайт ООН. Статья «Города и загрязнение». [Электронный ресурс] – URL: <https://www.un.org/ru/climatechange/climate-solutions/cities-pollution> (дата обращения: 10.09.2023).
5. Martin A.J.F., Almas A.D. Urban wildlife and arborists: environmental governance and the protection of wildlife during tree care operations // Journal of Urban Ecology. – 2023. – Volume 9, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/jue/juad002>.
6. Панкова В.Г. Экология города: проблемы и методы решения // Теоретический и практический потенциал современной науки. – 2019. – Часть V. – С. 15-17.
7. Алексашина В.В., Ле Минь Туан. Влияние эффекта острова тепла на экологию мегаполиса // Проблемы региональной экологии. – 2019. – № 5. – С. 36-40.
8. Берденов Ж.Г., Нурсафина А.Ж., Инкарова Ж.И., Дмитриев П.С., Асылбеков К.М., Сагинов К.М. Анализ флоры парковых зон города Астаны // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Биологические науки. – 2023. – № 4. – Том 145. – С. 109-119. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7034-2023-145-4-109-119>.
9. Санаев И.В. Роль зеленых насаждений в создании оптимальной городской среды // «Лесной вестник». – 2006. – № 6. – С. 71-76.
10. Parfenyuk E.A. The role of green spaces in improving the environmental conditions of cities and towns // International journal of humanities and natural sciences. – 2021. – С. 36-38.
11. Якушевская Е.Б., Якимова Е.П. Растения – индикаторы состояния городской среды // Ученые записки ЗабГГПУ. – 2013. – №1(48). – С. 116-121.
12. Кочуров Б.И., Ивашкина И.В. Развивающаяся устойчивость городских ландшафтов и техногенных объектов крупного города // Экология урбанизированных территорий. – 2016. – № 3. – С. 47-53.
13. Gavrilidis A.A., Nita M. R., Onose D.A. Healthy landscapes: a review of the research on urban landscapes associated with health and wellbeing // Journal of Urban and Regional Analysis. – 2023. – Vol. 15-1. – С. 27-53. DOI: <https://doi.org/10.37043/JURA.2023.15.1.2>.

П.С. Дмитриев, И.О. Гах, И.А. Фомин

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

Әлеуметтанулық сауалнама негізінде Петропавл қаласы урбоэкожүйесі қоршаған ортасының жай-күйін анықтау

Аңдатпа. Мақалада әлеуметтанулық сауалнама негізінде Петропавл қаласының урбоэкожүйесіндегі қоршаған ортаның жай-күйін анықтауға бағытталған зерттеу нәтижесі келтірілген. Зерттеу Google Forms платформасында қала тұрғындары арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама әдісін қолдана отырып жүргізілді. Зерттеудің негізгі мақсаты Петропавл қаласы тұрғындарының алдында тұрған өзекті экологиялық проблемаларды анықтау болды. Сауалнама нәтижесінде алынған деректерді талдау экологиялық мәселелер қала тұрғындарының санасы мен күнделікті өмірінде маңызды орын алатыны анықталды. Респонденттердің 90%-дан астамы қаланың қазіргі экологиялық жағдайына алаңдаушылық білдірді. Олардың жауаптарында Петропавл қаласында айқын экологиялық проблемалардың болуын көрсететін жағымсыз сипаттар басым болды. Бұл тұрғындар үшін экологиялық проблеманың өзектілігін және оған шұғыл араласудың қажеттігін көрсетеді. Зерттеу барысында қаланың экологиялық жағдайына тікелей әсер ететін қалалық ортаны жоспарлаудың кейбір мәселелері анықталды. Бұл нәтижелер экологиялық аспектіні ескере отырып, қалалық инфрақұрылымды мұқият жоспарлау және басқару қажеттілігін көрсетеді. Осы деректерді талдау Петропавл қаласында өмір сүру сапасын жақсарту үшін экологиялық тұрақты шешімдерді әзірлеу мен енгізудің маңыздылығын дәлелдейді.

Түйін сөздер: урбоэкожүйе, әлеуметтанулық сауалнама, қоршаған орта, экологиялық жағдай, көгалдандыру, орналасу, сауалнама.

P.S. Dmitriev, I.O. Gakh, I.A. Fomin

M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

Identification of the state of the environment of the urban ecosystem of the city of Petropavlovsk on the basis of a sociological survey

Abstract. The article presents the results of the research aimed at identifying the state of the environment in the urban ecosystem of the city of Petropavlovsk based on a sociological survey. The study was conducted using the method of a sociological survey conducted among residents of the city on the Google Forms platform. The main purpose of this study was to identify the current environmental problems faced by residents of the urban environment of Petropavlovsk. The analysis of the data obtained as a result of the survey revealed that environmental issues occupy an important place in the consciousness and daily life of citizens. More than 90% of respondents expressed concern about the current ecological state of the city. Their responses were dominated by negative characteristics indicating the presence of obvious and pronounced environmental problems in the urban environment of Petropavlovsk. This indicates that residents perceive the environmental problem as urgent and

requiring immediate intervention. Within the framework of the conducted research, some problems of urban planning were also identified, which directly affect the ecological state of the city. These results indicate the need for more careful planning and management of urban infrastructure, taking into account the environmental aspect. The analysis of these data highlights the importance of developing and implementing environmentally sustainable solutions to improve the quality of life in the city of Petropavlovsk.

Keywords: urban ecosystem, sociological survey, environment, ecological situation, landscaping, planning, questionnaire.

References

1. Oficial'nyj sajt OON. Stat'ya «Demograficheskie izmeneniya» [The official website of the United Nations. The article "Demographic changes"]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.un.org/ru/un75/shifting-demographics> (accessed: 09.09.2023). [in Russian]
2. Karmanova T.N. Ekologiya goroda: retrospektiva i perspektivy izucheniya, ZHurnal obshchej biologii [Ecology of the city: a retrospective and prospects for studying, Journal of General Biology], 3, 163-174 (2021). [in Russian]
3. Sharma S., Hussain S., Singh A.N. The impact of land use and vegetation cover on the value of urban ecosystem services in Chandigarh, India: a GIS-based analysis, Journal of Urban Ecology, 9(1), (2023). DOI: <https://doi.org/10.1093/jue/juac030>
4. Oficial'nyj sajt OON. Stat'ya «Goroda i zagryazneniya» [The official website of the United Nations. The article "Cities and pollution"]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.un.org/ru/climatechange/climate-solutions/cities-pollution> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]
5. Martin A.J.F., Almas A.D. Urban Wildlife and foresters: environmental management and protection of wildlife during tree care operations, Journal of Urban Ecology, 9(1), (2023). DOI: <https://doi.org/10.1093/jue/juad002>.
6. Pankova V.G. Ekologiya goroda: problemy i metody resheniya, Teoreticheskij i prakticheskij potencial sovremennoj nauki [Ecology of the city: problems and methods of solution, The theoretical and practical potential of modern science], 5, 15-17 (2019). [in Russian]
7. Aleksashina V.V., Le Minh Tuan. Vliyanie efekta ostrova tepla na ekologiyu megapolisa, Problemy regional'noj ekologii [The influence of the heat island effect on the ecology of a megalopolis, Problems of regional ecology], 5, 36-40 (2019). [in Russian]
8. Berdenov Zh.G., Nursafina A.Zh., Inkarova Zh.I., Dmitriev P.S., Asylbekov K.M., Saginov K.M. Analiz flory parkovyh zon goroda Astany, Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya Biologicheskie nauki [Analysis of the flora of park areas of Astana city, Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. The Biological Sciences series], 4(145), 109-119 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7034-2023-145-4-109-119>. [in Russian]
9. Sanaev I.V. Rol' zelenyh nasazhdenij v sozdanii optimal'noj gorodskoj sredy, «Lesnoj vestnik» [The role of green spaces in creating an optimal urban environment, Lesnoy Vestnik], 6, 71-76 (2006). [in Russian]
10. Parfenyuk E.A. The role of green spaces in improving the ecological situation of cities and towns in the Middle zone, International Journal of Humanities and Natural Sciences, 36-38 (2021).

11. Yakushevskaya E.B., Yakimova E.P. Rasteniya – indikatory sostoyaniya gorodskoj sredy, Uchenye zapiski ZabGGPU [Plants – indicators of the state of the urban environment, Scientific notes of ZabGGPU], 1(48), 116-121 (2013). [in Russian]

12. Kochurov B.I., Ivashkina I.V. Razvivayushchayasya ustojchivost' gorodskih landshaftov i tekhnogennyh ob"ektov krupnogo goroda, Ekologiya urbanizirovannyh territorij [Developing sustainability of urban landscapes and man-made objects of a large city, Ecology of urbanized territories], 3, 47-53 (2016). [in Russian]

13. Gavrilidis A.A., Nita M.R., Onose D.A. Healthy Landscapes: A review of urban landscape studies related to health and well-being, Journal of Urban and Regional Analysis, 15-1, 27-53 (2023). DOI: <https://doi.org/10.37043/JURA.2023.15.1.2>.

Сведения об авторах:

Дмитриев П.С. – профессор, кандидат биологических наук, доцент, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, ул. Пушкина 86, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Гак И.О. – магистрант, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, ул. Пушкина 86, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Фомин И.А. – магистр, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, ул. Пушкина 86, 150000, Петропавловск, Казахстан.

Dmitriev P.S. – Professor, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Gakh I.O. – Master's student, M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Fomin I.A. – Senior lecturer, Master's degree, M. Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin str., 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan.

МРНТИ 04.21.51

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-450-460>

Деятельность областных общественных советов в Казахстане

Г.А. Макулбаева^{*1}, Ж.Ж. Давлетбаева¹, М.М. Дюсенов², Ж. Амангелды³

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан

²Университет Иллинойс, Урбана-Шампейн, США

³Академия PBS, Сингапур

*Автор для корреспонденции: g.makulbayeva@apa.kz

Аннотация. Общественные советы Казахстана создают институциональную основу для привлечения широкой общественности в процесс принятия решений в рамках концепции “Слышащего государства”. В данной статье рассматривается деятельность областных общественных советов и особенности взаимодействия данного совещательно-консультативного органа с государственными и квази-государственными органами. Также в статье проанализированы особенности работы международных общественных советов, рассмотрено решение социальных проблем областными общественными советами Казахстана, а также на основе проведенных глубинных интервью с членами общественных советов изучены основные факторы, способствующие решению общественных проблем на региональном уровне. К таким факторам можно отнести наличие финансовых и человеческих ресурсов, компетенции членов советов, роль акимата и маслихата, а также роль отдельных личностей, таких, как председатели и члены, которые вступили в совет с конкретной повесткой. На основе выявленных результатов авторы статьи предлагают рекомендации по улучшению материально-ресурсной обеспеченности советов и предоставление квоты на привлечение экспертов и научных сотрудников региональных вузов, исследовательских центров для повышения потенциала областных советов.

Ключевые слова: общественный совет, гражданское общество, местные государственные органы, социальные проблемы, мониторинг, факторы.

Введение

Закон об «Общественных советах» от 2016 г. создал юридическую основу для привлечения гражданского общества в государственный процесс принятия решений, где 2/3 состава совета состоит из представителей гражданского сектора и простых граждан, 1/3 – из представителей государственных органов. Так как общественный совет является новым институтом, ученые и эксперты, выявив текущие проблемы в его деятельности, в 2021 г. внесли изменения в Закон об общественных советах. Одними из основных изменений являются создание общественных советов на базе квазигосударственных предприятий; заслушивание на местном уровне отчетов руководителей правоохранительных органов и участие членов совета в конкурсных комиссиях по государственным закупкам на местном уровне. Эти изменения в Законе наделяют общественные советы дополнительными функциями и показывают значимость данного института как механизма участия гражданского сектора в системе государственного управления. Кроме того, значимость общественного совета как общественно-консультативного органа подтверждается тем, что члены совета принимают участие в работе Общественной палаты (с 2022 г.), созданной при Мажилесе Парламента РК. Принимая во внимание растущую роль советов в Казахстане, данная статья нацелена на изучение факторов, способствующих повышению эффективности работы региональных общественных советов, на основе глубинных интервью с 50 членами четырех областных советов Казахстана.

Методы исследования

На основе контент-анализа зарубежных источников были отражены особенности работы международных общественно-консультативных советов. По итогам наблюдений и глубинных интервью с членами четырех общественных советов выявлены факторы, положительно влияющие на решение общественных проблем на местах. Количество респондентов составило 50 человек. Анализ содержания интервью проведен на основе программы NVivo Pro. С целью соблюдения этических норм четыре областных совета в ходе анализа были зашифрованы буквами А, В, С и D.

Результаты исследования и их обсуждение

Особенности функционирования международных общественных советов

Консультативно-совещательные органы широко функционируют как в развитых, так и в развивающихся странах. На Западе они могут выступать в роли «легитиматоров», т.е. органов, которых государство привлекает для обоснования решений, уже определенных на основе научных данных. Также они могут действовать в качестве «брокеров знаний», выдвигая политические альтернативы лицам, определяющим политику, или действовать как «политические предприниматели», предлагая новые политические решения сложных вопросов [1].

В западных странах консультативные органы очень разнообразны по структуре и функционированию, но, в основном, они преследуют одну и ту же цель – изучить проблемы, а

затем выработать рекомендации исполнительной ветви власти. В большинстве случаев их решения не имеют обязательной силы, а лица, определяющие политику, могут по своему усмотрению принимать или отклонять рекомендации советов. Правительство образует консультативные органы в виде советов, государственных исследовательских институтов, аналитических центров и специальных комиссий [2], то есть они находятся ни внутри правительства, ни вне его [3]. Многие консультативные органы по вопросам политики создаются и финансируются правительством; поэтому автономность таких совещательных органов всегда остается под вопросом [3]. Отличительной чертой западных совещательных органов является то, что помимо государственных служащих и представителей широкой общественности в их состав также могут входить различные эксперты и научные деятели. Часто западные совещательные органы фокусируются на конкретный общественный вопрос (вода, климат, здравоохранение), например, Национальный водный консультативный совет в США и Европейские образовательные советы. Надо отметить, что ряд западных стран выделяет значительные бюджетные средства на их деятельность, например, в Голландии советы ежегодно получают от правительства от 250 000 до 1 миллиона евро [4].

Консультативные советы распространены и в странах *Латинской Америки*, например в Бразилии. Подобно советам западных стран, они сосредоточены на решении узких вопросов. Одним из таких советов является Национальный совет по безопасности пищевых продуктов и питания Бразилии, в состав которого входят НПО (2/3) и правительство (1/3). В стране с 1990-х годов также действуют советы по здравоохранению на всех уровнях власти, основанные на паритетном принципе (количество представителей гражданского общества равно количеству поставщиков услуг и правительства) [5]. Особенностью данных советов является то, что консультативно-совещательные советы по здравоохранению Бразилии по закону уполномочены утверждать бюджеты, счета и планы расходов исполнительной власти, от которых зависит финансирование из федерального бюджета [6]. Другими словами, рекомендации консультативно-совещательных советов по здравоохранению Бразилии являются обязательными для исполнения. В отличие от них, рекомендации советов в других странах (в том числе Казахстана) носят рекомендательный характер, и исполнительная власть вправе отклонить или принять рекомендации советов.

В *Китае* консультативные советы в основном состоят из экспертов и профессионалов, а не из обычных граждан и активистов гражданского сектора. Поэтому в литературе они называются Экспертно-консультативными комитетами [7, 8]. Правительство осуществляет «научно обоснованное», а не «демократическое принятие решений». В Малайзии и Сингапуре аналогичные советы называются совещательными органами и включают представителей частного сектора и гражданского общества. В основе процесса обсуждения в консультативных советах стран Юго-Восточной Азии лежит принцип единогласия и неатрибуции, т.е. данный принцип гарантирует, что рекомендации не являются выражением интересов исключительно одной группы [9, 10].

В *России* в 2005 г. также были введены консультативно-совещательные органы, именуемые общественными палатами. Общественные палаты призваны наблюдать за

работой органов исполнительной власти и участвовать в консультациях относительно законодательных процессов [11]. Кроме того, в течение 2005-2014 гг. создавались общественные советы на региональном уровне [12]. Общественные советы призваны выражать интересы гражданского сектора и граждан в общественных вопросах, предложения которого носят рекомендательный характер. Деятельность советов и палат сосредоточена на решении социальных проблем (строительство дорог, здравоохранение, условия содержания в тюрьмах и т. д.). Российские общественные советы смогли добиться заметных успехов в решении многих общественных проблем. Оуэн отмечает, что общественная наблюдательная комиссия за тюрьмами, которая действует как совещательный орган, осуществляет надзор за условиями содержания в местах лишения свободы и дает рекомендации государственным органам по их улучшению [12]. Несмотря на лояльность государству, общественные деятели смогли способствовать определенным социальным изменениям [12]. Оуэн и Биндман подчеркивают, что даже при наличии контроля со стороны государства механизмы общественного участия посредством консультативных органов России дали возможность гражданским группам влиять на результаты политики, а именно по улучшению условий содержания в тюрьмах, сохранению городской архитектуры, либерализации деятельности НПО в законе 2009 года [13].

Общественные проблемы, решаемые с участием областных советов Казахстана, и факторы, способствующие их решению

Общественные советы Казахстана являются консультативно-совещательными органами и созданы на национальном, областном и районном уровнях. Общественные советы действуют при центральных и региональных органах власти, за исключением Конституционного суда, Верховного суда Казахстана и ряда других центральных государственных органов [14]. У общественных советов Казахстана нет независимого бюджета и члены советов работают на добровольных началах. В их функции входит: обсуждение стратегических планов, программ и бюджетов органов государственной власти и местного самоуправления; разработка и обсуждение проектов законов и подзаконных актов, касающихся прав, свобод и обязанностей граждан; улучшение управления и прозрачности государственных органов, в том числе соблюдение профессиональной этики; решение общественных проблем и другое [14].

В работах исследователей демонстрируются положительные результаты работы общественных советов Казахстана [15]. Например, Нокс и Жаненова демонстрируют успешный пример деятельности городского совета Астаны в вопросе общественного транспорта. Городской совет провел слушания и мониторинг работы общественного транспорта в 2017 году и на основе собранных данных разработал рекомендации для городского акимата. В результате были внесены поправки в некоторые правила для пассажирского транспорта и дорожного движения в целом. Национальный доклад о деятельности общественных советов в Казахстане утверждает, что общественный совет города Алматы является одним из лучших в стране [16]. Алматинский городской совет предлагает эффективные рекомендации; его действия хорошо скоординированы и прозрачны. В качестве примера в докладе приводится работа Алматинского городского

совета над проектом по благоустройству озера Карасу, который и до настоящего времени остается под его контролем.

Можно привести много различных кейсов, где областные советы добились успеха и способствовали решению вопросов на местах. Одним из таких примеров служит открытие нового мусорного полигона в одном из областных центров, в котором активное участие принимали члены областного общественного совета А. Они провели общественный мониторинг мусорных свалок в городе и выявили их неблагоприятное воздействие на здоровье и жизнь населения, а также на окружающую среду. Вследствие этого члены совета рекомендовали закрыть старый мусорный полигон в 2018 г. и выдвинули предложение об открытии нового полигона. В результате городские власти выделили земельный участок площадью 20 га для нового полигона и профинансировали 50% расходов, а остальные 50% оплатили частные предприниматели. В 2020 г. был построен новый мусорный полигон, мощностью 60 тыс. тонн отходов в год.

Следующий кейс касается состояния мест захоронений (кладбищ), которое привлекло внимание общественного совета в 2017 году. Отсутствие ограждений и юридического оформления на земли под кладбища привело к ухудшению санитарного состояния на кладбищах, кражам и грабежам. В административном городе и районах находятся 27 кладбищ общей площадью 347 га, 17 из которых не огорожены. Общественный совет В провел общественный мониторинг и обнаружил, что некоторые кладбища были незаконно расположены вдоль дорог и создавали проблемы ремонтным работам и расширению дорог. В заседании данного совета по вопросам содержания кладбищ приняли участие различные заинтересованные стороны, в том числе акимат области. В итоге в отчете данного совета за 2019 год были отражены результаты решения данной проблемы. Всего совет направил в районные государственные органы 9 рекомендаций. На оформление кладбищ из местного бюджета было выделено 7,5 млн тенге и на сметную документацию 27 кладбищ из местного бюджета - 52 млн тенге. В результате к концу 2019 года было огорожено еще 8 кладбищ; узаконены документы двух районных мест захоронения. Согласно годовому отчету совета, демаркация и узаконение всех городских кладбищ были полностью осуществлены и находятся на стадии контроля в ряде районов.

Члены областного общественного совета в 2017 году поднимали вопрос реконструкции водопроводов и отводов в шести районах области. В период 2014-2016 гг. в 10 районах проводилась реконструкция водораспределительных сетей (средняя сумма выделенных средств на район составила 263 млн тенге) за счет средств государственного бюджета. Однако водопроводы не функционировали должным образом, и граждане высказывали опасения относительно качества работы водопровода. Члены областного совета провели общественный мониторинг в 5 районах и выявили ряд значительных нарушений. Обнаружены следующие недостатки: в одних селах не была установлена насосная станция, в некоторых - только 60% жителей имели доступ к воде, в большинстве сел водопроводы вовсе не работали. В результате Общественный совет организовал встречу с участием частных застройщиков, представителей сельского акимата и областного управления жилищно-коммунального хозяйства. Совет направил многочисленные

официальные письма в прокуратуру, областное управление жилищно-коммунального хозяйства и Агентство по борьбе с коррупцией. В итоге в письме областного управления жилищно-коммунального хозяйства имеются следующие результаты по данному делу:

– государственные служащие в 10 районах были привлечены к дисциплинарной ответственности;

– решением Специализированного межрайонного хозяйственного суда ТОО "М" обязан завершить строительство и монтаж водопроводов в пяти поселках. Директор ТОО "М" привлечен к административной ответственности и выплате штрафа в размере 20 месячных расчетных показателей согласно статье 669 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях за неисполнение решения суда. Материалы дела переданы в РОВД района для привлечения ТОО «М» к уголовной ответственности.

Как и вышеперечисленные советы, Областной общественный совет D способствовал решению многих социальных проблем. В 2016 году члены районного общественного совета обратились в областной общественный совет D с просьбой оказать помощь в решении вопроса центрального отопления в городе А. Члены областного совета провели общественный мониторинг и дважды выезжали на место проблемы с центральным отоплением. Город А с населением 43 000 человек должен был быть подключен к центральному отоплению еще в 2015 году, однако, как оказалось, ТЭЦ города А стал объектом для коррупции. На его строительство из республиканского бюджета было выделено 5 миллиардов тенге. По этому делу члены совета направили многочисленные письма в местные и центральные государственные органы, генеральную прокуратуру и Парламент РК. В итоге бизнесмены и государственные чиновники, отвечающие за технический надзор, получили реальные тюремные сроки. За 10 лет строительства электростанции (2012-2022 гг.) национальная валюта обесценилась вдвое, а затраты на строительство выросли примерно до 7 млрд тенге. В результате новой частной компании было выделено дополнительно 6,9 млрд тенге на завершение строительства электростанции и в 2022 г. город был подключен к системе центрального отопления.

Вышеперечисленные примеры показывают, что областные общественные советы смогли добиться успехов в решении важнейших социальных проблем. Но, наряду с этим, авторы сталкивались с кейсами, которые не были решены ввиду разных политических и финансовых причин. Глубинные интервью с членами советов выявили наиболее важные факторы, способствующие или препятствующие благоприятному решению социальных вопросов на местах.

Наиболее часто повторяющимся фактором, по мнению респондентов, является нехватка финансовых, человеческих и технических ресурсов. Так как у советов нет независимого бюджета, этот орган зависит от местного представительного или исполнительного органа. Вся работа Секретариата совета выполняется одним сотрудником, который юридически является сотрудником маслихата. Авторы столкнулись с кейсом, когда технический секретарь одного из советов работал по выходным один, готовя организацию встречи членов совета с представителями государственных органов. Советы получают снабжение от маслихата или акимата вплоть до канцелярских принадлежностей и технического оборудования, что сдерживает их работу и ставит в зависимое положение

от государственных органов. Так как в большинстве случаев деятельность общественных советов освещается на официальном сайте маслихата, а для своевременного обновления информации о работе совета техническому секретарю совета приходится обращаться в техническую службу маслихата, то зависимое положение советов только усиливается. Один из общественных советов, где авторы проводили наблюдения и интервью, вынужден был закрыть свой официальный сайт из-за отсутствия финансирования.

Следующим важным фактором для работы советов является степень компетенции самих членов советов. Например, для решения вышеупомянутого вопроса строительства ТЭЦ и осуществления мониторинга объекта от членов общественного совета D потребовалось понимание существующей проблемы на высоком техническом уровне. Кроме того, члены совета должны знать механизм решения данной проблемы в правовом поле и знание юридических норм для успешной подачи проблемы местным и национальным государственным органам. Респонденты отмечали, что некоторые члены сами нуждаются в повышении квалификации, а из-за отсутствия финансовых средств не все советы могут позволить привлечение внешних экспертов для изучения проблем, в особенности в таких вопросах, как сельское хозяйство, коммунальное хозяйство, экология и медицина. Следует отметить, что для улучшения работы общественный совет D привлекает внешних экспертов без права голоса в работу комиссии, а именно: правовая комиссия областного совета D. В целом Закон об общественных советах РК уделяет мало внимания на работу экспертов в составе совета, отмечая роль только гражданского сектора.

Намаловажным фактором, способствующим работе областных советов, является неформальная поддержка акимата и маслихата. Респонденты отмечали, что доверительное, либеральное отношение со стороны последних благоприятствует работе советов. Например, члены областного общественного совета В особо подчеркнули положительное отношение акимата к формированию совета в феврале 2022 г., когда состав обновился на 94%. Помимо этого, в 2022 г. каждое заседание областного совета В проходило с участием представителей областного акимата, что, по мнению респондентов, способствовало решению многих социальных вопросов. Например, вышеупомянутый кейс о содержании мест захоронений (кладбищ) проходил с участием областного акима. Внимание местного акимата, на самом деле, имеет большое значение для работы советов, что также отражено в статье Нокса и Жаненовой [15].

Также необходимо отметить роль отдельных личностей, которые являются членами или председателями советов. Эти личности вошли в состав советов с конкретными целями и повесткой, например: С.Кукунова в Атырауской области занимается вопросами семьи и матерей, Б.Нурхожаев – вопросами экологии в Кызылординской области, в Карагандинской области Ляззат Кожахмет поднимает вопросы семьи и детей. Также следует отметить, что Председатель областного общественного совета В использует свои административные ресурсы для благоприятного решения таких проблем, как общественный транспорт и коммунальное хозяйство. Эти и другие активные члены советов внесли огромный вклад в решение проблем в рамках работы советов, поэтому данный фактор требует особого внимания. В научной литературе по гражданскому

обществу в Центральной Азии также подчеркивается роль личности как решающего фактора в успешном завершении проектов [17].

Выводы и рекомендации

Общественные советы Казахстана состоялись как важный институт участия граждан в принятии решений на центральном и местном уровнях. Для повышения эффективности их работы в перспективе с учетом лучшего международного опыта (*в Европе, Китае и Сингапуре государства формируют советы преимущественно привлечением экспертов и предпочитают «научно обоснованное принятие решений»*) целесообразно в Законе об общественных советах следует прописать квоту на привлечение экспертов и сотрудников местных вузов, исследовательских центров для повышения потенциала областных советов. Также рекомендуется повышать уровень квалификации членов советов на базе региональных филиалов Академии государственного управления при Президенте РК. Программа тренингов должна охватывать такие темы, как работа открытого правительства, законодательные нормы, процедура государственных закупок, гибридное управление.

Кроме того, следует обратить внимание на нехватку финансовых, технических и человеческих ресурсов советов. Зачастую советы зависят от маслихата и акимата в финансовом и техническом плане, что делает их более уязвимыми. Государству следует предоставить независимый бюджет областным советам, так как вышеупомянутые данные показывают, что областные советы реально оказывают помощь государству в решении проблем, связанных с коррупцией, коммунальным хозяйством, транспортом и др. Независимый бюджет придаст дополнительный стимул и возможности для решения многих наболевших проблем на местах.

Доверительное либеральное отношение со стороны акимата и маслихата, безусловно, способствует работе советов. Однако бывают случаи неформального нарушения автономности советов, а в Законе об общественных советах не указан орган, к которому можно было бы обратиться за поддержкой. В этой связи рекомендуется наделить Комитет по делам гражданского общества Министерства культуры и информации РК, являющийся координирующим органом деятельности общественных советов на всех уровнях, дополнительными полномочиями для урегулирования конфликтов между советами и государственными органами в случае их возникновения. Оказывая дополнительную поддержку областным советам со стороны данного уполномоченного органа, государство в лице советов получит партнера по борьбе с коррупцией и решению острых общественных вопросов на местном уровне.

Вклад авторов

Г.А. Макулбаева принимала главную роль в сборе данных, определении дизайна исследования и написании статьи. **Ж.Ж. Давлетбаева** написала обзор литературы по теме исследования. **М.М. Дюсенов** и **Ж.Амангельды** принимали участие в сборе и анализе данных для написания статьи.

Список литературы

1. Averchenkova A., Fankhauser S., Finnegan J. J. The influence of climate change advisory bodies on political debates: evidence from the UK Committee on Climate Change // *Climate Policy*. – 2021. – №21(9). – P. 1218-1233.
2. Bressers D., van Twist, M.J.W., van der Steen, M.A., Schulz, J.M.. The Contested Autonomy of Policy Advisory Bodies: The Trade-off Between Autonomy and Control of Policy Advisory Bodies in the Netherlands, the United Kingdom, and Sweden. – *The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe*, 2018. – P. 1189-1211.
3. Pollitt C., Talbot C. *Unbundled government*. – London: Routledge, 2003. – 720 p.
4. Fobé E., Brans M., Vancoppenolle D., Van Damme J. Institutionalized advisory systems: An analysis of member satisfaction of advice production and use across 9 strategic advisory councils in Flanders (Belgium) // *Policy and Society*. – 2013. – № 32(3). – P. 225-240.
5. Barnes M., Coelho V.S. Social participation in health in Brazil and England: inclusion, representation and authority // *Health Expectations*. – 2009. – Vol. 12(3). – P. 226-236.
6. Cornwall A. Deliberating democracy: Scenes from a Brazilian municipal health council // *Politics & Society*. – 2008. – № 36(4). – P. 508-531.
7. Li W. Design and learning effects of China's expert advisory committees // *Policy Design and Practice*. – 2021. – № 4(4). – P. 465-485
8. Zheng J., Zhou Y., Wang H., Liang X. The role of the China experts' advisory committee on immunization program // *Vaccine*. – 2010. – № 28(1). – P. 84-87.
9. Campos J.E.L., Gonzalez J.L. Deliberation councils, government-business-citizen partnerships, and public policy-making: Cases from Singapore, Malaysia, and Canada // *Asia Pacific Journal of Management*. – 1999. – № 16(3). – P. 429-448.
10. Lim C. The National Wages Council: The Politics of Consensus. In C. Y. Lim and R. Chew (Eds), *Wages and Wages Policies: Tripartism in Singapore*. – 1998. – P.15-27.
11. Evans A. The public chamber and social conflicts in Russia. *Western Political Science Association 2010 Annual San Francisco*. [Электронный ресурс] – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1580284 (дата обращения: 01.2024).
12. Owen C. "Consentful contention" in a corporate state: Human rights activists and public monitoring commissions in Russia // *East European Politics*. – 2015. – № 31(3). – P. 274-293.
13. Owen C., Bindman E. Civic participation in a hybrid regime: Limited pluralism in policy-making and delivery in contemporary Russia // *Government and Opposition*. – 2019. – № 54(1). – P. 98-120.
14. Law on «Public councils of Kazakhstan» 2015 № 383-V. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000383> (accessed: 01.2024).
15. Knox C., Janenova S. Public councils in Kazakhstan: a case of emergent participative democracy? // *Central Asian Survey*. – 2018. – № 37(2). – P. 305-321.
16. National report of Kazakhstan on public councils of Kazakhstan. [Electronic resource] – URL: <https://ru.kipd.kz/article/natsionalnyy-doklad-o-deyatelnosti-obschestvennykh-sovetov-v-respublike-kazakhstan-2021> (accessed: 01.2024).
17. Babajanian B., Freizer S., Stevens D. Introduction: civil society in Central Asia and the Caucasus // *Central Asian Survey*. – 2005. – № 24(3). – P. 209-224.

Г.А. Макулбаева¹, Ж.Ж. Давлетбаева¹, М.М. Дюсенов², Ж. Амангелді³

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан

²Иллинойс Университеті, Урбана-Шампейн, АҚШ

³PBS Академиясы, Сингапур

Қазақстандағы облыстық қоғамдық кеңестердің қызметі

Аңдатпа. Қазақстанның қоғамдық кеңестері «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы аясында жалпы жұртшылықты мемлекеттік шешім қабылдау үдерісіне тарту үшін институционалдық негіз жасайды. Мақалада облыстық қоғамдық кеңестердің қызметі және осы консультативтік-кеңесші ұйымның мемлекеттік және квазимемлекеттік ұйымдармен өзара іс-қимыл ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеуде халықаралық қоғамдық кеңестер жұмысының ерекшеліктері талданады және Қазақстанның қоғамдық кеңестерінің әлеуметтік мәселелерді шешу жолдары дәйектеледі. Сонымен қатар қоғамдық кеңестер мүшелерімен тереңдетілген сұхбаттар негізінде қоғамдық мәселелерді шешуге ықпал ететін негізгі факторлар зерттеледі. Мұндай факторларға қаржылық және кадрлық ресурстардың болуы, кеңес мүшелерінің құзыреті, әкімдік пен мәслихаттың рөлі, сондай-ақ нақты мәселелерді шешу мақсатымен кеңеске мүше болған төрағалар мен мүшелер сияқты жеке тұлғалардың рөлі жатады. Анықталған нәтижелер бойынша мақала авторлары кеңестердің материалдық-ресурстық қамтамасыз етілуін жақсарту және өңірлік кеңестердің әлеуетін арттыру үшін өңірлік жоғары оқу орындары мен ғылыми орталықтардың сарапшылары мен ғылыми қызметкерлеріне қоғамдық кеңеске мүше болуға квота бөлуді ұсынады.

Түйін сөздер: қоғамдық кеңес, азаматтық қоғам, жергілікті мемлекеттік ұйымдар, әлеуметтік мәселелер, мониторинг, факторлар.

G.A. Makulbayeva¹, Zh.Zh. Davletbayeva¹, M.M. Dyussenov², Zh. Amangeldy³

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

²Illinois University, Urbana-Champaign, USA

³PBS Academy, Singapore

Performance of regional public council in Kazakhstan

Abstract. Public councils of Kazakhstan create an institutional framework for involving the public in the decision-making process within the framework of the “Hearing State” concept. This article examines the activities of regional public councils and the features of interaction of this advisory body with state and quasi-state bodies. This article reveals the main features of the international public councils. It also discusses the solution of social problems by public councils of Kazakhstan and based on in-depth interviews with members of oblast councils, the article demonstrates the main factors contributing to

the solution of social problems by council members. These factors include the availability of financial and human resources, the competence of council members, the role of the akimat and maslikhat, as well as the role of individuals, such as chairmen and members who entered the council with a specific agenda. Based on findings, the authors of the article offer recommendations for improving the material and resource provision of councils and providing quotas for attracting experts and researchers from regional universities and research centers to increase the potential of regional councils.

Keywords: public council, civil society, local government bodies, social problems, monitoring, factor.

Сведения об авторах:

Макулбаева Г.А. – PhD, доцент Национальной школы государственной политики, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, проспект Абая, 33а, 010000, Астана, Казахстан.

Давлетбаева Ж.Ж. – кандидат социологических наук, профессор Национальной школы государственной политики, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, проспект Абая, 33а, 010000, Астана, Казахстан.

Дюсенов М.М. – PhD, приглашенный исследователь, Университет Иллинойс, Henry Administration Building 506 S. Wright St. Urbana, IL 61801-3633, Урбана-Шампейн, США.

Амангелды Ж. – магистр гуманитарных наук, исследователь, PBS Academy, 6 Raffles Blvd, #03-200, 039594, Сингапур.

Makulbayeva G.A. – PhD, Associate professor of the National School of Public Policy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay avenue, 010000, Astana, Kazakhstan.

Davletbayeva Zh.Zh. – Candidate of Sociological Sciences, Professor of the National School of Public Policy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay avenue, 010000, Astana, Kazakhstan.

Dyussenov M. – PhD, visiting scholar, Illinois University, Henry Administration Building 506 S. Wright St. Urbana, IL 61801-3633, Urbana-Champaign, USA.

Amangeldy Zh. – Master’s of humanitarian sciences, researcher, PBS Academy, PBS Academy, 6 Raffles Blvd, 03-200, 039594, Singapore.

МРНТИ 04.51.65

Научная статья

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-461-471>

Эмпирический инструментарий для оценки уровня благосостояния и бедности населения (опыт Узбекистана)

Х.Т. Хусанова

Национальный университет Узбекистана имени Мирза Улугбека, Ташкент, Узбекистан

(E-mail: husanovahayriniso@gmail.com)

Аннотация. В данной статье проанализирован эмпирический инструментарий для оценки благосостояния и уровня бедности населения в Узбекистане для дальнейшего совершенствования системы социальной защиты. В статье продвигается актуальность повышения эффективности социальной защиты путем критико-аналитического изучения существующего опыта и выявления проблемных точек в данной сфере. Перед социологическими исследованиями стояла задача разработать практические рекомендации по усовершенствованию социологической оценки и мониторинга факторов эффективности системы сокращения бедности и социальной защиты в Узбекистане. Репрезентативность исследования обеспечена на основе случайной выборки систематизированного характера. Для полевых исследований применялись методы: экспертная оценка и онлайн анкетирование. В рамках экспертной оценки было опрошено более 70 чел. экспертов и практиков в сфере сокращения бедности и социальной защиты населения. В онлайн анкетировании обеспечено участие более 1200 респондентов из 14 регионов Республики Узбекистан.

Система социальной защиты в Узбекистане является институциональной сферой государства. Данная система отражает стратегию развития общества и является гарантом интересов человека и общества. Социальная защита обуславливает рациональное распределение социально-экономических ресурсов страны в соответствии с целями социальной политики.

Ключевые слова: социальная защита, бедность, благосостояние, социальные риски, социология.

Введение

Социальная защита уязвимых слоёв населения и сокращение бедности среди них через обеспечение занятости продвигает новые задачи на повестке дня мирового сообщества. Согласно данным «... если 47 процентов населения мира могут воспользоваться одним видом социальной защиты, то 53% процентов (4,1 миллиарда человек) лишены данной помощи полностью или частично. Только 12,8 процентов мирового ВВП расходуется на мероприятия по социальной защите. В странах с высоким уровнем дохода этот показатель составляет 16,4 процентов, в то время как в странах с низким уровнем дохода он составляет 1,1 процента» [1]. Это способствует необходимости социологического анализа тенденций развития системы социальной защиты населения.

За годы независимости в Узбекистане в системе социальной защиты населения формировалось субсидиарное отношение. За счёт фрагментарности и финансовой ограниченности социальной защиты возрос риск роста бедности и трудовой миграции среди людей среднего возраста. За счёт накопления неразрешённых структурных проблем актуализировалась необходимость институциональных реформ в социальной политике республики.

В Новом Узбекистане особенное внимание уделяется сокращению бедности и социальной защите нуждающихся слоёв населения по принципу: «Социальная защита не должна ограничиваться только выплатой материальной помощи и должна помогать нуждающимся «встать на ноги» [2]. Для совершенствования данной системы крайне необходимо повысить её эффективность путем критико-аналитического изучения существующего опыта, выявления проблемных точек и активизации дифференцированно-превентивных технологий социальной защиты.

Система социальной защиты в Узбекистане является институциональной сферой государства. Данная система отражает стратегию развития общества и является гарантом интересов человека и общества. Социальная защита обуславливает рациональное распределение социально-экономических ресурсов страны в соответствии с целями социальной политики. Соблюдается равенство предоставления льгот и возможностей. В рамках социальной защиты взаимоотношения государственных, негосударственных, деловых структур и институтов гражданского общества укрепляется социальное партнёрство.

Современная система социальной защиты стала одной из решающих составляющих в развитии человеческого капитала, заняв прочное место в ряду образования, науки и здравоохранения. Сингапур, Южная Корея, Япония, Гонконг и Финляндия лидируют в рейтинге стран по росту человеческого капитала. В 2022 году по индексу человеческого капитала Всемирного Банка Узбекистан попал в этот список с результатом 62%. В Финляндии, Франции, Англии деньги социальной помощи выделяются малообеспеченной семье при условии, что они расходуются на образование и здоровье детей. Итак, социологическое содержание социальной защиты заключается в том, что сбережения как инвестиции в человеческий капитал создают накопительный эффект.

Методология исследования

В социологии концепция социального государства имеет особое значение при формировании теоретической модели понятия социальной защиты, направленную на сокращение бедности. В данной концепции социальная защита рассматривается как механизм защиты от социальных рисков в обеспечении благополучия населения. С социологической точки зрения социальная защита является институциональной сферой государственной социальной политики, которая представляет собой стратегические цели развития общества. Опираясь на концептуальные интерпретации системы социальной защиты нами разработана социологическая матрица отраслевой социологии социальной защиты, которая изучается на пересечении следующих уровней (рис. 1):

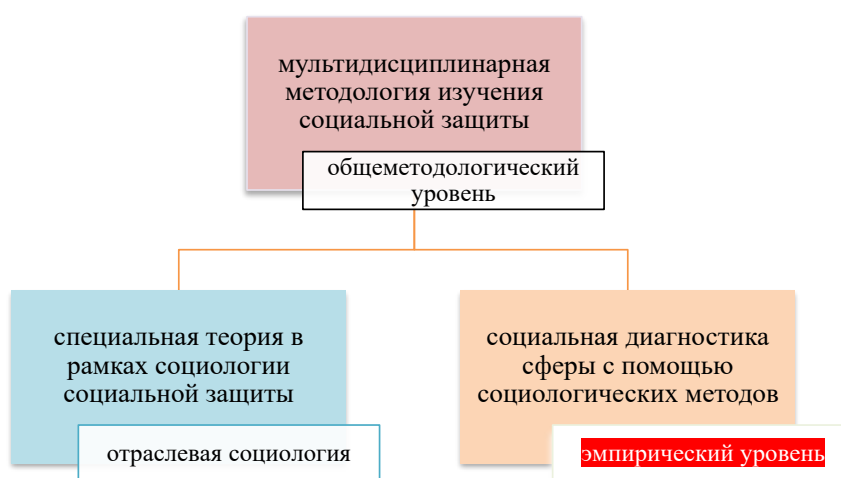

Рисунок 1. Трёхуровневая матрица Социологии социальной защиты

*Примечание: матрица разработана на основе собственных заключений автора.

Общеметодологический уровень – опора на междисциплинарную методологию в научном изучении социальной защиты.

Отраслевая социология – специальные теории, являющиеся продуктом научных исследований в рамках социологии социальной защиты.

Эмпирический уровень – проведение социологической диагностики отрасли с помощью практических социологических методов исследования. Они составляют методологическую и методическую базу «Социологии социальной защиты», в рамках которого изучается проблема бедности. Также категория «социальная защита» стимулировала междисциплинарные исследования в области социологии, философии, истории, экономики, демографии, политологии, правоведения и психологии. В результате тенденция к реализации мультидисциплинарных проектов обусловила органическое методологическое сотрудничество и межпредметный консенсус. Это отчетливо ощущается в рамках академической науки и формирует интеграционный подход к научному изучению современной сущности социальной защиты. Согласно данному

подходу, социальная защита как универсальный научный объект не может оставаться автономной в рамках одной дисциплины. Наоборот, он опирается на многогранную методологию и создает мультидисциплинарный симбиоз.

Согласно методологическим выводам нуждаемость в социальной защите может быть охарактеризована как ситуация, когда люди попадают в трудную жизненную ситуацию из-за социальных угроз и не имеют необходимых материально-финансовых, социально-духовных ресурсов для самостоятельного выхода из неё. Это социальное явление обуславливает эффективность государственной системы социальной защиты и резко повышает потребность в ней [3]. Бедность как форма социальной опасности создаёт дефицит необходимых благ для нормальной жизнедеятельности человека и обуславливает его социальную незащищённость. Если абсолютная граница бедности резко увеличивает потребность, то факторы, формирующие ее субъективную границу, объясняются феноменом прокрастинации [4]. Впоследствии у людей возрастает склонность к пассивному потреблению и растёт уровень иждивенчества как социального порока, усложняющего меры социальной защиты. С социологической точки зрения иждивенчество представляет собой форму общественно-вредного поведения, подчинённого потребительству, и остается одним из основных факторов увеличения масштабов бедности.

Результаты

Перед социологическими исследованиями стояла задача, которая заключается в разработке предложений и рекомендаций по усовершенствованию социологической оценки и мониторинга факторов эффективности данной системы в Узбекистане. Так как дальнейшее совершенствование комплексных социологических исследований способствует выдвиганию на повестку дня компенсаторных и стимулирующих функций социальной защиты в целом. В частности, эмпирического измерения современных форм социального риска и проблемы иждивенчества как факторов бедности и нуждаемости.

Репрезентативность исследования обеспечена на основе случайной выборки систематизированного характера. Для полевых исследований применялись методы: экспертная оценка и онлайн анкетирование. В рамках экспертной оценки было опрошено более 70 чел. экспертов и практиков в сфере сокращения бедности и социальной защиты населения. По мнению экспертов, за первые годы независимости в системе социальной защиты сформировались следующие устоявшиеся социальные барьеры, которые препятствовали и снижали эффективность социальной защиты (рис. 2) [5]:

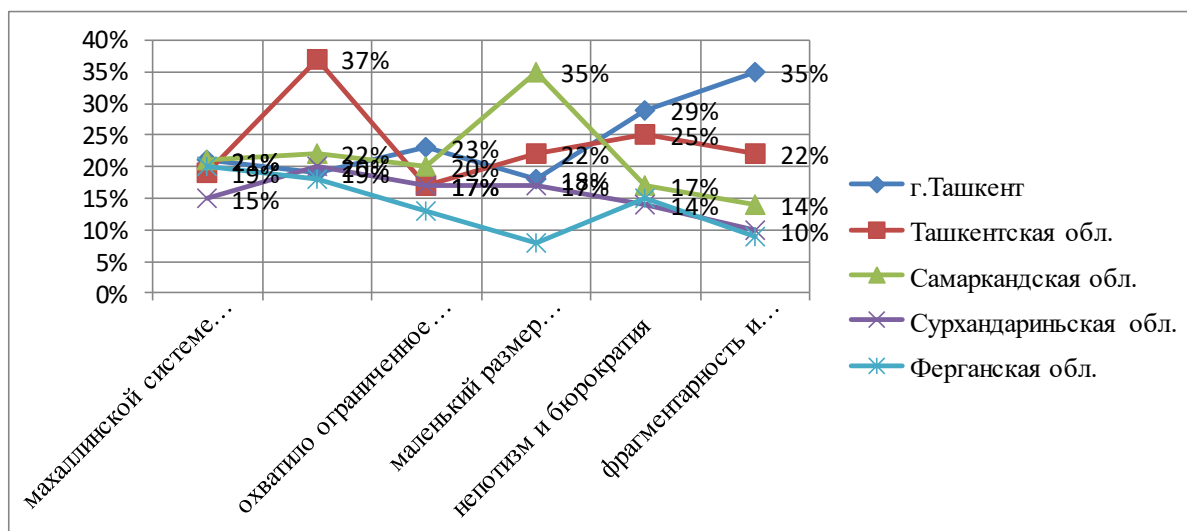

Рисунок 2. Экспертная оценка социальных барьеров в системе социальной защиты, %.

В первые годы независимости социальная защита имела ограниченное финансирование (20%). Небольшой объем помощи, выделенной нуждающейся семье, не изменил фактического уровня бедности (21%). Субъективное отношение махаллинских активистов (21%) при выдаче денежной помощи сделали систему еще более неэффективной и парализованной. Не была четко определена организация, ответственная за устранение злоупотреблений в этой сфере. Эти обстоятельства привели к накоплению следующих проблем, ожидающих своего решения; а) не была создана единая система и орган, организующий и координирующий деятельность организаций, осуществляющих социальную защиту; б) в системе не была налажена практика социальной службы, обеспечивающая комплексный подход; в) не был установлен мониторинг эффективности инвестиций в отрасль; г) социальной защите не хватало интеграции на институциональном уровне. В результате увеличилась вынужденная трудовая миграция среди нуждающихся групп. Возникла фрагментарность и ограниченность социальной защиты, назрела необходимость радикального реформирования системы в соответствии с современными тенденциями.

В 2018 году совместно с ЮНИСЕФ проводилось исследование, в рамках которого выяснилось, что всего 17% от общего количества нуждающихся семей получают социальную защиту. Около 12-15% от общего количества населения РУз находятся за чертой бедности. Как социальные последствия рост динамики роста бедности увеличили преступность в группах риска. Ухудшились показатели здоровья и общей грамотности населения. Данные показатели послужили основой для институциональных и цифровых реформ в системе социальной защиты и сокращения бедности в республике. Для сравнительного анализа: уровень бедности в Казахстане в среднем составляет 10% от общей численности населения. Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума, 5,3% [6].

В Новом Узбекистане внедрение практики «Железной тетради» совершило коренной поворот в социальной защите населения. Эффективность нового механизма, основанного на принципе «мотивации, навыков и финансовой поддержки» для вывода каждого гражданина из бедности, обусловила региональный подход в определении критериев установления нуждаемости. Процесс определения нуждающихся слоёв населения и предоставления пособий автоматизирован через информационную систему «Единого реестра социальной защиты». Применение технологии «цифрового паспорта нуждающихся семей» активизировало динамический мониторинг пользователей социальных услуг и социальной помощи.

В рамках «Единого реестра социальной защиты» установлено межведомственное электронное партнёрство, минимизировалось участие человеческого фактора в установлении и назначении пособий. Расширились возможности регионального анализа социально-экономического портрета нуждающихся семей. Стало эффективным обеспечение целевого и адресного выделения пособий из государственного бюджета. Цифровые инновации в сфере социальной защиты обусловили предоставление социальной помощи и социальной службы на основе социального контракта. Внедрение социального контракта обязывает социальную ответственность получателей государственной помощи и активизацию внутренних ресурсов в приобретении самостоятельности в решении проблем нуждаемости.

По данным Госкомстата, на 1 января 2022 года численность населения Узбекистана составила 35 млн. 271,3 тысяч человек, что свидетельствует об увеличении доли старшей возрастной группы в его структуре по возрастным показателям (рис. 3):

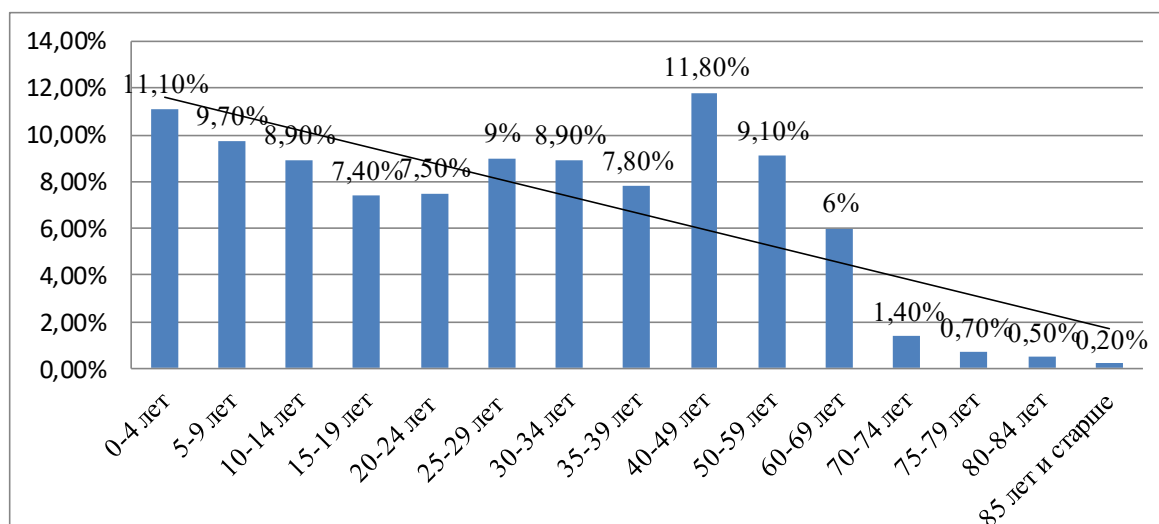

Рисунок 3. Динамика поло-возрастной структуры населения в РУз, % [7]

По возрастным показателям лица 0-19 лет в Узбекистане составляют 38%, 20-39 лет (первая стадия зрелости) – 35%, 40-59 лет (вторая стадия зрелости) – 24% [8]. Цифры показывают нам, что возрастная группа 20-59 лет составляет 59% населения

нашей страны. В глобальном масштабе именно среди этой группы высока вероятность попадания в «бедность» и «ловушку нужды». Согласно демографическим прогнозам, в 2048 году ожидается увеличение доли населения среднего возраста в РУз [9].

Исходя из этой статистической реальности, в качестве выборочной совокупности в онлайн-анкетном опросе, проведенном автором, был выбран сегмент населения 30-55/60 лет [10]. Актуальность выборочной совокупности в лице людей среднего возраста обосновывается по следующим критериям; 1) люди среднего возраста – это совокупность социально ответственных, социально зрелых личностей с твердой гражданской позицией; 2) они обеспечивают стабильность в личной и профессиональной жизни в соответствии со сложившимися в обществе нормами, активно продвигаются по карьерной лестнице; 3) на них лежит «двойная ответственность» – то есть забота о растущих детях и стареющих родителях. По результатам первичного анализа полученных данных каждый второй респондент (46,2%) считает угрозой стабильности средств к существованию рост цен/обесценивание денег. Далее идут потеря работы/срыв в выплате зарплаты (26,4%). В 19,8% случаев среди этих проблем была социально-экономическая отсталость территории проживания/отсутствие рабочих мест. Превышение обычных расходов на ежедневное потребление/свадьбы/церемонии (14,5%). По мнению 9,3% респондентов, причиной для беспокойства является крах предпринимательства и малого бизнеса/стагнация доходов. 8,9% респондентов среди опрошенных людей социальные угрозы видят в нежелании работать/безразличии к своей судьбе/склонности к иждивенчеству. Ниже проанализированы ежемесячные показатели расходов зарплаты респондентов (рис. 4):

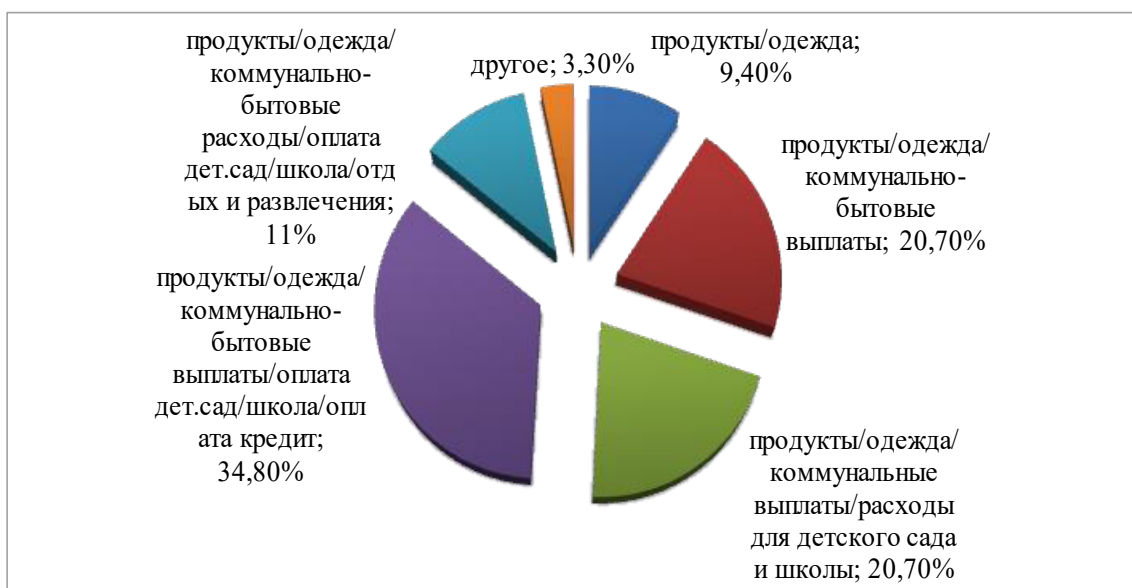

Рисунок 4. Сфера расходования ежемесячного дохода по домохозяйствам, %

Таким образом, большинство людей среднего возраста тратят большую часть своего дохода на ежедневные расходы на домашнее хозяйство, образование и здравоохранение детей, а также выплаты по кредитам, питание и одежду (9,4%); продукты/одежда/

коммунальные платежи (20,7%); плата за детский сад, школу (20,7%); выплачиваемые кредиты (34,8%); 11% были потрачены на отдых и досуг. В 15,8% случаев ежедневные потребности населения не покрываются ежемесячным доходом. Такие люди оказываются в трудной жизненной ситуации и живут в постоянной нужде.

Выводы

Эффективность социальной поддержки обуславливает необходимость организации общественно-социологической системы (предоставление медицинского обследования, бесплатных лекарственных препаратов, восстановление здоровья в стационарных условиях, предоставление услуг медико-социального патронажа, выделение путёвки в санатории и дома отдыха) путём индивидуального определения латентных проблем в семьях с тяжёлой жизненной ситуацией, формирования у них социальной активности в махаллях.

Из результатов исследования видно, что повышается актуальность внедрения критериев социологической оценки определения уровня нужды (здоровье, бытовая социализация, активизация внутренних субъективных ресурсов, место и статус в обществе) уязвимых слоёв населения по шкале Бартел, в соответствии с которой анализируется не только состояние материального недостатка населения, но и группа прямых и косвенных факторов нужды. Растёт актуальность внедрения национальной службы социального страхования, направленной на удовлетворение жизненных потребностей нуждающихся слоёв населения и обеспечения стабильности в махаллях с учётом общественного контроля проектов семейной поддержки и «взаимовыгодного предложения». В результате происходит симбиоз компенсаторных и стимулирующих функций помощи на основе единства социальной работы и социального страхования.

В рамках данного подхода отчётливо выделяется необходимость расширения социологических аспектов составления социальных контрактов, гарантирующих стабильный доход и медицинское обслуживание нуждающимся слоям населения с учётом их социальной занятости. Он широко используется в международной практике социальной защиты.

Список литературы

1. International Labour Organization World Social Protection Report 2020-22. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/world-social-security-report/2020-22/> (дата обращения: 12.03.2024).
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 24.01.2020. «Халқ сўзи», 2020 йил 25 январь.
3. Садыкова Ш. Социальная помощь пожилым людям // Социальная политика и социальное партнёрство. – 2008. – №9. – С. 64-65.
4. Рuzматова Г.М., Раҳимджанова Д.С. Серен Къеркегор экзистенциализмининг моҳияти // Academic reserch in educational sciences. – 2021. – №2(3). – Б. 568-578.

5. Экспертный опрос с участием автора проведен на основе стратификационной региональной выборки по 4 регионам РУз. В нём участвовали 71 специалист по вопросам социальной защиты и сокращения бедности в РУз.

6. Байгабылов Н.О., Турез Ш., Кудабеков М.М. Оценка и мониторинг бедности и уровня жизни в Казахстане // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва. Серия: Педагогика. Психология. Социология. – 2023. – №2(143). – С. 400-401.

7. Узбекистоннинг доимий аҳолиси сони қанча. [Электронный ресурс] – URL: sputniknews.uz (дата обращения: 12.03.2024).

8. Щербакова Е.М. Демографическая ситуация в странах СНГ, 2014 год // Демоскоп Weekly. – 2016. – № 675-676. – С. 284.

9. Generation Uzbekistan 2030. Investing in children and young people to reap the demographic dividend. – New York: UNISEF, 2018. – P. 8.

10. В социальной сети Kun.uz был размещен авторский онлайн-анкетный лист на тему «Тенденции совершенствования системы социальной защиты в Узбекистане». [Электронный ресурс] – URL: https://docs.google.com/forms/d/1lzkp3ujdN3_zlgz2Uvk1H7POAGNKDEwBmzSNSt. (дата обращения: 12.03.2024).

Х.Т. Хусанова

Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан

Халықтың кедейлігі мен әл-ауқат деңгейін бағалауға арналған эмпирикалық құралдар жинағы (Өзбекстан тәжірибесі)

Андатпа. Мақалада әлеуметтік қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру үшін Өзбекстандағы халықтың әл-ауқаты мен кедейлік деңгейін бағалауға арналған эмпирикалық құралдар талданды. Мақалада қазіргі тәжірибені сыни және аналитикалық зерттеу және осы саладағы проблемалық нүктелерді анықтау арқылы әлеуметтік қорғаудың тиімділігін арттырудың өзектілігі алға тартылады. Социологиялық зерттеулердің алдында Өзбекстандағы кедейлікті азайту және әлеуметтік қорғау жүйесінің тиімділік факторларын әлеуметтанулық бағалау мен мониторингті жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеу міндеті тұрды. Зерттеудің репрезентативтілігі жүйеленген сипаттағы кездейсоқ іріктеу негізінде қамтамасыз етіледі. Даралық зерттеулер үшін келесі әдістер: сараптамалық бағалау және онлайн сауалнама, әлеуметтанудағы сандық және сапалы әдістер кең қолданылды. Сараптамалық бағалау шеңберінде кедейлікті азайту және халықты әлеуметтік қорғау саласындағы 70-тен астам сарапшылардан сұхбат алынды. Онлайн сауалнамаға Өзбекстан Республикасының 14 өңірінен 1200-ден астам респондент қатысты.

Өзбекстандағы әлеуметтік қорғау жүйесі мемлекеттің институционалдық саласы болып табылады. Бұл жүйе қоғамның даму стратегиясын көрсетеді және адам мен қоғам мүдделерінің кепілі болып табылады. Әлеуметтік қорғау әлеуметтік саясаттың мақсаттарына сәйкес елдің әлеуметтік-экономикалық ресурстарының ұтымды бөлінуін анықтайды.

Түйін сөздер: әлеуметтік қорғау, кедейлік, әл-ауқат, әлеуметтік тәуекелдер, әлеуметтану.

Kh.T. Khusanova

National University of Uzbekistan named after Mirza Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan

**Empirical tools for assessing the level of well-being and poverty of the population
(the experience of Uzbekistan)**

Abstract. This article analyzes the empirical tools for assessing the well-being and poverty levels of the population in Uzbekistan for further improvement of the social protection system. The article promotes the relevance of improving the effectiveness of social protection through a critical and analytical study of existing experience and identification of problem points in this area. The task of sociological research was to develop practical recommendations for improving the sociological assessment and monitoring of factors of the effectiveness of the poverty reduction and social protection system in Uzbekistan. The representativeness of the study is ensured on the basis of a random sample of a systematic nature. The following methods were used for field research: expert assessment and online questionnaires. As part of the expert assessment, more than 70 experts and practitioners in the field of poverty reduction and social protection of the population were interviewed. More than 1,200 representatives participated in the online survey.

The social protection system in Uzbekistan is an institutional sphere of the State. This system reflects the development strategy of the society and serves as a guarantor of the interests of both individuals and society. Social protection determines the rational distribution of socio-economic resources of the country in accordance with the objectives of social policy.

Keywords: social protection, poverty, welfare, social risks, sociology.

References

1. International Labour Organization World Social Protection Report 2020-22. [Electronic resource] – Available at: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/world-social-security-report/2020-22/> (accessed: 12.03.2024).
2. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. 24.01.2020. "Halk sozi", January 25, 2020. [in Uzbek]
3. Sadykova SH. Social'naya pomoshch' pozhylim lyudyam, Social'naya politika i social'noe partnyorstvo [Social assistance to older people, Social policy and social partnership], 9, 64-65 (2008). [in Russian]
4. Ruzmatova G.M., Raximdzhanova D.S. Seren K"erkegor ekzistencializmining moxiyati, Academic reserch in educational sciences [The essence of Kierkegaard's existentialism, Academic reserch in educational sciences], 2(3), 568-578 (2021). [in Uzbek]
5. Ekspertnyj opros v s uchastiem avtora proveden na osnove stratifikacionnogo regional'noj vyborki po 4 regionam RUz. V nyom uchastvovali 71 specialistov po voprosam social'noj zashchity i sokrashcheniya bednosti v Ruz [An expert survey with the participation of the author was conducted on the basis of a stratified regional sample across 4 regions of the Republic of Uzbekistan. It was attended by 71 specialists on social protection and poverty reduction in the Republic of Uzbekistan]. [in Russian]

6. Bajgabylov N.O., Turez SH., Kudabekov M.M. Ocenka i monitoring bednosti i urovnya zhizni v Kazahstane, VESTNIK Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumilyova. Seriya Pedagogika. Psihologiya. Sociologiya [Assessment and monitoring of poverty and living standards in Kazakhstan, BULLETIN of the Eurasian National University named after L.N. Gumilev. Pedagogy series. Psychology. Sociology], 2(143), 400-401 (2023). [in Russian]
7. Uzbekistonning doimij axolisi soni kancha [What is the permanent population of Uzbekistan?]. [Electronic resource] – Available at: sputniknews.uz (accessed: 12.03.2024). [in Uzbek]
8. SHCHerbakova E.M. Demograficheskaya situaciya v stranah SNG, 2014 god, Demoskop Weekly [Demographic situation in the CIS countries, 2014, Demoscope Weekly], 675-676, 284 (2016). [in Russian]
9. Generation Uzbekistan 2030. Investing in children and young people to reap the demographic dividend (New York, UNISEF, 2018, P. 8).
10. V social'noj seti Kun.uz byla razmeshchena avtorskaya onlajn-anketnyj list na temu «Tendencii sovershenstvovaniya sistemy social'noj zashchity v Uzbekistane» [The author's online questionnaire on the topic "Trends for improving the social protection system in Uzbekistan" was posted on the Kun.uz social network.]. [Electronic resource] – Available at: https://docs.google.com/forms/d/1lzkp3ujdN3_zlgz2Uvk1H7POAGNKDEwBmzSNSt. (accessed: 12.03.2024). [in Russian]

Сведения об авторе:

Хусанова Х.Т. – доктор социологических наук (DSc), доцент кафедры социологии, факультет социальных наук, Национальный университет Узбекистана имени Мирза Улугбека, Ташкент, Узбекистан.

Khusanova Kh.T. – Doctor of Sociology (DSc), Associate Professor of the Department of Sociology, National University of Uzbekistan named after Mirza Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan.

Редакторы: **Г.Ж. Менлибекова**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ.

Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.

- 1(146)/2024 - Астана: ЕҰУ. – 472 б.

Шартты б.т. – 37,76. Таралымы– 5 дана.

Басуға қол қойылды: 20.03.2024

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <https://bulpedps.enu.kz/>

Мазмұнына типография жауап бермейді

Редакция мекен-жайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(71-72) 70-95-00 (ішкі 31-428)
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды